

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'AN'DA AZAP

DOKTORA TEZİ

Ali KAYA

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDIN

EKİM-2017

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'AN'DA AZAP

DOKTORA TEZİ

Ali KAYA (127313006)

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bu tez 18/10/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr.
Süleyman AYDIN
Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr.
M. Tahir YAREN
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr.
Muharrem ÖNDER
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr.
Harun ÖGMÜŞ
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr.
Ramazan ŞAHAN
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ali KAYA

18.10.2017

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ'nın kelamı ve vahiy zincirinin son halkası olan Kur'an-ı Kerim, kıyamete kadar her çağın insanına hitap eder, insanlara yol gösteren gerçekleri ve evrensel değerleri içerir. Müslümanların din ve dünya hayatlarının temel bilgi kaynağı olan Kur'an, nüzulünden bu güne kadar üzerinde sayısız inceleme ve araştırmalar yapılmış bir kitaptır. Bu bağlamda zaman ve mekânın değişmesi ve toplumsal gerekliliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni sorunlara çözümler bulmak için Kur'an'la ilgili çalışmalar bu gün de devam etmektedir.

Kur'an üzerine yapılan araştırmaların ilahi mesajın doğru anlaşılmasına katkı sağlama amacı vardır. Günümüzde de aynı amaç uğruna farklı yöntemler takip edilerek Kur'an'ın bireysel ve toplumsal hayata dair görüşünü tespit etmeye yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. *Kur'an'da Azap* adını taşıyan bu çalışma da söz konusu amaç için hazırlanmış ve Kur'an'ın, azap konusuna yaklaşımını belirlemeye yoğunlaşmıştır. Başta azap kavramı olmak üzere ilgili kelime ve kavramlar dikkate alınarak azap konusu dört bölüm halinde ve farklı açılardan incelenmiş ve bu konunun Kur'an'da nasıl ele alındığı ifade edilmiştir.

Çalışmam sırasında yardım ve katkılarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman Aydın'a, yapıcı uyarı ve eleştirilerinden istifade ettiğim tez izleme komitesinde bulunan Prof. Dr. M. Tahir Yaren ve Doç. Dr. Muharrem Önder'e, tezi okuyarak tashihinde yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ekşi, Zakir Alkan, Hüseyin Yiğit, Yaşar Tekin ve Hüseyin Çelik'e şükranlarımı sunarım.

Bu arada tezi hazırlama sürecinde engin hoşgörüsü ve çalışma ortamı oluşturmadaki eşsiz çabalarından dolayı sevgili eşime minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Ali KAYA

18.10.2017

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Amacı.....	2
2. Çalışmanın Önemi.....	3
3. Çalışmanın Yöntemi.....	8
3.1. Konulu Tefsir Yöntemi.....	8
3.1.1. Konulu Tefsirin Ortaya Çıkış Sebepleri.....	9
3.1.2. Konulu Tefsirin Tanımı.....	10
3.2. Kavram Tefsiri.....	15
BÖLÜM 1: AZAP KAVRAMININ ETİMOLOJİK TAHLİLİ VE KUR'AN'DAKİ KULLANIMI	21
1.1. Azap Kavramının Etimolojik Yapısı.....	21
1.1.1. “Azab” Kökünün İkinci Baptan Kullanılışı ve Anlamı.....	21
1.1.2. “Azab” Kökünün Beşinci Baptan Kullanılışı ve Anlamı.....	24
1.1.3. “Azab” Kökünün Azâb (العَذَابُ) Kalıbı	25
1.2. Azap Kavramının Kur'an'da Kullanımı.....	31
1.2.1. “Azab” Kökünün Fiil Formu.....	32
1.2.1.1. Mazi Kalıbı.....	32
1.2.1.2. Müzari Kalıbı.....	34
1.2.2. “Azab” Kökünün İsim (İsm-i Fail, İsm-i Meful) Formu.....	38
1.2.3. “Azab” Kökünün Mastar Formu.....	41
1.2.3.1. Azabın (عَذَابٌ) Muzaf Olarak Kullanılışı.....	42
1.2.3.2. Azabın (عَذَابٌ) Muzafun İleyh Olarak Kullanılışı.....	47
1.2.3.3. Azabın (عَذَابٌ) Sıfatlı Kullanımı.....	51
1.2.4. “Azab” Kökünün Mekkî-Medenî Surelerdeki Dağılımı.....	72

1.2.5. Azabın Kavramlaşma Süreci.....	75
1.3. Azap Ayetlerinin Anlaşılmasına Dair Bazı Hususlar.....	86

BÖLÜM 2: AZAP KAVRAMIYLA ANLAM İLİŞKİSİ OLAN

KELİMELELER.....	101
2.1. Azap Kavramıyla Anlam Yakınlığı Olan Kelimeler.....	101
2.1.1. Maddî/Bedenî (Fizyolojik) Azapla İlgili Kelimeler.....	103
2.1.2. Manevî/Rûhî (Psikolojik) Azapla İlgili Kelimeler.....	168
2.1.3. Azabın Gelişini ve Çarpmasını İfade Eden Kelimeler.....	189
2.2. Azap Kavramıyla Anlamca Zıt Olan Kelimeler.....	201
2.3. Azap Kavramıyla Yakın Anlam veya Zıt Anlam Dışında İrtibatı Olan Kelimeler.....	223

BÖLÜM 3: AZABIN KUR'AN'DAKİ ANLAM ÇERÇEVESİ.....

3.1. Dünyevî Azap.....	228
3.1.1. Önceki Ümmetlerin Uğradıkları Azap Şekilleri.....	231
3.1.1.1. Gark/Suda Boğmak (Nuh Kavmi ile Firavun ve Hanedanına Verilen Azap).....	231
3.1.1.2. Rîh (Ad Kavminin Duçar Olduğu Azap).....	235
3.1.1.3. Sayha-Saika-Racfe-Tağiye (Semud Kavmi ve Medyen Halkına Verilen Azap).....	238
3.1.1.4. Hasf/Yerin dibine batırma (Karun'un Müstahak Olduğu Azap)...	244
3.1.1.5. Yerle Bir Etme ve Taş Yağdırma (Lut Kavmi'ne İndirilen Azap).....	244
3.1.1.6. Darlık/fakirlik (Be'sâu) ve Hastalık (Darrâu).....	248
3.1.1.7. Firavun ve Hanedanının Tufan, Kıtık, Kuraklık Yılları, Haşerat, Kurbağa, Çekirge ve Kan Gibi Dünyevi Azaplarla Cezalandırılması.....	253
3.1.1.8. Ashab-ı Ress'in Azaba Uğratılması.....	255
3.1.1.9. Tübba Kavminin Helak edilmesi.....	256
3.1.1.10. Bahçe Sahiplerine İndirilen Azap.....	256
3.1.1.11. İsrailoğullarına Verilen Çeşitli Azaplar.....	259
3.1.2. Hz. Muhammed Döneminde Bazı Toplulukların Azaba Uğratılması.....	268

3.1.2.1. Müşriklerin Duçar Olduğu Azaplar.....	268
3.1.2.2. Medine Yahudilerine Uygulanan Azap.....	278
3.1.2.3. Münafıklara Verilen Azaplar.....	284
3.2. Kabir Azabı.....	287
3.3. Uhrevî Azap.....	298
3.3.1. Bedenî (Fizyolojik) Azap.....	302
3.3.1.1.Cehennem Bölümleri	304
3.3.1.2.Cehennem Diğer İsim ve Sıfatları.....	307
3.3.1.3.Cehennem Azabının Müddeti.....	311
3.3.2. Ruhî (Psikolojik) Azap.....	320
3.4. Azabın Kur'an'daki Diğer Anlamları.....	328
3.4.1. İşkence-Sistemik İşkence.....	328
3.4.2. Azabın “Katl” (öldürme) Anlamı.....	333
3.4.3. Azabın “Had Cezası” Anlamında Kullanılması.....	334
3.4.4. Azabın “Tatlı Su” Anlamında Kullanılması.....	336
3.4.5. Hz. Süleyman'ın Hüdhüd'e Uygulayacağı Azap.....	337
3.4.6. Azabın Şeytan'ın Bir Fiili Olarak Kullanılması.....	338

BÖLÜM 4: AZABIN NEDENLERİ SONUÇLARI VE İLKELERİ..... 341

4.1. Azabın Nedenleri.....	341
4.1.1. İnançla İlgili Nedenler.....	342
4.1.1.1. Küfür	342
4.1.1.2. Nifak.....	365
4.1.1.3. Şirk.....	367
4.1.2. Amelî Nedenler.....	372
4.1.2.1. Müminlerin Azapla Uyarılması.....	372
4.1.2.2. Azaba Sürükleyen Davranışlar.....	386
4.2. Azabın Sonuçları.....	396
4.3. Azabın İlkeleri.....	406
4.3.1. Ceza.....	407
4.3.1.1. Cezanın Amaçları.....	408
4.3.1.2. Cezanın Dayandığı Esaslar.....	410

4.3.1.3. Cezanın ilkeleri.....	412
4.3.2. Sünnetullah Çerçevesinde Azabın Dayandığı Esaslar.....	413
4.3.2.1. Azaptan Önce Uyarının Yapılması.....	425
4.3.2.2. Azaptan Önce Mühlet Verilmesi.....	427
4.3.2.3. Peygamberler ve İnananların Kurtarılması.....	429
4.3.2.4. Azabın İnsanların İradi Eylemlerine Bağlı Olması.....	431
4.3.2.5. Peygamberin Akrabası Olmanın Azabı Engelleyememesi.....	434
4.3.2.6. Islahatçı Olan ve İstiğfar Eden Toplumların Azaba Çarptırılmaması.....	435
4.3.2.7. Suç-Ceza Dengesinin Gözetilmesi.....	437
SONUÇ.....	449
KAYNAKLAR	456
ÖZGEÇMİŞ.....	472

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bk.	: Bakınız
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
m.ö.	: Milattan önce
m.s.	: Milattan sonra
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
şrh.	: Şerh
TDK	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik
tkm.	: Takdim
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.y.	: Yayın yeri yok

Yalova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Kur'an'da Azap	
Tezin Yazarı: Ali Kaya	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Aydın
Kabul Tarihi: 18.10.2017	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 472 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	
Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	
<p>Bu çalışmada, Kur'an'ın temel kavramlarından biri olan azap ve azapla ilgili diğer kelime ve kavramlar farklı açılardan incelenerek Kur'an'ın azaba bakışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Tez, giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Girişte çalışmanın amacı, önemi ve bu çalışmada takip edilen yöntem hakkında bilgi verilmiştir.</p> <p>Birinci bölümde öncelikle azap kavramının etimolojik yapısı incelenmiştir. Akabinde azabın farklı kalıpları ve diğer kelimelerle oluşturduğu tamlamaların tespiti yapılarak Kur'an'daki dağılım haritası çıkarılmıştır.</p> <p>İkinci bölümde azapla yakın-anlam ve zıt-anlam şeklinde irtibatı olan kelimeler tespit ve tahlil edilerek azabın anlam sahası belirlenmiştir. Azapla anlam yakınlığı olan kelimeler üç başlık halinde incelenmiş, ilgili kelimeler vasıtasıyla ifade edilen azabın dünyevî-uhrevî ve maddî-manevî boyutları üzerinde durulmuştur. Ayrıca anlamca zıt olan kelimeler tahlil edilerek azap-mağfiret/rahmet dengesi ve suç-ceza uyumuna dair Kur'an'ın mesajına dikkat çekilmiştir.</p> <p>Üçüncü bölümde, dört ana başlık halinde azap kavramının Kur'an'daki anlam çerçevesi tespit edilmiştir. Birinci başlıkta dünyevî azabın çeşitleri ve geçmişte helak edilen inkârcı ve bozguncu toplumlar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci başlık, kabir azabı diye yorumlanan ayetlerin tahliline ayrılmıştır. Üçüncü başlıkta uhrevî azap, bedenî ve ruhî boyutlarıyla incelenmiştir. Dördüncü başlıkta bu üç aşamanın dışında kalan ve azabın bulunduğu siyaka ve öznesine göre taşıdığı farklı anlamlara işaret edilmiştir.</p> <p>Çalışmanın dördüncü bölümünde, öncelikle azaba neden olan itikadî ve amelî durumlara işaret edilmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında azapla ilgili olması nedeniyle önce sünnetullah kavramının Kur'an'daki kullanımı ve anlam çerçevesi belirlenmiştir. Daha sonra "Allah'ın azabı"nın dayandığı sürekli ve değişmez esaslar tespit edilmiştir.</p> <p>Ulaşılan neticeler sonuç bölümünde ifade edilerek çalışma tamamlanmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Azap, Kur'an, helak, mağfiret, merhamet	

Yalova University Institute of Social Sciences/PhD Thesis Summary

Tezin Başlığı: Torment in the Quran	
Thesis Author: Ali Kaya	Advisor: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Aydın
Date of Acceptance: 18.10.2017	Total Number of Pages: ix (pre text) + 472 (main body)
Department: Basic Islamic Sciences	
Field of Study: Basic Islamic Sciences	
<p>In this study, the view of the Quran about the torment (azap) is tried to be put forward by examining the torment that is one of the basic concepts of the Quran and the other words and concepts related to torment from different aspects. The thesis consists of the introduction and four sections. In the introduction, the information about the purpose and importance of the study and also the method that has been followed in this study is given.</p> <p>In the first section, primarily, the etymological structure of the torment concept is examined. Subsequently, its distribution map in the Quran is elicited by identifying the different patterns of the torment and its noun phrases forming with other words.</p> <p>In the second section, the words that are related to the torment in terms of close or opposite meaning are detected and analysed and so the meaning area of the torment is determined. The torment's close meaning words are examined under the three titles, and it is emphasised on the torment's secular-ethereal and material-spiritual aspects. Also, by analysing the antonyms, the attention is drawn to the message of the Quran about the balance of torment-mercy/grace and the concord of crime-penalty.</p> <p>In the third section, the meaning frame of the torment concept in the Quran is detected under the four headings. In the first heading, it is informed about the secular torment kinds and the denier and defeatist societies that were perished in the past. The second heading is reserved for the verses which are interpreted as the torment of grave. In the third heading, the ethereal torment is examined from the somatic and spiritual aspects. In the fourth heading, apart from these three stages, it is referred to different meanings consisting torment according to its context.</p> <p>In the fourth section of the study, theological and practical situations which cause torment are referred. In the second part of this section, the use of sunnetollah concept in the Quran and its meaning frame is identified because of its relevance of torment. Then, the constant and stable fundamentals, which are based on God's torment, are identified.</p> <p>The study is completed with the obtained results that are stated in the conclusion.</p>	
Keywords: Torment, Quran, Perished, Mercy, Grace	

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, "her ümmete kendi dillerini bilen bir peygamber gönderme" esasına bağlı olarak¹ "apaçık" Arap diliyle (arabiyyun mubîn/عَرَبِيٌّ مُبِينٌ) nazil olmuş bir kitaptır.² Kur'an, nüzulünden kıyamete kadar tüm insanlara hitap eden,³ hidayet rehberi, en doğruya ve en iyiye ulaştıran,⁴ anlaşılması ve öğüt alınması için kolaylaştırılmış⁵ Allah'ın kelmamıdır.⁶ Ayrıca Kur'an, kendisini, insanları hidayete/doğruya ulaştıran bir ışık (nur),⁷ her şeyi genel çerçevede açıklayan,⁸ hakikatin kendisi olan⁹ ve rahmet kaynağı¹⁰ bir kitap olarak tanıtır.

Kur'an-ı Kerim, insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş son ilahi kitaptır. Kıyamete kadar her çağın insanına hitap eden ve yol gösteren değerleri içermektedir. Kişinin gerçek mutluluğa ulaşması, insanlık için bütün saadet ilkelerini ihtiva eden Kur'an'ın hikmet dolu prensiplerini uygulaması ve onun gösterdiği hakikat yoluna yönelmesiyle gerçekleşebilir.¹¹ Kur'an, doğru ve indiriliş amacına uygun bir şekilde anlaşılmasından onun hayata aktarılması, gereklerinin yerine getirilmesi mümkün değildir. Bu durumda, Kur'an'ın indiriliş amacı olan insanların hidayete kavuşturulması ve saadete ermesi mümkün olmayacaktır.

Kur'an, Müslümanların din ve dünya hayatları için temel rehberdir. Bu nedenle onun, nüzul ortamından kıyamete kadar farklı muhit ve zamanlarda müminler tarafından anlaşılması bir mecburiyet haline gelmiştir.¹² Nüzulünden bu güne kadar, Kur'an'ın daha iyi ve sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için birçok yönden incelemesi yapılmıştır. Şartların değişmesine bağlı olarak ve ortaya çıkan yeni problemlere çözümler bulma adına Kur'an üzerinde araştırma ve incelemeler bugün de devam etmektedir.

¹ İbrahim, 14/4.

² Nahl, 16/103; Şuara, 26/195.

³ Sebe, 34/28; Araf, 7/158.

⁴ Bakara, 2/2; İsrâ, 17/9.

⁵ Kamer, 54/17.

⁶ Tevbe, 9/6.

⁷ Şura, 42/52; Maide, 5/15; Hadid, 57/9; Talak, 65/11.

⁸ Nahl, 16/89.

⁹ Bakara, 2/147; Ra'd, 13/1; İsrâ, 17/105.

¹⁰ Yunus, 10/57; İsrâ, 17/82.

¹¹ Soysaldı, H. Mehmet, "Günümüzde Kur'an'ın Anlaşılması", *İslâmî Araştırmalar*, 2001, cilt: XIV, sayı: 1, s. 11.

¹² Paçacı, Mehmet, "Kur'an" md., *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 398.

Kur'an'ı anlama ve yorumlama adına yapılan çalışmaların bir kısmında geleneksel yöntemler esas alınırken, bir kısmında da modern dönemin ürünü olan yeni metodolojiler kullanılmakta ve Kur'an'ın dünya görüşü, bu yöntemlerle çağın insanlarına ulaştırılmaktadır. Günümüzde, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili metodoloji arayışları, geniş bir çerçevede sürdürülmektedir.¹³ Son yıllarda, özellikle bazı konularda Kur'an'ın bakışını ve dünya görüşünü ortaya koymak için tefsir alanında yaygın bir şekilde Konulu Tefsir yöntemi ile bu yöntemin bir dalı olan Kavram tefsiri ve semantik analiz yöntemi kullanılmaktadır. Bu çalışmada da genel itibariyle Konulu Tefsir yöntemi ile bu yöntemin bir bölümü olan kavram tefsiri ve semantik analiz yöntemi kullanılacaktır.

1.Çalışmanın Amacı

Kuşkusuz Kur'an'la ilgili çalışmaların birincil amacı, son ilahi kitap olan Kur'an'ın murad-ı ilahiye uygun bir şekilde anlaşılmasına bir nebze katkıda bulunmaktır. Tefsir tarihine bakıldığında bu amaca yönelik faaliyetlerin çok erken dönemde başladığı görülür. Şartların değişmesi ve toplumsal yapının gereklerinin bir sonucu olarak her dönemde Kur'an yeniden okunmuş, yorumlanmış, hayatın değişimine bağlı olarak yeni yöntemler geliştirilmiş ve insanların yenilenen ihtiyaçlarına Kur'an'dan çözümler getirilmiştir.

Bu tezin *genel amacı* Kur'an'ın indiriliş amacına ve ilahi maksada uygun bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Kur'an'da geniş bir kullanım ağına sahip olan azap kavramı ve onunla irtibatlı olan kelime ve ifadelerin tahlil edilmesi, kelimeler arasında anlam ilişkilerinin tespit edilmesi, bir adım öteye gidilerek Kur'an'ın, azap verme/cezalandırma hususundaki görüşünün/bakışının belirlenmesi, Kur'an mesajının doğru anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. *Özel amacı* ise Kur'an'ın azaba uğratma ve cezalandırmaya dair görüşünü tespit etmek, yani konularına göre tertip edilmemiş bir kitap olan Kur'an'da çok yaygın ve farklı surelere serpiştirilmiş bir şekilde bulunan azap ayetlerini, mümkün olduğu ölçüde Konulu Tefsir yöntemi ve Kavram tefsirinin esaslarından da faydalanarak sistemli bir şekilde incelemek ve Kur'an'da azabın nasıl anlatıldığını ortaya koymaktır.

¹³ Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü (Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler)*, Şule Yayınları, İstanbul 2014, s. 12.

2. Çalışmanın Önemi

“Kur’an’da Azap” başlığını taşıyan bu çalışma, her şeyden önce Kur’an’ın mesajının doğru anlaşılmasına katkı sağlayacak önemli bir konuyu ele almaktadır. Kur’an’da oldukça fazla kullanılan azap kavramı ile azap anlamına gelen veya azaba anlamca zıt olan kelime ve kavramların incelenmesi, Kur’an’ın daha sağlıklı ve ilahi maksada uygun anlaşılmasına vesile olacaktır.

Bu çalışmada, Kur’an’ın azaba bakışı, Kur’an bütünlüğü dikkate alınarak ifade edilmiştir. Bunun için de öncelikle azap kelimesi semantik analiz yöntemiyle tahlil edilerek esas ve yan anlamları tespit edilmiştir. Çünkü cümlelerin (ayetlerin) anlaşılması, kelime ve kavramların doğru bir şekilde tahlil edilerek esas/kök ve izafi/yan anlamlarının belirlenmesine bağlıdır. Bir sonraki adım olarak kelimeler arasındaki anlam irtibatının ortaya konulması ve azap kavramının içinde bulunduğu ayetlerin siyak-sibak bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışmamızı önemli kılan hususlardan biri de azap kavramının yanı sıra, birçoğu Türkçede de kullanılan ve bulunduğu siyaka bağlı olarak azapla yakın-anlamli kelimeler grubundan olan “ikab, helak, intikam, istidraç, ceza, hasad, katl, kavl, muhasebe, vebâl, nisyan, lanet, gadab, hüsrân, zillet ve meskenet, istihza” vb. kelimelerin tahlillerine yer verilmesidir. Aynı zamanda “mağfiret, rahmet ve merhamet, tövbe, ecir, af, rıdvân” vb. Kur’an’da azapla karşıt bir şekilde kullanılan sözcüklerin de tahliline ve azapla olan irtibat yönlerine işaret edilmiştir. Böylece azap kavramının anlam sahasına dâhil olan 70 civarında kavramın esas ve yan anlamları hakkında konumuz sınırları çerçevesinde bilgi verilmiştir. Bütün bunların Kur’an’ın sahit bir şekilde anlaşılmasına vesile olması en büyük temennimizdir.

Diğer taraftan geçtiği bağlama göre ve öznesinin değişime bağılı olarak farklı anlamlar ifade eden azap kavramının anlam alanının tespit edilmesi ve Kur’an’da kaç anlamda kullanıldığının belirtilmesinin, bundan sonraki Kur’an çalışmalarına ve tercümelerine önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyim.

Araştırma ve taramalarımıza göre azabın anlam sahasına dâhil olan “helak” kavramıyla ilgili doktora¹⁴ ve yüksek lisans¹⁵ seviyesinde tezler hazırlanmıştır. Ancak helak kavramı dâhil, birçok kavramı içine alan ve çatı kavram olma özelliğine sahip “azap” kavramını, kavramsal düzeyde inceleyen yüksek lisans tezleri¹⁶ hazırlanmışsa da azabın, hem kavram olarak hem de konu olarak Kur’an’da nasıl yer aldığına dair herhangi bir doktora çalışması yapılmamıştır. Bu çalışma, işte böyle bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Burada azap kavramıyla ilgili daha önce Türkiye’de ve Arap dünyasında yapılan birkaç çalışma hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanısındayız. Böylece bu konuyu çalışmamızın nedenleri ortaya konulmuş olacaktır.

Suat Kelkitli’nin yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *Kur’an’da Azap Kavramı* isimli çalışma, temas edeceğimiz araştırmalardan ilkidir. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde azap kavramının sözlük ve terim anlamına, azabın eş anlamlılarına değinildikten sonra azabın dünyevi çeşitlerine ve uhrevi azaba yer verilmiştir. Bu bölümde Kur’an’da yaygın bir şekilde kullanılan azap ve türevlerinin kullanımlarına, diğer kelime ve kavramlarla oluşturduğu irtibata ve tamlamalara, bu kullanımlar neticesinde ortaya çıkan farklı anlamlara işaret edilmemiştir. Azabın eş anlamlılarına başlığı altında da azapla yakın anlamlı olan kelimelerin hepsinin değil, sadece bir kısmının tahlili yapılmış; örneğin helak, ikab ve nekâl gibi kelimeler

¹⁴ Çimen, Abdullah Emin, *Nişin Helâk Oldular (Kur’an-ı Kerim’de Helak Kavramı)*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2008; Yıldız, Ahmet, *Kur’an-ı Kerim’de Felaketlerle Karşılaşan Toplulukların Helak Nedenlerinin Dinler Tarihi Açısından Tahlili*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000; Sancar, Cemalettin, *Kur’an’da Helak Olan Kavimler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.

¹⁵ Yılmaz, Ali Rıza, *Kur’an-ı Kerim’deki Âsi Kavimlerin Helak Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007; Ulutaş, Şükrü, *Kur’an-ı Kerim’de Anlatılan Helak Olmuş Kavimlerin Ortak Özellikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006; Akça, Yunus, *Kur’an’da Mühlet-Helak İlişkisi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2001; Tok, Nuri, *Kur’an’da Sünnetullah ve Helak Edilen Toplumlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994.

¹⁶ Kelkitli, Suat, *Kur’an’da Azap Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010; Kalın, Faiz, *Kur’an’da Azab Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995; Karakaya, Murat, *Kur’an’da Af ve Azab Kavramları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2009; Alpaslan, Osman, *Fahreddin Râzî’ye Göre İlâhî Azap*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007; Odabaş, Paşa, *Kur’an’daki Azap Ayetlerinin Vaaz ve İrşatta Kullanılmasının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

değerlendirilmemiştir. Aynı zamanda azapla karşıt anlamlı kelimelere yer verilmemiştir. İkinci bölümde azabın sebepleri, itikadî sebepler ve amelî sebepler şeklinde iki ana başlık altında işlenmiştir. “Azabın safhaları” diye adlandırılan üçüncü bölümde de dünyevî azap, kabir azabı ve ahiret azabı ele alınmıştır.¹⁷

Türkiye’de bu konuyla ilgili yapılan ikinci yüksek lisans çalışması Faiz Kalın’a aittir. *Kur’an’da Azâb Kavramı* isimli bu çalışmada azabın Kur’an’daki esprisi kavramlarla anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle azap kelimesinin lugat ve terim anlamına kısaca işaret edilmiş sonra Kur’an’da azap ifade eden kavramların tahlili yapılmıştır. Bu bölümde azabın farklı türevleriyle Kur’an’daki kullanımlarına ve diğer kelimelerle birlikte oluşturduğu terkiplere değinilmemiştir. Ayrıca azap anlamını ifade eden kavramların tahlilinin yapıldığı başlık altında da azapla ilgili kelimelerin bir kısmı incelenmiş, mesela nekâl, batş, ricz, seht, hızy, hasad, gazap vb. kelimelere değinilmemiş, ayrıca tahliline yer verilen kelime ve kavramlar da belli bir sistemle ele alınmamıştır. Bilindiği gibi kavram çalışmalarında ilgili kavramın anlam alanının doğru tespiti için yakın anlamlı kelimelerin yanı sıra zıt anlamlıların da tespit ve tahlil edilmesi ve araştırma konusu olan kavramla irtibat yönlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma da Kelkitli’nin çalışmasında olduğu gibi Kur’an’da azap kavramının karşıtı olarak kullanılan kelime ve kavramlar dikkate alınmamıştır. İkinci bölümde dünyevî azap, kabir azabı ve uhrevî azap şeklinde azabın kısımları ele alınmıştır. Bu bölümde dünyevî azap, daha ziyade suda boğmak (iğrak), deprem, taş yağması, duman, rüzgâr gibi azap türleri üzerinden anlatılmıştır. Ancak azap kavramının geçtiği ayetlerde sözü edilen müşrik, münafık ve Yahudilerin nasıl ve ne şekilde azaba uğratıldıklarına yer verilmemiştir. Kabir azabı bölümünde önce hadisler vasıtasıyla kabirde insanların dünyadaki amellerine göre nimet veya azap göreceklere işaret edilmiş, devamında Mümin, 40/46, Tur, 52/47, Taha, 20/124 ve Tevbe, 9/101. ayetlerin kabir azabına delalet ettiği belirtilmiştir. Uhrevî azap bölümünde de ise mümin, kâfir, münafık gibi inanç gruplarının ahirette karşılaçıkları

¹⁷ Bk. Kelkitli, Suat, *Kur’an’da Azap Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.

cezalara ve uhrevî azabın şekillerine işaret edilmiştir. Üçüncü bölümde azaba götüren sebepler, itikadî, amelî ve ahlâkî yönlerden incelenmiştir.¹⁸

Ayrıca hem Kelkitli'nin hem de Kalın'ın çalışmasında azabın etimolojik yapısı, azabın Kur'an öncesi cahiliye dönem şiirindeki kullanımı ve anlamı, azabın Kur'an metnindeki anlam içeriği ve nüzul tarihi boyunca azabın anlamındaki değişim hakkında bilgi verilmemiştir. Diğer taraftan her iki çalışmada da azap-sünnetullah ilişkisine, azabın dayandığı değişmez esaslara ve azap kavramının Allah'tan başka varlıklara izafe edildiği durumda taşıdığı farklı anlamlara işaret edilmemiştir.

Murat Karakaya'nın hazırladığı *Kur'an'da Af ve Azab Kavramları* isimli yüksek lisans çalışmasında ise sadece karşıt kavramların tespit ve tahliline yer verilmiştir. Çalışma temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle af kavramının etimolojik tahlili yapılmış, devamında afla anlam benzerliği olan gafur, raûf, rahmân ve rahîm, vedûd vb. kavramların tahlili yapılmıştır. İkinci bölümde ise azap kavramının sözlük ve terim anlamına kısaca değinildikten sonra cezâ, be's, belâ, tetbîr, demdeme vb. azapla ilgili on altı tane kelime ve kavram incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde dünyevî azabın kısımlarına ve ahiret azabının müddetine değinilmiştir. Görüldüğü gibi bu çalışma, azap ve azap anlamına gelen kelimelerle bunların karşıtı konumunda olan af ve affin anlam alınına dâhil olan kelimelerin tespit ve tahlilinden ibarettir. Bu çalışmada Kur'an'da azabın karşıtı olarak geçen tevbe, ecir, fevz gibi kelimelere yer verilmediği gibi azapla anlam benzerliği olan birçok kelime ve kavrama da işaret edilmemiştir.

Hakkında bilgi vermek istediğimiz Arapça çalışmaların ilki, Yusuf Fevzî Üde Abdü'l-Âl'in, Gazze İslam Üniversitesi Arap Dili bölümünde yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *Lafzu'l-Azâb ve Müştekkâtuhû Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Dirâseten Luğaviyyeten* isimli araştırmasıdır. Bu tezde, azap kavramı daha çok dilsel özellikleri açısından incelenmiştir. Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, azap sözcüğünün ses yönünden incelenmesine, sarf ilmi açısından özelliklerine ve Kur'an'daki isim, fiil ve mastar şeklindeki kullanımlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde, azap lafzının Kur'an'da oluşturduğu terkiplere ve azabın geçtiği ayetlerde üstlendiği dil bilgisel role (nahiv) işaret edilmiştir. Üçüncü bölümde ise azabın

¹⁸ Bk. Kalın, Faiz, *Kur'an'da Azâb Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.

Kur'an'daki delaleti, azabın karşıtı olan kelimeler, azabın mekkî-medenî surelerdeki dağılımı ve azabın sıfatlı kullanımları işlenmiştir.¹⁹ Bu çalışmada azap bütüncül bir bakışla bir konu veya kavram olarak incelenmemiş; azabın dünyevî, kabir ve uhrevî kısımlarına, azabın sebeplerine, azap-sünnetullah ilişkisine yer verilmemiştir.

Arap dünyasında Muhammed b. Abdullah b. Salih es-Süheym tarafında hazırlanan *el-Azâbu'l-Ednâ* isimli çalışma, Secde, 32/21.ayette geçen “el-azâbü'l-ednâ” tamlamasından hareketle azabın sadece dünyevî boyutunu ele alan bir araştırmadır. Bu çalışmada merkezde Secde, 32/21. ayet olmak üzere En'am, 6/42-43, Araf, 7/ 94-95 ve 168, Tevbe, 9/126, Tur, 52/47 vb. ayetlerden hareketle dünyevî azabın sebepleri, çeşitleri üzerinde durulmuştur.²⁰

Netice olarak hem ülkemizde hem de Arap dünyasında yapılan çalışmalarda genel anlamda azap kavramının etimolojik yapısının yeterince incelenmediği, azabın tarihi süreçte geçirdiği anlam değişimine ve Kur'an metnindeki kavramlaşma sürecine dikkat edilmediği, azabın diğer kelime ve kavramlarla oluşturduğu terkiplere (isim tamlaması, sıfat tamlaması) ve bu terkiplere bağlı olarak ifade ettiği anlamlara yer verilmediği, azapla anlam irtibatı olan kelime ve kavramların tespit ve tahlilinde eksikler olduğu ve tahliline yer verilen kelimelerin belli bir sistemle ele alınmadığı, azap anlamında kullanılan kelimelerle azap arasındaki anlam irtibatının iyi kurulmadığı, özellikle azabın karşıtı olan kelimelerin dikkate alınmadığı, azap-sünnetullah ilişkisine ve azabın dayandığı değişmez ve evrensel esaslara vurgu yapılmadığı, azabın Allah'tan başka varlıklara nispet edildiğinde ifade ettiği anlamlara işaret edilmediği tespiti yapılmıştır. Ayrıca ilgili çalışmalarda azabın bütüncül bir bakışla ele alınmadığı, konuların yüzeyesel bir şekilde işlendiği görülmüştür.

Bu araştırmada, azap konusu dört bölümde ve farklı açılardan incelenmiş, hakkında bilgi verilen çalışmalarda tespit edilen eksiklikler giderildiği gibi onlarda işlenen konular da temel kaynaklara inilerek yeni bir plan ve üslupla ele alınmıştır.

¹⁹ Bk. Abdü'l-Âl, Yusuf Fevzi Üde, *Laflu'l-Azâbi ve Müstakkâtuhu Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Dirâseten Luğaviyyeten*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) el-Camiatü'l-İslamiyyetü, Kısmu'l-Luğati'l-Arabiyye, Gazze 2013.

²⁰ Bk. es-Süheym, Muhammed b. Abdullah b. Salih, *el-Azâbu'l-Ednâ Hakikatuhû, Envâuhû ve Esbâbuhû*, Mektebet-ü Dâri'l-Menhâc, Riyâd 2005.

3. Çalışmanın Yöntemi

“Kur’an’da Azap” isimli bu çalışma, bir kavram çalışması olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir konu çalışmasıdır. Çünkü bu çalışmada sadece “azb” kökü, türevleri ve dilsel özellikleri üzerinde durulmamıştır (vücûh). “Anahtar terim” azap olmakla birlikte, büsbütün farklı köklerden olup azap anlamını ifade eden kelime ve ifadelerin de incelenmesine yer verilmiştir (nezâir). Çünkü Kur’an muhtevası üzerine yapılan çalışmalarda varılan sonuçların doğru, Kur’an’ın ortaya koyduğu biçimde ve indiriliş amacına uygun olabilmesi için sadece fihrist ve mu’cemlerden aynı kökten kelimeler bulunarak üzerinde düşüncenin yoğunlaştırılması yeterli değildir. Yine araştırılan konuyla ilgili olduğu varsayılan ayetlerin bir araya getirilip bir sonuca varılması da mümkün değildir. Konuyla ilgili ayetleri tespit ettikten sonra öncelikle bu ayetlerde kullanılan kelime, terkip ve ifadelerin ayet, siyak-sibak ve Kur’an’ın bütünlüğü çerçevesinde izah edilmesi ve kavranması gerekir. İşin başındayken Kur’an’ın bütününe gözden geçirilmesi ve konuyla ilgili ayetlerin tespit edilerek sınıflandırılması mecburiyeti vardır.²¹ Bu sebeple bu çalışmada, azap ve azapla ilgili ayetlerin belirlenmesi hususunda fihrist ve mu’cem türü eserlerden yararlanmanın yanı sıra, Kur’an-ı Kerim, tez yazım süreci içerisinde değişik zamanlarda birkaç defa okunarak konuyla ilgili ayetler belirlenmiş ve gruplandırılmıştır. Ayrıca azap ve azapla ilgili kavramların Kur’an’daki anlamlarının belirlenmesi adına, klasik tefsirlerin yardımıyla ayetlerin tarihsel bağlamına (ilgili ayetlerin muhatabının kimler olduğuna ve konusuna) ve siyak sibak bütünlüğüne dikkat edilmiştir.

Daha önce ifade edildiği gibi bu çalışma, hem kavram çalışması özelliğine sahiptir hem de Kur’an’da azap konusunu ele aldığı için bir konulu tefsir çalışmasıdır. Bu sebeple bu çalışmayı hazırlarken genel itibarıyla takip ettiğimiz bir yöntem olan Konulu Tefsir ve Kavram tefsiri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

3.1.Konulu Tefsir Yöntemi: Konulu tefsir, aynı konuyla ilgili ayetlerin bir araya getirilmesiyle yapılan bir yöntemdir ve bu yöntemde tematik (konusal) bir bakış açısı hâkimdir. Bilindiği gibi Kur’an’ın tertibi tematik değildir. Kur’an’daki sureler, belli konular temelinde sıralanmadığı gibi surelerin içerisindeki ayetler de konularına göre düzenlenmemiştir. Bazen bir sure birden fazla konuyu ihtiva edebilir. Kur’an’ın bu

²¹ Albayrak, Halis, *Kur’an Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, s. 51.

metin yapısından hareketle, çağdaş dönemde farklı ayetlerde işlenen konuları bütünlük içinde anlamak için ilgili ayetleri bir araya getirmenin yararlı olacağı düşünülmüştür.²²

3.1.1.Konulu Tefsirin Ortaya Çıkış Sebepleri: Esas olarak ilk asırdan itibaren mevcut olan, fakat yöntemi bakımından son bir asır içerisinde canlanan konulu tefsirin²³ doğuşu ve ortaya çıkışını hazırlayan bazı sebepler vardır. Konulu Tefsir yönteminin ortaya çıkmasına ve sistemleşmesine neden olan sebeplerin *birincisi*, yaşadığımız yüzyılda uzmanlaşmanın büyük önem kazanmış olmasıdır. Bu dönemin belirgin özelliği, herhangi bir konuyu ana hatlarıyla bilmenin ötesinde, konunun en ince ayrıntısına kadar tüm birimlerinin teker teker incelenmesidir. Bu durum, aynı zamanda Kur'an araştırma yöntemlerini etkilemiş, Kur'an'a ve Kur'an tefsirine yeni bir bakış açısıyla yaklaşma gereği duyulmuştur. Kur'an'ın konularını tespit etme ve bu konulardan birini seçerek o konu hakkında Kur'an'ın mesajını ve bakışını belirleme çabaları, işte böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır.²⁴

Konulu tefsirin çıkışını hazırlayan sebeplerden *ikincisi*, İslami İlimler alanındaki yöntem sorunu kabul edilir. Buna göre klasik usuller, günümüzde Kur'an'ı anlama ve yorumlamada her yönüyle yeterli değildir. Bu sebeple yeni yöntemler geliştirme yoluna gidilmiştir. Klasik yöntemde Kur'an, mevcut tertibe göre ilk sure olan Fatiha'dan Nas süresine kadar olan bütün sureler ve ayetler tertip sırası esas alınarak tefsir edilmiştir. Bu yöntem, Hz. Peygamber (sav)'den sonra uygulanmaya başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde de bu tarzda tefsirler yazılmaya devam etmektedir. Ancak bu klasik yöntem, olumlu yanlarının yanı sıra, Kur'an bütünlüğünü kapsamaktan uzak oluşu, bütünlük içerisinde ayetin durumunun ve konumunun tespit edilememiş olması, parçanın bütün yerine konulması (bir ayete ait hükmün Kur'an'ın tamamına izafe edilmesi), bu tarz tefsirlerde çoğu zaman sübjektif görüşlere yer verilmesi, evren ve hayat hakkında yeterince tutarlı fikirlerin verilememesi gibi nedenlerden dolayı da

²² Gözeler, Esra, "Konulu Tefsir", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar-I*, (ed. M. Akif Koç-İsmail Albayrak), Otto Yayınları, Ankara 2013, s. 233.

²³ Birişik, Abdülhamit, "Tefsir" md., *DİA*, İstanbul 2011, XL, 289-290.

²⁴ Fethullah Said, Abdüsettar, *el-Medhal İlâ Tefsiri'l-Mevdûi*, Mektabetü'l-Îmâni li't-Tibâeti ve'n-Neşr ve't-Tevzi, y.y. 2011, s. 36; Güven, Şahin, "Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2010, s.446; Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'ın Konulu Tefsiri", *Hikmet Yurdu*, 2009, cilt: II, sayı: 3, (1936 - 2008), s. 115-116.

yetersiz bulunmuş ve eleştirilmiştir.²⁵ Diğer bir husus, klasik yöntemde her müfessir kendinden önceki müfessirlerin yaptığı gibi Kur'an'ı baştan sona ayet ayet ve sure sure tefsir etmiştir. Bu durum bir sonraki çalışmanın, önceki çalışmaların hemen hemen tekrarından ibaret kalmasına ve Kur'anî düşünce yapısının monoton bir hal almasına neden olmuştur.²⁶ Aynı zamanda bu yöntemin yapısı gereği genelde ayetler konusal birlik ve Kur'anî bütünlükten bağımsız olarak tefsir edilmeye çalışıldığından, şahsi düşüncelerin ya da benimsenen herhangi bir mezhebin görüşünün yansıtılması kolay olmuştur. Bu parçacı yaklaşım, İslam düşüncesinde birbiri ile ihtilafli çok sayıda mezhep ve fırkanın ortaya çıkmasına da neden olmuştur.²⁷

Konulu tefsirin ortaya çıkmasının *üçüncü* sebebi, İslam'a yöneltilen eleştiriler ve Kur'an etrafında oluşturulan şüphelerdir. Müsteşriklerin Kur'an'la ilgili olarak ileri sürdükleri bir takım şüpheler ve yaptıkları eleştiriler, Konulu Tefsirin doğuşunda belirleyici olmuş ve bu yeni yöntemle saldırılara cevap verilmiştir. İslam âlimleri, Kur'an kıssaları, tekrarlar, inançla ilgili bazı hususlar ve hukuki hükümlerle ilgili olarak ortaya atılan bu iddiaları, cevaplandırma adına, her konuyla alakalı ayetlerin tamamını toplayıp inceleyerek ve bu iddiaları çürüterek Kur'an'ın bakışını tespit etmişler ve böylece bu konularda müstakil eserler vermişlerdir.²⁸

İşte bu tür sorunlar neticesinde 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Kur'an'ın yorumuyla ilgili yeni yöntem arayışlarına gidilmiştir. Konulu Tefsire dair yapılan çalışmalar, modern dönemde yaşayan insanın yaşadığı problemleri Kur'anî bir bakış açısıyla çözüme kavuşturmak için girişilen bu yeni arayışların bir neticesidir.²⁹ Konulu Tefsirle ilgili önemli bir çalışmaya imza atan Fethullah Saîd'in ifadesiyle Konulu Tefsir, "Kur'an araştırmaları ve tefsir çalışmalarına dair yeni bir yöntemdir. Bu yöntemi, asrın şartları ve toplumun ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır."³⁰

3.1.2. Konulu Tefsirin Tanımı: Tefsirler öteden beri rivayet ve dirayet şeklinde iki başlık altında sistemleştirilmiştir. Ancak bugün modern dönemin saikleri ile ortaya

²⁵ Kasapoğlu, "Kur'an'ın Konulu Tefsiri", s.116-117.

²⁶ Güven, "Konulu Tefsir Metodu", s. 443.

²⁷ Güven, "Konulu Tefsir Metodu", s. 443-444.

²⁸ Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 36-37; Güngör, Mevlüt, "Tefsir'de Konulu Tefsir Metodu", *İslâmî Araştırmalar*, 1988, cilt: II, sayı: 7, s.50. ayrıca bk. Gözeler, "Konulu Tefsir", s.231.

²⁹ Güven, "Konulu Tefsir Metodu", s.444.

³⁰ Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 35.

çıkan çağdaş tefsir yöntemleri mevzu bahis olduğu için yeni tasnifler yapılmaktadır. Buna göre tefsirler temelde iki kısma ayrılmaktadır. *Birinci kısım*, klasik tefsir yöntemini esas alan mevzii/teczii (parçacı) tefsirdir. Aynı zamanda “müsel tefsir” de denilen bu yöntemde, müfessir, Kur’an ayetlerini mushaftaki tertibe göre ayet ayet açıklar. Bu, ilk ayetten son ayete kadar tüm Kur’an metninin sırasıyla açıklamasını içeren tam tefsirdir.³¹ Konulu Tefsir dışındaki tefsir çeşitlerini tek bir grup altında değerlendirmenin nedeni, genel itibarıyla uygulama yöntemlerinin aynı olmasıdır. Bu uygulama yöntemi ise Kur’an’ın başından başlayıp sonuna kadar ayetleri Mushaf’taki tertibine göre, konu bağlamından uzak, sadece ayetleri sevk olduğu dar bağlamda ele alıp tefsir etmekten ibarettir.³²

İkinci kısım ise konulu tefsirdir. Diğer bir ifadeyle, tam/müsel (serî) tefsirlerin yanında oruç, boşanma, kadın ya da yöneticilik gibi özel Kur’an konularını işleyen konulu tefsirler mevcuttur.³³ Arapça’daki karşılığı, “et-tefsîru’l mevdûi” olan bu yöntem, Türkçe’de “konulu tefsir” şeklinde ifade edilmiştir. Bu tefsir tarzına aynı zamanda “tevhîdî” (bütünsel) tefsir nitelemesi de yapılmıştır.³⁴

Konulu Tefsir metodu, bu mana ve isimle ilk defa bu asırda ortaya çıkmakla birlikte, onun kökleri İslam’ın ilk asrına kadar uzanmaktadır. Çünkü bu metodun, bizzat Hz. Peygamber (sav) tarafından kullanılmış olan ve en sağlıklı bir tefsir yöntemi olarak kabul edilen “Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri” ile sıkı bir ilişkisi vardır. Ancak bu yöntem, klasik tefsir kitaplarında, ele alınan bir ayetin, başka bir ayet veya ayetlerle izahı veya teyidi şeklinde uygulanır. Genellikle fazla detaya girilmez ve aynı konudaki ayetlerin alt alta sıralanması ile yetinilir. Konulu Tefsir metodunda ise “Kur’an’ın bir kısmı bir kısmını tefsir eder” kuralı daha geniş ve sistemli bir şekilde kullanılır. Önce Kur’an’ın tamamı taranarak aynı konudaki ayetler müstakil bir başlık altında toplanır. Sonra, bunlar tespit edilebildiği kadarıyla nüzul sırasına göre ele alınarak incelenir. Neticede

³¹ Fethullah Saîd, *el-Medhal* s.18; es-Sadr, Muhammed Bakır, *el-Medrasatü’l-Kur’âniyye*, (thk. Lecnetü’t-Tahkîk et-Tâbiati lil-Mu’tameri’l-Âlem), y.y. ts., s.20-21; Güven, “Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu”, s. 447; Kasapoğlu, “Kur’an’ın Konulu Tefsiri”, s.112-113.

³² Güven, “Konulu Tefsir Metodu”, s. 447.

³³ Jansen, J.J.G., *Kur’an’a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, (trc. Halilurrahman Açar), Fecr Yayınevi, Ankara 1993, s. 32.

³⁴ Kasapoğlu, “Kur’an’ın Konulu Tefsiri”, s.112-113.

diğer bütün tefsir metotları ve lüzumlu bilgilerden de faydalanılarak Kur'an'ın o konu hakkındaki görüşü etraflı bir şekilde ortaya konulur.³⁵

İlgili çalışmalara bakılırsa modern bir tefsir yöntemi olan Konulu Tefsirin tanımına dair bir birlikteliğin olmadığı görülür.³⁶ Bununla birlikte yapılan tanımlar içerisinde Şahin Güven'in Konulu Tefsir tarifinin daha isabetli ve kapsayıcı olduğu gözükmektedir:

“Farklı sürelerde zikredilen belirli bir konuya ait Kur'an ayetlerini, öncelikle sevk olunduıkları ortamda, daha sonra da bir araya toplayıp Kur'an bütünlüğü içerisinde -mümkün olduğu ölçüde nüzul sırasını da göz önünde bulundurmak koşuluyla- bir tasnife tabi tutarak tefsir etmek ve pratik hayata tatbik yöntemlerini araştırmaktır.”³⁷

Bu tanıma göre Konulu Tefsir yönteminde, Kur'an ayetleri sevk olunduğu ortamda tek tek tefsir edilip bırakılmamakta, bunun bir adım ötesine geçilerek konu (hedef) birliği bulunan bütün ayetler bir araya getirilmekte ve bunların nüzul süreci de göz önünde bulundurularak konu hakkında genel bir tasavvura ve kanaate ulaşmak amaçlanmaktadır.³⁸ Yine bu tanıma bakılırsa Konulu Tefsir yöntemi, klasik tefsir yönteminden birkaç noktada ayrıldığı görülür. Konulu Tefsir yönteminin klasik tefsir yönteminden ayrıldığı *ilk nokta*, Kur'an ayetlerinin ele alınış tarzıdır. Konulu tefsirde, ayetler, konularına göre ele alınırken, rivayet veya dirayet olsun, klasik tefsirde ayetler, mevcut tertibe göre, sırasıyla ayet ayet ele alınmaktadır. *İkinci nokta* ise, Konulu Tefsirde, ayetlerin, klasik tefsir yönteminden farklı olarak mümkün olduğu ölçüde nüzul sırasına göre incelenmesidir. *Üçüncü nokta* ise Konulu tefsirde gaye, Allah Teâlâ'nın bir konu hakkındaki muradını toplu olarak tespit etmektir. Klasik tefsirde ise Yüce Allah'ın muradı, ele alınan ayetten tespit edilmeye çalışılır.³⁹

Konulu tefsirin uygulaması hususunda üç farklı sınıflandırma yapılmaktadır. Bunlardan birincisi *kavram* düzeyinde yapılan konulu tefsir çalışmalarıdır. Buna göre Kur'an'da

³⁵ Güngör, “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”, s. 50. Ayrıca bk. Mustafa Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, (trc. Salih Özer) Fecr Yayınevi, Ankara 1993, s. 29-33.

³⁶ Bk. Mustafa Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, s.26-27; Seber, Abdulkerim, “Konulu Tefsir Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [DÜİFD]*, 2009, sayı: 30, s.143-145.

³⁷ Güven, “Konulu Tefsir Metodu”, s. 441. Türkiye’de Konulu Tefsir’le ilgili ilk çalışmalara imza atan Mevlüt Güngör ise şöyle tanımlamaktadır: “Kur'an'da herhangi bir konu ile ilgili bütün ayetleri toplayarak, bunları mümkün olduğunca nüzul sırasına koyup, ilmi bir incelemeye tabi tuttukten sonra C. Allah'ın o konu ile ilgili muradını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsir metodudur.” (Güngör, “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”, s.50).

³⁸ Güven, “Konulu Tefsir Metodu”, s. 441.

³⁹ Güngör, “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”, s.50

yer alan bir kelimenin ve türevlerinin geçtiği bütün ayetler bir araya getirilerek kelimenin anlamları ve dil özellikleri ortaya çıkarılır.⁴⁰ Geçmişte “Garîbu’l-Kur’an” ve “el-Eşbâh ve’n-Nezâir” gibi kitaplar, bu tarzda yazılmış kitaplardır. Ancak bu tip eserlerde kelimenin sadece kullanıldığı yerdeki anlamı çerçevesinde kalınmış ve onun muhtelif surelerdeki anlamlarla irtibatı kurulmamıştır. Ayrıca bunlar, sadece lafzi anlam çerçevesinde kalmışlardır. Oysa günümüzde Konulu Tefsir yöntemiyle yapılan çalışmalarda kelimenin farklı surelerdeki anlamları arasında irtibatlar kurulur.⁴¹ İkincisinde *konu* esas alınır. Kur’an’da yer alan bir konuyla ilgili bütün ayetler bir araya getirilir, nüzul sırasına göre düzenlenir, rivayet malzemesi bağlamında incelenerek Kur’an’ın konuya bakışı belirlenmeye çalışılır. Bilimsel çalışmalarda en çok kullanılan konulu tefsir türü, konu bütünlüğüne göre yapılan incelemelerdir.⁴² Üçüncüsü ise *sure* çerçevesinde olan yöntemdir. Alanı daha sınırlı olan bu türde, öncelikle surenin sebeb-i nüzulü, mekki-medeni olduğu bilgisi araştırılarak surenin temel konusu veya konuları ele alınır.⁴³

Kur’an’ı Konulu tefsir yöntemiyle anlamak ve yorumlamak isteyen müfessirin takip etmesi gereken bir takım usuller vardır. Her şeyden önce Kur’an’ın dünya görüşünü yansıtacak bir konu seçiminin yapılması ve bu konunun çerçevesinin ve sınırlarının genel hatlarıyla çizilerek araştırmanın boyutlarının tespit edilmesi gerekir.⁴⁴

Bu yöntemde dikkat edilmesi gereken en önemli husus, tefsirde Kur’an bütünlüğünün esas alınmasıdır. Kur’an dikkatli bir gözle okunduğunda, parçaların en küçük biriminden en büyüğüne kadar birbiriyle bağlantılı bir yapı oluşturduğu görülür.⁴⁵ Kur’an üzerine yaptığı semantik çalışmalarla bilinen Toshihiko Izutsu (1914-1993)’nun da güzel bir şekilde ifade ettiği gibi

“Allah, selam, nebi, iman vs. gibi çok önemli Kur’an sözlerini toplayıp Kur’an’da ne anlam verdiklerine bakmakla bu işin yapılmış olacağı sanılabilir. Fakat hakikatte mesele öyle sanıldığı kadar basit değildir. Çünkü bu kelimeler Kur’an’da

⁴⁰ Abbâs, Abbâs Avdullah, *Muhâdarât Fi’t-Tefsiri’l-Mevdûi*, Dâru’l-Fikr, Dimişk 2007, s.27; Gözeler, “Konulu Tefsir”, s. 234.

⁴¹ Mustafa Müslim, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem*, s.45-51.

⁴² Mustafa Müslim, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem*, s.51-53; Gözeler, “Konulu Tefsir”, s. 234; Abbâs, *Muhâdarât*, s.28.

⁴³ Mustafa Müslim, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem*, s. 54-55; Gözeler, “Konulu Tefsir”, s. 234; Abbâs, *Muhâdarât*, s.28.

⁴⁴ Fethullah Saîd, *el-Medhal*, s. 59; Mustafa Müslim, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem*, s.59; Kasapoğlu, “Kur’an’ın Konulu Tefsiri”, s.127.

⁴⁵ Demirci, Muhsin, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s.243.

birbirinden ayrı, yalın halde bulunmazlar, her birinin ötekiyle yakın bir ilişkisi vardır. Bu kelimeler, somut anlamalarını, birbiriyle olan bu ilişki sisteminde alırlar. Diğer bir deyişle bu kelimeler, kendi aralarında büyük, küçük çeşitli gruplar teşkil ederler ve birbirlerine muhtelif yollarla bağlanırlar. Bu suretle sonunda gayet düzenli bir bütün, son derece karışık kavramsal münasebet ağı kurarlar...”⁴⁶

Kısacası Kur’an’ın bir bütün olduğu ve bu bütünlük içerisinde anlaşılması gerektiği unutulmamalıdır. Bu bütünlükten kasıt ise iki kapak arasındaki nasların hem cümle ve bilgi hem de birbirini tamamlama ve açıklama yönünden bir bütünlüktür.⁴⁷ Aslında bu bütünlüğü oluşturan üç çerçeveden bahsetmek mümkündür. Birincisi, kelimeleri ve terkipleri önce cümlenin bütünlüğü içerisinde anlamaktır. Yani “ayet” çerçevesidir.⁴⁸ İkincisi “siyak-sibak” çerçevesidir. Bununla, herhangi bir ifadeden önceki ve sonraki ifadeleri dikkate alarak anlamının gerekliliği vurgulanır. Kur’an her ne kadar konularına göre tertip edilmiş bir kitap olmasa da bazı durumlarda aynı konuyla ilgili ayetler peş peşe sıralanır.⁴⁹ Üçüncüsü ise “Kur’an bütünlüğü” çerçevesidir. Kur’an en küçük parçasından en büyük parçasına kadar fikri bir uyumluluğa ve bütünlüğe sahiptir. Kur’an’ın en küçük parçası olan kelimelerden başlayarak terkipler, cümleler, belli konulardaki ayet grupları, kıssalar gibi daha büyük Kur’an pasajlarının hepsi birbirine son derece bağlıdır.⁵⁰

Konulu Tefsir yöntemine göre dikkat edilmesi gereken başka bir mesele, seçilen konuyla ilgili ayetlerin tespit ve tasnif edilmesidir. Bir araya toplanan ayetler, öncelikle mekkî-medenî ayırımına tabi tutulur. Daha sonra mümkün olduğu müddetçe farklı surelerde yer alan ayetler nüzul tarihi itibarıyla sıralanır. İşlenecek konunun yapısı göz önünde bulundurularak nüzul sırasına göre dizilen ayetler arasında takdim-tehir yapılabilir.⁵¹ Ancak Konulu Tefsire dair çalışmaları olan bazı araştırmacıların da ifade ettiği gibi, aslında aynı konuyla ilgili ayetlerin toplanıp nüzul sırasına göre bir tasnife tabi tutmak kolay ve basit bir iş değildir. Çünkü Kur’anî konular birbirlerinden kolayca ayrılacak bağımsız bir yapıya sahip olmadığı gibi aynı konuyla ilgili ayetlerin ne

⁴⁶ Izutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts., s.18-19.

⁴⁷ Demirci, *Metodolojik Sorunlar*, s.244.

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. Albayrak, *Kur’an Bütünlüğü Üzerine*, s. 44-45.

⁴⁹ Albayrak, *Kur’an Bütünlüğü*, s. 46-47.

⁵⁰ Albayrak, *Kur’an Bütünlüğü*, s. 47-48.

⁵¹ Fehullah Said, *el-Medhal*, s. 59; Demirci, *Metodolojik Sorunlar*, s.244-245; Kasapoğlu, “Kur’an’ın Konulu Tefsiri”, s.130-131; Şimşek, M, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, İstanbul 1995, s. 123. Kur’an’da içki, zina ve cihad gibi bazı konulardan nzil olan ayetler tarihi sıra içinde tedrici bir değişim göstermişlerdir. (Güngör, “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”, s.53)

zaman, nerede ve hangi sebeplerle nazil olduklarını kesin çizgilerle belirlemenin imkânı yoktur. Ama bütün bu zorluklarına rağmen Kur'an'ın nazil olduğu zaman ve mekân kesitini, fizik ve metafizik ortamı iyi bilmek; o ortamda inmiş ve o ortama hitap etmiş olan Kur'an'ın mesajlarını daha iyi ve sağlıklı anlamamızı kolaylaştırıcı bir unsurdur.⁵²

Konulu tefsir yönteminde önem verilmesi gereken hususlardan biri de gerekli dilbilimsel tahlilleri yapmaktır. Dilbilimsel tahlil, metni oluşturan kelime, kavram, deyim ve terkiplerin etimolojik ve semantik açıdan incelenmesi; cümle tahlillerinin, kelamın hakikat ve mecaz itibarıyla konumunun, belağı nükteler ve çeşitli sanatların değerlendirilmesi demektir.⁵³

3.2.Kavram Tefsiri: “Kur'an'da Azap” isimli bu çalışma, adından anlaşılacağı üzere bir konulu tefsir çalışmasıdır. Bundan dolayı mümkün mertebe Konulu Tefsir yönteminin esasları dikkate alınarak azap konusunun Kur'an'da nasıl ele alındığını ve Kur'an'ın azap hususundaki bakışını ortaya koymaya çalıştık. Ancak bu çalışmada, anahtar terim olan azap ve azapla anlam irtibatı olan kelime ve kavramların etimolojik tahlillerine ve semantik analizlerine de yer verilmiştir. Bu özelliği ile de bu çalışma bir kavram çalışmasıdır. Bundan dolayı, Konulu tefsir yönteminin bir türü olan kavram çalışmaları hakkında bilgi vermek gerekir.

Kavram çalışmalarının kökü aslında çok eskilere gider. Öncelikle, “Garîbü'l-Kur'an” tarzında yazılan kitaplar, bu alanın ilk örnekleri kabul edilebilir. Daha sonraları gelişen “el-Vucûh (el-Eşbâh) ve'n-Nezâir” türü kitaplar ise “Garîbü'l-Kur'an” tarzından çok daha ileri ölçüde bir kavram çalışması özelliğine sahiptir. Ancak bu tür eserlerin özelliği, yalnızca farklı anlamları sıralamak ve bunu kanıtlayacak örnekleri vermekle sınırlı olmuştur. Bu eserler, kavram çalışmalarının çok değerli kaynakları olmakla birlikte, kavramlaştırma yönünden eksik sayılırlar.⁵⁴ Bu kitaplarda kelimelerin diğer kelimelerle birlikte oluşturduğu yakın-anlam ve zıt-anlam şeklindeki anlam irtibatı sistemli bir şekilde belirtilmediği gibi bağlamına göre tespit edilen anlamlar, bir adım ötesine gidilerek bütüncül bir bakışla değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır.

⁵² Güven, “Konulu Tefsir Metodu”, s. 448. Şahin, Konulu Tefsir üzerine yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bk. Güven, Şahin, *Tefsir Çalışmalarında Konulu Tefsir Metodu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.

⁵³ Demirci, *Metodolojik Sorunlar*, s.245. Ayrıca bk. Şimşek, *Tefsir Problemleri*, s. 123.

⁵⁴ Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s.5-6.

Seçilen konuyla ilgili Kur'an'ın mesajını doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için Konulu tefsir yöntemiyle yapılan çalışmalarda, ilgili konunun araştırılmasına geçmeden önce, konunun kavramsal yönü incelenmeli ve konuyla ilgili ayetlerde geçen kelime ve kavramlar, esas/temel ve izafi/yan anlamları açısından geniş bir etimolojik ve semantik analize tabi tutulmalıdır. Bu vesileyle ilgili kavramın kök anlamına, tarihsel süreç içerisinde kazandığı ya da kaybettiği anlamlara, eş-anlamlı ve zıt-anlamlı kavramlarla olan anlam ilişkisine yer verilmelidir.⁵⁵

Kur'an'ın kelime ve kavramları, geçtiği ayetlerin bağlamına göre sözlük/temel anlamlarından farklı manalara yani yan/izafi anlamlara delalet etmektedir. Bazı kavramlar, Kur'an'ın düşünce sistemi içerisinde kök anlamlarından daha kuvvetli izafi mana ve yepyeni bir içerik kazanmaktadır.⁵⁶ Dolayısıyla Kur'an'ın bütünü içinde kendine has bir kavram dünyası bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in açıklanması ve doğru anlaşılması bu kavram dünyasının çözümlenmesine bağlıdır.⁵⁷

Diğer taraftan kavramları, sadece Arap dili ve gramerine göre anlamlandırmak, isabetli bir yöntem değildir. Burada yapılması gereken kelimelerin, Kur'an bütünlüğü çerçevesinde kazandığı yepyeni anlam alanını göz önünde bulundurmadır. Yine kavram çalışması yapılırken Kur'an'ın anahtar kavram mesabesindeki kelimelerinin, farklı bağlamlarda çeşitli içerik kazandığı çok iyi bilinmelidir. Aksi takdirde, çeşitli siyakta farklı anlamlara delalet eden Kur'an kelimelerine, zengin mana içeriğine dikkat etmeden geçtiği her ayette aynı veya benzer anlamı yüklemek suretiyle isabetsiz bir tutum sergilenmiş olunacaktır.⁵⁸

Neticede kelimeler dilin yapı taşlarıdır. Kelimeler doğru anlaşılmaz ve bağlamına göre yüklendiği anlamlar iyi tespit edilmez ise cümleler yanlış anlaşılır. Kur'an'ı kelime ve kavramları, bir bakıma Kur'an'ın mana dünyasına girmemize vesile olan anahtar

⁵⁵ Demir, Şehmus-Yılmaz, Hasan, "Kur'ani Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-*, 2003, cilt: VII, sayı: 14, s. 116. İzutsu, kelimenin kökünden gelmeyen fakat içinde bulunduğu münasebet siteminden doğan manaya izafi (görelî) mana adını verir. Esas mana ise kelimenin her zaman taşıdığı asıl manadır. (İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 27-28). Bu çalışmada, "ilk/esas/temel/kök anlam" ifadeleriyle kelimenin her zaman taşıdığı anlam, yani kelimenin sözlük/asıl anlamı; "izafi/yan/mecazî anlam" ifadeleriyle de kelimenin geçtiği bağlamda ve bulunduğu münasebet içinde taşıdığı anlam kastedilmektedir.

⁵⁶ Yılmaz, Hasan, "Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2009, s. 364-365.

⁵⁷ Paçacı, "Kur'an" md., XXVI, 398.

⁵⁸ Yılmaz, "Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair", s. 365.

gibidirler. Kur'an metninin doğru anlaşılması, "anahtar terim" konumundaki kelimelerin tahlilinin iyi yapılmasına; kök/temel ve izâfi/yan anlamlarının doğru tespit edilmesine bağlıdır.⁵⁹ Kur'an'ın doğru anlaşılmasında kelimelerin üstlendikleri role dair Ragıb el-İsfahânî (502/1108)'nin şu sözleri gerçekten dikkat çekicidir:

"Kur'an ilimlerinden en başta meşgul olunması gereken lafzî ilimlerdir (dilbilim). Lafzî ilimler (dilbilim)den de, kelimelerin köklerini tahkik edip araştırmaktır. Kur'an kelimelerinin kök manalarını bilmek bir bina inşa etmek isteyen kimse için en başta gelen araçlar olan tuğla ve kerpiç mesabesindedir. Bu lafızlarla ilgili ilim ve kök manaları bilmenin yararı sadece Kur'an ilimlerine has değil, bütün İslami ilimleri kapsar."⁶⁰

Bir dilin anahtar terimlerinin kök ve yan-anlamlarının tespitine yönelik çalışmalar yapmak, kelimeleri eş-anlamlılık veya zıt-anlamlılık yönünden incelemeye tabi tutmak ve onların tarihî seyir içerisinde kazandığı manalar bakımından tahlil etmek, aynı zamanda modern bir yöntem olan semantik (anlamları inceleyen bilim, anlambilim) bir çalışma olmaktadır. Semantik, kelimeler ve önermelerle ve onların ifade ettiği anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilim dalıdır.⁶¹ Semantik bilim, dilin en küçük ögesi olan kelimenin kök anlamından başlayarak onun dilde diğer kelimelerle oluşturduğu anlam ilişkisini (eşsüremlili) ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu anlam değişimlerini (artsüremlili) ele alıp inceleyen bir disiplindir.⁶² "Semantik" sözcüğü, Arapça'ya "ilmu'd-delâle" veya "delâletü'l-elfâz" diye çevrilmiştir.⁶³

Kur'an semantiği üzerine çalışan ve bu alanda önemli eserlere imza atan Japon araştırmacı Izutsu'ya göre semantik,

"Bir dilin anahtar terimleri üzerinde tahlili çalışmadır. Bu çalışma, yalnız konuşma aleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya

⁵⁹ Kaya, Ali, *Kur'an-ı Kerim'de Şehadet Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002, s. 6.

⁶⁰ İsfahâni, Ragıb, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, (thk. Merkezu'd-Dirâsât ve ve'l-Buhûs), y.y. ts., s. 4.

⁶¹ Soysaldı, Mehmet, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001, s. 18; Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s. 246.

⁶² Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 246. Orhan Hançerlioğlu, anlambilim'in (semantik), dilbilim'in anlamlarını inceleyen bir dalı olduğunu ifade eder. Daha sonra anlambilim'in iki kısma ayrıldığının belirtir: "Sözcük anlamlarını başka sözcüklerin anlamlarıyla karşılaştırarak veya onların zaman içindeki gelişimlerini göz önünde tutarak inceleyen bilim, ki birincisine *duralı anlambilim* (Sém. statique) , ikincisine de *evrimli* veya *yükümlü anlambilim* (Sém. évolutive ou dynamique) denir." (Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982 s. 16.)

⁶³ Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem", *Hikmet Yurdu*, 2013, cilt: VI, sayı: 11, s. 108.

hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak o dili kullanan halkın, dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak için yapılıdır.”⁶⁴

Semantik eşzamanlı ve art zamanlı olarak ikiye ayrılmıştır. Eşzamanlı semantik (anlambilim), lafızların anlamını hakiki mana, mecazi mana vb. açılardan inceler. Bunun yanı sıra, kelimelerin aynı zaman dilimi içindeki eş anlamlılık, zıt anlamlılık, çağrışımlar ve çok anlamlılık gibi anlamsal ilişkilerini ele alır.⁶⁵ Tarihsel semantik olarak da bilinen art zamanlı semantik (anlambilim) ise kelimeleri, zaman içerisindeki uğradıkları anlam değişimlerini; yani anlam daralması, anlam genişlemesi, anlamın yok olması ve anlam başkalaşması gibi açılardan inceler.⁶⁶

Semantik, bir yöntem ve disiplin olarak yeni sayılabilecek yaklaşımdır. Aslında tamamen semantik gibi olmasa da İslam kültüründe, kelimelerin anlamıyla ilgili ilk asırlardan beri ileri düzeyde çalışmalar yapılmıştır. Fıkıh usulünün “delâletü’l-elfâz” (lafızların manalara delaleti) bölümü ile Tefsir Usûlü’nün “Garîbul’l-Kur’an, “el-Vücûh ve’n-Nezâir”, “Meani’l-Kur’an”, “Mecâzu’l-Kur’an” gibi bölümlerinde, kelimelerin anlamları üzerinde ciddi çalışmalar yapılmıştır. Yine bu konuda erken dönemde hazırlanan mu’cemlerin önemi vurgulanmalıdır.⁶⁷

Kısaca ifade etmek gerekirse semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerinde tahlili çalışmadır. Kelimelerin tarihi seyir içerisinde kazandığı manalar bakımından yapılan bir incelemedir.⁶⁸ Semantik yönteminin esas alındığı bir çalışmada, sadece kelimenin anlamını oluşturan kök manaya inmek yeterli değildir. Bununla birlikte kök anlamından hareketle kelimenin tarih boyunca kazandığı anlamların bir analizini yapmak gerekir.⁶⁹

Bu araştırmada, bahsettiğimiz bu yöntemler çerçevesinde, öncelikle azap kavramının temel/esas anlamını belirlemek için çalışmalar yapılmıştır. Bunun için de hem azap

⁶⁴ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 17.

⁶⁵ Karagöz, Mustafa, “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar-I*, (ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak), Otto Yayınları, Ankara 2013, s. 353; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 247.

⁶⁶ Karagöz, “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”, s. 353; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 247.

⁶⁷ Karagöz, “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”, s. 353-354; Polat, Fethi Ahmet, “Tefsirin Güncel Sorunları ve Örnek Türkçe Mealler”, *Tefsir El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 242; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 246.

⁶⁸ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 17; Soysaldı, Mehmet, *Kur’an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997, s.16.

⁶⁹ Gezgin, Ali Galip “Kur’ân’ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 7 [Cumhuriyetimizin 77. Yılına Armağan Özel Sayısı], s. 134.

kavramının esas ve yan anlamlarını ve Kur'an öncesinde ihtiva ettiği anlamı/anlamları tespit etmek hem da azapla ilişkili olan diğer kavramların esas ve yan anlamlarını belirlemek için klasik lügatlere başvurulmuştur. Çünkü Kur'an kelime ve kavramlarının nüzul ortamında taşıdığı anlamın bilinmesi ve ilk muhatapların tabii bir iletişim aracı olarak bu kelimelere ne tür anlamlar yüklediğinin ortaya konulması için mümkün olduğu ölçüde Kur'an'ın nüzûl tarihine yakın kaynaklara başvurmak gerekir. Zira birçok kelime, zamanla anlam daralmasına veya genişlemesine uğramıştır.⁷⁰ Bu çerçevede Ferâhîdî (ö. 175/791)'nin *Kitâbu'l-Ayn*'i, Ezherî (ö.370/980)'nin *Tehzîbu'l-Luğa'sı*, İbn Fâris (ö. 395/1004)'in *Mu'cemu el-Meķâyîsi'l-Luğa'sı*, Cevherî (ö.400/1009)'nin *es-Sihâh*'ı, Ragîb el-İsfahânî (ö.502/1108)'nin *el-Müfredât*'ı, İbn Manzur (ö.711/1311)'un *Lisanu'l-Arab*'ı, Semîn el-Halebî (ö. 756/1355)'nin, *Umdetu'l-Huffâz*'ı, Fîrûzâbâdî (ö.817/1415)'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît* ve *Besâir-u Zevi't-Temyîz*'i, Ebu'l-Bekâ (ö. 1095/1684)'nin *el-Külliyat*'ı ve Zebîdî (ö.1205/1791)'nin *Tâcu'l-Arûs*'u yararlandığımız kaynakların bir kısmıdır.

Bu kaynaklara ilaveten, Zevzenî (ö. 486/1093)'nin *Şerh-u Muallakâti's-seb'i* isimli eseri ile Şerafettin Yalçkaya (1880-1947)'nin hazırladığı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *Muallakat (Yedi Askı)* adlı eserin yanı sıra, ilgili şairlerin divanları⁷¹ taranmak suretiyle azabın, Kur'an'ın mana dünyasına dâhil olmadan önceki kullanım ve anlamına işaret edilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, artık bir Kur'an kavramı olan azabın kullanılışı, taşıdığı yeni/yan anlamlar, diğer kelimelerle irtibat şekli, Kur'an'daki anlam çerçevesi vb. özelliklerini ifade etmek için de klasik ve modern tefsirlerden, *DİA*'nın ilgili maddelerinden ve bu alanda yapılmış olan doktora, yüksek lisans ve makale çalışmalarından istifade edilmiştir.

⁷⁰ Paçacı, "Kur'an" md., XXVI, 399.

⁷¹ Abîd b. el-Ebras, Ebû Ziyâd Abîd b. el-Ebras el-Esedî, *Divan-u Abîd b. el-Ebras*, (şrh. Eşref Ahmed Arara), Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1994; İmruülkays b. Hucr, *Divân-u İmruülkays*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Meârif, Kahire, ts.; Tarafe b. el-Abd; *Divân-u Tarafe b. el-Abd*, (thk. Dürriyye el-Hatîb ve Lutfi es-Sakkâl), Dâru's-Sekâfe ve'l-Fünûn, Beyrut 2000; Antere b. Şeddâd, *Şerh-u Divân-i Antere*, (şrh. Hatîb et-Tebrizî) Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Betrut 1992; Hâris b. Hillize, *Divân-u Hâris b. Hillize*, (thk. İmyul Bedî Yakup), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1991; Lebîd b. Rabia el-Âmirî, *Divân-u Lebîd b. Rabia el-Âmirî*, Dâr-u Sâdır, Beyrut ts.; Züheyr b. Ebu Sülmâ, *Divân-u Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (şrh. Ali Hüseyin Fâûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988; Amr b. Külsûm, *Divân- Amr b. Külsûm*, (thk. İmyul Bedî Yakup), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1991.

BÖLÜM 1: AZAP KAVRAMININ ETİMOLOJİK TAHLİLİ VE KUR'AN'DAKİ KULLANIMI

Çalışmanın birinci bölümüne “azb” (عَذْب) kökünün etimolojik bilgilerinin tespiti ile başlanacaktır. Etimolojik bir incelemeyle “azb” kökünün yapısının bilinmesi, bu kökten türeyen isim ve fiil kalıplarının anlamlarının belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Bu nedenle bu bölümün ilk ana başlığı altında önce “azb” kökünün temel/esas anlamı tespit edilecek, ardından Kur'an'daki kullanımlarına, yani kaç ayette ve hangi kalıplarla geçtiğine işaret edilecektir. Çünkü azap konusunu sağlıklı bir şekilde anlamak için “azb” kökünün etimolojisinin tespitinin yanı sıra, kökten türemiş isim, fiil ve ifadelerin tespit edilmesi ve “azb” kökünden olan kalıpların diğer kelimelerle oluşturdukları terkiplerin belirlenmesi gerekmektedir.

Bu noktada sağlıklı bir sonuca varmak için Arap dilinde, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkmış olan sözlüklere ve tefsirlere müracaat zorunlu hale gelmektedir. Bu sebeple azabın anlam çerçevesinin belirlenmesi için ilk dönem sözlükler ve klasik tefsirlerden başlayarak söz konusu kökten türemiş kelimelerin hangi anlamlarda ve nasıl kullanıldıklarına ilişkin bilgilere ulaşılabilecektir.

1.1. Azap Kavramının Etimolojik Yapısı

“Azab” kökü, klasik ve çağdaş lügatler incelendiğinde ikinci ve beşinci bapta olmak üzere iki şekilde kullanıldığı görülür.

1.1.1. “Azab” Kökünün İkinci Bapta Kullanılışı ve Anlamı

“Azab” kökü, ikinci bapta mazisi (geçmiş zaman kipi) “azebe” (عَذَبَ), muzarisi (şimdiki/geniş zaman kipi) “ya'zibu” (يُعَذِّبُ) şeklinde gelmektedir. Masterları “azbu” (عَذَّبَ) ve “uzûbu” (عَذُّوبٌ) sözcükleridir ve “susuzluğun şiddetinden dolayı bir şey yememe” anlamını ifade eder.¹ “Azabe'r-raculu ani'l-ekli” (عَذَّبَ الرَّجُلُ عَنِ الْأَكْلِ) cümlesi,

¹ Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet, *Tehzibu'l-Luğa* (thk. Muhammed Ali en-Naccar), ed-Daru'l-Mısıriyye li't-Teâlîfi ve't-Tercemeti, Kahire 1964, II, 322; İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu el-Mekâyisi'l-Luğa*, (thk. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikr, Beyrut 1994, s.750; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el- Hüseyini, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l- Kâmûs*, (thk. Abdülkerim el-İzbâvî v.dğr.), Matbaat-u Hukûmet-i Kuveyt, Kuveyt 1987, III, 326. Ayrıca bk. Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (thk. Mektebet-ü Tahkîki't-Turâs Fî Müesseseti'r-Risale), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, s. 144.

“adam yemekten uzak durdu/yemeyi terk etti” demektir, “azabe’r-raculu ve’l-himâru ve’l-ferasu” (عَدَبَ الرَّجُلُ وَالْحِمَارُ وَالْفَرَسُ) cümlesi de “insan, merkep ve at, susuzluğun şiddetinden bir şey yemedi” anlamını ifade eder.² Bu kökten alınan عَذُوبٌ (azûbun) ve عَذِيبٌ (âzibun) ismi-fail kalıpları, hem “susuzluğun şiddetinden dolayı yemeyen kişi” anlamına gelir hem de “kendisiyle gökyüzü arasında bir örtü/engelin olmaması” manasında kullanılır.³ Nâbiğa el-Ca’di (ö. 65/685)’nin, hiçbir şey tatmadan tek başına geceleleyen vahşi bir boğayı nitelediği şiirinde geçen “azûb” (عَذُوبٌ) sözcüğü, “örtü/engel olmaması” anlamında kullanılmıştır:

فَبَاتَ عَذُوبًا لِلسَّمَاءِ كَأَنَّهُ سُهَيْلٌ إِذَا مَا أَفْرَدَتْهُ الْكَوَاكِبُ

“(Boğa) gökyüzü ile kendisi arasında bir örtü/engel olmaksızın geceledi.

Yıldızlar ayrılıp gittiğinde sanki o Süheyl yıldızı gibiydi”⁴

Dikkat edilirse “susuzluğun şiddetinden bir şey yememe” diye ifade edilen cümlede bir “engelleme/alıkoyma” söz konusudur. İleri derecede olan susuzluk, kişinin bir şey yemesine engel olmakta, onun yemekten alıkoymaktadır. عَدَبَ الرَّجُلُ عَنِ الْأَكْلِ cümlesinde de bir “vazgeçme” ve “alıkoyma” anlamının ön plana çıktığı görülmektedir.

Zebîdî, “el-azbu” (العَذْبُ) kelimesinin (azb kökünün), el-men’u (الْمَنْعُ/el-men’u (alıkoymak/engellemek), el-keffu (الْكَفُّ/el-keffu (vazgeçirmek/engellemek) ve et-terku (التَّرْكُ/et-terku (terk etmek/bırakmak) gibi anlamlara geldiğini ifade eder ve her birisi için Arap dilindeki kullanımlarına dair örnekler verir. Verilen örnekler incelendiğinde “azb” kökünde, temelde “engellemek”, “vazgeçmek/vazgeçirmek” ve “terk etmek” gibi anlamların belirgin olduğu görülür. “Azebehû anhu” (عَذَبَهُ عَنْهُ) cümlesi, “onu, (şu işten) alıkoyma yani onun (şu işi) yapmasını engelledi” anlamına gelir. “Azebehû ani’t-taâmi” (عَنِ الطَّعَامِ) cümlesi ise “onu yemekten vazgeçirdi/onun yemesini engelledi” demektir. Zebîdî,

² Ferâhîdî, Ebu Abdurrahman Halil b.Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, (thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrahim es-Samrâî), Beyrut 1988, II, 102; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, II, 321; İbn Manzur, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanu’l-Arap*, Dâr-u Sadır, Beyrut ts., I, 584; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, III, 326.

³ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, II, 103; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, II, 322; İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 750.

⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, II, 322; İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.750; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, I,584; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, II, 328-329. Aynı zamanda bir şey yemeden ve içmeden geceleleyen at ve benzeri (hayvanlara) “azûbun” denir. Çünkü at, yemekten imtina etmiş/kendini yemekten alıkoymuştur.(Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, II, 102; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, II, 321; İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.750; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, I, 584; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, III, 326.)

daha sonra Halil b. Ahmed (ö. 175/791)'in *Kitabu'l-Ayn* adlı eserinde geçen⁵ ve azabın ilk/temel anlamını güzel bir şekilde ortaya koyan şu cümleyi zikreder:

“Sen, herhangi bir şeyden (yapmaktan) alıkoyduğun/engellediğin herkesi, azaba uğratmış olursun.”⁶

“Azb” kökü, hem sülasi (üçlü) kullanımında hem de mezid baplarında geldiğinde benzer anlamlar ifade eder. Bir başka ifadeyle “azb” kökü, if'âl, tef'îl ve istif'âl kalıplarına aktarıldığında da sülasi kullanımında olduğu gibi “engellemek, vazgeçmek/vazgeçirmek” anlamlarını içerdiği görülmektedir.⁷ “Azb” kökünün sülasi (üçlü) fiili, if'âl kalıbına nakledildiğinde “vazgeçmek, terk etmek, alıkoymak” anlamlarını ifade eder. “A'zabe ani's-şey'i” (أَعَذَّبَ عَنِ الشَّيْءِ) cümlesi “Ondan/ o şeyi (yapmaktan) vazgeçti, onu terk etti” anlamına gelirken,⁸ “a'zebe ğayrehû” (أَعَذَّبَ غَيْرَهُ) cümlesi de “başkasını (şu işten) alıkoydu” manasındadır.⁹ Hz. Ali (ö. 40/661)'nin şu sözünde de bu anlamda kullanılmıştır: “(Nefislerinizi) kadınları hatırlamaktan alıkoyunuz/kadınları hatırlamayı terk ediniz”¹⁰ Cahili dönem şairlerinden olan Abîd b. el-Ebras'ın (ö. 555 m.) şu beytinde geçen “azb” kökü, “vazgeçmek” anlamında kullanılmıştır:

وَتَبَدَّلُوا الْيَغُوبَ بِغَدِّ الْهَيْهَمِ صَمًا فَقَرُّوا يَاجِدِيلَ وَأَعَذَّبُوا

“(Bayramlarına özgü olan) el-Ya'bûb putlarını başka bir putla değiştirdiler. Ey Cedil, artık oturun yerinize ve (isteklerinizden) vazgeçin” (Biz, size ait olan el-Ya'bub putunu, sizin başka bir putunuzla değiştirdik. Onu sizden biz aldık, artık oturun yerinize, sakın durun ve (isteklerinizden) vazgeçin)¹¹

Bir şahsın, bir şey yapmasına engel olduğunda “Onun şu işi yapmasına engel oldum/onu şu işi yapmaktan alıkoydum” anlamına gelen “a'zabtuhû ani'l-emri” (أَعَذَّبْتُهُ) cümlesi kullanılır. “A'zib nefseke an kezâ” (أَعَذَّبَ نَفْسَكَ عَنْ كَذَا) cümlesi de “kendini şu şeyden alıkoy/uzak tut” anlamına gelir.¹²

⁵ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, II, 103

⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, III, 327.

⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, III, 327; Firûzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit*, s.114.

⁸ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, II, 321; İbn Faris, *el-Meġâyis*, s.750. Ayrıca bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhit fî Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhit)*, (haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, I, 539.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, I,584.

¹⁰ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, II, 321; İbn Faris, *Lisânu'l-Arap*, s.750.

¹¹ Abîd b. El-Ebras, Ebû Ziyâd Abîd b. el-Ebras el-Esedî, *Divân-u Abîd bin el-Ebras*, (şrh. Eşref Ahmed Arara), Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1994, s.29.

¹² Cevherî, Ebu Mansur İsmail b. Hammad, *es-Sihâh (Tâcu'l-Luġa)*, (thk. Muhammedu Muhammed Tamir v.dğr.) Daru'l-Hadis, Kahire 2009, s.744. Diğer taraftan “vazgeçtim/imtina ettim/kaçındım” anlamını ifade eden “a'zebtu” (أَعَذَّبْتُ) ve “Zeydi vazgeçirdim/alıkoydum” anlamına gelen “a'zebtu

“Azb” kökü, tef’îl babından geldiğinde, sülasi (üçlü) kullanımına paralel bir şekilde “yeme ve içmeyi terk etmek/uzak durmak” kabilinden bir anlam ifade eder. Dolayısıyla “azzabtuhû” (أَعَذَّبْتُهُ) cümlesi “onu, memeden/sütten kestim” anlamındadır.¹³ Halil b. Ahmed, “azb” fiil kökünün, if’al ve tef’îl kalıplarında, yani “a’zabtuhû” (أَعَذَّبْتُهُ) ve “azzabtuhû” (عَذَّبْتُهُ) şeklinde geldiklerinde “onu, (şu işten) alıkoydum yani (şu işi) yapmasını engelledim” anlamına geldiğini ifade eder ve azabın kök anlamını dikkate alarak biraz önce zikrettiğimiz ifadeyi kullanır.¹⁴ Abîd bin el-Ebras’ın şu beytinde “tef’îl” babından gelen “azb” kökü, “eziyet/sıkıntı” anlamında kullanılmıştır:

وَأَمْرٌ مَا عَاشَ فِي تَكْذِيبِ طُولِ الْحَيَاةِ لَهُ تَغْذِيبِ

“Kişi yaşadığı müddetçe bir yalan içindedir (Hayat bir yalandan ibarettir). Kişinin ömrünün uzun olması (ihtiyarlıkta karşılaşacağı elemeler sebebiyle) ona azaptan/eziyetten başka bir şey değildir.”¹⁵

Bu beyitte geçen “ta’zîb” kelimesinin kök anlamına bağlı olarak bir engelleme anlamı içerdiği görülmektedir. Yaşlılıkla beraber gelen sıkıntılar kişinin mutlu, huzurlu, dertsiz ve tasasız bir hayat sürmesini engellemekte, söz konusu kişiyi arzuladığı şeylerden mahrum etmektedir.

1.1.2.“Azb” Kökünün Beşinci Baptan Kullanılışı ve Anlamı

“Azb” kökü, beşinci baptan mazisi “azube” (عَذَّبَ), muzarisi de “ya’zubu” (يَعْذُبُ) şeklinde gelmektedir. Masterları “azûbetun” (عَذُوبَةٌ) ve “azbun” (عَذْبٌ) sözcükleridir. “Azbun” (عَذْبٌ) sözcüğü, “iyi, hoş ve tatlı su” anlamına gelir.¹⁶ “el-Azbu” kelimesi aynı

Zeyden” (أَعَذَّبْتُ زَيْدًا) örneklerinde olduğu gibi “a’zebe” fiili (if’âl kalıbı), müteaddi (geçişli) ve lazım (geçişsiz) olarak kullanılır.(Semin el-Halebi, Ahmed b. Yusuf b. Abduddaim, *Umdetu’l-Huffâz fi Tefşîr-i Eşrafi’l-Elfâz (Mu’cemun Luğaviyyun li-Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerim)*, (thk. Muhammed Basil Uyunu’s-Sûr), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1996, III, 43. Ayrıca bk. Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed Bin Ahmed Bin Ebi Bekr, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’an*, (thk. Dr. Abdullah Bin Abdü’l-Muhsin et-Türkî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006, I, 292-293)

¹³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.750.

¹⁴ “Sen, herhangi bir şeyden (yapmaktan) alıkoyduğun/engellediğin herkesi, azaba uğratmış olursun.” (Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, II, 103) Ayrıca bk. Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, II, 321. Ayrıca bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, I, 539.

¹⁵ Abid b. el-Ebras, *Divan-u Abîd bin el-Ebras*, s.23; Zevzenî, Ebu Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin, *Şerh-u Muallakati’l-Aşr*, (nşr. Dar-u Mektebeti’l-Hayati), Dar-u Mektebeti’l-Hayati, Beyrut 1983, s.333.

¹⁶ Ferâidî, *Kitâbu’l-Ayn*, II, 102; İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 750; Cevherî, *es-Sihâh*, s.744; İsfahâni, Ebu’l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât Fî Ğaribi’l-Kur’an*, (thk. Merkezu’d-Dirasat ve ve’l-Buhus), y.y. ts., s.425; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, III, 326; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, I, 539.

zamanda her türlü kolay yutulan içecek ve yiyecek için de kullanılır.¹⁷ Suları hoş, güzel ve tatlı olan bir topluluğa “a’zebe’l-kavmu” (أَعْدَبُ الْقَوْمُ) denir.¹⁸ Beşinci baptan olan “azb” fiil kökü, İstif’âl babına nakledildiğinde, yani “ista’zabe” (اسْتَعَذَّبَ) şeklinde geldiğinde “tatlı su istedi”, “lezzetli buldu” anlamlarını ifade eder.¹⁹ Klasik kaynaklarda “tatlı su”ya “azb” kökünden alınan bir mastar olan “el-azbu” kelimesinin verilmesiyle ilgili de çeşitli açıklamalar mevcuttur. Zemaşerî’ye (ö. 538/1144) göre tatlı su, susuzluğu giderip bertaraf ettiğinden kendisine “el-azbu” denmiştir. Tuzlu su ise böyle değildir, o susuzluğu artırır.²⁰

Görüldüğü gibi “azb” köküyle ilgili klasik kaynaklarda değişik kullanımlar ve deyimler mevcuttur. Bu cümleler Türkçeye aktarılırken bazı nüanslar ortaya çıksa da “azb” kökünün temelde “engelleme”, “vazgeçme/vazgeçirme” ve “terk etme” anlamlarını ifade ettiği görülmektedir.²¹ Kanaatimizce bu üç anlam içerisinde en belirgin olanı “engelleme” yani “mahrum etme” anlamıdır.

1.1.3. “Azab” Kökünün Azâb (عَذَابٌ) Kalıbı

“Azab” kökü, bir sonraki bölümde genişçe ele alınacağı üzere değişik türevleriyle birlikte Kur’an’da çokça bulunan bir kelimedir. Söz konusu kökün Kur’an’da en fazla kullanılan formu “şiddetli bir biçimde canını yakmak ve acı vermek”²² anlamındaki azâp (عَذَابٌ) kalıbıdır.²³ Susuzluğu engellediği için tatlı suya “el-azbu”; hem cezalandırılan kişinin hem de başkalarının, benzer suçu işlemelerini engellediği için de azaba, “el-azâbu” dendiği ifade edilir.²⁴ Hakîm et-Tirmîzî (ö.285/898), azabın (العَذَابُ) “nimetin kuldand men edilmesi” anlamına geldiğini, acının karışmasını engellediği için

¹⁷ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, I, 583; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, III, 326; Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu’l-Muhît*, s.144)

¹⁸ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, II, 321; İbn Faris, *el-Meğâyis*, s. 750; İsfahânî, *el-Müfredât*, s.425.

¹⁹ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, II, 321; İbn Faris, *el-Meğâyis*, s. 750; Cevherî, *es-Sihâh*, s.744. Ayrıca geniş bilgi için bk. İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, I, 583.

²⁰ Zemaşerî, *el-Keşşâf An Hakâik-i Ğavâmizi’t-Te’vîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, 62; Ayrıca bk. Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1941, II, 60; Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed Abdullah, *Envaru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Dâr-u İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1998, I, 43.

²¹ Ayrıca bk. Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap” md., *DİA*, İstanbul 1992, IV, 302.

²² İsfahânî, *el-Müfredât*, s.425; Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, III, 42; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, I, 540.

²³ Bk. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li-Elfazi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1987, Beyrut, “Azab” md.

²⁴ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, II, 330.

de tatlı suya “azbun” dendiğini belirtir.²⁵ Zemahşerî, “azap” kalıbının, yapı ve mana bakımından tıpkı “nekâl” sözcüğü gibi olduğunu ifade eder. Çünkü bir kişi, bir şeyden men edilmek istendiğinde “nekele anhu” (نَكَلَ عَنْهُ) dendiği gibi bu durumu ifade etmek için aynı zamanda “a’zabe ani’ş-şey’i” (أَعَذَّبَ عَنِ الشَّيْءِ) denilmektedir. Daha sonra azâp (عَذَابٌ) kelimesinin manası iyice genişleyerek, her ne kadar suçluyu, o suçu bir daha işlemekten meneden bir ceza (nekâl veya ikab) olmasa bile insanı ezen, ona ağır gelen her elem ve kedere “azab” adı verilmiştir.²⁶ Beyzâvî (ö.685/1286) ise yukarıdaki bilgilere ek olarak, azabın “ikâb” ve “nekâl”den daha kapsamlı bir anlama sahip olduğunu belirtir. Ayrıca azabın “tatlılığı gideren” anlamındaki “ta’zîb” den türediğini söyleyenlerin olduğuna dikkat çeker.²⁷

Azap (عَذَابٌ) kalıbının, asıl anlamının el-men’u (engelleme/alıkoyma) olduğunu tespit eden Semîn el-Halebî de azabın caydırıcılık yönüne değinir. Ona göre müeyyide uygulanan şahsın aynı günaha tekrar dönmesini engellemesi nedeniyle “müeyyide”ye ve “acı çektirme”ye azap denilmiştir. Susuzluğu giderdiği ve engellediğinden dolayı tatlı suya “azb” kökünden “el-azbu” kullanılmıştır. Kişi yemeyi terk ettiğinde “azabe’r-Raculu” denir. Buradan hareketle “ta’zîb”in asıl anlamı, insanın azap çekmeye sevk edilmesi, yani onun aç ve uykusuz bırakılması (yemek yemesine ve uyumasına engel olunması)dır. Azap sözcüğü, tatlı anlamındaki “azbun”dan alındığı görüşüne göre ise azap, “insanın hayatının tatlılığını yok etmek” anlamını ifade eder.²⁸

Bazı kaynaklarda “el-azâbu” sözcüğü, “nekâl” ve “ukûbe/ikab” kelimeleriyle karşılanmaktadır.²⁹ Ancak bu üç kavramın anlam alanları kesişmekle birlikte, müteradif (eş-anlamlı) kelimeler olmadığı da görülmektedir. Nitekim Kadı Beyzâvî’nin *Envârü’-t-Tenzîl*’i üzerine bir haşiye kaleme alan Şeyhzâde (ö. 950/1543), Beyzâvî’nin, Bakara, 2/7’nin tefsiri bağlamında “azap sözcüğü, yapı ve mana olarak “nekâl” gibidir” şeklindeki tefsirinin haşiyesinde azap, ikab ve nekâl kavramlarının mukayesesini yapmış ve ortak ve farklı noktalarına işaret etmiştir. Ona göre “azâb” ve “nekâl”

²⁵ Hâkîm et-Tirmizî, *Tahsîl-u Nezâiri’l-Kur’ân*, (thk. Hüsnî Nasr Zeydan), Matbau’s-Saâde, Kahire 1969, s.44.

²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 62; Ayrıca bk. Razi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, II, 60; Beyzâvî, *Envârü’-t-Tenzîl*, I, 43.

²⁷ Beyzâvî, *Envârü’-t-Tenzîl*, I, 43

²⁸ Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, III, 42; İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnisîyye lin’-n-Neşr, Tunus 1984, I, 258. Ayrıca bk. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, I, 105.

²⁹ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, I, 585; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, III, 329.

kelimelerinin her ikisi de “feâl” kalıbındandır. Bu iki kelimenin mana yönünden benzerliğine gelince, bunlarla kastedilen, caninin cinayet işlemesine tekrar dönmesini ve başkalarının benzer suçu işlemesini engelleyen bir cezalandırma, yani “ikab”ır. Bunların her birisinde (azap, nekâl ve ikab), men’ (engelleme), imtina (kaçınma), red’i (engelleme), ve imsak (uzak durma) anlamları vardır.³⁰ Daha sonra azap kelimesinin manası iyice genişleyerek temel anlamından daha kapsamlı bir manayı içerecek şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla azap sözcüğü, caninin işlediği suça tekrar dönmesinin engellenmesi kastedilsin veya edilmesin her türlü şiddetli acı ve insana ağır gelen her elem ve keder için kullanılır hale gelmiştir. “Azap” diye adlandırılan Ahiretteki acılarla ilgili bir caydırıcılık söz konusu değildir. Yani Ahiretteki azapla, azaba duçar olmuş birisinin işlediği suçlara tekrar dönmesinin engellenmesi kastedilmemektedir. Ahiretteki elemeler (azap), kişinin, sadece dünyadaki cinayetlerinin (günah ve hatalarının) bir karşılığıdır. Azap sözcüğü, “nekâl” ve “ikâb” kelimelerden kapsamlıdır. Nekâl ve İkâb sözcükleri, caninin (günahkârın) caydırılmasını sağlayan (işlediği günahlara tekrar dönmesini engelleyen) acıdan ibarettir.³¹

Kamçı ile vurmaya, ateş ile yakmayı ve buna benzer insana acı ve ıstırap veren şeyleri azaba örnek olarak veren Kurtubî (ö.671/1273), azâb sözcüğünün “alikoymak ve engellemek”ten türetildiğini belirtmektedir. “Onu filan şeyden alıkoy ve engelle” anlamında “ihbishu vemne’hu” (احْبِسْهُ وَامْنَعْهُ) denilir. Suyun tatlılığını ifade etmek üzere “uzûbe” kullanılması da bundan ileri gelmektedir. Çünkü suyun arılaştırmak ve ona karışan şeylerin ayrılmasını sağlamak üzere kapta “alikonulur”. Böylece suyun tatlı olması sağlanmış olur. Hz. Ali’nin şu sözünde alikoyma anlamı vardır: “a’zibû nisaeküm ani’l-hurûci” (أَعِزُّوا نِسَاءَكُمْ عَنِ الْخُرُوجِ) “hanımlarınızı dışarıya çıkmaktan alıkoyunuz” Yine Hz. Ali’nin bir askerî birliği uğurlarken söylediği şu sözde de aynı anlam söz konusudur: “أَعِزُّوا عَنِ ذِكْرِ النِّسَاءِ فَإِنَّ ذَلِكَ يُكْسِرُكُمْ عَنِ الْعَزْوِ” “Nefislerinizi kadınları hatırlamaktan alıkoyunuz. Çünkü bu sizin gaza/savaşma isteğinizi kırar.”³²

Ebu Hayyan (ö.745/1344) ise azap sözcüğünün aslının “süreklilik” olduğunu belirtir. Daha sonra bu anlam genişlemiş ve “sürekli olan her elem” azap olarak adlandırılmıştır.

³⁰ Şeyhzâde, Muslihuiddin Mustafa el-Gocevî, *Hâşiyet-u Muhyiddin Şeyhzâde Alâ Tefsîri'l-Kâdi el-Beyzâvi* (nşr. Muhammed Abdülkadir Şahîn), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999, I, 250.

³¹ Şeyhzâde, *Hâşiyet*, I, 251.

³² Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed Bin Ahmed Bin Ebi Bekr, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Dr. Abdullah Bin Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006, I, 292-293.

Buna göre “azabtuhû” cümlesi, “ona elem vermeyi sürdürdüm” anlamına gelir.³³ Ragıb el-İsfahânî de “azb” kökünün “tef’îl” formunu anlamlandırırken buna yakın bir mana vermektedir: **قَدْ عَذَّبَهُ** “onu azap içinde çok hapsetti, tuttu”.³⁴ Ancak Halil b. Ahmed’in *Kitabu’l-Ayn* isimli kitabından bugüne kadar birçok kaynakta söz konusu kökün “engelleme, vazgeçme/vazgeçirme ve terk etme” anlamlarının ön plana çıktığı görülmektedir.³⁵

Bazı eserlerde azap (عَذَاب) sözcüğünün kaynağı hususunda değişik tartışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Ragıb el-İsfahani *el-Müfredât fi Ğarîbi’l-Kur’an*’da ve Fîrûzâbâdî ise *Besâir-u Zevi’t-Temyîz*’de azabın neden elde edildiğine dair görüşlere yer vermişlerdir. Birinci görüşe göre azap, Arapların “adam yemeği ve uykuyu terk etti” anlamında söyledikleri “azabe’r-raculu” (عَذَبَ الرَّجُلُ) sözünden gelir. Dolayısıyla “ta’zîb” (تعذيب) sözcüğü “bir kimseyi aç kalmaya ve uykusuz gecelemeye zorlamak” demektir.³⁶ İkinci görüşe göre azap tatlı anlamındaki “azbun” (عَذْبٌ) kelimesinden gelir. Buna göre “azzabtuhû” (عذبته) fiili, “onun hayatının tatlılığını izale ettim” anlamına gelir.³⁷ Bir başka görüşe göre ise “ta’zîb” sözcüğü temelde “kırbacın ucuyla (azebetün/عَذْبَةٌ) çok vurmak” anlamına gelir.³⁸ Bazı dilcilere göre de “ta’zîb” (تعذيب) kelimesinin temel anlamı “vurma”dır. Bu kelime daha sonra istiare yoluyla her türlü şiddet için kullanılmıştır.³⁹

Bu üç görüşte de azabın “ta’zîb” formu, yani “tef’îl” kalıbının kullanılması dikkat çekmektedir. Bu da azap (عَذَاب) kelimesiyle, “tef’îl” kalıbı arasındaki anlam ilişkisini ortaya koymaktadır. Ebu’l-Bekâ, Kur’an’da yer alan bütün “azap” (عَذَاب) ların, “ta’zîb”

³³ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru’l-Bahru’l-Muhît*, (thk. Adil Ahmed Abdü’l-Mevcûd v.dğr.), Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 172. Ayrıca bk.Semin el-Halebî, Ahmed Bin Yusuf, *ed-Dürrü’l-Masûn fi Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, (thk. Dr. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru’l-Kalem, Dimeşk/Şam ts., I, 116; Âlûsî, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’ani’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Dâr-u İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ts., I, 137.

³⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.425.

³⁵ AZB’nin modern dönemde yazılan sözlüklerdeki anlamları için bk. Luvîs Ma’lûf, *el-Müncid Fi’l-Luğa*, el-Matbaatu’l-Katolikiyye, Beyrut 1992, s.493; Mecmau’l-Luğati’l-Arabiyye, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, Mektebetü’s-Surûku’d-Düveliyye, Mısır 2003, s.589.

³⁶ İsfahânî, a.g.e., s.425; Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed, *Besâir-u Zevi’t-Temyîz Fî Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, (thk. Muhammed Ali Neccar), Kahire 1996, IV, 35.

³⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.425; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 35

³⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.425; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 35

³⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.750; İsfahânî, *el-Müfredât*, s.425; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 35.

anlamında olduğunu ifade ederken⁴⁰ İbn Fâris (ö. 395/1004) de “ta’zîb” formunun azaptan (عَذَاب) alındığını belirtmektedir.⁴¹ Şu halde “azb” kökünün bir mastar-ismi olan azapla (عَذَاب), aynı kökün tef’îl babına nakledilmiş şekli olan “ta’zîb” sözcüğünün aynı anlam içeriğine sahip olduklarını söylemek mümkündür.⁴²

“Azb” kökü, Cahili dönem şiirinde yaygın bir şekilde kullanılmamıştır. Bazı çalışmalarda “azb” kökünün azap (عَذَاب) formuyla cahili dönem şiirinde geçmediği ifade edilir.⁴³ Ancak yaptığımız araştırma ve taramaların neticesine göre “azb” kökünün kullanımı cahiliye şiirinde yaygın olmamakla beraber,⁴⁴ mastar-isim olan azap (عَذَاب) kalıbı Antere (ö. m. 614 [?])’nin bir şiirinde geçmiştir:

أَلَا يَا عِبْلَ قَدْ زَادَ النَّصَابِي وَلَجَّ الْيَوْمَ قَوْمِكَ فِي عَذَابِي

“Dikkat! Ey Able! Benim sana karşı çocukluk aşkım arttı. Bu gün senin kavmin ortaklaşa bana çok fazla işkence ettiler.”⁴⁵

Antere’nin bu şiirinde geçen azap (عَذَاب) kelimesi ile Abîd b. el-Ebrâs’ın daha önce zikri geçen şiirindeki “ta’zîb” kalıbı,⁴⁶ aynı anlama delalet etmektedir. Yani her iki şiirde geçen “azâp” ve “ta’zîb” sözcükleri (insanı arzu ve isteklerinden alıkoyan) eziyet-işkence anlamında kullanılmıştır. Bu da azap (عَذَاب) kalıbı ile “ta’zîb”in aynı muhtevaya sahip olduklarına dair görüşü destekleyen bir durumdur.

Neticede azabın cahili dönem şiirinde lügat anlamında, yani “engelleme”, “vazgeçme” ve “eziyet-işkence” anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.⁴⁷ Dini bir anlam söz konusu değildir. Birçok kavramda olduğu gibi cahili Arapların kullandığı kelime ve kavramlar Kur’an’ın kendi sistematığı içerisinde değişime uğramış, anlam içerikleri

⁴⁰ Ebu’l-Bekâ, Eyyup b. Musa el-Hüseyni el-Kefevî, *el-Külliyat Mu’cemu Fi’l-Mustalahâti ve’l-Furûku’l-Luğaviyyeti*, (thk. İrfan Dervîş, Muhammed el-Mısri), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998, s.597.

⁴¹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.750. Ayrıca bk. Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 137.

⁴² Ayrıca bk. Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 245.

⁴³ Ebû Üde, Halil Üde. *Et-Tatavvuru’d-Delâlî Beyne Luğati’ş-Şi’ri’l-Câhilî ve Luğati’l-Kur’ani’l-Kerim*, Mektebetü’l-Menar, Ürdün 2009, s. 395.

⁴⁴ Bk. Zevzenî, Ebu Abdullah b. el-Huseyin b. Ahmed, *Şerh-u Muallakâti’s-seb’i*, (thk. Lecnetü’t-Tahkîk fi’d-Dâri’l-Âlemiyye), ed-Daru’l-Alemiyye, Beyrut, 1992; Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), *Muallakat (Yedi Askı)*, (trc. Şerafettin Yaltkaya), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstabnül 1989; Mevlevî, Muhammed Saîd, *Divân-u Antere*, el-Mektebü’l-İslâmî, y.y., 1970.

⁴⁵ Hatîb et-Tebrîzî, *Şerh-u Divân-ı Antere*, (tkm. Mecîd Drâd), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1992, s.34.

⁴⁶ Abid b. el-Ebras, *Divan-u Abid b. el-Ebras*, s.23; Zevzenî, Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin, *Şerh-u Muallakati’l-Aşr*, (nşr. Dar-u Mektebeti’l-Hayati), Dar-u Mektebeti’l-Hayati Beyrut 1983, s.333.

⁴⁷ Azb kökünün ism-i fail kalıbı olan “âzib” sözcüğü muallaka şairlerinden Haris b. Hillize (ö.570)’nin bir şiirinde yer/mekân adı olarak geçmiştir.(Zevzenî, *Şerh-u Muallakâti’s-seb’i*, s.149). İmrüülkays (ö.540) şiirinde ise ism-i tasğir kalıbında (uzeyb) yine mekân adı olarak kullanılmıştır.(Zevzenî, *Şerh-u Muallakâti’s-seb’i*, s.38)

değişmiş, Kur'an'ın ana mesajına uygun bir şekilde yeni anlamlar yüklenmişlerdir.⁴⁸ Azap da Kur'an'ın mana dünyasında anlam alanı değişen, kök anlamından kopmadan yeni anlam içeriğine sahip olan ve Kur'an'ın terimleştirdiği kelimelerden biridir.⁴⁹ Başka bir ifadeyle temel anlamı “engelleme”, vazgeçme/vazgeçirme” ve “terk etme” olan azap sözcüğü, Kur'an öncesi Cahiliye şiirinde lügat anlamı düzeyinde kullanılırken Kur'an'da içeriği değişmiş, hem dünyada hem de Ahirette insanın isyan, günah ve hatalarına karşılık verilen her türlü acı, keder ve elem için kullanılır olmuştur. Kur'an'ın anahtar terimlerinden biri olan azabın anlamı, her iki dünyada insanın arzuladığı ve temenni ettiği şeyden mahrum bırakılmasıdır.⁵⁰ İnsana ağır gelen, onu bitkin düşüren ve onu muradından alıkoyan her şey azaptır.⁵¹ Kurtubî'nin ifadesiyle söylemek gerekirse, “Azaba bu ismin verilmiş nedeni, ona duçar olan kişiden bedenine uygun olan her türlü hayrın engellenmesi, bunun aksi olan şeylerin onun üzerine dökülmesidir.”⁵²

Azabın kök anlamlarından “terk etmek” anlamını dikkate alırsak bu durumda azap, insanın kendi haline terk edilmesi, yalnız ve yardımsız bırakılması, hedefine ulaşmaktan alıkonulması, arzuladığı ve canının çektiği birçok şeyden mahrum bırakılmasıdır.

Azap aynı zamanda Türkçede yaygın bir şekilde kullanılan bir sözcüktür. Ancak azabın Türkçe sözlüklerdeki tanımlarına bakılırsa anlam içeriğinin kısmen değiştiği, yani anlamında bir daralmanın olduğu görülür. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğü olan *Büyük Türkçe Sözlük*’te, azabın temelde iki şekilde kullanıldığı belirtilir. Birincisine göre azap “büyük sıkıntı, eziyet, ezinç” anlamını ifade eder. İkincisine göre ise azabın “İslam inancına göre dünyada günah işlemiş olanlara ahirette verilecek ceza” olduğu ifade edilerek azabın sadece uhrevi ceza olduğu belirtilmiştir.⁵³ Azap sözcüğü, İlhan Ayverdi'nin hazırladığı *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “organlarda duyulan ısırap, organik acı”, “kâfirlere ve günahkârlara ölümden sonra verilecek ceza” ve “pişmanlık, çaresizlik, korku vb. durumların verdiği sıkıntı, işkence keder” şeklinde üç madde de

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 395.

⁴⁹ Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s.395.

⁵⁰ Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s.394. Azap, başka bir kaynakta şöyle tanımlanmıştır: “azap, Allah (cc)’ın kendi emirlerine ve hükümlerine karşı gelenlere dünyada veya ahirete vereceği ceza, sıkıntı ve eziyet demektir” (Ece, Hüseyin K., *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul ts., s.51)

⁵¹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, s. 598.

⁵² Kurtubî, *el-Câmi*, I, 293

⁵³ Türk Dil Kurumu (TDK), *Büyük Türkçe Sözlük*, “azap”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5889bfae8b7639.67375054 (Erişim tarihi: 26.01.2017)

tanımlandığı görülür.⁵⁴ Görüldüğü gibi bu iki sözlükte azabın sadece “uhrevi cezalandırma” olduğu ifade edilmiştir. Bu da azabın Türkçe kullanımında, anlam alanında bir daralma olduğu gösterir. Ayrıca Ayverdi'nin sözlüğünde, azabın psikolojik yanına temas edildiğini görmek mümkündür. D. Mehmet Doğan ise azabı “günahlara karşı çekilecek ceza”, “ceza, eziyet, işkence” ve “şiddetli acı hissi, büyük ruhi sıkıntı” biçiminde açıklarken azabı sadece ahiretle sınırlandırmamıştır.⁵⁵

1.2. Azap Kavramının Kur'an'da Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'in pek çok suresinde geçmekte olan “azb” kökünün hem mastar-isim hem de fiil formunda kullanımları mevcuttur. Ancak mastar-isim formunda kullanımı daha fazladır. “Azab” maddesinin mastar-isim kalıbı olan azâb (عَذَابٌ) sözcüğü, tek başına kullanıldığı gibi birçok ayette başka kelime ve ifadelerle tamlama ve terkipler oluşturacak bir şekilde kullanılmıştır. Özel olarak azap konusunda Kur'an'ın görüşünü ortaya koymak, genel olarak Kur'an'ı doğru ve ilahî maksada uygun bir şekilde anlamak ve yorumlamak için yaygın bir kullanıma sahip olan azap kavramının temel ve yan anlamlarının tespit edilmesi, diğer kavramlarla irtibatının ortaya konulması, dolayısıyla semantik alanının iyi belirlenmesi gerekir. Bunun için de öncelikle “azb” kökünün bütün kalıp ve kullanımlarının Kur'an'daki dağılım haritasının çıkarılması zorunluluk arz etmektedir.

“Azab” kökü Kur'an'da farklı türevleriyle birlikte 69 surede ve 336 ayette olmak üzere toplam 373 defa kullanılmıştır.⁵⁶ Kur'an'da yer alan “azb” kökünün türevleri, mastar-isim olan “azâb” ve beşinci baptan mastar olup “tatlı” anlamına gelen “azbun” dışında, mezid yapıdadır. Aynı zamanda “azb” maddesi; fiil, ism-i fâil ve ism-i mefûl olarak geldiği bütün ayetlerde, yani mezid olarak kullanıldığı yerlerde tef'îl babından gelmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi “azb” kökü, tef'îl kalıbından geldiğinde, azapla (عَذَابٌ) aynı anlam alanına delalet eder. Başka bir ifadeyle, Kur'an'da yaygın bir şekilde kullanılan “azâb” ile “azb” maddesinin mezid formu olan “ta'zîb”in anlam içerikleri aynıdır. Buna göre “azâb/ta'zîb”, insanın bedenine uygun gelen her türlü hayrın alıko-

⁵⁴ Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008, s. I, 244-245.

⁵⁵ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul 1994, s.93. Azap kelimesi, İsmail Parlatır'ın hazırladığı “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü” isimli eserde de “ahirette günahkârlara, şirk ve küfür sahibine verilecek ceza ve eziyet” şeklinde tanımlanmıştır. Azabın anlamındaki daralma bu tanımda da görülmektedir. (Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006, s.131)

⁵⁶ Abdalbâkî, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, “Azab” md.,

nulup engellenmesi, arzuladığı ve canının çektiği birçok şeyden mahrum bırakılması ve ona, günah ve hatalarına karşılık hem bu dünyada hem de ahirette her türlü acı, keder ve elemi verilmesidir.

1.2.1. “Aẓb” Kökünü Fiil Formu

“Aẓb” kökü, Kur’an-ı Kerim’de 38 ayette olmak üzere toplam 41 defa fiil şeklinde yer alır. Bunlardan 37’si muzari, 4’ü ise mazi formundadır. Azap, fiil olarak kullanıldığı yerlerin tamamında mezid yapıdadır ve tef’îl babındandır.⁵⁷

1.2.1.1. Mazi Kalıbı

Mazi kalıbında dört ayette geçen “aẓb” kökü, bu dört yerde de malum (etken) yapıdadır ve içinde bulunduğu ayetler medenîdir. “Azzeba” (azaba uğrattı) biçiminde kullanıldığı Tevbe, 9/26. ayette, Yüce Allah’ın Hüneyn savaşı sırasında müminlere sağladığı yardımlara işaret edilir. Ayetin siyakı dikkate alındığında dünyevi bir azaba uğratma ve cezalandırmadan söz edildiği anlaşılır. Mazi kalıbından da anlaşılacağı üzere olup biten bir cezalandırma söz konusudur. Bu ayette aynı zamanda azapla karşıt konumda “sekine” kelimesi kullanılmıştır. Hüneyn savaşında, Allah Teâlâ, peygamberine ve müminlere sekine (güven duygusu ve gönül rahatlığı/iç huzuru) indirmek suretiyle bela ve musibeti kaldırırken;⁵⁸ görünmez ordularla (melekler) hezimete uğratılmaları, esir alınmaları ve öldürülmeleri şeklinde kâfirlere de azap etmiştir.⁵⁹

Mazi kalıbının kullanıldığı Fetih, 48/25. ayette Hudeybiye’de yaşananlar konu edilir. Müşrikler, inkârlarında diretmekte, Müslümanları Mescid-i Haram’a sokmamakta ve umre için bekletilen kurbanların yerinde ve amacına uygun bir şekilde kesilmesine engel olmaktadır. Buna rağmen Müslümanlara savaş izni verilmemiştir. Müslümanlara fetih ve savaşa izin verilmeyişinin sebebi, Hudeybiye’ye katılan Medinelilerin tanımadığı Mekke’de yaşayan Müslümanlardır: *لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا* “...Şâyet (inananlar ve inanmayanlar) birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri, acı bir azâba çarptırırđık.” Dikkat edilirse burada olmuş

⁵⁷ M.F. Abdalbâkî, *el-Mu‘cem*, “Aẓb” md.

⁵⁸ Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’an*, (thk. Abdullah b. Abdi’l-Muhsin et-Türkî), Merkezü’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-Arabiyyeti ve’l-İslâmiyyeti, Kahire 2001, XI, 395.

⁵⁹ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, XI, 396; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 252. Bu görünmez ordular (melekler), kalplerine bıraktıkları düşünceler ve sebat ile müminleri güçlendirmiş, kâfirleri de göremedikleri bir yerden korkutarak ve zayıf düşürerek yine müminlere yardım etmişlerdir. (Kurtubî, *el-Câmi*, X, 150).

bitmiş bir azaptan bahsedilmemektedir. Şartlı bir cümle vardır.⁶⁰ Şayet Mekke’de bir arada yaşayan müminler ve kâfirler, Hudeybiye’ye kadar gelen Medinelî Müslümanlar tarafından ayırt edilebilir olsaydı, Müslümanlara karşı savaşan Mekkeli müşriklerin, ya kılıçla öldürmek ya esir almak ya da canlarını yakan acil/yakın azapla helak etmek suretiyle elim bir azaba çarptırılmaları mukadder hale gelmiş olacaktı.⁶¹

Mazi formunun kullanıldığı Haşr, 59/3’te de Medine Yahudilerinden Nadîroğulları’yla yaşananlar anlatılır. Hicretten kısa bir süre sonra Hz. Peygamber (sav) Nadîroğulları ile bir tarafsızlık antlaşması yapmıştı. Uhud Savaşı’na kadar Nadîroğulları bu antlaşmaya sadık kaldılar. Ancak Uhud savaşının Müslümanlar aleyhine sonuçlanması üzerine antlaşmayı bozdular ve gizlice Mekkeli müşriklerle ittifak yaptılar. Bu ihaneti haber alan Hz. Peygamber(sav), onları hiç beklemedikleri bir anda kuşatma altına aldı. Onlar, Müslümanların kuşatması karşısından çaresiz kalıp yurtlarını terk etmeye razı oldular.⁶² Nadîroğullarının muhatap olduğu bu dünyevî ceza, haşr suresinde anlatılmıştır: *وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبُوهُمْ فِي الدُّنْيَا وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ* “Eğer Allâh onlara sürgünü yazmamış olsaydı, mutlaka onlara dünyada azap ederdi. Âhirette de onlar için ateş azâbı vardır.”⁶³ Nadîroğulları, ihanet etmeleri, Allah ve Elçisine (sav) karşı gelmeleri sonucu, Allah tarafından bu dünyada cezalandırılmışlardır. Şayet Allah, Nadîroğullarını sürgüne mahkûm etmemiş olsaydı onları dünyada öldürmek veya esir almak gibi daha acı bir azaba mahkûm ederdi. Kaldı ki bu olaydan ibret almayan Kureyzoğullarının eli silah tutan erkekleri idam edilmek suretiyle cezalandırılmıştır.⁶⁴

Azabın “azzebnâhâ” biçiminde kullanıldığı Talak, 65/8’de, geçmişte, Allah’ın emirlerine ve O’nun elçilerine karşı çıkanlara takdir edilen azaba işaret edilir: *وَكَأَيُّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسِبْنَاَهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاَهَا عَذَابًا نُكْرًا* “Nice kent var ki Rabbinin ve elçilerinin buyruğuna başkaldırdı, biz de onu çetin bir hesaba çektik ve ona görülmemiş biçimde azap ettik.” Burada geçmişte yaşamış zengin, şımarık ve isyankâr, Allah’ın buyruğuna başkaldırılmış ve elçilerini dinlememiş topluluklara verilen

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, XIX, 334.

⁶¹ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 307; İbn Acîbe, Ebu’l-Abbas Admed b. Muhammed, *el-Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kurâni’l-Mecîd*, (thk. Ahmed Abdullah el-Kırşî Raslan), Kahire 2000, V, 401-402

⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 486-487; Karaman, Hayrettin v.dğr., *Kur’an Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir)*, DİB Yayınları, Ankara 2008, I, 285. Ayrıca geniş bilgi için bk. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IX, 343-345.

⁶³ Haşr, 59/3.

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 488; Kurtubî, *el-Câmi*, XX, 339; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979, VII, 4818.

görülmelik azaplardan bahsedilir. Onlar dünyada yaptıklarının cezasını acı bir şekilde çekmişler, ahirette de kendileri için gayet çetin bir azap hazırlanmıştır.⁶⁵ Ayette geçen (فَحَاسِبُنَّهَا حِسَابًا شَدِيدًا) ifadesiyle geçmişteki isyankâr ve şımarık topluluklara bu dünyada verilen azabın kastedildiği, (وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا) cümlesiyle de ahiret azabının kastedildiği,⁶⁶ şeklindeki hâkim görüşün yanı sıra, söz konusu ayette, “onları açlık, kıtlık, maymuna çevirme, yerin dibine batırma, kılıçla cezalandırma ve çeşitli belalara duçar ekmek gibi dünyada görülmelik azapla cezalandırdık. Ahirette de hepsini çok çetin bir azaba çekeceğiz” şeklinde takdim-te’hîr olduğunu ileri süren âlimler de vardır.⁶⁷ Ayrıca bu ayette gelecekle ilgili bir husus geçmiş zaman kipiyle ifade edilmiştir. Çünkü olması beklenen Allah’ın va’d ve vâdi, hakikatte olmuş gibidir.⁶⁸ Kökün mazi fiil kalıbındaki kullanımları ve geçtiği ayetler **Tablo-1**’de gösterilmektedir.

Tablo-1: AZB KÖKÜNÜN MAZİ FİİL KALIBINDA KULLANILDIĞI AYETLER							
	Fiil	Zamanı	Yapısı (Malum/Meçhul)	Sure	Ayet	Mekkî- Medenî	Tekrar
1	عَذَّبَ	Mazi	Malum	Tevbe	26	Medenî	1 Defa
2	لَعَذَّبْنَا	Mazi	Malum	Fetih	25	Medenî	1 Defa
3	لَعَذَّبَهُمْ	Mazi	Malum	Haşr	3	Medenî	1 Defa
4	عَذَّبْنَاهَا	Mazi	Malum	Talak	8	Medenî	1 Defa
TOPLAM							4 DEFA

1.2.1.2. Muzari Kalıbı

“AzB” kökü Kur’an’da 34 ayette ve toplam 37 defa muzari fiil kalıbında kullanılmıştır. Bu fiillerin 26’sı Medenî surelerde, 11’i de Mekkî surelerde yer almaktadır. Mazi kalıbından ziyade muzari kalıbından gelen ayetlerin çokluğu, Allah’ın azabının hali hazırda varlığına ve yenilenerek varlığını devam ettireceğine işaret eden bir delil olarak kabul edilebilir. Kaldı ki ilgili ayetlerin siyakı da buna işaret etmektedir.⁶⁹ Diğer taraftan muzari kalıbı, yapı olarak hal (şimdiki zaman) ve istikbale (gelecek zaman) delalet eder.

⁶⁵ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IX, 495.

⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, s. XXIII, 73; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV, 547; Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 61.

⁶⁷ İbnü’l-Cevzi, Ebu’l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdi, *Zâdü’l-Mesîr fi İlmî’t-Tefsîr*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1984, VIII, 394; Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 61.

⁶⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV, 547; Nesefî, Ebü’l-Berekât Hâfizüddin Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hağâiķu’t-Te’vîl*, (thk. Yusuf Ali Bedîvî), Daru’l-Kelîmu’t-Tayyib, Beyrut 1998, III, 501. Beyzâvî, mazi kalıbının getirilme amacını tahkik (manayı kuvvetlendirme/pekiştirme) olarak açıklar. (Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 222.)

⁶⁹ Abdü’l-Âl, *Lafzu’l-Azâbi*, s. 41

Yani muzari fiil şimdiki ve geniş zaman kipidir.⁷⁰ Azabın mezid yapıda olması ise Allah'ın azabının şiddetli ve sürekli olduğunun bir delilidir. Çünkü muzari fiilin vezinlerindeki artış (sülasi fiilin mezid yapılması) manayı vuzuha kavuşturur, anlamın kuvvetini artırır ve sürekliliğini sağlar.⁷¹ Başka bir ifadeyle fiilin yapısındaki artış, manasındaki artışa neden olur.⁷² Sülasi (üçlü) bir fiile bir harf eklenerek “tef’îl” babına nakledildiğinde müteaddi (geçişli), teveccüh (yönelme) ve teksîr-mübalağa (çokluk-abartı) gibi bir takım anlamlar elde edilir.⁷³ Bu durum, müstahak olanlara Allah'ın azabının şiddetli, daimi ve çok olacağını başka bir kanıttır.

“Azab” kökü, muzari kalıbından geldiği ayetlerin ikisi dışında,⁷⁴ diğerlerinde Allah'a nispet edilmiştir. Başka bir husus, azabın Allah'a isnat edildiği ayetlerin birçoğunda “azab” kökü, karşıtı bir kavramla (mağfiret, rahmet, ecir vb.) birlikte kullanılmıştır.⁷⁵

Azabın Allah'a nispet edildiği, yani Allah'ın bir eylemi/fiili olarak geldiği ayetlerde öncelikle Allah'ın kudreti ve sınırsız gücünün vurgulandığı dikkat çekmektedir. O gizli saklı her şeyi bilir ve hesabını sorar. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Niyet ve düşünceler açığa vurulsun veya gizlensin Allah bunların hesabını sorar. Allah katında ayrıcalıklı bir sınıf yoktur. İnsanları cezalandırması keyfi değil, O insanları günahları sebebiyle cezalandırır, azap eder. Allah lâıyk olanı bağışlayıp müstahak olanı cezalandırdığı gibi⁷⁶ müstahak gördüğüne azap eder; layık gördüğüne merhamet eder.⁷⁷ Allah'ın azabı sadece ahiretle sınırlı değildir, kâfirleri dünyada ve ahirette şiddetli bir azaba çarptıracaktır.⁷⁸ Ayrıca Allah'ın ahirette vereceği ceza hiç kimsenin cezasına benzemez.⁷⁹ Her ne kadar müşrikler “bize azap et” diyerek Allah'ta belalarını isteseler de⁸⁰ yaşadıkları muhitte Hz. Peygamber (sav) ve af dileyenler (yestağfirûn) varken

⁷⁰ Cürçânî, Abdülkadir, *Kitâbu'l-Miftah fi's-Sarf*, (thk. Dr. Ali Tefik el-Hamed), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987, s.35; Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İFAV Yayınları, İstanbul 2015, s.133-134. Ayrıca bk. Abdü'l-Âl, *Lafzu'l-Azâbi*, s. 40

⁷¹ Abdü'l-Âl, *Lafzu'l-Azâbi*, s. 41.

⁷² Abdu'ttevvâb, Ramazan, *Buhûsun ve Mekâlâtun fi'l-Luğati*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1982, s.21; Abdü'l-Âl, *Lafzu'l-Azâbi*, s.39.

⁷³ er-Râcihi, Abduh, *et-Tatbikü's-Sarfî*, Daru'n-Nahdat'il-Arabiyye, Beyrut 1973, s.33-34

⁷⁴ Kehf, 18/87; Neml, 27/21.

⁷⁵ Bakara, 2/284; Al-i İmran, 3/129; Maide, 5/18; Maide, 5/40; Fetih, 48/14; İsra, 17/54; Ankebut, 29/21; Al-i İmran, 3/128; Tevbe, 9/106; Ahzab, 33/24; Ahzab, 33/73; Nisa, 4/173; Fetih, 48/16; Tevbe, 9/14.

⁷⁶ Bakara, 2/284; Al-i İmran, 3/129; Maide, 5/18 ve 40; Maide, 5/118; İsra, 17/54; Fetih, 48/14.

⁷⁷ Ankebut, 29/21.

⁷⁸ Al-i İmran, 3/56.

⁷⁹ Fecr, 89/25.

⁸⁰ Enfal, 8/32.

onlara azap edecek değildir.⁸¹ Mescid-i Haram'ın bakımına ehil olmadıkları halde müminlerin orada ibadet etmelerine engel olan müşrikler, Allah tarafından azaba uğratılmayacaklarına dair bir güvenceye sahip değildir.⁸² Kim imandan yüz çevirir ve kâfirlükte direnirse Allah böylelerini büyük bir azapla cezalandırır.⁸³ Allah, iman edip imanlarına yaraşır şekilde işler yapanların mükâfatlarını (ucûrahum) eksiksiz verecek ve lütfundan çok daha fazlasını bahşedecektir. Allah'a kulluk etmekten kaçınan ve O'na kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyen kimseleri ise acıklı/elemlî azaba mahkûm edecektir.⁸⁴

Azap sadece münafık, kâfir ve müşriklere davranışları neticesinde verilecek bir müeyyide değildir. Müminler de Allah yolunda savaşmak için topyekûn seferber olmazlarsa, Allah onları çetin bir azapla helak edip onların yerine başka insanlar getirmeye kadirdir.⁸⁵

Azabın muzari fiil kalıbında geçtiği ayetlerin bir kısmının konusu münafıklardır. Allah münafıklara mal-mülk ve çoluk çocuk gibi verdiği nimetler vesilesiyle dünya hayatında onlara sırf sıkıntı çekertmek (li-yüazzibehum) ve sonunda kâfir olarak ölüp gitmelerini murat etmektedir.⁸⁶ Yine bedevi Araplar arasındaki münafıklar ile gerçek kimliklerini yalnızca Allah'ın bildiği ve Medine halkı arasında olan münafıklara Allah bu dünyada azap üstüne azap edecek, ahirette de onları daha büyük bir azaba çarptıracaktır.⁸⁷

Azap, muzari kalıbında geldiği yerlerin ikisinde, Allah'ın bir fiili olarak kullanılmamıştır. Neml, 27/21. ayette geçen azap fiili, Hz. Süleyman'a isnad edilmiştir. Bu ayette Hz. Süleyman'ın ortadan kaybolan Hüdhüd'ü azapla tehdit ettiği ifade edilir. Kehf, 18/87. ayette geçen azap kavramı da Zülkarneyn'e izafe edilmiştir. Aynı surenin 86. ayetinde geçen azap kavramı ile 87. ayette Zülkarneyn'e izafe edilen azap kavramı, dünyevi bir cezalandırma şeklidir ve genelde “öldürmek”⁸⁸ olarak

⁸¹ Enfal, 8/33.

⁸² Enfal, 8/34.

⁸³ Ğaşiye, 88/21-24. Ayrıca bk. Maide, 5/115.

⁸⁴ Nisa, 4/173. Ayrıca bk. Al-i İmran, 3/128.

⁸⁵ Tevbe, 9/39. Ayrıca bk. Tevbe, 9/106; Fetih, 48/16-17.

⁸⁶ Tevbe, 9/55; Tevbe, 9/85.

⁸⁷ Tevbe, 9/101. Ayrıca “azb” kökünün muzari kalıbında kullanıldığı şu ayetlerde de münafıklara takdir edilen azaplara işaret edilir: Ahzab, 33/24 ve /73; Fetih, 48/6; Tevbe, 9/74; Tevbe, 9/66.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 379; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 186. Ayrıca bk. Beyzavî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 292; Kurtubî, *el-Câmi* XIII, 373.

yorumlanmıştır.⁸⁹ “Azv” kökünün muzari fiil kalıbındaki kullanımları ve geçtiği ayetler **Tablo-2**'de gösterilmektedir.

Tablo-2: AZB KÖKÜNÜN MUZARİ FİİL KALIBINDA KULLANILDIĞI AYETLER							
	Fiil	Zamanı	Yapısı (Malum/Meçhul)	Sure	Ayet	Mekkî- Medenî	Tekrar
1	وَيُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Bakara	284	Medenî	1 Defa
2	فَاعَذِّبْهُمْ	Müzari	Malum	Âl-ı İmran	56	Medenî	1 Defa
3	يُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Âl-ı İmran	128	Medenî	1 Defa
4	وَيُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Âl-ı İmran	129	Medenî	1 Defa
5	فَيُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Nisa	173	Medenî	1 Defa
6	يُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Maide	18	Medenî	2 Defa
7	يُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Maide	40	Medenî	1 Defa
8	اعَذِّبْهُ / لَا اعَذِّبْهُ	Müzari	Malum	Maide	115	Medenî	2 Defa
9	تُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Maide	118	Medenî	1 Defa
10	لِيُعَذِّبَهُمْ	Müzari	Malum	Enfal	33	Medenî	1 Defa
11	يُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Enfal	34	Medenî	1 Defa
12	يُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Tevbe	14	Medenî	1 Defa
13	يُعَذِّبْكُمْ	Müzari	Malum	Tevbe	39	Medenî	1 Defa
14	لِيُعَذِّبَهُمْ	Müzari	Malum	Tevbe	55	Medenî	1 Defa
15	نُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Tevbe	66	Medenî	1 Defa
16	يُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Tevbe	74	Medenî	1 Defa
17	أَنْ يُعَذِّبَهُمْ	Müzari	Malum	Tevbe	85	Medenî	1 Defa
18	سَنُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Tevbe	101	Medenî	1 Defa
19	يُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Tevbe	106	Medenî	1 Defa
20	يُعَذِّبْكُمْ	Müzari	Malum	İsra	54	Mekkî	1 Defa
21	نُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Kehf	86	Mekkî	1 Defa
22	فَيُعَذِّبُهُ ve نُعَذِّبُهُ	Müzari	Malum	Kehf	87	Mekkî	2 Defa
23	تُعَذِّبُهُمْ	Müzari	Malum	Taha	47	Mekkî	1 Defa
24	لَا عَذَابَ لَهُ	Müzari	Malum	Neml	21	Mekkî	1 Defa
25	يُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Ankebut	21	Mekkî	1 Defa
26	يُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Ahzab	24	Medenî	1 Defa
27	لِيُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Ahzab	73	Medenî	1 Defa
28	يُعَذِّبْكُمْ	Müzari	Malum	Fetih	16	Medenî	1 Defa
29	يُعَذِّبُهُ	Müzari	Malum	Fetih	17	Medenî	1 Defa
30	وَيُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Fetih	6	Medenî	1 Defa
31	وَيُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Fetih	14	Medenî	1 Defa
32	يُعَذِّبُنَا	Müzari	Malum	Mücadele	8	Medenî	1 Defa
33	فَيُعَذِّبُهُ	Müzari	Malum	Ğaşiye	24	Mekkî	1 Defa
34	لَا يُعَذِّبُ	Müzari	Malum	Fecr	25	Mekkî	1 Defa
TOPLAM							37 DEFA

⁸⁹ Kehf, 18/86-87.

1.2.2. “Azab” Kökünün İsim (İsm-i Fail, İsm-i Meful) Kalıbı

“Azab” kökü, Kur’an’da dört ayette ism-i fâil (etken sıfat-fiil) kalıbında,⁹⁰ dört ayette de ism-i mef’ûl (edilgen sıfat-fiil) kalıbında yer almıştır.⁹¹ Azabın ism-i fâil ve ism-i mef’ûl kalıbından gelmesi, muzari formunda olduğu gibi Allah’ın azabının hali hazırda olduğunu ve daha sonra yenilenerek süreceğini gösterir. Çünkü hem ism-i fâil kalıbı hem de ism-i mef’ûl kalıbı, buldukları siyaka bağlı olarak hal (şimdiki zaman), istikbal (gelecek), istimrar (süreklilik) ve sübut (sabit olma) zamanlarını içerirler.⁹²

“Azab” kökü, ism-i fâil kalıbından geldiği yerlerden biri olan A’raf, 7/164. ayette helak kelimesiyle beraber kullanılmıştır. Ayette İsrailoğullarına uygulanan cumartesi yasağı karşısında oluşan üç grubun tartışmasına yer verilir. Onlardan bir kısmı anılan yasağı ihlâl edenleri uyarırken bir bölümü de Allah’ın helak edeceği yahut şiddetli bir şekilde azaba çarptıracağı belli olan bir topluluğu ikaz edip öğüt vermenin boşuna bir çaba olduğunu söylüyor. Cumartesi avlanma yasağını çiğneyenleri engellemeye çalışanlar ise, “Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz)” diye cevap verirler. Bu ayette azap kavramıyla helak kavramı beraber kullanılmıştır. Taberî (ö. 310/923) ayetteki “muhlikuhum”(مُهْلِكُهُمْ) kelimesini “Allah’ın haram kıldığını helal saymaları ve Allah’ın emrine karşı çıkmaları ve O’na isyanları sebebiyle onları bu dünyada helak edecektir” şeklinde tefsir ederken, “muazzibuhum”(مُعَذِّبُهُمْ) kelimesini “ahirette şiddetli bir azaba çarptıracaktır.” şeklinde açıklar.⁹³ Zemahşerî de “muhlikuhum” kelimesiyle azaba muhatap olan kitlenin “kökünün kazınması ve yeryüzünün onlardan temizlenmesi” anlamının kastedildiğini belirtir.⁹⁴ Ayetteki helak kavramının dünyevi azabı, azap kavramının da “isyankârlıkta ısrarcı olma” tutumları nedeniyle ahirette verilecek cezalandırmayı karşıladığı açık bir şekilde görülmektedir.⁹⁵

Enfal, 8/33’de geçen ism-i fail formu, Yüce Allah’ın azaba uğratma hususundaki prensibini ortaya koyan bir bağlamda geçer. Her ne kadar müşrikler “bize azap et”

⁹⁰ A’raf, 167; Enfal 33; 17/İsra 15 ve 58.

⁹¹ Şuara,26/138 ve 213; Sebe, 34/35; Saffat, 37/59.

⁹² es-Samrâi, Fâzıl Ahmed, *Meâni’l-Ebniyeti fi’l-Arabiyyeti*, Dâr-u İmâr, Ürdün 2007, s.44-45 ve 52-53; Abdü’l-Âl, *Lafzu’l-Azâbi*, s.43-44.

⁹³ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, X, 511.

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 165. Ayrıca bk. Beyzavî, *Envâru’t-Tenzil*, III, 39.

⁹⁵ Beyzavî, *Envâru’t-Tenzil*, III, 39.

diyerek Allah'tan belalarını isteseler de⁹⁶ yaşadıkları muhitte Hz. Peygamber (sav) ve af dileyenler varken onlara azap edilecek değildir. Burada azap, "kökünü kurutmak/ist'sal" anlamına gelir. Yani Hz. Peygamber (sav) ve af dileyenler aralarında iken onları azaba uğratmak Allah'ın âdeti değildir.⁹⁷

Yüce Allah'ın hem adaletine hem de lütfkârlığına şahadet eden en açık örneklerden biri "azb" kökünün ism-i fâil kalıbında kullanıldığı İsra, 17/15. ayette yer alır: وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا "...Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz." Bu ayette de Allah'ın azap verme âdetinden/tarzından bahsedildiği dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin kanaatine göre bu emir dünyadaki azap ile ilgilidir. Yani, yüce Allah bir ümmete risalet gönderip onları uyarıp korkutmadan önce o ümmeti helâk etmez.⁹⁸ Devam eden ayetler de vurgulandığı gibi Allah Teâlâ, önce peygamber göndererek muhatap kitleyi, özellikle şımarık zenginleri uyarır. Kâfirlikte ve azgınlıkta ısrar edenler için azap ve tedmîr (yıkım) mukadder olur. Hz. Nuh'tan sonra Allah birçok toplumu bu şekil üzere helak etmiştir.⁹⁹ Neticede mazeretleri ortadan kaldıran ayetlerle deliller sunmadan ve resuller gönderip gerekli uyarıyı yapmadan herhangi bir kavmi helak etmek, Allah'ın adaletinde yoktur.¹⁰⁰

"Azab" kökünün ism-i fâil kalıbında kullanıldığı son ayette, azapla helak kavramı aynı ayette kullanılır: وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (Günaha batmış) ne kadar ülke varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk etmiş veya onlara çetin bir şekilde azaba uğratmış olacağız. Bu, kitapta yazılıdır.¹⁰¹ Halkı zalim olmadığı takdirde hiçbir ülkenin helâk edilmeyeceğini bildiren ayet¹⁰² dikkate alındığında burada helâk edileceği veya şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı bildirilen ülkeler halkı yoldan çıkmış olanlardır.¹⁰³ Ayette helak kavramıyla azap kavramı aynı ayette kullanılmıştır. Ancak burada, azap ve helak kavramlarının yan yana kullanıldığı A'raf, 7/164. ayetten farklı bir durum söz konusudur. A'raf, 7/164'de helak bu dünyadaki cezalandırmayı, azap da ahiretteki cezalandırmayı ifade ederken, burada

⁹⁶ Enfal, 8/32.

⁹⁷ Beyzâvi, *Envâru't-Tenzil*, III, 58.

⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'* XIII, 43.

⁹⁹ İsra, 17/16-17.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 326.

¹⁰¹ İsra, 17/58.

¹⁰² Kasas 28/59.

¹⁰³ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III, 496.

kıyametten önce “helak etme ve azap etme”den bahsedilmektedir. Halkı inkârcılıkta direnen beldelerin, kıyametten önce “helak” ve “azap” şeklinde belirtilen iki tür cezalandırmadan birine müstahak oldukları bildirilmektedir. Helakten kastedilen cezalandırma şekli, onların köklerinin kazınması ve yok edilmeleridir. Azap sözcüğüyle kastedilen ceza ise onların ileri gelenlerinin öldürülmesi; Müslümanlar tarafından esir alınmaları, mallarının ganimet olarak ele geçirilmesi, kendilerinden cizye alınması gibi azabın başka türleri ile musibetlere uğratılmalarıdır.¹⁰⁴

“Azab” kökü dört ayette de ism-i mef’ûl kalıbında geçer. Bu kalıplardan ikisi Şuara Suresi’ndedir. Şuara, 26/138. ayette, Hz. Hud ile kavmi arasında geçen bir diyaloga yer verilir. Hz. Hud halkını uyarır, her türlü nimeti veren Allah’a karşı nankör olmamalarını ister. Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olmalarını aksi takdirde kendilerine büyük bir azabın dokunacağını haber verir. Bunun üzerine halkı, “*senin bu öğütlerin daha önce gelip geçen insanların din diye uydurdukları şeylerden ibarettir. Ayrıca biz (senin öğütlerine kulak asmadık diye) cezalandırılacak da değiliz (وَمَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ)*”¹⁰⁵ diye karşılık verirler. Hz. Hud’u yalancılıkla suçlarlar, Allah Teâlâ da onları helak eder.¹⁰⁶

Şuara, 26/213’de ise Hz. Peygamber (sav)’e bir uyarı vardır. Öncesinde Kur’an’ın şeytanlar tarafından indirilmediği ve bunun onların işi olmadığı, yapmak isteseler bile güçlerinin yetmeyeceği¹⁰⁷ ifade edildikten sonra “*فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ*” “*O halde sakın Allah ile birlikte başka tanrıya kulluk edip yalvarma, sonra cezaya çarptırılanlardan olursun!*” şeklinde buyrulur. Böylece Hz. Peygamber (sav)’in şahsında genel olarak insanlığa hitap eden 213. ayet, Kur’an’ın Allah kelâmı olduğunu delilleriyle ispat eder. Böylece insanın şeytanların vesvese ve telkinlerine aldanıp da O’nunla birlikte başka ilâhlara tapmaması gerekir. Aksi takdirde şiddetli bir azaba çarptırılacağı haber verilir.¹⁰⁸

Azabın ism-i mef’ûl kalıbında kullanıldığı Sebe, 34/34-35. ayetlerde, zevk ve eğlenceye dalmış, zengin ve şımarık kesimin ilâhî mesajlar karşısındaki tavırları tasvir edilir:

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 633; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 648; Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XX, 234; Beyzavî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 259.

¹⁰⁵ Şuara, 26/137-138.

¹⁰⁶ Şuara, 26/139.

¹⁰⁷ Şuara, 26/210-212.

¹⁰⁸ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, IV, 176-177.

“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: “Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz. Ardından şunu eklemişlerdir: “Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.(وَمَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ)”

Onlar, böyle demekle Allah’ın nimet verdiği ve iyilikte bulunduğu kimseleri azaba çarptırmayacağını iddia etmektedirler.¹⁰⁹ Ancak yüce Allah, onların bu sözlerini ve delil diye gösterdikleri zenginliklerini reddederek peygamberine şöyle buyurmaktadır: “De ki: “Rabbim rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısılar; fakat insanların çoğu (bunun hikmetini) bilmezler.”¹¹⁰ “Az̤b” kökünün ism-i fail ve ism-i mef’ûl kalıbındaki kullanımları ve geçtiği ayetler **Tablo-3**’de gösterilmektedir.

Tablo-3: AZB KÖKÜNÜN İSM-İ FÂİL VE İSM-İ MEF’ÛL KALIBINDA KULLANILDIĞI AYETLER						
	AZB Kökü	Kalıbı	Sure	Ayet	Mekkî-Mdenî	Tekrar
1	مُعَذِّبُهُمْ	İsm-i Fail	A’raf	164	Mekkî	1 Defa
2	مُعَذِّبُهُمْ	İsm-i Fail	Enfal	33	Medenî	1 Defa
3	مُعَذِّبِينَ	İsm-i Fail	İsra	15	Mekkî	1 Defa
4	مُعَذِّبُواهَا	İsm-i Fail	İsra	58	Mekkî	1 Defa
5	بِمُعَذِّبِينَ	İsm-i Mef’ûl	Şuara	138	Mekkî	1 Defa
6	الْمُعَذِّبِينَ	İsm-i Mef’ûl	Şuara	213	Mekkî	1 Defa
7	بِمُعَذِّبِينَ	İsm-i Mef’ûl	Sebe	35	Mekkî	1 Defa
8	بِمُعَذِّبِينَ	İsm-i Mef’ûl	Saffât	59	Mekkî	1 Defa
TOPLAM						8 Defa

1.2.3. “Az̤b” Kökünün Master Formu

“Bir iş, oluş veya olaya delalet eden her türlü isim” diye tanımlanan master, isim oluşu yönünden fiilden ayrılır. Ancak bir olaya (hades) delalet etmesi yönünden de birleşir. Fiil ise olaya delaleti yanında zamana da delalet eder.¹¹¹ “Az̤b” kökünün dört tane masterı olmasına rağmen sadece iki tanesi Kur’an-ı Kerim’de geçer. İlki beşinci baptan master olan “az̤bun”(عَذْبٌ) sözcüğüdür. Daha önce de belirtildiği üzere “iyi, hoş ve tatlı su” anlamına gelen bu master, Kur’an’da iki ayette yer alır.¹¹²

¹⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 321.

¹¹⁰ Sebe, 34/36. Azabın ism-i mef’ûl kalıbında kullanıldığı dördüncü ayet, Saffât suresindedir. Bu kelimenin geçtiği bağlamda, cennet ehlerinden bir grup arasında gerçekleşen diyaloga yer verilir. Bk. Saffat, 37/58-59.

¹¹¹ er-Râcihi, *et-Tatbîkû’s-Sarfî*, s. 66; Abdü’l-Âl, *Lafzu’l-Azâbi*, s. 45; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, s. 430.

¹¹² Furkan, 25/53; Fatır, 35/12.

“Azâb” kökünün Kur’an’da geçen ikinci mastar-ismi “azâb” (عَذَابٌ) sözcüğüdür. Bu kalıp değişik kullanımlarıyla beraber toplam 322 defa geçer.¹¹³ Belirli şekli olan “el-azâb” (العَذَابُ) sözcüğü 264 defa, “azâben” (عَذَابًا) formu ise 39 defa kullanılmıştır.¹¹⁴ Bunun yanı sıra bazı ayetlerde de “azap” mastar-isminin zamirlere muzaf (tamlanan) konumunda geldiği görülür. “Benim azabım” anlamına gelen “azâbî” (عَذَابِي) ve “azâbi” (عَذَابِ) 10 yerde¹¹⁵, “onun azabı” anlamına gelen “azâbuhû/azâbehû” (عَذَابُهُ) üç yerde geçmiştir.¹¹⁶ Ayrıca “azabehâ/azâbihâ” (عَذَابَهَا) tamlaması ile “bi-azâbinâ” (بِعَذَابِنَا) tamlaması dört ayette kullanılmıştır.¹¹⁷ “bi-azâbikum” (بِعَذَابِكُمْ) ve “azâbehuma” (عَذَابَهُمَا) ifadeleri ise Kur’an’da birer defa yer almıştır.¹¹⁸

1.2.3.1. Azabın (عَذَابٌ) Muzaf Olarak Kullanılışı

Azâp (عَذَابٌ) kalıbı, birçok ayette farklı kelimelere muzaf olarak gelmiştir. Azabın dil bilgisel olarak muzaf olduğu sözcükleri temelde iki kategoride değerlendirmek mümkündür. *Birinci kategoride*, azap lafzı, genel itibariyle Lafzatullah¹¹⁹ ve Rabb¹²⁰ kelimelerine muzaf konumunda kullanılmıştır. Bu grup içerisinde değerlendirdiğimiz Azâbuhu¹²¹ ve azabî¹²² tamlamalarında muzafun ileyh olan zamirlerle kastedilen Yüce Allah’tır. Azabeha¹²³ tamlamasındaki “ha” zamiri ile “Cehennem” kastedilir. “Azabehuma” daki¹²⁴ “hümâ” ile kastedilen “zina suçunu işleyen kadın-erkek”tir. Nisa, 4/147’de geçen “bi-azâbikum” tamlamasındaki “küm”(sizler) zamiri ile anlatılan müminlerdir.

İkinci kategoriyi oluşturan tamlamalarda ise azap sözcüğü ahiret ve ahiretle ilgili lafzlara muzaf olmuştur. Bunu da iki kısımda incelemek mümkündür. Birinci kısımdaki tamlamalar, genel itibariyle “Ahiret ve kıyamet”le ilgilidir. İkinci kısmı oluşturan terkipler, Cehennem azabının mahiyeti, niteliği ve kısımları ile ilgili bilgiler verir.

¹¹³ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Azâb” md.

¹¹⁴ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Azâb” md.

¹¹⁵ A’raf, 7/156; İbrahim, 14/7; Hicr, 15/50; Kamer, 54/16, 18, 21, 30, 37 ve 39; Sad, 38/8.

¹¹⁶ Yunus, 10/50; İsrâ, 17/57; Fecr, 89/25.

¹¹⁷ Furkan, 25/65; Fâtır, 35/56; Saffat, 37/176; Şuara, 26/204.

¹¹⁸ Nisa, 4/147; Nur, 24/2.

¹¹⁹ En’am, 40, 47; Yusuf, 12/107; İbrahim, 14/21; Hac, 22/2; Ankebut, 29/10 ve 29.

¹²⁰ İsrâ, 17/57; Enbiya, 21/46; Tur, 52/7; Meariç, 70/27 ve 28.

¹²¹ Yunus, 10/50; İsrâ, 17/57; Fecr, 89/25.

¹²² A’raf, 7/156; İbrahim, 14/7; Hicr, 15/50; Kamer, 54/16, 18, 21, 30, 37 ve 39; Sad, 38/8.

¹²³ Furkan, 25/65; Fâtır, 35/36.

¹²⁴ Nur, 24/2.

Birinci kısımda yer alan ve ahiret, kıyamet ve bunlarla ilgili kelimelere muzaf olan tamlamaların bir kısmında “yevme” (gün) kelimesi kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de zaman zarfı olan “yevme” ve “yevmeizin” kelimeleriyle oluşup kıyameti tasvir eden ayetlerin sayısı 400’e yakındır.¹²⁵ Azap sözcüğü Kur’an’da bazı ayetlerde “yevme” ile terkip içinde bulunur. Bir ayette geçen “azâbe yevmi’l-kıyâmeti” (kıyamet gününün azabı)¹²⁶ bu kullanımlardan birisidir.

8 ayette “azâbe yevmin azim” (büyük günün azabı) şeklinde¹²⁷ yer alan bu ifadeyle genel olarak “kıyamet günü” kastedilir.¹²⁸ Ancak Şuara, 26/189’de geçen aynı ifade ile Eyke halkına indirilen “gölge gününün azabı” kastedilmiştir.¹²⁹

Azap sözcüğü iki ayette de “azâbe yevmin elîm” şeklinde gelmiştir.¹³⁰ Bu terkipte “el-yevmu” kelimesi “îlâm” (acı çektirmek) ile nitelenmiştir. Çünkü azap, onlara (Allah’tan başka tanrı edinenlere ve Hz. İsa’nın vefatından sonra din hususunda ihtilafa düşenlere) onda (o günde) acı verir. O gün ise Kıyamet günüdür.¹³¹

Kur’an’da bir ayette bulunan¹³² ve “(azabıyla) kuşatan bir günün azabı”¹³³ şeklinde açıklanan “azâbe yevmin muhit” terkibinden maksat kıyamet gününün azabıdır. Beyzâvî bu ifadeyle “kökünü kazımak (ist’isâl)” şeklinde dünyevi bir azabın kastedilmiş olabileceğini belirtir.¹³⁴

Azap sözcüğü ile “yevme” zarfının birlikte oluşturduğu tamlamalardan biri de Hac, 22/55’de geçen “azâbe yevmin akîm”dir. Akîm kelimesi “kısır kadın” demek olup mecazen daha çok “meş’ûm, uğursuz” anlamında kullanılır.¹³⁵ Bazı müfessirlere göre burada kastedilen Bedir günü azabıdır. Akîm de benzersiz büyüklükte demektir, çünkü melekler bu günde savaşmışlardır. Bazıları ise bu tamlamayı “gecesi olmayan bir gün olan kıyamet gününün azabı” diye açıklamıştır. Kıyamet gününe akîm (kısır)

¹²⁵ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Yvm” md.

¹²⁶ Maide, 5/36.

¹²⁷ En’am, 6/15; A’raf, 7/59; Yunus, 10/15; Şuara, 26/135, 156 ve 189; Zümer, 39/13; Ahkaf, 46/21.

¹²⁸ Kurtubi, *el-Câmi’*, X, 467; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 17; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl* I, 494, I,576 ve II, 11.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 640.

¹³⁰ Hud, 11/26; Zuhruf, 43/65.

¹³¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 639. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII, 379.

¹³² Hud, 11/84.

¹³³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII, 540.

¹³⁴ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 144.

¹³⁵ İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XVII, 308.

denilmesinin sebebi, akabinde benzeri bir gün gelmeyeceğinden dolayıdır. Diğer taraftan bu günde şefkat ve rahmet olmayacağından ve hayırların her türlüşünden mahrum (kısır) olunacağından böyle adlandırılmıştır. “*Âd kavminde de (ibretler var). Hani onların üzerine akîm rüzgârı göndermiştik.*”¹³⁶ ayetinde geçen “akîm” sözcüğünün kullanılışı bu kabildendir. Burada “akîm rüzgâr” ile yağmur ve rahmet getirmeyen hayırsız rüzgâr kastedilir.¹³⁷

Azapla “yevme” sözcüklerinin oluşturduğu tamlamalardan biri de “azâbe yevmeizin” (o günün azabı) ifadesidir. Kur’an’da bir ayette¹³⁸ kullanılan bu tamlamayla neyin murad edildiğini doğru anlamak için ayetin siyakına bakmak yeterli olacaktır. Bu ayet öncesinde göğün, erimiş maden gibi ve dağların atılmış renkli yün gibi olacağı ve hiçbir samimi dostun, dostunu soramayacağı bir günden bahsedildiği¹³⁹ dikkate alınırsa “azâbe yevmeizin”le kıyametin kastedildiği anlaşılır.

Kur’an’da sadece Şuara, 26/189’da geçen “azâb-u yevmi’z-zulleti” (gölge gününün azabı) ifadesiyle ilgili müfessirler, Yüce Allah’ın, Eyke halkına, nefeslerini kesen şiddetli bir sıcak gönderdiğini, bunun üzerine evlerinden çıkıp koşarak çöle gittiklerini, Allah’ın, üzerlerine güneşe karşı onlara gölge yapacak bir bulut gönderdiğini belirtirler. Gölgede bir serinlik hissedenler birbirlerini oraya çağırırlar. Hepsi bulutun altında toplanınca, Allah üzerlerine bir ateş gönderir ve hepsi yanar.¹⁴⁰

İkinci kategorinin *ikinci kısmında* değerlendirilen tamlamalar, Cehennem azabının mahiyeti hakkında bilgiler verirler. Mesela dört ayette “azâbu Cehennem” (Cehennem azabı),¹⁴¹ 5 ayette yakıcı, yangın ve ateş manasına gelen ve cehennemde cezalandırmanın ateşle olacağını belirten¹⁴² “azâbu’l-harîk”,¹⁴³ 8 ayette “azâbun’n-nâr” (ateş azabı)¹⁴⁴ gibi tamlamalar cehennemi tanıtmaktadır. Bu terkiplerin yanında azap sözcüğü, dört ayette Kur’an’da çoğunlukla cehennemin bir adı olarak kullanılan ve

¹³⁶ Zâriyât, 51/41.

¹³⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVI, 615-618; Kurtubî, *el-Câmi’*, XIV, 434-435; İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XVII, 308.

¹³⁸ Meariç, 70/11

¹³⁹ Meariç, 70/8-10.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 637-640; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI, 74-75; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzil*, IV, 149; Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Kur’ani’l-Kerim, Beyrut 1981, II, 393

¹⁴¹ Furkan, 25/65; Zuhruf, 43/74; Mülk, 67/6; Buruç, 85/10.

¹⁴² Topaloğlu, Bekir, “Cehennem” md., *DİA*, İstanbul 1993, VII, 227.

¹⁴³ Al-i İmran, 181; Enfal, 8/50; Hac, 22/9 ve 22; Buruç, 85/10

¹⁴⁴ Bakara, 2/126, 201; Al-i İmran, 3/16; 191; Enfal, 8/14; Secde, 32/20; Sebe, 34/42; Haşr, 59/3

bazen da “tutuşturulmuş, alevli ateş” anlamına gelen¹⁴⁵ “saîr” kelimesine (azâbi’s-seîr),¹⁴⁶ 3 ayette “kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş” anlamında olup Kur’an’da daha çok cehennem yerine kullanılan¹⁴⁷ cahîm sözcüğüne (azâbe’l-cahîm)¹⁴⁸, bir ayette “kaynar su” manasına gelen ve cehennemdeki azap türlerinden biri olan¹⁴⁹ “hamîm” sözcüğüne (azâbi’l-hamîm),¹⁵⁰ bir ayette de “temas ettiği şeyi zehir gibi etkileyip dokularına işleyen sıcak rüzgâr” mânasına gelen ve cehennem azabının türlerinden biri olan¹⁵¹ “semûm” kelimesine (azâbe’s-semûm)¹⁵² muzaf olarak gelmiştir.

Bir kısım ayette ise azap sözcüğü, azabın mahiyeti hakkında bilgi veren ve azabın nasıl bir şey olduğunu anlatan kelimelerle bir tamlama oluşturmuştur. el-Hûn kelimesi bunlardan biridir. Üç ayette azapla tamlama oluşturur ve “azâbe’l-hûni” şeklinde kullanılır.¹⁵³ “el-Hûn/el-Hevânu” zelil olmak ve alçak olmak anlamlarına gelir. Azab-ı hûn, aşağılayıcı azap demektir. Azabın “el-hûn”a muzaf yapılması, azabın zilletin/aşağılığın içinde kök saldığını ve onun içine yerleştiğini gösterir.¹⁵⁴ Buna göre buradaki azap zillet ve aşağılıkla iç içe ve sıra dışı bir azap olmaktadır. Râzî (ö.606/1210), bu azaptan maksadın, Yüce Allah’ın elem verme ile hor ve hakir kılmayı birlikte yaptığı azap olduğunu belirtir.¹⁵⁵

Azap sözcüğü iki ayette de “el-huld” kelimesine muzaf olarak “azâbe’l-huld” şeklinde kullanılmıştır.¹⁵⁶ “Huld”ün asıl anlamı, “bir şeyin tabii hali üzere devam edip değişme ve bozulmaya mâruz kalmaması veya değişmenin uzun zaman sonra gerçekleşmesi”dir.¹⁵⁷ Kur’an’da “azabe’l-huld” ifadesiyle temelli olan, bitişi ve yok olması söz konusu olmayan bir azap kastedilir.¹⁵⁸

¹⁴⁵ Topaloğlu, “Cehennem” md. VII, 227.

¹⁴⁶ Hac, 22/4; Lokman, 31/21; Sebe, 34/12; Mülk, 67/5.

¹⁴⁷ Topaloğlu, “Cehennem” md. VII, 227.

¹⁴⁸ Mümin, 40/7; Duhan, 44/56; Tur, 52/18

¹⁴⁹ Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 227.

¹⁵⁰ Duhan, 44/48.

¹⁵¹ Topaloğlu, “Cehennem” md. VII, 227.

¹⁵² Tûr 52/27.

¹⁵³ En’am, 6/93; Fussilet, 41/17; Ahkaf, 46/20.

¹⁵⁴ Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil*, I, 522. Ayrıca bk. İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VII, 380.

¹⁵⁵ Razi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII, 91

¹⁵⁶ Yunus, 10/52; Secde, 32/14.

¹⁵⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 205.

¹⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII, 191.

Kur'an'da bir ayette¹⁵⁹ geçen “azâbe’l-hızıyî” tamlaması, azabın başka bir boyutunu gösterir. Söz konusu bu ayette dünyada birçok inkârcı topluluğun inkârcılıkta ısrarları nedeniyle helak edildiklerine ve iman etmeye yanaşmadıkları için imanın faydasını görmediklerine işaret edilir. Ama Hz. Yunus’un kavmi bunun istinasıdır. Çünkü onlar (azabın işaretlerini görünce)¹⁶⁰ iman ettiler ve dünya hayatında zelil ve perişan eden azaptan (azâbi’l-hızıyî) kurtulmuş oldular. Azabın muzaf olarak kullanıldığı ayetler **Tablo-4**’de gösterilmektedir:

Tablo-4: AZABIN MUZAF OLARAK KULLANILDIĞI AYETLER		
Türkçe Okunuşu	Arapçası	Sure/Ayet
Azâbullâhi (Allah’ın azabı)	عَذَابُ اللَّهِ	En’am, 40, 47; Yusuf, 12/107; İbrahim, 14/21; Hac, 22/2; Ankebut, 29/10 ve 29.
Azâbu’l-Âhire (Ahiret Azabı)	عَذَابُ الْآخِرَةِ	Hud, 11/103; Ra’d, 13/34; Taha, 20/127; Zümer, 39/26; Fussilet, 41/16; Kalem, 68/33
Azâbu’n-Nâr (Ateş azabı)	عَذَابُ النَّارِ	Bakara, 2/126, 201; Al-i İmran, 3/16; 191; Enfal, 8/14; Secde, 32/20; Sebe, 34/42; Haşr, 59/3
Azâbu’l-Harîk (Yangın/ateş azabı)	عَذَابُ الْحَرِيقِ	Al-i İmran, 181; Enfal, 8/50; Hac, 22/9 ve 22; Buruç, 85/10
Azâb-i Yavmi’l-Kıyâmeti (Kıyamet gününün azabı)	عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ	Maide, 5/36
Azâb-i yevmin azîm (Büyük günün azabı)	عَذَابِ يَوْمٍ عَظِيمٍ	En’am, 6/15; A’raf, 7/59; Yunus, 10/15; Şuara, 26/135, 156 ve 189; Zümer, 39/13; Ahkaf, 46/21.
Azâb-e yevmin elîm (Can yakıcı bir günün azabı)	عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ	Hud, 11/26; Zuhruf, 43/65
Azâbe yevmin muhit (Kuşatıcı bir günün azabı)	عَذَابِ يَوْمٍ مُّحِيطٍ	Hud, 11/84
Azâbu yevmin akîm (Kısır/uğursuz bir günün azabı)	عَذَابِ يَوْمٍ عَقِيمٍ	Hac, 22/55
Azâbe’l-Hûni (Aşağılayıcı azap)	عَذَابِ الْهُونِ	En’am, 6/93; Fussilet, 41/17; Ahkaf, 46/20
Azâb-ı Cehenneem (Cehennem azabı)	عَذَابِ جَهَنَّمَ	Furkan, 25/65; Zuhruf, 43/74; Mülk, 67/6; Buruç, 85/10.
Azâb-u yevmi’z-Zulleti (Gölge gününün azabı)	عَذَابِ يَوْمِ الظَّلَّةِ	Şuara, 26/189.
Azâbe’s-Seîr (Alevli azap)	عَذَابِ السَّعِيرِ	Hac, 22/4; Lokman, 31/21; Sebe, 34/12; Mülk, 67/5.
Azâbe’l-Huld (Ebedî azap)	عَذَابِ الْخُلْدِ	Yunus, 10/52; Secde, 32/14
Azâbi’l-Hamîm (Kaynar su azabı)	عَذَابِ الْحَمِيمِ	Duhan, 44/48
Azâbe’l-Cahîm (Cahim azabı)	عَذَابِ الْجَحِيمِ	Mümin, 40/7; Duhan, 44/56; Tur, 52/18

¹⁵⁹ Yunus, 10/98.

¹⁶⁰ Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te’vîlât-u Ehli’s-Sünneti*, (thk. Dr. Mücdî Bâsellûm), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2005, VI, 86; Öztürk, Mustafa, *Kur’an-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s. 256.

(Kat kat yanan ateş azabı)		
Azâbe's-Semûm (Kavurucu azap)	عَذَابِ السَّمُومِ	Tur, 52/27
Azâb-i yevmiizin (O günün azabı)	عَذَابِ يَوْمِئِذٍ	Meariç, 70/11
Azâbe'l-Hızy (Rezil rüsve eden azap)	عَذَابِ الْحَزَى	Yunus, 10/98
Azâb-i Rabbike (Senin Rabbinin azabı)	عَذَابِ رَبِّكَ	İsra, 17/57; Enbiya, 21/46; Tur, 52/7;
Azâb-i Rabbihim (Onların Rablerinin azabı)	عَذَابِ رَبِّهِمْ	Meariç, 70/27 ve 28
Azâbî (Benim azabım)	عَذَابِي	A'raf, 7/156; İbrahim, 14/7; Hicr, 15/50; Kamer, 54/16, 18, 21, 30, 37 ve 39; Sad, 38/8.
Azâbuhû (Onun azabı)	عَذَابُهُ	Yunus, 10/50; İsra, 17/57; Fecr, 89/25.
Azâbehâ/Azâbihâ (Onun azabı)	عَذَابِهَا	Furkan, 25/65; Fatır, 35/36.
Azâbehümâ (O ikisinin azabı)	عَذَابَهُمَا	Nur, 24/2.
bi-Azâbikum (Sizin azabınız)	بِعَذَابِكُمْ	Nisa, 4/147.
Efe bi-azâbinâ (Bizim azabımız)	أَفْبِعَذَابِنَا	Saffat, 37/176; Şuara, 26/204.

1.2.3.2. Azabın (عَذَابٌ) Muzafun İleyh Olarak Kullanılışı

Azap sözcüğünün içinde bulunduğu terkiplerin bir kısmı da azabın dil bilgisel konumunun “muzafun ileyh” olduğu izafet terkipleridir. Bu kategori azabın muzaf şeklinde geldiği guruba göre daha azdır. Bu başlık altında inceleyeceğimiz ilk kullanım, azap ve “sûu” kelimeleriyle oluşturulan “sûu'l-azâp” tamlamasıdır. “Sûu” kelimesi “sâe-yesûu” fiilinin mastarıdır. Ragıb el-İsfahânî, “es-sûu” kelimesinin, insana üzüntü veren her türlü dünyevî-uhrevî işler ve ruhsal-bedensel ve bir malın ve sevilen birinin kaybı gibi harici durumlar, olduğunu belirtir.¹⁶¹ Zemahşerî, azabın her türünün kötü olduğunu belirttikten sonra “sûu'l-azâp”la azabın en şiddetli, en iğrenç ve en korkunç yanının kastedildiğini belirtir.¹⁶²

9 ayette¹⁶³ yer alan bu tamlama, bazı ayetlerde Firavun ailesinin bir eylemidir, yani azap çektirme (sûu'l-azab) Firavun ailesine nispet edilir.¹⁶⁴ Bu ayetlerdeki azapla kastedilen,

¹⁶¹ İsfhânî, *el-Müfredât*, s.333.

¹⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 141. Ayrıca bk. Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 87-88.

¹⁶³ Bakara, 2/49; A'raf, 7/141, 167; En'am, 6/157; İbrahim, 14/6; Neml, 27/5; Zümer, 39/24 ve 47; Ğafir, 40/45.

¹⁶⁴ Bakara, 2/49; A'raf, 7/141; İbrahim, 14/6.

insanların işledikleri günahlara karşılık verilen ilahi bir cezalandırma değil, gücü elinde bulunduran Firavun ve adamlarının İsrailoğullarına uyguladığı eziyet ve işkencedir.¹⁶⁵

“Sûu’l-azâb” terkininin geçtiği, Araf, 7/167’de de azap Allah’a isnad edilmez. Yahudileri konu edinen bir ayet grubu içinde yer alan bu ayette, onların isyan etmeleri, Allah’ın emrine ve şeriatine muhalefet etmeleri ve bir takım hilelerle haramları delmeleri nedeniyle kendilerine düşman olan başka insanlardan çektikleri ve çekecekleri sıkıntılara işaret edilmektedir.¹⁶⁶

İsrailoğullarına işkence eden ve onlara azabın iğrenç ve şiddetli olanını reva gören Firavun ve adamları, işledikleri kötülöklere karşılık kendilerini kuşatan “Sûu’l-azab”la cezalandırılmışlardır: “Nihayet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu; Firavun ailesini ise şiddetli bir azap (سَوْءُ الْعَذَابِ) kuşatıp yok etti.”¹⁶⁷ Tefsirlerde “Firavun ailesini kuşatıp helâk eden şiddetli azap (sûu’l-azâp)”, onların hem Kızıldeniz’de boğulmaları hem de âhirette cehenneme atılmaları olarak açıklanır.¹⁶⁸

“Sûu’l-azâb” tamlamasının geçtiği diğere ayetlerde azap sözcüğü Allah’a nispet edilir. Neml, 27/5’de geçen “sûu’l-azâb” terkinini cehennem azabıyla açıklayan âlimlerin yanı sıra¹⁶⁹ genel olarak tefsirlerde Mekke müşriklerinin Bedir’de öldürölmeleri veya esir alınmaları şeklinde dünyada karşılaştıkları şiddetli bir azap türü olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁰ Diğere üç ayet siyak-sibak içerisinde düşünöldüğünde “sûu’l-azâp” la cehennem azabının kastedildiği görülür. Bu ayetlerde Allah’ın ayetlerini yalan sayan ve onlardan yüz çeviren zalimlerin “sûu’l-azâp”tan kurtulamayacakları ifade edilir.¹⁷¹

Azap sözcüğü iki ayette “eşedde”, bir ayette de “şedîd” kelimesinin muzafun ileyhi olarak gelmiştir. Bu ayetlerde kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr eden, işlerine geldiğinde kitaba sarılıp işlerine geldiğinde de kitabı görmezden gelen Yahudilere,

¹⁶⁵ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 583.

¹⁶⁶ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü’l-Fidâ’ İsmâîl b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîrü’l-Şur’âni’l-Azîm*, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Mektebet-ü Evlâdi’ş-Şeyhi li’t-Turâsi, Kahire,2000, VI, 428-429

¹⁶⁷ Mümin, 40/45.

¹⁶⁸ İbn Atıyye, Kadı Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdü’ş-Şâfi Muhammed) Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, IV, 562; Razi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVII, 74; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 59; Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu’l-Kadîr el-Câmi beyne Fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min İlmî’t-Tefsîr*, (thk. Abdurrahman Emira), y.y. 1994, IV, 649.

¹⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 100.

¹⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 7; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, III, 337; Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, II, 591.

¹⁷¹ Enam, 6/157; Zümer, 39/24 ve 47.

İsrailoğullarına her türlü kötülüğü yapan Firavun ve yandaşlarına ve Allah'tan başka eşler tutan, Allah'ı sever gibi onları sevenlere şiddetli azap verileceği belirtilir.¹⁷²

Azap sözcüğü bir ayette “düne” edatının muzafun ileyhidir: *وَلَنذِيقَنَّهٖم مِّنَ الْعَذَابِ الْأَذْنَىٰ ذُونَ* “Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız.”¹⁷³ Bu ayette “büyük azabın dışında” anlamına gelen “düne azâbi'l-ekber” le ahiret azabı kastedilir. Ayetteki “el-azâbu'l-ednâ” tamlaması ise dünyevî azap anlamındadır.¹⁷⁴

Azap sözcüğü, Saffat, 37/38'de “le-zâiku'l-azâbi'l-elîm” şeklinde “zaikûna” ism-i failine muzafun ileyh olmuştur: *إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ* “Siz acı azâbı tadacaksınız!” Burada, Resulullah (sav)'i cinlerden ilham alan şairlikle itham eden Mekke müşrikleri konu edilir. Onların bu isyankâr tavırları yüzünden mutlaka elem verici bir azabı tadacaklarından bahsedilir.

Zümer suresinde iki ayette geçen “kelimetü'l-azap” tamlaması bu başlık altında inceleyeceğimiz terkiplerden biridir. *“Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boylayacak olanı sen mi kurtaracaksın?”*¹⁷⁵ Burada “hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimse” ile kimin kastedildiğine dair tefsirlerde farklı görüşler vardır.¹⁷⁶ Ancak söz konusu kişi ve bu tür kişilerin, inkârcı tutumları sebebiyle azap hükmüne müstahak kişiler olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ Ayetteki azap kelimesi, ahirette azap çekeceklerine dair Allah'tan onlara yönelik bir tehdittir.¹⁷⁸ Muhammed Esed (1900-1992) ayeti şöyle açıklar:

“Günahkârların ölüm gelmeden önceki içten tövbelerinin Allah tarafından daima kabul edildiği şeklindeki müteaddit Kur'ânî ifadeler karşısında, buradaki mutlak “azaba mahkûmiyetin” tövbe etmeden ölenler ve böylece kendilerini “ateşe atanlar” ile ilgili olduğu açıktır.”¹⁷⁹

¹⁷² Bakara, 2/85; Ğafir, 40/46; Bakara, 2/165.

¹⁷³ Secde, 32/21

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 267; Kurtubi, *el-Câmi*, XVII, 39.

¹⁷⁵ Zümer, 39/19.

¹⁷⁶ “Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimse”yle “Ebu Cehil” (Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIII, 53), “Ebu Leheb, oğlu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aşiretinden iman etmeyenlerin” kastedildiği ifade edilir. (Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 262. Ayrıca bk. İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXIII, 369.)

¹⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 186.

¹⁷⁸ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXIII, 369.

¹⁷⁹ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (meal-tefsir)*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1999, III, 940.

Zümer, 39/71’de ise inkârcıların gruplar halinde cehenneme sevk edilişi konu edilir. Allah’ın ayetlerini kendilerine okuyup duyuran ve ahiret hakkında onları uyaran peygamberleri yalanlamaları nedeniyle inkârcılara azap hükmü (kelimetü’l-azâp) kesinleşmiştir.

Azap sözcüğü bir ayette “sâika” kelimesinin muzafun ileyhi olmuştur: “*Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama körlüğü doğru yolu görmeye tercih ettiler; nihayet kendi yapıp ettiklerinin sonucu olarak alçaltıcı bir yıldırım azabı (صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ) yakalayiverdi onları!*”¹⁸⁰ Burada saikanın azaba izafe edilmesi, yıldırımın yok edip helak eden şeyin adı oluşundandır.¹⁸¹ Yine “saika”nın azaba muzaf yapılması ve azabın da “el-hûn” ile nitelenmesi, abartılı bir anlatıma yöneliktir.¹⁸²

“Kâşifu’l-azâp” şeklinde Kur’an’da bir yerde geçen tamlama, bu bölümde ele alacağımız terkiplerdendir: *إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ* “Biz azabı biraz hafifleteceğiz, kuşkusuz siz de hemen eski halinize döneceksiniz.”¹⁸³ Burada Hz. Peygamber (sav)’in Allah’a yalvararak halkına bir kıtlık vermesini istemesi neticesinde müşriklere gelen kıtlığın kaldırılması konu edinilir. Ayetin siyakından “azap”la Mekke müşriklerine verilen kıtlığın murad edildiği anlaşılır.¹⁸⁴

Bu başlık altında ele alacağımız son terkip, Fecr suresinde bir defa kullanılan “sevtâ azâp” tamlaması olacaktır: *فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ* “Bu yüzden rabbin onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı.”¹⁸⁵ “es-Sevtu” sözcüğü, “vurma aracı olarak kullanılan örülmüş deri” anlamına gelir. Ferra (ö.207/822) “es-sevtu” sözcüğünün, Arapların her türlü azab hakkında kullandıkları bir kelime olduğunu söyler. Kamçı onların kendisi ile azap ettikleri, işkence yaptıkları bir vasıtasıdır. Dolayısıyla bu, her türlü azap hakkında kullanılmış olmaktadır.¹⁸⁶ Bu ayette, dünyada meydana gelen azap, kamçıya benzetilmiştir.¹⁸⁷ Diğer taraftan “sevtâ azâp” terkihi, “yukardan aşağı dökmek” anlamına gelen “sabba” fiiliyle kullanılmıştır. Çünkü bu, kamçının, dövülen şahıs

¹⁸⁰ Fussilet, 41/17.

¹⁸¹ Kurtubi, *el-Câmi*’, XVIII, 404.

¹⁸² Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzil*, V, 69.

¹⁸³ Duhan, 44/15.

¹⁸⁴ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, s. 4/794; Öztürk, *Meal*, s.555

¹⁸⁵ Fecr, 89/13.

¹⁸⁶ Ferra, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ’, *Meâni’l-Kur’an*, Âlimu’l-Kütüp, Beyrut 1983, III, 261. Ayrıca bk. Kurtubi, *el-Câmi*’, XXII, 273.

¹⁸⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.328.

üzerine hızla inmesini gerektirir.¹⁸⁸ Bu ayet öncesinde hak ve adalet ölçülerine uymadıkları, ülkelerinde azgınlık edip fesat çıkardıkları için helak edilen toplulukların hatırlatılması¹⁸⁹ dikkate alınır, “sevta azap” terkihiyle tek çeşit dünyevi azaptan bahsedilmediği anlaşılır.¹⁹⁰ Nitekim bu cezalar Kur’an’da çeşitli yerlerde açıklanmıştır.¹⁹¹

Netice olarak azabın başka kelimelerle terkip oluşturarak (isim tamlaması şeklinde) kullanıldığı ayetlerin konu ve bağlamının farklı olduğu, dolayısıyla işlenen suç ve günahın çeşidine bağlı olarak azabın şeklinin de değiştiği görülmektedir. Böyle bir kullanım, aynı zamanda azabın dünyevî-uhrevî ve maddî-manevî (azâbe’l-hûni ve azâbe’l-hızı) boyutları hakkında da bilgi vermektedir. Azabın muzaf ileyh olarak kullanıldığı ayetler **Tablo-5**’te gösterilmektedir:

Tablo-5: AZABIN MUZAFUN İLEYH OLARAK KULLANILDIĞI AYETLER		
Türkçe okunuşu	Arapçası	Sure/Ayet
Sûu’l-Azâb	سُوءُ الْعَذَابِ	Bakara, 2/49; Araf, 7/141, 167; En’am, 6/157; Neml, 27/5; İbrahim, 14/6; Zümer, 39/24 ve 47; Mümin, 40/45
Eşeddü’l-Azâb	أَشَدُّ الْعَذَابِ	Bakara, 2/85; Ğafir, 40/46
Şedîdü’l-Azâb	شَدِيدُ الْعَذَابِ	Bakara, 2/165
Dûne’l-Azâbi’l-Ekber	دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ	Secde, 32/21
Zâiku’l-Azâb’l-elîm	ذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ	Saffat, 37/38
Kelimetü’l-Azâb	كَلِمَةَ الْعَذَابِ	Zümer, 39/19 ve 71
Sâikatü’l-Azâb’l-Hûni	صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ	Fussilet, 41/17
Kâşifu’l-Azâb	كَاشِفُوا الْعَذَابِ	Duhan, 44/15
Sevda Azâb	سَوِّطَ عَذَابِ	Fecr, 89/13

1.2.3.3. Azabın (عَذَابٌ) Sıfatlı Kullanımı

Azap kavramının geçtiği ayetler incelendiğinde birçok yerde bazı kelimelerle nitelendiği görülür. Genel bir kullanım olarak azap sözcüğü farklı sözcüklerle nitelenir. Ancak dört ayette azap kelimesi, müfred bir kelime yerine cümle ile nitelenmiştir. Örneğin Maide, 5/115. ayette geçen azap sözcüğü cümle ile nitelenmiştir.¹⁹²

¹⁸⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 557.

¹⁸⁹ Fecr, 89/7-12.

¹⁹⁰ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 619. Ayrıca Bk. Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 557.

¹⁹¹ A’raf, 7/133-134.

¹⁹² “Allah da şöyle buyurdu: “Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.” (فَأَنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِّنَ) (العالمين)

Azabın cümle ile nitelendiği diğer üç ayette, azabı niteleyen cümlenin fiili, azap kavramıyla anlam benzerliği olan ve “rezil olmak, alçalmak, aşağılık olmak” anlamlarını ifade eden “he-zi-ye/yahzâ/hizyun” dur. Bu üç kullanımda, Peygamberlerin diliyle kavimlerine yönelik bir uyarı ve tehdit söz konusudur. Hud, 11/38-39 ve 93. ayetlerde, Hz. Nuh ve Hz. Şuayb’ın inkârcı kavimlerini “aşağılayıcı bir azapla” ikaz ettikleri ifade edilir. Zümer suresinde yer alan ve Yüce Allah’ın, Hz. Peygamber (sav)’den halkına söylemesini istediği ifadeler de içerik ve vurgu olarak Hz. Nuh ve Hz. Şuayb’ın sözlerine benzemektedir: “De ki: “Ey kavimim! Elinizden geleni yapın! Muhakkak ki ben de yapmam gerekeni yapacağım! Kime alçaltıcı bir azabın (عَذَابٌ يُخْزِيهِ) geleceğini, kimin tepesine sonu gelmez bir azabın ineceğini yakında öğreneceksiniz!”¹⁹³

Bu dört ayetin dışında Tur, 52/47’de geçen azab kelimesini niteleyen müfred bir kelime değil, “düne” edatıyla oluşan bir tamlamadır: وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var. Fakat onların çoğu bilmezler.” Bu ayette zalimlerin “bundan başka bir azap” ile daha karşılaşacakları belirtilmiş, fakat azabın mahiyeti açıklanmamıştır. Bazı müfessirlere göre bundan maksat kabir azabı, bazılarına göre ise açlık, yakınlarını ve servetini kaybetme ya da Bedir vb. savaşlarda hezimete uğrama gibi dünyevî belâlardır.¹⁹⁴

1. Azâb-ı Elîm (عَذَابُ الْعِلْمِ): Azap (عَذَابٌ) mastar-ismi Kur’an’da birçok kelime tarafından nitelenmiştir. Bunlar içerisinde azabı en çok niteleyen kelime “elîm” dir ve 70 ayette azabın sıfatı olarak kullanılmıştır.¹⁹⁵ “el-Elemu” sözcüğü, “şiddetli ağrı/acı” anlamına gelir. “Azâb-ı elîm” sıfat tamlaması, “şiddetli acı veren/ağrı duymaya sebep olan azap” demektir.¹⁹⁶ Ebu Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), elemin azaptan daha kapsamlı bir anlama sahip olduğunu belirtir. Azap, daimi bir elemdir. Elem ise daimi olan ve olmayan elem şeklinde ikiye ayrılır. Her türlü azap elemdir. Ancak her elem azap değildir.¹⁹⁷

¹⁹³ Zümer, 39/39-40.

¹⁹⁴ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, s. XXI, 603; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 404; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, V, 194; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VIII, 59-60.

¹⁹⁵ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “azb” md.

¹⁹⁶ isfahânî, *el-Müfredat*, s. 25-26.

¹⁹⁷ Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku’l-Luğaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Salim), Dâru’l-İlmi ve’s-Sekâfeti, Kahire 1997, s. 239.

“Azab-ı elim” tamlamasının yer aldığı ayetler, siyak-sibak bütünlüğü içerisinde incelendiğinde tek bir konu etrafında dönmediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle “azab-ı elim”, Kur’an’da tek bir insan karakterinin (kâfir, münafık, müşrik vs.) akıbeti hakkında kullanılmamıştır. Genel olarak kâfirleri, münafıkları ve müşrikleri konu edinen ayetlerde geçmesine rağmen bazı ayetlerde de müminlerin “azâb-ı elîm” terkihiyle uyarıldığı görülür. Ayrıca bu tamlamanın bulunduğu ayetlerde kâfirlerin, münafıkların ve müşriklerin acı çeken durumlarının ve kötü akıbetlerinin tasvir edildiğini görmek mümkündür.

Diğer bir husus “azâb-ı elîm” sıfat tamlaması, içinde bulunduğu bütün ayetlerde “uhrevi azap” anlamına sahip değildir. Geneli itibariyle uhrevi azap ifade etmesine rağmen, kullanıldığı bazı ayetlerde dünyevi bir cezalandırmaya işaret edilmiştir. Hz. Hud’un kavmine indirilen azabı konu edinen Ahkaf, 46/24. ayet ile münafıkların ikiyüzlülüklerinin deşifre edildiği Tevbe, 9/74’de anlatılan azaplar, azabın dünyevî aşamasıdır.

Ayrıca bazı ayetlerde “azâb-ı elîm” tamlaması işlenen günahların bir karşılığı olarak Allah’ın verdiği bir cezalandırma anlamında değil, inkârcıların müminlere uyguladığı işkence anlamında kullanılmıştır. Çünkü bu ayetlerde “azâb-ı elîm” terkihi, Allah’a isnad edilmemiştir. Vezirin karısı tarafından Hz. Yusuf’a atılan iftiranın işlendiği Yusuf, 12/25. ayette ve Peygamberleri uğursuzluk getirmekle suçlayan zengin ve şımarık kesimin anlatıldığı Yasin, 36/18’de geçen “azâb-ı elîm” terkihi işkence anlamındadır.

“Azâb-ı elîm” tamlamasının yer aldığı ayetler incelendiğinde öncelikle Yüce Allah’ın çok bağışlayıcı ve çok esirgeyciliğinin vurgulandığı görülür. Bununla birlikte müstahak olanlara; insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere saldırıda bulunanlara çok elem verici bir azabın hazırlandığı ifade edilir.¹⁹⁸ Allah Teâlâ, dilediği kimseyi rahmetine sokar, zalimlere ise elem dolu bir azap hazırlamıştır.¹⁹⁹

“Azâb-ı elîm” in geçtiği bazı ayetlerde münafıkların iç yüzü anlatılır ve onların Medine döneminde Hz. Peygamber (sav) ve müminlere karşı sinsi davranışlarına yer verilir. Buna göre kalplerinde bir bozukluk olan,²⁰⁰ Peygamberi inciten ve “O her söylenene

¹⁹⁸ Hicr, 15/49-50; Şura, 42/42.

¹⁹⁹ İnsan, 76/31.

²⁰⁰ Bakara, 2/10; Nisa, 4/138.

kulak veriyor” diyen,²⁰¹ sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan müminlere dil uzatıp alay eden²⁰² ve (Tebük’e sefer hazırlığı yapıldığı sırada) oturup kalan ve Allah ve Reesulü (sav)’e inanmayanlar (münafıklar) için elem verici bir azabın hazırlandığı belirtilir.²⁰³ Ayrıca görünüşte Allah’a teslimiyetlerini izhar ettikten sonra kâfirliklerini sergileyen, Hz. Peygamber (sav) ve müminlere kin besleyen ve öfke duyan, Hz. Peygamber (sav)’e suikast girişiminde bulunan ve Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyen münafıklara, her iki dünyada elem verici bir azabın verileceği ifade edilir.²⁰⁴

Azâb-ı elim, bazı ayetlerde de Yahudilere verilen ceza olarak ifade edilir. Kur’an’da, alay ve hakaret anlamı taşıyan “râina” sözüyle Hz. Peygamber (sav)’e hitap eden,²⁰⁵ Allah’ın indirdiği kitabın (Tevrat’ın) bir bölümünü gizleyen ve onu az bir şey karşılığında satan,²⁰⁶ Allah’ın ayetlerini inkâr eden, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyan ve adalet isteyen insanları öldüren,²⁰⁷ Allah’a verdikleri söz ve yeminleri basit dünya menfaatleri uğruna hiçe sayan,²⁰⁸ kendilerine yasaklandığı halde faizi almaya devam eden ve haksızlıkla insanların mallarını yiyerek inkâra sapan²⁰⁹ Yahudilere elem verici bir azabın hazırlandığı vurgulanır.²¹⁰

“Azâb-ı elîm” bazı ayetlerde kâfirlerin akibetidir. Allah’ı ve ayetlerinin inkâr edip de kâfir olarak ölen,²¹¹ imanı küfürle değiştiren,²¹² kötülükleri yapıp da ölüm gelip çattığında “ben şimdi tövbe ettim” diyerek kâfir olarak ölen,²¹³ ahirete inanmayan,²¹⁴ Allaha kulluktan yüz çeviren ve kibirlenen,²¹⁵ kendisine Allah’ın ayetleri okunduğunda

²⁰¹ Tevbe, 9/61.

²⁰² Tevbe, 9/79.

²⁰³ Tevbe, 9/90.

²⁰⁴ Tevbe, 9/74; Nur, 24/19.

²⁰⁵ Bakara, 2/104.

²⁰⁶ Bakara, 2/174.

²⁰⁷ Al-i İmran, 3/21.

²⁰⁸ Al-i İmran, 3/77.

²⁰⁹ Nisa, 4/161.

²¹⁰ Ayrıca bk. Tevbe, 9/34; Al-i İmran, 3/188.

²¹¹ Al-i İmran, 3/91; Maide, 5/36; Nahl, 16/104. Ayrıca bk. Tevbe, 10/4; İbrahim, 14/22; Nahl, 16/63.

²¹² Al-i İmran, 3/177.

²¹³ Nisa, 4/18.

²¹⁴ İsrâ, 15/10; Ahzab, 33/8; Mülk, 67/28. Ayrıca bk. Ankebut, 29/23; Casiye, 45/11.

²¹⁵ Nisa, 4/173.

işitip de sonra büyülenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden²¹⁶ ve “Allah üç unsurdan biridir” demek suretiyle kâfir olanlar²¹⁷ için elem verici bir azap vardır.

“Azâb-ı elîm” aynı zamanda şirke bulaşmış ve tevhide dönüş yapmadan ölenlerin karşılaşacağı bir cezadır. Buna göre dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen (müşrik),²¹⁸ “Allah’ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!” diyerek alay eden,²¹⁹ inkâra sapan, insanları Allah yolundan ve Mescid-i Harâm’dan alıkoyan ve zulmederek haktan sapan,²²⁰ Allah’ın ayetleri okunduğunda sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çeviren²²¹ ve Allah’ın ayetlerini boşa çıkarmak için çaba harcayan müşriklerin elem verici bir azaba müstahak olacakları bildirilir.²²²

Müminlerin konu edildiği ve “azab-ı elim” tamlamasının yer aldığı ayetlerin hepsi de medenidir. Dolayısıyla bu ayetler, medeni ayetlerin içerik ve üslubunu yansıtır. “Azâb-ı elîm” terkinin geçtiği söz konusu ayetler okunduğunda, genel olarak haram-helal belirleme,²²³ özel olarak kısas,²²⁴ avlanma²²⁵ ve zıhar²²⁶ gibi hususlarda Allah’ın belirlediği hak ve adalet ölçüsünden sapanlar için elem verici bir azabın olacağı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, bazı ayetlerde, müminler Allah yolunda savaşmak üzere çağrıldıklarında topyekûn seferber olmazlarsa, onlar için elem verici bir azap olacağı vurgulanır.²²⁷ Nur suresinde ise Yüce Allah, müminlerden peygamberin çağrısını (emir ve tavsiyelerini), birbirlerinin çağrısı gibi görmemelerini istemektedir. Aksi takdirde dünyada başlarına bir belanın (fitne) gelebileceğine yahut ahirette elem verici azaba uğratılacaklarına işaret edilir.²²⁸

²¹⁶ Casiye, 45/8.

²¹⁷ Maide, 5/73. Ayrıca bk. Yunus, 10/96-97.

²¹⁸ En’am, 6/70.

²¹⁹ Enfal, 8/32.

²²⁰ Hac, 22/25; Fetih, 48/25.

²²¹ Lokman, 31/7.

²²² Tevbe, 9/3; Sebe, 34/5. Ayrıca bk. Teğabun, 64/5; Şura, 42/21; Müzzemmil, 73/13; İnşikak, 84/24; Saffat, 37/38.

²²³ Nahl, 16/116-117.

²²⁴ Bakara, 2/178.

²²⁵ Maide, 6/94.

²²⁶ Mücadele, 58/4.

²²⁷ Tevbe, 9/39; Fetih, 48/16-17.

²²⁸ Nur, 24/63. Ayrıca bk. Saf, 61/10-11.

“Azab-ı elîm” tamlamalarının bir kısmı da kıssaların konu edildiği ayetlerde geçer. Bu ayetlerde genel olarak muhatap kitleden “bir olan Allah’a kulluk etmeleri, Allah’ın davetçisine uymaları ve ona iman etmeleri istenir. Eğer buna yanaşmazlarsa acılı bir azaba müstahak olacakları vurgulanır.²²⁹

2. Azâb-ı Şedîd (عَذَابٌ شَدِيدٌ): Azap sözcüğünü “elîm” den sonra en çok niteleyen kelime “şedîd”dir. 20 ayette²³⁰ azabın sıfatı konumunda gelen “şedîd” kelimesinin kökü, “kuvvetli ve sıkı bir şekilde bağlamak” anlamındaki “şdd” fiildir. “Şiddetun” sözcüğü, “düğümlenme, bedenle ve nefsin kuvvesiyle” ilgili kullanılır.²³¹

Azabın şedîd ile vasedilmesi, azabın büyüklüğünü, gücünü, azaba maruz kalanın üzerindeki etkisini açıklamak amacına yöneliktir. Bu konuda herhangi bir müsamaha ve acıma söz konusu değildir.²³² Azabın şiddet sıfatıyla geldiği ayetlerde Allah’ın ayetlerini tanımayan kâfirlerin,²³³ (peygamberi etkisiz kılmak ve insanları Allah’ın yolundan alıkoymak için) sinsice tuzak kuranların,²³⁴ hesap gününü unutanların,²³⁵ Allâh (ın dini hakkın)da tartışanların,²³⁶ Allah ile beraber başka tanrılar edinenlerin,²³⁷ ahireti ihmal edip varsa yoksa dünya diyenlerin,²³⁸ geçmişte Allah’ın emirlerine ve gönderdiği peygamberlere karşı çıkanların,²³⁹ suç işleyenlerin (cürm),²⁴⁰ Allah’ın yolunda alıkoyanların ve Allah Resulü (sav)’e karşı çıkanların durumlarının arzedildiği görülür. Bu şiddetli azap bazen dünyada bazen de Ahirette gerçekleşir.²⁴¹ Ama Ahiretteki azapla ilgili ayetlerde daha çok yer alır. Şiddetle nitelenen azap ayetlerin biri

²²⁹ Ahkaf, 46/24; Nuh, 71/1; A’raf, 7/73. Ayrıca bk. Yunus, 10/88; Hud, 11/48; Hud, 11/25-26; Furkan, 25/37; Nuh, 71/1.

²³⁰ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “azb” md.

²³¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.338; Semî el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, II, 255.

²³² Abdülkadir, *Firâs Abdü’l-Azîz*, “Eserü’s-Siyâkî’l-Kur’ânî Fî Tenvî-i Evsâfi’l-Azâbi”, *Âdâbu’r-Râfidîn*, 2005, say. 42, s.4. “Şedîd” kelimesi iki ayette azabın sıfatı değil, haberi konumundadır. İbrahim, 14/7’de “inne” edatının, kıyametin dehşetinin tasvir edildiği Hac, 22/2’de ise “lâkinne” edatının haberi olarak gelmiştir. Daha önce açıklandığı “şdd” kökünün “ism-i tafdîl” kalıbı (eşedde’l-azâb), iki yerde azap sözcüğünün muzafıdır. (Bakara, 2/85; Mümin, 40/46) “Eşeddu” formu, Taha suresinin iki ayetinde “ebga” ile beraber kullanılır. Taha, 20/71’de geçen azap Firavun’a nispet edilir. Firavun secdeye kapanan ve Hz. Musa’nın rabbine iman eden sihirbazları şiddetli ve kalıcı bir azapla tehdit eder. Taha, 20/127’de ahiretteki azabın dünyadaki cezalandırmaya oranla daha şiddetli ve kalıcı olduğu vurgulanır.

²³³ Al-i İmran, 3/4 ve 56; Yunus, 10/70; İbrahim, 14/2; Fussilet, 41/27; Şura, 42/26; İsrâ, 17/58.

²³⁴ Fatır, 35/10.

²³⁵ Sad, 38/26.

²³⁶ Şura, 42/16.

²³⁷ Kaf, 50/26.

²³⁸ Hadid, 57/20.

²³⁹ Talak, 65/10.

²⁴⁰ En’am, 6/124.

²⁴¹ Al-i İmran, 3/56.

hariç hepsi de Allah'tan bir tehdittir.²⁴² Neml, 27/21'de ise azap Hz. Süleyman'a nispet edilmiştir. Burada Hüdühüd'ün ortalıkta gözükmemesine karşılık Hz. Süleyman'ın ona yönelik bir tehdidi söz konusudur.

3. Azâb-ı Azîm (عَذَابٌ عَظِيمٌ): “Azîm” sözcüğü on beş ayette azabı niteler. “Azîm” kelimesi, “azm” (a-zu-me) fiilden alınmış bir kelimedir. “Azm” maddesi, hissin (mahsûs) veya aklın (ma'kûl) konusu olan, maddi veya manevi olsun büyük olan her türlü şeyi ifade için kullanılır.²⁴³ Zemahşerî, azabın sıfatı olarak gelen “azîm” kelimesini “kebir” kelimesiyle mukayese ederek açıklar. Buna göre “azim” kelimesi, hakir (aşağılık) kelimesinin zıddıdır. “Kebîr” ise, “sağîr” (küçük)in karşıtıdır. Bu açıdan nasıl ki, hakir (düşük, alçak) kelimesi sağîr (küçük) kelimesinden daha düşük ve alt bir anlam ifade ediyorsa, “azim” kelimesi de mana bakımından, “kebir” kelimesinden manaca üstündür. Bu tamlamanın “azâbun azîm” şeklinde nekre (belirsiz) olarak gelmesi, azaba müstahak olanlar için oldukça büyük elemeler; künhünü, yani ne olup olmadığını Yüce Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği acılar arasından bir azap türü olduğuna işaret eder.²⁴⁴

“Azâb-ı azîm” tamlamasının içinde bulunduğu ayetlerin üçü mekkî²⁴⁵ diğerleri medeni surelerdedir. Şer'i uyarıları, “azîm” le nitelenen azap ifadeleri takip eder. İnsanın kasten adam öldürmesi²⁴⁶ namuslu kadınlara suç atması²⁴⁷ ve dinden dönmesi gibi şeylerden uzak durması gerekir. Aksi takdirde büyük bir azaba maruz kalacaktır. Bu olumsuz davranışlar daha çok münafıklar ve ehli kitap örneği üzerinden tasvir edilir. Bu cümleden hareketle “inandık” dedikleri halde kalpleri inanmamış olanlar arasında küfürde yarış eden ve Yahudiler adına casusluk yapan münafıklar, kelimeleri yerlerinden kaydıran (ifadelerin anlamlarını çarpıtan) Yahudiler,²⁴⁸ bedevi Araplardan ve Medine halkından ikiyüzlülüğe iyice alışmış münafıklar,²⁴⁹ Hz. Peygamber (sav)'in

²⁴² Abdülkadir, “Eserü's-Siyâki”, s.4.

²⁴³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 440.

²⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 62; Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed Mustafa el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlä Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (thk. Abdülkadir Ahmed Atâ), Mektebetü'l-Riyâd'l-Hadîs, Riyâd ts., I, 68. Ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 46.

²⁴⁵ Nahl, 16/94 ve106; Casiye, 45/10.

²⁴⁶ Nisa, 4/93.

²⁴⁷ Nur, 24/11, 14 ve 23.

²⁴⁸ Maide, 5/41.

²⁴⁹ Tevbe, 9/101.

eşi Hz. Aişe hakkında iftirada bulunanlardan başı çeken²⁵⁰ ve namuslu, bir şeyden habersiz, inanmış kadınlara zinâ iftirâ edenler²⁵¹ için büyük bir azabın hazırlanmış olduğu belirtilir. Bunun dışında Allah ve elçisiyle savaştan ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışan,²⁵² imana eriştikten sonra kalbini tekrar inkârcılığa açan,²⁵³ kendisine Allah'ın ayetleri okunduğunda işitip de sonra büyüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden ve ayetlerden bir şeyler öğrendikten sonra alay konusu yapan,²⁵⁴ Allah'ın mescitlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışan²⁵⁵ ve inkârcılıkta yarışanlar için de büyük bir azabın olacağı haber verilmektedir.²⁵⁶

“Azab-ı azîm” tamlamasının geçtiği bazı ayetlerde müminlere yönelik bazı uyarılar dikkat çekmektedir. Yüce Allah bu ayetlerde, müminlerden, kendilerine açık deliller geldikten sonra bölünüp ihtilâf edenler gibi olmamalarını²⁵⁷ ve yeminlerini aralarında birbirlerini aldatma aracı olarak kullanmamalarını istemektedir. Aksi durumda büyük bir azaba uğratılacaklarını haber vermektedir.²⁵⁸ Diğer taraftan İfk olayının ele alındığı ayette iftiraya dalan bazı müminler sert bir dille azapla uyarılmıştır.²⁵⁹ “Azâb-ı azîm”le müminlerin uyarıldığı ayetlerden biri de Bedir savaşının işlendiği Enfal suresindedir. Bu ayette de Bedir esirleri ile ilgili alınan karar konusunda müminler uyarılır.²⁶⁰

4. Azâb-ı Muhîn (عَذَابٌ مُّهِينٌ) ve Azâb-ı Hûn (العَذَابُ الْهُونُ): “Muhîn” ism-i fail formunda, kökü “hvn” olan bir kelimedir. “Hvn” kökünün sözlükte “sekine (vakar)” ve “zillet” olmak üzere iki anlamı vardır.²⁶¹ Ragıb el-İsfahânî, birincisini, kendisine herhangi bir zillet erişmeden (dışarıdan egemen bir gücün küçük düşürmesi olmaksızın) insanın kendi nefsinde zelilleşmesi olarak açıklar ve bu davranışın övülen bir durum olduğunu belirtir. Furkan, 25/63’de geçen “hevnen” kelimesi bu anlamdadır.²⁶² İkincisinin ise gücü elinde olanın tasallutu ve küçümsemesi sonucunda kişide oluşan

²⁵⁰ Nur, 24/11

²⁵¹ Nur, 24/23.

²⁵² Maide, 5/33

²⁵³ Nahl, 16/106.

²⁵⁴ Casiye, 45/10. Ayrıca bk. Bakara, 2/7.

²⁵⁵ Bakara, 2/114.

²⁵⁶ Al-i İmran, 3/176.

²⁵⁷ Al-i İmran, 3/105.

²⁵⁸ Nahl, 16/94.

²⁵⁹ Nur, 24/14.

²⁶⁰ Enfal, 8/68.

²⁶¹ İbn Fâfîs, *el-Mekâyîs*, s. 1059.

²⁶² Furkan, 25/63.

zelilleşme olduğunu belirtir. Bu ise yerilen bir durumdur. “Hvn” (hevn) kökünün azap kelimesiyle oluşturduğu terkiplerde kastedilen bu ikinci manadır.²⁶³

Azap sözcüğünü vasfeden “muhîn” ile kâfirlerin küçük düşürülmesi ve aşağılanması murad edilir.²⁶⁴ Muhîn, sahibini (hak edeni) küçük düşüren, rezil eden, adeta müstahak olanları alçaklık ve zilletin kaplaması şeklinde olan bir cezadır.²⁶⁵ Taberî, “muhîn” kavramını “muhîn” ve “gayr-i muhîn” şeklinde iki kısma ayırır. Ona göre “muhîn” sahibine zillet ve aşağılığı miras bırakan, sahibinin (Cehennem’de) ebedi kalmasına neden olan, hiç bir şekilde sahibini aşağılık konumdan şeref ve izzete taşımayan bir vasıftır. Bu vasfı Allah Teâlâ, kendisini ve peygamberlerini inkâr edenlere tahsis etmiştir. “Gayr-ı muhîn” ise sahibini arıtan bir özelliğe sahiptir. İslam ehlerinden olup da hırsızlık yapan buna örnek verilebilir. Hırsızlığına karşılık eli kesilir. Zina da böyledir. İşlediği zina suçuna mukabil kendisine had uygulanır. Yine Büyük günah işleyenler bu kategoriye örnektir. Günahlardan arınmaları için işledikleri suçları oranınca azaba uğratılırlar sonra da cennete girerler.²⁶⁶

“Muhîn” sözcüğü, 14 ayette azabın sıfatı olarak gelmiştir. Sebe, 34/14 ve Duhan, 44/30’ da geçen tamlama marife (belirli) diğerleri nekredir (belirsiz). Belirli şeklinde geldiği bu yerlerde, diğer 12 ayette vurgulanan ve Allah’ın inkârcılıkta direnenler için hazırladığı “alçaltıcı bir azap” türü kastedilmez. Bu iki ayetin siyakından anlaşılacağı gibi “bilinen bir azaptan” bahsedilmektedir. Sebe, 34/14’de Hz. Süleyman’ın vefatı konu edilir ve buradaki “el-azâbu’l-muhîn” tamlaması cinlerin, Hz. Süleyman takip ediyor sanarak devam ettirdikleri “yorgun düşüren ve acı veren(iş)”²⁶⁷ anlamında kullanılmıştır:

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ “Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman’ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı.”²⁶⁸

Taberî’ye göre ayette geçen el-azâbu’l-muhîn’in anlamı, cinlerin Hz. Süleyman’ın ölümünden sonra bir yıl daha çalışmaya devam etmeleridir.²⁶⁹ Duhan, 44/30’da yer alan

²⁶³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 712.

²⁶⁴ Beyzâvi, *Envâru’l-Tenzil*, I, 94.

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 254.

²⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 254.

²⁶⁷ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXII, 165.

²⁶⁸ Sebe, 34/14.

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 240.

“el-azâbu’l-muhîn” terkihi ise firavuna nispet edilir: *وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ*
“Gerçekten İsrâiloğulları’nı aşağılayıcı bir azaptan, Firavun’un işkencesinden kurtarmış olduk. O haddi aşan, ululuk taslayan birisiydi.” Bu ayette “el-azabi’l-muhîn”le anlatılan cezalandırma şekli, Firavun’un; çocukların öldürülmesi, kadınların hizmetçi olarak çalıştırılması ve ağır işlerde yorgun ve bitkin düşürülmeleri şeklinde İsrailoğullarına uyguladığı “aşağılayıcı azap”tır.²⁷⁰

Bir başka açıdan söylemek gerekirse “azâb-ı muhîn”n yer aldığı ayetlerin ikisi hariç,²⁷¹ diğerleri Ahiret azabıyla ilgilidir. Genel olarak azabın “muhîn” le nitelendiği bu ayetlerde Allah’ın dinini isyankârlıkla, alay ederek ve değiştirerek küçük düşürmeye çalışanların zilleti ve küçük düşürülmeleri kastedilir.²⁷² Biraz daha izah etmek gerekirse “azâb-ı muhîn” terkihinin geçtiği ayetlerde, Allah’ın, kullarından dilediğine lütfuyla (vahiy) indirmesini çekemeyerek Allah’ın indirdiğini inkâr eden,²⁷³ iman yerine inkârcılığı tercih eden,²⁷⁴ Allah’a ve Elçisi (sav)’e karşı gelen,²⁷⁵ cimrilik eden ve insanlara da cimriliği emreden, Allah’ın bol hazinesinden kendilerine verdiğini (nimetleri) gizleyen,²⁷⁶ Allah’ı ve Elçisi (sav)’i inciten,²⁷⁷ Allah’ın ayetleriyle alay eden²⁷⁸ ve bilgisizce (insanları) Allah’ın yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için asılsız hikâye ve masallar anlatanlar için ahirette zelil ve perişan edici azap hazırlandığı bildirilir.²⁷⁹ Bununla birlikte aynı tamlamanın kullanıldığı bazı ayetlerde, Allah’ı ve elçilerini inkâr eden (müşrikler), Allah ile elçilerinin arasını “kimine inanırız, kimini inkâr ederiz!” demek suretiyle ayırmak isteyen (Yahudiler ve Hristiyanlar) ve bu ikisinin (inanmakla inkârın) arasında bir yol tutan (münafıklar),²⁸⁰ müminlere karşı kendilerini korumak için yeminlerini kalkan olarak kullanan ve insanları Allah yolundan alıkoyanlar (münafıklar)²⁸¹ gibi davranışlarla inkârcılıkta ısrar eden ve Allah’ın dinini küçük düşürmeye çalışanlara aşağılayıcı bir azabın verileceğine işaret

²⁷⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VII, 347. Ayrıca bk. Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 45; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 102.

²⁷¹ Sebe, 34/14; Duhan, 44/30.

²⁷² Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s. 7.

²⁷³ Bakara, 2/90; Hac, 22/57.

²⁷⁴ Al-i İmran, 3/177-178; Nisa, 4/102.

²⁷⁵ Mücadele, 58/5.

²⁷⁶ Nisa, 4/37.

²⁷⁷ Ahzab, 33/57.

²⁷⁸ Casiye, 45/9.

²⁷⁹ Lokman, 31/6.

²⁸⁰ Nisa, 4/150-151.

²⁸¹ Mücadele, 58/16.

edilir. “Azâb-ı muhîn” tamlamasının kullanıldığı Nisa, 4/14. ayette ise miras takisimi konusunda müminler ikaz edilir.

Azabın sıfatı konumunda olan kelimelerden bir diğeri “hvn” kökünden alınan “el-hûn” mastar-ismidir ve daha önce ifade edildiği üzere Kur’an-ı Kerim’de “sâikatü’l-azâbi’l-hûni” şeklinde bir ayette bulunur.²⁸² İlgili ayette “el-hûn” sözcüğü ile “zillet” anlamı kastedilmiştir. Azabın “el-hûn” mastarıyla nitelenmesi, azapla beraber zelilleştirme ve aşağılama anlamını katar.²⁸³

5. Azâb-ı Mukîm (عَذَابٌ مُّقِيمٌ): “Yok olmayan, sürekli ve sabit olan azap”²⁸⁴ manasına gelen “azâb-ı mukim” beş ayette geçer. Bu sıfatın yer aldığı ayetlerin hepsi de azaba düşen kâfirlerin,²⁸⁵ münafıkların,²⁸⁶ Hz. Nuh’un çağrılarına kulak tıkayan, ona karşı gelen ve alay eden inkârcıların²⁸⁷ ve Hz. Peygamber (sav)’e sert tepki gösteren, şirk ve inkârda direnen Mekke müşriklerinin²⁸⁸ azaptan çıkma ümitsizlikleri ve dünyaya tekrar dönmelerinin imkânsızlığının anlatıldığı bağlamda geçer. İlgili ayetlerde, aynı zamanda azaptan kurtuluşun mümkün olamayacağını gösteren başka ifadeler de vardır.²⁸⁹

6. Azâb-ı Ğalîz (عَذَابٌ غَلِيظٌ): “Ğalîz”, kabalık, sertlik ve haşinlik anlamlarını ifade eden “ğlz” fiilinden alınmış bir kelimedir. “Gizletun”, incelik ve zarafet anlamına gelen “rikkat”in karşıtıdır. Temel anlamı cisimlerle ilgilidir. Bazen müstear olarak soyut konularda kullanılır.²⁹⁰ Ğalîz sözcüğünün azaba sıfat olması, azap görenin (muazzeb) üzerindeki şiddeti ve ağırlığı ifade eder.²⁹¹

“Azâb-ı ğalîz” tamlaması, Kur’an’da dört ayette azabı niteler ve bu ayetlerin hepsi de mekkidir. “Azab-ı ğalîz” ifadesi, Allah’a şükretmeleri gerekirken zenginlik ve makamlarına güvenerek nankörlük eden, peygamberlerin davetine icabet etmeyen, peygamberleri davalarından vazgeçirmek için her yolu deneyen ve onları “ya dinimize

²⁸² Fussilet, 41/17.

²⁸³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 404; İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, V, 10.

²⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 406.

²⁸⁵ Maide, 5/36-37; Tevbe, 8/68; Şura, 42/45.

²⁸⁶ Tevbe, 8/68.

²⁸⁷ Hud, 11/39.

²⁸⁸ Zümer, 39/40.

²⁸⁹ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ (Maide, 5/37), وَأَنْ يُخْرَجُوا (Hud, 11/39; Zümer, 39/40), وَيَجْلُ عَلَيْهِ (Tevbe, 9/68) gibi ifadeler azabın müstahak olanlardan ayrı düşmeyeceğine delalet eder.

²⁹⁰ İsfahâni, *el-Müfredât*, 471-472. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 484-485.

²⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 485.

dönersiniz ya sizi bu diyardan çıkarırız”²⁹² diye tehdit eden, ölüm sonrası dirilişe inanmayan kâfir ümmetlerin akıbetlerinin anlatıldığı ayetlerde geçer.²⁹³

7. Azâb-ı Karîb (عَذَابٌ قَرِيبٌ): Bu tamlama Kur’an’da iki ayette geçer.²⁹⁴ Biri Hz. Salih kavmi, diğeri de Mekke müşrikleri ile ilgilidir. Her iki ayetin bağlamında da muhatapların azabın acil gelmesini istemelerine karşılık, ister dünyevi olsun ister uhrevi olsun azabın vukuunun yaklaştığına dair bir uyarı vardır.²⁹⁵

Nebe, 78/40. ayette müşrik Araplara hitap edilir. Çünkü onlar yeniden diriltilmeyeceklerini iddia etmektedirler. Ayette geçen “azâben gariben”den (yakın azap) maksat âhîret azabıdır. “Gelecek olan her şey yakındır” anlayışına göre ahîret azabına da “yakın azap” denilmiştir.²⁹⁶ Ayrıca her bir insan bakımından kıyametin uzaklığının sadece onun ömrü kadar olduğu söylenebilir. Çünkü ölümüyle birlikte kendisi için dünya hayatı da bitmiştir.²⁹⁷ Katade (ö. 117/735) burada kastedilen azabın dünyadaki cezalandırma olduğunu söylemiştir. Çünkü o (dünyevi azap), azapların en yakın olanıdır. Mukatil (ö. 150/767) ise burada “azab-ı garib”le kastedilenin “müşriklerin Bedirde katledilmeleri” olduğunu söyler.²⁹⁸

“Azâb-ı karîb”in geçtiği ayetlerden diğeri de Semud Kavmi’nin konu edildiği Hud, 11/64. ayettir. Semud kavmi, Hz. Salih’in davetine karşı çıkararak onu yalancılıkla suçlamışlar, onun büyülendiğini ve iddiasını kanıtlaması için mucize göstermesini istemişlerdir.²⁹⁹ Bunun üzerine Hz. Salih özel bir deveyi göstererek: “*Ey kavmim, işte şu, Allah’ın devesi, size bir mucizedir. Bırakın onu, Allah’ın arzında yesin, ona bir kötülük dokundurmayın, yoksa sizi yakın bir azap (عَذَابٌ قَرِيبٌ) yakalar!*”³⁰⁰ şeklinde buyurarak muhataplarını ikaz etmiştir. Zemahşerî, “azab-ı garîb”in, zarar vermesi tehir edilmeyen acil bir azap olduğunu belirtir. Bunun süresi üç gündür, sonra azap başlarına

²⁹² İbrahim, 14/13.

²⁹³ Hud, 11/58; İbrahim, 14/17; Lokman, 31/24; Fussilet, 41/50.

²⁹⁴ Hud, 11/64; Nebe, 78/40.

²⁹⁵ Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s. 10.

²⁹⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, IX, 13; Kurtubî, *el-Câmi*, XXII, 33

²⁹⁷ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 541.

²⁹⁸ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukatil b. Süleyman(et-Tefsîrü’l-Kebîr)*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Dar-u İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut 2002, IV, 566; Kurtubî, *el-Câmi*, XXII, 33. Ayrıca bk. Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s. 10.

²⁹⁹ Araf, 7/73-74; Şuarâ, 26/155-159.

³⁰⁰ Hud, 11/64.

çöker.³⁰¹ Devam eden ayetlerden burada söz konusu edilen azabın dünyada verilen azaplardan biri olduğu anlaşılır. Çünkü deveyi öldürenlere üç gün mühlet verilmiş, akabinde korkunç bir sesle (es-sayha) helak edilmişlerdir.³⁰²

8. Azâb-ı Kebîr (عَذَابًا كَبِيرًا) ve Azâb-ı Ekber (العَذَابِ الْأَكْبَرِ): Bir ayette belirsiz (nekre) olarak “azâben kabîran” (عَذَابًا كَبِيرًا) şeklinde,³⁰³ iki ayette ise belirli (marife) ve ism-i tafdil kalıbında “el-azâbü'l-ekber”(العَذَابِ الْأَكْبَرِ) şeklinde³⁰⁴ olmak üzere Kur'an'da üç ayette gelir. Bu ayetlerin hepsi de mekki surelerde yer alır.

Azabın, “azâben kabîran” biçiminde kullanıldığı Furkan, 25/19. ayette müşrikler konu edilir. Onların Allah'a ortak koşmak suretiyle zulüm işlediklerinden dolayı büyük bir azabı tadacaklarından bahsedilir:

“İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!”

Ayetteki “ve men yazlim minküm” (içinizden zulmedenler)” cümlesindeki zulüm, şirk olarak yorumlanmıştır.³⁰⁵ İbn Acîbe (ö. 1224/1809), “sizden kim zulmederse” cümlesini, Lokman, 31/13. ayetle birlikte açıklar. Buna göre ayetteki zulüm kelimesinin anlamı şirkidir. Mahlûku Yaratan'a ortak yapmak büyük bir zulümdür. Kâfirlerin âdeti gibi büyüklenme ve inatçılığın sırtına binmek ve bozgunculuğu sürdürmek suretiyle zulmedenlere ahirette değeri ölçülemeyen/takdir edilemeyen bir azap tattırılır.³⁰⁶ Kurtubî, “azâben kabîren” tamlamasındaki “kabîren” sıfatını, “şiddetli” şeklinde tefsir etmiştir.³⁰⁷

Secde, 32/21 ve Ğaşiye, 88/24'de geçen “azâb-ı ekber”le kastedilen ahiret azabıdır. Çünkü bu dünyada olan azap Ahiret azabına göre küçüktür.³⁰⁸ Bu iki ayette “azâb-ı ekber”in (en büyük azab) nedeni olarak fisk, yüz çevirme (tevellî) ve inkâr zikredilir.³⁰⁹

³⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 392.

³⁰² Hud, 11/65-68.

³⁰³ Furkan, 25/19.

³⁰⁴ Secde, 32/21; Ğaşiye, 88/24.

³⁰⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 422; Kurtubi, *el-Câmi'*, XV, 382.

³⁰⁶ İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l Medîd fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, (thk. Ahmed Abdullah el-Karşî el-Raslan), Kahire 1999, IV, 85.

³⁰⁷ Kurtubi, *el-Câmi'*, XV, 382-383.

³⁰⁸ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 626-632 ve 24/343; Beyzâvi, *Envâru't-Tenzil*, V, 308; Alûsi, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 117.

9. Azâb-ı Nükr (عَذَابًا نُكْرًا): “Nükr” sözcüğü Kur’an’da iki ayette azabı nitelemiştir.³¹⁰ “Nükr” sıfatıyla kastedilen, kâfirlerin, içyüzünü yalnız Allah’ın bildiği bir azapla cezalandırılmalarıdır. Muhatapların önceden bu azabın mahiyeti hakkında bir bilgileri yoktur.³¹¹ Kehf, 18/87’de geçen “azâben nükran” tamlamasıyla ahiret azabı kastedilmiştir: *“Zülkarneyn, ‘Her kim zulmederse, biz onu cezalandıracağız. Sonra o Rabbine döndürülür. O da kendisini görülmedik bir azaba uğratar’ dedi.”* Muhammed Esed, “azâben nükran” terkihiyle ilgili olarak “Ahirete mahsus hiçbir şeyin insanın bu dünyaya ait algı ve tasavvurlarında kullandığı kavramlarla tanımlanamayacağını işaret eden bir tabir.” ifadesini kullanır.³¹²

Talak suresinde geçen “azâb-ı nükr”³¹³ tamlamasıyla “cehennem azabı”nın murad edildiğini düşünenler olmakla birlikte,³¹⁴ suda boğma, yerin dibine batırma, başlarına taş yağdırma gibi görülmedik dünyevi azapların kastedildiğini kabul etmek daha makul görünmektedir.³¹⁵

10. Azâb-ı Di’f (عَذَابًا ضِعْفًا): Azâp kelimesi iki ayette “di’fen” (ضِعْفًا) kelimesi tarafından nitelenir.³¹⁶ Temel anlamı “kuvvet” sözcüğünün zıddı olan “zayıf”³¹⁷ ve “bir şeyin kendi gibi/iki kat artması”³¹⁸ olan “daf” (ضعف) kökünden alınan “di’f” kelimesi, “yarım” ve “zevç (eş)” sözcüklerinde olduğu gibi birinin varlığı diğerrinin varlığını gerektiren karşılıklı izafete sahip (mudâyefe) kelimelerdendir. “Birbirine denk iki miktarın birleşmesi” anlamına gelir.³¹⁹

Ezherî, “di’f” kelimesinin Arap dilinde “sınırı belirsiz fazlalık” anlamında kullanıldığını ve Sebe, 34/37. ayette geçen “di’f” kelimesinin bu anlama geldiğini belirtir.³²⁰ Buradan hareketle Ahzab, 33/30’da azabın bir sıfatı pozisyonunda değil de mefulü (mefül-ü mutlak) konumunda olan di’feyn (ضِعْفَيْن) kelimesinin “iki kat” değil de “katbekat”

³⁰⁹ Secde, 32/20; Ğaşiye, 88/23.

³¹⁰ Kehf, 18/87; Talak, 65/8.

³¹¹ Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s. 12.

³¹² Esed, *Kur’an Mesajı*, II, 602.

³¹³ Talak, 65/8.

³¹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIII, 73.

³¹⁵ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXVIII, 334; Öztürk, *Meal*, s. 630.

³¹⁶ A’raf, 7/38; Sad, 38/61.

³¹⁷ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 599; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 385.

³¹⁸ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 599.

³¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 386-387.

³²⁰ Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, I, 481.

anlamında olduğunu savunanlar vardır.³²¹ İbn Aşûr (1879-1973), “di’f” sözcüğünün tesniye (ikil) formunun (di’feyn), çokluğu ifade etmek için kullanıldığını belirtir. Mülk, 67/4. ayette geçen “kerrateyn” kelimesinden kesretin murad edilmesi de bunun gibidir. Çünkü gözün (bakmaktan) yorgun ve bitkin düşmesi “iki defa” değil, defalarca bakmayı gerektirir. Tesniye (ikil) Arap dilinde (kinaye olarak) “tekrarlama” anlamını ifade eder. Bu sebeple bu ayetteki azap, işlenen benzer hayâsızlıkların miktarına göre iki kat veya üç kat olabilir.³²²

“Azaben di’fen” tamlamasının geçtiği ayetlerde³²³ cehenneme girdikten sonra tartışan önceki (saptıran) ve sonraki (sapan) kâfir ve müşriklerin her iki grubunun da ateşten bir kat daha fazla azapla cezalandırılacakları anlatılır. Sonrakiler öncekilerin, kendilerini saptırdıkları gerekçesiyle suçlarının iki katıyla (azâben di’fen) azaba çarptırılmalarını isterler. Öncekiler de onların da kendileri kadar suçlu olduklarını belirtirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır.”³²⁴ Öncekiler hem kötü oldukları hem de kötülük yollarını açtıkları yani saptıkları ve saptırdıkları, diğerleri ise onlara tabi olmaları yanı sıra, düşünceleri, malları, tutum vb. davranışlarıyla onları destekledikleri, bâtıl ideolojilerini yaşatıp yaydıkları ve sonrakilere kötü örnek oldukları için iki kat suçludurlar ve iki kat ceza göreceklerdir.³²⁵

11. Azâb-ı Beîs (عَذَابُ بَيْسِ): “Beîs” kelimesi Kur’an’da bir yerde azap kelimesini niteler. Burada Cumartesi yasağı ile ilgili farklı tavırlar alan üç Yahudi grubundan³²⁶ haksızlığa sapanlara uygun görülen cezaya işaret edilir:

فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابِ بَيْسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ
“İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık.”³²⁷

³²¹ Öztürk, *Meal*, s. 473.

³²² İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXI, 319.

³²³ A’raf, 7/38; Sad, 38/61.

³²⁴ A’raf, 7/38.

³²⁵ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 524. Ayrıca bk. Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s.13. Ahzab, 33/68. ayette, “di’feyni mine’l-azâbi” (صِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ) şeklinde kullanılan “di’f” sözcüğü de A’raf, 7/38 ve Sad, 38/61’de anlatılanlarla benzer bir muhtevaya sahiptir: “Rabbimiz! Onların azabını katbekat artır; onları en ağır şekilde lanetleyip rahmetinden uzaklaştır”. Görüldüğü gibi burada da sonrakiler (efendilerinin izini sürenler), cehenneme varınca öncekiler/efendileri için hem saptıkları hem de saptırmalarından dolayı iki kat azap istemişlerdir. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 545) Çünkü sonrakilere (tabi olanlar) göre, kendilerini saptıran ve yoldan çıkaran efendileridir. (Ahzab, 33/67)

³²⁶ A’raf, 7/164.

³²⁷ Araf, 7/165.

Buna göre kötülüğü engellemeye çalışanlar kurtuluş müjdesine ermişler; onların uyarılarını dikkate almayıp Allah'ın hükümlerini çiğnemekte ısrar edenler de işledikleri kötülükler sebebiyle şiddetli bir azapla (azab-ı beîs) cezalandırılmışlardır. Ancak üçüncü grubun hakkında bilgi verilmemiştir.³²⁸ “Beîs” kelimesi “feîl” kalıbındadır ve fiil kökü, “şiddet” ve “mekruh” (hoşlanılmayan) anlamını ifade eden “bes” (be-u-se)dir.³²⁹ Zemahşerî azabın sıfatı olan “beîs” kelimesini “şedîd (şiddetli)” kelimesiyle,³³⁰ İbn Aşûr “zararı şiddetli olan azab” şeklinde açıklar.³³¹ Elmalılı (1878-1942) ise “bi-azâbin beîsin” tamlamasına “çetin bir azapla yakaladık” şeklinde mana verdikten sonra diğer bir mana diyerek “yoksullukla kıvrandıran bir azapla tuttuk muaheze ettik”³³² şeklinde tefsir eder.

12. Azâb-ı Vâsıb (عَذَابٍ وَاصِبٍ): “Vâsıb” sözcüğü Kur'an'da bir ayette azabı niteler: لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَا الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُخُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ *“Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşa tutulurlar. Onlar için sürekli bir azap da vardır.”*³³³ Burada, şeytanların yüce topluluğa (meleklerin yüce meclisi) kadar ulaşarak onların sahip olduğu bilgileri öğrenmelerinin önlenildiği, nâdiren yanlarına kadar yaklaşıp bir bilgi kısıntısı kapanların olabileceği, ancak onların da isabet ettiği şeyi delip geçecek kadar etkili olan ateş toplarıyla³³⁴ kovalanıp uzaklaştırılacağı bildirilmektedir. “Vâsıb” sözcüğü, “vsb” (ve-sa-be) fiilinden alınmış bir ism-i fâil'dir. Temel anlamı, “devam etmek/sürdürmek”tir.³³⁵ Tefsirlerde “vâsıb” sözcüğünün anlamıyla ilgili biri “sürekli” diğeri de “acı veren” şeklinde olmak üzere iki görüşün olduğu belirtilir.³³⁶ Beyzâvî, “vâsıb” kelimesini “sürekli ve şiddetli” şeklinde açıkladıktan sonra burada “azab-ı vâsıb”ın ahiret azabı olduğunu belirtir.³³⁷ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), azabın zamanı konusunda biri ahirette, diğeri de onların

³²⁸ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 614.

³²⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 166; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 85.

³³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 166.

³³¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, IX, 153.

³³² Yazır, *Hak Dini*, III, 2313.

³³³ Saffat, 37/8-9.

³³⁴ Saffat, 37/10.

³³⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1094.

³³⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 47.

³³⁷ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 6.

(cinlerin/şeytanların) “ateş toplarıyla “uzaklaştırılmaları” ve “sura ilk üfürüş sırasında sersemletilmeleri” şeklinde dünyada olmak üzere iki görüş olduğunu belirtir.³³⁸

13. Azab-ı Mustakırr (عَذَابٌ مُسْتَقَرٌّ): “Mustakırrun” sözcüğü bir ayette azabı nitelemiştir: *“Ve nihayet bir sabah erkenden kalıcı bir azap onları yakalayiverdi.”*³³⁹ Bu ayet öncesinde Lut Kavminin sapkınlıklarına değinilir.³⁴⁰ Lut kavminin söz dinlemez, sapkın ve isyankârlıklarının karşılığı “azâb-ı mustakırr”dır. Mustakırr, “bir yerde oturmak, sabit kalmak” anlamındaki³⁴¹ “kır” (karra-yekirru-karârun) fiilinden alınmış istifâl babında bir ism-i fâildir. Buradaki “azâb-ı mustakırr”dan maksat, yerin altının üstüne getirilmesi ve siccilden taşların onları takip etmesidir. Bu azap, onlar arasında karar bulan sürekli bir azaptır ve bu onları ahiret azabına kavuşturuncaya kadar yakalarını bırakmayacaktır.³⁴² Elmalılı’nın ifadesiyle “onları karargâhları olan Cehenneme götürene kadar devam eden bir azâb” tır.³⁴³ Râzî, ayetteki “azab-ı müstakırr” tamlamasının üç şekilde yorumlanabileceğini ifade eder. Bu yorumların ilkinde göre “azâb-ı müstakırr” dan kasıt, savuşturulması mümkün olmayan bir azaptır. Bu azap onlara yönelir ve onların üzerinde karar kılıp sabitleşir. Hiç kimse onu gidermeye, ortadan kaldırmaya ve savuşturmaya güç yetiremez. İkincisine göre bu azapla “devamlı olan bir azap” murat edilmiştir. Çünkü Lut kavmi helak edildiklerinde cehenneme sürülürler. Böylece onlara isabet eden azap, ölmeleriyle sona ermez. Üçüncü yoruma göre ise “azâb-ı müstakırr”la “sadece onların (Lut kavminin) üzerine inmiş bir azap” kastedilir.³⁴⁴

14. Azâb-ı Vâki’ (عَذَابٌ وَاقِعٌ): Vâki’ kelimesi Kur’an’da bir yerde azabın sıfatı konumunda gelmiştir: *“Birisi, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi.”*³⁴⁵ Rivayete göre müşriklerin ileri gelenleri, Hz. Peygamber (sav)’e, alaylı bir üslûpla, haber verdiği azabın gelip gelmeyeceğini, gelecekse bunun ne zaman gerçekleşeceğini soruyorlardı. Bu ayetlerin

³³⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VII, 47.

³³⁹ Kamer, 54/38.

³⁴⁰ Kamer, 54/33-37.

³⁴¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 514.

³⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 152-153; Kurtubî, *el-Câmi’*, XX, 101. Ayrıca bk. Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s. 17

³⁴³ Yazır, *Hak Dini*, VII, 4651.

³⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 64.

³⁴⁵ Meariç, 70/1-3.

“Ey Allah’ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır”³⁴⁶ deyip kendine beddua ederek azabı isteyen Nadir b. Hâris hakkında nazil olduğu belirtilir. Onun istediği azap Bedir günü başına inmiş ve esir edilerek öldürülmüştür.³⁴⁷

Vâki’ sözcüğü, “vka” (وَقَعَ) fiilinin İsm-i failidir. Vukû’ sözcüğü, “bir şeyin sabit kalması ve düşmesi” anlamını ifade eder. “Vka” fiili, Kur’an’da geçtiği yerlerin çoğunda azapla ve güçlüklerle ilgili gelmiştir.³⁴⁸ “el-Vâkiatu” kıyamet demektir. Çünkü o, yaratılanların başına düşer ve onları kaplar.³⁴⁹ Bu ayette Allah müşriklere, alaya aldıkları azabın mutlaka başlarına geleceğini ve o azabın vuku bulma anını hiçbir şeyin ertelemeyeceğini, eğer kurtulmak istiyorlarsa sakınmaları gerektiğini haber vermektedir.³⁵⁰ Elmalılı, “vâki”in “meydana gelmiş ve meydana gelecek” anlamında olduğuna değindikten sonra burada maksadın ikincisi olduğunu ifade eder. Ayrıca “daha önce bunun benzeri kâfirlerin başına gelmiştir. Onun başına da gelecektir” şeklinde açıklamasını sürdürür.³⁵¹ Tur suresinde de Yüce Allah’ın azap uyarısının mutlaka gerçekleşeceğine ve onu hiçbir gücün önleyemeyeceğine işaret edilir.³⁵²

15. Azâb-ı Saad (عَذَابًا صَعْدًا): Azabın sıfatı konumunda gelen kelimelerden biri de “saaden”dir: “...kim de rabbini anmaktan yüz çevirirse Allah onu gitgide artan bir azaba uğrattır.”³⁵³ Burada Allah’ın dini ve yolunu takip etmeyen ve Allah’ı anmaktan yüz çeviren herkes için bir tehdit vardır. “Saaden” sözcüğü, temel anlamı “yükselmek ve meşakkat” olan³⁵⁴ “sad” (صَعْدًا)den alınmış bir mastar-isimdir. “Azâben saaden” çok meşakkat verici ve çetin bir azab demektir.³⁵⁵ Çünkü bu azap türü, azabı yaşayanın üstün gelir, onu yenik düşürür ve azap gören

³⁴⁶ Bk. Enfal, 8/32; Şuara, 26/187.

³⁴⁷ Vâhidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbûrî, *Esbâb-u Nüzûli’l-Kur’an*, (thk. Kemâl Besyûni Zağlûl) Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, Beyrut 1991, s.466; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 244; İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XXIX, 153. Ayrıca bk. Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s.18.

³⁴⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 687. Ayrıca bk. Vakıa, 56/1-2; Hakka, 69/15; Neml, 27/85.

³⁴⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1101.

³⁵⁰ İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XXIX, 156.

³⁵¹ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5351.

³⁵² Tur, 52/1-8.

³⁵³ Cin, 72/16-17. Mukatil b. Süleyman, “Eğer (kullarımız) hak yolda dosdoğru yürürlerse kendilerini, içinde denemek üzere nimetlere boğarız” ayetini, Hz. Peygamberin bedduası sonucu Kureyş’in başına gelen “kıtlık yılları” ile ilişkilendirerek açıklar. (Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, IV, 464)

³⁵⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 567.

³⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 296.

kişinin takati kesilir.³⁵⁶ İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayette, bu ayette azapla kastedilen cehennemdeki bir dağdır. Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre ayetteki "azâben saaden"ın anlamı, "şiddetli meşakkatli bir azap" ve "yukarı doğru tırmandıran çetin bir azap"tır.³⁵⁷ Matûrîdî (ö. 333/944), saaden (صَعْدًا) ile Müddessir, 74/17. ayette geçen "saûden" (صَعُودًا) kelimelerinin aslında aynı şey olduklarını ifade ettikten sonra tefsircilerin, "saaden" (صَعْدًا) sözcüğünü, "(müstahak) olanların ateşten bir dağa tırmanmaya sorumlu tutulacakları, onların büyük bir meşakkatten sonra bunu başarabilecekleri ve zirveye ulaştıklarında onun (ateşten dağın) içine yuvarlanacakları"³⁵⁸ şeklinde yorumladıklarını aktarır.

16. Azâb-ı Ednâ (العَذَابِ الْأَدْنَى): "el-Ednâ" kelimesi bir ayette azabın sıfatıdır ve "el-azâbu'l-akber" sıfat tamlamasının karşıtı bir konumda yer almıştır: "*Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan (العَذَابِ الْأَكْبَرِ) önce daha yakın azaptan (العَذَابِ الْأَدْنَى) muhakkak tattıracağız.*"³⁵⁹ Ayet, Mekke müşriklerinin konu edildiği bir bağlamda geçmektedir. "el-Ednâ", temel anlamı "yakın olmak, yaklaşmak" anlamındaki "dny" (denâ-yadnû-dünuvvun) fiilinden alınmış ism-i tafdildir. "En yakın" anlamına gelen "ednâ" kelimesinin müennesi "dünya"dır.³⁶⁰ Tefsirlerde genellikle, Secde, 32/21. ayette geçen "büyük azap"tan maksadın ahiret azabı olduğu belirtilir; "yakın azap" ise daha çok dünya hayatındaki belâ ve sıkıntılar şeklinde açıklanır. Bazı müfessirler bunu kabir azabı olarak yorumlamışlar; İbn Mes'ûd'dan da burada müşriklerin Bedir Savaşı'nda mağlûp olacaklarına işaret bulunduğu yorumu nakledilmiştir.³⁶¹

İbn Abbas, Ubey b. Ka'b ve İbrahim en-Nehai'ye göre "el-azâbu'l-edna", kişinin tövbe edinceye kadar imtihan edildiği ve karşı karşıya kaldığı dünya musibetleri ve onların türleri anlamına gelir. İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayete göre burada kastedilen, suçlara verilen hadler (cezalar)dır.³⁶² Muhammed Esed, hem bu ayetteki "el-azâbu'l-ednâ" tamlamasının hem de Tur, 52/47'de geçen azap ifadesinin "dünyada olan azap"

³⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 339-340; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 617; Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 297.

³⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 339-340; Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 296.

³⁵⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 257.

³⁵⁹ Secde, 32/21.

³⁶⁰ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 366; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 229. Ayrıca geniş bilgi için bk. Uludağ, Süleyman, "Dünya" md., *DİA*, İstanbul 1994, X, 22.

³⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 626-632; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, VII, 108. Ayrıca bk. Abdülkadir, "Eserü's-Siyâki", s. 15.

³⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 267; Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 39.

anlamına geldiğini ve her şer fiilin bu dünyada bile onu işleyenleri şu veya bu şekilde etkileyeceği gerçeğini vurguladığını ifade eder.³⁶³

17. Azâb-ı Gayr-i Merdûd (عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ): Kur'an'da azabı bir ayette niteleyen ifadelerden biri de “Gayr-u merdûd” terkibidir: يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ لِبَايِعَتِكَ لَآتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ “İbrâhim, bundan (bizimle tartışmaktan) vazgeç; çünkü rabbinin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir” dediler.”³⁶⁴ Bu ayetin siyakı dikkatle incelenirse Hz. İbrahim’in bir korku ve endişe sebebiyle melekle tartışmaya girdiği görülür. Lût’un yaşadığı şehirde ailesinden müminler bulunduğu için inkârcı ve sapkın Lut kavmi ile birlikte onların da helâk olmasından korkmuş, bu sebeple azabın kaldırılması için meleklerle hatırlatma yaparak onlarla tartışmaya girmiştir. Ancak Lût kavmi helâk olmayı hak etmiştir. Melekler artık geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azabın gelmekte olduğunu haber vermektedirler ve İbrahim Peygamberden onların helâkini önleme gayretinden vazgeçmesini istemişlerdir.³⁶⁵ “Azâb-ı ğayr-ı merdud”dan maksat, kesinlikle Lut kavmine incek olan azaptır. Ne bir tartışma, ne bir dua ne de başka bir şey onu geri çeviremeyecektir.³⁶⁶

Neticede azabın nedenleri değiştikçe azabın niteliği de değişmekte,³⁶⁷ işlenen suç ve günahların türü, büyüklüğü ve küçüklüğünün değişimine bağlı olarak azabın türü de farklı olmaktadır. Azabın Kur'an'da bu şekilde anlatımı, hem suç ve günah işleyenlerin hem de benzer suçları işleme eğiliminde olanların gözünü korkutma ve onları günahlardan vazgeçirme özelliğine de sahip olduğu söylenebilir. Azabın sıfat tamlaması olarak kullanıldığı ayetler **Tablo-6**'da gösterilmektedir:

Tablo-6: AZABIN FARKLI KELİMELERLE NİTELENDİĞİ AYETLER				
Sıfat tamlaması	Sure Adı	Ayet Numarası	Sure Adı	Ayet Numarası
عَذَابٌ أَلِيمٌ (Azâbun Elîm)	Bakara	10, 104, 174, 178	Sebe	5
	Âl-ı İmran	21, 77, 91, 177, 188	Ahzab	8
	Nisa	18, 138, 161, 173	Yasin	18
	Maide	36, 73, 94	Sâffât	38
	En'am	70	Şurâ	21, 42
	A'raf	73	Zuhruf	65
	Tevbe	3, 34, 39, 61, 74, 79, 90	Duhan	11
	Enfal	32	Casiye	8, 11

³⁶³ Esed, *Kur'an Mesajı*, III, 1078 ve II, 847.

³⁶⁴ Hud, 11/76.

³⁶⁵ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III, 187.

³⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 397; Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 173.

³⁶⁷ Okuyan, Mehmet, *Kur'an'a Göre Kabir Azabı*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 172.

	Yunus	4, 88, 97	Ahkaf	24, 31
	Hud	26, 48	Fetih	16, 17, 25
	Yusuf	25	Zariyat	37
	İbrahim	22	Mücadele	4
	Hicr	50	Haşr	15
	Nahl	63, 104, 117	Saff	10
	İsra	10	Teğabun	5
	Hac	25	Mülk	28
	Nur	19, 63	Nuh	1
	Furkan	37	Müzzemmil	13
	Şuara	201	İnsan	31
	Ankebut	23	İnşikak	24
	Lokman	7	Toplam	70 Ayet
عَذَابٌ شَدِيدٌ (Azâbun şedîd)	Al-i İmran	4, 56	Sebe	46
	En'am	124	Fatır	7, 10
	A'raf	164	Sâd	26
	Yunus	40	Fussilet	27
	İbrahim	2	Şura	16, 26
	İsra	58	Kâf	26
	Talak	10	Hadid	20
	Müminun	77	Mücadele	15
	Neml	21	Toplam	20 Ayet
عَذَابٌ عَظِيمٌ (Azâbun Azîm)	Bakara	8, 114	Tevbe	101
	Âl-i İmran	105, 176	Nahl	94, 106
	Nisa	93	Nur	11, 14, 23
	Maide	33, 41	Casiye	10
	Enfal	68	Toplam	15 Ayet
عَذَابٌ مُهِينٌ (Azâbun Muhîn)	Bakara	90	Ahzab	56
	Âl-i İmran	178	Sebe	14
	Nisa	14, 37, 102, 151,	Duhan	30
	Hac	57	Casiye	57
	Lokman	6	Mücadele	5, 16
		Toplam	14 Ayet	
عَذَابٌ مُقِيمٌ (Azâbun Mukîm)	Maide	37	Zümer	40
	Tevbe	68	Şura	45
	Hud	39	Toplam	5 Ayet
عَذَابٌ غَلِيظٌ (Azâbun Ğalîz)	Hud	58	Lokman	24
	İbrahim	17	Fussilet	50
			Toplam	4 Ayet
عَذَابٌ قَرِيبٌ (Azâbun Garîb)	Hud	64	Nebe	40
			Toplam	2 Ayet
عَذَابًا كَبِيرًا / الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ (Azâb-ı Ekber/Azâben Kebîran)	Furkan	19	Ğaşiye	24
	Secde	21	Toplam	3 Ayet
عَذَابًا نُّكْرًا (Azâben Nükran)	Kehf	87	Talak	8
			Toplam	2 Ayet
عَذَابًا ضَعِيفًا (Azâben Di'fen)	A'raf	38	Sâd	61
			Toplam	2 Ayet
عَذَابِ بَيْسٍ (Azâbin Beisin)	A'raf	165		1 Ayet
عَذَابِ وَاصِبٍ (Azâbun vâsibun)	Sâffât	9		1 Ayet
الْعَذَابِ الْهُونِ (el-Azabi'l Hûn)	Fussilet	17		1 Ayet

عَذَابٌ مُّسْتَقَرٌّ (Azâbun Müstakırrun)	Kamer	38		1 Ayet
عَذَاباً صَعِيداً (Azâben Saaden)	Cin	17		1 Ayet
عَذَابٍ وَاقِعٍ (Azâbin Vâkiin)	Meariç	1		1 Ayet
العَذَابِ الْأَدْنَى (el-Azâbi'l-Ednâ)	Secde	21		1 Ayet
عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ (Azâbun Ğayru Merdûdin)	Hud	76		1 Ayet
Genel Toplam				145 Ayet

1.2.4. “Azab” Kökünün Mekkî-Medenî Surelerdeki Dağılımı

Azap lafzı ve türevleri mekkî surelerde, medenî surelerden daha çok yer almıştır. Kur'an'ın genelinde farklı kullanımlarıyla toplam 373 defa geçen “azb” kökü, 232 defa mekkî surelerde, 141 defa da medenî surelerde tekrar edilmiştir.³⁶⁸ Bu rakamlar, aslında mekki ve medeni sure ve ayetlerin sayılarını, içerik ve üslubunu yansıtan bir durumdur. Bilindiği gibi Kur'an sureleri mekkî sure ve medenî sure şeklinde iki ayrılır. Konuyla ilgili görüşler arasında en fazla kabul göreni hicretten önce nâzil olan ayet ve surelerin mekkî, sonra nâzil olanların medenî olduğu şeklindedir. Bu iki kategoriye bir birinden ayıran bazı kriterler belirlenmiştir. Ulumu'l-Kur'an kitaplarında sıralanan belli başlı bu ölçütlerin yanı sıra,³⁶⁹ ayetler ve surelerin içerik ve üslupları da çoğunlukla onların Mekke döneminde mi yoksa Medine döneminde mi indiğine dair ipuçları verir. Mekkî ayetler Mekke ortamı, medenî ayetler Medine ortamı dikkate alınarak indirilmiştir. Başka bir ifadeyle mekkî ayetler Mekke döneminde yaşananları, medenî ayetler ise Medine döneminde olup bitenleri yansıtır. Mesela edebi düzeyi yüksek Mekke ortamına hitap eden ayetlerin edebi yönü çok kuvvetlidir. Çoğunlukla kısa ve veciz olan bu sureler, mensur şiir biçimindedir ve dinleyenleri etki altında bırakır. Ayet sonları (fâsıla) arasında büyük çapta benzerlik vardır. Ayetlerde yanlış inançları, zulüm ve haksızlıkları sürdürmekte ısrar eden müşrik ileri gelenlere meydan okuyan bir üslup hâkimdir. Ayetler aklen ikna edici, duygusal yönden kuşatıcıdır.³⁷⁰ Mekke döneminde indirilen

³⁶⁸ Bu çalışmada, mekkî-medenî surelerin tespiti, Hz. Osman'ın Mushaf'ının tertibi esas alınarak yapılmıştır. Diğer tertipler ve geniş bilgi için bk. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1991, s. 79-88; Gözeler, Esra, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları (Kuramer), İstanbul 2016, s.284-286.

³⁶⁹ Bk. Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Mehâhilü'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1995, I, 143-144.

³⁷⁰ Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s.34-35. Ayrıca bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.61-62; Birşık, Abdülhamit, “Sure” md., *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 538.

sûre ve âyetlerde daha çok inanç konularından, müşriklerin içine düştüğü çelişkilerden, geçmiş peygamberlerin çağrılarına olumlu karşılık vermeyen ümmetlerin başına gelen ibret verici olaylardan bahsedilir.³⁷¹ Ayrıca mekki surelerde, ölümden sonra dirilişin delillendirilmesi, kıyamet sahnelerinin tasvirleri, sorumluluk, sevap ve ceza düşüncesinin pekiştirilmesi,³⁷² Allah'ın birliği ve yalnızca O'na ibadet etmeye çağrı, peygamberliğin ispat edilmesi, yeniden diriliş ve cezanın (karşılık verme) ispat edilmesi, Kıyamet ve onun dehşeti, ateş ve onun azabı, cennet ve onun nimetlerinin zikredilmesine yer verilir.³⁷³

Azap ayetlerinin mekkî surelerde daha çok ve yaygın bir şekilde yer alması, işte bu içerik ve üslup bağlamında sıraladığımız durumlarla ilgilidir. Yüce Allah isyankâr, inkârcılıkta ısrar eden ve cahili adetleri yaşam biçimi haline getirmiş Mekkeli müşriklere hitap ederken onların kalplerini temizlemeyi, davranışlarını düzeltmeyi, kalplerine sevgi, ahlak ve imanı yerleştirmeyi terğib (teşvik) ve terhib (korkutma) yoluyla istemiştir. Allah onların Hz. Peygamber (sav)'e itaat etmelerini istemiş ve teşvik etmiş, tam tersine itaat etmemeleri halinde kendilerini bekleyen tehlikelere karşı, hem bu dünyada hem de ahirette vereceği azaba karşı da onları uyarmış ve korkutmuştur (terhib). Mekkî ayetlerde tehdit ve korkutma üslubu, baskın bir anlatım tarzıdır.³⁷⁴

Medenî sure ve ayetler mekkî sure ve ayetlere oranla daha uzundur. Bu surelerde Medine halkına, sosyal hayata dair dini emirleri açıklama amaçlandığı için itnab ve tatvil yolu daha fazla tercih edilmiştir. Ayrıca ayetler arasındaki fasılalar da daha uzundur.³⁷⁵ Medeni ayetlerde teşri' (yasama), ahkâmın zikredilmesi ve hükümlerin tafsilatlı vb. anlatım üslubu daha baskındır.³⁷⁶ Medeni surelerde azap, genelde şer'i hükümlere karşı çıkma ve muhalefet etmenin cezalandırılmasını konu alan ayetlerin

³⁷¹ Subhi es-Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1996, s.208; Birişik, "Sure" md., XXXVII, 538.

³⁷² Subhi es-Salih, *Mebâhis*, s.208.

³⁷³ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Meârifi li'n-Neşri ve't-Tevzii, Riyâd 1996, s.63. Ayrıca bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.61-62)

³⁷⁴ Abdu'l-Âl, *Lafzu'l-Azâp*, s. 126.

³⁷⁵ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 149; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 62; Okumuş, Mesut, "Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine", *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, 2013, sayı: 27, s. 17.

³⁷⁶ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 149.

bağlamında gelmiştir.³⁷⁷ Azabın mekkî ve medenî surelerdeki dağılımı **Tablo-7**'de gösterilmiştir:

Tablo-7: AZABIN KÖKÜNÜN (NÜZUL SIRASINA GÖRE) MEKKÎ VE MEDENÎ SURELERDEKİ DAĞILIMI			
MEKKÎ SURELER		MEDENÎ SURELER	
SURE	TEKRAR	SURE	TEKRAR
Kalem	2	Bakara	19
Müzzemmil	1	Enfal	8
Fecr	3	Âl-i İmran	19
Buruç	2	Ahzab	6
Kâf	1	Nisa	13
Kamer	7	Hadid	2
Sâd	4	Ra'd	2
A'raf	10	İnsan	1
Cin	1	Talak	3
Yasin	1	Haşr	3
Furkan	7	Nur	7
Fatır	4	Hac	9
Meryem	3	Mücadele	5
Taha	6	Teğabun	1
Şuara	9	Saf	1
Neml	3	Fetih	8
Kasas	1	Maide	15
İsra	7	Tevbe	19
Yunus	9		
Hud	13		
Yusuf	2		
Hicr	2		
En'am	10		
Saffat	5		
Lokman	4		
Sebe	9		
Zümer	12		
Mümin	4		
Fussilet	5		
Şura	6		
Zuhruf	5		
Duhan	6		
Casiye	4		
Ahkaf	5		
Zariyat	1		
Ğaşiye	2		
Kehf	6		
Nahl	11		

³⁷⁷ Abdu'l-Âl, *Lafzu'l-Azâp*, s. 126.

Nuh	1		
İbrahim	7		
Enbiya	1		
Müminun	3		
Secde	4		
Tûr	4		
Mülk	3		
Meariç	4		
Nebe	2		
İnşikak	1		
Rum	1		
Ankebut	8		
TOPLAM	232	TOPLAM	141
GENEL TOPLAM			373

1.2.5. Azabın Kavramlaşma Süreci

Kur'an surelerinin mekkî-medenî dönemleri itibariyle özellikleri ve bu çerçevede azap kavramının bu dönemlerdeki genel dağılımı hakkında bilgi verdikten sonra bu başlık altında, nüzul süreci (mekkî ve medenî dönemler) dikkate alınarak azap kavramını içeren ayetlerin, Kur'an'da hangi konularla ilişkili ve hangi yoğunlukta kullanıldığı ve azap kavramında anlam değişikliği/genişlemesi ve daralması olup olmadığı hususuna işaret edilecektir.

Kelimeler, kültür ve dil ortamında gelişim ve değişim geçirirler. Onlar, tarihi süreçte anlamlarını uzun süre muhafaza ettikleri gibi zaman zaman da onlarda anlam kaymaları ve muhteva değişiklikleri ortaya çıkar. Bütün dillerde geçerli olan bu durum, Kur'an kavramları ve kelimeleri için de geçerlidir.³⁷⁸ Bununla birlikte Kur'an'daki birçok kelime, lügat anlamı dışında özel bir semantik alana sahiptir.³⁷⁹ Semantik alan, ilgili kelimenin diğer kelime ve kavramlarla oluşturduğu irtibat çerçevesinde ortaya çıkan bir durumdur. Çünkü bir kelime nadiren diğer kelimelerden ayrı ve bağımsız durur. Tam tersine, kelimeler kullanıldıkları her yerde diğer sözcüklerle kaynaşır ve belirli anlam ilişkisi içerisinde olurlar.³⁸⁰ Semantik alanın oluşumu sırasında hem azap kelimesi hem de azabın anlam alanını oluşturan kelime ve kavramlar, Kur'an tarafından sözlük anlamlarının dışında yeni anlamlarda kullanılmışlardır.³⁸¹ Bölüm 2'de detaylı bir

³⁷⁸ Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s.127-128.

³⁷⁹ Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 164.

³⁸⁰ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 68.

³⁸¹ Bk. Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 164.

şekilde ifade edileceği gibi azap birçok kelimeyle yakın-anlam ve zıt-anlam şeklinde irtibatlı olan bir kavramdır. İslam öncesi dönemde vazgeçme/vazgeçirme, engelleme, eziyet ve sıkıntı anlamlarında kullanılan azap kelimesi, Kur'an'da yaygın bir şekilde yer bulmuş, anlam içeriği değişmiş ve Kur'an'ın temel kavramlarından biri haline gelmiştir. Kullanıldığı siyaka ve öznesinin değişimine bağlı olarak Kur'an'da farklı anlamlar üstlenmiştir. Kur'an ayet ve sureleri bir defada değil, yaklaşık yirmi üç yıllık zaman içerisinde bölümler halinde indirilmiştir. Peyderpey indirilen ayet ve surelerin özel şartları nedeniyle Kur'an kelime ve kavramları, tematik bir şekilde düzenlenmemiş, farklı surelere dağıtılmış durumdadır. Buna rağmen bu kavramların Kur'an bütünlüğü içerisinde tam bir uyum ve düzen içerisinde oldukları görülür.³⁸² Azap kelimesini içeren ayetlerin de her birisinin özel durumu ve arka planı vardır. Bunula birlikte ilgili ayetler, bütüncül bir bakışla yorumlandığında, azabın ilk kullanıldığı ayetlerde ifade ettiği anlam ve ilişkili olduğu kelimeler itibariyle kavramlaşma sürecini büyük oranda erken dönemde tamamladığı görülür.

1.Azabın Mekkî Surelerde Kullanılışı: Azap kelimesinin Kur'an'da ilk kullanıldığı sure, hem Hz. Osman'ın tertibine göre hem de hicri 2. asırdan 10.yüzyıla kadarki zaman dilimi içerisinde tefsir kitabiyatında bulunan sure tertiplerinde *ikinci sırada* indiği ifade edilen Kalem suresidir.³⁸³ Azabın “mahrum etme” anlamının³⁸⁴ belirgin olduğu bu surede, Allah'ın nimetlerine nankörlük eden ve fakir fukaranın hakkını vermeyen Bahçe sahiplerinin ürünlerinin Allah'ın gönderdiği bir afetle (tâifetün) yok edilmesi³⁸⁵ azap kelimesiyle ifade edilmiştir: *كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْأَجْرَةَ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ “İşte azap böyledir. Ahiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!”*³⁸⁶ Dikkat edilirse ayette iki defa geçen azabın ilkiyle dünyevî azap, ikincisiyle de uhrevî azap kastedilmiştir.³⁸⁷ Azabın ilk kez kullanıldığı bu ayette “Allah'ın müstahak olanlara dünyada ve ahirette mahrumiyetler yaşatması” anlamını taşıdığını söylemek mümkündür. Azap kelimesi, Kur'an metnine girmeden önce dini bir muhtevaya sahip değilken, Kur'an'da kullanıldığı bu ilk ayette dini bir kavram haline dönüşmüş ve “hak edenlere Allah'ın

³⁸² Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 164.

³⁸³ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 96 ve 100-103. Ayrıca bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 86-88.

³⁸⁴ Okuyan, *Kur'an'a Göre Kabir Azabı*, s. 172.

³⁸⁵ Kalem, 68/17-32.

³⁸⁶ Kalem, 68/33.

³⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 183.

dünyada ve ahirette sıkıntı vermesi, onları her iki dünyada maddî-manevî birçok şeyden mahrum etmesi” anlamıyla Kur’an’ın temel kavramlarından biri olmuştur.

Azap kelimesinin kullanıldığı ayetler nüzul sırasına göre değerlendirildiğinde, mekkî ve medenî surelerin içerik ve üslubuna bağlı olarak azap ayetlerinin konu ve muhataplarının değiştiği görülür. Mekkî surelerde yer alan azap ayetleri, on üç yıllık Mekke döneminde yaşananlarla ilgilidir. Bu dönemde Hz. Peygamber (sav)’in müşriklerle diyalogu ve onlarla yaptığı tartışmalar, onların inançları, yaşantıları ve itirazları, azapla ilgili ayetlere yansımıştır. Aynı zamanda itikadi konularla azap ayetleri arasında sebep-sonuç ilişkisi şeklinde doğrudan bir irtibatın varlığı dikkat çeker. Bu çerçevede azap kelimesinin 232 defa kullanıldığı mekkî surelerde, yaygın bir şekilde şirkin azabın nedeni olarak zikredildiğini ve müşriklerin dünyevi-uhrevi farklı azap türleriyle uyarıldıklarını görmek mümkündür.³⁸⁸ Yine bu konuyla bağlantılı olarak azap kelimesi, mekkî surelerin bir kısmında, geçmişte inkârcılık, zulüm ve bozgunculuklarıyla temayüz etmiş kavimlerin kıssaları ve bu bunların aşına gelen çeşitli cezalar bağlamında geçmektedir. Bi’setin ilk yıllarında nazil olan surelerden ziyade orta ve son merhalede inen mekkî surelerin çoğunda önceki peygamberlerin kıssalarına yer verilmiş ve onların iman edenlerle birlikte çeşitli zorluklarla karşılaştıklarına ve bu sıkıntılara sabırla karşı koyduklarına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda ağır işkencelere maruz kalan ilk Müslümanların sabırlı olmaları ve metanet göstermeleri istenmiştir. Ayrıca sık sık peygamberlerin davetine icabet etmeyen, inkârcılık ve zulümde devam eden toplumların helak edildikleri vurgulanmıştır. Bu vesileyle de helak edilen kavimlerle benzer davranışlara sahip Mekke müşrikleri azapla uyarılmışlardır. İşte geçmişte helak edilen kavimleri konu edinen ayetlerde azap veya azapla anlam benzerliği olan kavramlar sık sık kullanılmıştır. Bu kavramlar vasıtasıyla onların ne tür dünyevi azapla cezalandırıldıkları ve onları bekleyen uhrevi azap hakkında bilgi verilmiştir.³⁸⁹ Dikkat çeken başka bir husus, azap kelimesi bi’setin ilk yıllarında nazil

³⁸⁸ Müzzemmil, 73/13; Fecr, 89/25; Kaf, 50/26; Sad, 38/8; Furkan, 25/19 ve 41-42; Kasas, 28/64; Yunus, 10/50; Hud, 11/27; Yusuf, 12/107; En’am, 6/65; Saffat, 37/38; Lokman, 31/36-37; Sebe, 24/33; Şura, 42/21 ve 44; Zuhuf, 43/39; Duhan, 44/11-15; Enbiya, 21/46; Müminun, 23/64 ve 76-77.

³⁸⁹ Buruç, 85/10; Kamer, 54/16, 18, 20-21, 20, 37 ve 39; Araf, 7/73; Furkan, 25/37; Şuara, 26/135, 138, 156, 158, 189, 201, 204, 213; Hud, 11/26, 39, 48, 58, 64, 76, 84, 93; Fussilet, 41/16-17; Mümin, 40/45-46; Zuhuf, 43/48-50; Ahkaf, 46/21 ve 24; Ankebut, 29/29.

olan surelerin birçoğunda kullanılmamıştır. Azabın kullanılışı Mekke döneminin orta ve son merhalelerinde indirilen surelerde daha bir yoğunlaşmaktadır.³⁹⁰

Ayrıca mekki surelerdeki azap ayetlerinde hesap gününü unutma ve ahireti inkâr etme,³⁹¹ insanları dalaletle sürüklenme ve Allah'ın dosdoğru yolunu eğri göstermeye çalışma, insanları Allah yolundan alıkoyma³⁹² Allah'ı anmaktan, O'nun emirlerinden yüz çevirme,³⁹³ küfür/inkârcılık,³⁹⁴ kötülüklerle tuzak kurma,³⁹⁵ peygamberleri yalanlama, onlara karşı çıkma ve onlardan yüz çevirme,³⁹⁶ Allah'a karşı yalan uydurma,³⁹⁷ Allah'ın ayetleri yalanlama,³⁹⁸ Allah'a isyan etme,³⁹⁹ Allah'ın ayetlerinden yüz çevirme,⁴⁰⁰ zulmetme ve yeryüzünde taşkınlık yapma,⁴⁰¹ büyüklük taslama (istikbar),⁴⁰² Allah hakkında tartışmaya girme,⁴⁰³ cürm,⁴⁰⁴ fîsk⁴⁰⁵ vb. günahların azabın nedeni olduğu ifade edilir. Bazı mekkî ayetlerde azap kelimesi Allah'a değil, başka varlıklara nispet edilmiştir. İlgili ayetlerde azap kelimesi, öznesinin değişmesine paralel bir şekilde farklı anlamlar üstlenmiştir.⁴⁰⁶

Azap ayetlerinin nüzul süreci hakkında sağlıklı bir sonuca varmak için Subhi Salih'in (1926-1986) Kur'an ayet ve surelerinin mekkî-medenî dönemlerine ilişkin tespit ve önerilerine dikkat çekmek isabetli olacaktır. Subhi Salih, mekkî-medenî ilmiyle ilgili Kur'an ilimleri ve tefsir usulü kitaplarında yer alan bilgilere, mekkî-medenî ayetleri birbirlerinden ayıran kriterlere ve müsteşriklerin rivayetlere dayanmaksızın alternatif bir şekilde yaptıkları Kur'an'ı zaman bakımından tertipleme girişimlerine değindikten

³⁹⁰ Örneğin Hz. Osman'ın tertibine göre Mekke döneminin ilk merhalesinde nazil olan Alak, Müddessir, Fatıha, Tebbet, Tekvir, A'la, Leyl, Duha, İnşirah, Asr, Adiyat, Kevser, Tekasür, Maun, Kafirun, Fil, Felak, Nas, İhlas, Necm, Abese, Kadir, Şems, Tin, Kureyş, Karia, Kıyame, Hümeze, Mürselat, Beled, Tarık gibi surelerde azap kelimesi geçmemektedir. Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 86-88.

³⁹¹ Sad, 38/26; Neml, 27/5; İsrâ, 17/10; Hud, 11/19-20; En'am, 6/30; Sebe, 34/8. Ayrıca bk. Secde, 32/14.

³⁹² Sad, 38/61; Araf, 7/38-39; Hud, 11/19-20. Ayrıca bk. Meryem, 19/75; Nahl, 16/88 ve 94.

³⁹³ Cin, 72/17; Hud, 11/3.

³⁹⁴ Fatır, 35/7 ve 36; Yunus, 10/4 ve 52; Lokman, 31/24; Zümer, 39/41; Şura, 42/26; Ahkaf, 46/34; Ğaşiye, 88/24; Nahl, 16/85; Nahl, 16/106; İbrahim, 14/2; Secde, 32/20; Mülk, 67/6 ve 28.

³⁹⁵ Fatır, 35/10. Ayrıca bk. En'am, 6/124; Nahl, 16/26 ve 45.

³⁹⁶ Taha, 20/48; Nahl, 16/113; İbrahim, 14/17.

³⁹⁷ Taha, 20/61; Yunus, 10/69-70; Hud, 11/20; Hud, 11/18-20.

³⁹⁸ Taha, 20/127; Yunus, 10/97; En'am, 6/49; Nahl, 16/88 ve 104; Ankebut, 29/23.

³⁹⁹ En'am 6/15; Zümer, 39/13.

⁴⁰⁰ En'am, 6/93; En'am, 6/157. Ayrıca bk. Sebe, 34/5 ve 38; Casiye, 45/8, 9 ve 11.

⁴⁰¹ Zümer, 39/47; Şura, 42/42; Zuhruf, 43/65; Nahl, 16/85.

⁴⁰² Mümin, 40/49. Ayrıca bk. Ahkaf, 46/20.

⁴⁰³ Şura, 42/16.

⁴⁰⁴ Zuhruf, 43/74.

⁴⁰⁵ Ahkaf, 46/20; Secde, 32/20.

⁴⁰⁶ Araf, 7/141; İbrahim, 14/6; Taha, 20/71; Yasin, 36/18; Sebe, 34/14; Kehf, 18/87; Neml, 27/21; Yusuf, 12/25.

sonra tarihçi ve müfessirlerin, ilk inen surelerden olduklarına dair görüş birliğinde olduklarını belirttiği mekkî sureleri üç merhalede incelemiştir. Buna göre Mekke döneminin ilk merhalesinde Alak, Müddessir, Tekvir, A'la, Leyl, İnşirah, Adiyat, Tekasür, Necm sureleri; ikinci merhalesinde Abese, Tin, Karia, Kıyame, Mürselât, Beled, Hicr sureleri ve son merhalesinde ise Saffat, Zuhruf, Duhan, Zariyat, Kehf, İbrahim, Secde sureleri nazil olmuştur.⁴⁰⁷

Subhi Salih'in bu taksimini esas alarak azap kavramının mekkî surelerde kullanılışı ve anlamına yoğunlaşırsak, bu kelimenin birinci merhalede yer alan surelerin hiçbirinde kullanılmadığını görürüz. Azap kavramı Mekke döneminin ikinci merhalesinde inen surelerden sadece Hicr suresinde bir ayette iki defa zikredilmiştir. Azabın Allah'a nispet edildiği bu ayet öncesinde Hz. Âdem'in yaratılışı, İblis'in secde etmekten kaçınması ve Allah Teâlâ ile İblis arasındaki diyaloga yer verilir. Sonra Hz. Peygamber (sav)'e şöyle hitap edilir: *“(Resûlüm!) Kullarıma, benim, çok bağışlayıcı ve pek esirgeyici olduğumu haber ver. Benim azabımın elem verici bir azap olduğunu da bildir.”*⁴⁰⁸ Dikkat edilirse burada azap kelimesi, mağfiret ve rahmet kelimelerinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Bu zıddiyet ilişkisi ile azabın anlam alanının belirginleştiğini, onun mağfiret ve rahmet/merhametin zıddı bir anlana delalet ettiğini söylemek mümkündür. Bu karşıtılık ilişkisine bağlı olarak Maturîdî, “kullarıma söyle” ifadesinde müjde ve uyarı olduğunu söyler. Müjde, “muhakkak ki ben çok bağışlayıcı ve esirgeyicim” ifadesinde, uyarı ise “Benim azabımın elem verici bir azaptır” cümlesindedir. Bu ifadeyle aynı zamanda korku-ümit dengesinin kurulduğu görülür.⁴⁰⁹ Ayette azabın dünyevî veya uhrevî oluşuna dair bir karine olmadığı için azabı mutlak olarak anlamak ve “hak edenleri Allah'ın hem dünyada hem de ahirette cezalandırması ve onları maddi-manevi birçok şeyden mahrum etmesi” şeklinde yorumlamak mümkündür.

Subhi Salih'in taksimine göre Mekke döneminin üçüncü merhalesinde indirilen surelerde azap kelimesi daha yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu merhalede nazil olan Saffat suresinde beş defa kullanılan ve Allah'a nispet edilen azap kelimesi, ilgili

⁴⁰⁷ Subhi es-Salih, *Mebâhis*, s.185.

⁴⁰⁸ Hicr, 15/49-50.

⁴⁰⁹ Maturîdî, *Te'vilât*, VI, 446.

ayetlerde mutlak anlamda,⁴¹⁰ uhrevî⁴¹¹ ve dünyevî⁴¹² ceza içeriğiyle kullanılmıştır. Azabın geçtiği ayetlerin konusu şirk ve müşriklerdir. Zuhruf'da beş defa zikredilen azap kelimesi Allah'a nispet edilmiştir. Azap kelimesi, bu surede de konusu küfür ve şirk olan ayetlerde uhrevi anlamıyla⁴¹³ kullanılmıştır. Bir ayette Hz. İsa'dan sonra ihtilafa düşen zalimlerin azabı hak ettikleri ifade edilmiş,⁴¹⁴ iki yerde de Firavun ve adamlarına verilen musibetler bağlamında dünyevî azaptan⁴¹⁵ bahsedilmiştir. Duhan suresinde müşriklere verilen kıtlık-açlık şeklindeki dünyevi azabın anlatıldığı bir siyakta üç defa tekrar eden azap kelimesiyle dünyevi azap⁴¹⁶ kastedilmiştir. Aynı suresinin 30.ayetinde ise azap Firavun'un bir fiili olarak kullanılmış ve bu kelimeyle (azâb-ı muhîn) onun İsrailoğullarına uyguladığı zulüm anlatılmıştır.⁴¹⁷ Duhan, 44/48'de müşriklerle ilgili uhrevi azap anlamını ifade eder, 56. ayette ise muttakilerin cehennem azabından korunduklarına işaret edilir. Üçüncü merhalede indirilen surelerden olan Zariyat'ta azap kelimesi bir defa kullanılır ve Allah'a isnad edilir. Bu kelimenin geçtiği siyakta önce Lut kavminin yaşadığı azaptan bahsedilir, sonra elem verici azaptan korkanlar için helak bölgesinde işaretler bırakıldığına dikkat çekilir.⁴¹⁸ Azap kelimesi Kehf suresinde 4 ayette olmak üzere altı defa zikredilmiştir. Müşriklerden bahseden 55. ayet ile mağfiret ve rahmetle karşıt bir şekilde kullanıldığı 58.ayette dünyevi azap anlamı belirgindir. 86-87. ayetlerde Zülkarneyn'e izafe edilen azap kelimesi dini bir muhtevaya sahip değildir. 87. ayette Allah'a nispet edilen azap ise uhrevî ceza anlamını ifade eder. Azap İbrahim suresinde yedi defa kullanılmış, Firavun ve melesine izafe edilen bir ayetin⁴¹⁹ dışında Allah'a nispet edilmiştir. Azabın Allah'a izafe edildiği ayetlerde küfür ve zulmün/şirkin bir karşılığı olarak uhrevî cezadan bahsedilir.⁴²⁰ Secde suresinde dört defa tekrar eden ve Allah'a nispet edilen azap, uhrevî-dünyevî anlamıyla kullanılır ve azabın geçtiği ayetlerde kâfirler ve müşrikler söz konusudur.⁴²¹

⁴¹⁰ Saffat, 37/9.

⁴¹¹ Saffat, 37/33, 38, 59.

⁴¹² Saffat, 37/176.

⁴¹³ Zuhruf, 43/39 ve 74.

⁴¹⁴ Zuhruf, 43/65.

⁴¹⁵ Zuhruf, 43/48 ve 50.

⁴¹⁶ Duhan, 44/11-15 ve 15.

⁴¹⁷ Duhan, 44/30.

⁴¹⁸ Zariyat, 51/37.

⁴¹⁹ İbrahim, 14/6.

⁴²⁰ İbrahim, 14/7, 17, 21-22 ve 44.

⁴²¹ Secde, 32/14 ve 20-21

Subhi Salih'in bu nüzul tablosuna göre Mekke döneminin ilk merhalesinde indirilen surelerde azap kelimesi geçmemiştir. Azap sözcüğü, ikinci merhalede indirilen surelerden sadece Hicr'de bir ayette kullanılmıştır. Mağfiret ve rahmetle zıtlık ilişkisi içerisinde kullanıldığı bu ayette hem mağfiret ve rahmet hem de azap Allah'a nispet edilmiştir. Azap kelimesi, üçüncü merhalede indirilen surelerde daha çok kullanılmıştır. Bu merhalede azabın çokça kullanılması, surelerin hacminden kaynaklanmış olabileceği gibi Mekke'de yaşanan olaylara, surelerin muhatap ve konularına bağlı bir durum da olabilir. Bu merhalede geçmişte helak edilen topluluklar bağlamında zikredilen azap, genel itibariyle dünyevi, diğer kullanımlarda ise uhrevî anlamıyla kullanılmıştır. Ayrıca azap kavramını içeren ayetlerin geneli şirkle ilgili bir siyakta geçmiştir, bir kısmı da inkârcılıkla ilgilidir. Azap kelimesi bazı ayetlerde de başka varlıklara izafe edilerek kullanılmıştır. Bu durumda azap dini bir anlam ifade etmemiş, öznesinin değişime göre farklı anlamlar üstlenmiştir. Üçüncü merhalede indirilen Kehf, 18/58. ayette geçen azap sözcüğü, Hicr suresindeki kullanıma benzer şekilde mağfiret ve rahmetin karşıtı olarak kullanılmıştır. Bu da azabın, kavramlaşma sürecini erken dönemde tamamladığını ve anlam alanının belirginleştiğini gösteren bir durumdur.

2.Azabın Medenî Surelerde Kullanılışı: Azap kavramı değişik kalıplarıyla birlikte toplam 141 defa medenî surelerde kullanılmıştır. İnişi sonraki dönemlere yayılmakla beraber Medine döneminin başlarında nazil olmaya başlayan⁴²² Bakara suresinde 18 ayette yer alan azap kavramı, Firavun ve ailesine izafe dilen bir ayetin⁴²³ dışında Allah'a nispet edilmiştir. Azabın Allah'a isnad edildiği ayetlerde Allah'ın azap etme ve mağfiret etmeye muktedir olduğu ifade edildiği⁴²⁴ gibi azap kavramı bazen inkârcılığın,⁴²⁵ bazen münafık/nifakın⁴²⁶ bazen de müşrik/şirkin⁴²⁷ karşılığı olarak da ifade edilir. Bu surede aynı zamanda Yahudilerden ve onların İslam'a yaklaşımlarından bahsedilerek azabı hak ettikleri anlatılır.⁴²⁸ Bir ayette de müminler kısas konusunda ikaz edilmişlerdir.⁴²⁹ Bakara suresinde azap kavramı genel itibariyle uhrevî ceza anlamıyla kullanılmıştır.

⁴²² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 19-20; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 234; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 97; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 76-88; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 96-103.

⁴²³ Bakara, 2/49.

⁴²⁴ Bakara, 2/284.

⁴²⁵ Bakara, 2/7, 126, 162.

⁴²⁶ Bakara, 2/10.

⁴²⁷ Bakara, 2/114, 165-166

⁴²⁸ Bakara, 2/85-86, 104, 174-175.

⁴²⁹ Bakara, 2/178.

Azap kavramının son kullanıldığı sure ise Kur'an tertiplerine göre Medine döneminin sonlarında nazil olduğu ifade edilen⁴³⁰ Tevbe suresidir. Bu surede on altı ayette geçen azap kavramı, Kur'an'da ilk kullanıldığı yer olan Kalem suresinde taşıdığı anlama benzer şekilde kullanılmıştır. Örneğin münafıklardan bahseden Tevbe, 9/74. ayetin son bölümünde tövbe etmekten yüz çevirip inkârlarında devam edenleri⁴³¹ Allah'ın hem dünyada hem de ahirette elem verici bir azaba uğratacağı bildirilir. Yine münafıkları konu edinen aynı surenin 101.ayetinde azap kelimesi iki defa kullanılır: *سُنْعَدِبَهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ* "...Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler." Ayette geçen "Onları iki defa cezalandıracağız" ifadesi, insana isabet eden, korku, açlık, ölüm gibi dünyevî musibetlerle kabir azabı şeklinde yorumlanmıştır. "Azâb-ı azîm" tamlamasıyla da ahiret azabı kastedilmiştir.⁴³² Azap kelimesi Tevbe suresinin bazı ayetlerinde müşriklerle ilgili dünyevî-uhrevî anlamıyla,⁴³³ 34. ayette de Yahudi bilginleri ve Hristiyan din adamları hakkında kullanılmıştır. 39. ayette müminler cihad konusunda ikaz edilmiş, 106. ayette ise Tebuk seferine katılmayan Müslümanların durumundan bahsedilmiştir.⁴³⁴ On ayette de münafıkların yaptıklarının bir karşılığı olarak müstahak oldukları dünyevî-uhrevî azaplara işaret edilmiştir.⁴³⁵

Azap kavramını içeren medenî sure ve ayetlerde Medine döneminde yaşananların konu edildiği, bunun bir yansıması olarak ayetlerin içerik ve üslubunun değiştiği, azapla ikaz edilen muhatapların farklılaştığı ve mekkî ayetlerde zikredilenlere ek olarak azabın nedenleri arasına başka faktörlerin de girdiği müşahede edilir. Medeni surelerdeki azap ayetlerinin bir kısmının konusu ve muhatabı şirk ve müşriklerdir,⁴³⁶ bir kısmında da küfrün/inkârcılığın azabın sebebi olduğu belirtilir.⁴³⁷ İlâveten Medine vesikası ile hakları teminat altına alınan Yahudilerin zaman içerisindeki ihanetleri, Hz. Peygamber (sav)'e ve Müslümanlara karşı olumsuz tavırları nedeniyle dünyevî-uhrevî çeşitli

⁴³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 388; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 76-88; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 96-103.

⁴³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 575.

⁴³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 645-649.

⁴³³ Tevbe, 9/3, 14, 26,

⁴³⁴ Tevbe, 9/106.

⁴³⁵ Tevbe, 9/52, 55, 61, 66, 68, 74, 79, 85, 90 ve 101.

⁴³⁶ Enfal, 8/32-35; Ra'd, 13/34. Ayrıca bk. Bakara, 2/114, 165-166; Hac, 22/25; Fetih, 48/6. Tevbe, 9/3, 14 ve 26.

⁴³⁷ Bakara, 2/7, 126, 162; Enfal, 8/50; Al-ı İmran, 3/4, 56, 88, 91, 106, 176, 177; Nisa, 4/18, 37, 56, 102 ve 151; Hac, 22/57; Mücadele, 58/4; Teğabun, 64/5. Fetih, 48/25; Maide, 5/36-37.

azaplara maruz bırakıldığına işaret eden ayetler olduğu gibi⁴³⁸ birkaç ayette de işledikleri günahlar sonucu Hristiyanların azaba uğratılmasından bahsedilir.⁴³⁹ Mekki ayetlerden farklı olarak medeni ayetlerdeki azap ayetlerinin bir kısmının muhatabı münafıklardır. Bu ayetlerde münafıkların inançları, yaşadıkları gelgitler ve savaşlar sırasında çıkardıkları sorunlar bağlamında azabı hak ettiklerine vurgu yapılır.⁴⁴⁰ Diğer taraftan medenî surelerde büyüklenen ve Allah'a kulluktan yüz çeviren (istinkâf),⁴⁴¹ ahireti bırakıp varsa yoksa dünya diyenler,⁴⁴² zalimler,⁴⁴³ Allah'ın emrine ve peygamberlere karşı gelen memleket halkları⁴⁴⁴ için de azabın hazırlandığı ifade edilir.

Medenî surelerde, azap ayetlerinin hepsinin konusu küfür, şirk, nifak yahut Yahudiler ve Hristiyanlar değildir. Azap kavramının geçtiği ayetler metin içi ve metin dışı bağlamları dikkate alınarak yorumlandığında bir kısmında müminlerin bazı konularda azapla ikaz edildiği görülür. Yalnız bu ayetlerin üslubu, kâfir ve müşrikleri konu edinen ayetlerden farklıdır. İlgili ayetlerde müminlerin azabı hak ettikleri değil, belirtilen konularda haddi aşmaları halinde azaba uğratılacakları ifade edilir. Müminlerin azapla ikaz edildiği ayetlerin konusu kısas,⁴⁴⁵ miras,⁴⁴⁶ kasten bir mümini öldürme,⁴⁴⁷ avlanma,⁴⁴⁸ cihaddır.⁴⁴⁹ Ayrıca müminler tefrikaya düşmemeleri,⁴⁵⁰ Bedir esirleri,⁴⁵¹ Hz. Peygamber (sav)'e saygısızlık yapmamaları⁴⁵² hususunda azapla ikaz edilmişlerdir. Medeni bir sure olan Nur suresinde de Hz. Aişe'nin maruz kaldığı iftira dolayısıyla bazı müminlerin azapla uyarıldığı görülür.⁴⁵³

Görüldüğü gibi Mekkî surelerde daha çok şirk, küfür ve küfrün farklı boyutları niteliğinde olan kizb, fık ve fiiller azabın sebebi olarak zikredilirken Medine

⁴³⁸ Bakara, 2/85-86, 90, 104. 174-175; Al-i İmran, 3/21, 77, 181, 188; Nisa, 4/161; Haşr, 59/3; Maide, 5/18, 33; Maide, 5/80; Tevbe, 9/34.

⁴³⁹ Maide, 5/18, 73, 115; Tevbe, 9/34.

⁴⁴⁰ Bakara, 2/10; Ahzab, 33/24, 57 ve 73; Nisa, 4/138; Hadid, 57/13; Mücadele, 58/14-16; Fetih, 48/6; Maide, 5/41; Tevbe, 9/52, 55, 61, 66, 68, 74, 79, 85, 90, Tevbe, 9/101.

⁴⁴¹ Nisa, 4/173.

⁴⁴² Hadid, 57/20.

⁴⁴³ İnsan, 76/31.

⁴⁴⁴ Talak, 65/8 ve 10.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/178.

⁴⁴⁶ Nisa, 4/12-14.

⁴⁴⁷ Nisa, 4/92-93

⁴⁴⁸ Maide, 5/94.

⁴⁴⁹ Tevbe, 9/39. Ayrıca bk. Fetih, 48/16; Tevbe, 9/106.

⁴⁵⁰ Al-i İmran, 3/105.

⁴⁵¹ Enfal, 8/68.

⁴⁵² Nur, 24/63.

⁴⁵³ Nur, 24/11 ve 14. Ayrıca bk. Nur, 24/23.

döneminde ortaya çıkan münafık toplumu/nifak ve yahudiler birçok ayette yer almış ve onların işledikleri günahlar nedeniyle dünyevî-uhrevî azabı hak ettikleri ifade edilmiştir. Medine döneminde nazil olan azap ayetlerinde dikkat çeken diğer bir husus, müminlerin bazı konularda azapla uyarılmalarıdır.

Medenî ayetler ile azap kavramının kullanılışı ile ilgili bu genel değerlendirmenin ardından Subhi Salih'in medeni surelere dair sıralamasını esas alarak azap kavramının Medine dönemindeki nüzul seyri hakkında biraz daha detaylı bilgi vermek istiyoruz. Subhi Salih, mekkî surelerin merhalelerini belirlemenin güçlüğü yanı sıra medenî surelerin iniş sıralarını tespit ve tayin etmenin daha kolay olduğunu ifade eder. O, Medine döneminde nazil olan sureleri de üç merhalede inceler. Birinci merhale Bakara suresi ile başlamış akabinde Enfal, Al-i İmran, Ahzab, Mümtehine ve Hadid sureleri inmiştir. Muhammed suresiyle başlayan ikinci merhale, Talak, Haşr, Nur, Münafikun Mücadele, Hucurat sureleri ile devam etmiştir. Sonuncu merhalede ise Cuma, Maide, Tevbe ve Nasr sureleri gelmiştir.⁴⁵⁴

Daha önce ifade edildiği gibi Medine döneminin ilk merhalesinde inmeye başlayan Bakara suresinde azap kavramı 18 ayette kullanılmıştır. İlk merhalenin ikinci suresi Enfal'de azap kelimesi müşriklerle ilgili bir bağlamda kullanılır. Bu ayetlerde azap sözcüğü bağlamına göre dünyevî-uhrevî anlamıyla kullanılmıştır.⁴⁵⁵ Enfal, 8/68.ayette ise müminler Bedir esirleri konusunda uyarılmışlardır. Enfal'den sonra nazil olan Al-i İmran suresinde azap inkârcılığın bir karşılığı olarak ifade edildiği gibi⁴⁵⁶ bazen Yahudilerin muhatap alındığı ayetlerde⁴⁵⁷ geçer. Bir ayette de müminler tefrikaya düşmemeleri konusunda ikaz edilir.⁴⁵⁸ İlk merhalenin dördüncü suresi olan Ahzab'da altı ayette kullanılan azabın nedeni olarak inkârcılık⁴⁵⁹ ve münafık/nifak⁴⁶⁰ zikredilir. Bir ayette de Hz. Peygamber (sav)'in hanımları kat kat azapla uyarılır.⁴⁶¹ İlk merhalenin beşinci suresi olan Mümtehine'de azap kelimesi kullanılmamıştır. Bu merhalenin son

⁴⁵⁴ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 230-231.

⁴⁵⁵ Enfal, 8/14, 32-35 ve 50.

⁴⁵⁶ Al-i İmran, 3/4, 56, 88, 91, 106, 176-178.

⁴⁵⁷ Al-i İmran, 3/21, 77 ve 181.

⁴⁵⁸ Al-i İmran, 3/106.

⁴⁵⁹ Ahzab, 33/8, 68.

⁴⁶⁰ Ahzab, 33/24, 57 ve 73

⁴⁶¹ Ahzab, 33/30.

suresi Hadid’de azabın geçtiği ayetin biri münafıklarla ilgilidir, diğer ayette mutlak anlamda Allah’ın mağfiret ve rahmetinden bahsedilir.⁴⁶²

İkinci merhalenin ilk suresi Talak’ta Allah’a ve Elçilerine karşı gelenlere dünyada ve ahirette azap hazırlandığı haber verilir.⁴⁶³ Azap sözcüğü, bu merhalenin ikinci suresi olan Haşr’de Yahudilerle ilgili dünyevî-uhrevî anlamlarıyla kullanılır.⁴⁶⁴ Üçüncü sırada Nur suresi bulunur. Burada azap sözcüğü iki ayette had cezası anlamında kullanılır.⁴⁶⁵ Bir ayette Hz. Aişe’ye iftirada öncülük edenin azabı hak ettiği ifade edilir,⁴⁶⁶ bir ayette de iftiraya kapılıp giden Müslümanlar azapla uyarılır.⁴⁶⁷ Bu surede hayasızlığı insanlar arasında yaymanın azaba sebep olacağı belirtilir,⁴⁶⁸ ayrıca bir ayette namuslu ve kötülükten habersiz Müslüman hanımlara zina iftirasında bulunanlara büyük bir azabın hazırlandığı haber verilir.⁴⁶⁹ Nur, 24/63.ayette de Hz. Peygamber (sav)’e saygı konusunda müminler ikaz edilir. Nur’dan sonra inen Münafikun suresinde azap geçmez. Bundan sonra gelen Mücadele suresinde beş defa geçer. İki ayette küfür-azap arasındaki neden-sonuç ilişkisi⁴⁷⁰ görülürken, diğerlerinde Yahudiler⁴⁷¹ ve münafıklar⁴⁷² konu edilir.

Medine döneminin son merhalesinde ilk nazil olan Cuma suresinde azap kelimesi kullanılmamıştır. İkinci sırada inen Maide suresinde on bir ayette geçen azap kavramı, 14. ve 41. ayetlerde Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili olarak dünyevî-uhrevî anlamıyla kullanılmıştır. 33. ayette önce Allah ve Resulü (sav) ile mücadele eden ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranların dünyevi cezalarından bahsedilir, sonra da onlar için ahirette azap hazırlandığı bildirilir. 36-37. ayetlerde küfrün karşılığı olarak geçer. 40.ayette mutlak anlamda azap etme ve mağfiret etmeye yetkili varlığın Allah olduğu ifade edilir. 73.ayette “Allah için üçüncüsüdür” diyen Hristiyanların kâfir oldukları ve azabı hak ettikleri belirtilir. 94. ayette müminler avlanma konusunda azapla ikaz edilir. Son

⁴⁶² Hadid, 57/13 ve 20.

⁴⁶³ Talak, 65/8 ve 10.

⁴⁶⁴ Haşr, 59/3 ve 15.

⁴⁶⁵ Nur, 24/2 ve 8.

⁴⁶⁶ Nur, 24/11.

⁴⁶⁷ Nur, 24/14.

⁴⁶⁸ Nur, 24/19.

⁴⁶⁹ Nur, 24/23.

⁴⁷⁰ Mücadele, 58/4-5.

⁴⁷¹ Mücadele, 58/8.

⁴⁷² Mücadele, 58/15-16.

merhalenin üçüncü sırasında inen sure Tevbe’de azap kavramı 16 ayette kullanılmıştır. Üçüncü merhalenin dördüncü suresi olan Nasr’da azap kelimesi geçmemiştir.

Neticede mekkî ve medenî surelerin muhatap ve içeriklerine bağlı olarak azap ayetlerinin konusu ve muhatabı değişmiştir. Mekkî ayetlerde daha çok inanç konularıyla ilgili (özellikle şirk) ve kıssalar bağlamında kullanılan azap kavramı, medeni ayet ve surelerde bunlara ek olarak Yahudiler, Hıristiyanlar ve münafıklardan bahseden ayetlerde de kullanılmıştır. Ayrıca medenî surelerde bazı mevzularda müminlerin azapla ikaz edildiği görülür. Her iki dönemde de azap kelimesi Allah’tan başka varlıklara izafe edildiğinde farklı anlamlar üstlendiği gözlenmiştir. Azap kavramının, dünyevi-uhrevî boyutu, maddi-manevi özelliği ve mağfiret ve rahmetin/merhametin karşıtı bir pozisyonda kullanılışı itibariyle Mekke döneminin başlarında inen ayetlerde bir Kur’an kavramı olarak anlam alanının belirginleştiği ve kavramlaşma sürecini tamamladığı görülmektedir. Azap kelimesinin Allah’a nispet edildiği ayetlerde, başlangıçtan (Kalem suresi) içinde bulunduğu son sureye kadar başta küfür ve küfrün anlam sahasına dâhil olan şirk, nifak, kizb, vb. günahların bir karşılığı olarak Allah Teâlâ’nın takdir ettiği dünyevî-uhrevî ve maddî-manevî bir cezalandırma anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. Buna göre azap kavramının Kur’an metni içerisinde nüzul süreci boyunca anlamında bir değişim geçirmediği, ilk kullanıldığı sure olan Kalem’deki (Allah’ın hak edenleri bu dünyada ve ahirette cezalandırması ve onlara bazı mahrumiyetler yaşatması) anlamını, son kullanıldığı sure olan Tevbe suresine kadar muhafaza ettiği söylenebilir.

1.3. Azap Ayetlerinin Anlaşılmasına Dair Bazı Hususlar

Çalışmanın bu aşamasına kadar azap kavramının etimolojisi, türevleri, Kur’an’daki kullanımını hakkında bilgi verildi. Bu başlık altında ise birkaç madde halinde azap ayetlerinin doğru anlaşılmasına dair birkaç hususa dikkat çekilecektir.

Azap, herhangi bir canlıyı, bir şeyi yapmaktan alıkoyan/engellenen, bir şeyi terk etmeye, yalnız ve yardımsız bırakmaya mecbur eden fiilin adıdır. İnsana ağır gelen, onu bitkin düşüren, arzu ve isteklerinden alıkoyan her şey azaptır. Azap, İslam öncesi dönemde dini bir muhtevaya sahip değilken, Kur’an lügatinde anlamında bir genişleme olmuş, muhtevası değişmiş ve Kur’an’ın temel kavramlarından biri olmuştur. Kur’an’da çokça geçen azap kavramı, birçok boyutları olan ve farklı özelliklere sahip bir kelimedir, farklı kelimelerle oluşturduğu tamlamalar vasıtasıyla da zengin bir anlam

ağına sahiptir. Kur'an'da metninde azap, sadece dünyada gerçekleşecek bir hakikat veya müstahak olanların, yalnız ahirette yaşayacağı durum değildir. Azap sırf bedenî (fiziksel) bir cezalandırma da değildir. Azap, zalim olsun olmasın her hangi bir canlıya veya onunla alakalı olana verilen maddi-manevi, dünyevi-uhrevi elemi ihtiva eden fiilin adıdır. Kur'an'da azap kavramı ile azapla anlam benzerliği olan diğer kelimelerin geçtiği ayetler incelendiğinde şu esasları tespit etmek mümkündür:

1. Azap bizatihi *şer* yani kötü bir şeydir. Kur'an'da azabın karşıtı olarak zikredilen rahmet, mağfired, ecir ise hayır/iyi ve güzeldir. Hem azap Allah'tandır hem de rahmet, mağfired, ecir vb. sözcüklerle ifade edilen mükâfatların tamamı Allah'tandır. Sınırsız bir güç ve kudrete sahip olan Allah Teâlâ, dilediğini dilediği zaman ve dilediği şekilde azapla tedip eder ve cezalandırır, dilediği takdirde de rahmet ve mağfiretiyle muamele eder, rızıklandırır veya imtihan eder. Allah Teâlâ'ya hiçbir şey mecbur tutulmaz. Başka bir ifadeyle kâinatın yegâne yaratıcısı yöneticisi olması dolayısıyla her şeyin sahibi olan Allah Teâlâ, kullarından dilediğini istediği zaman azaba uğratmaya kadirdir.⁴⁷³ Ancak Allah Teâlâ, azabının, inkârcılığa saplanmış, zalim, isyankâr ve bozguncuların olumsuz davranışlarının bir sonucu olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁴ Allah Teâlâ rahmet/mağfireti iman eden, salih amel işleyen ve günah işlemekten sakınan kimselere; azap ve cezayı ise kâfir, zalim ve bozgunculara has kılmıştır. Kur'an'da birçok ayette azaba uğratma ve rahmet/mağfired etmeye mutlak yetkili tek varlığın Allah Teâlâ olduğu bildirilir. İlgili ayetlerde her şeyin Allah'ın kudreti dâhilinde olduğu, dilediğini affedeceği, dilediğine de azap edeceği vurgulanır.⁴⁷⁵ Bu tür muhtevaya sahip ayetlerden hareketle Allah'ın azabının mahza (sadece, katıksız) adalet, Allah'ın rahmeti ve mağfiretinin ise mahza lütuf ve ihsan olduğu sunucuna varmak mümkündür.⁴⁷⁶

Azap kavramı Kur'an'da genelde Allah'a izafe edilir ve bu ayetler vasıtasıyla azap etmeye ve rahmet/mağfired etmeye layık yegâne varlığın Allah Teâlâ olduğu ifade edilir. Kur'an'da "Allah'ın rahmeti/mağfireti" ile "Allah'ın azabı" zıddiyet üslubu içerisinde ele alınmıştır. Çünkü azaptan bahseden ayette veya azap ayetinin bulunduğu siyakta rahmet, mağfired ve tövbeye yer verilir. Böylece Allah'ın hak edenleri adaletiyle

⁴⁷³ Maide, 5/40; Ankebut, 29/21.

⁴⁷⁴ Araf, 7/96; Tevbe, 9/95; Yunus, 10/8 ve 70.

⁴⁷⁵ Bakara, 2/284; Al-i İmran, 3/128-129; Maide, 5/18 ve 40; İsrâ, 17/54; Fetih, 48/14; Araf, 7/156; Ankebut, 29/21.

⁴⁷⁶ Yazır, *Hak Dini*, II, 992.

cezalandırıldığı, iman edip salih amel işleyenleri ise rahmet ve lütfuyla ödüllendirdiği bildirilir.⁴⁷⁷ Özellikle azabın karşıtı olan “ecir” sözcüğünün içinde bulunduğu ayetlerde, işlenen günah ve kötülüğe adaletle, yani dengiyle karşılık verileceği; güzel davranışların ise rahmet ve lütufla, yani kat kat mükâfatlandırılacağı ifade edilir.⁴⁷⁸ Başka ayetlerde ifade edildiğine göre Allah Teâlâ merhameti kendine ilke edinmiş ve O’nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır.⁴⁷⁹ Allah kullarına karşı son derece şefkatli,⁴⁸⁰ koruyucu ve merhametlilerin en merhametlisidir.⁴⁸¹ Hadislerde de Allah’ın “rahmetinin gazabını geçtiği” ve “rahmetinin gazabına üstün geldiği” bildirilmiştir.⁴⁸² Başka bir hadiste ise Allah’ın rahmeti yüz parça halinde yarattığı, doksan dokuzunu kendi katında tuttuğu ve yeryüzüne sadece bir parçasını indirdiği, bütün mahlûkatın işte bu parça merhametle birbirlerine acıdıkları ifade edilir.⁴⁸³

2. Azap eğer hikmete dayanırsa *övülen (memduh)* bir şey olur, hikmete dayanmaz ise yerilen ve *hoşlanılmayan (mezzum)* bir şey haline gelir. Azap Allah’ın emrine dayanır ve O’nun hükümlerine uygun olursa adalet olur, aksi halde işkence ve zulüm olur. Bu çerçevede Allah’ın emrine karşı gelen, inkârcılıkta ısrar eden ve yeryüzünde bozgunculuk yapanların Allah tarafından azaba uğratılması, O’nun adaletinin bir gereğidir. Yani bu tür azap, hikmete dayanır ve Allah’ın hak edenleri adaletiyle günahları miktarınca cezalandırılmasıyla gerçekleşir.⁴⁸⁴ Ayrıca Nur ve Nisa surelerinde mevzu bahis olan had cezası, azap kelimesiyle ifade edilmiştir.⁴⁸⁵ Bu tür azap (had cezası), memduh (övülen) azaba bir örnek sayılabilir. Çünkü bu ceza, Allah’ın belirlediği sınırları geçmenin bir neticesidir.⁴⁸⁶

⁴⁷⁷ Bakara, 2/175; Sebe, 34/4-5; Al-i İmran, 3/87-89; Nisa, 4/151-152; Maide, 5/33-34; İnsan, 76/31; Al-i İmran, 3/106-107; En’am, 6/15-16; A’raf, 7/156; Hud, 11/8-9; Hadid, 57/13; Hud, 11/58; Al-i İmran, 3/128; Tevbe, 9/106

⁴⁷⁸ Nahl, 16/96-97; En’am, 6/160; Bakara, 2/261; Zümer, 39/10.

⁴⁷⁹ Araf, 7/156; En’am, 6/12 ve 54.

⁴⁸⁰ Bakara, 2/207.

⁴⁸¹ Yusuf, 12/64.

⁴⁸² İbn Mace, Mukaddime, 13; Buharî, Tevhid, 13; Müslim, Tevbe, 14, 16.

⁴⁸³ Müslim, Tevbe, 17.

⁴⁸⁴ Bakara, 2/10, 90; Al-i İmran, 3/4, 56, Nisa, 4/37, 151, 161; Maide, 5/73, En’am, 6/49, 124; Araf, 7/165; Enfal, 8/35; Tevbe, 9/26, 74, 90; Hud, 11/58; İbrahim, 14/22; Nahl, 16/88 ve 113.

⁴⁸⁵ Nur, 24/2 ve 8; Nur, 24/8; Nisa, 4/25.

⁴⁸⁶ Başka bir ayette Allah Teâlâ’nın, müminlerin vasıtasıyla müşrikleri azaba uğratmak ve onları rezil rüsva etmek istediği bildirilir (Tevbe, 9/14). Kehf suresinde Zülkarneyn’e izafe edilen azap şekli de övülen bir ceza türüdür. Çünkü hakkı temsil eden Zülkarneyn’in azabı zalimlere yöneliktir. Bk. Kehf, 18/86-87.

Azap, Firavun ailesinden (mele) ve onların emsali olan kişi ve kurumlardan sadır olursa, hikmete dayanmadığından ve adaleti tesis amacıyla gerçekleştirilmediğinden yerilen (mezzum) bir ceza olur. Çünkü onlar (Firavun ve melesi), hak ve adalet için değil, bir takım dünyevi arzularını tatmin etmek için azaba başvururlar ve masum insanlara işkence yaparlar.⁴⁸⁷ Sad suresinde Şeytan'ın, Hz. Eyüp'ün maruz kaldığı hastalığı fırsat bilerek ona bir takım vesveseler yoluyla azap ettiği ifade edilir.⁴⁸⁸ Şeytan'ın uyguladığı bu azap şekli de batıl amellere matuftur ve yerilen bir azap çeşididir. Ayrıca Hz. Yusuf'un maruz kaldığı azap türü (azâb-ı elîm) mezzumdur. Bu da zalimlerin mazlumlara ve suçsuzlara uyguladığı bir tür işkence olmaktadır.⁴⁸⁹ Neticede bu ayetlerde Allah'ın dışında başka varlıklara izafe edilen azaplar, zalim ve kâfirlerin, hakkın temsilcisi olan peygamberlere, mazlum ve masum insanlara reva gördükleri değişik eziyet ve işkenceden ibaret olmaktadır. Çünkü ilgili ayetlerde geçen azap şekli, hikmetten yoksundur, inkârcıların ve zalimlerin kendi kurulu düzenlerinin devamı için başvurdukları insanlık dışı bir uygulamadır.

3. Azap etme ve cezalandırma ile merhamet, mağfiret, tövbe, ecir gibi kavramlarla ifadesini bulan mükâfatları elinde bulundurmak ulûhiyetin gereklerindedir. Bunları mutlak anlamda elinde bulunduran tek varlık Allah Teâlâ'dır. Azap kavramının geçtiği ayetler tarandığında mutlak azap etme ve merhamet etme/bağışlama yetkisinin Allah'ın elinde olduğu anlaşılır.⁴⁹⁰ Ayrıca Kur'an'da, mutlak hükümler olan Allah Teâlâ'nın, müstahak olanları azaba uğratmasından dolayı hesaba çekilmesinin tasavvur edilemeyeceği ifade edilir. Şems suresinde, azgınlık yaparak Allah'ın elçisini yalanlayan ve mucize olarak gönderilen deveyi kesen Semud kavminin yerle bir edildiğine⁴⁹¹ işaret edildikten sonra sure, *وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا* “O, yaptığının sonucundan korkacak değildir.”⁴⁹² ayetiyle sona erer. Bu ayet Yüce Allah'ın azaba müstahak olan toplumların cezalandırılmasından sonraki tavrına ilişkin bilgiler içerir. Elmalılı'ya göre Yüce Allah verdiği cezanın ardından bir zarar veya sorumluluk gelir mi? diye endişeye kapılmaz. O, sonunda yaptıklarının hesabını vermeğe mecbur olan ve ettiği azapların

⁴⁸⁷ Bakara, 2/49; Araf, 7/141; İbrahim, 14/6; Duhan, 44/30; Taha, 20/71.

⁴⁸⁸ Sad, 38/41.

⁴⁸⁹ Yusuf, 12/25.

⁴⁹⁰ Bk. Bakara, 2/284). Ayrıca bkz. Al-i İmran, 3/56; Al-i İmran, 3/128-129; Nisa, 4/173; Maide, 5/40 ve 118; Araf, 7/156; Tevbe, 9/106; Hicr, 15/49-50; İsrâ, 17/54, Kehf, 18/58; Ankebut, 29/21.

⁴⁹¹ Şems, 91/11-14.

⁴⁹² Şems, 91/15.

akıbetinden korkması lazım gelen yaratılmış hükümdar ve hâkimlere benzemez. Çünkü onun üstünde onu sorumlu tutacak, ona bir zarar verebilecek hiçbir kuvvet ve kudret yoktur. O hakkın kendisidir. Her şeyi yapmaya kendiliğinden layık, her ne yapsa hakkıdır. Bütün mülk onun olduğu için mülkünde “Dilediğini yapan”⁴⁹³ ve “Allah, yaptığınan sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.”⁴⁹⁴ ayetinde vasfedilen bir zat olarak dilediğini yapar, kimsenin karşı çıkma ve karışmaya hak ve salahiyeti olmadığı gibi ona zerrece bir zarar verebilme ihtimali de yoktur.⁴⁹⁵

Şeytan ve onun yolundan gidenler, fert ve devlet bazında tanrılık iddiasında bulduklarında, bu iddiaya bağlı olarak “azap etme ve cezalandırma” ile “bağışlama” yetkisine sahip olduklarını söylemeleri vehimden (kuruntu) ibarettir. Çünkü bunlar Hakkı temsil etmezler, onların “azap etme” ve “merhamet etme” eylemleri de hayırlı bir amaçtan ve hikmetten yoksundur. Firavun’un, Hz. Musa vasıtasıyla gösterilen mucize neticesinde secdeye kapanıp Müslüman olduğunu bildiren sihirbazlara yönelik tehdidini⁴⁹⁶ ve Ashabu’l-Karye’nin kendilerine art arda gönderilen peygamberlere yönelik suçlama ve azapla korkutmalarını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.⁴⁹⁷ Görüldüğü gibi bu iki ayette sözü edilen azapla, hak ve adalet tesis edilmemekte, zalimlerin bir eylemi olarak geçen azapla değişik işkence uygulamaları kastedilmektedir.

Azap etme ve cezalandırma istidadı, aynı zamanda idarecinin güç ve kudretini gösteren bir husustur. Azabın Zü’l-Karneyn’e nispet edildiği ayette böyle bir durum söz konusudur. Bu ayetlerde onun ceza verme veya ceza vermeyip iyilik yolunu tutma (hüsn) salahiyetine sahip olduğuna işaret edilir.⁴⁹⁸ Azabın Hz. Süleyman’ın bir fiili olarak kullanıldığı Neml, 27/21. ayette de “azap etme”, otoriteyi elinde bulunduranların bir niteliği olarak görülmektedir.⁴⁹⁹

4.Allah’ın azabından korkmak ve bu azap karşısında tedirgin olmak, Allah’a iman etmenin bir sonucudur. Sadece müminler tam anlamıyla Allah’ın azabından korkarlar.

⁴⁹³ Hud, 11/107.

⁴⁹⁴ Enbiya, 21/23.

⁴⁹⁵ Yazır, *Hak Dini*, VII, 5866.

⁴⁹⁶ Taha, 20/71.

⁴⁹⁷ Yasin, 36/18-19.

⁴⁹⁸ Kehf, 18/86-87.

⁴⁹⁹ *“Ya bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirecek ya da onun canını iyice yakacağım yahut onu boğazlayacağım!”*

Diğer taraftan Allah'ın azabından korkmak bir fazilettir ve imanın göstergelerindedir. Allah'tan, O'na kavuşup hesap vermekten ve Allah'ın azabından korkmayanlar ise kâfirlerdir. Bir başka husus, Allah'ın azabından korkmak insanı ümitsizliğe sevk etmemelidir. Çünkü müminler korku-ümit dengesini gözetmekle emrolunmuşlardır. Mümin Allah'ın azabından korkmakla birlikte O'nun rahmetinden kesinlikle ümit kesmez. Kur'an'da Allah'ın rahmetini ümit etme, recâ kökünden türeyen fillerle ifade edilmiştir. İlgili ayetler değerlendirildiğinde, "Allah'ın rahmetini ümit etme"nin müminlerin bir vasfı olarak zikredildiği müşahede edilir.⁵⁰⁰ İsrâ suresinde ise müminlerin Allah'ın rahmetini umdukları ve azabından korktukları bildirilmiştir.⁵⁰¹ Meariç suresinde Allah'ın azabından emin olunamayacağına işaret edilir: "*Onlar, Rablerinin azabından korkan kimselerdir. Çünkü Rablerinin azabından emin olunamaz.*"⁵⁰² Bazı ayetlerde de Allah'a kavuşmayı ümit etmek ve bu doğrultuda hazırlık yapmak övülmüş, Allah'a kavuşmayı ummamak, dünya hayatına razı olmak ve Allah'ı ayetlerinden gafil olmak ise eleştirilmiştir.⁵⁰³

"Havf" (korku) sözcüğünün geçtiği ayetlerde de Allah'ın azabından korkmanın mümince bir davranış olduğu anlatılır. Müminler, Allah'ın riâyet edilmesini emrettiği haklara riâyet eder, Rablerine saygı besler (yahşevne Rabbehüm) ve hesabın kötü sonuç vermesinden korkar,⁵⁰⁴ korku ve ümitle rablerine yalvarırlar.⁵⁰⁵ En'am suresinde Hz. Peygamber (sav)'e hitaben "*Ben, Rabbim'e isyan edersem gerçekten büyük bir günün (kıyametin) azabından korkarım*" buyrulurken uhrevi azaptan korkulmasının gerekliliği vurgulanır.⁵⁰⁶ Kâfirler ahiret azabından korkmazlar.⁵⁰⁷ Ama müminler böyle değildir. Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden (kıyamet günü) korkarlar.⁵⁰⁸ Ayrıca Naziat suresinde Allah'ın huzurunda hesap vermekten korkan ve nefisini arzularından alıkoyanların mekânlarının cennet olacağı

⁵⁰⁰ Bakara, 2/218; Zümer, 39/9.

⁵⁰¹ İsrâ, 17/57.

⁵⁰² Meariç, 70/27. Ayrıca bk. Nahl, 16/47.

⁵⁰³ Yunus, 10/7, 11ve 15; Furkan, 25/21; Ankebut, 29/5.

⁵⁰⁴ Ra'd, 13/21.

⁵⁰⁵ Secde, 32/16. Ayrıca bk. Maide, 5/28.

⁵⁰⁶ En'am, 6/15.

⁵⁰⁷ Müddessir, 74/53.

⁵⁰⁸ İnsan, 76/7 ve 10.

ifade edilir.⁵⁰⁹ Neticede mümin Allah'ın rahmetinden ümit kesmediği gibi⁵¹⁰ O'nun azabından da emin olmaz.⁵¹¹ Mümin, Rabbinin rahmetini umar ve azabından korkar.⁵¹²

5. Kur'an lügatinde azap kavramı ile temel anlamı açısından veya bulunduğu siyaka göre azap anlamında kullanılan kelimeler arasında bazı farklar vardır. Bu farklar göz önünde bulundurulmadan yapılan tefsirler ve manalandırmalar yanlış ve noksan olacaktır. Başta azap olmak üzere, azap anlamında kullanılan kelimelerin kullanıldıkları yerlere baktığımızda bazı hakikatleri kolaylıkla görür ve anlarız. Buna göre Kur'an'da kullanılışı, anlamı ve diğer kelimelerle oluşturduğu anlam ağı ile azap cins bir kelimedir. Kur'an'da, azap anlamında kullanılan diğer kelimeler ise azabın türleri olmaktadır. Buna göre her ikab veya her helak, azap olmaktadır. Ancak her azap ikab veya helak değildir. Biraz daha izah etmek gerekirse azabın, maddî-manevî özelliği ve dünyevî-uhrevî boyutuyla sözü edilen kelimeleri içine alan çatı bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca ikab, be's, nekâl vb. sözcükler azap anlamında kullanılırlarsa mecaz olmaktadır. Azabın anlam sahasına dâhil olan kelimeler, doğrudan veya her zaman azap anlamında kullanılmazlar. Bu kelimeler, bazen temel/kök anlamları itibariyle bazen de nispet edildiği varlığın değişmesine ve kullanıldığı siyaka bağlı olarak azap anlamını ifade ederler.

Bölüm 2'de azapla anlam yakınlığı olan kelime ve kavramların tahliline genişçe yer verileceğinden bu başlık altında sadece örnek kabilinden birkaç kelime hakkında kısacaca bilgi verilecektir:

a-Hakkında bilgi vermek istediğimiz ilk kelime olan ikab, Kur'an'da azaba anlam yönünden en yakın olan kelimedir. "Kişinin işlediği kötü fiil sonucu cezalandırılması"⁵¹³ anlamını ifade eden ikab, azabın kapsamına dâhil olur ve azabın bir türünü ifade eder. İkabın, "şedîd" ve "serî" sözcükleriyle birlikte kullanımını dikkate alarak, onun azabın şiddetli ve seri yapılan cezalandırma yönünü oluşturduğu söylenebilir. Örneğin Haşr suresinde, Nadiroğulları'nın maruz kaldığı dünyevi cezaya

⁵⁰⁹ Naziat, 79/40.

⁵¹⁰ Zümer, 39/53.

⁵¹¹ Meariç, 70/27.

⁵¹² İsrâ, 17/57. Havf sözcüğünün geçtiği bazı ayetlerde, kişinin kendisi adına değil, başkaları adına duyduğu korku ve endişeye yer verilmiştir. Bk. Araf, 7/59; Hud, 11/3, 26 ve 84; Şuara, 26/135; Ahkaf, 46/21; Meryem, 19/45.

⁵¹³ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 1/180.

işaret edildikten sonra onların böyle bir cezaya (sürgün edilmeleri) çarptırılmalarının, Allah ve Resulü (sav)’e karşı gelmiş olmalarının bir sonucu olduğu bildirilir. Ayetin sonunda ise Allah’a karşı gelmenin cezasının çok çetin olduğuna işaret edilir.⁵¹⁴

b-Azap anlamında kullanılan ve temel anlamı “insanın kendisini veya bir başkasını perişan edip mahvetmesi”⁵¹⁵ şeklinde ifade edilen helak kelimesiyle kökü kazıyan ve toptan imha eden azap çeşidi kastedilir. Çünkü Helak sözcüğünün geçtiği ayetlerde, ekseriyetle Allah’ın birey ve toplumları ilahi bir cezaya çarptırarak tamamen ortadan kaldırması, anlamı belirgindir.⁵¹⁶ Azap helakten daha kapsamlı bir kavramdır. Kur’an’da sık sık peygamber gönderip gerekli açıklama ve gerekli uyarıyı yapılmadan hiçbir toplumun helak edilmediği, tarih sahnesinden silinen ve helak edilen kavimlerin kendi günahları sonucu cezalandırıldıkları ifade edilir.⁵¹⁷

c-Nekâl kelimesi, kök anlamı olan “engelleme/alıkoyma” ile azabın kapsamına dahil olan kelimelerden biridir. Nekâl, cezalandırılanın tekrar cinayete/günaha dönmesini engelleyen ve başkalarının benzer suçu işlemelerinin önüne geçen “şiddetli cezalandırma” (ikab-ı şedîd) şeklindedir.⁵¹⁸ Bu sözcükle özellikle azabın caydırıcılık yönünün ifade edildiğini söylemek mümkündür. Araf suresinde cumartesi yasağını ihlal edenlerin aşağılık maymuna çevrilerek azaba uğratıldığına yer verilir.⁵¹⁹ Akabinde Yüce Allah’ın bu cezalandırmayı, olayı görenlere ve sonraki kuşaklara ibret kıldığına işaret edilir: “Biz bunu (maymunlaşmış insanları), hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakîler için de bir öğüt vesilesi kıldık.”⁵²⁰ Nekâl kelimesinin kullanıldığı diğer ayetlerde⁵²¹ de suçu işleyen cezasız bırakılmaması, cezalandırılanın işlediği suçta tekrar dönmesinin önüne geçilmesinin yanı sıra, başkalarının da aynı suçu işlemelerine engel olunmasının vurgulandığını görmek mümkündür.

d-Azap anlamında kullanılan kelimeleri biri olan “hizy” sözcüğü ise kök anlamı ve Kur’an’ın lügatinde taşıdığı anlamla daha çok manevî azaba delalet eder. Sözlükte

⁵¹⁴ Haşr, 59/2-4.

⁵¹⁵ Çimen Niçin Helâk Oldular, s. 70.

⁵¹⁶ Çimen, Niçin Helâk Oldular, s. 75.

⁵¹⁷ En’am, 6/6, 47 ve 131; Enfal, 8/54; Hud, 11/117; İsrâ, 17/16.

⁵¹⁸ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, I, 546.

⁵¹⁹ Araf, 7/65.

⁵²⁰ Araf, 7/66.

⁵²¹ Naziât, 79/25; Nisa, 4/84.

“utanma” ve “reszil rüsva etme, zelil ve hakir kılma”⁵²² anlamlarını ifade eden “hizy” ile anlatılan azap çeşidi, kişinin zelil kılınması, Allah’ın o kişiyi rahmetinden uzaklaştırması ve ondan nefret etmesi ve müstahak olanı “utanılacak bir hale sokması” şeklinde olan bir cezalandırmadır. Hac suresinde, bir bilgi, yol gösterici ve kitaba dayanmadan büyülenerek insanları Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışmaya girenlerin cezasının, dünyada rezil rüsva olma (hizy), ahirette yangın azabı (azâbe’l-harîk) olduğu ifade edilir.⁵²³ Azapla birlikte kullanıldığı ayetlerde⁵²⁴ daha çok dünyevî-manevî cezalandırmayı ifade eden hizy sözcüğü, kullanıldığı Fussilet, 41/16.ayette ise ahiret azabının daha alçaltıcı/aşağılayıcı (ahzâ) olduğu vurgulanır.

Kur’an’da azapla anlam benzerliği olan kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Bu kelimelerin kimisi azabın dünyevî-uhrevî boyutlarını, kimisi de maddî-manevî özelliklerini karşılamaktadır. Ayrıca bu kapsamda değerlendirilen kelimelerin bir kısmı da azabın nasıl ve ne şekilde geldiğini/çarptığını ifade etmek için kullanılmışlardır.

e-Azap kavramının geçtiği ayetlerde veya azabın bulunduğu siyakta aynı zamanda azabın karşıtı kavramlar aracılığıyla Allah Teâlâ’nın rahmet ve merhametine vurgu yapılır. Tespitlerimize göre mağfiret, rahmet/merhamet, tövbe, ecir, af/afv, fazl, fevz gibi kelime ve kavramlar azap kavramının karşıtı olarak kullanılmışlardır. Bu kavramlar vasıtasıyla Allah Teâlâ’nın azaba uğratma konusunda mutlak yetkiye sahip olduğu vurgulanmakla beraber; bağışlama, merhamet etme ve affetmenin de O’nun elinde olduğu ifade edilir. Azap-mağfiret, azap-rahmet, azap-tövbe vb. karşıt kavramların kullanıldığı ayetlerden hareketle Allah’ın azabının katıksız adalet; merhamet ve mağfiretinin ise O’nun ihsan ve lütfu olduğu söylenebilir. Örneğin azabın tam zıddı bir kavram olan mağfiret, temel anlamı bir “şeyin üzerini örtme, gizleme”⁵²⁵ anlamına gelen “ğfr” kökünden alınmış bir mastar-isimdir. Farklı kalıplarıyla 234 yerde tekrar eden mağfiret, Allah’a nispet edildiğinde “Allah’ın bir kulunu azabından koruması” anlamını ifade eder.⁵²⁶ Mağfiret kelimesi, değişik türevleriyle birlikte Kur’an’da azap

⁵²² İsfahânî, *el-Müfredat*, s.195.

⁵²³ Hac, 22/8-9.

⁵²⁴ Bakara, 2/85 ve 114; Maide, 5/33 ve 41; Tevbe, 9/14; Hud, 11/39, 93; Taha, 20/134; Hac, 22/8-9; Zümer, 39/26 ve 40; Fussilet, 41/16.

⁵²⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 811; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 469.

⁵²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 469.

kavramına karşıt bir şekilde kullanılan kelimelerin başında gelir.⁵²⁷ Azap ve mağfiretin karşıt bir şekilde kullanıldığı ayetlerde, Yüce Allah'ın çokça bağışlayıcı ve esirgeyciliğine, O'nun azabının ise acı veren bir azap olduğuna vurgu yapılır.⁵²⁸ Esirgemesi ve bağışlaması bol olan Allah Teâlâ, kullarını yaptıkları hatalar yüzünden hemen cezalandırmaz.⁵²⁹ Ayrıca bu ayetlerde, kâfirler ve var güçleriyle Allah'ın ayetlerini etkisiz kılmaya çalışanlar için acı ve şiddetli bir azabın hazırlandığı, inanıp iyi işler yapanlar, tövbe edip hatalarını düzeltenler için⁵³⁰ çokça bağışlama ve acımanın olacağı ifade edilir.

6.Dünyevî azap, inkârcı ve bozguncu toplumun kökünü kazıyan “azâb-ı isti'sâl” (helâk azabı), diğeri de “uyarı ve imtihan şeklinde gelen azap” olmak üzere ikiye ayrılır. Helak azabı ile uyarı ve imtihan cinsinden olan azap arasında fark vardır. Helak azabını hak eden toplumlar, inkârcılıkta ısrar eden, zalim ve bozguncu toplumlardır. İnkârcılık ve zulümleriyle tarih sahnesinden silinen Hz. Nuh'un kavmini, Ad ve Semûd kavimlerini buna örnek verebiliriz. Ancak sözü edilen bu toplumlar, yok edilmeden hemen önce peygamberler ve iman edenler helak beldesinden çıkartılmıştır.⁵³¹ Çünkü iman edip salih amel işleyenler, günahsızlar azaptan uzak tutulmuşlardır. Dünya ve ahirette emniyet ve güven, inanan ve güzel işler yapanlara has kılınmıştır. Enfal suresinde, peygamber aralarındayken ve helaki hak toplumla birlikte yaşayıp istiğfarda bulunanlar varken Allah'ın bir toplumu helak etmeyeceği ifade edilir.⁵³² Hud suresinde ise halkı ıslah edici olan memleketleri helak etmenin, Allah'ın adaletinde olmadığı ifade edilir.⁵³³

Dünyevi azabın ikinci türü olan uyarı ve imtihan yoluyla gelen azap, yok eden ve kökünü kurutan bir azap türü değildir. Bu tür azaba hem müminler hem de kâfirler muhatap olurlar.⁵³⁴ Bu azap şekli, müminlerin dünyada müptela oldukları elem ve musibetlerdir, yani imtihan esnasında onların maruz kaldıkları darlık, yokluk ve hastalık

⁵²⁷ Bakara, 2/284; Al-i İmran, 3/129; Maide,5/18; Fetih, 48/14; Maide, 5/40 ve 118; Bakara, 2/175; Sebe, 34/4-5; Al-i İmran, 3/16 ve 87-89; Nisa, 4/151-152; Maide, 5/33-34; Hicr, 15/49-50; Kehf, 18/58; Fatır, 35/7; Hadid, 57/20; Ahzab, 33/24; Enfal, 8/33.

⁵²⁸ Hicr, 15/49-50; Hadid, 57/20.

⁵²⁹ Kehf, 18/58.

⁵³⁰ Al-i İmran, 3/87-89; Nisa, 4/151-152; Sebe, 34/4-5; Fatır, 35/7; Maide, 5/33-34. Ayrıca bk. Bakara, 2/284; Al-i İmran, 3/129; Maide,5/18; Fetih, 48/14; Maide, 5/40 ve 118.

⁵³¹ Yunus, 10/102-103; Hud, 11/81. Ayrıca bkz. Araf, 7/83-84; Hicr, 15/59; Enbiya, 21/71 ve 74; Şuara, 26/169-173; Neml, 27/57; Ankebut, 29/31-32.

⁵³² Enfal, 8/33.

⁵³³ Hud, 11/117.

⁵³⁴ En'am, 6/40-45. ve Araf, 7/94-95. ayetlerde “be'sâu-darrâu” sözcükleri ile helak azabı öncesi kâfirlere tattırılan bela ve musibetlere işaret edilir.

gibi sıkıntılardır. İnsanın imtihan sırasında maruz kaldığı bela ve musibetlerin, “azap” sözcüğüyle ifade edilmesinin nedeni, bu tür sıkıntıların insanı bazı arzu ve isteklerinden alıkoymasındır. Çünkü bela ve musibetlerle denenen insan, isteklerine engel olunmuş ve bazı nimetlerden men edilmiş olmaktadır.

Müminlerin imtihan yoluyla azaba uğratılması, Kur’an’da “be’sâu-darrâu” ve “belâ/ibtilâ” sözcükleri vasıtasıyla anlatılmıştır. Bakara suresinde müminlerin güzel vasıflarının sıralandığı bir ayette onların aynı zamanda bela ve musibetlere karşı sabırlı oldukları ifade edilir: “... *darlıkta (be’sâu), hastalıkta (darrâu) ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.*”⁵³⁵ Ayette geçen “be’sâu” sözcüğü, “darlık ve fakirlik”,⁵³⁶ “Darrâu” sözcüğü ise “bedenlerle ilgili musibetler, hastalık” anlamına gelir.⁵³⁷ Başka bir ayette ise “be’sâu” ve “darrâu” sözcükleriyle ifade edilen sıkıntılarla imtihan etmenin, Allah’ın öteden beri değişmez kanunu olduğu ifade edilir.⁵³⁸ Bu iki kelimenin kullanıldığı diğer ayetlerde, azaptan (helak azabı) önce insanların tövbe edip rablerine dönmeleri ve ıslah olmaları için darlık ve hastalıkla denendiklerine işaret edilmektedir.⁵³⁹

Belâ/ibtilâ kavramının geçtiği ayetlerde hem peygamberlerin⁵⁴⁰ hem de diğer insanların değişik şeylerle denendiklerine işaret edilir. İlgili ayetlere bakılırsa Allah müminleri, biraz korku (düşman ve ölüm korkusu) ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle,⁵⁴¹ malları ve canlarıyla,⁵⁴² yeminler⁵⁴³ ve av hayvanları⁵⁴⁴ konusunda, onlara verdiği şeyler (hukuki düzenler, şeriatlar) ile⁵⁴⁵ denemektedir. Ayrıca Allah Teâlâ, müminlerin müşriklerle savaşmalarını takdir ederek onları denemek istemiş⁵⁴⁶ ve

⁵³⁵ Bakara, 2/177.

⁵³⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 328; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 218 ve II, 127; Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 62; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzil*, II, 162; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 36.

⁵³⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, VIII, 377; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VII, 227.

⁵³⁸ Bakara, 2/214.

⁵³⁹ En’am, 6/40-44; Araf, 7/94-95.

⁵⁴⁰ Bakara, 2/124; Neml, 27/40.

⁵⁴¹ Bakara, 2/155.

⁵⁴² Al-i İmran, 3/186.

⁵⁴³ Nahl, 16/92.

⁵⁴⁴ Maide, 5/94.

⁵⁴⁵ Maide, 5/48.

⁵⁴⁶ Muhammed, 47/4.

cihad edenlerle zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkarmak için müminleri imtihan etmiştir.⁵⁴⁷

7. Azabın hikmete uygun, caydırıcı hatta gerçek anlamda azap olabilmesi için birçok sığata haiz olması gerekir. Kur'an'da yaygın bir şekilde zikredilen azap, bu sıfatların tamamını sahiptir. Bu hakikat bilinmeden azabın geçtiği ayetlerdeki hikmet ve sırların idrak edilmesi zor olacaktır. Kur'an'da azabın geçtiği ayetler tarandığında, azabın farklı kelimeler tarafından nitelendiği görölür. Kur'an'da azabın farklı kelimeler tarafından vasfedilmesi, Allah Teâlâ'nın dilediği bazı hikmet ve anlamları ifade etme amacına yöneliktir. Bu durum aynı zamanda O'nun "azaba uğratma" hususundaki sınırsız güç ve kuvvetine delalet eden bir durumdur. Çünkü yerine göre azap, "elîm", "azîm" veya "muĥîn" ile nitelendiğinde Allah'ın kudret ve azameti açıklanmış olmaktadır.⁵⁴⁸

Diğer taraftan dil bilgisel olarak azabın sıfatı konumunda olan kelimelerin, ism-i fail, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe kalıbında kullanılması, söz konusu terkiplerle kastedilen azabın sürekli ve sabit olduğuna delalet eder. Bilindiği gibi bu kalıplar, yapı olarak buldukları sıyaka göre hal (şimdiki zaman), istikbal (gelecek), istimrar (süreklilik) ve sübut (sabit olma) zamanlarını içerirler.⁵⁴⁹ İşte bu husus, hem işlenen suçun ve günahın türüne göre azabın takdir edildiği gösteren bir durumdur hem de suç/günah işleyeni ve aynı suç işleme eğiliminde olanları vazgeçirme (caydırıcılık) amacına yöneliktir.

Burada örnek babından azabın farklı sözcüklerle oluşturduğu terkiplerin (sıfat tamlaması) birkaçının anlamına kısaca değinilecektir. Bu tamlamalar "Azabın Sıfatlı Kullanımı" başlığı altında detaylı bir şekilde incelendi.

a-"Azâb-ı elîm", Kur'an'da en fazla kullanılan tamlamadır. Bu tamlamanın geçtiği ayetler sıyak-sıbak çerçevesinde yorumlandığında, kâfirler,⁵⁵⁰ müşrikler,⁵⁵¹ münafıklar⁵⁵² ve yahudilerden⁵⁵³ söz edildiği anlaşılır. "Azâb-ı elîm" terkininin geçtiği

⁵⁴⁷ Muhammed, 47/31.

⁵⁴⁸ Abdü'l-Âl, *Lafzu'l-Azâb*, s. 130-131.

⁵⁴⁹ es-Samrâi, *Meâni'l-Ebniyeti fi'l-Arabiyyeti*, s.44-45, 52-53 ve 65-68; Abdü'l-Âl, *Lafzu'l-Azâbi*, s.43-44.

⁵⁵⁰ Al-i İmran, 3/91; Maide, 5/36; Nahl, 16/104; Tevbe, 10/4; İbrahim, 14/22; Nahl, 16/63; Al-i İmran, 3/177; Nisa, 4/18; İsra, 15/10; Ahzab, 33/8; Mülk, 67/28; Ankebut, 29/23; Casiye, 45/11; Nisa, 4/173; Casiye, 45/8; Maide, 5/73; Yunus, 10/96-97.

⁵⁵¹ En'am, 6/70; Enfal, 8/32; Hac, 22/25; Fetih, 48/25; Lokman, 31/7; Tevbe, 9/3; Sebe, 34/5; Teğabun, 64/5; Şura, 42/21; Müzzemmil, 73/13; İnşikak, 84/24; Saffat, 37/38.

⁵⁵² Bakara, 2/10; Nisa, 4/138; Tevbe, 9/61, 74, 79 ve 90; Nur, 24/19.

bir kısım ayette ise müminlere seslenilir ve onlar bazı hususlar azapla uyarılır.⁵⁵⁴ Buna göre bu tamlamanın geçtiği ayetlerde, farklı inanç gruplarından bahsedildiğini söylemek mümkündür.

“Elîm” (“elm” kökü), Kur’an’da toplam 73 defa kullanılmıştır. Nisa, 4/104. ayette 3 defa tekrar eden muzari kalıbı dışında, bütün ayetlerde azap kelimesinin sıfatı konumundadır. Elem “aşırı acı” anlamına gelir.⁵⁵⁵ İşlenen suç ve günaha tekrar dönülmesinin önüne geçilmesi veya aynı günahı işleme potansiyeline sahip olan insanların engellenmesi için azabın ve cezanın caydırıcı olması, yani elem verici olması lazımdır. “Elîm” sıfatı üç şekilde izah edilir. İlkinde göre elîm sıfatı, if’al babının ism-i fail kalıbındandır ve “mu’limun” (acı veren) anlamını ifade eder.⁵⁵⁶ İkinci izaha göre elîm, ism-i mef’ûl manasındadır. Buna göre mana “acı verilen azap” (azâb-ı mu’lem) olur.⁵⁵⁷ Üçüncü izaha göre “elîm” sözcüğü, “elime” (silasi/üçlü) fiilinden “ism-i fail” manasındadır. Bu durumda “elîm”in manası “elem sahibi” biçiminde olur.⁵⁵⁸ Nihayetinde elîm, ister acı veren (mu’limun), ister “acı verilen” (mu’lemun) isterse “elem sahibi” (zû elemin) şeklinde izah edilsin ve yorulmansın, her hâlükârda azabın, elîm sıfatı vasıtasıyla caydırıcılık vasfının daha bir kuvvetlendiğini söylemek mümkündür.

b-“Azîm” sözcüğü on beş ayette azabı nitelemiştir. “Azâb-ı azîm” şeklinde geçtiği bütün ayetlerde “azîm” kelimesi, belirsiz (nekre) isimdir. “Azîm”in nekre gelmesi, azap türleri içerisinden künhünü Allah’tan başkasının bilemeyeceği büyük azapların olacağı anlamına delalet eder.⁵⁵⁹ “Azîm”in kökü olan “azm” (a-zu-me), maddî manevî büyük olan her şeyi ifade etmek için kullanılır⁵⁶⁰ ve azîm sözcüğü, bu fiilin ism-i fail kalıbıdır.⁵⁶¹ Azâbın “kebîr”le değil de azîm ile nitelenmesi, azabın korkunçluğunu ifade etmesi bakımından daha etkili bir yoldur.⁵⁶² Ayrıca azabın, “azâb-ı azîm” şeklinde

⁵⁵³ Bakara, 2/104; Bakara, 2/174; Al-i İmran, 3/21, 77 ve 188; Nisa, 4/161; Tevbe, 9/34.

⁵⁵⁴ Nahl, 16/116-117; Bakara, 2/178; Maide, 6/94; Mücadele, 58/4; Tevbe, 9/39; Fetih, 48/16-17; Nur, 24/63; Saf, 61/10-11.

⁵⁵⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 25.

⁵⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 291-292; Vâhidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbüri, *el-Vâsît fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecîd*, (thk. Adil Ahmed Abdü’l-Mevcûd v.dğr.), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, I, 88; Buna göre “Bedi’ü’s-semâvâti...”(Bakara, 2/117) ayetinde geçen “bedî” kelimesi de bunun gibidir. Bu ayette “bedî” sözcüğü “mübdîu” anlamındadır. (Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 291-292.)

⁵⁵⁷ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, I, 282.

⁵⁵⁸ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, I, 282.

⁵⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 62.

⁵⁶⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 440.

⁵⁶¹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, I, 116.

⁵⁶² Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 137. Krş. Ebussuûd, *İrşâd*, I, 68.

kullanılması, çeşitli acı ve kederlerin kesintisiz devam ettiği anlamını katar.⁵⁶³ Azabın caydırıcı olabilmesi için azabı uygulayanın büyüklüğüne yaraşır şekilde, suç ve günah işleyeni madden ve manen küçültücü bir vasfa sahip olması lazımdır. Azabın sıfatı olan azîm sözcüğünün, ism-i fâil kalıbında kullanılmasında buna işaret vardır.

c.Azap yirmi ayette “kuvvetli/güçlü ve sıkı bir şekilde bağlamak” anlamındaki “şdd” kökünden bir sıfat olan “şedîd” ile nitelenmiştir.⁵⁶⁴ Azabın “şedîd” ile vasfedilmesi, onun ağırlığına ve acımasızlığına delalet eder.⁵⁶⁵ Yine bu kullanım sayesinde azabın, muazzeb (azap gören) üzerindeki büyüklüğü, gücü ve tesiri ifade edilmiş olunmakta, herhangi bir hoşgörü ve müsamahanın söz konusu olmadığı ifade edilmektedir.⁵⁶⁶ Bu ise azabın caydırıcılık vasfını artıran ve kuvvetlendiren bir husustur.

ç.Azap kavramı on dört ayette “sekine/vakar” ve “zillet/alçaklık”⁵⁶⁷ anlamını ifade eden “hvn” kökünden alınan “muhîn” sözcüğü tarafından nitelenmiştir. Azabın “muhîn” ile nitelendiği ayetlerde, isyan ederek ve alay alarak Allah’ın dinini ve resulünü küçümseyen ve basite alanların aşağılanması ve zelil kılınması kastedilir. Onların bu inatçı ve sert tavırlarına karşın, kendilerine takdir edilen ve münasip görülen ceza, aşağılayan bir azaptır.⁵⁶⁸ Azab-ı muhîn manevi azap şeklidir. Bu azaba muhatap olanın aşağılanması, rezil edilmesi, küçük düşürülmesi, onur ve şerefine hiçe sayılması söz konusudur. Bu tür azap, bedenî/maddî azaptan daha çetin ve etkili olabilmektedir.

d.Azâb-ı mukim, sürekli, sabit ve yok olmayan azap anlamına gelir⁵⁶⁹ ve beş ayette kullanılır. Azabın caydırıcı olabilmesi için devamlı ve sürekli, suç ve günah işleyene çıkış kapısı bırakmayan ve üzerinde ikamet eden bir vasıfta olması lazımdır. Bu terkipte sıfatın ism-i fail kalıbıyla gelmesinde buna işaret vardır. Çünkü daha önce de vurgulandığı gibi ism-i fail kalıbında, ıstımrar ve sübût anlamları mevcuttur. Bu tamlamanın geçtiği ayetlerde, azaba düşen kâfirlerin,⁵⁷⁰ münafıkların,⁵⁷¹ şirk ve inkârda

⁵⁶³ Vâhidî, *el-Vasît*, I, 85.

⁵⁶⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.338; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, II, 255.

⁵⁶⁵ Abdü'l-Âla, *Lafzü'l-Azâb*, s.129.

⁵⁶⁶ Abdülkadir, “Eserü's-Siyâki”, s. 4.

⁵⁶⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1059.

⁵⁶⁸ Abdülkadir, “Eserü's-Siyâki”, s. 7.

⁵⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 406.

⁵⁷⁰ Maide, 5/36-37; Tevbe, 8/68; Şura, 42/45; Hud, 11/39.

⁵⁷¹ Tevbe, 8/68.

direnen Mekke müşriklerinin⁵⁷² azaptan çıkma ümitsizliklerine işaret edilir ve onların dünyaya tekrar dönmelerinin imkânsızlığı vurgulanır.

⁵⁷² Zümer, 39/40.

BÖLÜM 2: AZAP KAVRAMIYLA ANLAM İLİŞKİSİ OLAN KELİMELELER

Azap kavramı Kur'an'da yaygın bir şekilde kullanılmasının yanı sıra birçok kelime ve kavramla da anlam yönünden irtibat halindedir. Kur'an'ın azap hususundaki görüşünün tespiti, yani azap meselesinin Kur'an'da nasıl ve ne şekilde ele alındığını ortaya konması için azapla ilişki içerisinde olan kelime ve terkiplerin belirlenmesi ve bunların azapla hangi yönden irtibat kurduklarının iyice açıklığa kavuşturulması gerekir. Çünkü tablonun tamam olabilmesi için ana terimin (azabın) doğru anlamına ulaşmamıza yardım eden, bir şekilde anlam ilişkisi içerisinde olduğu ve kendisini çevreleyen öteki kelime ve kavramları ele almak zorunludur. Bu, birbiri ile yakinen irtibatlı kelimelerin oluşturduğu kavramsal dokudur.¹ Zira bir kelime nadiren diğer kelimelerden ayrı ve bağımsız durur. Tam tersine, kelimeler kullanıldıkları her yerde diğer sözcüklerle kaynaşır ve belirli anlam ilişkisi içerisinde olurlar. Her kelimenin sanki kendi seçtiği arkadaşları vardır. İşte bu durum, *semantik alan* denilen şeydir.²

Azapla anlam ilişkisi olan kelime ve kavramları, yani azabın anlam sahasına dâhil olan kelimeleri üç grup halinde incelemek mümkündür. Birinci grubu, azapla yakın-anlam irtibatı olan kelimeler oluşturmaktadır. Yaptığımız araştırma ve taramalar neticesinde Kur'an'da, 74 kelime ve kavramın azaba benzer şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. İkinci grupta azapla zıt-anlam ilişkisi içerisinde olan kelimeler yer almaktadır. Üçüncü grupta ise bu iki grubun dışında kalan, ancak bir şekilde azapla anlam yönünden irtibatlı olan kelimelerden meydana gelir.

2.1. Azap Kavramıyla Anlam Yakınlığı Olan Kelimeler

Bu grupta değerlendirilen kelimelerin bir kısmı temel anlamı ile azapla anlam yakınlığı içerisindeyken, bir kısmı da kullanıldığı bağlam ve failine bağlı olarak ifade ettiği anlam ile azapla yakın-anlam ilişkisi içerisindeyken. Söz konusu kelimelerin hem temel anlamları hem de Kur'an bütünlüğü içerisinde kazandıkları anlamlar tespit edilerek azapla hangi yönden irtibatlı oldukları belirlenmiştir.

¹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (trc. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 211.

² İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 68.

Azaba anlamca yakın olan kelimeleri temelde üç kategoride incelemek mümkündür. Birinci katagoride daha çok maddî/bedenî (fizyolojik) azaba delalet eden kelime ve kavramlar bulunmaktadır. İkinci kategoriye ise manevî/rûhî (psikolojik) cezalandırmayı ifade eden kelime, kavram ve ifadeler oluşturmaktadır. Üçüncü kategoride ise azabın gelişini ve çarpmasını ifade eden kelimeler yer almaktadır.

Daha önce değişik vesilelerle ifade ettiğimiz gibi azap, insanın arzuladığı ve canının çektiği birçok şeyden mahrum bırakılması, günah ve hatalarına karşılık kendisine hem bu dünyada hem de ahirette her türlü acı, keder ve elemi verilmesidir. Azap insan nefesine ağır ve zor gelen, onun hem beden hem de ruhunu etkileyen ve acı hissini veren şeydir. Buradan hareketle azabın, insanı sadece bedensel ihtiyaçlarından alıkoyan, onu maddi arzularından mahrum eden bir şey olmadığı, bununla birlikte insanın ruhunu inciten, moralini bozan bir manevî cezalandırma olduğunu da söylemek mümkündür.

Kur'an'da anlatılan azabın dünyevi-uhrevi boyutları olduğu gibi maddi-manevi boyutları da vardır. Azaba müstahak olan kişi, maddî (fizyolojik) yönden veya manevî (psikolojik) yönden acıları hissedebileceği gibi her ikisini de birlikte hissetmesi mümkündür. Aslında bedenî azapla ruhî azabı kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Maddi-manevî, dünyevî-uhrevî azap türlerinin hepsinde manevî bir cezalandırma/azap söz konusudur. Çünkü azap çeken kişi, arzulamadığı ve başına gelmesini istemediği³ bir şeyle karşı karşıyadır. Bu nedenle onun bedeninin elem çekmesinin yanında, ruhunun da ıstırap çekmesi söz konusudur. Burada yapılan, genel itibariyle maddî azap yönüyle belirgin olan kelimelerin bir grupta, daha çok manevî azaba işaret eden kelimelerin de başka bir grupta toplanmasıdır.

Özellikle Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerin inkârcı, azgın ve bozguncu kavimleri, işledikleri büyük günahlar nedeniyle çeşitli şekillerdeki felaketlerle azaba uğratılmışlardır. Ankebut, 29/40. ayette ifade edildiği gibi kiminin üzerine taş yağdırılmış, kimini korkunç bir ses yakalamış, kimi yerin dibine gömülmüş kimi de sulara boğulmuştur. Ayrıca bu ayette sıralanan dört türlü cezalandırma şekli ve Kur'an'ın değişik surelerinde ifade edilen diğer azaplar⁴ birer maddi cezalandırmadır.

³ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III, 496.

⁴ İsra, 17/103; Araf, 7/84.

Bunun yanı sıra Kur'an'a inanmayan Yahudiler⁵ ile münafıklarda olduğu gibi kimine de zillet damgası vurularak kıyamete kadar mânevî azaba mâruz bırakılmışlardır. Yine Kur'an-ı Kerim'de, kâfirlerin sahip olduğu mal-mülk ve çocuklar gibi gelip geçici dünya nimetlerinin aslında kendileri için bir azap olduğu⁶ haber verilmiş, bu şekilde maddî imkânların insan bedenine haz vermesine karşılık ruhu için ıstırap kaynağı olabileceği, mânevî mutluluğun madde ile değil Allah'a bağlanmakla gerçekleşeceği ve Allah yolunda harcanmayan servetin sahibini azaba sürükleyeceği⁷ anlatılmak istenmiştir.⁸

Görüldüğü gibi azaba müstahak olan insanın bedeni acı duyduğu gibi ruhu da acı duyar. Daha açık söylemek gerekirse, azab bazen insanın ayrılmaz parçası kabul edilen, insanı insan yapan onur, şeref, itibar, şahsiyet ve özgürlük gibi özelliklerini elinden alır ve insanı onlardan mahrum eder. Azabın bu manevi boyutunu, azap kavramının bazı kelimelerle oluşturduğu terkip ve kullanımlardan, bir de kullanıldığı bağlamlardan anlıyoruz. Yeri geldiğinde ifade edileceği gibi kişinin azarlanması, aşağılanması, hor ve hakir görülmesi manevi bir azap olarak bazı kavramlar üzerinden ifade edilmiştir.

2.1.1.Maddî/Bedenî (Fizyolojik) Azapla İlgili Kelimeler

Azapla anlam benzerliği olan kelimelerin geneli maddî cezalandırmanın değişik boyutları ve aşamalarını ifade etmek için kullanılmışlardır. Başka bir deyişle azapla yakın-anlam irtibatı içerisinde olan kelimelerin geneli, azabın dünyevî kısım ve şekillerini yansıtan kelimelerdir. İşlenen suç ve günahların çeşitli oluşuna paralel bir şekilde verilen cezalar çeşitli ve suçun/günahın büyüklüğü veya küçüklüğüne göre değişmektedir. Bu kavramlar, Yüce Allah'ın, çeşitli günahlara batmış toplumları cezalandırma türlerini gösterir. Bütün bu cezalandırmaların ortak adı azaptır. Kur'an'da sık sık geçmiş isyankâr ve zalim toplulukların nasıl ve ne şekilde azaba uğratıldıklarına yer verilir. Söz konusu kavimlerin başlarına gelen bela ve musibetler, azap kavramıyla ifade edildiği gibi, aynı zamanda azabın anlam sahasına dâhil olan helak, be's, ikab, hasf, tedmîr, ğark vb. kavramlarla da ifade edilmiştir. İnkârcı toplulukların akibeti tek tür azapla son bulmamış, Ankebut suresinde de belirtildiği gibi onlar, işledikleri

⁵ Bakara, 2/61; Âl-i İmrân, 3/112.

⁶ Tevbe, 9/85.

⁷ Tevbe, 9/34-35.

⁸ Yavuz, "Azap" md., IV, 302.

günahlara bağlı olarak farklı şekillerde ortadan kaldırılmışlardır.⁹ İşte azap, bu surede ve Kur'an'ın değişik surelerinde ifade edilen dünyevî-uhrevî ve maddî-manevî cezalandırmaların ortak adıdır. Biraz daha izah etmek gerekirse azap, bu başlık altında tahliline yer verilen kelime ve ifadelere göre odak bir kavramdır; onları içine alan çatı/şemsiye kavram olma özelliğine sahiptir. Maddî/bedenî azapla ilgili kelimeler **Tablo-8**'de gösterilmektedir:

Tablo-8: Maddî/Bedenî (Fizyolojik) Azapla İlgili Kelimeler			
Kelimeler	İlgili Ayetler	Kelimeler	İlgili Ayetler
1. İkâb (العقاب)	Ra'd, 13/6 ve 32; Sad, 38/14; Mümin, 40/3, 5 ve 22; Bakara, 2/196, 211; Al-i İmran, 3/11; Maide, 5/2, 98; Enfal, 8/13, 25, 48, 52; Haşr, 59/4, 7; En'am, 6/165; A'raf, 167; Fussilet, 41/43.	26.Keyd (الكيد) ve İstidraç (الاستدراج)	A'râf 7/183; Kalem 68/45.
2.Helâk (الهلاك)	Bakara, 2/205; Al-i İmran, 3/117; Maide, 5/17; En'am, 6/6, 26 ve 47; Araf, 7/4, 129, 155, 164 ve 173; Enfal, 8/54; Tevbe, 9/42; Yunus, 10/13; Hud, 11/40 ve 117; İbrahim, 14/13; Hicr, 15/4; İsra, 17/16-17 ve 58; Kehf, 18/59; Meryem, 19/74 ve 98; Taha, 20/128, 132 ve 134; Enbiya, 21/60 ve 95; Hac, 22/45; Müminun, 23/27; Şuara, 26/139 ve 208; Kasas, 28/23, 59 ve 78; Ankebut, 29/33; Secde, 32/26; Yasin, 36/31; Sad, 38/3; Zuhruf, 43/8; Duhan, 44/37; Casiye, 45/24; Ahkaf, 46/27 ve 35; Muhammed, 47/13; Kaf, 50/36; Necm, 53/50; Kamer, 54/51; Mülk, 67/28; Hakka, 69/1; Mürselat, 77/16.	27.Mekr (المكر) ve Hud'a (الخدعة)	Al-i İmran, 3/54; Araf, 7/99; Enfal, 8/30; Yunus, 10/21; Ra'd, 13/42; İbrahim, 14/46; Neml, 27/50; Nisa, 4/142.
3.Nekâl (نكال)	Nisa, 4/84; Naziat, 79/25; Bakara, 2/66; Maide, 5/38; Müzzemmil, 73/12.	28.Ka't (القطع)	Al-i İmran, 3/127; En'am, 6/45; Araf, 7/72; Enfal, 8/7; Hicr, 15/66; Hac, 22/19; Muhammed, 47/15.
4.Be's (البأس)	En'am, 6/147-148; A'raf, 7/4-5 ve 97-98; Kehf, 18/2; Mümin, 40/29 ve 84-85; Enbiya, 21/12; Bakara, 2/177, 214; En'am, 6/42; A'raf, 7/94.	29.Fitne (الفتنة)	Saffat, 37/63; Zariyât, 51/13-14; Ankebut, 29/10; Nahl, 16/110; Nur, 24/63.
5.Batş (البطش)	Duhan, 44/16; Kamer, 54/36; Buruç, 85/12.	30.Ġâbir (الغابر)	Araf, 7/83; Hicr, 15/60; Şuara, 26/171; Neml, 27/57; Ankebut, 29/32-33; Saffat, 37/135.
6.İntikam (الانتقام)	Al-i İmran, 3/4; Maide, 5/94-95; Secde, 32/21-22; Duhan, 44/15-16; Buruç, 85/8-10; Araf, 7/136-137; Hicr, 15/79; Zuhruf, 43/25 ve 41; İbrahim, 14/47; Zümer, 39/37.	31.Hasat (الحصد)	Hud, 11/100; Enbiya, 21/15.
7.Tedmîr (التدمير)	İsra, 17/16; Furkan, 25/36; Araf, 7/137; İsra, 17/16; Furkan, 25/36; Şuara, 26/172; Neml, 27/51; Saffât, 37/136; Ahkaf, 46/25; Muhammed, 47/10.	32.Humûd (الخمود)	Enbiya, 21/15; Yasin, 36/29.
8. Ricz (الرجز)	Bakara, 2/59; Araf, 7/134 ve 162; Ankebut, 29/33-34; Sebe, 34/5; Casiye, 45/11.	33.Katl (القتل)	Enfal, 8/17.
9.Rics (الرجس)	Araf, 7/71.	34.Redâ (الردى)	En'am, 6/137; Taha, 20/16; Fussilet, 41/23.
10.es-Seht (السحت)	Taha, 20/61.	35.Kavl (القول)	İsra, 17/16; Neml, 27/82 ve 85; Kasas, 28/63; Yasin, 36/70; Saffat, 37/31; Fussilet, 41/25; Ahkaf,

⁹ Ankebut, 29/40.

			46/18.
11.el-Bevâr (الْبَوَارِ)	Fatır, 35/10 ve 29; İbrahim, 14/28; Furkan, 25/18; Fetih, 48/12.	36.İzhâb (الإذْهَابِ)	Fatır, 35/8. Ayrıca bk. Kehf, 18/6; Şuara, 26/3; Nisa, 4/133; Enam, 6/133; İbrahim, 14/19; Fatır, 35/16.
12.et-Tams (الطَّمْسِ)	Nisa, 4/47; Yunus, 10/88; Yasin, 36/66; Kamer, 54/37.	37. Muhâsebe (المَحَاسِبِ)	Kehf, 18/39-40; Talak, 65/8.
13.el-Hasfu (الْخَسْفِ)	Nahl, 16/45; Sebe, 34/99; Ankebut, 29/40; Kasas, 28/81-82; İsra, 17/68; Mülk, 67/16; Kıyame, 78/5.	38.İhâta (الإِحَاطَةِ)	Kehf, 18/42.
14.el-Kasmu (الْقَسْمِ)	Enbiya, 21/11.	39.Sûu (السُّوءِ)	Nahl, 16/27; Zümer, 39/61; Ra'd, 13/11.
15.et-Temzîk (الْتَمْزِيقِ)	Sebe, 34/19.	40.Nekîr (نَكِيرِ)	Hac, 22/44; Sebe, 34/45; Fatır, 35/26; Mülk, 67/18.
16.et-Tebâru/et-Tet'biru (التَّبَارِ / التَّتَبِيرِ)	A'raf, 7/139; İsra, 17/7; Furkan, 25/39; Nuh, 71/28.	41.Va'd (الْوَعْدِ)	Araf, 7/70 ve 77; Ahkaf, 46/22; Araf, 7/77; Hud, 11/32 ve 65; Hac, 22/47; Kaf, 50/14.
17.et-Tebbu/et-Tebâbu (التَّبِ / التَّبَابِ)	Mümin, 40/37; Tebbet, 111/1	42.Rîh (الرِّيحِ)	Al-i imran, 3/117; Yunus, 10/22; İbrahim, 14/18; İsra, 17/69; Hac, 22/31; Rum, 30/51; Ahzab, 33/9; Fussilet, 41/16; Ahkaf, 46/24; Zariyat, 51/41; Kamer, 54/19; Hakka, 69/6.
18.Demdeme (الْدَمْدَمَةِ) ve Tesviye (الْتَسْوِيَةِ)	Şems, 91/14-15.	43.Mesh (المَسْخِ)	Yasin, 36/67.
19.Ta's (التَّعَسِ)	Muhammed, 47/8.	44.Hâsıb (الْحَاصِبِ)	İsra, 17/68; Ankebut, 29/40; Kamer, 54/34; Mülk, 67/17.
20.Cüsûm (الْجُثُومِ)	Araf, 7/78 ve 91; Hud, 11/67 ve 94; Ankebut, 29/37.	45.Küsûf (الْكُسُوفِ)	İsra, 17/92; Şuara, 26/187; Rum, 30/48; Sebe, 34/9; Tur, 52/44.
21.Ehvâ (أَهْوَى)	Necm, 53/53-54.	46.Harre Aleyhimü's- Sakfu (حَرَّ عَلَيهِمْ السَّقْفُ)	Nahl, 16/26.
22.Sübûr (السُّبُورِ)	İnşikak, 84/11; İsra, 17/102.	47.Vebâl (وَيْالِ):	Maide, 5/95; Haşr, 59/15; Teğâbun, 64/5; Talak, 65/9.
23.Mevbikun (مَوْبِقِ)	Şura, 42/34.	48.Mihâl (المَحَالِ)	Ra'd, 13/13.
24.Ġark (الْغَرَقِ)	Ankebut, 29/40; Yasin, 36/43; Araf, 7/64; Yunus, 10/73; Hud, 11/37 ve 43; Enbiya, 21/77; Müminun, 23/27; Furkan, 25/37; Şuara, 26/120; Saffat, 37/85; Bakara, 2/50; Araf, 7/136; Enfal, 8/54; Yunus, 10/90; İsra, 17/103; Şuara, 26/66; Zuhruf, 43/55; Duhan, 44/24.	49.Belâ (البَلَاءِ)	Duhan, 44/33; Sâffât, 37/106; Enfâl, 8/17; Mülk, 67/2; Kehf, 18/7; Hud, 11/7; Bakara, 2/124 ve 155; Neml, 27/40; Al-i İmran, 3/152 ve 186; Nahl, 16/92; Maide, 5/94; Maide, 5/48; Ahzab, 33/11; Muhammed, 47/4 ve 31; En'am, 6/165; Enbiya, 21/35; Araf, 7/163-164 ve 168; Araf, 7/168; Feccr, 89/15-16.
25.Cezâ (الْجَزَاءِ)	Fussilet, 41/27; Sebe, 34/16-17 ve 33; Fatır, 35/36; Şura, 42/40; İsra, 17/63; Saffat, 37/39.	50.Racfe-Saika- Sayha (الرَّجْفَةُ- الصَّيْحَةُ-الصَّاعِقَةُ):	Araf, 7/78, 91 ve 155; Ankebut, 29/37; Bakara, 2/55; Nisa, 4/153; Fussilet, 41/13 ve 17; Zariyât, 51/44; Hud, 11/67 ve 94; Hicr, 15/83; Müminun, 23/41; Hicr, 15/73; Yasin, 36/29.

1.İkâb (العقاب): İkâb sözcüğünün kökü, sözlükte “bir şeyin başka bir şeyden sonra getirilmesi, bir şeyin arkasından gelmek”¹⁰ anlamına gelen “akb” (عقب) fiilidir. Aynı kökten alınan el-akibu (العقب), “ayağın arka kısmı” anlamına gelir ve çoğulu “a’kâb” (أعقاب) kelimesidir.¹¹ Bu kelime Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette hem tekil hem de çoğul formuyla kullanılmıştır.¹²

“Akb” (عقب) kökü değişik türevleriyle birlikte Kur’an’da 74 ayette toplam 80 defa geçer. 5 ayette olmak üzere 8 defa fiil formunda gelir.¹³ Fiil olarak geçtiği ayetlerin üçünde mufâlale babından¹⁴ diğerlerinde tef’îl babındandır.¹⁵ Fiil olarak geldiği ayetlerde, cezayı hak eden hangi kesimden olursa olsun Müslümanlardan adaletten ayrılmamaları, kendilerine yapılanı aynıyla/misliye karşılık vermeleri istenir¹⁶ ve kendisine verilen eziyetin dengiyle karşılık verip sonra yine de haksız saldırıya uğrayana Allah’ın yardım edeceği vurgulanır.¹⁷

İkâb (العقاب) kelimesi, üç âyette yalın olarak,¹⁸ on üç yerde “şedîdü’l-ikâb”¹⁹ iki yerde “serîu’l-ikâb”²⁰ ve bir yerde de “zû ikâbin elîm”²¹ şeklinde geçer. İkâb formu, mufaale babından bir mastar-isimdir, “ukubet” (العقوبة) ve “muâkabe (المعاقبة) sözcükleri ile birlikte “ceza” anlamında kullanılır.²² Biraz daha açıklamak gerekirse muâkabe/ikab kelimesi, “Kişinin işlediği kötü fiil/davranış sonucu cezalandırılması”²³ ve “günahtan sonra insana erişen ve onu takip eden bela ve sıkıntı (mihne)”²⁴ anlamını ifade eder. Yahut “akb” kökünün asıl anlamını dikkate alarak “yapılan kötü işlerin akabinde gelen ceza” şeklinde tanımlamak mümkündür. Terim olarak ikâb, “ilâhî emirlere uymayanlara

¹⁰ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 675; Üzümlü, İlyas, “İkab” md., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 13.

¹¹ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, I, 178. Ayrıca bk. Cevherî, *es-Sihâh*, s.789; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 442.

¹² Bakara, 2/143; En’am, 6/71; Al-i İmran, 3/144 ve 149; Enfal, 8/48; Müminun, 23/66.

¹³ Nahl, 16/126; Hac, 22/60; Neml, 27/10; Kasas, 28/31; Mümtehine, 60/11.

¹⁴ Nahl, 16/126; Hac, 22/60; Mümtehine, 60/11.

¹⁵ Bu ayetlerde (Neml, 27/10; Kasas, 28/31; Ra’d, 13/11) geçen ve tef’îl babından olan “ta’kîb (التعقيب) sözcüğü “bir şeyi yerine getirdikten sonra diğerini yerine getirme” anlamına gelir. (İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 442)

¹⁶ Nahl, 16/126.

¹⁷ Hac, 22/60. Ayrıca bk. Mümtehine, 60/11.

¹⁸ Ra’d, 13/32; Sad, 38/14; Mümin, 40/5.

¹⁹ Bakara, 2/196, 211; Al-i İmran, 3/11; Maide, 5/2, 98; Enfal, 8/13, 25, 48, 52; Ra’d, 13/6; Mümin, 40/3, 22; Haşr, 59/4, 7.

²⁰ En’am, 6/165; A’raf, 167.

²¹ Fussilet, 41/43.

²² Sad, 38/14; Nahl, 16/126; Hac, 22/60.

²³ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, s. 1/180.

²⁴ Râzî, Ebû Hâtîm Ahmed b. Hamdân, *Kitâbü’z-Zîne Fi’l-Kelimâti’l-İslâmiyyeti’l-Arabiyyeti*, (thk. Hüseyin b. el Hemedânî), Sana/Yemen 1994, s. 407.

dünyada, âhirette veya her iki yerde verilen ceza” diye tanımlanabilir.²⁵ İkab sözcüğünün kök anlamıyla Kur’an metninde yüklendiği anlamlar arasında bir paralellik vardır. İkab, müstahak olanların kötü davranışları sonrasında Yüce Allah’ın kendilerine takdir ettiği hem bu dünyada hem de ahirette olan bir cezalandırma şeklidir.

Ayetlerde ikâbın bazen genel bir uyarı olduğuna işaret edilir,²⁶ bazen da niteliği ve kimleri kapsadığı konusunda bilgi verilir. Bunları üç grupta ele almak mümkündür.²⁷ *Birinci grupta* peygamberleri yalanlayıp davetine karşı çıkanlar²⁸ ve batıl şeyleri ileri sürerek gerçeği ortadan kaldırmak için çabalayanlar,²⁹ kendilerine âyetler (mucizeler) geldikten sonra onları değiştirmeye çalışanların³⁰ ikaba uğratılacakları anlatılır. Bu tür ayetlerde geçmişteki topluluklar örnek gösterilerek (sav) (sav)’e karşı çıkan müşriklerin de aynı âkıbete uğrayacaklarına işaret edilir. *İkinci grupta* Allah’ın koyduğu sembollere, haram aya, kurbanı ve Kâbe’ye yönelenlere saygısızlık gösterenler, iyilik ve takvâda değil günah ve düşmanlıkta yardımlaşanların³¹ akibeti hakkında bilgi verilir. *Üçüncü grupta* ise Allah’a ve Resulü (sav)’e karşı gelenlerin (şikâk) şiddetli ikaba müstahak olacakları vurgulanır.³² İlâhî ikâba neden olan karşı gelme pervasızca tavır takınma, isyanda ısrar etme ve tövbeye yaklaşmayıp günahı sürdürme şeklinde yorumlanmıştır.³³ Dikkat çeken diğer bir husus da ikab kavramı, bazı ayetlerde azab kavramında olduğu gibi mağfîret (ğâfur),³⁴ merhamet (rahîm)³⁵ ve tevbe³⁶ kavramlarının karşıtı olarak kullanılmıştır.

Aynı kökten alınan ve 31 ayette bulunan “akibetün/el-âkibetu” kalıbı, üçü belirli (marife), diğerleri muzaf olarak gelmiştir.³⁷ Ragıb el-İsfahânî, el-âkibetu (العاقبة)

²⁵ Üzüml, İlyas, “İkab” md., XXII, 13.

²⁶ Mümin, 40/3; Fussilet, 41/43; Haşr, 59/7.

²⁷ Üzüml, “İkab” md., XXII, 13-14.

²⁸ Ra’d, 13/32; Sâd, 38/14.

²⁹ Mü’min, 40/5.

³⁰ Bakara 2/211.

³¹ Mâide 5/2.

³² Haşr 59/4.

³³ Üzüml, “İkab” md., XXII, 14.

³⁴ Maide, 5/98; En’am, 6/165; A’raf, 7/167; Ra’d, 13/6; Mümin, 40/3; Fussilet, 41/43)

³⁵ Maide, 5/98; En’am, 6/165; A’raf, 7/167; Ra’d, 13/6; Mümin, 40/3; Fussilet, 41/43)

³⁶ Mümin, 40/3

³⁷ Al-i İmran, 3/137; En’am, 6/ 11, 135; Araf, 7/84, 86, 103, 128; Yunus, 10/39, 73; Hud, 11/49; Hud, 11/49; Yusuf, 12/109; Nahl, 16/36; Taha, 20/132; Hac, 22/41; Naml, 27/14, 51, 69; Kasas, 28/37, 40, 83; Rum, 30/9, 10, 42; Lokman, 31/22; Fatır, 35/44; Saffat, 37/73; Mümin, 40/21, 82; Zuhruf, 43/25; Muhammed, 47/10.

sözcüğünün yalnızca “sevap” anlamında kullanıldığını belirtir.³⁸ “el-Âkibetu” sözcüğünün marife (belirli) formla geçtiği ve aynı zamanda müminlerin konu edildiği ayetlerde “sevap/olumlu” anlamı açık bir şekilde görülür.³⁹ Ancak izafetli (isim tamlaması) olarak zikredildiğinde ise bazen “ceza/olumsuz” anlamda kullanılmıştır.⁴⁰ Burada “azabın müjdelenmesi”den⁴¹ bahseden ayette yapıldığı gibi “âkibetu” sözcüğü, sahip olduğu “sevap” anlamının dışında (istiareli) kullanılmış olabilir.⁴² “Ukbâ” (العقبى) sözcüğü ise “bir işin/şeyin karşılığı” anlamına gelir.⁴³

Kur’an’da azapla anlam benzerliği olan birçok kelime var. Bu kelimelerin hemen hemen hepsi de azabın dünyevi aşama ve türlerini gösteren kavramlardır. Bu kavramlar içinde azaba anlam yönünde an yakın olanı ikab sözcüğüdür. İkabla azabın aynı bağlamda kullanılmaları yaygın olmamakla birlikte⁴⁴ ikab ayetlerinin içerikleri ve ele aldığı konular bu benzerliği ortaya koymaktadır. Buna rağmen tam bir müradiflikten (eş-anlamlılık) bahsetmek de mümkün değildir. Ebu Hilal Askerî’ye göre ikabda müstahak olma vardır. Fail (suçu işleyen) fiilinin sonucuna müstahak olmuş (hak etmiş) olmaktadır. Azapta ise hem müstahak olma hem de müstahak olmama vardır.⁴⁵ İntikam ile ikabın farkını belirtirken de ikabın cürme (suça) azapla karşılık vermek olduğunu belirtir.⁴⁶ Diğer taraftan azap ve ikab kavramlarının geçtiği ayetler incelendiğinde azabın daha kapsamlı bir anlam alanına sahip olduğu görülür. Azap kavramı Kur’an’da 373 defa bulunmasının yanı sıra birçok kavramla da benzerlik (yakın-anlam) ve zıtlık yönlerinden anlam irtibatı içerisindedir. İkab kavramı azap kavramına göre daha dar bir alana aittir. “Akab” kökü, Kur’an’da 80 ayette geçer ve diğer kavramlarla olan ilişkisi azaba göre daha sınırlıdır. Ayrıca bu iki kavramın diğer kelimelerle oluşturdukları terkipler de farklıdır. Buradan hareketle “ikab”ın, azabın kapsam alanına girdiği, azabın birçok kelime gibi ikabı da içine alan kapsamlı, çatı bir kavram olduğu söylenebilir. Kısaca ikab, Allah’ın azaba uğratma şekillerinden biridir. Kur’an’da 13 ayette geçen

³⁸ İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 442.

³⁹ Hud, 11/49; Taha, 20/132; Kasas, 28/83.

⁴⁰ Rum, 30/10. Ayrıca bk. Haşr, 59/17.

⁴¹ Al-i İmran, 3/21.

⁴² İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 442.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu ’l-Arap*, s. I, 610. Buna göre bu kelimedede olumlu veya olumsuz anlam söz konusu değil, nötr bir durum söz konusudur. (Ra’d, 13/22, 24, 35, 42) Ancak “ukbâ” formunun yer aldığı Şems suresinde farklı bir kullanım olduğu görülür. (Şems, 91/15) Kur’an’da bir ayette geçen “ukbun” sözcüğü “ukbâ” ile aynı anlam içeriğine sahip olmakla birlikte ilgili ayette olumlu yanı kastedilir. (Kehf, 18/44)

⁴⁴ Azap-İkâb kavramları şu ayetlerde aynı siyapta yer alır: Araf, 7/167; Haşr, 59/3-4; Enfal, 8/13-14.

⁴⁵ Askerî, *el-Furûk*, s. 239.

⁴⁶ Askerî, *el-Furûk*, s.240.

“şedîdü'l-ikâb” tamlaması ve iki ayette kullanılan “serîu'l-ikâb” tamlamaları, bir de “yapılan kötü işlerin akabinde gelen ceza” şeklindeki temel anlamı göz önünde bulundurularak “ikab”ın, azabın şiddetli, seri ve bekletmeksizin yapılan cezalandırma yönünü oluşturduğu söylenebilir.

Bu iki kavramın farkını gösteren delillerden birisi de azabın, azab-ı hissî (cesedî) ve azab-ı manevî (el-ihane) şeklinde iki ayrılmasıdır. İkab ise sadece azab-ı hissîye delalet eder. Çünkü Kur'an'da azap “muhîn”le nitelenmiştir. İkab ise “şedîd, serî”, elîm” sıfatlarıyla nitelenmiştir. Azabın muhîn ile nitelenmesi, onu manevî ve psikolojik yönünü gösteren bir husustur.⁴⁷

Bazı çağdaş çalışmalarda azapla ikab karşılaştırılır, ikabın sözlük anlamı ve cahiliye şiiirindeki kullanımları esas alınarak ikabın Kur'an'da kötü davranışa (amel-i seyyie) sadece dünyada verilen bir seri karşılığı ifade ettiği belirtilir. Azap ise kötü davranışa hem bu dünyada hem de ahirette verilen karşılıktır.⁴⁸ Azap kavramının geçtiği ayetler incelendiğinde azabın hem dünyada hem de ahirette kötü davranışlara verilen bir karşılık olduğu açık bir şekilde görülür.⁴⁹ Ancak ikab kavramının içinde bulunduğu ayetler incelendiğinde, dünya-ahiret azabına şamil olduğunu görmekle beraber, azap kavramı kadar açık ve net değildir. Buna rağmen ikab kavramıyla ilgili olarak “kötü davranışlara karşın bu dünyada verilen seri karşılıktır” şeklindeki yargıyı hemen kabul ettirecek güçlü deliller de mevcut değildir. İkab sözcüğünün geçtiği ayetler kendi siyaklarında bütüncül bir okuyuşla değerlendirildiğinde, bazı ayetlerde dünyevi bir cezalandırmanın belirgin olduğu görülür,⁵⁰ fakat diğer yarısında ikabın hem bu dünyadaki azabı hem de ahiretteki azabı içerdiğini görmemiz mümkündür.⁵¹ Özellikle ikabın yalın şeklinin yer aldığı ayetlerde⁵² ve ikabla “bir şeyi kendine almak”⁵³

⁴⁷ Meysûn Abdülcabbâr Dâvud, *et-Tatavvuru'd-Delâli li-Elfâz'l-Azâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Câmiatü'l-İrâkiyyeti, Külliyyetü't-Terbiyyeti li'l-Benâti, Kısmu'l-Luğati'l-Arabiyyeti, Irak 2012, s. 55-56.

⁴⁸ Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s.395-396. Ayrıca bk. Temâm Muhammed es-Seyyid, *Elfâzun ve Terâkîbu ve Delâlatun Cedîdetün* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Külliyyetü'l-Âdâb, Camiatu's-Şarku'l-Evsat, 2010, s. 102

⁴⁹ Al-i İmran, 3/56; Haşr, 59/3.

⁵⁰ Al-i İmran, 3/11; Enfal, 8/13; Enfal, 8/52; Ra'd, 13/6; Mümin, 40/22; Ra'd, 13/32; Sad, 38/14; Mümin, 40/5; A'raf, 7/167.

⁵¹ Bakara, 2/196, 211; Maide, 5/2, 98; Enfal, 8/25, 48; Mümin, 40/3; Haşr, 59/4, 7; En'am, 6/165; Fussilet, 41/43.

⁵² Ra'd, 13/32; Sad, 38/14; Mümin, 40/5.

⁵³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 14.

anlamına gelen “ahz” fiilinin birlikte kullanıldığı ayetlerde,⁵⁴ ikab kavramının “dünyevi azap” anlamının ön plana çıktığı görülür.

İkâb kelimesi bazı ayetlerde azapla beraber kullanılır. İsrâiloğulları’nın, Allah’a karşı isyanları ve insanlara karşı zulüm ve haksızlıkları, bozgunculukları sebebiyle kendilerine düşman olan başka insanlardan çektikleri ve çekecekleri sıkıntılara işaret edilen⁵⁵ Araf, 7/167’de geçen “sûu’l-azap” tamlaması “dünyevi bir cezalandırma” anlamında kullanılmıştır. Aynı ayette bulunan “serîu’l-ikâb” terkihiyle bu cezanın geciktirilmeden uygulanacağına işaret edilir. Bedir savaşının anlatıldığı bir bağlamda yer alan Enfal, 8/13. ayette, müşriklerin Allah ve Resulü (sav)’e karşı gelmeleri nedeniyle Allah tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırıldıklarına (şedîdü’l-ikâb) işaret edilir.⁵⁶ Devam eden ayette ise inkâr edenler/müşrikler için aynı zamanda cehennem azabının olacağı vurgulanır.⁵⁷ Burada “şedîdü’l-ikab”la müşriklerin Bedir’de başlarına gelen musibet ve sıkıntılar kastedilmiştir. Dolayısıyla onlar Allah ve Resulüne (sav)’e karşı çıkmalarının sonucu bu dünyada cezalandırılmışlardır.⁵⁸

2. Helâk (الهلاك): İbn Fâris, “hlk” kökünün temel anlamının “kırama (kesr) ve düşme/düşüş (sukût)” olduğunu belirtir.⁵⁹ Ragıb el İsfahânî ise ayetlerin istişhadiyle helakin, “bir şeyin senden kaybolması ama senin dışındaki birinde olması,⁶⁰ dönüşme (istihâle) ve bozulma (fesad)yoluyla bir şeyin helak olması,⁶¹ ölmek⁶² ve bir şeyin âlemden zail olması ve baştan yok olması”,⁶³ şeklinde dört anlamda kullanıldığını açıklamıştır.⁶⁴ “Kur’an-ı Kerim’de Helak Kavramı” adıyla bir doktora tezi hazırlayan A. Emin Çimen, “hlk” kökünün sülasi (üçlü), rubai (dörtlü) humasi (beşli) ve südasi (altılı) kullanımları ve kullanımlarının delaletlerini inceler ve sonuçta helak kavramının temel

⁵⁴ Al-i İmran, 3/11; Enfâl, 8/52; Ra’d, 13/32; Mümin, 40/5, 22.

⁵⁵ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 616.

⁵⁶ Ayrıca bk. Haşr, 59/3-4.

⁵⁷ Enfal, 8/14.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 43-44; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Veciz*, II, 509.

⁵⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.1074.

⁶⁰ Hakka, 69/29.

⁶¹ Bakara, 2/205.

⁶² Nisa, 4/176; Casiye, 45/24; Mümin, 40/34.

⁶³ Kasas, 28/88; En’am, 6/26; Meryem, 19/74; Araf, 7/4, 155, 173; Hac, 22/45

⁶⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 708.

anlamının “insanın kendisini veya bir başkasını perişan edip mahvetmesi” olduğunu tespit eder.⁶⁵

Helâk kelimesinin türediği “hlk” kökü, türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerim’de toplam 68 yerde geçer. Kur’an’da “helâk” (هَلَكَ) şekliyle mastar halinde geçmeyen bu kelime, çoğunlukla fiil halinde bulunur. “Ehlekânâ (Biz helâk ettik)”⁶⁶ şeklinde kullanımı en çok olanıdır. Helak kavramı, Kur’an’da birçok anlamda kullanılmakla birlikte⁶⁷ özellikle “Allah’ın birey ve toplumları ilahi bir cezaya çarptırarak tamamen ortadan kaldırması, yok etmesi” anlamının çok yaygın olduğu görülür.⁶⁸

Helak kavramının içinde bulunduğu ayetlerde öncelikle Yüce Allah’ın durduk yere, zulümle ve peygamber gönderip gerekli uyarıyı yapmadan hiç kimseyi helak etmediği ve etmeyeceği vurgulanır. Helake müstahak olan topluluklar kendi elleriyle işledikleri yüzünden ortadan kaldırılmışlardır.⁶⁹ Allah, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk etmez.⁷⁰ Bazı ayetlerde geçmiş kavimlerin, hangi suçlar nedeniyle helâk edildikleri açıklanmaktadır. Helâk oluş nedenleri arasında zulmün daha çok geçtiği görülür.⁷¹ Bunun yanı sıra aşırı gitmek/israf,⁷² fisk,⁷³ refah ve bolluk içinde şırmak ve azmak,⁷⁴ Allah’ın ayetlerini ve peygamberleri yalanlamak (kizb),⁷⁵ peygamberlerin getirdiği açık açık kanıtlara (beyyinât) inanmamak⁷⁶ ve günaha batmak/suç işlemek (cürm)⁷⁷ helakin diğer nedenleri olarak açıklanır.

Bazı ayetlerde “hlk” maddesi, azap kavramıyla aynı siyakta kullanılmıştır. Mesela azap ve helakin birlikte kullanıldığı Enam, 6/47. ayette azapla helak aynı anlama delalet eder.

⁶⁵ Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 70.

⁶⁶ Bakara, 2/205; Al-i İmran, 3/117; Maide, 5/17; En’am, 6/6, 26 ve 47; Araf, 7/4, 129, 155 ve 173; Enfal, 8/54; Tevbe, 9/42; Yunus, 10/13; Hud, 11/40 ve 117; İbrahim, 14/13; Hicr, 15/4; İsrâ, 17/16-17; Kehf, 18/59; Meryem, 19/74 ve 98; Taha, 20/128, 132 ve 134; Enbiya, 21/60 ve 95; Hac, 22/45; Müminun, 23/27; Şuara, 26/139 ve 208; Kasas, 28/23, 59 ve 78; Ankebut, 29/33; Secde, 32/26; Yasin, 36/31; Sad, 38/3; Zuhuruf, 43/8; Duhan, 44/37; Casiye, 45/24; Ahkaf, 46/27 ve 35; Muhammed, 47/13; Kaf, 50/36; Necm, 53/50; Kamer, 54/51; Mülk, 67/28; Hakka, 69/1; Mürselat, 77/16.

⁶⁷ Geniş bilgi için bk. Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 75-94.

⁶⁸ Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 75-78.

⁶⁹ Al-i İmran, 3/117; En’am, 6/131; Şuara, 26/208; Kasas, 28/59. Ayrıca bk. Taha, 20/134.

⁷⁰ Hud, 11/117.

⁷¹ En’am, 6/47, 131; Yunus, 10/13; İbrahim, 14/13; Kehf, 18/59; Hac, 22/45; Ankebut, 29/31.

⁷² Enbiyâ, 21/9.

⁷³ İsrâ, 17/16; Ahkâf, 46/35.

⁷⁴ İsrâ, 17/16; Kasas, 28/58.

⁷⁵ Enfal, 8/54; Müminun, 23/48; Şuara, 26/139.

⁷⁶ Yunus, 10/13; Enbiya, 21/6.

⁷⁷ Duhan, 44/37.

Bu ayette azap dünyevi cezalandırma anlamındadır. Daha önce ifade edildiği gibi Cumartesi yasağını konu edinen Araf, 7/164. ayette ise helak kavramı dünyevi azabı, azap kavramının da “isyankârlıkta ısrarcı olma” tutumları nedeniyle ahirette verilecek cezalandırmayı karşıladığı açık bir şekilde görülmektedir.⁷⁸ İsrâ, 17/58’de geçen azap ve helak kavramlarının her ikisi de Yüce Allah’ın, halkı zalim olan ve günaha batmış ülkelerin bu dünyadaki cezalandırmasını ifade etmek için kullanılmışlardır.⁷⁹

Taha, 20/134. ayette azap, helakin bir türü olarak ifade edilir. Yüce Allah’ın Peygamber göndermeden kimseyi cezalandırmayacağını vurgulandığı bu ayette azap sözcüğü, “dünyevi cezalandırma” anlamında kullanıldığı görülür. Alûsî (ö. 1270/1854), ayetteki وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ ifadesini “eğer biz onları dünyada kökü kazıyan (azâb-ı musta’sıl) bir azapla helak etseydik...” şeklinde manalandırmıştır.⁸⁰

3.Nekâl (نكال): Nekâl kelimesi “feâl” formunda “nkl” kökünden alınmış bir mastar-isimdir. Temel anlamı, “engelleme/alıkoyma, hapsetme/tutma ve kaçınma”dır.⁸¹ Bir işi yapmaktan imtina eden kimse hakkında da “nekele” fiili kullanılır. Tef’îl babından olan “tenkîl”, düşmanları, kendilerinden geride kalanları benzeri işleri yapmaktan alıkoyacak şekilde (ibretli bir şekilde) cezalandırmak demektir.⁸² Başka bir ifadeyle tenkîl, gören ve işitene ibret olacak, gören ve işitene onu yapmaya sevk eden şeylerden menedecek şekilde azap edip cezalandırmaktır.⁸³

“Nkl” kökü, hepsi de isim olmak üzere Kur’an’da 5 ayette geçer. Bir ayette tef’îl kalıbında “tenkîlen” şeklinde,⁸⁴ üç ayette “nekâl” formunda⁸⁵ ve bir ayette de “en-nikl” kelimesinin çoğulu olan “enkâl”⁸⁶ biçiminde geçmiştir.

⁷⁸ Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, III, 39.

⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 633; Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, II, 648; Razi, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XX, 234; Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, III, 259.

⁸⁰ Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 286. Azap ve helak kavramları şu ayetlerde de aynı siyapta kullanılmışlardır: Kehf, 18/58-59; Taha, 20/127-128

⁸¹ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.1046; Razi, *Mefâtîhu’l-Gayb*, s. 3/120. Bu kökten alınan “en-nikl” kelimesinin çoğulu “enkâl” sözcüğüdür ve “zincirler” anlamına gelir. Bir takım işlere engel olduğundan dolayı zincirlere bu ad verilmiştir. “en-Nikl” sözcüğü “ağır gem/dizgin” anlamına da gelir. Bunun sayesinde hayvanın huysuzluk edip kaçması ve istediği gibi hareket etmesi engellenir.(Kurtubî, *el-Câmi*, II, 175; Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, IV, 222)

⁸² Kurtubî, *el-Câmi*, II, 175. Ayrıca bk. İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, I, 546.

⁸³ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5561.

⁸⁴ Nisa, 4/84.

⁸⁵ Naziât, 79/25; Bakara, 2/66; Maide, 5/38.

⁸⁶ Müzzemmil, 73/12.

Bakara, 2/65’de Cumartesi yasağını çiğneyenlere “Aşağılık maymunlar olun!” şeklinde buyrulduğu ifade edilir. Aynı surenin 66. ayetinde ise Yüce Allah’ın bu cezalandırmasının, hem çağdaşlar hem de sonradan gelen nesiller için bir ibret olduğu belirtilir: *فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ* “Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakiler için de bir öğüt kıldık.”⁸⁷ Nekâl, insanları bu tip günahları işlemekten alıkoyan ağır bir cezalandırmadır.⁸⁸ “Nkl” kökünün “engelleme” olan kök anlamı dikkate alınır, burada “nekal” sözcüğü ile anlatılanın, o dönemde yaşayan ve sonradan gelenlerin, Yahudilerin işlediklerine benzer günah işlemelerini engelleme amacına yönelik bir ceza olduğu anlaşılır.⁸⁹ İbn Aşûr da “nekâl”in, cezalandırılanın tekrar cinayete dönmesini engelleyen ve başkalarının benzer suçu işlemelerinin önüne geçen “şiddetli cezalandırma” olduğunu belirtir.⁹⁰

Nekâl formunun geçtiği ayetlerden biri de Maide, 5/38’dir: *وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا* “Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.” Önceki âyetlerde⁹¹ yol kesme ve yağmalamayı da kapsayan hırâbe suçunun cezası açıklanmıştır. Onun bir devamı olarak burada da hırsızlık suçuna verilecek ceza açıklanmaktadır. Nekal sözcüğünün bu ayetteki kullanımı da engelleme olan kök anlamı ile irtibatlıdır. Hırsızlık suçunu işleyenlerin ellerinin kesilerek cezalandırılması, suçu işleyenin cezasız bırakılmaması, cezalandırılanın (muâkeb) işlediği suça tekrar dönmesinin önüne geçilmesinin⁹² yanı sıra, başkalarının da aynı suçu işlemelerine engel olunması, yani herkesin bu durumdan ibret alması ve ders çıkarması amacına yöneliktir.

Nekâl kalıbı Naziât, 79/25’de Firavun’un anlatıldığı bir bağlamda geçer. Önceki ayetlerde Hz. Musa’nın gösterdiği mucizeyi yalanlayıp sırt çeviren Firavun’un adamlarını toplayıp “Ben sizin en yüce rabbinizim!”⁹³ şeklindeki sözüne yer verilir. Bunun akabinde şöyle buyrulur: “Allah da ona ibretlik dünya ve âhiret cezası (نَكَالَ الْأَجْرَةِ) (وَالأُولَى) verdi.”⁹⁴ Daha önce de ifade edildiği gibi nekâl, caydırılık özelliği olan bir ceza

⁸⁷ Bakara, 2/66.

⁸⁸ Razî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 120.

⁸⁹ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, IV, 222. Ayrıca Bk. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 149.

⁹⁰ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, I, 546.

⁹¹ Maide, 5/33-34.

⁹² İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VI, 192.

⁹³ Naziât, 79/24.

⁹⁴ Naziât, 79/25.

çeşididir. Bu cezayla, onu duyan kimsenin, o günahın aynısını işlemekten kaçınması kastedilmiş olur.⁹⁵ Devam eden ayette Allah'tan sakınıp korkanlar için büyük bir ibretten bahsedilir.⁹⁶ Diğer taraftan bu ayette iki cezalandırmadan bahsedilir. Katâde (ö. 117/735)'ye nispet edilen bir görüşe göre nekâlu'l-ûla (birinci ceza) ile Firavun'un boğulması, nekâlu'l-âhire (son ceza) ile ahiretteki ceza kastedilmiştir.⁹⁷

“Nkl” kökü, bir ayette Tef'il babından gelir: “*Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun. Müminleri de teşvik et. Allah, inkâra sapanların gücünü kıracaktır. Allah'ın gücü daha çetin, cezası daha şiddetlidir.* (وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا)”⁹⁸ Fahrettin Razi (ö.606/1210), bu ayetin, Allah'ın azabı ve cezalandırmasının, başkasının azab ve cezasından daha şiddetli olduğuna delâlet ettiğini belirtir. Çünkü Allah'ın dışındakilerin azabı devamlı olamaz. Ancak Allah'ın ahiretteki azabı süreklidir. Allah'tan başkasının azabından kurtulmak mümkündür. Allah'ın azabından kurtulmaya ise hiç kimsenin gücü yetmez. Yine Allah'ın dışındakilerin azabı, ancak tek yönlü olabilir. Allah'ın azabı ise, insanın her parçasına, her yönüne, bütün ruhuna ve bedenine erişir.⁹⁹ “Tenkîl” sözcüğü de düşmanlardan geride kalanları benzeri işleri yapmaktan engelleyecek şekilde cezalandırma anlamını ifade eder.¹⁰⁰ Görüldüğü gibi bu ayette de vazgeçiren, caydırıcılık özelliği olan bir azaptan bahsedilmiştir.

Müzzemmil, 73/12'de geçen “nkl” kökü, “nikl” kelimesinin çoğulu olan “enkal” şeklinde kullanılmıştır: “*Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar (أَنْكَالًا), yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır.*” Enkâl sözcüğü, “ağır zincirler” anlamına gelir¹⁰¹ ve insanın hareket etmesini engelleyen her bir şeyin adıdır.¹⁰² Ayette, onların cezalarının dünyada sona ermediği, âhirette de cehennem ateşiyle cezalandırılacakları ifade edilir. Suçluların elleri kelepçeli, ayakları bukağılı, boyunlarına halka geçirilmiş olarak cehenneme sürüleceklerine işaret edilir.¹⁰³

⁹⁵ Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 44.

⁹⁶ Naziat, 79/26.

⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII, 56. Çağdaş müfessirlerden İbn Aşur da kimseye isnad etmeden aynı açıklamayı yapar. Ayette ahiretin el-ûla (dünya)dan önce zikredilmesi, ahiretin dünyadan büyük bir olay olmasına bağlanmıştır. (İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXX, 81-82)

⁹⁸ Nisa, 4/84.

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 211.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 175.

¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 627.

¹⁰² Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI, 335-336.

¹⁰³ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, V, 488.

Nekal kelimesi, kök anlamı bakımından azaba en yakın olan kelimelerden biridir. Azap kavramının kökünde olan “engelleme” anlamı bu sözcükte de mevcuttur. Ancak azaptaki “engelleme” daha çok kişinin arzularından mahrum edilmesi, onun canının çektiği şeylere ulaşmasına engel olunması söz konusudur. “Nekâl”de ise “suç işleyenle birlikte gören ve işiten herkesin benzer suçu işlemesinin önüne geçilmesi” anlamı belirgindir.

4.Be’s (البأس): “Bes” (el-be’su) kökünün temel anlamı “şiddet”tir.¹⁰⁴ Ragıb el-İsfahâni, “el-bu’su” (البؤس), “el-be’su” (البأس) ve “el-be’sâu” (البأساء) sözcüklerinin “şiddet” ve “mekruh” (hoşlanılmayan ve tiksiniilen şey) anlamına geldiğini ifade ettikten sonra “el-bu’su” nun (البؤس) daha çok fakirlik ve savaş için, “el-be’su”(البأس) ve “el-Be’sâu”nun (البأساء) ise, nikayet (yaralanma) vb. için kullanıldığını belirtir.¹⁰⁵

“Bes” kökü, Kur’an’da toplam 73 defa geçer. 40 ayette “ni’me” medih (övmeye) fiilinin zıddı olan ve zemm (yerme) fiili olarak bilinen “bi’su” şeklinde kullanılmıştır.¹⁰⁶ İki ayette iftial kalıbında gelir ve “üzülmek” anlamını ifade eder.¹⁰⁷ Dört ayette “el-be’su”nun çoğulu olan “be’sâu”¹⁰⁸ şeklinde, bir ayette “darlık içinde olan” anlamındaki “el-bâis” kalıbında¹⁰⁹ ve bir ayette de azabın sıfatı konumunda “bi-azâbin beîsin”¹¹⁰ şeklinde gelmiştir. Kur’an’da 24 ayette¹¹¹ bulunan el-be’su (البأس) sözcüğü, geçtiği siyaka bağlı olarak farklı anlamlar ifade eder. İlgili ayetler incelendiğinde temelde dört anlamda kullanıldığı görülür.¹¹² “el-Be’su” nun ifade ettiği anlamlardan ilki azaptır.

¹⁰⁴ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.166.

¹⁰⁵ İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 85. “Be’s” kelimesi bir kısım ayette de kök anlamı olan “şiddet”le doğrudan irtibatlı bir şekilde “güç ve kuvvet” anlamında kullanılmıştır. (İsra, 17/5; Neml, 27/33; Fetih, 48/16; Hadid, 57/25; Nisa, 4/84) el-Be’su, bazı ayetlerde de savaş ve savaşın şiddeti anlamında kullanılmıştır. (Bakara, 2/177; En’am, 6/65; Nahl, 16/81; Enbiya, 21/80; Nahl, 16/81; Ahzab, 33/18; Haşr, 59/14.)

¹⁰⁶ İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 85. “Bi’su” nin geçtiği ayetleri görmek için bk. M.F. Abdülbâki, *el-Mu’cem*, “Bes” md.

¹⁰⁷ Hud, 11/36; 12/69.

¹⁰⁸ Bakara, 2/177, 214; En’am, 6/42; A’raf, 7/94.

¹⁰⁹ Hac, 22/28.

¹¹⁰ A’raf, 7/165.

¹¹¹ Bakara, 2/177; Nisa, 4/84; En’am, 6/43, 62, 147-148; A’raf, 7/4-5, 97-98; Yusuf, 12/110; Nahl, 16/81; İsra, 17/5; Kehf, 18/2; Enbiya, 21/12 ve 80; Neml, 27/33; Ahzab, 33/18; Mümin, 40/29, 84-85; Fetih, 48/16; Hadid, 57/25; Haşr, 59/14.

¹¹² Mukatil Bin Süleyman, “el-Be’su” kelimesinin, Kur’an-ı Kerim’de “azap”, “savaş” ve “fakirlik” şeklinde üç anlamda kullanıldığını söyler.(Mukatil b. Süleyman, *el-Vucûh ve’n-Nazâir*, (haz. Ali Özek), İlmî Neşriyat Yayınları, İstanbul 1993, s. 129. İbnü’l-Cevzî ise “azabın şiddeti” ve “savaşın şiddeti” olmak üzere iki anlamda kullanıldığını belirttikten sonra bazılarının “el-Be’sâu” sözcüğüne “inen şiddet (şiddet-i nazile)” şeklinde bir anlam verdiklerini ifade eder. (İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetü’l-A’yüni’n-Nevâzir fî İlmi’l-Vücûh ve’n-Nezâir*, (thk. MuhammedAbdülkerim Kazım er-Râdî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1987, s. 184-185.

Birçok ayette “el-be’su” kelimesi, azap anlamında kullanılmıştır.¹¹³ Bu ayetlerde Hz. Peygamber (sav)’i¹¹⁴ ve önceki peygamberleri yalancılıkla suçlayanlar,¹¹⁵ inanmayı ve ittikayı tercih etmeyip peygamberleri ve onların getirdiğini yalanlamayı seçenler,¹¹⁶ Allah’ın elçilerinin onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, sahip oldukları bilgileriyle böbürlenene kâfirler¹¹⁷ ve zulüm işleyenler¹¹⁸ konu edilir. Mümin, 40/29’da, Firavun ailesinden olup imanını gizleyen kişinin diliyle Firavun ve ailesi uyarılırken be’s (be’sillah/Allah’ın azabı) kelimesi kullanılır:

“Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümleriniz sizindir. Ama eğer Allah’ın cezası başımıza gelirse O’na karşı bize kim yardım edebilir?...”

el-Be’su, altı ayette darlık ve fakirlik anlamında kullanılır.¹¹⁹ Bu ayetlerde genelde “el-be’su” formunun çoğulu olan “el-Be’sâu” kelimesi hastalık anlamında kullanılan “ed-Darrâu” ile birlikte geçer. En’am suresinde şöyle buyrulur:

“Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık ve hastalıklara (بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ) uğrattık. Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler (بِأَسْنَاءِ) başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi.”¹²⁰

İki ayet öncesinde (40. ayette) geçen azap kavramı, 44. ayette geçen ve azapla yakın anlamlı olan “ahz” (yakalama) sözcüğü ve 45. ayette bulunan “kökünü kesme” anlamındaki “kutia dâbiru’l-kavm” (قُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ) ifadesi dikkate alınca, ayrıca En’am, 6/40-75. ayetler siyak-sibak bütünlüğü içerisinde okunduğunda “el-be’sâu” ve’d-darrâu” sözcüklerinin, Yüce Allah’ın, büyük azap (azâb-ı isti’sâl) öncesinde, inkârcı ve bozguncu toplumlara uyguladığı bir takım “dünyevi azaplar” anlamında kullanıldığı anlaşılır.

¹¹³ En’am, 6/147-148; A’raf, 7/4-5 ve 97-98; Kehf, 18/2; Mümin, 40/29 ve 84-85; Enbiya, 21/12.

¹¹⁴ En’am, 6/147.

¹¹⁵ En’am, 6/148.

¹¹⁶ Araf, 7/97-98.

¹¹⁷ Mümin, 40/84-85.

¹¹⁸ Enbiya, 21/11-12.

¹¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 328; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 218 ve II, 127; Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 62; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 162; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 36. En’am, 6/42’de geçen el-Be’sâu kelimesini Kurtubî, “mallarla ilgili musibetler”, ed-Darrâu kelimesini de “bedenlerle ilgili musibetler” şeklinde açıklar. (Kurtubî, *el-Câmi’*, VIII, 377)

¹²⁰ En’am, 6/42-43. el-Be’sâu kelimesi şu ayetlerde de darlık ve fakirlik anlamında kullanılmıştır: Bakara, 2/177 ve 214; A’raf, 7/94; Hac, 22/28.

el-Be'su ile azabın aynı bağlamda kullanıldığı yerlerden biri olan En'am, 6/65. ayette ise Yüce Allah'ın gücü ve kudreti işlenir. İnsanları bir belâdan kurtaran Allah olduğu gibi başka bir veya birçok belâyâ uğratmaya kadir olan da O'dur. Onlara (müşriklere) "üstlerinden veya ayaklarının altından" yani gökten veya yerden türlü felâketler göndermeye; değişik mezhep, fırka ve parti gibi gruplara ayırarak birbirleriyle çarpışmalarını ve savaşmalarını sağlamaya da kadirdir.¹²¹ Burada "el-be'su" sözcüğünün içinde bulunduğu "kiminizin şiddetini/savaşını kiminize tattırır" (وَيُذِيقُكُمْ بِأَسِنَّةٍ مِّنْ بَعْضِ أُولَئِكَ) ifadesi, onların birbirleriyle savaşmalarını ve çarpışmalarını sağlamak,¹²² anlamına gelmektedir. Bu da Yüce Allah'ın, müşrikler için takdir ettiği azabın dünyevi türlerinden biridir.

el-Be'su sözcüğü, bir ayette azapla yakın-anlamalı "kasam" (kırmak) kelimesiyle aynı bağlamda kullanılır.¹²³ Bu ayetin bulunduğu pasajda, zenginlik ve refah içerisinde şımarıkça yaşayan zalimlerin akıbetlerinden bahsedilir.¹²⁴ Enbiya, 21/11'de geçen kırıp geçirmek suretiyle imha etme (kasam) cezası, aynı zamanda bir sonraki ayette "be's" sözcüğüyle nitelenmiştir.¹²⁵

5.Batş (البطش): "Btş" kökü, "bir şeyi zorlama (kahr), üstünlük kurma (galebe), kuvvetle ve saldırmak suretiyle yakalamak" anlamını ifade eder.¹²⁶ Kur'an'da 10 defa kullanılan "btş" kökü, üç ayette mastar, diğerlerinde fiil şeklinde görünür.¹²⁷ Kur'an bütünlüğünde cezalandırmak (ukûbe)¹²⁸ ve kuvvet¹²⁹ olmak üzere iki anlamda kullanılır.¹³⁰ "Btş" fiil kökü, kullanıldığı ayetlerin hepsinde Allah'a isnat edilmez. Bazı ayetlerde insanların bir eylemi olarak geçmiştir.¹³¹ Şuara, 26/130. ayette ise Hz. Hud'un kavmine nispet edilmiştir.¹³²

¹²¹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 420.

¹²² Mâtûridî, *Te'vilât*, IV, 113.

¹²³ Enbiya, 21/11.

¹²⁴ Enbiya, 21/11-14.

¹²⁵ "Onlar azabımızı (be'senâ) hissedince hemen oradan süratle kaçıyorlardı." (Enbiya, 21/12)

¹²⁶ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.140; İsfahânî, *el-Müfredât*, s.64; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 200.

¹²⁷ A'raf, 7/195; Şuara, 26/130; Kasas, 28/19; Zuhruf, 43/8; Duhan, 44/16; Kaf, 50/36; Kamer, 54/36; Burûç, 85/12.

¹²⁸ Kamer, 54/36; Duhan, 44/16; Burûç, 85/12.

¹²⁹ Kaf, 50/36; Zuhruf, 43/8.

¹³⁰ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh*, s. 178; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 188.

¹³¹ Bk. Kasas, 28/19. Zuhruf, 43/8 ve Kaf, 50/36'da ise güçlü kuvvetli ve zorba birçok topluluğun helak edildiği anlatılır.

¹³² Hz. Hûd, kavmini, âhîret hayatını unutup tamamen dünya hayatı ve zevklerine yönelmeleri ve Allah'a ortak koşarak O'na ibadeti terk etmeleri nedeniyle uyarmıştır: وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ "Tutup yakaladığımız"

“Btş” kökünün Allah’a nispet edilen ayetlerde, inkârcılıkta ısrar edeleri Allah’ın kuvvetle ve şiddetle yakalaması söz konusudur.¹³³ Mekke müşriklerinin, Hz. Peygamber (sav) ve Onun getirdiği hak mesaja karşı olumsuz ve sert tavırlarının konu edildiği şu ayette, Allah Teâlâ’nın şiddetli yakalmasına vurgu yapılır: *يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ إِنَّا مُنتَقِمُونَ* “Amansız bir şekilde yakaladığımız gün yaptıklarının cezasını hakkıyla vereceğiz.”¹³⁴ Ayette geçen ve “Amansız bir şekilde yakaladığımız gün” diye tercüme edilen günle ilgili iki görüş mevcuttur. İbn Mes’ûd, İbn Abbas, Mücâhid, Mukâtil ve Ebu’l-Âliye’ye dayandırılan görüşe göre burada kastedilen Bedir günüdür. Onlara göre Allah Teâlâ, Mekke kâfirlerinden, bir önceki ayette “azap”¹³⁵ kavramıyla ifade edilen kıtlığı kaldırınca, Müşrikler, Hz. Peygamber (sav)’i yeniden yalanlamışlardır. İşte bu sebeple Allah onlardan, Bedir gününde intikam almıştır. İkinci görüş ise İkrime kanalıyla İbn Abbâs’a nispet edilir. Buna göre burada söz konusu edilen günden maksat kıyamet günüdür. Râzî, bu görüşleri sıraladıktan sonra ikinci görüşün daha doğru olduğunu belirtir. Çünkü ona göre “Bedir günü” böylesi bir büyük vasıfla nitelenecek bir dereceye ulaşmamıştır.¹³⁶

“Btş” fiilinin Allah’a nispet edilen ayetlerden biri de Kamer suresindedir: *وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ* “Aslında Lût, kendilerini bizim amansız yakalayışımıza karşı uyarıyordu; ama onlar bu uyarıları şüpheyle karşıladılar.”¹³⁷ Bilindiği gibi Kur’an, Lût kavmini ahlâksızlığa boğulmuş, özellikle cinsel sapıklıklarıyla tanınmış ve bu yüzden azaba çarptırılmış bir toplum örneği olarak değişik vesilelerle zikreder.¹³⁸ Burada da Lut kavminin, Allah’ın sert ve kuvvetlice yakalaması (batş) hususunda Hz. Lut tarafından uyarıldıklarına, ama onların buna şüpheyle yaklaştıklarına yer verilir.¹³⁹

“Btş” kökünün Allah’a isnad edilen yerlerin sonuncusu Buruç suresidir: *إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ*

zaman zorbaca yakalarsınız.” (Şuara, 26/130) “Btş” maddesinin bu ayetteki anlamı kök anlamıyla bağlantılıdır. Yüce Allah, Hud kavminin, bu ayetin siyak ve sibakında sıralanan israf ve dünya hayatına karşı hırslarının yanı sıra, başkalarına karşı davranışlarının da zorbaların muamelesi gibi olduğunu açıklamıştır. Bu vasıf, her ne kadar Allah hakkında olduğunda olumlu olsa da insanların bir fiili olduğunda yerilen ve olumsuz bir şey olmaktadır. (Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIV, 157.)

¹³³ Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helak Oldular*, s. 106.

¹³⁴ Duhan, 44/16.

¹³⁵ “Biz azabı biraz hafifleteceğiz, kuşkusuz siz de hemen eski halinize döneceksiniz.” (Duhan, 44/15)

¹³⁶ Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVII, 245.

¹³⁷ Kamer, 54/36.

¹³⁸ A’râf 7/80-84; Hüd 11/77-83; Hicr 15/57-77.

¹³⁹ Fahrettin Râzî, Duhan, 44/16. ayette zikrettiklerinin benzerini bu ayetin tefsirinde de söyler. Bk. Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 60.

“Şüphesiz rabbinin yakalaması pek müthiştir.”¹⁴⁰ Maturîdî (ö. 333/944), bu ayeti “O’nun intikam amacıyla yakalaması şiddetlidir” biçiminde açıklar.¹⁴¹ Ayrıca “batş” sözcüğü “şiddet” ile nitelenince, manası daha da artmış ve fazlalaşmış olur.¹⁴² Bunun amacı ise Yüce Allah’ın zorba ve zalimleri sorguya çekip cezalandırmadaki kudretinin şiddetini ifade etmektir.¹⁴³

6.İntikam (الانتقام): Sözlükte “ukubetle karşılık verme/cezalandırma, kınama”¹⁴⁴ gibi anlamlara gelen “nkm” kökünden türeyen intikam kelimesi “öç alma, haksızlık yapanın haksızlığa uğrayan tarafından cezalandırılması, suç ve günah işleyeni gerektiği şekilde cezalandırma, kötülüğe ceza ile karşılık verme” mânasında kullanılmaktadır.¹⁴⁵ Ebu Hilal el-Askerî, ikab ile intikamı mukayese ederek intikamın, “nimetin azapla zorla alınması” olduğunu belirtir. İkab ise cürme (suça) azapla karşılık vermektir. Çünkü ikab, sevabın zıddı, intikam ise in’âmın (nimet verme) zıddıdır.¹⁴⁶

“Nkm” kökü, Kur’an’da 17 defa kullanılmıştır. Dört yerde geçen sülasi (üçlü) formu hariç,¹⁴⁷ diğer ayetlerde İftial kalıbından gelmiştir.¹⁴⁸ “Nkm” kökü, sülasi olarak kullanıldığı yerlerde Allah’tan başka varlıklara,¹⁴⁹ iftial kalıbından geldiği ayetlerde ise Allah’a izafe edilir. Diğer taraftan intikam kelimesi bazı ayetlerde azapla aynı bağlamda kullanılmıştır.¹⁵⁰ Örneğin Al-i İmran, 3/4’de Allah’ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap olduğu açıklandıktan sonra ayet Allah’ın “aziz ve intikam sahibi” olduğu vurgusuyla biter. Maide, 5/94. ayette Allah Teâlâ, müminleri, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için bir takım şeylerle sınavacağını ve bundan sonra sınırı aşanları elem verici bir azapla cezalandıracağını bildirir. Bir sonraki ayette ise ihramlı iken hayvanları öldürmek suretiyle suç işleyenlerden Allah’ın intikam alacağına ve onları cezalandıracağına yer verilir.¹⁵¹ Secde, 32/20-21. ayetlerde fasıklık

¹⁴⁰ Buruç, 85/12. Ayrıca Hud, 11/102. ayette geçen “...Şüphesiz onun yakalaması can yakıcı ve şiddetlidir. (إِنَّ أَخَذَهُ الْيَمُّ تَضِيدٌ)” ifadesi, içerik ve vurgu olarak bu ayete benzerlik arz etmektedir.

¹⁴¹ Mâtûrîdî, *Te’vilât*, X, 487.

¹⁴² Razî, *Mefâtihu l-Ğayb*, XXXI, 123; Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5694.

¹⁴³ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5694

¹⁴⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1042; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 652; İbn Manzûr, *Lisânu l-Arap*, XII, 590.

¹⁴⁵ Çağrıcı, Mustafa, “İntikam” md., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 356-357.

¹⁴⁶ Askerî, *el-Furûk*, s. 240.

¹⁴⁷ Maide, 5/59; A’raf, 7/126; Tevbe, 9/74; Buruç, 85/8.

¹⁴⁸ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Nkm” md.

¹⁴⁹ Tevbe, 9/ 74; Araf, 7/126; Maide, 5/59. Mesela Ashab-ı Uhdut’un, sırf Allah’a olan iman etmeleri yüzünden Müminleri yakarak acımasızca cezalandırmaları bu kelimeyle ifade edilmiştir. (Buruç, 85/8)

¹⁵⁰ Al-i İmran, 3/4; Maide, 5/94-95; Secde, 32/21-22; Duhan, 44/15-16; Buruç, 85/8-10.

¹⁵¹ Maide, 5/95.

edenlerin azaba müstahak olduklarına, belki dönerler diye büyük azaptan önce yakın bir azaba (dünyevî azap) uğratılacaklarına vurgu yapılır. Aynı surenin 22. ayetinde ise kendilerine Allah'ın âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenlerin zalim olduklarına ve Yüce Allah'ın bu tip günahkârlardan intikam alacağına işaret edilir.¹⁵²

Araf, 7/136-137'de maruz kaldıkları azaptan kurtarılmaları halinde, iman edeceklerine söz veren Firavun ve kavminin, Allah'ın azabı kaldırmasının üzerinden çok geçmeden sözlerinden döndüklerine yer verilir. Allah da sözlerinden dönmeleri, ayetleri yalanlamaları ve İsrailoğullarına zulmetmelerinden dolayı onları denizde boğmak suretiyle cezalandırmıştır.¹⁵³ İntikamın Allah'a isnad edildiği bazı ayetlerde, Allah Teâlâ'nın, önceki peygamberlere karşı cürüm işleyenlerden intikam aldığı, müminlere yardım etmeyi kendisine vacip kıldığı bildirilir.¹⁵⁴ Mâide, 5/95'de, putperest iken müslüman olanların geçmişteki günahlarının affedildiği bildirildikten sonra eski kötülüğüne dönecek kimseyi Allah'ın cezalandıracağı belirtilir ve intikam mastarı ile aynı kökün fiili (yentekimu) kullanılır.¹⁵⁵

Ayrıca dört âyette Allah'ın güçlü olduğu ve cezalandırıcılığı “azîzün zü'ntikâm” şeklinde ifade edilmekte,¹⁵⁶ üç ayette de aynı anlamda “müntakîm” sıfatı geçmektedir.¹⁵⁷ Bu ayetlerde Allah'a isnat edilen intikam kavramı, “Allah'ın, kendisine âsi olan kişiye günahına uygun olarak ceza vermesi” biçiminde yorumlanmıştır.¹⁵⁸ İntikam nimet vermenin ve affetmenin zıddıdır. Suçluyu yakalayıp mağlûp etmek, işlediklerine karşılık cezasını vererek suçtan aldığı hazzı acıya çevirmek anlamına gelir.¹⁵⁹ Allah kullarının maslahatlarını gerçekleştirmek için intikam yolunu seçer. Yoksa şahsi bir intikam duygusuyla ve kızgınlıkla hızlıca intikam almaz ve kullarını cezalandırmaz.¹⁶⁰ Bununla birlikte Yüce Allah acıyan, hilimle muamele eden, esirgeyen ve bağışlayandır. O'nun bu sıfatlarını belirten yüzlerce âyet ve hadis bulunmakta, bir ayette “rahmetinin her şeyi kuşattığı”¹⁶¹ ifade edilmektedir. O, küfür dâhil en ağır

¹⁵² Secde, 32/22.

¹⁵³ Hicr, 15/79'da zalim Eyke halkından intikam alındığı bildirilir.

¹⁵⁴ Zuhuf, 43/25 ve 41.

¹⁵⁵ Mâide, 5/95.

¹⁵⁶ Al-i İmran, 3/4; Mâide, 5/95; İbrahim, 14/47; Zümer, 39/37.

¹⁵⁷ Secde 32/22; Zuhuf 43/41; Duhân 44/16.

¹⁵⁸ Çağrı, “İntikam” md., *DİA*, XXII, 356.

¹⁵⁹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, I, 470.

¹⁶⁰ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, III, 151.

¹⁶¹ A'râf 7/156.

günahları işledikten sonra bile hâlisâne yapılan tövbeleri kabul eder ve affeder.¹⁶² Hayy ve kayyum olan, kitap indiren, akıllara hidayet veren ve mutlak anlamda güçlü olan Allah'ın intikamı, insanların bildiği cinsten aşağılık, ahlaksızca, çirkin, cahilane, haince bir intikam değildir. Karşı konulabilir cinsten bir intikam da değildir. O bizzat hakikat, hikmet ve izzet olan ve sonsuz bir ilm-i kudretin ve iradenin gereği bulunan ve hiçbir noktada cehaletle ilişkisi bulunmayan çok hakimane bir intikamdır.¹⁶³

7.Tedmîr (التدمير): “Dmr” kökü, “eve veya başka bir yere girmek” anlamına gelir. Adam evine girdiğinde “demera’r-raculü beytehû” (دَمَرَ الرَّجُلُ بَيْتَهُ) denir.¹⁶⁴ “Demera’l-kavmu” (دَمَرَ الْقَوْمَ) cümlesinde دَمَرَ fiili “helak oldu” anlamına gelir. Yani “helakin girmesiyle onlar (kavim) helak oldular” demektir.¹⁶⁵ et-Tedmîr(التدمير), bir şeye helaki sokmak (idhâlu’l-helâk) demektir.¹⁶⁶ Aynı zamanda “dmr” kökünün tef’îl kalıbı olan et-tedmîr (التدمير) sözcüğü ve sülasi kökünün mastarı olan ed-demâr (الدَّمَار) kelimeleri, “kökünü kazıyarak helak etmek” anlamını da ifade ederler.¹⁶⁷

“Dmr” kökü, iki yerde mastar-isim,¹⁶⁸ diğerlerinde fiil olmak üzere Kur’an’da toplam 10 yerde görülür. Bütün ayetlerde tef’îl kalıbında kullanılır.¹⁶⁹ Tedmîr sözcüğü, Ahkaf, 46/24-25’de azap kavramı, Araf, 7/135-137’de azapla yakın anlamlı ricz ve intikam kavramları ve İsrâ, 17/16’de ise helak kavramıyla aynı bağlamda kullanılmıştır. Ahkaf, 46/25’de Allah’ın emriyle her şeyi yerle bir eden ve her şeyin kökünü kazıyan (تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا) olarak anlatılan ceza, bir önceki ayette “içinde acı veren azap bulunan” (فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ) bir rüzgâr olarak nitelenir. Buradan hareketle “tedmîr”in, Allah’ın dünyada hak edenlere uygun gördüğü azaba uğratma yollarından biri olduğunu anlaşılır.

Tedmîr kelimesinin geçtiği ayetlerde, Allah’ın elçilerine kulak vermeyen ve Allah’ın ayetlerini inkâr eden geçmiş toplulukların cezalandırılması işlenir. Öncelikle Yüce Allah, Kur’an’ın ilk muhataplarına, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğunu görmelerini istemekte, Allah’ın onların köklerini nasıl

¹⁶² Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 470.

¹⁶³ Yazır, *Hak Dini*, II, 1027.

¹⁶⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 354-365.

¹⁶⁵ Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, II, 22-23.

¹⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.229.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, II, 291; Şevkani, *Fethu’l-Kadir*, V, 42; Çimen, Niçin Helâk Oldular, s. 132.

¹⁶⁸ İsrâ, 17/16; Furkan, 25/36.

¹⁶⁹ Araf, 7/137; İsrâ, 17/16; Furkan, 25/36; Şuara, 26/172; Neml, 27/51; Saffât, 37/136; Ahkaf, 46/25; Muhammed, 47/10.

kazıdığını (demmera) ve inanmayıp inkârcılıkta direnirlerse kendilerini de aynı akıbetin beklediğini haber vermektedir.¹⁷⁰ Sonra genel olarak Allah'ın uyarılarına olumsuz karşılık veren ve günah işlemeye devam (fisk) eden birçok beldenin zengin ve şımarıkları ve içinde buldukları memleket için azap ve helak mukadder olduğu ve orasının yerle bir edildiği ifade edilir (demmernâhâ tedmîra).¹⁷¹ Bu genel haberle birlikte, Allah'ın ayetlerini yalanlayan ve o ayetlerden gafil olan firavun ve çevresinin sarayları, binaları ve bahçeleri,¹⁷² Hz. Lut'un davetini kulak ardı eden ve her türlü sapkınlığı yapan Lut kavmi,¹⁷³ Hz. Salih ve ailesine karşı türlü tuzaklar kuran dokuz kişilik çete ve diğer kâfirler,¹⁷⁴ Allah'a ibadet etmeyen ve Hz. Hud'un çağrısına karşı çıkan Ad kavminin¹⁷⁵ yerle bir edilmesi yine bu kavramla anlatılır.

8. Ricz (الرجز): er-Ricz sözcüğünün asıl anlamı “titremek”tir.¹⁷⁶ Devenin birbirine yakın adımlar atıp güçsüzlükten dolayı titremesi bu kelimeyle ifade edilmiştir. Cüzlerinin birbirine yakın olması ve okunurken dilin titremesi nedeniyle “recez” vezni de buna benzetilmiştir.¹⁷⁷ “er-Ricz”in Kur'an'daki anlamı, “şiddetle sarsan/yerinden kımıldatan azap”tır.¹⁷⁸ Aynı zamanda “azaba sürükleyen eyleme” de ricz denmiştir.¹⁷⁹

“Rcz” kökü, Kur'an'da 10 yerde geçer. Ricz kelimesinin geçtiği iki ayette konu İsrailoğullarının isyankâr davranışlarıdır. Onlar kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirmeleri,¹⁸⁰ zulüm işlemeleri ve yapmakta oldukları kötülükler (fisk) sebebiyle gökten inen azapla cezalandırılmışlardır.¹⁸¹ Bu ayetlerdeki riczin ne tür bir azaplandırma olduğu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. İbn Zeyd ve Mukatil'e göre Allah, sözünü değiştirenlere taun göndermiş ve onlardan 70 bin kişiyi yok etmiştir. İbn

¹⁷⁰ Muhammed, 47/10.

¹⁷¹ İsra, 17/16.

¹⁷² Araf, 7/137. Ayrıca bk. Furkan, 25/36.

¹⁷³ Şuara, 26/172; Saffât, 37/136.

¹⁷⁴ Neml, 27/51.

¹⁷⁵ Ahkaf, 46/24-25.

¹⁷⁶ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 442; İsfahânî, *el-Müredât*, s. 249.

¹⁷⁷ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 442-443; İsfahânî, *el-Müredât*, s. 249. رجز البعير رجزا (Deve titredi). Deve birbirine yakın adım atıp güçsüzlükten dolayı titrediğinde ناقة رجزاء denir. (İsfahânî, *el-Müredât*, s. 249.)

¹⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, V, 302.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, VI, 95.

¹⁸⁰ Bk. Bakara, 2/58.

¹⁸¹ Bakara, 2/59; Araf, 7/162.

Abbas'a dayandırılan başka bir görüşe göre ise Allah bir saat içerisinde 20 bin küsur insanı öldürmüştür.¹⁸²

Ricz sözcüğünün geçtiği ikinci ayet grubu Firavun ve ailesine verilen dünyevi cezalandırmaları içerir. Yüce Allah, Firavun ve ailesine açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderir.¹⁸³ Firavun ve yandaşları, azap (er-ricz) üzerlerine çökünce Hz. Musa'ya gelip قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرَّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ...*Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için rabbine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz*" derler.¹⁸⁴ Ancak azap bir müddet kaldırılınca hemen sözlerinden dönerler.¹⁸⁵ Ayette geçen ricz kelimesi, genellikle "azap" anlamında kullanılmıştır. Ancak azabın türü ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu ayette zahir olan riczden maksat, bir önceki ayette geçen tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kandır. Bununla birlikte müfessirlerden bir grup, "ricz" ile bir gecede yetmiş bin kıptinin ölümüne sebep olan taun hastalığının kastedilmiş olabileceğini söylerler.¹⁸⁶ Râzî de dil kurallarını dikkate alarak ricz kelimesinden bir önceki ayette sıralanan beş tür belâyı anlamının daha uygun olacağını ifade eder.¹⁸⁷

Hz. Lut'un çağrısına kulak tıkayan, Allah'ın ayetlerini yalanlayan ve o güne kadar görülmemiş cinsel sapkınlıklar sergilemek suretiyle yoldan çıkan (fisk) memleket halkı, gökten indirilen bir azapla (ricz) helak edilmiştir.¹⁸⁸ Lut kıssasının geçtiği diğer ayetler dikkate alınca burada "ricz"le kastedilen azap türünün, önce ortalık aydınlanırken korkunç sesin onları yakalayivermesi,¹⁸⁹ ardından yurtlarının altının üstüne getirilmesi ve üzerlerine taş yağdırılması şeklindeki korkunç bir cezalandırma olduğu anlaşılır.¹⁹⁰

Ricz bazı ayetlerde azap kavramıyla birlikte kullanılır: وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رَجْزِ الْبَحْرِ

¹⁸² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, I, 151.

¹⁸³ Araf, 7/133.

¹⁸⁴ Araf, 7/134.

¹⁸⁵ Araf, 7/135.

¹⁸⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, 445.

¹⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, s. 14/228.

¹⁸⁸ Ankebut, 29/33-34.

¹⁸⁹ Hicr, 15/73.

¹⁹⁰ Hicr, 15/74; Araf, 7/84; Hud, 11/82-83.

*elem verici bir azap vardır.*¹⁹¹ Ayetteki “ricz” kelimesinin, “en kötü azab” anlamına gelir. Buna göre buradaki “min”, azabın cinsini göstermek için gelmiştir.¹⁹² Casiye suresinde de benzer konular işlenir: “*Bu (Kur’an) bir doğru yol rehberidir. Rablerinin ayetlerini inkâr edenler için ise en şiddetlisinden elem verici bir azap vardır. (لَهُمْ عَذَابٌ (مِنْ رَجْزِ الْيَمِّ)*”¹⁹³ Bundan önceki ayetlerde de Allah’ın ayetleri okunurken işitip de sonra büyüklüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden günahkâr iftiracıya elem verici bir azabın verileceği¹⁹⁴ ve Allah’ın ayetleri hakkında bir parça bilgi sahibi olunca hemen onu alay konusu yapanlara alçaltıcı bir azabın hazırladığı¹⁹⁵ ifade edilir. Fahrettin Râzî, Bakara, 2/59 ve Araf, 7/134. ayetin delaletiyle “ricz” sözcüğüyle “azabın en şiddetlisi”nin kastedildiğini ifade eder.¹⁹⁶

“Rcz” kökünden bir isim olup Müddessir, 74/5. ayette geçen “er-rucz” sözcüğü, şirk ve putlara tapmak manasına gelir. “Rcz” kökü, ricz okununca azap, rucz okununca put, putlara tapınmak ve şirk anlamını ifade eder.¹⁹⁷

Ricz sözcüğü, Bedir savaşının konu edildiği bir bağlamda geçen Enfal, 8/11. ayette tuzak anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁸ “Ricz”in şeytana (*ricze’ş-şeytân* şeklinde) nispet edildiği bu ayette, onun inananlara yönelik tuzağına karşın Allah’ın Bedir’de Müslümanlara sağladığı yardımlara işaret edilir.¹⁹⁹

¹⁹¹ Sebe, 34/5.

¹⁹² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXV, 243.

¹⁹³ Casiye, 45/11.

¹⁹⁴ Casiye, 45/8.

¹⁹⁵ Casiye, 45/9-10.

¹⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVII, 263. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, XIX, 149. Ayetteki “elîm” sözcüğü İbn Kesir, İbn Muhaysan ve Hafs tarafından ref (elîmun) ile okumuştur. Bu durumda anlam “onlar için ricz türünden can yakıcı bir azap vardır” demektir. Diğerleri ise “ricz”in sıfatı olarak esreli (elîmin) okumuşlardır. Bu durumda da mana “Onlar için can yakıcı bir ricz’den azap vardır” şeklinde olmaktadır. (Kurtubî, *el-Câmi*, XIX, 149)

¹⁹⁷ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 430-431. Taberî bu ayette iki kıraat olduğunu belirtir. er-Rucz kelimesini harfini ötreli okuyanlar, bundan maksadın putlar olduğunu ve ayetin manasının “Sen, putlara ibadet etmekten ve onlara hizmette bulunmaktan kaçın.” demek olduğunu söylemişlerdir. “R” harfini “er-ricz” şeklinde esre ile okuyanlar ise bu kelimedden maksadın “azap” olduğunu, buna göre ayetin manasının “sen, seni azaba götürecek davranışlardan kaçın” biçiminde olduğunu belirtmişlerdir. Taberî daha sonra her iki kıraatin bilindiğini ve doğru olduğunu belirtir. Çünkü her iki okuyuş da “bir mana”ya delalet etmektedir. (Taberî, *Câmi’l-Beyân*, XXIII, 410)

¹⁹⁸ Münecid, Muhammed Nureddin, *el-İştirâkü’l-Lafzî fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Daru’l-Fikri, Şam 1999, s. 146.

¹⁹⁹ İbnü’l Cevzî’ye göre “ricze’ş-şeytan” tamlaması, şeytanın tuzağı anlamına gelir. Şeytanın tuzağına ricz denmesinin nedeni ise onun azaba sebep olmasıdır. (İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetu’l-A’yun*, s. 314.)

9.Rics (الرجس): Sözlükte murdar, pis nesne²⁰⁰ anlamına “er-ricsu” sözcüğü dört şekilde olur. Bir şey, ya tabiatı yönünden ya akıl yönünden ya şer’î yönden ya da bunların tümü açısından rics olur. Murdar et (leş) gibi. Çünkü murdar et hem tabiat olarak, hem aklen hem de şeran kerih ve iğrenç görülür.²⁰¹ Rics kelimesi, tıpkı “ricz” gibi Kur’an’da azap anlamında kullanılan kelimelerden biridir.²⁰²

“Rcs” kökü, Kur’an’da 9 ayette ve toplam 10 defa er-ricis (الرجس) şeklinde yer alır ve bir ayetin dışında²⁰³ genel itibariyle sözlük anlamına paralel bir şekilde maddi ve manevi kirlilik, iğrenç ve pis şeyler anlamında kullanılır.²⁰⁴ Araf, 7/71. ayette geçen “rics” kelimesi azap anlamında kullanılmıştır.²⁰⁵ Bu ayette Hz. Hud ve kavmi arasında geçen diyaloga yer verilir. Hz. Hud’un davetine karşılık kavmi “...bizi tehdit ettiğini (azabı) getir bize!”²⁰⁶ diyerek meydan okurlar. Bunu üzerine Hz. Hûd, قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ “Üzerinize rabbinizden bir azap ve öfke inmektedir...”²⁰⁷ diyerek onlara cevap verir. Mâtûrîdî, ayetteki “rics” sözcüğüne azap anlamı verir. Devamında “er-ricis”i, Hud kavminin, kendi özgür iradeleriyle bir tercihte bulunmaları, yani inkârcılığı seçmeleri nedeniyle yüzüstü bırakılmaları (hizlan), terk edilmeleri ve başarı ve yardımdan mahrum edilmeleri biçiminde bir cezalandırma olarak yorumlamanın caiz olacağını belirtir.²⁰⁸ Ayrıca bazı kaynaklarda “rics” sözcüğünün, azaba sürükleyen bir davranış olduğu, bu sebeple onunla azabın murat edildiğine işaret edilir.²⁰⁹

10.es-Seht (السحت): “Sht” (سَحَتٌ) kökünün anlamı “kökünü kazımak, yok etmek”tir. Allah kâfirlerin kökünü kazıdığında ve azapla onları yok ettiğinde “sehetallâhu’l-kâfire bi-azâbin” (سَحَتَ اللَّهُ الْكَافِرَ بِعَذَابٍ) denir.²¹⁰ “İşleyeninde bir ar, utanç bırakan sakıncalı şey” anlamına gelen “es-suht” (السُّحْتُ) sözcüğü de buradan gelir. Söz konusu şeyi yapan kişi, sanki dinini ve şahsiyetini kökten kazımaktadır.²¹¹ “es-Suht” yenilmesi haram olan

²⁰⁰ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 443; İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 249. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, VI, 94.

²⁰¹ İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 249.

²⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 438; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, VI, 95.

²⁰³ Araf, 7/71.

²⁰⁴ Maide, 5/90; Een’am, 6/125 ve 145; Tevbe, 9/95 ve 125; Yunus, 10/100; Hac, 22/30; Ahzab, 33/33.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, X, 280; Kurtubî, *el-Câmi*, IX, 265.

²⁰⁶ Araf, 7/70.

²⁰⁷ Araf, 7/71.

²⁰⁸ Mâtûrîdî, *Te’vilât*, IV, 476.

²⁰⁹ Semin el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, II, 72

²¹⁰ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 509. Ayrıca bk. İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 298.

²¹¹ İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 298. Ayrıca bk. Semin el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, II, 176.

şeydir.²¹² Haram mala “suht” denilmesi, itaatleri silip süpürmesi yani onları kökten imha etmesinden dolayıdır. Haram malın bereketi olmaması, evi barkı yıkması, itaatleri silip süpürmesi yani onları kökten imha etmesinden dolayı ona “suht” adı verilmiştir.²¹³

“Sht” (سَحَتْ) kökü Kur’an’da dört ayette geçer. Bu ayetlerin birinde if’âl babından gelir ve “azap” ile anlam benzerliği olan “hâbe” fiiliyle beraber kullanılır.²¹⁴ Diğer üç ayette de “es-suht” şeklinde geçer ve “haram” anlamında kullanılır.²¹⁵ Sözlük anlamı işlenirken vurgulandığı gibi azap kavramı “seht/ishât” sözcüğüyle birlikte kökünü kazımak ve azapla yok etmek anlamına gelir.²¹⁶ Taha, 20/61. ayette bu anlamda kullanılmıştır: *“Mûsâ onlara şöyle dedi: ‘‘Yazıklar olsun size! Allah’a karşı yalan uydurmayın, yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır; iftira eden mutlaka perişan olur.’’* Bu ayet ve siyakında Hz. Musa ile Firavun ve adamları arasındaki diyaloglara yer verilir. Hz. Musa firavunla işbirliği yapan ve yaptıkları sihirlerle firavunun gücüne güç katan sihirbazları, Allah’a iftira eden fakat bir şey elde edemeyenlerin başına gelen, eğer söz dinlemezlerse kendilerinin de kökünü kazıyacak olan azaba karşı uyarır. Burada Hz. Musa’nın kastettiği iftira, sihirbazların insanlara yaptıkları gözbağcılıktır. Sanki hakikatmiş gibi kamuflej ve çarpıtmalarla ipleri yılana dönüştürmeye çalışmalarıdır. Yahut biz bunları Allah’ın desteğiyle yapıyoruz vb. demeleridir.²¹⁷

11.el-Bevâr (البوار): “Bvr” kökünün biri “helak olmak”, diğeri de “imtihan etmek/denemek” olmak üzere iki anlamı vardır.²¹⁸ Ragıb el-İsfahânî, “bvr” fiilinin mastarı olan el-bevâr (البوار) sözcüğünün “aşırı kesat olmak” anlamına geldiğini belirtir. “Kesede hattâ fesede” (كَسَدَ حَتَّى فَسَدَ) “kesad oldu sonunda da fesad oldu” sözünde ifadesini bulduğu üzere, aşırı kesatın fesada götürmesinden dolayı, “bevar” sözcüğü “helak olmak” anlamında kullanılmıştır.²¹⁹ “el-Bûru” (البور) “kendisinde hiçbir hayrın olmadığı fesada uğramış ve helak olmuş adam” anlamına gelir. El-Bûr sözcüğü, “Bâirun” (بائر) un

²¹² Semîn el Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, II, 176.

²¹³ Kurtubî, *el-Câmi’*, VII, 485; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 276.

²¹⁴ Taha, 20/61.

²¹⁵ Maide, 5/42 ve 62-63.

²¹⁶ Mâturîdî, *Te’vilât*, VII, 291; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzil*, IV, 31.

²¹⁷ İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XVI, 249. İbn Abbas ise ayetteki “Allah’a karşı yalan uydurmayın” ifadesini “Allah’a hiçbir ortak koşmayın” şeklinde açıklamıştır. (İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, V, 296.)

²¹⁸ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.161.

²¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 84. Ayrıca bk. Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, I, 242-243. Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 106.

çoğuludur.²²⁰

“Bvr” kökü, iki ayette fiil,²²¹ üç ayette de isim²²² olmak üzere 5 defa geçer. “Bvr” kökü, içinde yer aldığı ayetlerde kök anlamına bağlı bir şekilde helak olmak/yok olmak ve kesat anlamında kullanılmıştır. Örneğin Fatır suresinde 35/29’da fiil şeklinde ve ticaret sözcüğünün sıfatı olarak gelen “len tebûra” fiili, “kesata uğramayacak” ve “helak olmayacak”²²³ anlamında kullanılır. Bevâr sözcüğü, yer aldığı diğer dört ayette helak olmak/yok olmak anlamında kullanılmıştır. Allah’ın nimetine nankörlükle karşılık verenler cehenneme sürüklenmek suretiyle helake uğrayacaklardır.²²⁴ İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre Furkan, 25/18’de geçen “bûr” sözcüğü, “el-bevâr”dan alınmıştır ve helak anlamındadır.²²⁵

Fatır, 35/10’da azap kavramı ile “bvr” kökü beraber kullanılır. Gerek peygamberi etkisiz kılmak gerek insanları Allah yolundan alıkoymak maksadıyla sinsice tuzaklar kuranlar için çok şiddetli bir azap vardır, onların kurdukları tuzaklar da boşa çıkacaktır.²²⁶ Hudeybiye seferinin anlatıldığı bir bağlamda yer alan Fetih, 48/12’de münafıkların helak olacağına vurgu yapılır: “(Ey münafıklar!) Siz aslında, Peygamberin ve inananların bir daha ailelerine geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi de kötü zanda bulundunuz ve helaki hak eden bir kavim (قَوْمًا بُورًا) oldunuz.” Bu ayette geçen “bûr” sözcüğü helak olmak anlamındadır.²²⁷ “Bvr” kökünün asıl anlamı dikkate alındığında, ayette geçen “kavmen buran” (helaki hak eden bir kavim) sözcüğü, münafıklar nefislerinde, kalplerinde ve niyetlerinde fesada uğramış kavimdir, şeklinde açıklanabilir. Yahut onlar, Allah katında O’nun ikabına ve kızgınlığına/öfkesine müstahak olmalarından dolayı helak olmuş bir topluluktur, biçiminde yorumlanır.²²⁸

²²⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 121.

²²¹ Fatır, 35/10 ve 29.

²²² İbrahim, 14/28; Furkan, 25/18; Fetih, 48/12.

²²³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 365.

²²⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII, 669; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIX, 125

²²⁵ Kurtubî, *el-Câmi’*, XV, 379.

²²⁶ Başka bir ayette Müşriklerin Hz. Peygamber’e yönelik plan ve tuzakları sıralanır. (Enfal, 8/30)

²²⁷ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 65.

²²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 328.

12.et-Tams (الطمس): Temel anlamı “bir şeyin (nesnenin) kazınması ve silinmesi”²²⁹ olan “tms” kökü, Kur’an’da 5 ayette geçer ve bu ayetlerin hepsinde de fiil formundadır.²³⁰ “Tms” kökü, Mürselat, 77/8’de meçhul yapıda “tumiset” (طُمِسَتْ) şeklinde ve “söndürüldü” anlamına gelen kullanımı dışında, diğer ayetlerde, azaba benzer şekilde kullanılmıştır.

H.z. Peygamber (sav)’in bazı Yahudi büyükleriyle diyalogu akabinde indiği bildirilen²³¹ Nisa, 4/47. ayette kullanılan “tms” köküyle ilgili farklı yorumlar yapılmıştır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا أَوْ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِمْ وَمِنْ عَمَلِهِمْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ كَمَا لَعَنَّاتُ أَصْحَابِ السَّبْتِ وَكَانَ اللَّهُ مُفْعُولًا “Ey Ehl-i kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi adamlarını lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah’ın emri mutlaka yerine gelecektir.”

Ayetteki “yüzleri silip dümdüz etme” ifadesiyle (yüzlerinin, tıpkı kafalarının arka kısmı gibi dümdüz edilmesi, burunları, ağızları, kaşları, gözlerinin yok edilmesi gibi) hakiki mana mı kastedilmiştir? Yoksa bu ifadeyle (onların kalplerinde olan dalaleti ve onların başarılarının (tevfik) ellerinden zorla alınması şeklinde) mecazi mana mı murad edilmiştir? Bu konuda âlimlerin iki görüşü vardır. Ubey b. Kâ’b’a dayandırılan birinci görüşe göre “yüzleri silip dümdüz etme” ifadesi, “sizleri daha sonra hidayet bulamayacağınız bir sapıklıkla saptırmamızdan önce”, anlamına gelir. O, bunun temsili bir anlatım olduğunu ve iman etmedikleri takdirde onların cezalandırılacağını ifade eder. Katade’ye atfedilen ikinci görüşe göre ise bu ifadenin anlamı, “yüzlerini ters çevirmemizden önce”, şeklindedir. Yani burun, dudaklar, gözler ve kaşları yok etmemizden önce, demektir.²³²

H.z. Musa’nın, Firavun ve adamlarına yönelik bedduasını içeren Yunus, 10/88’de geçen “tms” fiili helak olmak/yok olmak anlamında kullanılmıştır:

²²⁹ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.625; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 400. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 403.

²³⁰ Nisa, 4/47; Yunus, 10/88; Yasin, 36/66; Kamer, 54/37; Mürselat, 77/8.

²³¹ Rivayete göre H.z. Peygamber bazı yahudi büyükleriyle konuşup onlara: “Ey yahudiler topluluğu, Allah’tan korkun ve müslüman olun. Allah’a yemin ederim ki sizler, benim size getirdiğimin hak olduğunu çok iyi biliyorsunuz.” buyurmuştur. Onlar, “Hayır, ey Muhammed, biz bunu biz bilmiyoruz.” diyerek bildiklerini inkâr etmişler ve küfürde ısrar etmişlerdir. Bu ayet bu olay üzrine inmiştir. (Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 403)

²³² Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 404. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, X, 125-126; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 77.

“Mûsâ, “Rabbimiz!” dedi, “Sen Firavun’a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Ey rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!”

Ayetteki “Ey Rabbimiz! Onların servetlerini silip yok et” (رَبَّنَا أَطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ) cümlesi, firavun ve adamlarının mallarının yok edilmesi ve helak edilmesine yönelik bir bedduadır.²³³ Kurtubî’ye göre bu cümlenin anlamı “inkârcılıklarına karşılık, mallarını helak etmek suretiyle onları cezalandır” şeklindedir.²³⁴

Yasin, 36/66’da “tms” kökü, ayn (göz) sözcüğü ile birlikte kullanılır. İnkârcılıkta ısrar edenlerin cehennemdeki hallerinin tasvir edildiği bir bağlamda yer alan bu ayette, Yüce Allah’ın onların ahirette ağızlarını mühürleyip ellerini ve ayaklarını konuştuğu gibi²³⁵ dilerse dünyada da gözlerini silme kör edebileceği (tams) vurgulanır: “*Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik (لَطَمْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ) de yolu bulmak için çabalayıp dururlardı; ama o takdirde nasıl görebileceklerdi ki?*” Ayetteki “a’yunihim” tamlamasındaki hüm/him(onlar)’la Mekke kâfirleri kastedilir. Bu ayette dilediği takdirde, Yüce Allah’ın onlara azap edebilecek güç ve kudrete sahip olduğu açıklanmıştır.²³⁶ İbn Abbas’a atfedilen görüşe göre ayetteki “gözlerini silme kör ederdik” cümlesinin anlamı, onları hidayete karşı kör ederdik, böylece ebediyen hakka giden yolu bulamazlardı, şeklindedir.²³⁷

Kamer, 54/37’de Hz. Lut’un misafirlerine karşı niyetlerini bozan sapkın topluluğa verilen cezaya yer verilir: وَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذِرْ “*Onlar Lut’un misafirlerine karşı niyetlerini bozdular, onlarla yalnız kalmak için gidip gidip geldiler. Biz de gözlerini silme kör ettik. Haydi tadın benim azabımı ve tehditlerimi!*” Ayn (göz) kelimesiyle beraber kullanılan “tams”ın delaletiyle ilgili iki yorumun varlığı göze çarpar. Birinci yorum sahipleri “tams” kelimesine hakiki bir mana vermişlerdir. Buna göre sapkın topluluğun gözleri kör edilmiş ve gözleri yüzleriyle aynı seviyeye gelmek suretiyle dümdüz bir levha haline gelmiştir. İkinci görüşün sahiplerine göre kelime mecazi anlamda kullanılmıştır. Bu görüş İbn Abbas’a dayandırılır. O’na göre “tams” kelimesi ile “anlamama/idrak edememe” manası kastedilmiştir. Buna göre onların

²³³ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 655.

²³⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, XI, 39.

²³⁵ Yasin, 35/64-65.

²³⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, 461.

²³⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 477.

gözlerine bir şey yapılmamıştır. Fakat onlar eve girmişler, orada hiçbir şey görememişler, sanki gerçek körler gibi olmuşlar.²³⁸

13.el-Hasfu (الخسف): “Hsf” kökü, “yerin dibine girme, yere gömülme, batma” ve “yer çukur olmak” anlamlarını ifade eder.²³⁹ “Hasefe’l-mekânu” (خسف المكان) cümlesi, “yerin bir parçası yerin içine girdi”, “Hasefallâhu bihi’l-arda hasfen” (خسف الله به الأرض خسفاً) cümlesi ise “Allah onu yerin dibine geçirdi” anlamına gelir.²⁴⁰

8 ayette fiil olarak geçen “hsf” kökü,²⁴¹ kullanıldığı bazı ayetlerde müşriklere seslenilir, bazı ayetlerde ise Allah’ın elçilerinin getirdiği mesaja karşı çıkan topluluklara verilen dünyevi bir cezalandırmaya işaret edilir. Bu kökün Kur’an metninde yüklendiği anlam, sözlük anlamıyla irtibatlıdır. “Hsf” kökünün azap kavramıyla birlikte geçtiği Nahl, 16/45. ayette, Allah resulünün getirdiği mesaja sırtını dönen ve çirkin tuzaklar kuran Mekke müşrikler uyarılır: أَقَامِنَ الَّذِينَ مَكَّرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ “Kötü işler yapmak için tuzak kuranlar, Allah’ın kendilerini yere geçirmesinden veya (ansızın) bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azap gelmesinden emin mi oldular?” Bu ayetin dışında tehdit üslubuyla müşrikleri uyaran ve aynı anlam içeriğine sahip olan başka ayetler de vardır.²⁴²

“Hsf” kökü üç ayette ise geçmişteki zengin, şımarık ve isyankâr topluluklara verilen cezalar bağlamında geçer. Ankebut, 29/40’da daha önceki kavimlere verilen dünyevi cezalar sıralanırken bir cezalandırma türü olarak bu fiil de geçer: “Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik, kimini o korkunç ses yakaladı, kimini yerin dibine gömdük, kimini sularda boğduk...” Ayetteki “yerin dibine gömdük” cümlesi ile bir önceki ayet²⁴³ ve “hsf” kökünün geçtiği diğer ayetler dikkate alınınca, Karun’un helak edilmişinin konu edildiği anlaşılır.²⁴⁴

²³⁸ Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 61-62.

²³⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 315.

²⁴⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 319. “Husûf’un (خسوف) aya özgü olduğu yani “ayın tutulması” anlamına geldiği ifade edilir. “Küsûf” (كسوف) ise güneşe ait bir eylemdir, “güneş tutulması” bu kelimeyle anlatılır. (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 196.) “Hsf” fiilinin Kıyame suresindeki anlamı, bu tanımla paralellik arzeder: “Ay kapkara kesilip karanlığa gömüldüğünde” (Kıyame, 75/8)

²⁴¹ Nahl, 16/45; Sebe, 34/99; Ankebut, 29/40; Kasas, 28/81-82; İsrâ, 17/68; Mülk, 67/16; Kıyame, 78/5.

²⁴² Sebe, 34/9. Ayrıca bk. Mülk, 67/16; İsrâ, 17/68.

²⁴³ Ankebut, 29/39.

²⁴⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Veciz*, IV, 317-318.

Nitekim kökün geçtiği diğer iki ayette de zengin ve şımarık olan Karun'un bütün varlığı ile birlikte yere batırıldığından söz edilir.²⁴⁵

14.el-Kasmu (القَصْمُ): Kur'an'da bir ayette²⁴⁶ geçen "ksm" kökünün temel anlamı "kırmak"tır.²⁴⁷ Aynı kökten olan "el-kusamu" (القُصْمُ) sözcüğü, "karşılaştığı şeyi kırıp parçalayan adam" anlamına gelir.²⁴⁸

Enbiya, 21/11'de geçen "ksm" fiili, sözlük anlamına bağlı bir şekilde kullanılmıştır: *وَكَمْ عَصَمْنَا مِنْ قَرِيْبَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ* "Biz, halkı zulme sapsmış nice ülkeyi yerle bir ettik, arkasından da başka topluluklar vücuda getirdik". "el-Kasam" aslında cisimler hakkında kullanılır. Bu ayette istiare yoluyla bir kavim ve yerleşim biriminin (karye) cezalandırılmasını anlatmak için kullanılmıştır.²⁴⁹ Ayetin üslubunda şiddetli bir gazabın/kızgınlığın olduğu görülür. Çünkü kasem, kırmanın en dehşet verici ve iğrenç olanıdır. Bu tür kırma birbiriyle ahenk ve uyum içinde olan parçaları ayırır ve uzaklaştırır.²⁵⁰ "Ksm" fiili, bu ayette helâk ve azap anlamındadır.²⁵¹ Bunun birlikte, burada "ksm" fiiliyle anlatılan azap şekli, bir sonraki ayette, azapla benzer anlama sahip olan "be's"le (şiddetli azap) nitelenmiştir. Bu da "ksm" fiiliyle ifade edilen dünyevi cezalandırmanın çetin ve şiddetli oluşuna bir kanıt olabilir. Kaldı ki ayetin sonunda azabı (be's) hisseden kâfirlerin yerlerini terk edip kaçiverdikleri tasvir edilir.²⁵² Yüce Allah bu ayette, sahip oldukları maddî imkânlarla aldanarak şımaran, haddi aşan, azgınlaşan ve günahlara batan toplumların başlarına gelen felâketleri hatırlatarak Hz. Peygamber (sav)'i yalancılık ve sihirbazlıkla itham eden müşrikleri uarmıştır.²⁵³ Bu âyetlerin muhatabı Mekke müşrikleri olmakla birlikte, yaşayışlarıyla topyekûn yok olmayı hak eden her millet için bir tehdit ve uyarı anlamı taşımaktadır.²⁵⁴

15.et-Temzîk (التمزيق): Sözlükte yırtmak/parçalamak²⁵⁵ anlamına gelen "mzk" kökü, Kur'an'da iki ayette olmak üzere toplam dört defa geçer.²⁵⁶ Bu ayetlerin birinde kök

²⁴⁵ Kasas, 28/81-82.

²⁴⁶ Enbiya, 21/11.

²⁴⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 890; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 947; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, III, 314.

²⁴⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 890; İsfahânî, *el-Müfredât*, s.524.

²⁴⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, IV, 75.

²⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 102-103.

²⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 233; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 548.

²⁵² Enbiya, 21/12.

²⁵³ Mâturîdî, *Te'vilât*, VII, 330.

²⁵⁴ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III, 669.

²⁵⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 983; Cevherî, *es-Sihâh*, s.1077.

anlamında kullanılmıştır.²⁵⁷ Diğer ayette geçen “mzk” kökünün ise sözlük anlamından bağımsız olmamakla birlikte, anlam içeriğinin değiştiği görülmektedir. Sebelilere verilen nimetlerin sıralandığı ayet grubu içinde, yani Sebe, 34/19’da geçen söz konusu bu fiil, helak ve azap anlamında kullanılmıştır:

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَرَّقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ “Onlar ise “Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır” dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları ibret kıssaları haline getirdik ve darmadağın ettik. Kuşkusuz bunda, yeterince sabretmesini ve şükretmesini bilenler için ibretler vardır.”

Ayetteki “darmadağın ettik” cümlesi, “fe-cealnâhum ehâdîse” (onları ibret kıssaları haline getirdik) cümlesini açıklamaktadır. Çünkü Allah tarafından yerleri altüst edilen ve bahçeleri yok edilen Sebeliler yeryüzüne dağılmışlardır. Bir kısmı Mekke’de, bir kısmı Medine’de bir kısmı da Şam vb. şehirlerde kalmışlardır.²⁵⁸ Onların bu durumu, darb-ı mesel olarak Arapların dilinde dolaşır olmuştur.²⁵⁹ Yüce Allah bu kıssada, Hz. Muhammed (sav) ve ümmetine, tam manasıyla iman eden herkes için ibretler ve kanıtların olduğunu tenbih/uyarı yoluyla bildirmiştir.²⁶⁰

16.et-Tebâru/et-Tet’bîru (التبائر / التتبير): “Tbr” kökünün birbirinden uzak iki anlamı vardır. Biri “helak olmak ” diğeri ise “yerden çıkarılan kıymetli taş”tır. “İşlenmemiş altın ve gümüş” anlamına gelen “et-tibru” sözcüğü bu kökten alınmıştır.²⁶¹ Semin el-Halebi (ö. 756/1355), “et-tebru” sözcüğünün asıl anlamının “kırmak” olduğunu belirtir. Buna göre “tebira’z-zehebe” (تَيْرِ الذَّهَبِ) cümlesi “onu (altını) kırdı” demektir.²⁶² تَبَّرَ “Tebbera” fiili “kırdı, “helak etti” anlamına gelir. Et-Tebar (التبائر) helak demektir.²⁶³

Bir yerde fiil,²⁶⁴ diğerlerinde isim²⁶⁵ şeklinde olmak üzere Kur’an’da altı yerde geçen “tbr” kökü, bir ayet hariç²⁶⁶ hepsinde de tef’il babından gelmiştir. “Tbr” kökü, “yerle bir etmek, tahrip etmek, kırıp geçirmek” anlamında kullanılan İsra, 17/7 dışında,²⁶⁷

²⁵⁶ Sebe, 34/7 ve 19.

²⁵⁷ Sebe, 34/7.

²⁵⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, VIII, 440; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, IV, 426.

²⁵⁹ Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, IV, 426. Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, IV, 430-431.

²⁶⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, 416.

²⁶¹ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 177; Cevherî, *es-Sıhah*, s. 129.

²⁶² Semin el-Halebi, *Umdetu’l-Huffaz*, I, 255.

²⁶³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arap*, IV, 83. Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 135.

²⁶⁴ İsra, 17/7.

²⁶⁵ A’raf, 7/139; İsra, 17/7; Furkan, 25/39; Nuh, 71/28.

²⁶⁶ Nuh, 71/28.

²⁶⁷ Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, III, 291

diğer ayetlerde helak ve azap anlamındadır. Araf, 7/138-139'da, İsrailoğullarının sağ salim bir şekilde karşıya geçtikten sonra putlara tapan bir toplulukla karşılaşır Hz. Musa'dan benzer tanrılar istemelerine karşılık Hz. Musa, “....*Mûsâ dedi ki: “Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!” Şüphesiz onların düzeni yıkılmaya mahkûmdur; yapmakta oldukları da boşa gidecektir* (إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَّبَرِّ مَا هُمْ فِيهِ وَيَاطِلُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) ” şeklinde onlara karşılık verir. Ayette geçen ism-i mef’ûl formunda olan “mutebberun” kelimesi helak edilmiş/kırılmış anlamında kullanılmıştır.²⁶⁸

“Tbr” fiil kökünün azap etmek, kökünü kazımak/helak etmek²⁶⁹ anlamında kullanıldığı yerlerden biri de Furkan, 25/39.ayettir: “*Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Nihayet hepsini kırıp geçirdik.* (وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا)” Bu ayet ve ayetin içinde bulunduğu ayet grubunda, geçmişte yaşamış kavimlerden her birine çokça öğütler verildiğine ve uyarılar yapıldığına dair bilgiler verilir. Ancak bu uyarı ve öğütlere kulak vermeyen toplulukların cezalandırılması/kırıp geçirilmesi vurgulu/te’kitli bir şekilde anlatılır.

“Tbr” kökü, mastar-isim olan “tebâren” şeklinde geçtiği Nuh, 71/28’de helak etmek ve yok etmek²⁷⁰ anlamındadır: رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا “*Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et.*” Elmalılı’ya göre “zalimleri ise daima helâk et” cümlesi, geçmişteki zalimleri arkalarından beddua olarak kapsamakla beraber, daha çok o kâfirler helak edildikten sonra gelecek olan zalimler aleyhine bir duadır. Her kim olursa olsun, benim soyumdan ve bütün mümin erkek ve kadınların soyundan gelmiş dahi olsa zalimlerin hep helaklerini artır, sonlarını perişan eyle, anlamındadır.²⁷¹

17.et-Tebbu/et-Tebâbu (التبب/ التب): et-Tebâbu, “hüsran/zarara uğrama” ve “helak” anlamına gelir.²⁷² Kadı Beyzâvî, “et-tebâb”ı helake neden olan hüsran, seklinde açıklarken²⁷³ Ragıb el-İsfahani de “et-tebbu” ve “et-tebâbu” sözcüklerinin “hüsranın devam etmesi” anlamında kullanıldığını belirtir. Buradan hareketle “Allah onu öyle bir sürekli zarara ve helake duçar etsin ki...” anlamında beddua olarak “tebben lehû” (تبا له)

²⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 144.

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 456; Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, /27.

²⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 147; Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI, 271.

²⁷¹ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5379-5380.

²⁷² Cevherî, *es-Sihâh*, s. 129; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arâp*, s. I, 226. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 207.

²⁷³ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 345.

ve “tebbe lehû” (تَب لَه) denir.²⁷⁴ Kur’an’da bir yerde geçen²⁷⁵ ve tef’il babından gelen mastar isim “tetbîb” ise sözlükte “eksilme/azalma” ve “hüsrân uğrama” anlamında kullanılır.²⁷⁶ Arapçada birisi, birisini ziyana soktuğunda, “tebbebehû ğayruhû” denilmektedir.²⁷⁷

“Tbb” kökü, üç ayette olmak üzere toplam dört defa kullanılmıştır.²⁷⁸ “Tbb” kökü, sülasi (üçlü) kalıbının mastar-ismi olan “tebâb” şeklinde geldiği Mümin, 40/37’de helak ve hüsrân anlamında kullanılmıştır.²⁷⁹ Firavun’un isyankâr ve had bilmez sözlerine yer verilen bu ayette, onun Hz. Musa ve inananlara karşı kurduğu tuzakların hüsrân ve helakle sonuçlandığı vurgulanır.²⁸⁰ Bu kökün tef’il babından mastar-isim şeklinde geldiği başka bir ayette²⁸¹ de “zarara uğratmak” anlamını ifade eder.²⁸²

“Tbb” kökünün iki defa ve fiil şeklinde geçtiği Tebbet, 111/1. ayette Ebu Leheb’e yönelik bir beddua vardır: تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ “*Ebû Leheb’in elleri kurusun! Kurudu zaten.*” Bu ayet mecazi bir ifade olup Ebu Leheb’in helâk olması yönünde bir bedduadır. Devamındaki “tebbe” fiili, bedduanın gerçekleşeceğini ifade eder; nitekim öyle de olmuştur.²⁸³ “Tebbe” fiili ile Ebu Leheb’in kötü akıbeti önceden haberilmiştir. Başka bir deyişle gelecekte olacak olay, mazî kalıbıyla ifade edilmiştir. Bu olayın gerçekleşmesi o kadar kesindir ki gerçekleşmiş gibi anlatılmaktadır.²⁸⁴ Ebu Leheb, hicretin II. yılında çiçek hastalığına yakalandığı için Bedir Savaşı’na katılamamıştır. Ancak yerine adam göndermiş, ayrıca müşriklere malî destekte bulunmuştur. Kureyş’in Bedir’deki yenilgisini ve ağır kayıplarını haber aldıktan yedi gün sonra kahrından öldüğü söylenmektedir. Çiçek hastalığı kendilerine de bulaşır endişesiyle ailesinden hiç kimsenin ona yaklaşmadığı, öldüğünde ücretle tuttukları Sudanlılar’a defnettirdikleri

²⁷⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 93. Ayrıca bk. Semî el Halebî, *Umdetu’l-Huffaz*, I, 254.

²⁷⁵ Hud, 11/101.

²⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arap*, I, 226.

²⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 41; Kurtubî, *el-Câmi’*, XI, 207. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII, 58.

²⁷⁸ Hud, 11/101; Mümin, 40/37; Tebbet, 111/1.

²⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 163.

²⁸⁰ Mümin, 40/36-37.

²⁸¹ Hud, 11/101.

²⁸² Kurtubî, *el-Câmi’*, XI, 207. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII, 58.

²⁸³ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 711.

²⁸⁴ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, s. 5/345; Mevdûdî, Ebu’l- Al’a, *Tefhîmu’l-Kur’an*, (trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr.), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, VII, 296.

rivayet edilir.²⁸⁵

18.Demdeme (الدمدمة) ve Tesviye (التسوية): Demdeme, “demme” fiilinin tekrarıyla elde edilen bir fiildir. “Demme”, boya veya yıldız sürmek, badana yapmak, gemiyi zift ile kalafatlamak gibi bir şeyi bir şeye sürüp sıvamaktır. Yeri düzlemek, bir kimseye şiddetli azap etmek, bir adamın başını ezmek ve halkı kırıp geçirmek manalarına gelir. “Demdeme” bunun tekrarlanmış şekli olarak kat kat yapma anlamını ifade eder. “Demdeme aleyhi’l-kabre” cümlesi “kabri, üzerine yıkıp basa basa tamamen düzledi” demektir.²⁸⁶ “ed-Demdemetu” sözcüğü, “azabın kat kat olması ve tekrarlanması” anlamına gelir. “Dememtu ale’ş-şey” cümlesi, “O şeyin üzerine abandım/kapandım” demektir. Ferrâ, “demdeme” nin “sarstı/zelzeleye uğrattı (racfe)” manasına geldiğini belirtmiştir.²⁸⁷ “Demdemtu’ş-şey’e” “O şeyi yere yapıştırdım, kırıp döktüm, ufaladım” demektir. “Demdemallahu aleyhim” ise “Allah onları helak etti” anlamındadır.²⁸⁸

Mekki bir sure olan Şems suresinde geçen bu kavramın yer aldığı bağlamda, azgınlıkları (tuğyân) ve Hz. Salih’i yalanlamaları nedeniyle Semud kavminin başına gelenler anlatılır: *فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِم رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا* “*Fakat onlar ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine rableri, günahları sebebiyle onlara ardi arkası kesilmez felâketler göndererek hepsini helâk etti.*”²⁸⁹ İnkârcılıkları, Hz. Salih’i ve O’nun “...Onu (deveyi) bırakın, Allah’ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar.”²⁹⁰ şeklindeki uyarılarını yalanlamaları ve deveyi keserek günah işlemeleri nedeniyle Allah onların üzerine azabını göndererek onları helak etmiştir. İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre “demdeme aleyhim” cümlesinin anlamı Allah, suçları (cürm) nedeniyle yurtlarını üzerlerine yıktı ve onları yerle bir etti, anlamına gelir.²⁹¹ Bu ayet, “demdeme” sözcüğünün kökünde bulunan “sıvama” ve “kabri tamamen bastırma” anlamından hareketle günahlarını başlarına geçirip üzerlerine öfkeyle azabı uygulamak ve köklerini kazıyarak helak etmek ve kırıp geçirmek,

²⁸⁵ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 345; Yazır, *Hak Dini*, IX, 6260-6261; Kapar, Mehmet Ali, “Ebu Leheb” md., *DİA*, İstanbul 1994, X, 178-179; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 711.

²⁸⁶ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5865.

²⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, XXII, 318.

²⁸⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 386; Kurtubî, *el-Câmi*, XXII, 318.

²⁸⁹ Şems, 91/14.

²⁹⁰ Araf, 7/73.

²⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi*, XXII, 317-318.

şeklinde tefsir edilmiştir.²⁹²

Kur'an'da 83 ayette²⁹³ geçen ve “iki şey arasında eşit olmak, denk olmak”²⁹⁴ anlamındaki “svy” kökü, sadece Şems, 91/14'de azap kavramına yakın anlamlı bir şekilde kullanılmıştır. Söz konusu ayette bu kök tef'il babından ve “fesevvâhâ” şeklinde gelir. “Fesevvâhâ” ifadesi, üzerlerine inen cezayı eşit kıldı, bu cezalandırmada büyük küçük kimse kurtulamadı, anlamına gelir. Çünkü Semûd kavminin azgını deveyi kesmeden büyük küçük, kadın erkek hepsi onun peşine takılmışlardı. Milletin hepsi devenin kesilmesi işine ortak olunca, Allah onları topluca ve eşit olarak yere geçirmiştir.²⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, “fesevvâhâ” ile ilgili iki yorum olduğunu belirtir. Birinci yoruma göre Allah, küçük büyük ayırmadan eşit bir şekilde hepsini helak etmiştir. İkinci yoruma göre ise Allah, kabirlerini ve evlerini dümdüz etmek suretiyle onları helak etmiştir.²⁹⁶

19.Ta's (التعس): “et-Ta'su” kelimesi “helak olmak” anlamına gelir. Aslında “tas” (تَعَسَ) kökünün temel anlamı “ters çevirmek/altını üstüne çevirmek”tir. Bu da ayağa kalkmanın/dikilmenin (intiâş) zıddıdır.²⁹⁷ Elmalılı, “ta'sun” (تعس) sözcüğünün, “aslında ayak kayıp yüzükoyun yahut tepesi üstü düşüp yıkılmak ve kalkamayıp helak olmak” anlamına geldiğini işaret ettikten sonra “Ta'sen lehüm” ifadesinin “kahrolası”, “canı çıkması” veya “canı çıksın” gibi beddua anlamında mesel halinde kullanıldığını belirtir.²⁹⁸ “Tas” kökü, Kur'an'da bir ayette geçer ve söz konusu ayette kâfirler konu edilir: وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَأَصْلٌ أَعْمَالُهُمْ *“İnkâr edenlere gelince onların sonu felâkettir, amellerini de Allah boşa çıkarmıştır.”*²⁹⁹ Bir önceki ayette geçen müminlere ayaklarını sağlam bastırma vaadine³⁰⁰ karşılık burada kâfirlere yıkım ile tehdit vardır.³⁰¹

²⁹² Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5866

²⁹³ Bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Svy” md.

²⁹⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 496.

²⁹⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, V, 489; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 316; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV, 370; Çimen, *Niçin Helak Oldular*, s. 125.

²⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 143.

²⁹⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 133. Ayrıca bk. Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffaz*, I, 264.

²⁹⁸ Yazır, *Hak Dini*, VI, 4380.

²⁹⁹ Muhammed, 47/8.

³⁰⁰ Muhammed, 47/7.

³⁰¹ Yazır, *Hak Dini*, VI, 4380.

20.Cüsûm (الجثوم): “Csm” fiil kökü sözlükte “yere yapışmak” anlamına gelir.³⁰² Araplar kuş oturduğunda ve yere yapışıp kaldığında “ceseme et-tâiru” (جثم الطائر) derler.³⁰³

“Csm” kökü beş ayette ism-i fail formunda geçer. Bu ayetlerin hepsinde de isyankâr toplulukların cezalandırılması sonrası bir tablo söz konusudur. İki ayette Semud kavmini yakalayan ceza sonrası durumları tasvir edilir. Araf suresinde, Hz. Salih’i inkâr eden, mucize eseri deveyi kesen, Allah’ın emrine karşı gelen ve bir de “*Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!*”³⁰⁴ diye meydan okuyan semud kavmini yakalayan sarsıntıya (racfe)³⁰⁵ işaret edilir. Hud, 11/67’de ise Semud kavminin zalimlerini yakalayan korkunç ses (sayha) akabinde kâfirlerin “diz üstü çöküp kaldıkları” anlatılır.

“Csm” kökünün geçtiği diğer üç ayette Medyen halkına verilen cezalandırma konu edilir. Hz. Şuayb’in getirdiği mesaja kulak tıkayan Medyen halkını yakalayiveren sarsıntı (racfe)³⁰⁶ Hz. Şuayb’ın halkından zalim olanları yakalayan korkunç ses (sayha)³⁰⁷ sonrası zalimlerin ve kâfirlerin halleri canlı bir şekilde anlatılır.

“Diz üstü çöküp kaldılar”, uçan kuşun çöktüğü gibi dizleri ve yüzleri üstü yere yapıştılar, demektir.³⁰⁸ İnsanlar ve kuşlar ilgili kullanılan cüsûm kelimesi, deve hakkında kullanılan bürûk (çökmek) kelimesi gibidir. Kuşun çökmesi (cüsûm), gecenin sakinleştiği bir anda, yere yapışıp kalmasıdır. Buna göre âyetin manası, “Onlar, ölümler gibi hareket edemeyen, diz üstü çökmüş ve sönmüş kimseler oldular” şeklinde olur.³⁰⁹

21.Ehvâ (أهوى): Sözlükte “düşüş/düşmek” ve “boşluk (huluvv)” anlamlarına gelen “hvy” kökünün aslı yerle gök arasındaki “el-havâu/الهواء” (boşluk) tur.³¹⁰ “Hevâ eş-şey’u” cümlesinde “hevâ” fiilinin anlamı “düştü”dür. “Hâviyetün” cehennemnin bir adıdır. Kâfirler ona (cehenneme) düştüğü için böyle adlandırılmıştır.³¹¹ Ragıb el-İsfahânî, “el-hevâ” (الهوى) sözcüğünün “nefsin bir şehvete meyletmesi” anlamına

³⁰² İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 234; İbn Manzûr, *Lisânu ’l-Arap*, XII, 82.

³⁰³ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 234; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 115. Ayrıca bk. Cevherî, *es-Sihâh*, s. 162.

³⁰⁴ Araf, 7/77.

³⁰⁵ Araf, 7/78.

³⁰⁶ Araf, 7/91; Ankebut, 29/37.

³⁰⁷ Hud, 11/94.

³⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, IX, 271-272.

³⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu ’l-Ğayb*, XIV, 173.

³¹⁰ İbrahim, 14/43. ayette bu anlamda kullanılmıştır.

³¹¹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1056-1057.

geldiğini belirtir. Böyle adlandırılmasının nedeni, “hevâ”nın, sahibini dünyada her türlü felakete, ahirette de Hâviye’ye (هَوِيَّةً) düşürecek olmasıdır.³¹² İf’âl babından bir fiil olan “ehvâ” (أهوى), “havada yukarı kaldırıp sonra da (aşağı) düşürdü/attı” anlamında kullanılır.³¹³

Kur’an’da 38 ayette geçen “hvy” kökü, sadece Necm suresindeki kullanımıyla bizim konumuzla alakalıdır: *“O, ‘Mu’tefike’yi de kaldırıp yere çarpmış ve onlara örttüğü azap örtüsünü örtmüştür.”*³¹⁴ Müfessirler Mü’tefike’nin delâletine ilişkin birkaç görüş zikretmiştir. Çoğunluğun tercih ettiği görüş göre Kur’an’da bir yerde tekil,³¹⁵ iki yerde de “Mü’tefikât” şeklinde çoğul³¹⁶ bir şekilde kullanılan bu kelimeyle Lût kavmiyle birlikte helâk edilen beş şehir kastedilir. Bunlar Sodom, Sa’be (Sab’a), Omre (Gamre), Dûma ve Sa’ve (Da’ve) şehirleridir.³¹⁷ “Mü’tefike” alt üst edilen demektir. Bu kelimeyle anlatılan, altları üstüne getirilen, ters çevrilen Lut kavminin şehirleridir.³¹⁸ Daha önce de ifade edildiği gibi “ehvâ/ihvâ sözcüğü “iskat/düşürmek” anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı, Allah onları (Lut Kavmini şehirlerini) havada yukarı kaldırdı sonra da düşürdü, şeklindedir. Yahut onları, (Mütefike)’yi deprem ve volkanik yer patlamalar sonucunda yerin dibine sokmuştur.³¹⁹ Ayette geçen “ehvâ” fiili, Elmalılı tarafından “hevâyâ kaldırıp hâviyeye, yerin altına geçirdi” şeklinde açıklanmıştır.³²⁰ Nitekim Hûd, 11/82-83 ve Hicr, 15/73-74. ayetlerdeki beyanlara göre homoseksüellik gibi bir sapıklık içinde olan Lût kavminin yaşadığı şehirler bir sabah vakti Allah’ın azap hükmünün gelmesiyle altüst edilmiş ve yöre sakinlerinin üzerine gökyüzünden pişirilmiş taşlar yağdırılmıştır.³²¹

22.Sübûr (الثبور): “Sbr” kökünün “kolaylık”, “helak” ve “bir şeye devam etmek/sürdürmek” olmak üzere üç anlamı vardır.³²² Araplar “seni bu işten alıkoyan nedir?” anlamında “mâ seberake an hâze’l-emr” (ما تبرك عن هذا الأمر؟) cümlesini

³¹² İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 713.

³¹³ İsfahanî, *el-Müfredât*, s. 713; Semî el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, II, 268.

³¹⁴ Necm, 53/53-54.

³¹⁵ Necm, 53/53-54.

³¹⁶ Tevbe, 9/70; Hâkka, 69/9.

³¹⁷ Razi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 25; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXVII, 154; Yazır, *Hak Dini*, VII, 4614; Öztürk, Mustafa, “Mü’tefike” md., *DİA*, XXXII, 185.

³¹⁸ Razi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 25; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, V, 155.

³¹⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXVII, 154-155.

³²⁰ Yazır, *Hak Dini*, VII, 4614

³²¹ Öztürk, “Mü’tefike” md., *DİA*, XXXII, 185.

³²² İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 191-192; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 142; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 101.

kullanırlar. “Reculun mesbûrun” (رجل مثير) tamlaması, “hayırlardan/iyiliklerden alıkonulmuş, helak olmuş adam” anlamındadır.³²³

“Sbr” kökü, Kur’an’da dört yerde mastar-isim olarak “sübûr”³²⁴ ve bir ayette de ism-i meful formunda “mesbûr”³²⁵ şeklinde olmak üzere toplam 5 yerde geçer. Furkan suresinde art arda üç defa tekrarlanan “sübûr” sözcüğü ile olumsuz davranışlarıyla Allah tarafından helak edilen bir topluluğun hikâyesi yoktur. Burada, peygamber hakkında çirkin yakıştırmalarda bulunan³²⁶ ve kıyamet geçeceğini yalanlayan kâfir ve müşriklerin,³²⁷ elleri boyunlarına bağlı bir şekilde cehennemin dar bir yerine atıldıklarında yok olup gitmeyi isteyeceklerine işaret edilir.³²⁸ İnşikak suresinde de amel defteri arkadan/soldan verilen insanın yok olup gitmek için can atacağı vurgulanır: *وَأَمَّا مَنْ أَوْتِي كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا وَيَصْلَى سَعِيرًا* “*Ama kimin de kitâbı (amel defteri) arka tarafından verilirse, artık (ölüp de kurtulmayı temennî ederek) helâki çağıracak ve alevli ateşe girecektir!*”³²⁹ Burada geçen “subûr”, helak anlamındadır. Buna göre bir kimseye amel defteri sağından verilmeyince, kendisinin cehennemliklerden olduğunu anlar ve “helak olduk, yandık” der.³³⁰ Nitekim insana gelen bir musibet esnasında, veyl ve sübûr kelimelerini diline dolması, yaygın bir işittir.³³¹

İsra, 17/101. ayette, Hz. Musa’ya açık seçik dokuz âyet (mucize) verildiği ve peygamber olarak firavun ve hanedanının karşısına dikildiği ifade edilir. Devamında Firavun’un ona sarfettiği şu sözlere yer verilir: “*Ey Mûsâ, “Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!”*” Buna karşılık Hz. Musa’nın cevabı şöyle olmuştur: *قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَمَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَائِرٍ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا* “*(Musa Firavun’a): “Pek ala biliyorsun ki, dedi, bunları, birer ibret olmak üzere, ancak, göklerin ve yerin Rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben de senin hakikaten mahvolduğunu sanıyorum!”*”³³² Ayetteki “mesburen” sözcüğü “lanet edilmiş, iyi şeylerden alıkonmuş” demektir.³³³ Mücâhid ve Katâde bu kelimeye, “helak olan, ölen” manasını vermişlerdir. Zeccac (ö. 311/923) ise

³²³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 131; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 108; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 670-671.

³²⁴ Furkan, 25/13-14; İnşikak, 84/11.

³²⁵ İsra, 17/102.

³²⁶ Furkan, 25/9.

³²⁷ Furkan, 25/11.

³²⁸ Furkan, 25/13-14.

³²⁹ İnşikak, 84/10-12.

³³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 107. Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 127.

³³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 67.

³³² İsra, 17/102.

³³³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 131; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 108.

Arapça’da bir kimse öldüğünde “sebera’r-raculu” denildiğini belirtir. Şu halde “subûr” kelimesi, “helak olmak, yok olmak” anlamlarına gelir.³³⁴

23.Mevbikun (موبق): “Vbk” (وبق) kökünün “engellemek/engel ve helak olmak” şeklinde iki anlamı vardır.³³⁵ Ragıb el-İsfahâni, bu iki anlamı birleştirir ve “vbk” fiilinin, “engellenip/alıkonulup bunu sonucunda helak oldu” anlamını ifade ettiğini belirtir. “Evbegahû kezâ” (أوبقه كذا) cümlesi, “onu şöyle bir şey helak etti” demektir.³³⁶ İki şey arasında engel teşkil eden her bir şeye “mevbık” denilir.³³⁷

“Vbk” kökü, bir ayette sülasi mastar “mevbikan” şeklinde,³³⁸ bir ayette de if’al babında olmak üzere iki ayette geçer.³³⁹ İf’âl babından kullanıldığı Şura, 42/34. ayette, azabın karşısı kavramlardan biri olan “afv”la beraber kullanılmıştır: *أَوْ يُؤِيقُهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ* “Yahut yapıp ettiklerinden dolayı onları batırıp içindekileri helâk eder; birçoğunu da bağışlar.” Ayetten geçen ve if’al babından olan “yûbighünne” fiilinin anlamı, kazandıkları (işler) şeyler yüzünden (Allah), onları helak eder, şeklindedir. Sözlük anlamı açıklanırken ifade edildiği “evbeka” fiilinin anlamı, “helak etti”dir. Yine “günahları onu helak etti” anlamında “evbekathu zünûbuhû” (أوبقته ذنوبه) denilir. Buna göre mana, Allah isterse, denizde yolculuk edenleri şu iki belaya uğratabilir. Ya rüzgârları dindirir, böylece gemiler, denizin üstünde sakinleşir ve durur. Yahut denizde rüzgârları kasırğa gibi estirir, bu nedenle onlar boğularak helak olurlar.³⁴⁰

24.Ĝark (الغرق): “Bir suyun veya belanın içine doğru çökmek, su ve benzeri bir şeyde kaybolmak”³⁴¹ anlamını ifade eden “ğrk” kökü, türevleriyle birlikte Kur’an’da 23 ayette geçer. Öncelikle genel bir ifade olarak Ankebut suresinde, geçmişte günahları yüzünden bazı toplulukların üzerine taş yağdırılması, kiminin korkunç bir deprem, kiminin yerin dibine geçirilmesi ve kiminin de sulara gömülmesi şeklinde cezalandırıldıklarından bahsedilir.³⁴² İnsanın sadece başı sıkıştığında değil, her ortam ve her şartta Allah’a inanıp güvenmesi, hiçbir şekilde onu hatırandan çıkarmaması

³³⁴ Zeccâc, *Meâni ’l-Kur’an*, III, 263; Râzî, *Mefâtihu ’l-Ĝayb*, XXI, 67.

³³⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1081.

³³⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 663.

³³⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, XIII, 306-307.

³³⁸ Kehf, 18/52.

³³⁹ Şura, 42/34.

³⁴⁰ Râzî, *Mefâtiहु ’l-Ĝayb*, XXVII, 176.

³⁴¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 466; Semîn el-Halebi, *Umdetü ’l-Huffâz*, III, 160.

³⁴² Ankebut, 29/40.

gerekliliğinin vurgulandığı bir bağlamda geçen İsrâ, 17/69’da da insanın inkârcılığı/nankörlüğü nedeniyle Allah tarafından şiddetli kasırgalar gönderilerek sulara gömülebileceği vurgulanır.³⁴³

“Ğrk” kökünün yer aldığı diğer ayetler incelendiğinde genellikle Hz. Nuh’a inanmayan zengin ve şımarık kesim ile Firavun ve adamlarının boğularak cezalandırılmalarının ele alındığı görülür. “Ğrk” kökünün geçtiği dokuz ayette Allah’ın ayetlerini yalanlamaları, hataları ve zulümleri nedeniyle Hz. Nuh’a inanmayanların boğularak cezalandırılmaları ele alınmıştır.³⁴⁴ Sekiz ayette de Firavun ve adamlarına verilen cezayı konu edilir. Yüce Allah, denizi yarmak suretiyle Hz. Musa ve ona inananları kurtarmış, Allah’ın ayetlerini/mucizelerini yalanlamaları, günahları, zulüm haksızlıkları nedeniyle Firavun ve adamlarını da sularda boğmuştur.³⁴⁵

25.Cezâ (الجزاء): İbn Fâris, “czy” kökünün temel anlamının “bir şeyin, kendisi dışında bir şeyin yerine konulması/geçmesi” olduğunu ifade eder.³⁴⁶ Ragıb el-İsfahânî’ye göre ise ceza (الجزاء) “yeterliliğe sahip mukabele, karşılık” anlamına gelir. Hayırsa hayırla, şerse şerle karşılık vermektir.³⁴⁷ Başka bir ifadeyle cezayı, “iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek”³⁴⁸ ve “(iyi/kötü) bir şeyin mutlak karşılığı”³⁴⁹ şeklinde ifade etmek mümkündür.

109 ayette olmak üzere toplam 118 yerde geçen “czy” kökünün Kur’an’da taşıdığı anlamların sözlük anlamıyla paralel olduğu görülmektedir. Bu kelime, bulunduğu siyakta “iyilik/hayr”ın karşılığı ise sevap ve ecir anlamını ifade eder, “kötülüğe/şerre” bir karşılık vermekten bahsediliyorsa azap anlamında kullanılır.³⁵⁰ Örneğin Ankebut, 29/7’de geçen ceza sözcüğü ile iyiliğin (salih amel) karşılığının verilmesi, yani mükâfatlandırma söz konusudur: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ “İman edip salih amel işleyenlerin kötülüklerini elbette örteceğiz. Onları işlediklerinin daha güzeliyle mükâfatlandıracağız.” Fussilet, 41/27’de geçen ve azapla

³⁴³ Ayrıca bk. Yasin, 36/43.

³⁴⁴ Araf, 7/64; Yunus, 10/73; Hud, 11/37 ve 43; Enbiya, 21/77; Müminun, 23/27; Furkan, 25/37; Şuara, 26/120; Saffat, 37/85.

³⁴⁵ Bakara, 2/50; Araf, 7/136; Enfal, 8/54; Yunus, 10/90; İsrâ, 17/103; Şuara, 26/66; Zuhruf, 43/55; Duhan, 44/24.

³⁴⁶ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 215.

³⁴⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 121.

³⁴⁸ Bebek, Adil, “Ceza” md., *DİA*, İstanbul 1993, VII, 469.

³⁴⁹ Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 382.

³⁵⁰ Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 383.

beraber kullanılan ceza kelimesiyle de kötülöklere karşılık verme, yani cezalandırma/azap verme anlamı kastedilir: فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ “İnkâr edenlere mutlaka şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsü ile cezalandıracağız.” Ceza kelimesinin bu tarzda kullanılışı (iyi veya kötü eyleme karşılık verme) ile ilgili Kur’an’da çok örnek vardır. Çeşitli ayetlerde Allah’ın bazı kimselere işledikleri günahların cezası olarak dünyada birtakım felâket ve musibetler verdiği bildirilmektedir.³⁵¹ Ceza sözcüğünün kullanıldığı bir kısım ayette ise kişinin iyi amellerine sevapla karşılık verileceği haber verilmektedir.³⁵²

26.Keyd (الكيد) ve istidraç (الاستدراج): el-Keyd (الكيد) kelimesi “kyd” kökünün mastarıdır ve sözlükte “tuzak ve pusu kurma, hile yapma, entrika çevirme; ceza verme, tedbir alma” anlamında kullanılır.³⁵³ Râgıb el-İsfahânî “keyd”i “bir tür hile” şeklinde tanımladıktan sonra bunun olumlu veya olumsuz anlamda olabileceğini, ancak olumsuz anlamda kullanımının daha yaygın olduğunu belirtir. Aynı zamanda “istidrâç” ve “mekr” sözcüklerinin de “keyd”e benzediğini söyler.³⁵⁴

Keyd, Kur’an’da hem şeytana ve yandaşı olan kâfirlere hem de Allah’a nisbet edilmiş ve farklı kalıplarıyla birlikte 35 yerde tekrarlanmıştır.³⁵⁵ Bazı kaynaklarda “keyd”in, Kur’an’da bulunduğu bağlama göre farklı anlamlar üstlendiği belirtilir.³⁵⁶ Azab etmek,³⁵⁷ insan öldürmek,³⁵⁸ tuzak kurmak,³⁵⁹ hile/aldatmak,³⁶⁰ insanı ateşte yakmak,³⁶¹ kin,³⁶² insanları dinden men etmek³⁶³ ve çare/plan³⁶⁴ gibi anlamlar, “keyd” sözcüğünün bulunduğu pasaja göre taşıdığı anlamlardır. Bununla birlikte müşriklerin, müminlere yaptıkları haksızlıklar (keyd),³⁶⁵ İslâm’ın yayılmasını engelleme çabaları,³⁶⁶ Ebrehe ve

³⁵¹ Sebe, 34/16-17 ve 33; Fatır, 35/36; Şura, 42/40; İsrâ, 17/63; Saffat, 37/39.

³⁵² Taha, 20/76; Kehf, 18/88; İnsan, 76/12; Furkan, 25/75. Ayrıca bk. Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 383-385.

³⁵³ Çetin, Mustafa, “Keyd” md., *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 346-347.

³⁵⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 571.

³⁵⁵ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “kyd” md.

³⁵⁶ Dâmeğânî, Ebu Abdillâh el- Hüseyin b. Muhammed, *el- Vucûh ve’n-Nazâir li-Elfâz-i Kitâbillâhi’l-Azîz*, (thk. Arabî Abdülhamîd Ali), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts., s. 396-397.

³⁵⁷ A’râf, 7/183.

³⁵⁸ Tûr, 52/42.

³⁵⁹ Yûsuf, 12/52.

³⁶⁰ Mürselât, 77/39.

³⁶¹ Sâffât, 37/98.

³⁶² Hac, 22/15.

³⁶³ Târik, 86/15-16.

³⁶⁴ Yûsuf, 12/76.

³⁶⁵ Enfâl, 8/18.

³⁶⁶ Târik, 86/15-16. Ayrıca bk. Hac, 22/15.

ordusunun Kâbe'ye saldırı girişiminde bulunması,³⁶⁷ Firavun ve hanedanının İsrailoğullarına işkence yapmaları,³⁶⁸ Mısır'da vezirin eşinin, Hz. Yusuf'la birlikte olmak istemesi,³⁶⁹ Hz. Yusuf'un bunu kabul etmemesi üzerine ona zina isnadında bulunması,³⁷⁰ kardeşlerinin Hz. Yusuf'a tuzak kurmaları³⁷¹ ve Şeytanın, insanları aldatmak, küfür ve isyâna, kötülük ve zulme sevk etmek için yaptığı vesvese³⁷² “keyd” kavramı ile ifade edilmiştir. Keyd kavramının isim şekli mekîd çoğulu mekîdûn'dur. Kur'an'da kâfirler, mekîdûn³⁷³ olarak nitelenmiştir.³⁷⁴

Bu kullanımlar, bütüncül bir bakışla değerlendirildiğinde “kyd” kökü, şeytana ve inkârcılara nisbet edildiğinde ilâhî daveti engellemeye, kutsal değerleri tahrip etmeye yönelik her türlü kötü, yıkıcı eylem ve faaliyetin ön hazırlığı, anlamını ifade ettiği görülür. Keyd Allah'ın bir fiili olarak kullanıldığında ise ilâhî cezalandırmanın bir çeşidi olmaktadır. Bu durumda, İslâm ve müslümanlar için tuzaklar kurmaya ve onlara zarar vermeye çalışan kâfirlerin bu planlarını boşa çıkaran ve komplolarını başlarına geçiren Allah'ın kusursuz, adaletli ve hikmetli planını ifade eder.³⁷⁵

İki âyette geçen *وَأْمَلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ* “Onlara mühlet veriyorum. (Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir!”³⁷⁶ cümlesinde yer alan “keyd” kelimesi, bazı müfessirler tarafından “azap” kelimesiyle karşılanmıştır.³⁷⁷ Ragıb el-İsfahânî burada sahih olanın “cezaya götürecektir olan bir zaman ve mühlet verme” anlamı olduğunu ifade eder.³⁷⁸ Buna göre yüce Allah, ayetlerini yalanlayan ve böylece onları etkisiz kılmaya çalışan inkârcıları, güçlü ve şaşmaz planı uyarınca hemen cezalandırmayıp onlara mühlet verdiğini, onlara bazı imkân ve fırsatlar tanıdığını, bu suretle onları derece derece yıkıma doğru götürdüğünü veya alçalttığını ifade etmektedir.³⁷⁹ Yüce Allah'ın azabının

³⁶⁷ Fil, 104/2.

³⁶⁸ Mü'min, 40/25, 37.

³⁶⁹ Yûsuf, 12/33-34.

³⁷⁰ Yûsuf, 12/22, 28, 50.

³⁷¹ Yûsuf, 12/5.

³⁷² Nisâ, 4/76.

³⁷³ Tûr, 52/42.

³⁷⁴ Geniş bilgi bk. Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.374.

³⁷⁵ Çetin, “Keyd” md., XXV, 346-347; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 636.

³⁷⁶ Arâf 7/183; Kalem 68/45. Bazı müfessirler, Arâf, 6/182-183. ayetlerin, Allah Teâlâ'nın önce mühlet verip daha sonra Bedr savaşında (azapla) yakaladığı alaycı Kureyş müşrikleri hakkında nazil olduğunu ifade etmişlerdir. (Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IX, 127)

³⁷⁷ Râzî, *Mefâtiḥul-Ġayb*, XV, 78; Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 181.

³⁷⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 571. İsfahânî, bu bağlamda Al-i İmran, 3/178'e işaret etmiştir.

³⁷⁹ Râzî, *Mefâtiḥul-Ġayb*, XV, 78; Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 181; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 636.

“keyd” diye adlandırılmasının nedeni, kullarının farkına varmaksızın başlarına gelmiş olmasındandır.³⁸⁰ Başka bir ifadeyle, Allah’ın onlara önce mühlet verip sonra da helâk etmesi zâhiren tuzak kurmaya benzediği için âyette buna “keyd” denmiştir. Çünkü o zahirde ihsan, hakikatte ise hizlandır (yüzüstü bırakma).³⁸¹ (Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir!”³⁸² ifadesi, ayrıca hile ve tuzaklara karşı Allah’ın tedbirinin güçlü, kafirlere vereceği cezanın ağır olduğu, hiç kimsenin bunu bozup kaldıramayacağı anlamına gelir.³⁸³

“Keyd”le aynı bağlamda geçen ve “keyd”in taşıdığı “bir tür ilahi ceza” şeklindeki anlamı ifade etmek için başka kelimeler de kullanılmıştır. “Derece derece yükselmek” veya “derece derece inmek” anlamına gelen “drc” kökünün istifâl kalıbından olan “istidrâc” kavramı bunlardan biridir.³⁸⁴ Asıl anlamı “tedricî bir şekilde bir halden bir hale nakletmek” olan İstidrâc, acilen ceza vermeyi değil, “derece derece azaba yaklaştırmak” anlamını ifade eder.³⁸⁵

Bu kelime Kur’an’da iki ayette fiil formunda geçer. Bu ayetlerde, Allah’ın ayetlerini yalanlayanların, bilemeyecekleri yerden yavaş yavaş helake uğratılacaklarına ve azâba mâruz bırakılacaklarına işaret edilir.³⁸⁶ İstidrâc zalim, kâfir ve azgın kişilerin tetricî olarak felâkete yaklaştırılması ve bu esnada kendilerine bazı geçici imkân ve başarıların sağlanmasıdır.³⁸⁷ Onlar ne zaman bir suç işleseler veya bir günaha dalsalar, Allah onlara, dünyada çeşitli nimet ve hayır/iyilik kapılarını açar. Bundan dolayı onlar alabildiğine şımarır, zulme devam eder ve azgınlıklarını sürdürürler. Böylece nimetlerin ard arda gelmesi nedeniyle onlar, derece derece günaha dalar ve nankörlüklerini sürdürürler. Sonra da Yüce Allah onları, gafletlerinin en fazla olduğu bir zamanda ansızın yakalayır.³⁸⁸ İnkârcıların bu tutumu, musibetler ve nimetler karşısında vurdumduymaz tavırları, En’am, 6/42-45. ayetler arasında istidrâc kavramı kullanılmaksızın anlatılır.

³⁸⁰ Râzî, *Mefâtihul’l-Ğayb*, XV, 78.

³⁸¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, Araf, 183; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 636.

³⁸² A’râf 7/183; Kalem 68/45.

³⁸³ Çetin, “Keyd” md., *DİA*, XXV, 346-347.

³⁸⁴ Râzî, *Mefâtihul’l-Ğayb*, XV, 77-78.

³⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 180.

³⁸⁶ A’râf 7/182; Kalem 68/44.

³⁸⁷ Özerverli, M. Sait, “Hârikulâde” md., *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 181-182. Ayrıca “istidrâc”la ilgili *DİA*’nın “keyd” maddesine bakılabilir. (Çetin, “Keyd” md., XXV, 346-347.)

³⁸⁸ Râzî, *Mefâtihul’l-Ğayb*, XV, 77-78 ve XXX, 96-97. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, IX, 398 ve XXI, 180.

27.Mekr (المكر) ve Hud'a (الخدعة): “Mkr” kökü, “hile yapmak ve kandırmak” anlamını ifade eder.³⁸⁹ Ragıb el-İsfahânî “el-mekr” sözcüğünün “hile ile bir başkasını, amaçladığı şeyden döndürmek” anlamında olduğunu belirttikten sonra iki kısma ayrıldığını ifade eder. Birincisi övülmeye değer “mekr”dir. Bunu “(Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Evet, Allah en iyi tuzak bozucudur.”³⁹⁰ ayetiyle delillendirir. İkincisi ise yerilen “Mekr”dir. Bunun için de Fatır, 35/43 ve Enfal, 8/30. ayetlerini örnek olarak zikreder.³⁹¹

“Mkr” kökü, Kur’an’da 23 ayette olmak üzere toplam 43 defa geçer. On ayette³⁹² birer kez geçmesine rağmen diğer ayetlerde iki veya daha fazla tekrar etmektedir.³⁹³ “Mkr” kökü Kur’an’da hem Allah’a hem de Peygamberlere ve inananlara türlü entrikalar düzenlemek isteyen inkârcılara isnad edilmiştir. “Mkr” kökü, yedi âyette isim ve fiil kalıplarıyla Allah’a nispet edilmiştir.³⁹⁴

Mekr, Allah’a nisbet edildiğinde “kötüleri hilelerinden dolayı cezalandırmak, tuzak ve düzenlerini etkisiz hale getirmek” mânasına gelir.³⁹⁵ Kur’ân’da Yüce Allah’ın bir fiili olarak gelen “mkr” fiil kökü, inkârcıların Allah’a ve O’nun ayetlerine,³⁹⁶ Semûd kavminin Sâlih peygambere,³⁹⁷ Yahudilerin Hz. İsa’ya³⁹⁸ ve müşriklerin Hz. Peygamber (sav)’e karşı tertipleedikleri hile ve tuzakları³⁹⁹ takip etmektedir. Bu ayetlerin genelinde önce kâfir, müşrik ve yahudilerin hile ve tuzakları zikredilmiş ardından da Yüce Allah’ın bütün bu tuzak ve entrikaları etkisiz hale getirdiğinden bahsedilmiştir. Bu durum, ilâhî “mekr”in Yüce Allah tarafından başlatılan bir eylem olmadığını, inkârcı, zalim ve münafıkların hile ve tuzaklarının onların aleyhine çevrilmesi konumunda bulunduğunu gösterir.⁴⁰⁰ “Mkr”nin Allah’a nispet edildiği ayetlerden biri olan Al-i İmran, 3/54’de bu hususu görmek mümkündür: وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Evet, Allah en iyi tuzak

³⁸⁹ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 993.

³⁹⁰ Al-i İmran, 3/54.

³⁹¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 609.

³⁹² En’am, 6/124; Yusuf, 12/31; Ra’d, 13/33; Nahl, 16/26, 45 ve 127; Neml, 27/51 ve 70; Sebe, 34/33; Mümin, 40/45.

³⁹³ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Mkr” md.

³⁹⁴ Al-i İmran, 3/54; Araf, 7/99; Enfal, 8/30; Yunus, 10/21; Ra’d, 13/42; İbrahim, 14/46; Neml, 27/50.

³⁹⁵ Topaloğlu, Bekir, “Mekr” md., *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 580-581.

³⁹⁶ Yunus, 10/21.

³⁹⁷ Neml, 27/50.

³⁹⁸ Al-i İmran, 3/54.

³⁹⁹ Enfal, 8/30.

⁴⁰⁰ Topaloğlu, Bekir, “Mekr” md., XXVIII, 580-581

bozucudur.” Bu tür karşılık vermeye Arap edebiyatında “müşâkele” denir.⁴⁰¹ “Mkr” kökünün geçtiği başka bir ayette, kurulan bir tuzağa karşılık olmaksızın da mekr kelimesi yüce Allah’a izâfe edilmiştir: أَقَامُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ “Allah’ın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah’ın azabından emin olamaz.”⁴⁰² Bu ayette Yüce Allah’ın azabına karşı güven duygusu içinde olmanın ne kadar yanlış olduğu belirtilmiştir. Bazı âlimler, bu ayetteki bir tuzağa karşılık olmaksızın “mekr”in Allah’a izafe edilmesi olayını “takdirî müşâkele” olarak adlandırmışlardır.⁴⁰³ Diğer taraftan “mkr” kökünün siyak-sibak itibariyle “azap” kavramına anlamca en yakın olarak kullanıldığı yer bu ayettir. Ayrıca öncesinde azapla yakın anlamlı bir kavram olan “be’s” iki defa geçmiştir.⁴⁰⁴ Râzî, söz konusu ayetteki “mekr” söcûğüne azap anlamı vermiştir.⁴⁰⁵ Ona göre “Allah’ın ansızın gelen azabından emin mi oldular?” ifadesi, azabın onlara (peygamberleri ve Allah’ın ayetlerini yalan sayanlara), hissedemeyecekleri bir yönden geleceğini gösterir. Yüce Allah bunu sakındırma üslûbuyla (vechi’t-tahzîr) açıklamıştır. Bu azap, mecazî olarak “mekr” diye adlandırılmıştır. Bir kişi, arkadaşını tuzağa düşürmek istediğinde, onu, tahmin etmediği yerden belaya/musibete düşürür. Azap bundan dolayı “mekr” diye adlandırılmıştır. Çünkü azap, onların farkına varamayacakları ve tahmin edemeyecekleri bir yerden gelir.⁴⁰⁶

Müşâkele üslubu gereği azap anlamı taşıyan kelimelerden biri de temel anlamı “gizlemek”⁴⁰⁷ olan “hda” kökünün mastar-ismi “hud’a”dır. Mufâale kalıbından kullanıldığı Nisa suresinde bu fiil, hem müafıklara hem de Allah’a isnad edilmiştir: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ “Münafıklar Allah’a oyun oynamaya kalkışıyorlar. Halbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir...”⁴⁰⁸ Taberî’nin, Abdullah b. Übeyy, Ebu Amr b. en-Nu’mân ve diğer münafıklar hakkında nazil olduğunu

⁴⁰¹ Bulut, Ali, *Belâgat (Meânî-Beyân-Bedî’)*, İFAV Yayınları, İstanbul 2015, s. 270-272. Müşâkele, bir anlamı, kendi lafzı ile değil de söz sırasında geçmiş başka bir lafızla ifade etmektir. Yani aynı lafzı, önce bir anlamda daha sonra başka bir anlamda kullanmaktır. Geniş bilgi için bk. Bulut, *Belâgat*, s. 270-272.

⁴⁰² Araf, 7/99.

⁴⁰³ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, s. 3/259-257; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 583.

⁴⁰⁴ Araf, 7/97-98.

⁴⁰⁵ “Mekr” sözcüğünü Kurtubî “azap ve ceza” ile (Kurtubî, *el-Câmi’*, IX, 290) İbn Kesîr, ise “be’s ve nikme (intikam)” ile açıklamıştır. (İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 355)

⁴⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIV, 194. Bazı âyetlerde ise inkârcıların peygamberlere ve iman edenlere karşı düzenledikleri hile ve tuzaklar “mkr” kökünden türeyen fiillerle anlatılmıştır. Bk. En’am 6/123-124; Nahl 16/26, 45; Fatır 35/10, 42-43; Mümin 40/45.

⁴⁰⁷ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.307; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, II, 69.

⁴⁰⁸ Nisa, 4/142.

belirttiği⁴⁰⁹ bu ayette geçen “ve hüve hâdiuhum” (Allah onları aldıtır) ifadesi müşakele sanatı gereği “Allah onlara müminleri aldatmanın karşılığını verir”,⁴¹⁰ aldatmalarına ikabla/azapla karşılık verir”⁴¹¹ “oysa Allah aldatmak neymiş onlara gösterir” ve “Allah onları hile ve tuzaklarını boşa çıkarır” şeklinde yorumlanmıştır.⁴¹²

28.Ka’t (القطع): “Kta” kökünün asıl anlamı, “kesip koparmak ve bir şeyi bir şeyden ayırmak”tır.⁴¹³ Ragıb el İsfahânî el-kat’u (القطع) sözcüğünün, ister cisimler gibi “gözle idrak edilen bir şey” olsun,⁴¹⁴ ister aklın alanına giren şeyler gibi “basiretle idrak edilen” bir şey olsun,⁴¹⁵ bir şeyin kesip ayrılması/birbirinden ayrılması, anlamını ihtiva ettiğini belirtir.⁴¹⁶ “Kutia dâbiru’l-insâni” (قطع دابر الإنسان) ifadesi, insan türünün yok edilmesinin kinayeli bir biçimde anlatılması için kullanılır.⁴¹⁷ “Kutia daber” ifadesi, isti’sal (kökünü kesme/kurutma) den bir kinayedir.⁴¹⁸ Rablerine isyan eden, peygamberleri yalanlayan ve Allah’ın emrine muhalefet eden inkârcı ve müşrik zalim kavimlerin hepsinin helak edilmek suretiyle kökleri kurutulmuştur. Allah’ın azabı onlara gelince, onlardan hiç kimse kurtulamamış ve ansızın helak edilmişlerdir.⁴¹⁹

Değişik türevleriyle 36 ayette geçen “kta” kökü, yedi ayetin dışında⁴²⁰ bulunduğu yerlerde azap ve cezalandırma anlamı içermez.⁴²¹ Azap ve cezalandırma anlamı ifade eden ayetlerin bir kısmında “kta” kökü, “dâbir” kelimesi ile beraber kullanılmıştır.⁴²² Bir şeyin arka, geri kısmı anlamına gelen⁴²³ “dbr” kökünden ism-i fail olan dâbir (الدابر) sözcüğü, “ya zaman ya mekân veya mertebe itibariyle geride kalan ve takip eden” anlamına gelir.⁴²⁴

⁴⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII, 711-712.

⁴¹⁰ Mâturidî, *Te’vilât*, III, 394. Ayrıca bk. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 231.

⁴¹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XI, 84.

⁴¹² Öztürk, *Meal*, s. 134.

⁴¹³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 893.

⁴¹⁴ Bk. Maide, 5/38.

⁴¹⁵ Bk. Bakara, 2/27.

⁴¹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 257; Semîn el-Halebi, *Umdetü’l-Huffâz*, III, 322.

⁴¹⁷ Semîn el-Halebi, *Umdetü’l-Huffâz*, III, 322.

⁴¹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, II, 292.

⁴¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IX, 250; Mâturidî, *Te’vilât*, IV, 85.

⁴²⁰ Al-i İmran, 3/127; En’am, 6/45; Araf, 7/72; Enfal, 8/7; Hicr, 15/66; Hac, 22/19; Muhammed, 47/15.

⁴²¹ Bk. M:F.Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “kta” md.

⁴²² En’am, 6/45; Araf, 7/72; Enfal, 8/7; Hicr, 15/66

⁴²³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 373.

⁴²⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 219-220. Râzî’nin ifadesiyle “ed-dâbir” kelimesi, “tıpkı çocuğun babasını takip edip onu izlemesi gibi bir şeyin arkasından gelen, onu izleyen” anlamına gelir. (Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 237.)

“Kta” kökünün geçtiği yerlerin birinde genel bir ifade olarak iman edip Allah’a minnettarlık göstermeleri gerekirken kâfirlikte direnen zalim toplumların kökünün kesildiği haber verilir.⁴²⁵ İki yerde ise kökü kesilen toplumların kimliği hakkında bilgi verilmiştir. Araf suresinde Yüce Allah’ın, Hz. Hud’u ve onunla beraber olanları rahmetiyle kurtardığı ve ayetlerini yalan sayıp iman etmeyenlerin de kökünü kestiği anlatılmıştır.⁴²⁶ Hicr suresinde ise Allah Teâlâ Hz. Lût’a, sabaha doğru günahkâr halkın kökünün kazınacağını haber vermiştir.⁴²⁷

“Kta” kökünün geçtiği iki ayette konu Bedir harbidir. Allah müminlere “iki topluluktan biri (Suriye’den gelen ticaret kervanı veya Bedir’deki düşman ordusu) sizindir” diye vadetmiştir. Müminlerin güçsüz olanı (ticaret kervanını) ele geçirme isteklerine rağmen, Allah Teâlâ, iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi (dâbire’l-kâfirîn) murat etmiştir.⁴²⁸

29.Fitne (الفتنة): Fitne kelimesi, sözlükte “altın ve gümüş gibi değerli madenlerin saflığını anlamak için ateşte eritmek” anlamına gelen “ftn” kökünden türemiştir.⁴²⁹ Kur’an’da değişik türevleriyle birlikte 60 ayette geçen “ftn” kökü, bulunduğu ayet grubu içerisinde farklı anlamlar üstlenmiştir. “Kur’an-ı Kerim’de Fitne Kavramı” isimli bir çalışma yapan Hasan Keskin, “ftn” kökünün Kur’an’da “imtihan/deneme/sınama”, “baskı/zulüm/işkence”, “sapma/saptırma/ayartma”, “fesat/kargaşa/karışıklık çıkarma”, “bela ve musibet”, “azap” ve “delilik” olmak üzere yedi anlamda kullanıldığını tespit etmiştir.⁴³⁰ Kur’an’da genellikle “insanın isyan veya sabrını ölçmeye yönelik her tür ilahi imtihan”⁴³¹ anlamına gelen fitne kelimesi, görüldüğü gibi bazı ayetlerde azap anlamında kullanılmıştır.⁴³²

Taberî, “ftn” kökünün temel anlamının “deneme, sınama” olduğunu belirtir.⁴³³ Bu anlama göre fitne bir imtihandır ve bunun araçları vardır. Bu imtihan/fitne, bazen eziyet

⁴²⁵ En’am, 6/45.

⁴²⁶ Araf, 7/72.

⁴²⁷ Hicr, 15/66.

⁴²⁸ Enfâl, 8/7. Ayrıca bk. Al-i İmran, 3/127) “Kta”nın yer aldığı iki ayette ise inkârcıların Ahiretteki durumları tasvir edilir. (Hac, 22/19; Muhammed, 47/15)

⁴²⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 481-482.

⁴³⁰ Keskin, Hasan, *Kur’an-ı Kerim’de Fitne Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s.46-133.

⁴³¹ Çelebi, İlyas, “Fiten ve Melahim” md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 149.

⁴³² Saffat, 37/63; Zariyât, 51/13-14.

⁴³³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 356. Ayrıca bk. İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 825.

ve sıkıntı (ta'zîb) ile⁴³⁴ bazen ateşte yakmakla,⁴³⁵ bazen öldürmekle⁴³⁶ bazen de hastalıkla⁴³⁷ olur.⁴³⁸ Biraz daha izah etmek gerekirse fitne kavramının ifade ettiği deneme ve sınamanın çeşitli şekillerine Kur'an'da işaret edilmiştir. Fitne Allah tarafından kullarına yöneltilen bir imtihan olabilir. Allah insanları hayırla şerle dener.⁴³⁹ İnsanlar dünya hayatının geçici güzellikleriyle imtihan edilir,⁴⁴⁰ mallar ve çocuklar birer imtihan sebebidir.⁴⁴¹ Genel olarak nimet de bir fitnedir.⁴⁴² Ayrıca insanlar kederle,⁴⁴³ çeşitli belalarla da⁴⁴⁴ imtihan edilirler.⁴⁴⁵

Saffat, 37/63'de geçen "fitne" sözcüğüne bazı müfessirler "azap" anlamı vermişlerdir.⁴⁴⁶ Zemaşşerî ise ayette geçen fitne kelimesine, "dünyada imtihan, ahirette azap" şeklinde bir anlam vermiştir.⁴⁴⁷ Fitne kökünün "azap" anlamında kullanıldığı diğer ayetler Zariyât suresindedir ve ilgili ayetlerde müşrikler konu edilir. İfade bir "şu ceza/hesap günü ne zaman?" diye alay edip duranlara, *يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ دُوقُوا فَيَنْتَكُم هَذَا* "O gün onlar ateşle sınanacaklar! Tadın bakalım cezanızı! Çabucak gelmesini isteyip durduğunuz işte bu!"⁴⁴⁸ şeklinde cevap verilir. 13. ayette geçen "yüftenûn" kelimesi birçok müfessir tarafından "ateşle yanmak" şeklinde,⁴⁴⁹ 14. ayette geçen "fitne" sözcüğü de "azap"⁴⁵⁰ kavramıyla tefsir edilmiştir. Mâturîdî'ye göre fitne, içinde şiddet ve bela bulunan bir mihnedir (imtihan/sınama). Azap ise içerisinde barındırdığı şiddetten dolayı fitne olarak adlandırılmıştır.⁴⁵¹

⁴³⁴ Nahl, 16/110.

⁴³⁵ Buruç, 85/10.

⁴³⁶ Nisa, 4/101.

⁴³⁷ Tevbe, 9/126.

⁴³⁸ Müneccid, *el-İştirâkü'l-Lafzî*, s. 196.

⁴³⁹ Enbiya, 21/35.

⁴⁴⁰ Taha, 20/131.

⁴⁴¹ Enfal, 8/28; Teğabun, 64/15.

⁴⁴² Zümer, 39/49; Cin 72/17.

⁴⁴³ Taha, 20/40.

⁴⁴⁴ Tevbe, 9/ 26; Hac, 22/11.

⁴⁴⁵ Geniş bilgi için bk. Çağrı, Mustafa, "Fitne" md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 156-157.

⁴⁴⁶ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tefsîru Ğaribi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s.372; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, IV, 44; İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XXIII, 123.

⁴⁴⁷ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, IV, 44.

⁴⁴⁸ Zariyât, 51/13-14.

⁴⁴⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, IX, 378; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 479; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 481-482; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, IV, 388. Ashâb-ı Uhdut'un mümin erkek ve mümin kadınlara yaptıkları işkencelerinin anlatıldığı Buruç, 85/10'da geçen "ftn" kökü de "ateşte yakmak" anlamındadır. (İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 479)

⁴⁵⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, IX, 378; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 481-482; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, IV, 388.

⁴⁵¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, IX, 378

Bu ayetlerin yanı sıra bazı kaynaklarda Ankebut, 29/10 ve Nahl, 16/110'da geçen “ftn” kökü, “azap” olarak açıklanmıştır.⁴⁵² Yine Mâturîdî, Nur, 24/63'de geçen fitne kavramının “küfr/inkârcılık” veya “kıtâl/savaşma ve dünyada ta'zîb/azap çektirme” anlamlarında olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁵³

Sonuç olarak “ftn” kökünün, Kur'an metninde taşıdığı “azap” anlamı ve en yaygın anlamı olan “imtihan ve deneme”⁴⁵⁴ dikkate alınarak fitnenin, kullanıldığı siyaka göre kökü kazıyan azap (azâb-ı ist'sâl) öncesinde söz konusu olan “uyarı niteliği taşıyan bir azap” anlamını da içerdiği söylenebilir. Fitne bu anlamıyla aynı zamanda “belâ” kavramıyla benzerlik arz etmektedir.

30.Ğâbir (الغابر): “Ğbr” kökünün “bekâ/kalma” ve “bir tür renk” olmak üzere iki anlamı vardır.⁴⁵⁵ “el-Ğâbiru” (الغابر) “beraberinde olanın geçip gitmesinden sonra geride kalan” anlamında ism-i faildir.⁴⁵⁶ “Ğbr” kökü, bir yerde toz anlamına gelen “ğabera” (غبرة),⁴⁵⁷ yedi ayette de “el-ğâbirîn” (الغابرين) şeklinde olmak üzere 8 ayette geçer.⁴⁵⁸ “Ğbr” kökünün “el-ğâbirîn” şeklinde geldiği yerlerin hepsinde de cinsel sapkınlık gösteren Lut kavmi ile kocasının davasına hıyanet eden Hz. Lut'un karısının başına gelen ceza anlatılır.⁴⁵⁹ Allah Hz. Lut'u ve ona inanan aile fertlerini azaptan kurtarmıştır. Ancak karısı, kavmiyle birlikte geride kalmış ve helak olanlar kervanına katılmıştır: *“Biz de onu ve karısı dışındaki aile fertlerini kurtardık. Karısı geride kalanlardan (kâfirlerden) idi”*⁴⁶⁰

31.Hasat (الحصد): “Hsd” (حصد) kökünün “bir şeyin kesilmesi” ve “bir şeyi sağlam yapma” şeklinde iki anlamı vardır.⁴⁶¹ “Hasat”ın aslı “ekini kesmek” olmakla birlikte istiare yoluyla “kökünü kazımak ve helak etmek” anlamında da kullanılmıştır.⁴⁶²

⁴⁵² Mâturîdî, *Te'vilât*, VI, 582 ve VIII, 211; Dâmeğânî, *el-Vücûh*, s. 364; İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Fereç Abdurrahman, *Nüzhetü'l-A'yun en-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nazâir*, (thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987, s. 479.

⁴⁵³ Mâturîdî, *Te'vilât*, VII, 602.

⁴⁵⁴ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, s. 460.

⁴⁵⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 839-840.

⁴⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 463.

⁴⁵⁷ Abese, 80/40.

⁴⁵⁸ Araf, 7/83; Hicr, 15/60; Şuara, 26/171; Neml, 27/57; Ankebut, 29/32-33; Saffat, 37/135.

⁴⁵⁹ Tahrim, 66/10.

⁴⁶⁰ Araf, 7/83.

⁴⁶¹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 268; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 157.

⁴⁶² Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 416-418.

Kur'an'da 6 ayette geçen "hsd" kökü, hem temel anlamı olan bir "şeyi kesmek/ekini kesmek"⁴⁶³ hem de "kökünü kazımak/helak"⁴⁶⁴ anlamında kullanılmıştır. Hud, 11/100'de geçmişte inkârcılıkta ısrarları sonucunda helak edilen şehirlerin bir kısmının kökü kazındığına, bir kısmının kalıntılarının hala yerinde durduğuna işaret edilir: ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْفُرَى نَفْسُهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ "İşte sana anlatmakta olduğumuz eski beldelerin haberleri! Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş." Bu ayette, geçmişte halkı kâfir olan şehirlerin kökünden biçilmiş ekin gibi (hasîd) yerle bir edildiği ve yeryüzünden silindiği, bazılarının da iz ve kalıntılarının (Mısır'daki piramit ve heykeller gibi), zamanımıza kadar ulaştığı vurgulanır.⁴⁶⁵

"Hsd" kökünün azap ve helak anlamında⁴⁶⁶ kullanıldığı diğer ayet Enbiya suresindedir. İnkârcılık, haksızlık ve bozgunculukları nedeniyle helak edilen toplumları konu alan bir bağlamda geçen bu ayetteki "hasîd" helimesi, söz konusu toplumların, ekinin biçilmesi gibi köklerinin kazındığı ve ateşin küle dönmesi gibi yok edildikleri ifade edilir.⁴⁶⁷

32.Humûd (الخمود): "Hmd" kökü, sözlükte "hareketin sakinleşmesi" anlamını ifade eder. Alevi sönen ateşe araplar "hamidet et-naru" (خدمت النار) derler.⁴⁶⁸ Kur'an'da iki yerde "hâmidîn/hâmidûn" şeklinde⁴⁶⁹ geçen bu kökle kinayeli olarak inkârcı toplulukların helak edildikleri ve öldükleri kastedilir.⁴⁷⁰ Üç peygamber gönderilmesine rağmen inkârcılıkta direndiği için feci bir şekilde ilâhî azaba uğratılan belde halkından (ashâbu'l-karye) bahsedilen bir siyakta bulunan bir ayette geçen "hmd" köküyle, zalimlerin/kâfirlerin ateşin sönmesi gibi tarih sahnesinden silinip yok edildiklerine işaret edilir: (Cezaları) korkunç bir sestem ibaretti; sönüp gidiverdiler.⁴⁷¹ Bu ayette onların (ashab-ı karye) helak ve azaba düşer olmaları, sönmüş/küle dönmüş ateşe benzetilmiştir.⁴⁷² Çünkü hayat, parlayan ateşe benzer. Ölüm, onun (hayatın) sönmesi gibidir.⁴⁷³

⁴⁶³ En'am, 6/141; Yunus, 10/24; Yusuf, 12/47; Kaf, 59/9.

⁴⁶⁴ Hud, 11/100; Enbiya, 21/15.

⁴⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 567; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XII, 158.

⁴⁶⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, IV, 76.

⁴⁶⁷ Enbiya, 21/15.

⁴⁶⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 330; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 211.

⁴⁶⁹ Enbiya, 21/15; Yasin, 36/29.

⁴⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 211.

⁴⁷¹ Yasin, 36/29.

⁴⁷² Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 435; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 484.

⁴⁷³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 484.

33.Katl (القتل): İbn Faris’in kök anlamını “hakir kılma/boyun eğdirme” ve “öldürme”⁴⁷⁴ şeklinde tespit ettiği “ktl” kökü, Ragıb el-İsfahânî tarafından “mevt” sözcüğü ile mukayese edilerek açıklanır. Ona göre “el-katl” (القتل) kelimesi, “mevt” gibi temelde “cesetten ruhu ayırmak, uzaklaştırmak” anlamına gelir. Fakat “bu işi üstlenenin fiili” göz önünde bulundurulduğunda (öldürme işi başkası tarafından gerçekleştirildiğinde) “katl” denir; “hayatın geçip gitmesi” dikkate alındığında da “mevt” denir.⁴⁷⁵

Kur’an’da 170 yerde⁴⁷⁶ yerde kullanılan “ktl” kökü, bulunduğu siyakta kesme/boğazlam, kısas, azap vb. farklı anlamlar üstlenen kelimelerden biridir.⁴⁷⁷ Tefsircilerin ekseriyetine göre Hz. Peygamber (sav)’in Bedir günü eline bir avuç kum alıp müşriklere doğru atması ve “Yüzler çirkinleşsin!” buyurması, orada bulunan bütün müşriklerin gözlerine bu kumun dolması üzerine indirilen⁴⁷⁸ Enfal, 8/17.ayette geçen “ktl” fiil kökü Allah’a nispet edilir. Bu ayette, Allah’ın müminlere sağladığı yardım sayesinde müşriklerin cezalandırıldıklarına vurgu yapılır ve ayette geçen “ktl” fiili azaba benzer şekilde kullanılır: *فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ* “Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.” Aynı surenin 9-12. ayetlerinde ifade edildiği gibi Bedir savaşında meleklerin gönderilmesi, düşmanın kalbine korku salınması, tam zamanında Müslümanlara kolaylık, düşmana hareket zorluğu getiren yağmurun yağdırılması gibi mucizeler, Yüce Allah’ın müminlere lütfettiği olağan üstü ilâhî yardımları ifade etmektedir.⁴⁷⁹ Ayrıca Ahzab, 33/61. ayette geçen “ktl” fiilinin tef’îl formu olan “kattele” fiilinin azap anlamında kullanıldığı ifade edilir.⁴⁸⁰

34.Redâ (الردى): “Rdy” kökü, sözlükte “atmak” ve “birbirine atmak/atışmak” anlamlarına gelir. “Ra-di-ye” (رَدِي) fiili aynı zamanda “helak oldu” anlamında da kullanılır. “Erdâhullahu” (أَرَدَاهُ اللَّهُ) cümlesi, “Allah onu helak etti” anlamını ifade eder.

⁴⁷⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.874.

⁴⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 508-509. Ayrıca bk. Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, III, 271.

⁴⁷⁶ Bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “ktl” md.

⁴⁷⁷ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 376-377; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 494-497.

⁴⁷⁸ Vâhidî, *Esbâb-u Nüzûl*, s. 237.

⁴⁷⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/200-201.

⁴⁸⁰ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 376-377; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 496.

Bu kökten bir mastar-isim olan “er-redâ” (الردى) sözcüğü de “helak” demektir.⁴⁸¹ et-Teraddî (الترددى) kalıbı, kendini helake maruz bırakmak anlamını içerir.⁴⁸²

Kur’an’da altı ayette bulunan “rdy” kökü, sözlük anlamıyla irtibatlı bir şekilde kullanılır. “Rdy” kökünün kullanıldığı bir ayet dışında,⁴⁸³ geçtiği diğer yerlerde azap ve helak anlamını görmek mümkündür.⁴⁸⁴ Mekke müşriklerinin konu edildiği En’am, 6/137’de, ortaklarının (sözde din adamı konumundaki put bakıcıları),⁴⁸⁵ Mekke müşriklerine, kız çocuklarını diri diri öldürmeyi güzel ve iyi bir şeymiş gibi göstermeye çalıştıkları ve böylece hem kendilerini hem de müşrikleri helake sürükledikleri vurgulanır. Taha suresinde, Hz. Musa’dan, kıyamete imanı olmayan ve boş arzu-heveslelerinin peşinde koşan kimselerin, kendisini Kıyamete imandan alıkoymaması, aksi takdirde helak olacağı (fe-terdâ),⁴⁸⁶ ifade edilir. Başka bir yerde kâfirlerin, Rableri hakkındaki “Allah işlediğimiz günahların birçoğunu bilmez”⁴⁸⁷ şeklindeki yanlış düşüncelerinin, kendilerini helake sürükleyen (erdâküm) sebepler arasında sayılır.⁴⁸⁸

35.Kavl (القول): “Nutk/konuşmak”⁴⁸⁹ anlamına gelen “kvl” kökü, Kur’an’da genişçe yer tutan sözcüklerden biridir.⁴⁹⁰ Kur’an’da içinde yer aldığı ayet grubu içinde farklı anlamlar⁴⁹¹ ifade eden “kvl” kökü, mastar-isim formuyla (kavl) geçtiği bazı ayetlerde,⁴⁹² siyak-sibak dikkate alındığında “azap”,⁴⁹³ ve “Allah’ın gazabı ve laneti”⁴⁹⁴ anlamında kullanıldığı görülür. Örneğin Ahkaf, 46/18. ayette geçen “el-kavl” sözcüğü azap anlamında kullanılmıştır: *أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمِّ قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ* “İşte onlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş

⁴⁸¹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 450.

⁴⁸² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 257. “Teraddâ” fiili, Leyl suresinde bu anlamda kullanılır. (Leyl, 92/8-11)

⁴⁸³ Maide, 5/3.

⁴⁸⁴ Mâturîdî, *Te’vilât*, IV, 268, VII, 275 ve X, 551; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/67 ve 4/751; Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, s. 2/86.

⁴⁸⁵ Öztürk, *Meal*, s. 180.

⁴⁸⁶ Taha, 20/16.

⁴⁸⁷ Fussilet, 41/22.

⁴⁸⁸ Fussilet, 41/23.

⁴⁸⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.868.

⁴⁹⁰ Bk.M. F.Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “kvl” md.

⁴⁹¹ İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yun*, s. 488.

⁴⁹² İsrâ, 17/16; Neml, 27/82 ve 85; Kasas, 28/63; Yasin, 36/70; Saffat, 37/31; Fussilet, 41/25; Ahkaf, 46/18.

⁴⁹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 532, XVIII, 120, XIX, 481, XIX, 527, XX, 416 ve XXI, 146; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzil*, III, 251, IV, 168, IV, 273 ve V, 70.

⁴⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 295.

topluluklar içinde, haklarında azabın gerçekleştiği kimselerdir. Gerçekten onlar ziyana uğrayanlardır.”

36. İzhâb (الإذهاب): “Zhb” kökünün temelde “güzellik ve parlaklık” (zeheb/altın buradan gelmektedir) ve “bir şeyin gitmesi” şeklinde iki anlamı vardır.⁴⁹⁵ Sülası (üçlü) “zehebe” (ذهب) fiili, yürümek, geçip gitmek” anlamına gelir. Bu kök if’al kalıbına aktarıldığında (ezhebe) ve sülası (zehebe) fiili “bi” harf-i ceriyle beraber kullanıldığında, “gidermek, ortadan kaldırmak, izale etmek” gibi anlamlarda kullanılır.⁴⁹⁶

Kur’an’da 56 ayette⁴⁹⁷ geçen “zhh” kökü, sülası kalıbıyla bir yerde,⁴⁹⁸ rubai (dörtlü) kalıbıyla da dört yerde⁴⁹⁹ azaba benzer şekilde “helak etme/heder etme” anlamında kullanılmıştır. “Zhh” kökünün üçlü formunun yer aldığı Fatır, 35/8’de, Hz. Peygamber (sav)’den, kâfirlikte direnmelerinden ötürü müşrikler için üzülop kendisini heder etmemesi istenir: “...O halde onlar için üzülop kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor.” Bu ayette, Yüce Allah, her türlü açık mucizeyi ve net delilleri getirmesine rağmen, kavminin küfürde ısrar etmesinden dolayı mahzun olan resulünü teselli etmektedir.⁵⁰⁰

Anlam içerikleri aynı olan dört ayette⁵⁰¹ if’al babından gelen “ezhebe” fiili “helak etme/yok etme ve ortadan kaldırma” anlamını ifade etmektedir.⁵⁰² Allah’ın sınırsız güç ve kudretinin konu edildiği bir bağlamda yer alan Nisa, 4/133’de, dilediği takdirde insanları yok edip ortadan kaldırılabileceğine ve onların yerine başkalarını getirebileceğine işaret edilir: “O isterse - ey insanlar!/- sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. Allah’ın gücü kesinlikle buna yeter.”

37. Muhâsebe (المحاسبة): Sözlükte “saymak ve hesap etmek”⁵⁰³ anlamına gelen “hsb” maddesi değişik türevleriyle birlikte Kur’an’da 109 defa tekrarlanmıştır.⁵⁰⁴ Birçok

⁴⁹⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 389-390.

⁴⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu ’l-Azâp*, I, 393. Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 120.

⁴⁹⁷ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “zhh” md.

⁴⁹⁸ Fatır, 35/8. Ayrıca bk. Kehf, 18/6; Şuara, 26/3.

⁴⁹⁹ Nisa, 4/133; Enam, 6/133; İbrahim, 14/19; Fatır, 35/16.

⁵⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu ’l-Ğayb*, XXVI, 6.

⁵⁰¹ Nisa, 4/133; Enam, 6/133; İbrahim, 14/19; Fatır, 35/16.

⁵⁰² Taberî, *Câmiu ’l-Beyân*, VII, 581; Mâtürîdî, *Te’vilât*, III, 383; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 562.

⁵⁰³ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 247; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 152-153; Yüksel, Emrullah, “Hesap” md., *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 240.

Kur'an kavramında olduğu gibi bulunduğu yer itibariyle değişik anlamlar üstlenmiştir.⁵⁰⁵ Bu kökün Kur'an'da yüklendiği anlamlardan biri de “azap” tır. Yüce Allah'ın kendisine bahşettiği iki bahçenin sonsuza dek ayakta kalacağını düşünen, kıyametin kopacağını zannetmeyen, nimetin sahibi olan Rabbine nankörlük eden ve (mümin) komşusunun yaptığı hatırlatma ve uyarıları kulak ardı eden bir adamın⁵⁰⁶ kıssasının anlatıldığı Kehf, 18/39-40'de geçen “hüsbânen” (حُسْبَانًا) sözcüğü azap/afet⁵⁰⁷ anlamında kullanılmıştır.⁵⁰⁸

“Hsb” kökünün mufâale babından olan “hâsebe” fiili, azapla beraber kullanıldığı Talak, 65/8'de “azap/cezalandırma”⁵⁰⁹ anlamında kullanılmıştır: وَكَأَيُّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهَا فَحَاسَبْنَاَهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاَهَا عَذَابًا نُكْرًا nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik görülmedik azaba çarptırmışızdır.” Fahrettin Râzî'ye göre, ayetin anlamı, Allah'ın ve elçilerinin emirlerine karşı çıkan memleketlerin halkları, dünyadaki davranışlarına göre hesaba çekilmişler ve kendilerine azapla karşılık verilmiştir. Yüce Allah, hesaba çekişini, “azaba uğratması” ile tefsir etmiş ve açıklamıştır.⁵¹⁰

38.İhâta (الإحاطة): “Bir şeyin başka bir şeyle kuşatılması”⁵¹¹ anlamına gelen “hvt” kökünden (İf'al babında) bir mastar-isim olan ihata (الإحاطة), iki şekilde kullanılır. Birinci kullanımda cisimlerle ilgili somut bir “kuşatma/çevirme” söz konusu iken, ikincisinde “muhafaza etmek, korumak, menetmek/engellemek” anlamlarında olduğu gibi soyut bir anlam vardır.⁵¹²

Kur'an'da 28 defa tekrar eden⁵¹³ “ehâta-yuhîtu” fiili, kullanıldığı siyaka göre bilmek,⁵¹⁴ bir araya getirmek/toplamak,⁵¹⁵ kuşatma/bütün yönleriyle içine alma, engelleme⁵¹⁶ gibi

⁵⁰⁴ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Hsb” md.

⁵⁰⁵ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 170-171; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 400-405; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 460-461.

⁵⁰⁶ Kehf, 18/32-39.

⁵⁰⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, VII, 172; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, III, 518; Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 125.

⁵⁰⁸ Ayette geçen “hüsbânen” sözcüğü, “ha-si-be” fiilinin mastarıdır. Mahzuf bir mevsufun sıfatıdır. Yani “helâken hüsbânen” şeklindedir. (İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XV, 325)

⁵⁰⁹ Yüksel, “Hesap” md., XVII, 240; Öztürk, *Meal*, s. 630.

⁵¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 38.

⁵¹¹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 289.

⁵¹² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 170; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 466.

⁵¹³ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Hvt” md.

⁵¹⁴ Cin, 72/28; Bakara, 255.

⁵¹⁵ Bakara, 2/19;

farklı anlamları ifade eder.⁵¹⁷ Bu anlamların yanı sıra Kehf, 18/42’de “hvt” kökü, azap kavramına benzer şekilde “yok olmak/helak olmak” anlamında kullanılmıştır.⁵¹⁸ Bahçesi yok edilen iki adamdan birinin kıssanın anlatıldığı bu ayette “ve uhîte bi-semerihî (وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ) ifadesiyle “helak olma/yok olma”⁵¹⁹ anlamı kastedilir: وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ “Derken bütün serveti helak edildi...”

39.Sûu (السوء): “Sve” kökünde “kabih/çirkinlik” anlamı vardır.⁵²⁰ Cevherî (ö.400/1009)’ye göre “sâe” fiili, “sevindirdi” anlamındaki “serra” fiilinin karşıtıdır.⁵²¹ Ragıb el-İsfahânî de “sve” kökünden bir isim olan “es-sûu” kelimesini, insana üzüntü veren her türlü dünyevî-uhrevî işler, ruhsal-bedensel ve bir malın ve sevilen birinin kaybı gibi harici durumlar, olduğunu belirtir.⁵²²

Kur’an’da farklı kullanımlarıyla 167 defa tekrar eden “sve” kökü,⁵²³ geçtiği siyaka göre farklı anlamlar ifade eden fillerden biridir.⁵²⁴ İlgili ayetler kendi bütünlüğü içerisinde okunduğunda bazı yerlerde “es-sûu” sözcüğünün azap anlamında kullanıldığı görülür. Daha önce de ifade edildiği gibi azap sözcüğü, 9 ayette “sûu’l-azâb” şeklinde gelmiştir. Söz konusu bu ifadeyle azabın en şiddetli, en iğrenç ve en korkunç yanının kastedildiğini,⁵²⁵ bu tamlamanın hem Allah’a hem de Firavun’a nispet edildiğini ve bu buna göre farklı anlamlar içerdiği ifade edilmişti. Burada üzerinde durulan husus, bir izafet olmaksızın “es-sûu” sözcüğünün azap anlamında kullanıldığı ayetlere dikkat çekmekten ibarettir. Nahl, 16/27’de “hzy” köküyle beraber kullanılan “es-sûu” sözcüğü, “Allah’ın kâfirlere olan azabı” olarak açıklanmıştır.⁵²⁶ Yine Zümer, 39/61⁵²⁷ ve Ra’d, 13/11’de⁵²⁸ yer alan “es-sûu” kelimesinin azap anlamını ifade ettiğini söylenebilir.⁵²⁹

⁵¹⁶ Yusuf, 12/66.

⁵¹⁷ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 45; Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, I, 466.

⁵¹⁸ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 45; Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, I, 466.

⁵¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 695-696; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzil*, III, 282.

⁵²⁰ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 496.

⁵²¹ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 569.

⁵²² İsfhânî, *el-Müfredât*, s.333.

⁵²³ M.F.Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Sve” md..

⁵²⁴ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 255-256.

⁵²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 141. Ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil*, I, 87-88.

⁵²⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 208; Kurtubî, *el-Câmi’*, XII, 315.

⁵²⁷ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 255.

⁵²⁸ Maturîdî, *Te’vilât*, VI, 317; Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 256.

⁵²⁹ Ayrıca bk. Rum, 30/10.

40.Nekîr (نكير): “Kalbin sükûn bulduğu marifet (bilme/bilgi)”in zıddı bir anlama⁵³⁰ delalet eden “nkr” kökü, farklı kalıplarıyla 37 ayette geçer.⁵³¹ “Nkr” maddesinden olan “nükr” formunun iki yerde⁵³² azabı nitelediğine daha önce işaret edilmişti. Aynı kökten alınan “nekîr” sözcüğü de bazı ayetlerde azap anlamında kullanılmıştır.⁵³³ Geçmişte birçok peygamberin yalancılıkla suçlandığı, ama Yüce Allah’ın inkârcıları yalanladıkları anda hemen cezalandırmadığı ve akıllarını başların alırlar diye kendilerine mühlet verdiği⁵³⁴ konusunun işlendiği bir bağlamda yer alan Hac, 22/44. ayette geçen “nekîr” sözcüğünde azap ve cezalandırma anlamını⁵³⁵ görmek mümkündür: *“وَاصْحَابُ مَدْيَنَ وَكَذَّبَ مُوسَىٰ فَأَمَلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ”* *“Medyen halkı da (yalanlamıştı); Musa da yalanlanmıştı. Ben de kâfirlere bir süre vermiş, sonra onları yakalamıştım. (Bak), benim (onları) inkârım (görülmemiş biçimde cezalandırmam) nasıl oldu!”*

41.Va’d (الْوَعْدُ): Sözlükte “sözle ümit vermek”⁵³⁶ anlamına gelen “vad” kökü, Kur’an’da 151 defa tekrar edilmiştir.⁵³⁷ Fiil ve isim şeklinde Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “vad” kökü, geçtiği bazı ayetlerde azap anlamında kullanılmıştır. Söz konusu ayetlerde, peygamberlerin Allah’tan getirdiği ilahi mesajı kabul etmeyen geçmiş toplumların, peygambere yönelik “eğer doğrulardan isen bize vadettiğini/bizi tehdit ettiğini (azabı) getir” şeklinde karşı koyuşlarına yer verilir.⁵³⁸ Örneğin Kur’an’da iki yerde, benzer üsluplarla Ad Kavminin, Hz. Hud’a yönelik isyankârlık ve meydan okuyuşlarını içeren şu ayette geçen “vad” kökü, azap anlamında⁵³⁹ kullanılmıştır: *قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ* *“Dediler ki: “Sen bize tek Allah’a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir bize!”*⁵⁴⁰ Yine Allah’ın bir mucize olarak gönderdiği dişi deveyi boğazlayan Semud kavminin Hz. Salih’e, *وَقَالُوا يَا صَالِحُ أَتِنَّا* *“...Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi*

⁵³⁰ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1047; Cevherî, *es-Sihah*, s. 1167.

⁵³¹ Bk.M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Nkr” md.

⁵³² Kehf, 18/87; Talak, 65/8.

⁵³³ Hac, 22/44; Sebe, 34/45; Fatır, 35/26; Mülk, 67/18.

⁵³⁴ Hac, 22/42-43.

⁵³⁵ Mâturîdî, *Te’vilât*, VII, 427; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIII, 43.

⁵³⁶ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1097.

⁵³⁷ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Vad” md.

⁵³⁸ Araf, 7/70; Ahkaf, 46/22; Araf, 7/77; Hud, 11/32; Hac, 22/47; Kaf, 50/14.

⁵³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 279; Mâturîdî, *Te’vilât*, IV, 476.

⁵⁴⁰ Araf, 7/70. Ayrıca bk. Ahkaf, 46/22

tehdit ettiğın azabı bize getir!”⁵⁴¹ diyerek meydan okuyuşlarında da aynı şeyi görmek mümkündür. Bu ayette geçen “vad” kökü azap anlamındadır.⁵⁴² Müşriklerin konu edildiği Ra’d, 13/40’da geçen “vad” kökünde de azap/cezalandırma anlamı⁵⁴³ vardır.⁵⁴⁴

42.Rîh (الريح): Kur’an’da bulunduğu yere göre azap anlamında kullanılan kelimelerden biri de “er-rîh/rîh”dir. Rüzgâr anlamına gelen “er-rîh” sözcüğü, müfred (tekil) olarak geldiği yerlerin genelinde azap anlamında,⁵⁴⁵ çoğul olarak bulunduğu yerlerde yağmur ve merhamet⁵⁴⁶ anlamında kullanılır.⁵⁴⁷ Her ne kadar bazı tefsirlerde “rîh”in tekil olarak geçtiği yerlerde azap, er-riyâh (rüzgârlar) şeklinde yer aldığı ayetlerde yağmur anlamında olduğuna dair bir genelleme yapılsa da⁵⁴⁸ ilgili ayetler incelendiğinde farklı kullanımların da olduğu görülür.⁵⁴⁹ Örnek vermek gerekirse Yusuf, 12/94’de geçen “rîh” kelimesi “koku” anlamında kullanılmıştır.⁵⁵⁰ İki ayette ise “er-rîh” kelimesi azap kavramıyla beraber kullanılır.⁵⁵¹ Ahkaf suresinde Ad kavminin azaba uğratılmasının konu edildiği ayette “içinde acılı bir azap bulunan rüzgâr”dan bahsedilir.⁵⁵²

43.Mesh (المسح): Sözlükte “bir şeyin şeklini çirkinleştirmek, bir yiyeceğin tadını bozmak”⁵⁵³ gibi anlamlara gelen “msh” maddesi, Kur’an’da bir yerde geçer: *وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَاتَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مِضْيًا وَلَا يَرْجِعُونَ* “Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirdik de (taş gibi) artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.”⁵⁵⁴ Fiil formunda geçen “msh” kökünü müfessirler, yaşadıkları yerde helak etmek,⁵⁵⁵ dondurmak,⁵⁵⁶ yaratılışlarını değiştirmek, taşa dönüştürmek⁵⁵⁷ hayvana

⁵⁴¹ Araf, 7/77. Ayrıca bk. Hud, 11/32 ve 65.

⁵⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 301; Mâturîdî, *Te’vilât*, IV, 483.

⁵⁴³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 574; Mâturîdî, *Te’vilât*, VI, 353-354.

⁵⁴⁴ Bk. Yunus, 10/46; Müminun, 23/95.

⁵⁴⁵ Al-i imran, 3/117; Yunus, 10/22; İbrahim, 14/18; İsrâ, 17/69; Hac, 22/31; Rum, 30/51; Ahzab, 33/9; Fussilet, 41/16; Ahkaf, 46/24; Zariyat, 51/41; Kamer, 54/19; Hakka, 69/6.

⁵⁴⁶ Sadece Kehf, 18/45’de geçen er-riyâh (rüzgârlar) sözcüğünün negatif bir anlam içerdiği söylenebilir.

⁵⁴⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 272.

⁵⁴⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Veciz*, IV, 213.

⁵⁴⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXI, 51.

⁵⁵⁰ Yusuf, 12/94) Ayrıca Şu ayetlerde geçen “rîh” (rüzgâr) kelimesi azap anlamı ifade etmez. Yunus, 10/22. Enbiya, 21/81; Sad, 38/36; Şura, 42/33). Ayrıca bk. Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 509-513.

⁵⁵¹ Fussilet, 41/16; Ahkaf, 46/24

⁵⁵² Ahkaf, 46/24-25.

⁵⁵³ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 985; İsfahânî, *el-Müfredât*, s.605; Coşkun, Ahmet, “Mesh” md. *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 303.

⁵⁵⁴ Yasin, 36/67.

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 478; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 502.

⁵⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 24

⁵⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XI, 375.

(domuza ve maymuna) dönüştürmek⁵⁵⁸ şeklinde açıklamışlardır. Bazı âlimler Kur'an'da, İsrâiloğulları'ndan cumartesi günü avlanma yaşağını çiğneyen bir grubun maymuna⁵⁵⁹ ve domuza⁵⁶⁰ dönüştürüldüğünü bildiren ayetlerdeki bu (dönüşme) olayını “msh” (mesh) fiiliyle izah etmeye çalışmışlardır.⁵⁶¹

44.Hâsıb (الحاسب): Sözlükte “yerin parçalarından bir türü”,⁵⁶² anlamına gelen “hsb” kökü, Kur'an'da bir yerde isim (“hasab” (حَصَبٌ) şeklinde),⁵⁶³ dört ayette de ism-i fâil formunda (hâsiben)⁵⁶⁴ olmak üzere beş ayette geçer. Enbiya suresinde geçen “hasab” (حَصَبٌ) sözcüğü cehennem yakıtı anlamında kullanılmıştır.⁵⁶⁵ Diğer ayetlerde “hâsiben” şeklinde gelen bu sözcük, tefsirlerde “taş”⁵⁶⁶ ve “siccilden taş”⁵⁶⁷ şeklinde açıklanmıştır. Araplar, içinde küçük taşlar, kar, dolu ve buzun olduğu şiddetli fırtınayı “hâsıb” diye isimlendirirler.⁵⁶⁸ Geçmiş toplumların helak edilme ve cezalandırma yollarının sıralandığı Ankebut suresinde “taş yağdırma” yoluyla inkârcıların azaba çarptırıldığı ifade edilir.⁵⁶⁹ “Hsb” kökünün yer aldığı Kamer suresinde ise başlarına taş yağdırılarak cezalandırılan toplumun, Hz. Lut'a zor anlar yaşatan ve önceki toplumlarda görülmeyen cinsel sapkınlık içinde olan Lut kavmi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷⁰ “Hasiben” sözcüğünün geçtiği İsra ve Mülk surelerindeki ayetlerde ise muhatap müşriklerdir. Bu ayetlerde Yüce Allah'ın, onların başlarına taş yağdırmayacağına dair bir garantilerinin olmadığı belirtilir.⁵⁷¹

45.Küsûf (الكسوف): Sözlükte “bir şeyin durumunun hoşlanılmayan bir duruma değişmesi” ve “bir şeyden (nesneden) bir şey(parça) koparma” anlamlarını ifade eden “ksf” maddesinden alınan “kisefun” (كسف) kelimesi, bulutun bir parçası anlamındaki el-kisfetü (الكسفة), kelimesinin çoğuludur. “Küsûfu'l-kamer” (ay tutulması) buna bir

⁵⁵⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 534.

⁵⁵⁹ Bakara 2/65-66; A'râf 7/163-166.

⁵⁶⁰ Mâide 5/60.

⁵⁶¹ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 119; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, s. I, 160-161; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 208; Coşkun, “Mesh” md., XXIX, 303.

⁵⁶² İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 268.

⁵⁶³ Enbiya, 21/98.

⁵⁶⁴ İsra, 17/68; Ankebut, 29/40; Kamer, 54/34; Mülk, 67/17.

⁵⁶⁵ Enbiya, 21/98.

⁵⁶⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, s. 8/228.

⁵⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 400.

⁵⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 400.

⁵⁶⁹ Ankebut, 29/40.

⁵⁷⁰ Kamer, 54/33-35.

⁵⁷¹ İsra, 17/68; Mülk, 67/17.

örnektir. Çünkü ay tutulduğunda ışığını kaybeder ve (iyi durumdan kötü duruma) doğru bir değişim geçirir.⁵⁷²

Kur'an'da beş ayette “kisefen” (كِسْفًا) şeklinde⁵⁷³ geçen “ksf” kökü, “es-semâ” (gökyüzü) sözcüğü ile birlikte kullanılır ve azabın anlam alanına giren kelimelerden biri haline gelir. Ancak “kisefen” sözcüğü geçtiği bütün ayetlerde azap anlamında kullanılmamıştır. Yüce Allah'ın gücü ve kudretinin işlendiği ve kevnî kanıtların sıralandığı bir ayet grubu içinde yer alan Rum, 30/48. ayette azap anlamı yoktur. Bu ayetin dışındaki kullanımlarda “kisefen”in azapla anlam ilişkisini görmek mümkündür. Sebe suresinde, dilediği takdirde müşriklerin/kâfirlerin yerin dibine batırılması ve üzerlerine gökten azap düşürülmesinin Yüce Allah'ın gücü ve kudreti dâhilinde olduğu vurgulanır.⁵⁷⁴ Şuara suresinde belirtildiğine göre Hz. Şuayb'ın, Allah'a karşı sığınmalarını istemesine karşın Medyen halkı O'nun sıradan bir insan olduğunu ve kendilerine yalan söylediğini ileri sürmüşler, gerçekten haklı ise gökten üzerlerine azap yağdırmasını istemişlerdir: *“Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır.”*⁵⁷⁵ İsra suresinde ise Mekke müşriklerinin, Hz. Peygamber (sav)'den olağan dışı isteklerine yer verilirken bu kelime kullanılır.⁵⁷⁶

46.Harre Aleyhimü's-Sakfu (حَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ): Sözlükte “ses çıkararak düşme”⁵⁷⁷ anlamına gelen “hrr” kökü, Kur'an'da 12 ayette geçer.⁵⁷⁸ “Hrr” kökü, çatı/tavan anlamındaki “es-sakfu” sözcüğü ile birlikte oluşturduğu cümlede azap anlamında kullanılır.⁵⁷⁹ Yalın olarak kullanıldığı ayetlerde azap/cezalandırma söz konusu değildir.

Bu ifadenin geçtiği Nahl suresinde, geçmişte Peygamberleri ve onların getirdiği mesajları etkisizleştirmek için tuzak kuranların bütün plan ve entrikalarının ters yüz edildiğine işaret edilir: *قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْفُؤَادِ فَحَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَتْهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ* “*Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan tepelerine inmiş, böylece hiç*

⁵⁷² İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 925.

⁵⁷³ İsra, 17/92; Şuara, 26/187; Rum, 30/48; Sebe, 34/9; Tur, 52/44.

⁵⁷⁴ Sebe, 34/9.

⁵⁷⁵ Şuara, 26/187.

⁵⁷⁶ İsra, 17/92. Ayrıca bk. Tur, 52/44.

⁵⁷⁷ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 302; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 191.

⁵⁷⁸ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Hrr” md.

⁵⁷⁹ Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 113.

*farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza apansız gelmişti.*⁵⁸⁰ Bu ayette, aynı zamanda azapla yakın-anlam olan “mekr”, “ityân” sözcükleri kullanılmıştır. “Bunlardan öncekiler” ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁵⁸¹ Ancak Râzî’nin de belirttiği gibi âyeti, hak yolunda olanlara zarar verme ve tuzak kurma çabasında olan bütün batıl ehli hakkında genel bir ifade olarak anlamak daha isabetli görünmektedir.⁵⁸² Ayetteki “Evlerinin temellerinden sökülmesi” ve “tavanlarının tepelerine çöküvermesi” ifadeleri hakiki manada yorumlandığı gibi bu ifadelerin temsîlî (benzetme)⁵⁸³ ve istiareli⁵⁸⁴ bir anlatım olduğu düşünülerek ayetler tefsir edilmiştir.⁵⁸⁵ Allah’a ve resulüne karşı çıkan ve Peygamberleri ve inananları davalarından vazgeçirmek için her türlü hileye başvuran inkârcıların, bu dünyada cezalandırılma şekli olarak zikredilen bu iki husus, ayetin son kısmında “el-azâb” kavramıyla nitelenmiştir.

47.Vebâl (وَبَال): Sözlükte “şiddet, toplanma, ağırlık, vahamet”⁵⁸⁶ anlamlarını ifade eden “vbl” kökü Kur’an’da sekiz yerde kullanılmıştır.⁵⁸⁷ Damlaları ağır olan yağmura el-veblu (الويل) ve el-vâbilu (الوابل) denir.⁵⁸⁸ Bundaki ağırlık anlamı göz önüne bulundurularak “zararından korkulan işe” vebal (وَبَال) denmiştir.⁵⁸⁹ Vebâl, meranın (otlağın) otunun son derece bol olması demektir. Bu manadan hareketle mecazi olarak mutlak ağırlık, vahamet ve çekilmez kötü sonuç, anlamında kullanılır. Ağır günah manasında kullanılması da bundandır.⁵⁹⁰

Kur’an’da dört ayette geçen vebâl kelimesi,⁵⁹¹ üç ayette azapla,⁵⁹² bir ayette de intikam sözcüğü ile beraber kullanılmıştır.⁵⁹³ Vebal kelimesi, içinde bulunduğu ayetlerde, “işlenen hata ve günahlar karşılığında bu dünyada verilen ceza ve musibetler” anlamını

⁵⁸⁰ Nahl, 16/26.

⁵⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 202; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 439-440; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 20.

⁵⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 20.

⁵⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI, 495; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 20-21.

⁵⁸⁴ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XIV, 135

⁵⁸⁵ Öztürk, *Meal*, s. 309-310.

⁵⁸⁶ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1081; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 1225; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, XI, 720.

⁵⁸⁷ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Vbl” md.

⁵⁸⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1081.

⁵⁸⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 663.

⁵⁹⁰ Yazır, *Hak Dini*, VII, 4860.

⁵⁹¹ Maide, 5/95; Haşr, 59/15; Teğâbun, 64/5; Talak, 65/9.

⁵⁹² Haşr, 59/15; Teğâbun, 64/5; Talak, 65/9-10.

⁵⁹³ Maide, 5/95.

ifade eder. Vebal sözcüğünün genelde azap kavramıyla birlikte kullanıldığı dikkate alınır (ki azap bu ayetlerde “ahiret azabı” anlamındadır) insanların işlediği kötülük ve günahlarının karşılığı olan cezanın dünya hayatında verilmesi olayı, “vebâl” sözcüğü ile karşılanmıştır. Ayetlerde ayrıca bu günahları işleyenlerin ahirette azaba uğratılacaklarına işaret edilir. Örneğin Teğabun suresinde muhatap müşriklerdir ve geçmişte şirk ve inkârda ısrarcı olanların işledikleri günahların bedelini dünyada ödediklerine işaret edilir: *“Daha önce inkâr edip de yaptıklarının cezasını(vebâl) tadanların haberi size ulaşmadı mı? Onlar için elem verici bir azap daha vardır.”*⁵⁹⁴ Bu âyette geçen vebâl, inkârcıların dünya hayatında karşılaştıkları sıkıntı ve çektikleri ceza demektir. Azap ise, ahirette kendilerine verilecek olan cezadır.⁵⁹⁵ Vebâl kelimesinin kullanıldığı Haşr suresinde ise Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanlara karşı entrikalar içinde olan Yahudi (Nadiroğulları) ve münafıklara, daha önce Yahudi Kaynuka kabilesinin başına gelenler hatırlatılır.⁵⁹⁶

48.Mihâl (المحال): Azap kavramının anlam alanına giren kelimelerden biri de “el-mihâl”dir. Azapla yakın anlamlı “ırsâl” ve “isâbet” sözcükleriyle birlikte Kur’an’da bir yerde⁵⁹⁷ bulunan “el-mihâl” sözcüğünün hangi kökten elde edildiği ve temel anlamı hususunda görüş birliği mevcut değildir. Tefsirlerde “mhl” veya “hvl”den türediğine dair görüşlere yer verilir. Eğer “mhl” kökünden türemişse manası “tuzak” olur, “hvl”den elde edilmişse bu durumda manası “kuvvet/güç” olur.⁵⁹⁸ Fahrettin Râzî bu kelime ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu belirtir. Bunlardan ilkinde göre “el-mihâl” kelimesi “tuzak kurma ve hile yollarına başvurma” anlamını ifade eder.⁵⁹⁹ Buna göre ayetin manası, Yüce Allah’ın düşmanlarına karşı tuzağı şiddetlidir. Onları ummadıkları yolla helak eder, şeklinde olur. İkinci görüşe göre “mihâl” sözcüğü şiddet ve sıkıntı anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı “Allah’ın karşılık ve ceza vermesi çok

⁵⁹⁴ Teğâbun, 64/5.

⁵⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 535; Yazır, *Hak Dini*, VII, 5026.

⁵⁹⁶ Haşr, 59/15. Ayrıca bk. Maide, 5/95; Talak, 65/9-10.

⁵⁹⁷ “Gök gürültüsü Allah’ı överek tenzih eder; O’nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır. Onlar Allah hakkında tartışıp dururken O, yıldırımlar gönderip bunlarla dilediğini çarpar. O’nun azabı pek şiddetlidir.” (Ra’d, 13/13.)

⁵⁹⁸ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XIII, 106.

⁵⁹⁹ Ayrıca bk. Cevherî, *es-Sihâh*, s.1066.

şiddetlidir” şeklinde olur.⁶⁰⁰

49.Belâ (البلاء): Belâ, sözlükte “bir şeyi yırtma/eskitme” ve “imtihan etme/deneme”⁶⁰¹ anlamlarını ifade eden “blv”(bly) kökünden alınmış bir kelimedir. Ragıb el-İsfahânî, “bly” kökünün temel anlamının “eskime/yırtılma” olduğunu, elbise yırtıldığında veya eskidiğinde “beliye’s-sevbu” dendiğini ifade eder. Ona göre yolculuk yapan için de bela kelimesi kullanılır. Çünkü yolculuk söz konusu kişiyi eskitir. Sınama/denemeyi ifade etmek için de bu kök kullanılır. “belevtuhû” cümlesinin anlamı, sanki “onu çok denemekten dolayı yıprattım/eskittim” demektir. Bedeni yıprattığı için “gam” (keder), bela diye adlandırılır. Yükümlülük (teklif) de birkaç açıdan “belâ” diye adlandırılmıştır. Birincisi, yükümlülüklerin (tekâlif) hepsi insana zor ve ağır gelmektedir. Budan dolayı her biri bir belâ sayılmıştır. İkincisi, yükümlülüklerin her biri bir sınamadır. Bu sebeple Allah Teâla, *وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَنَّكُمْ أَخْبَارَكُمْ* “*Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz.*”⁶⁰² şeklinde buyurmuştur. Üçüncüsü, Allah Teâlâ’nın kulları sınaması, bazen şükretsinler diye bollukla, bazen de sabretsinler diye zorlukla yüzyüze getirmesiyle olur. Bu açıdan hem mihnet/belâ hem de minha/bolluk, birlikte bela sayılmıştır. Çünkü belâ/mihne, sabretmeyi, nimet/minha ise şükretmeyi gerektirir.⁶⁰³

“Blv” kökü, isim ve fiil kullanımlarıyla Kur’an’da 38 defa tekrar etmiştir.⁶⁰⁴ Dâmegânî (ö. 478/1085), bela sözcüğünün Kur’an’da “nimet” ve “deneme/sınama” şeklinde iki anlamda kullanıldığını belirtir.⁶⁰⁵ Firavun’un İsrâiloğulları’na yaptığı korkunç işkenceler başka bir ayette “açık belâ” (belâün mübîn)⁶⁰⁶ diye ifade edilmiştir. Hz. İbrâhim’in oğlu İsmâil’i kurban etmeye teşebbüsüne de “açık belâ” (deneme)

⁶⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, 29. Muhammed Esed ise Kur’an’da yalnızca burada geçen “şedûl-mihâl” ifadesinin “insanın aklıyla kuşatamayacağı hikmetli, ince ve derin/aynı zamanda tutarlı planlar yapmakta ve gerçekleştirilmekte sınırsız kudret sahibi” anlamına geldiğini ifade eder. (Esed, *Kur’an Mesajı*, II, 487)

⁶⁰¹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 152.

⁶⁰² Muhammed, 47/31.

⁶⁰³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 78.

⁶⁰⁴ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Blv” md.

⁶⁰⁵ Dâmegânî, Bakara, 2/49. ayette geçen “belaun azim” tamlamasını, “büyük nimet” olarak açıklar. Allah’ın israiloğullarını Firavun’un zulmünden kurtarması, büyük bir nimettir. “Deneme/sınama” için de Saffat, 37/106, Bakara, 2/124 ve 155. ayetleri örnek olarak zikreder. (Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 123-124). Ayrıca bk. İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A’yun*, s. 189-190. Zemahşerî de Bakara, 2/49. ayette geçen belâ sözcüğünü anlamına ilişkin, onunla Firavun’un yaptıklarına işaret edilirse “mihne”, İsrailoğullarının kurtuluşuna işaret edildiği takdirde “nimet” anlamına geleceğini ifade eder. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 141.)

⁶⁰⁶ Duhan, 44/33.

denilmiştir.⁶⁰⁷ Allah'ın kendisini denediği kulun bu denemeden başarı ve yüz akı ile çıkması da “güzel belâ” (belâün hasen) olarak tarif edilmiştir. Bu mânada Bedir Gazvesi ve sonucunda kazanılan zafer, “güzel bir belâ”⁶⁰⁸ yani başarıyla verilmiş bir imtihan olarak nitelendirilmiştir. Kur'an'a göre dünya, kimin daha güzel iş yaptığının anlaşılacağı bir belâ (deneme) yeri olup ölüm ve hayat bunun için yaratılmıştır.⁶⁰⁹ Mülk suresinde, Yüce Allah'ın insanların hangisinin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yarattığı ifade edilirken,⁶¹⁰ bir başka surede insanların hangisinin daha iyi iş işlediğini ortaya koymak amacıyla yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptığı ifade edilir.⁶¹¹

Belâ kelimesinin kullanıldığı ayetlerde Allah'ın değişik şeylerle insanları denediğine işaret edilir. Allah Teâla, Hz. İbrahim'i bir takım kelimelerle (emir ve yasaklarla) sınamıştır.⁶¹² Neml suresinde ifade edildiğine göre Allah, şükür mü yoksa nankörlük mü edecek diye Hz. Süleyman'ı sınamıştır.⁶¹³ Allah müminleri, biraz korku (düşman ve ölüm korkusu) ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle,⁶¹⁴ malları ve canlarıyla,⁶¹⁵ yeminler⁶¹⁶ ve av hayvanları⁶¹⁷ konusunda, onlara verdiği şeyler (hukuki düzenler, şariatlar) ile⁶¹⁸ denemektedir. Uhut Savaşında gevşeklik göstermeleri, emre itaat konusunda birbirleriyle tartışmaları ve emre aykırı hareket etmeleri ve ganimeti düşünmeleri yüzünden, Allah müminleri denemek için düşman karşısında bozguna uğratmıştır.⁶¹⁹ Yine Hendek savaşında müminler sınanmışlardır.⁶²⁰ Allah Teâlâ, müminlerin müşriklerle savaşmalarını takdir ederek onları denemek istemiş⁶²¹ ve cihad edenlerle zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkarmak için müminleri imtihan etmiştir.⁶²²

Allah insanların bir kısmını bir kısmından derecelerle (akıl, zekâ, mal-mülk, makam-

⁶⁰⁷ Sâffât, 37/106.

⁶⁰⁸ Enfâl, 8/17.

⁶⁰⁹ Uludağ, Süleyman, “Belâ” md., *DİA*, İstanbul, 1992, V, 380.

⁶¹⁰ Mülk, 67/2.

⁶¹¹ Kehf, 18/7 ayrıca bk. Hud, 11/7.

⁶¹² Bakara, 2/124.

⁶¹³ Neml, 27/40.

⁶¹⁴ Bakara, 2/155.

⁶¹⁵ Al-i İmran, 3/186.

⁶¹⁶ Nahl, 16/92.

⁶¹⁷ Maide, 5/94.

⁶¹⁸ Maide, 5/48.

⁶¹⁹ Al-i İmran, 3/152.

⁶²⁰ Ahzab, 33/11.

⁶²¹ Muhammed, 47/4.

⁶²² Muhammed, 47/31.

mevki bakımından)⁶²³ üstün kılarak onları sınamıştır.⁶²⁴ Ayrıca Allah Teâlâ, kullarını sadece şerle (kötü) denemez. O insanları hem kötü hem de iyi şeylerle imtihan eder.⁶²⁵ Örneğin belki dönüş yapar ve doğru yola gelirler diye yeryüzüne dağılan Yahudiler, iyi durumlarla (hasenat) da kötü durumlarla (seyyiat) da imtihan edilmiştir.⁶²⁶

Bela kelimesi Maide, 5/94. ayette azapla birlikte kullanılmıştır. Bu ayette müminler, avlanırken haddi aşmamaları konusunda uyarılmışlardır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُنذَرَكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيِّدِ تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنْ اعْتَدَىٰ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُنذَرَكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيِّدِ تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنْ اعْتَدَىٰ
كُورَانِ إِلَىٰ أَرْضِ يَمِينِ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ “Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.”

Ayette, müminler, ihramlı iken denedikleri şeyde (avlanma) kendilerini kontrol edemeyip avlandıkları takdirde haddi aşmış olacaklarına, neticede elem verici bir azaba çarptırılacaklarına işaret edilir. En’am, 6/165. ayette, insanların yeryüzünün halifeleri olarak yaratıldıkları, bazı şeylerde insanları denemek için birbirlerinden (rıзык, ilim, şeref, kuvvet/güç gibi hususlarda)⁶²⁷ derece derece üstün kılındıkları ifade edildikten sonra (bunca nimetlere nankörlükle karşılık verenleri, dilediği takdirde)⁶²⁸ Allah’ın derhal cezalandıracağına vurgu yapılır. Allah’ın ikabı/azabı, O’nun emir ve yasaklarına muhalefet eden ve günahlar işleyerek Allah’ın gazabını kazanmış olanlara, Allah’ın kendi lütfundan bağışladığı şeylerde test/imtihan edilip de (Allah’ın kendisini seçip yeryüzüne yerleştirmesine ve ona nimetler vermesine rağmen) Allah’tan yüz çevirenlere karşı çok hızlıdır.⁶²⁹

Araf suresinde ise cumartesi yasağı konusunda haddi aşan ve bu konuda imtihana tabi tutulan Yahudilerin akıbetleri hakkında bilgi verilir. Neticede bu denemeden alınlarının akıyla çıkamayan Yahudilerin bir kısmı bu dünyaya helak edilmişlerdir. Aynı zamanda ahirette de şiddetli bir azap kendilerini baklemektedir.⁶³⁰ Müminun suresinde Hz. Nuh’un kavminin başına gelenler özet bir şekilde verildikten sonra şöyle buyrulur:

⁶²³ Öztürk, *Meal*, s. 185.

⁶²⁴ En’am, 6/165.

⁶²⁵ Enbiya, 21/35; Araf, 7/168.

⁶²⁶ Araf, 7/168.

⁶²⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 163.

⁶²⁸ Öztürk, *Meal*, s. 185.

⁶²⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 51.

⁶³⁰ Araf, 7/163-164.

“Kuşkusuz bu anlatılanlarda ibretler vardır; muhakkak ki biz bunlarla insanları sınırsınız.”⁶³¹ Zemahşerî, ayetin son bölümü olan “muhakkak ki biz bunlarla insanları sınırsınız” cümlesini, “Nuh’un kavmine büyük bir bela ve şiddetli bir ceza (ikâb) isabet ettiririz veya ibret alan ve öğüt alanları görmek ve onları belirlemek için bu ayetlerle kullarımızı deneriz” şeklinde açıklamıştır.⁶³² Kalem suresinde ise Bahçe sahiplerinin, Allah’ın kendilerine verdiği nimetlerle denendiklerine, ancak onların Allah’a şükretmeyerek, yoksulun hakkını vermemekle nankörlükte bulduklarına, denedikleri şeyde iyi bir sınav vermediklerine, nihayetinde bir dünyevî azapla bahçelerinin yok edildiğine işaret edilir.⁶³³

Netice olarak Allah Teâla’nın, başta peygamberler olmak üzere tüm insanları hayır-şer ve hasene-seyyie ile denediği ve deneyeceği, insanlar nimetlerle denenmişse şükretmeyen ve nimetlerin sahibine karşı nankörlük hisleri içerisinde olanların; külfetle ve zorlukla denediklerinde de sabretmeyerek isyana düşen insanların değişik şekillerde cezalandırıldığı ifade edilebilir. Diğer bir husus, En’am, 6/42-45 ve Araf, 7/94-95. ayetlerde söz konusu edilen “be’sâu” ve “darrâu” kavramaları ile anlatılan büyük azap öncesi musibetleri, belâ (imtihan) kavramı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu tür imtihan, azapla yapılan bir imtihandır, musibetin en üst seviyesidir. Azab türü imtihan artık öğüt almayanlar için gönderilen bir ceza niteliğindedir. Bu imtihan çeşidi içerik itibarıyla ağırdır, hatta bazen sonucu ölüm bile olmaktadır. İsrailoğullarına indirilen tufan, çekirge, ürün güvesi (haşerât), kurbağalar ve kan musibetleri⁶³⁴ bu tür denemeye bir örnek sayılabilir.⁶³⁵

50.Racfe-Saika-Sayha (الصيحة-الصاعقة-الرجفة): “Titreme/sarsılma, hareket, şiddetli sarsıntı”⁶³⁶ anlamına gelen “rcf” kökü, Kur’an’da isim ve fiil olarak 8 defa tekrar eder.⁶³⁷ “Rcf” kökünden alınan “racfe”nin asıl anlamı, “sesle beraber hareket”tir.⁶³⁸ “Rcf” fiili, yer (arz) ve kalbin eylemlerini ifade etmek için kullanılır. Müzzemmil,

⁶³¹ Müminun, 23/30.

⁶³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 180.

⁶³³ Kalem, 68/17-33.

⁶³⁴ Araf, 7/133.

⁶³⁵ Kara, Necati, “Kur’ân ve Sünnet’te Belâ – Musibet”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 1998, cilt: I, sayı: 3, s.48-49.

⁶³⁶ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 444; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 251; Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz*, II, 75.

⁶³⁷ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Rcf” md.

⁶³⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, IX, 271-272.

73/14. ayette kıyametin kopması bu fiille anlatılmıştır.⁶³⁹ Rafe, geçmişte inkârcı ve bozguncu kavimleri ortadan kaldıran bir azap şekli olarak Kur'an'da yer almıştır. Kur'an'da belirtildiğine göre Semud kavmi,⁶⁴⁰ Medyen halkı,⁶⁴¹ Hz. Musa ile birlikte mikata giden israiloğullarından 70 kişi,⁶⁴² rafe ile cezalandırılmıştır.

“Sâika” “şiddetli ses” ve “avazla bağırma” anlamına gelen “sak” (صعق) kökünden alınmış bir sözcüktür. “Sâika” (الصاقعة), “gök gürlemesinin şiddetli yankılanması” ve “gökten gelen şiddetli ses” anlamına gelir.⁶⁴³ Saika yıldırımla beraber çıkan korkunç bir ses,⁶⁴⁴ Merâğî (1883-1952)'nin ifadesiyle “kendisinden helak hâsıl olan bir ses (sayha)”tır.⁶⁴⁵ Sak (صعق) kökü, Kur'an'da “ölüm”,⁶⁴⁶ “azap”,⁶⁴⁷ ve “ateş”⁶⁴⁸ olmak üzere üç anlamda kullanılmıştır. Sonuç olarak saika “gökten gelen şiddetli ses” olduğuna göre ondan ya ateş ya bir azap ya da bir ölüm ortaya çıkar. O, zatında tek bir şeydir. Bunlar ise onun tesirleridir.⁶⁴⁹ Kur'an'da isim ve fiil şeklinde 11 defa kullanılan “sak” kökünden alınan “saika” ile inkârcı toplulukların sonunu hazırlayan bir azap şekli kastedilir. Kur'an'da “Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız” diyen israiloğulları,⁶⁵⁰ Semud kavmi⁶⁵¹ ve Ad kavminin⁶⁵² saika ile azaba çarptırıldıkları ifade edilir.

“Syh” kökünden alınan “es-sayha” sözcüğü, “sesi yükseltmek/bağırma, korkunç ses” anlamına gelir.⁶⁵³ Kur'an'da hepsi de “sayha” şeklinde olmak üzere 13 ayette kullanılmıştır.⁶⁵⁴ Semud kavmi,⁶⁵⁵ Medyen Halkı,⁶⁵⁶ Lut Kavmi⁶⁵⁷ ve Ashâbu'l-

⁶³⁹ “O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır.”(Müzzemmil, 73/14) Ayrıca şu ayette de aynı durum söz konusudur: “O gün şiddetle sarsan sarsar.” (Naziat, 79/6)

⁶⁴⁰ Araf, 7/78.

⁶⁴¹ Araf, 7/91; Ankebut, 29/37.

⁶⁴² Araf, 7/155.

⁶⁴³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.566; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 369.

⁶⁴⁴ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I, 114.

⁶⁴⁵ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXIV, 114.

⁶⁴⁶ Zümer, 39/68; Nisa, 4/153.

⁶⁴⁷ Fussilet, 41/13.

⁶⁴⁸ Ra'd, 13/13.

⁶⁴⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 369.

⁶⁵⁰ Bakara, 2/55; Nisa, 4/153.

⁶⁵¹ Fussilet, 41/13 ve 17; Zariyât, 51/44.

⁶⁵² Fussilet, 41/13.

⁶⁵³ Ragub el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 378; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III, 183.

⁶⁵⁴ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Syh” md.

⁶⁵⁵ Hud, 11/67; Hicr, 15/83; Müminun, 23/41;

⁶⁵⁶ Hud, 11/94.

⁶⁵⁷ Hicr, 15/73.

Karye'nin⁶⁵⁸ azaba uğratılması sayha ile olmuştur. “es-Sayha” kelimesi ile bazı ayetlerde⁶⁵⁹ dünyanın sonu geldiğinde büyük meleklerden İsrâfil'e verilen görev gereği onun sûru ilk üflemesi sonucunda çıkacak dehşet verici ses, kastedilir.⁶⁶⁰

Neticede bedenî azap kapsamında tespit ve tahlil edilen bu kelime ve kavramlar, odak bir kavram olan azabın anlam alanına dâhil olan ve azabın farklı tür ve mertebelerini ifade etmek için kullanılan kelimelerdir. Geçmişte farklı suç ve günahlarla azabı hak eden kavimlerin ne tür bir cezayla tarih sahnesinden silindikleri bu kelimeler vasıtasıyla anlatılmıştır.

2.1.2. Manevî/Rûhî(Psikolojik) Azapla İlgili Kelimeler

Burada manevî azap yönü ağır basan kelime ve ifadelerin tahliline yer verilecektir. Bu kelimeler, bazen azap kavramı ile oluşturduğu terkipte (azâb-ı muhîn, azâb-ı hûn, azâbu'l-hizy gibi) bazen de kök anlamı ve içinde bulunduğu ayet grubu içerisinde yüklendiği “manevî ceza” anlamıyla bu bölümde değerlendirilmiştir. Manevî/rûhî azapla ilgili kelimeler **Tablo-9**'da gösterilmiştir:

Tablo-9: Manevî/Rûhî (Psikolojik) Azapla İlgili Kelimeler			
Kelimeler	İlgili Ayetler	Kelimeler	İlgili Ayetler
1.Hizy (الخبزي)	Taha, 20/134; Al-i İmran, 3/192 ve 194; Tevbe, 9/2 ve 14; Hicr, 15/69; Nahl, 16/27; Şuara, 26/87; Zümer, 39/26 ve 40; Haşr, 59/5; Hud, 11/39 ve 93; Tevbe, 9/14; Hicr, 15/69; Fussilet, 41/16; Bakara, 2/85 ve 114; Maide, 5/33 ve 41; Taha, 20/134; Hac, 22/8-9.	8.Lanet (اللعنة)	Al-i İmran, 3/87-88 ve 159; Tevbe, 9/68; Nur, 24/23; Ahzab, 33/57 ve 60-61; Bakara, 2/89 ve 161; Nisa, 4/46 ve 93; Araf, 7/44; Hicr, 15/35; Hud, 11/60 ve 99; Ra'd, 13/25.
2.Hâbe (خاب)/ el-Haybetu (الخيبة)	Al-i İmran, 3/127; İbrahim, 14/15; Taha, 20/61 ve 111; Şems, 91/10.	9.Gadab (الغضب)	Nisâ 4/93; Fetih 48/6; Nahl 16/106; Şûrâ, 42/16; Tâhâ, 20/81 ve 86; Enfâl, 8/16; Arâf, 7/71; Bakara, 2/58-61 ve 90; Al-i İmran, 3/112; Maide, 5/60; Araf, 7/152; Mücadele, 58/14.
3.es-Suht/es-Sahatu (السخط)	Al-i İmran, 3/162; Maide, 5/80; Muhammed, 47/27.	10.Hüsrân (الخرسان)	En'am, 6/12 ve 20; Fussilet, 41/19-23; Neml, 27/5; Bakara, 2/27 ve 121; Kehf, 18/103-105; Yunus, 10/95; Kehf, 18/103-105; Maide, 5/5 ve 21; Araf, 7/9, 99 ve 178; En'am, 6/3 ve 140; Zümer, 39/65; Mücadele, 58/19; Nisa, 4/119; Al-i İmran, 3/149; Hac, 22/11; Müminun, 23/103; Tevbe, 9/67-69; Şura, 42/45. Hud, 11/19-21; Talak, 65/8-9.

⁶⁵⁸ Yasin, 36/29.

⁶⁵⁹ Yasin, 36/49; Sad, 38/15.

⁶⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 450-451; Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 299. Yasin, 36/53. ayette geçen “es-sayha” ile de sûrun ikinci defa üflenmesi kastedilmiştir. (Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 299; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, IV, 505)

4.Makt (المقت)	Fatır, 35/39; Mümin, 40/10 ve 35.	11.Hâsiun (خاسئ)	Müminun, 23/108; Mülk, 67/4; Bakara, 2/65; Arâf, 7/166.
5.Hızlân (الخذلان) ve Nisyân (النسيان)	Al-i İmran, 3/160; Furkan 25/29; İsrâ 17/22; Arâf, 7/51; Tevbe, 9/67; Secde, 32/14; Casiye, 45/34.	12.Keft (الكبت)	Al-i İmran, 3/127; Mücadele, 58/5.
6.Hevân (الهوان)	Hac, 22/18; Furkan, 25/69.	13.Zillet (الذلة) ve Meskenet (المسكنة)	Bakara, 2/61; Al-i İmrân, 3/112; Arâf, 7/152.
7.Bu'd (البعء)	Hud, 11/44, 60, 68 ve 95; Müminun, 23/41 ve 44.	14.Suhriyye (السخرية) ve İstihzâ (الاستهزاء)	Tevbe, 9/79; Bakara, 2/15.

1.Hizy (الخزي): “el-Hizyu” sözcüğü, “hzy” fiil kökünün mastar-ismidir. “Hzy” fiili, “he.zi.ye/yahzâ/hizyun” şeklinde gelirse “zelil/hakir olmak” anlamını ifade eder. “He.zi.ye/yahzâ/hizâyetun” biçiminde okunduğunda da “haya/utanma” manasına gelir.⁶⁶¹ Ragıb el-İsfahânî, “el-hizy”in kişiye dokunan inkisar/kırgınlık ve kırılma (utanma, mahcubiyet) hali olduğunu belirtir. Bunun (inkisarın) sebebi, kişinin kendisi de başkası da olabilir. Kişinin kendisinden kaynaklanan kırılma aşırı utangaçlıktır. Bu durumda “hzy” (خزي) fiilini mastarı “utanma” demek olan “el-hizâyetu”tür. Başkasından kaynaklanan inkisara gelince bu bir çeşit “hafife alma”dır. Bunun mastarı ise el-hizyu (الخزي) sözcüğüdür ve rezil rüsva olmak anlamını ifade eder. Kur’an’da kullanılan ve if’âl babından olan “ahzâ” (أخزى) sözcüğünün hem الخزاية hem de الخزي kökünden alınmış olabileceğini söyleyenler vardır.⁶⁶² İbn Faris’e göre “Ahzâhullâhu” (أخزاه الله) cümlesi, “Allah onu uzaklaştırdı ve ona kızdı/ondan nefret etti” anlamını ifade eder. “Haziye’r-raculu” (خزي الرجل) demek, “adam, davranışının çirkinliğinden dolayı utandı” yani bu kişi bunu yaptığında (çirkin bir fiili işlediğinde) utandı, (o çirkin davranıştan) uzaklaştı, demektir.⁶⁶³ Bu açıklamalara göre “hzy” kökünde “uzaklaştırmak” ve “nefret etme/tiksinme (makt)” anlamlarının olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁶⁴ Fahrettin Râzî de el-hizy kelimesinin kökenine ilişkin benzer şeyler söylemektedir. Ona göre el-hizy’in asıl mânası “zillet” ve “gazab”tır (makt). Allah Teâlâ birisine gazaplanıp rahmetinden uzaklaştırdığı zaman, “Ahzâhullâhu” (أخزاه الله) denilir. Bu kelimenin aslının “utanmak” olduğunu söyleyenler de vardır. Çünkü “Ahzâhullâhu” denildiğinde sanki “Allah onu utanacağı bir hale soktu” manası

⁶⁶¹ Cevheri, *es-Sihâh*, s. 316. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, II, 243.

⁶⁶² İsfahânî, *el-Müfredat*, s.195. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, XIV, 226.

⁶⁶³ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 315.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 275.

kastedilmiş olunmaktadır.⁶⁶⁵ Bu açıklamalara göre Yüce Allah'ın el-hizy kavramıyla anlatılan cezalandırması, kişinin zelil ve hakir kılınması, Allah'ın o kişiyi rahmetinden uzaklaştırması ve ondan nefret etmesi ve müstahak olanı “utanacak bir hale sokması” şeklinde olan bir cezalandırmadır. Dikkate edilirse burada bedensel bir cezalandırmanın yanında daha çok ruhsal bir cezalandırma söz konusudur.⁶⁶⁶

“Hzy” kökü, Kur'an'da 13 yerde fiil, 13 yerde de isim olmak üzere toplam 26 defa geçer. Fiil olarak kullanıldığı yerlerin birinde sülasi (üçlü) fiil kalıbındadır,⁶⁶⁷ diğerlerinde if'al babından gelmiştir.⁶⁶⁸ İsim formunda geçtiği ayetlerde de if'al babından olan (muhzî)⁶⁶⁹ ve ism-i tafdil kalıbından gelen “ahzâ” dışında,⁶⁷⁰ diğer ayetlerde “hizy” şeklinde bulunur.⁶⁷¹

“Hizy” sözcüğü, Hz. Lut'a isnad edildiği ayetlerde⁶⁷² azap anlamında değil, kök anlamıyla irtibatlı bir şekilde kullanılmıştır. “Hzy” (utandı, rezil oldu) fiili, if'al babından “ahzâ-yuhzî” (utandırdı, mahcup etti) şeklinde getirilerek müteaddi (geçişli) yapılmıştır. Bu ayetlerde “hzy” kökünde var olan “haya/utanma” anlamı kastedilmiştir.⁶⁷³

On iki ayette azap ve hizy kavramları aynı bağlamda kullanılır.⁶⁷⁴ Bu ayetlerde genel itibariyle azabın ahiretteki cezalandırmayı, “hizy”in de dünyadaki cezalandırmayı karşıladığı görülür. Bu ayetlerin bazılarında “hizy” cezasına örnek olabilecek birkaç hususa yer verilmiştir. Mesela Maide, 5/33'de Allah'a ve peygamberine karşı savaşanlara ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanlara takdir edilen “öldürülmeleri”, “asılmaları” yahut “el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi” ya da “buldukları yerden sürgün edilmeleri” şeklindeki dünyevi cezalandırmaların hepsi de hizy (aşağılayıcı ceza) türü bir cezalandırma olarak ifade edilir. Ad kavmine verilen

⁶⁶⁵ Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 186.

⁶⁶⁶ Ayrıca bkz. Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 114.

⁶⁶⁷ Taha, 20/134.

⁶⁶⁸ Al-i İmran, 3/192 ve 194; Hud, 11/39, 78 ve 93; Tevbe, 9/14; Hicr, 15/69; Nahl, 16/27; Şuara, 26/87; Zümer, 39/40; Haşr, 59/5; Tahrîm, 66/8.

⁶⁶⁹ Tevbe, 9/2.

⁶⁷⁰ Fussilet, 41/16.

⁶⁷¹ Bakara, 2/85, 114; Maide, 5/33 ve 41; Tevbe, 9/63; Yunus, 10/98; Hud, 11/66; Nahl, 16/27; Hac, 22/9; Zümer, 39/26; Fussilet, 41/16.

⁶⁷² “Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin! (Velâ tuhzûni!)” (Hicr, 15/69; Hud, 11/78)

⁶⁷³ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 132 ve III, 215.

⁶⁷⁴ Bakara, 2/85 ve 114; Maide, 5/33 ve 41; Tevbe, 9/14; Hud, 11/ 39, 93; Taha, 20/134; Hac, 22/8-9; Zümer, 39/26 ve 40; Fussilet, 41/16.

azabın konu edildiği Fussilet, 41/16. ayette de “kara günlerde gönderilen dondurucu rüzgâr”, hizy sözcüğüyle nitelenmiştir. Ayrıca bu ayette ahiret azabının ise daha alçaltıcı/aşağılayıcı (ahzâ) olduğu vurgulanır. Bunun yanı sıra ilgili ayetlerde, yeryüzünde haksız olarak büyülenen ve Allah’ın ayetlerini inkâr edenlere (Ad kavmine),⁶⁷⁵ Kitabın (Tevrat’ın) bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr eden, işlerine geldiğinde kitaba sarılıp işlerine geldiğinde de kitabı görmezden gelen İsrailoğullarına,⁶⁷⁶ Allah’ın meşitlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışan kâfir/müşriklere,⁶⁷⁷ “inandık” dedikleri halde kalpleri inanmamış olanlar arasında küfürde yarış eden ve Yahudiler adına casusluk yapan münafıklara, kelimeleri yerlerinden kaydıran (ifadelerin anlamlarını çarpitan) Yahudilere,⁶⁷⁸ bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışanlara⁶⁷⁹ dünyada aşağılayıcı bir azabın (hizy) verileceği haber verilir. Ayrıca onların, ahirette cehennem azabının en şiddetlisine sürüklenecekleri ifade edilir. Azap ve hizy kavramlarının aynı siyakta yer aldığı ayetlerin birinde de İslâm’a ve müslümanlara karşı besledikleri kin ve düşmanlık duygularını tatmin uğruna hiçbir değer tanımayan müşriklerin tavır ve tutumları tasvir edilmekte ve müminler, kendileriyle savaş halinde bulunan bu hasımlara karşı savaşmaya özendirilmektedir. Böylece Allah Teâlâ, onları (müşrikleri) müminlerin elleriyle cezalandırmak ve onları rezil rüsva etmek (yuhzihim) istediğini bildirmektedir.⁶⁸⁰ Başka bir ayette de Peygamberleri inkâr edenlere,⁶⁸¹ Allah’ın, dünyada rezilliği (el-hizy) tattırdığı, ahiretteki azaplarının ise çok daha ağır olacağı vurgulanır.⁶⁸²

Azap ile hizy kelimelerinin aynı ayette geldiği yerlerin bir kısmında da hizy, azabın sıfatı konumundadır. “Azabın Sıfatlı Kullanımı” konusunu işlerken de ifade edildiği gibi bu ayetlerde bazı peygamberlerin diliyle şirk ve inkârcılıkta direnen topluluklara

⁶⁷⁵ Fussilet, 41/15-16.

⁶⁷⁶ Bakara, 2/85. Bu ayette geçen ve “rezil rüsva olmak” diye çevrilen hizyden maksat insanlara zulmeden, özellikle onların din ve inanç özgürlüğünü kısıtlayan fert ve grupların kamu vicdanı tarafından mahkûm edilmeleri, nefretle karşılanmaları, kötü amaçlarında uzun vadede başarılı olamamalarıdır. (Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 152)

⁶⁷⁷ Bakara, 2/114.

⁶⁷⁸ Maide, 5/41.

⁶⁷⁹ Hac, 22/8-9.

⁶⁸⁰ Tevbe, 9/14.

⁶⁸¹ Zümer, 39/25.

⁶⁸² Zümer, 39/26.

yönelik bir tehdit vardır.⁶⁸³ Başka bir ayette, Allah Teâlâ'nın, peygamber ve vahiy göndermeden azapla helak etmemeyeceği, Peygamberlere kulak vermeme ve inkârcılıkta direnmenin sonucunun zelil ve rezil-rüsvaylık olduğu vurgulanır.⁶⁸⁴

Hizy sözcüğüyle genelde şirk ve inkârcılıkta direnenlere, dünyada verilmiş ve verilecek olan aşağılayıcı, zelil kılan ve mahcup eden bir azap türü kastedilir. Ancak bazı ayetlerde “ahiretteki cezalandırma”nın da “hizy”in anlam sahasına dâhil olduğu görülür. Öncelikle Allah'ın kimi (hak eden birini) ateşe sokarsa, onu rezil ve perişan etmiş (ahzeyte) olacağı vurgulanır.⁶⁸⁵ Dünyadaki “azâbu'l-hizy” ile “azabu'l-Ahireti”nin karşılaştırıldığı bir ayette ahiret azabının daha aşağılayıcı (ahzâ) olduğu ifade edilir.⁶⁸⁶ Yine bir ayette müminler, Allah'tan kendilerini “kıyamet gününde rezil etmemesi” için dua ederlerken⁶⁸⁷ bir başka ayette de Allah ve resulüne karşı çıkanın içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşinin büyük bir zillet (el-hızıyu'l-azîm) olduğu anlatılır.⁶⁸⁸ Peygamberlerin davetini etkisiz kılmak, kendi bâtil inançlarını ve hegemonyalarını sürdürmek için entrika yürütenler, dünyada başlarına felâket getirilerek cezalandırılmakla kalmayacak, âhirette de alçaltıcı durumlara düşürüleceklerdir: **ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ** “Sonra kıyamet gününde Allah onları rezil eder”⁶⁸⁹ Hz. İbrahim de Şuara suresinde yer alan uzunca duasının bir yerinde **وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ** “Rabbim! Diriliş ve hesap günü rüsva etme beni! (ve lâ tuhzinî)”⁶⁹⁰ şekliyle dua eder.

Vurguladığımız bu hususlar dışında “hizy”in geçtiği ayetlerde Yüce Allah'ın inkârcıları er-geç rezil rüsvâ (muHzî) edeceğine işaret edilir.⁶⁹¹ Allah, verdikleri sözde durmayan fasıkların (yahudilerin) perişan edilmesini ve burunlarının sürtülmesini istemiştir.⁶⁹² Hz. Yunus'un kavmi iman edince Allah, dünya hayatındaki zillet azabını (azâbe'l-hızıyi) üstlerinden kaldırmış,⁶⁹³ Hz. Salih ve onunla beraber iman edenleri de

⁶⁸³ Hud, 11/39 ve 93; Zümer, 39/39-40.

⁶⁸⁴ Taha, 20/134.

⁶⁸⁵ Al-i İmran, 3/192. Taberî, Cehennem'de bir müddet azap görüp cennete yerleştirilen müminlerin zelil ve hakir kılınmayacağı görüşüne sahip âlimlerin olduğunu belirtir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, VI, 311-312)

⁶⁸⁶ Fussilet, 41/16.

⁶⁸⁷ Al-i İmran, 3/194.

⁶⁸⁸ Tevbe, 9/63.

⁶⁸⁹ Nahl, 16/27

⁶⁹⁰ Şuara, 26/87. Ayrıca bk. Tahrîm, 66/8.

⁶⁹¹ Tevbe, 9/2.

⁶⁹² Haşr, 59/5.

⁶⁹³ Yunus, 10/98.

helâk olmaktan ve o günün zilletinden (ve min hizy-i yevmizizn) kurtarmıştır.⁶⁹⁴

2.Hâbe (خاب)/ el-Haybetu (الخبية): “Hyb” kökü, “faydasız olana” ve “mahrumiyete” delalet eder.⁶⁹⁵ Kişi istediğini elde edemediğinde “habe’r-raculu” (خاب الرجل) denir.⁶⁹⁶ el-Haybetu (الخبية), mahrum olmak,⁶⁹⁷ “hâib” ise ümidi kesilmiş, istediğini elde edememiş kimse demektir.⁶⁹⁸ Râzî, “el-haybetu” ile “el-ye’su” sözcüklerini mukayese eder ve “haybet”in, ancak bir şey umulduğunda, “ye’s”in ise bazen bir şeyin olmasını umduktan önce bazen de sonra olduğunu belirtir. Bundan dolayı, “ye’s”in zıddı recâ (ümit), “haybet”in zıddı ise “zafer” (elde etme)dir.⁶⁹⁹

“Hyb” kökü, bir ayette ism-i fail kalıbında,⁷⁰⁰ diğer dört ayette mazi fiil formu olan “habe” şeklinde olmak üzere toplam 5 ayette geçer.⁷⁰¹ Hâbe/el-Haybetu, temel anlam bakımından azapla benzerliği olan kavramlardan biridir. Azap kavramının kökünde olan “mahrumiyet” anlamı bu kelimenin kökünde de mevcuttur. Taha, 20/61’de hem azap kavramıyla hem de “helak etme” ve “kökünü kazıma” anlamına gelen “seht” sözcüğü ile birlikte geçer. Bu ayette Allah’a karşı eş ve ortak koşarak ona iftira eden Firavun ve adamlarının, ağır bir azapla köklerinin kazınacağı vurgulanır. Böylece onlar bir şey elde edememiş, hüsrana uğramış ve Yüce Allah hakkında izin vermediği şeyde iddialarda bulunmaları nedeniyle O’nun rahmeti ve sevabından mahrum olmuş olacaklardır.⁷⁰² Şems, 91/9-10’de ise “iflah” kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır: “*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa (eflaha) ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da zıyan etmiştir (hâbe)*”

“Habe” fiilinin geçtiği diğer ayetlerde de kök anlamında olan “mahrumiyet” ve “bir şey elde edememe” anlamını görmek mümkündür.⁷⁰³ Yüce Allah Bedir savaşında kâfirlerin ileri gelenlerinden bir grubun kökünü kesmek, bir grubu da perişan etmek, ümitlerini kırmak ve hiçbir şey elde edemeden çekip gitmelerini sağlamak için müminlere yardım

⁶⁹⁴ Hud, 11/66.

⁶⁹⁵ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.336-337.

⁶⁹⁶ Cevheri, *es-Sıhah*, s.351

⁶⁹⁷ Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 237.

⁶⁹⁸ Maturidî, *Te`vilât*, II, 472; Kurtubi, *el-Câmi`*, III, 305.

⁶⁹⁹ Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 237.

⁷⁰⁰ Al-i İmran, 3/127.

⁷⁰¹ İbrahim, 14/15; Taha, 20/61 ve 111; Şems, 91/10.

⁷⁰² Kurtubî, *el-Câmi`*, XIV, 88.

⁷⁰³ Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 110.

etmiştir.⁷⁰⁴ İbrahim suresinde ifade edildiğine göre Peygamberleri kendi dinlerine döndürmeye kalkışan inatçı zorbalara karşılık, peygamberler Allah'tan yardım ve zafer istemişlerdir. Allah Teâlâ elçilerine yardımını esirgememiş, zorbalık edip ululuk taslayanların tamamı hüsrana uğramış ve onlar bir şey elde edememişlerdir.⁷⁰⁵ Başka bir ayette, zulmü yüklenmiş olanların Ahirette mahrum olacağına (hâbe) işaret edilir.⁷⁰⁶

3.es-Suht/es-Sahatu (السخط): “Sht” (سخط) kökünün temel anlamı “öfkelenmek ve kızmak”tır. “Rıza”nın (memnuniyet) zıddıdır.⁷⁰⁷ es-Suht/es-Sahatu (السُّخْطُ/السَّخَطُ) kelimeleri “cezayı gerektiren şiddetli kızgınlık” anlamına gelir.⁷⁰⁸ Kızgınlık, Allah'tan olursa azap etme (ukube) anlamını ifade eder.⁷⁰⁹

“es-Sehatu” Kur'an'da bir yerde isim,⁷¹⁰ üç yerde de fiil⁷¹¹ olmak üzere dört ayette geçer. “Sht” (سخط) kökü bu ayetlerin üçünde Yüce Allah'ın bir fiili olarak gelmiştir. Diğer ayette de Hz. Peygamber (sav)'in zekât ve sadaka taksimine dil uzatanların bir davranışdır.⁷¹² “Sht” kökünün (*bi-sahatin* şeklinde) kullanıldığı yerlerden biri Al-i İmran, 3/162. ayettir. Hz. Peygamber (sav)'in Uhud'a çıkmayı emredince münafıkların oturup savaşa çıkmamaları ve sadece müminlerin O'nun emrine uymaları ve savaşa çıkmaları üzerine nazil olan⁷¹³ bu ayette “sht” kökükü rıza (rıdvân) kelimesi ile karşıt konumda yer alır: *“Allah'ın rızâsını elde eden, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç! Bunun varacağı yer cehennemdir; o ne kötü bir varış yeridir!”* Bir önceki ayette,⁷¹⁴ hiçbir peygamberin savaşanlara ait ganimet malına hıyanet etmesinin söz konusu olamayacağı vurgulanır. Bu ayette geçen *“Allah'ın rızâsını elde eden (kimse)...”* ifadesiyle, ganimete hıyanet etmeyi terk etmek ve cihat üzere sabretmek murat edilir. *“Allah'ın gazabına*

⁷⁰⁴ Al-i İmran, 3/127.

⁷⁰⁵ İbrahim, 14/13-15.

⁷⁰⁶ Taha, 20/111.

⁷⁰⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, s.525; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, VII, 312.

⁷⁰⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.300; Semîn el-Halebi, *Umdetu'l-Huffâz*, II, 182.

⁷⁰⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.300.

⁷¹⁰ Al-i İmran, 3/162.

⁷¹¹ Maide, 5/80; Tevbe, 9/58; Muhammed, 47/27.

⁷¹² Tevbe, 9/58.

⁷¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 111.

⁷¹⁴ Al-i İmran, 3/161.

uğrayandan” kasıt ise ya inkârcılığa sapmak yahut ganimete hıyanet etmek (gaimetten çalmak) yahut da savaş esnasında Hz. Peygamber (sav)’den yüz çevirmektir.⁷¹⁵

“Sht” kökü, Maide, 5/80’de azap kavramıyla beraber geçer. Müşriklerle dostluk kurup işbirliği yapan Medine Yahudilerinin konu edildiği bu ayette “sht” fiili Allah’a nispet edilir. Onlar, böyle davranmalarının bir neticesi olarak üzerlerine Allah’ın hışmını (سَخَطَ) (اللَّهُ عَلَيْهِمْ) çekmişlerdir. Ayrıca onlar ahirette temelli azaba mahkûm olacaktır. Münafıkların anlatıldığı Muhammed, 47/28’de de “sht” fiil kökü, Allah’a izafe edilmiştir. “Suht” ile “rıza”nın karşıt bir şekilde kullanıldığı bu ayette, münafıkların Allah’ın gazabına sebep olan inkârcılık ve isyankârlık gibi işleri yaptıklarına; O’nun razı olduğu iman, tevhit ve teslimiyet gibi eylemlerden nefret ettiklerine işaret edilir.⁷¹⁶

4.Makt (المقت): “Mkt” kökü, “aşırı buğz/nefret” ve “çirkinliğe” delalet eder.⁷¹⁷ “el-Maktu” (المقت), “kişinin, çirkin bir işe kalkıştığını gördüğü kimseye duyduğu şiddetli buğza”denir.⁷¹⁸ Cahiliye döneminde “kişinin babasının hanımıyla evlenmesi” şeklinde tanımlanan nikâha “nikâhu’l-makt” denmiştir.⁷¹⁹ Evlenme manilerinin sıralandığı Nisa, 4/22’de bu konu işlenir.

“Mkt” kökü, hepsinde de mastar-isim “makt” (مقت) şeklinde olmak üzere altı yerde geçmektedir.⁷²⁰ Bu ayetlerin bir kısmında makt kelimesi Allah’a isnad edilir ve sözlük anlamına bağlı bir şekilde “Allah’ın buğzu ve gazabı” anlamında kullanılır. Fatır, 35/39’da inkâr edenlerin inkârcılıklarının kendi aleyhlerine olacağı ve bu durumun Allah katında gazabı artırmaktan başka işe yaramayacağı belirtilir.⁷²¹ Mümin suresinde de makt hem Allah’ın bir eylemi hem de insanın bir eylemi olarak gelmiştir: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لِمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ *“İnkâra sapanlara (âhirette) şöyle seslenilecek: “Siz inanmaya çağırılıp da inkâr ederken Allah’ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir.”*⁷²²

⁷¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, V, 398.

⁷¹⁶ Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, V, 52.

⁷¹⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 992.

⁷¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 608. Ayrıca bk. Semîn el-Halebi, *Umdetü’l-Huffâz*, IV, 102.

⁷¹⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 992.

⁷²⁰ Nisa, 4/22; Fatır, 35/39; Mümin, 40/10 ve 35; Saf, 61/3.

⁷²¹ Fatır, 35/39.

⁷²² Mümin, 40/10.

Yine “makt” sözcüğünün Allah’a nispet edildiği ayetlerden olan Mümin, 40/35’de, Firavun ile Firavun hanedanından olup imanını gizleyen (mümin) bir kişi arasında geçen diyaloga yer verilir. İlgili ayette, imanını gizleyen kişinin diliyle, her hangi bir delile dayanmadan Allah tarafından Hz. Musa’ya verilen ayetler/mucizeler hakkında ileri geri konuşmanın, hem Allah katında hem de müminler nezdinde büyük bir öfkeye neden olacağı belirtilir.⁷²³

Tefsirlerde, “Allah’ın kızması” diye çevrilen “makt” kelimesini, insanlardaki öfke duygusuyla karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekilir. Çünkü insanlardaki bu tür duygular azalıp artmakta, hatta zaman zaman aklın kontrolünden çıkabilmekte, hak ve adalet ölçülerinin dışına çıkabilmektedir. Allah bu tür beşerî duygulardan münezzehtir. Bu sebeple “öfke, kızgınlık” anlamına gelen gazap, makt, suht kelimeleri Allah’a isnad edildiğinde, “Allah’ın günah işlenmesinden hoşnut olmaması, günahkârları rahmetinden uzaklaştırması, cezalandırmayı murat etmesi” şeklinde ulûhiyyetin şanına uygun düşecek tarzda açıklanmıştır.⁷²⁴

5.Hızlân (الخذلان) ve Nisyân (النسيان): Sözlükte “yardımını kesmek, kendi haline bırakmak, terk etmek”⁷²⁵ anlamına gelen “hızl” kökü, iki yerde isim bir yerde de fiil formunda olmak üzere Kur’an’da üç ayette geçer.⁷²⁶ Hızlan kelimesini, kök anlamı ve Kur’an’daki kullanımını dikkate alarak “Allah Teâlâ’nın itaatsiz kullarını kendi haline terk etmesi” şeklinde tarif etmek mümkündür.⁷²⁷ Al-i İmran suresinde, Uhud savaşında Müslümanların yenilgisinden söz eden âyetlerde, Hz. Peygamber (sav)’den müminleri affetmesi, onların bağışlanmalarını dilemesini, iş hakkında müminlere danışması ve karar verince de Allah’a atevekkül etmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.⁷²⁸ Akabinde “*Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah’a güvensinler.*”⁷²⁹

⁷²³ Mümin, 40/35.

⁷²⁴ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, IV, 644. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVII, 39; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXIV, 96.

⁷²⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 309.

⁷²⁶ Al-i İmran, 3/160; İsrâ, 17/22; Furkan, 25/29.

⁷²⁷ Çelebi, İlyas, “Hızlan” md., *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 419.

⁷²⁸ Al-i İmrân 3/156-159.

⁷²⁹ Al-i İmran, 3/160.

şeklinde buyrulmaktadır. Dikkat edilirse bu ayette “hızl” fiil kökü, “yardım etmek”⁷³⁰ anlamına gelen “nasr” sözcüğüyle karşıt bir şekilde kullanılmıştır. Başka bir ayette “hızl” kökü, mübalağa sigasıyla (hazûl) şeytana nisbet edilir ve şeytanın dostluğuna asla güvenilmeyeceği ve insanı çaresizlik içerisinde yapayalnız (hazûl) bırakabileceği ifade edilir.⁷³¹ Diğer bir âyette ism-ı mef’ûl kalıbında gelmekte ve Peygamberin şahsında insanların, Allah’ın yanı sıra başka tanrılar edinmemeleri, aksi takdirde Allah tarafından yerilmiş (mezmûm) ve inayetten mahrum bırakılmış (mahzûl) olacaklarına⁷³² vurgu yapılmaktadır.⁷³³

“Hızlân”la anlam benzerliği olan ve manevi (psikolojik) cezalandırma türlerinden biri kabul edilebilecek kavramlardan biri de “nisyan”dır. “İnsanın ya kalbinin/hafızasının zayıflığından ya gafletten dolayı ya da kasten terk etmesi nedeniyle kendisine tevdi/emanet edilen şeyi terk etmesi/muhafaza etmemesi”⁷³⁴ anlamına gelen en-nisyân (“nsy” kökü), Kur’an’da değişik türevleriyle birlikte Kur’an’da 45 yerde geçer.⁷³⁵ Birçok âyette, insanın dünya ve âhîret mutluluğuna götüren yoldan sapmasının nedeni olarak unutkanlık zikredilmiştir.⁷³⁶ Kur’an’da “nsy” kökü, hem Allah’a,⁷³⁷ hem insana⁷³⁸ hem de şeytana⁷³⁹ nispet edilmiştir. Kur’an’da nisyân (unutma) davranışını sergileyen kimselerin Allah’ı ve âhîret gününü unuttukları için Allah tarafından da unutulacakları haber verilmektedir.⁷⁴⁰

“Nsy” kökünün Allah’a isnat edildiği ayetlerde unutma mecazi anlamda olup kulun sürekli umursamazlığına bir karşılık niteliği taşır ve hızlân kavramının manasını pekiştirir.⁷⁴¹ Diğer bir ifadeyle “nsy” kökü, Allah’ın bir eylemi olarak geldiği yerlerde nisyân gerçek anlamında kullanılmaz. Çünkü Allah’ın unutması düşünülemeyeceğinden bu ayetlerde nisyân kavramı tevil edilmiştir. Birçok tefsirde “nsy” kökü, sözlük anlamına bağlı bir şekilde “trk” (terk etmek) fiiliyle açıklanmıştır. Mâturîdî’nin de ifade

⁷³⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 639.

⁷³¹ Furkan 25/29.

⁷³² İsrâ 17/22.

⁷³³ Geniş bilgi için bk. Çelebi, “Hızlan” md., XVII, 419.

⁷³⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 634.

⁷³⁵ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Nsy” md.

⁷³⁶ Maide, 5/14; En’am, 6/44; Taha, 20/126; Furkan, 25/18; Sad, 38/26; Zümer, 39/8; Mücadele, 58/19.

⁷³⁷ A’raf, 7/51; Tevbe, 9/67; Secde, 32/14; Câsiye, 45/34.

⁷³⁸ Bakara, 2/386; Kehf, 18/73; Haşr, 59/19.

⁷³⁹ En’am, 6/68; Kehf, 18/63.

⁷⁴⁰ A’raf, 7/51; Tevbe, 9/67; Secde, 32/14; Câsiye, 45/34.

⁷⁴¹ Çelebi, İlyas, “Hızlan” md., XVII, 419.

ettiği gibi her nisyanda bir terk etme vardır. Unutulan her şey metruk (terkedilmiş)tur.⁷⁴² Taberî, Araf, 7/51'in tefsiriyle ilgili olarak cehennem ehlinin, kıyamet günüyle karşılaşacaklarını unuttuklarını, bunun için amel etmediklerini ve dünyadayken Allah'ın ayetlerini inkâr ettiklerini, bundan dolayı Yüce Allah'ın da o gün (kıyamet günü), onlara merhametli davranmayacağını, onları aç ve susuz bir şekilde azaba terk edeceğini belirtmiştir.⁷⁴³ Fahrettin Râzî, Tevbe, 9/67'nin tefsiri bağlamında ayette geçen “nesiye” fiilinin, iki şekilde anlaşılabilceğini belirtmiştir. Birincisine göre onların Allah'ın emrini terk etmeleri, Allah'ı adeta unutulan bir duruma getirmiştir. Allah da onları, mükâfat ve rahmetinden mahrum ederek, yani onları unutulan duruma sokarak karşılık vermiştir. İkincisine göre ise unutmak, hatırlamanın zıddıdır. Bunun üzerine münafıklar, Allah'ı ibadetleriyle zikretmeyi ve O'na sena etmeyi terk edince, Allah da onları, rahmet ve ihsanıyla zikretmeyi, hatırlamayı terk etmiştir.⁷⁴⁴ Kısaca söylemek gerekirse, insanın nisyandan (unutma) maksat, Allah'a itaatten yüz çevirmesidir. Allah'ın unutması ise -müşakale üslubuyla- itaati ve kulluğu unutup yüz çevirenleri gözden çıkarması, lütuf ve merhametinden mahrum bırakması anlamına gelir.⁷⁴⁵

6.Hevân (الهوان): “Azâb-ı Muhîn” tamlaması işlenirken değinildiği gibi “hvn” kökü, “sekine/vakar” ve “zillet/alçaklık” anlamlarına gelir.⁷⁴⁶ Bu başlık altında “hvn” kökünün diğer kullanımlarına değinilecektir. “Hvn” kökünün Allah'a nispet edildiği ayette, Yüce Allah'ın müstahak olanlara yönelik uyguladığı menevi/psikolojik cezalandırmadan bahsedilir. Allah'ın bir fiili olarak geldiği Hac, 22/18'de “hvn” fiil kökü azapla aynı bağlamda kullanılmıştır. Burada birçok insanın Allah'a karşı geldikleri için azabı hak ettikleri vurgulanmakta ve Allah'ın hor ve hakir kıldığı kimseye, itibar ve şeref kazandıracak kimsenin olamayacağına işaret edilir: وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ “...Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek birisi yoktur. Kuşkusuz Allah dilediğini yapar.”⁷⁴⁷ Mâturîdî, bu ayetin iki şekilde yorumlanabileceğine işaret eder. İlki, “Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek birisi yoktur.” ifadesiyle

⁷⁴² Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 436-437.

⁷⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 237-238. Ayrıca şu tefsirlerde de nisyân “terk etmek” şeklinde açıklanmıştır: Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 436-437; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 278; Beyzâvî, *Envâru't-Te'vil*, III, /15 ve II, 88.

⁷⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 129. Fahrettin Râzî(ö.606/1210), Araf, 7/51'in tefsirinde de benzer şeyleri dile getirir. (Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV, 99.)

⁷⁴⁵ Öztürk, *Meal*, s.232.

⁷⁴⁶ İbn Fâfîs, *el-Mekâyîs*, s. 1059.

⁷⁴⁷ Hac, 22/18.

Allah'ın terk ettiği, kulluğundan ve kapısından kovduğu kişiyi onurlandıracak kimse yoktur, şeklindedir. “...Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletcek yoktur.”⁷⁴⁸ mealindeki ayet de aynı anlam içeriğine sahiptir. İkinci yoruma göre ise Allah'ın hor ve hakir kılması cehennem azabıyla olur. Azaba duçar olan kimseyi kurtaracak hiç kimse yoktur.⁷⁴⁹

“Hvn” köküyle Fecr suresinde, muhatap Mekke müşrikleri şahsında nankör/kafir insanın karakterinden bahsedilir. Allah Teâlâ, onu (nankör ve kâfir insanı) sağlık, afiyet, zenginlik gibi lütuf ve nimetlerle⁷⁵⁰ sınadığı zaman “Rabbim bana ikram etti” (ekramen) diyerek sevinir. Ancak Yüce Allah onun rızkını daraltıp darlık ve yoklukla⁷⁵¹ sınadığında “Rabbim beni aşağıladı” diyerek sızlanır: وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَيْتَهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّيَ أَنَّىٰ آهَانُ “...Onu imtihan edip rızkını daralttığı anda ise “Rabbim beni önemsemedi” der (mutsuz olur)”.⁷⁵² Görüldüğü gibi bu ayette “hvn” kökü, if'al babından (ehâne şeklinde) gelmiştir ve “ekrame” fiilinin zıddı bir konumdadır. Ayette geçen “el-insan” sözcüğü ile kastedilen “kâfir kimse”dir. Burada kâfir/nankör insan, bencil davranmakta, hep kendisine iyilik yapılmasını ve ikram edilmesini istemektedir. Allah ona genişlik, bol nimet verdiğinde sevinir, şımarır, Allah tarafından lütfedildiğini, şereflendiğini düşünür. Fakat ona hamdetmez. Ancak Allah onu fakirlikle imtihan eder ve onu denerse, rızkını zar zor yetecek kadar daraltırsa Rabbinin kendisini aşağıladığını düşünür. Fakat bu durumdan ders çıkarmaz. İşte bunlar öldükten sonra dirilişe iman etmeyen kâfirin nitelikleridir.⁷⁵³ Devam eden ayetlerde, ayrıca bu tip insanın yetime ikram etmediği, yoksulu yedirmeye teşvik etmediği, hak hukuk demeden mirası yediği ve malı aşırı derece sevdiği de vurgulanır.⁷⁵⁴

“Muhânen” şeklinde geçtiği Furkan suresinde, Allah'ın yanı sıra başka bir takım ilahlara tapma, haklı bir gerekçe olmadan Allah'ın dokunulmaz dediği bir cana kıyma ve zina yapma⁷⁵⁵ gibi büyük günahlara batanlara kat kat azabın verileceğine ve

⁷⁴⁸ Ra'd, 13/33.

⁷⁴⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, s. 7/401.

⁷⁵⁰ Öztürk, *Meal*, s. 677.

⁷⁵¹ Öztürk, *Meal*, s. 677.

⁷⁵² Fecr, 89/15-16.

⁷⁵³ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII, 275-276.

⁷⁵⁴ Fecr, 89/17-20.

⁷⁵⁵ Furkan, 25/68

onların alçaltılmış olarak (muhânen) azabın içinde ebedî kalacaklarına işaret edilir.⁷⁵⁶ Ayetin ikinci yarısı olan وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا “...alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır.” ifadesi, tıpkı sevabın, tazim ile iç içe olan halis menfaat olması gibi ikâbın da zelil kılma ve aşağılama ile iç içe olan halis bir zarar olduğuna işarettir.⁷⁵⁷ “Muhânen” sözcüğü ise aşağılanmış, uzaklaştırılmış ve kovulmuş anlamına gelir.⁷⁵⁸

7.Bu'd (البعد) “el-Bu'd” kelimesi, “el-kurb” (yakın) kelimesinin zıddıdır. “el-Baadu” (البعد) ve “el-bu'du” (البعد) sözcükleri, “helak” anlamında kullanılır.⁷⁵⁹ el-Bu'd (البعد) sözcüğü, “ba.u.de” (بُعْدَ) şeklinde geldiğinde “uzaklaştı” manasına gelir. Bu kökün ism-i faili “beîdun” (بَعِيدٌ) şeklindedir. Eğer “be.i.de” (بَعِدَ) olarak okunursa o zaman manası “öldü” olur.⁷⁶⁰

“Bad” (بَعْدَ) kökü, bu'den (بُعْدًا) şeklinde bazı ayetlerde geçer ve bu kelimeyle oluşturulan cümlelerde bir kınama, tehdit ve beddua üslubu vardır. Kâfir ve zalimlerin helak edilmeleri ve yerle bir edilmelerini ifade eden bir beddua cümlesidir. Kâfirlerin Allah'ın rahmetinden uzak olduğunu ifade eden bir kullanımdır.⁷⁶¹ Kur'an'da geniş bir kullanım alanına sahip olan “bad” kökü,⁷⁶² daha ziyade helak edilen kavimlerin işlendiği ayetlerin bir kaçında, azapla yakın-anlamalı bir şekilde kullanılmıştır.⁷⁶³ Müminun suresinde, genel bir ifade olarak tarih boyunca peygamberleri yalancılıkla suçlayan kâfirlerin lanetlendiğine ve kınandığına işaret edilir:

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رُسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ آخِذِينَ بِالَّذِي فِيهِمْ لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ “Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük, onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. İnanmayanların cehenneme kadar yolu var!”⁷⁶⁴

Azap ve helak anlamındaki “bad” (بَعْدَ) kökünün geçtiği diğer ayetlerde, Hz. Nuh'a inanmayanların boğulması,⁷⁶⁵ Allah'ı inkâr eden Ad kavminin cezalandırılması,⁷⁶⁶ Hz.

⁷⁵⁶ Furkan, 25/69

⁷⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV, 112.

⁷⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 481.

⁷⁵⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 142; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 101; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 68.

⁷⁶⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 101; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 68; Semî el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 208; Firûzâbâdî, *Besâir*, I, 257.

⁷⁶¹ Matûridî, *Te'vilât*, VI, 135 ve 147; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 101; Sabûnî, *Safvet*, II, 22; Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 108.

⁷⁶² “Bad” kökü, 223 ayette olmak üzere 235 defa geçer. Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Bad” md.

⁷⁶³ Hud, 11/44, 60, 68 ve 95; Müminun, 23/41 ve 44.

⁷⁶⁴ Müminun, 23/44.

⁷⁶⁵ Hud, 11/44.

Salih'i dinlemeyen ve asi olan zalim Semud kavminin korkunç bir sesle (sayha) helak edilmesi⁷⁶⁷ ve sapkın davranışlarıyla ön plana çıkan Lut kavminin yerle bir edilmesi⁷⁶⁸ ele alınır.

8.Lanet (اللعنة): “Lan” (لعن) kökünün temel anlamı “kovmak ve uzaklaştırmak” tır. “Laanallahu eş-şeytâne” (لعن الله الشيطان) cümlesi, “Allah şeytanı hayırdan ve cennetten uzaklaştırdı” anlamına gelir.⁷⁶⁹ Ragıb el-İsfahâni, “el-la’nu” (اللعن) kelimesinin “öfke ve kızgınlıkla kovma ve uzaklaştırma” anlamını ifade ettiğine işaret ettikten sonra “lan” (لعن) kökünün failine (öznesine) göre yüklendiği anlamların farklı olduğunu belirtir. Buna göre bu sözcük Yüce Allah’tan geldiğinde, yani Allah lanet ettiğinde “ahirette cezalandırmayı” ve dünyada, “Allah’ın rahmetinin ve tevfikinin kesilmesini” ifade eder. Bu kelime insanın bir fiili olduğunda ise “başkasına beddua etme” manasını içerir.⁷⁷⁰ Bir insanın başka birine lânet okuması ise, kötülük ve zararları sebebiyle o kişi hakkında beddua etmesi demektir.⁷⁷¹ Dini bir kavram olarak lânet “Allah’ın, bir kimseyi, işlediği kötülüğün büyüklüğü sebebiyle rahmetinden uzaklaştırması” şeklinde tanımlanır. Bu uzaklaştırmanın sonucu, âhirette cennetten mahrum kalmak ve cehennem azabına çarptırılmaktır.⁷⁷²

Kur’ana’da 36 ayette olmak üzere toplam 41 yerde geçen “lan” (لعن) kökü, çoğunlukla Allah ve Resulü’ne, zaman zaman da meleklerle, diğer peygamberlere ve insanlara izâfe edilir.⁷⁷³ “Lan” (لعن) kökü, Kur’an’da “hakaret”,⁷⁷⁴ “beddua”,⁷⁷⁵ ve “Allah’ın rahmetinden uzaklaştırma”⁷⁷⁶ anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁷⁷ Kur’an’da açıklandığına göre Allah’ın lanetine kâfirler,⁷⁷⁸ Yahudiler,⁷⁷⁹ zalimler,⁷⁸⁰ şeytan,⁷⁸¹ Allah’ın

⁷⁶⁶ Hud, 11/60; Müminun, 23/41.

⁷⁶⁷ Hud, 11/68 ve 95.

⁷⁶⁸ Hud, 11/83.

⁷⁶⁹ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 956; Zemahşeri, Ebu’l-Kasım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmet, *Esâsu’l-Belâğa*, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd), Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, II, 171. Ayrıca bk. Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 44.

⁷⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 581. Ayrıca bk. Semî el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, IV, 27.

⁷⁷¹ İbn Aşur, *et-Tahrîr*, II, 68.

⁷⁷² İbn Aşur, *et-Tahrîr*, II, 68; Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 44; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 245. Ayrıca lanet kavramıyla ilgili geniş bilgi için bk. Yaşaroğlu, Kamil, “Lanet” md., *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 101-102.

⁷⁷³ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Lan” md.

⁷⁷⁴ A’râf 7/38.

⁷⁷⁵ Bakara 2/159.

⁷⁷⁶ Bakara 2/88; Mâide 5/78; Ahzâb 33/57.

⁷⁷⁷ Yaşaroğlu, “Lanet” md., XXVII, 101.

⁷⁷⁸ Bakara, 2/89 ve 161.

indirdiklerini gizleyenler (Yahudi bilginleri),⁷⁸² namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlar,⁷⁸³ Ad kavmi,⁷⁸⁴ firavun ve adamları,⁷⁸⁵ Allah'ı ve Resulü (sav)'i incitenler,⁷⁸⁶ Allah'a verdikleri sözde durmayan ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar,⁷⁸⁷ münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de yalan haber yayanlar⁷⁸⁸ uğrayacaklardır.⁷⁸⁹

Diğer taraftan “lan” (لعن) kökü, bazı ayetlerde azapla beraber kullanılmıştır. Bu ayetlerde Allah'ın lanetlediği kişilere aynı zamanda azap ettiği belirtilir. Azapla lanetin aynı bağlamda geçtiği ayetlerde kâfirlerin,⁷⁹⁰ mümini kasten öldüren kişinin,⁷⁹¹ münafıkların,⁷⁹² namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanların⁷⁹³ ve Allah ve Rasülünü incitenlerin⁷⁹⁴ lanetlenmelerinin yanı sıra azaba uğratılacaklarına işaret edilir.

9.Gadab (الغضب): “Gdb” kökünün temel anlamı, “şiddet ve kuvvet” tir. “el-Gadbetü” (الْغَضْبَةُ), “sert kaya” anlamına gelir. “el-Gadab” (الْغَضَبُ) sözcüğü bundan (el-gadbetü) türemiştir. Gadab, “kızgınlığın şiddetlenmesi” halidir.⁷⁹⁵ Ragıb el-İsfahânî, “el-gadab” (الْغَضَبُ) kelimesinin, “intikam alma isteğiyle kalbin kanının yüzde belirmesi, yüze sıçraması” anlamını ifade ettiğini açıkladıktan sonra bu fiilin Allah'a nispet edilmesi durumunda “intikam alma” anlamının kastedildiğine işaret eder.⁷⁹⁶ Gadab, isyankârlardan intikam almak ve onları cezalandırmaktır.⁷⁹⁷ Elmalılı, gadabın, nefsin bir iğrenç şey karşısında intikam isteği ile heyecan duyması ve “rıza” sözcüğünün karşıtı olduğunu belirtir. Ona göre bu kök, Yüce Allah'a nispet edildiği zaman nefsi etkilenmelerden (infiâlât-ı nefsâniyye) soyutlanarak intikam istemek ve ceza vermek

⁷⁷⁹ Nisa, 4/46.

⁷⁸⁰ Araf, 7/44.

⁷⁸¹ Hicr, 15/35.

⁷⁸² Bakara, 2/159.

⁷⁸³ Nisa, 4/93.

⁷⁸⁴ Hud, 11/60.

⁷⁸⁵ Hud, 11/99.

⁷⁸⁶ Ahzab, 33/57.

⁷⁸⁷ Ra'd, 13/25.

⁷⁸⁸ Ahzab, 33/60-61. Ayrıca bk. Tevbe, 9/68.

⁷⁸⁹ Bk. Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.394-395.

⁷⁹⁰ Al-i İmran, 3/87-88.

⁷⁹¹ Nisa, 4/93.

⁷⁹² Tevbe, 9/68.

⁷⁹³ Nur, 24/23.

⁷⁹⁴ Ahzab, 33/57.

⁷⁹⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 849.

⁷⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 468. Ayrıca bk. Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, III, 165.

⁷⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 26.

anlamı kastedilir.⁷⁹⁸ Ebu'l-Bekâ (ö. 1095/1684) ise mutlak olarak gazabı, “gazap edilene zarar vermeyi istemek” şeklinde tanımlamıştır.⁷⁹⁹

Kur'an'da türevleriyle birlikte 24 defa tekrarlanan “gdb” kökü, üç ayette Hz. Musa'ya,⁸⁰⁰ bir ayette müminlere⁸⁰¹ ve 19 ayette Allah'a nispet edilmiştir.⁸⁰² Allah'a izâfe edildiği âyetlerde gazap “lanet etmek, rahmetinden uzaklaştırmak, azap etmek, yoksulluğa, zillete ve helake mâruz bırakmak” gibi anlamlara gelir.⁸⁰³

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın gazabı çeşitli azap türevleriyle birlikte anlatılırken aynı zamanda O'nun kimlere ve niçin gazap ettiğine de temas edilir. Buna göre kasıtlı olarak bir mümini öldüren,⁸⁰⁴ Allah hakkında kötü zan besleyen münafık ve müşrikler,⁸⁰⁵ iman ettikten sonrâ inkârı seçenler (irtidad),⁸⁰⁶ Allah hakkında tartışmaya girenler,⁸⁰⁷ yeme içmede taşkınlık ve nankörlük edenler,⁸⁰⁸ Allah yolunda savaş verilirken arkasını dönüp kaçanlar⁸⁰⁹ ve Allah'a ortak koşan (Ad kavmi)⁸¹⁰ Allah'ın gazabına maruz kalmışlardır.

Bunların dışında birçok ayette Yahudilerin ilahî gazaba uğradıkları konu edilmiştir. Bunun sebepleri ise Allah'ın emrine karşı gelmeleri, kendilerine söylenen sözü değiştirmeleri, zulmetmeleri, kötülük (fisk) ve bozgunculuk (fesad) yapmaları, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri, kendilerine gönderilen peygamberleri öldürmeleri, haddi aşmaları, isyan etmeleri,⁸¹¹ tağuta tapınmaları, doğru yoldan ayrılmaları,⁸¹² buzağıya tapınmaları ve iftiracı oluşları,⁸¹³ yalan yere yemin etmeleri⁸¹⁴ vb. hususlardır.

Bazı ayetlerde de “gadab” ile azap aynı bağlamda geçer. Allah'ın gadabına uğrayan kişilerin ve azaba çarptırılacakların anlatıldığı bu ayetlerde, ayet sonları “azâb-ı

⁷⁹⁸ Yazır, *Hak Dini*, I, 135.

⁷⁹⁹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 671.

⁸⁰⁰ A'raf, 7/150 ve 154; Taha, 20/86).

⁸⁰¹ Şura, 42/37.

⁸⁰² M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Gdb” md.

⁸⁰³ Geniş bilgi için bk. Üzüm, İlyas, “Gazap” md., *DİA*, İstanbul 1996, XII, 434.

⁸⁰⁴ Nisâ 4/93.

⁸⁰⁵ Fetih 48/6

⁸⁰⁶ Nahl 16/106.

⁸⁰⁷ Şûrâ, 42/16.

⁸⁰⁸ Tâhâ, 20/81.

⁸⁰⁹ Enfâl, 8/16

⁸¹⁰ A'râf, 7/71

⁸¹¹ Bakara, 2/58-61; Al-i İmran, 3/112.

⁸¹² Maide, 5/60.

⁸¹³ Araf, 7/152; Taha, 20/86.

⁸¹⁴ Mücadele, 58/14.

muhîn”,⁸¹⁵ “azâbı azîm”,⁸¹⁶ “azâb-ı elîm”⁸¹⁷ ve “azâb-ı şedîd”⁸¹⁸ tamlamalarıyla bitmektedir.

10.Hüsrân (الخران): Sözlükte “eksilme/azalma”⁸¹⁹ anlamına gelen “hsr” kökünün mastarı olan “hüsrân”, Râgıb el-İsfahânî’ye göre hem insana hem de fiillerine nispet edilir. Kur’an’da bu kavram biri mal ve mevki gibi maddî, diğeri ise sağlık, âfiyet, akıl, iman, sevap gibi mânevî kazançlar olmak üzere iki anlamda kullanılır.⁸²⁰

Türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de 60 ayette olmak üzere 65 yerde⁸²¹ geçen “hsr” (خسر) maddesi, iki yerde “el-hüsrânü’l-mübîn”,⁸²² bir yerde “hüsrânen mübînen”,⁸²³ şeklinde “apaçık ziyan” mânasında kullanılır. Bir Kur’an tabiri olarak “dünya ve âhîret saadetinden mahrum kalıp ziyana uğramak” anlamına gelir.⁸²⁴ Vücûh ve Nezâir tarzı kitaplarda, hüsrânın, Kur’an’da “tartıyı eksik yapmak, aldatmak, acz, sapmak ve cezalandırmak” gibi farklı anlamlar ifade ettiği belirtilir.⁸²⁵ “Hsr” maddesinin geçtiği ayetlerde Allah’ı,⁸²⁶ ahireti, Allah’ın kitabını ve ayetlerini inkâr etme,⁸²⁷ Allah’ın ayetlerini yalanlama⁸²⁸ ve alay etme,⁸²⁹ irtidat etme,⁸³⁰ haktan sapma,⁸³¹ kız çocuğunu öldürme,⁸³² Allah’ın mekrinden (azabından) emin olma,⁸³³ sıla-i rahimi terk etme,⁸³⁴ yeryüzünde bozgunculuk yapma,⁸³⁵ iman esaslarını inkâr etme,⁸³⁶ Allah’a ortak

⁸¹⁵ Bakara, 2/90.

⁸¹⁶ Nisa, 4/93.

⁸¹⁷ Nahl, 16/106.

⁸¹⁸ Şura, 42/16.

⁸¹⁹ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 316.

⁸²⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 195.

⁸²¹ Bk. M F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Hsr” md.

⁸²² Hac, 22/11; Zümer, 39/15.

⁸²³ Nisa, 4/119.

⁸²⁴ Sinanoğlu, Mustafa, “Hüsrân” md. *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 35.

⁸²⁵ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 202-203; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yun*, s. 277-278.

⁸²⁶ En’am, 6/12 ve 20. Ayrıca bk. Fussilet, 41/19-23.

⁸²⁷ Neml, 27/5; Bakara, 2/121; Kehf, 18/103-105.

⁸²⁸ Araf, 7/9; Yunus, 10/95.

⁸²⁹ Kehf, 18/103-105.

⁸³⁰ Maide, 5/21.

⁸³¹ Araf, 7/178.

⁸³² En’am, 6/140.

⁸³³ Araf, 7/99.

⁸³⁴ Bakara, 2/27.

⁸³⁵ Bakara, 2/27.

⁸³⁶ Maide, 5/5.

koşma,⁸³⁷ şeytani dost edinme,⁸³⁸ İslam'dan başka din arama,⁸³⁹ Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlama⁸⁴⁰ vb. iş ve eylemlerin hüsrana neden olacağı ifade edilir.⁸⁴¹

İki yerde “hsr” kökü ile azap kavramı aynı ayette kullanılmıştır. Neml suresinin başında Âhirete inanmayanların, dünyada (Bedir'de müşriklerin öldürülmeleri gibi)⁸⁴² en ağır ve en şiddetli azaba (sûu'l-azâb) çarptırılacaklarına ve âhirette büyük zarar ve ziyana uğrayacaklarına işaret edilir.⁸⁴³ Şura suresinde ise açık kanıtlara rağmen inkârcılık yolunu tercih edenlerin Cehennemdeki halleri tasvir edilir. “Hem kendilerini hem de yakınlarını zarar ve ziyana uğratanlar” olarak nitelenen işte bu kâfirler için sürekli bir azabın (azâb-ı mukim) olacağına vurgu yapılır.⁸⁴⁴ Hüsrân bazı surelerde azapla aynı bağlamda kullanılmıştır. Örneğin Hud suresinde, insanları Allah'ın yolundan alıkoyan ve onu eğri gösterme gayreti içerisinde olan kâfirlerin akıbetinden (kat kat azaba uğratılmaları) bahsedilir. Devamında bu tür karaktere sahip insanların kendilerini hüsrana uğrattıklarına işaret edilir.⁸⁴⁵ Talak suresinde ise önce Allah'ın ve O'nun peygamberlerinin emrinden uzaklaşan memleketlerin azaba uğratıldığına dikkat çekilir, akabinde azaba müstahak olanların, yaptıklarının kaşılığını aldıkları ve işlerinin tam bir hüsrân olduğu belirtilir.⁸⁴⁶

11.Hâsiun (خاسئ): Sözlükte “uzaklaştırmak”⁸⁴⁷ anlamındaki “hse” kökü, Kur'an'da dört ayette bulunur.⁸⁴⁸ “Hase'tü'l-kebe” (خسأت الكلب) cümlesi “köpeği hor/hakir görerek kovdum/azarladım” anlamına gelir.⁸⁴⁹ Buna göre bu kelimenin kökünde “uzaklaştırma”nın yanında “küçümseme/hakir kılma” anlamı da vardır.

Fiil kalıbıyla geldiği yerde “hse” kökünde uzaklaşma, aşağılama ve adeta köpeğin kovulması gibi bir küçümseme⁸⁵⁰ anlamı vardır: *“Allah buyurur*

⁸³⁷ Zümer, 39/65.

⁸³⁸ Mücadele, 58/19; Nisa, 119.

⁸³⁹ Al-i İmran, 3/149.

⁸⁴⁰ En'am, 6/31. Ayrıca bk. Hac, 22/11; Müminun, 23/103; Tevbe, 9/67-69.

⁸⁴¹ Geniş bilgi için bk. Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.276-277.

⁸⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 7.

⁸⁴³ Neml, 27/4-5.

⁸⁴⁴ Şura, 42/45.

⁸⁴⁵ Hud, 11/19-21.

⁸⁴⁶ Talak, 65/8-9.

⁸⁴⁷ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 316.

⁸⁴⁸ Bakara, 2/65; Araf, 7/166; Müminun, 23/108; Mülk, 67/4.

⁸⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 66; İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 316; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 196.

⁸⁵⁰ Öztürk, *Meal*, s. 397.

ki: “Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!”⁸⁵¹ İsm-i fail formunda Mülk suresinde⁸⁵² geçen “hâsien” sözcüğü de “aşağılanarak kovulma, uzaklaştırılma”⁸⁵³ anlamında kullanılmıştır. İsm-i Fail kalıbıyla geçtiği iki yerde konu İsrailoğullarından cumartesi yasağını çiğneyenlerdir. “Hse” kökü, bu ayetlerde de “küçümseme ve kovma/uzaklaştırma”⁸⁵⁴ anlamında kullanılmıştır: *وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ* “İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, “Aşağılık maymunlar olun!” demiştik.”⁸⁵⁵

12.Kebt (الكتب): Sözlükte “sert/haşin bir şekilde ve zelil düşürerek reddetmek ve vazgeçirmek”⁸⁵⁶ anlamına gelen “kbt” kökü, iki ayette üç defa geçer.⁸⁵⁷ Bedir savaşının anlatıldığı Al-i İmran, 3/127. ayette, azabın anlam sahasına giren kat’ı (kökünü kesmek) ve hâbe (mahrum edilme ve eli boş dönme) kelimeleriyle beraber kullanılan “kbt” (كتب) kökü, “zarara uğratarak aşağılama/rezil rüsva etme”⁸⁵⁸ anlamında kullanılmıştır: *لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ* “Bir de Allah bunu, inkâr edenlerden bir kısmını helâk etsin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler diye yaptı.” “Kbt” kökünün geçtiği diğer ayet Mücadele suresindedir ve azap kavramıyla birlikte kullanılmıştır. Allah ve Resülü (sav)’e karşı gelenlerin, geçmişte böyle yapanların rezil rüsva oldukları gibi aşağılanacaklarına ve zillete düşürüleceklerine işaret edilir: *إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ* “Allah’a ve resulüne karşı gelenler, daha öncekilerin aşağılandığı gibi aşağılanacaklardır. Hâlbuki biz apaçık âyetler indirmiştik. Ve kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.”⁸⁵⁹ Fahrettin Râzî, “Allah’a ve resulüne karşı gelenler” ile münafıkların kastedilmiş olabileceği gibi diğer kâfirlerin kastedilmesinin de muhtemel olduğunu belirtir. Müberred (ö. 286/900)’e göre “kbt” fiili “zelil kıldı” anlamına gelir. Zillate duçar kılınan kimseye “mekbût” denir.⁸⁶⁰ Ayetin sonunda geçen “azâb-ı muhîn” tamlamasıyla inkâr edenlerin şereflerini ve kibirlerini gideren, onları hor ve hakir kılan bir azabın olduğuna işaret edilir. Allah’a ve

⁸⁵¹ Müminun, 23/108.

⁸⁵² Mülk, 67/4.

⁸⁵³ Beyzâvî, *Envaru’l-Tenzil*, V, 228.

⁸⁵⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Veciz*, I, 160; Beyzâvî, *Envaru’l-Tenzil*, I, 85.

⁸⁵⁵ Bakara, 2/65. Ayrıca bk. Araf, 7/166.

⁸⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 543.

⁸⁵⁷ Al-i İmran, 3/127; Mücadele, 58/5.

⁸⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 41; Mâturîdî, *Te’vilât*, II, 471; Neseî, *Medârikü’l-Tenzil*, I, 290.

⁸⁵⁹ Mücadele, 58/5.

⁸⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 263-264.

resulüne karşı çıkanların azabının dünyada zillet, horluk ve aşağılama, ahirette de şiddetli bir azap olduğu belirtilir.⁸⁶¹

13.Zillet (الذِّلَّة) ve Meskenet (المَسْكَنَةُ): “Zll” kökü, “boyun eğme/itaat etme ve yumuşak huylu olma” anlamına gelir. “Azz” (izzet)’in zıddıdır.⁸⁶² Ragıb el-İsfahânî, “zll” maddesini, “zorlama sonucu oluşan zillet ve herhangi bir zorlama olmadan meydana gelen zillet” şeklinde iki kısma ayırır.⁸⁶³

Değişik türevleriyle birlikte Kur’an’da 24 defa geçen “zll” kökü,⁸⁶⁴ temelde olumsuz anlamda (aşağılama),⁸⁶⁵ “bir şeyin elde edilebilir, kullanışlı ve yararlanılabilir olması”⁸⁶⁶ ve olumlu anlamda (tevazu/alçak gönüllülük)⁸⁶⁷ anlamında kullanılır.⁸⁶⁸ Zillet, aşağılık ve küçüklük anlamına gelir. “Meskenet” sözcüğünden maksat fakirlik, ihtiyaç hali ve şiddetli bir sıkıntıdır.⁸⁶⁹ Kur’an’da birkaç yerde geçen “Duribet aleyhimü’z-zilletü” (وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ) cümlesinin anlamı, zilletin kuşatması, zelil kılınan kişinin adeta kubbeye hapsedilmiş bir vaziyette olmasıdır. Başka bir ifadeyle zilletin onlara (israiloğullarına) duvarın üzerine yapıştırılıp ondan ayrılmayan çamur ve onlardan silinemeyecek bir damga gibi yapışmasıdır.⁸⁷⁰

“Zll” kökünün yer aldığı ayetlerin birinde kudreti ve hükümlerliliği mutlak olan Allah’ın dilediğini aziz, dilediğini zelil kılacağı belirtilir.⁸⁷¹ Bilerek ve isteyerek kötülük yapanların, işledikleri kötülüğün misliyle cezalandırılacakları ve onları bir zilletin kaplayacağı ifade edilir.⁸⁷² Kur’an-ı Kerim’de birkaç yerde geçen “üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vurulması” anlamına gelen (وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ) cümlesinin geçtiği ayetlerin konusu İsrailoğullarıdır. İsrailoğulları’nın Sînâ çölünde Hz. Mûsâ’ya karşı sergiledikleri sert ve saygısız tavırları yüzünden, Medine Yahudilerinin Hz. Peygamber (sav)’e yönelik düşmanca tavırları sebebiyle zilletle damgalandıkları⁸⁷³ ifade

⁸⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 263-264.

⁸⁶² İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.382-383.

⁸⁶³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.239.

⁸⁶⁴ Bk. M.F. Abdülbakî, *el-Mu’cem*, “Zll” md.

⁸⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/26; Bakara, 2/61; Âl-i İmrân, 3/112; A’râf, 7/152; Mücadele, 58/20.

⁸⁶⁶ Bakara, 2/71; Yâsîn, 36/72; el-Mülk, 67/15; İnsân, 76/14.

⁸⁶⁷ İsrâ, 17/24; Mâide, 5/54.

⁸⁶⁸ Çağrııcı, Mustafa, “Zillet” md., *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 416-417.

⁸⁶⁹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, I, 90; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 109; Kurtubî, *el-Câmi*, II, 154.

⁸⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 148; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 109.

⁸⁷¹ Âl-i İmrân, 3/26.

⁸⁷² Yunus, 10/27.

⁸⁷³ Bakara, 2/61; Âl-i İmrân, 3/112.

edilir. Başka bir ayette, Hz. Mûsâ'nın Tûr-i sînâ'ya çıkmasının ardından buzağıya tapmaya kalkışan İsrâiloğulları'nın, Allah'ın öfkesine ve dünya hayatında zillete mâruz kaldıklarına işaret edilir.⁸⁷⁴

14.Suhriyye (السخرية) ve İstihzâ (الاستهزاء): “Shr” kökünün temel anlamı, “aşağılama/küçümseme ve hor/hakir kılma”dır. Yüce Allah, bir şeyi emir ve iradesine boyun eğdirdiği/itaat ettirdiği zaman, “sehharallâhu eş-şey'e” denilir.⁸⁷⁵ “Shr” kökünden alınan et-teshîr (التسخير) kelimesi, “bir şeyi kendine mahsus bir amaca sevke etmek” anlamını ifade eder. “Sehirtu minhu” (سخرت منه) cümlesi, “onunla dalga geçtim/onunla eğlendim” demektir.⁸⁷⁶ “Shr” kökü her iki anlamıyla (boyun eğdirme ve alay etme) da Kur'an'da kullanılmıştır.⁸⁷⁷

Kur'an'da değişik kalıplarıyla 42 defa tekrar eden “shr” kökü,⁸⁷⁸ Allah'a nispet edilen yerlerden biri olan Tevbe, 9/79. ayette azap kavramına benzer şekilde kullanılmıştır:

الَّذِينَ يَلْمُزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır.”

Ayette, savaş masraflarını karşılama veya başka hayırlı bir iş için maldan-mülkten harcama söz konusu olduğunda, müminlerin sadaka vermelerini alay konusu yapan münafıklar konu edilir.⁸⁷⁹ Burada önce münafıkların bir eylemi olan “shr” fiil kökü, daha sonra mecaz yoluyla Allah'a nispet edilir.⁸⁸⁰ Ayetteki “sehirallâhu” ifadesi, onlar (münafıklar) için bir bedduadır ve müşakele sanatı uyarınca “Allah'ın, onların alay etmelerinin karşılığını vereceği ve bunun hesabını soracağı...” anlamını ifade eder.⁸⁸¹

Sözlükte “alay etmek”⁸⁸² anlamına gelen “istihza” sözcüğü de müşakele üslubu gereğince Allah'a nispet edildiğinde azabla ilgili bir anlama sahip olur. Bakara, 2/15'de Allah'a nispet edilen istihza kelimesinde böyle bir durum söz konusudur: اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ

⁸⁷⁴ Arâf, 7/152.

⁸⁷⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 509.

⁸⁷⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 300.

⁸⁷⁷ Tevbe, 9/79; İbrahim, 14/32-33.

⁸⁷⁸ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Shr” md.

⁸⁷⁹ Ayetin inmesine sebep olan olaylar için bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 476.

⁸⁸⁰ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, X, 275.

⁸⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 316; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, II, 182. Ebussuûd, *İrşâd*, II, 582; Öztürk, *Meal*, s. 235.

⁸⁸² İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1070.

وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ “Asıl onlarla alay eden ve azıp saparak dolaşmalarına izin veren Allah’tır.” Ayette geçen “Allâhu yestehziu bihim” cümlesi genellikle “Allah onlarla alay eder” şeklinde karşılanmıştır. Ancak bu ifade müşakele sanatı uyarınca “Allah onlardan intikam alır, onları cezalandırır, Allah onlara alay etmenin cezasını verir”⁸⁸³ veya “Allah onlara müminlerle alay etmenin hesabını soracaktır” şeklinde çevirmek daha makuldur.⁸⁸⁴

Sonuç olarak dünyevî-uhrevî boyutları olan azabı, maddî-manevî şeklinde de sınıflandırmak mümkündür. İşlenen suç ve günahların çâşidine, büyük ve küçüklüğüne göre azap maddî veya manevî olabileceği gibi bir bütün halinde maddî-manevî de olabilmektedir. Bu başlık altında değerlendirilen kelime ve kavramlar, daha çok azabın manevî boyutunu ifade etmek için kullanılmışlardır. Allah Teâlâ’nın, müstahak olanları zelil ve hakir kılması, rahmetinden uzaklaştırması, lanetlemesi, mahrum etmesi, yardımsız bırakması ve kendi haline terk etmesi, onlara gazap etmesi, vb. manevi (psikolojik) cezalar bu tür kelimelerle ifade edilmiştir.

2.1.3. Azabın Gelişini ve Çarpmasını İfade Eden Kelimeler

Bu başlık altında tahliline yer verilen kelimeler, azap anlamında kullanılmakla birlikte, daha çok azabın bir fiili (yüklemi) olarak gelmişlerdir. Söz konusu kelimelerin geçtiği ayetlerde azap sözcüğü, dilbilgisel olarak fail (özne) konumundadır. Biraz daha izah etmek gerekirse bu sözcükler, ilgili ayetlerde, azabın gelişini, inişini ve çarpmasını anlatmak için kullanılmışlardır. Azabın gelişinin ve çarpmasını ifade eden kelimeler **Tablo-10**’da gösterilmiştir:

Tablo-10: Azabın Gelişini ve Çarpmasını İfade Eden Kelimeler			
Kelimeler	İlgili Ayetler	Kelimeler	İlgili Ayetler
1. Ahz (الأخذ)	Hud, 11/101-102; Ankebut, 29/14, 37 ve 40; Nahl, 16/113; Ra’d, 13/32; Hac, 22/44 ve 48; Mümin, 40/5; Al-i İmran, 3/11; Kamer, 54/42; Hakka, 69/10; Müzzemmil, 73/16. Araf, 7/73, 78, 89-92, 94-96, 130, 155 ve 165; Hud, 11/64-67 ve 94; Şuara, 26/156-158; Zariyat, 51/44; Fussilet, 41/17; Bakara, 2/55; Nisa, 4/153; Hicr, 15/73 ve 83; Kasas, 28/40; Zariyat, 51/40; Enfal, 8/52. En’am, 6/42-44; Müminun, 23/76.	6. İsabət (الإصابة)	Nur, 24/63; En’an, 6/124; Tevbe, 9/52 ve 90; Araf, 7/156; Hud, 11/81 ve 89; Ra’d, 13/13 ve 3; Nahl, 16/34; Mümin, 40/28.
2. Hâke/el-	Fatır, 35/43; Mümin, 40/45; En’am, 6/10; Hud, 11/8; Nahl, 16/34; Enbiya,		En’am, 6/40 ve 47; Zümer, 39/25, 39-40 ve 54-55; Ankebut, 29/53;

⁸⁸³ Kurtubî, *el-Câmi*’, I, 314. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 314.

⁸⁸⁴ Öztürk, *Meal*, s. 34.

Hayku (حاق/ الحقيق):	2/41; Zümer, 39/48 ve 83; Casiye, 45/33; Ahkaf, 46/26.	7.İtyân (الإتيان)	Yunus, 10/50; Nahl, 16/26 ve 45; Hac, 22/55.
3.Ğaşıye (غشاية):	Taha, 20/78; Yusuf, 12/107; Ankebut, 29/55; Duhan, 44/11; Necm, 53/53-54.	8.İrsâl (الإرسال)	Ankebut, 29/40; Kamer 54/19, 31 ve 34-35; İsrâ, 17/68-69; Mülk, 67/17; Füssilet, 41/16; Zariyat 51/4 ve 33; Araf, 7/133 ve 162; Ra'd, 13/13; Kehf, 18/40; Rum, 30/51; Ahzab, 33/9; Fil, 105/3; Hud, 11/70; Sebe, 34/16.
4.Mess (المس)	En'am, 6/49; Maide, 5/73; Hud, 11/48; Yasin 36/18; Meryem, 19/45; Enbiya, 21/46; Nur, 24/14.	9.Hulûl (حلول)	Hud, 11/39; Zümer, 39/40.
5.Vuku' (الوقوع)	Neml, 27/85; Araf, 7/71 ve 134; Yunus, 10/51; Tur, 52/7; Meariç, 70/1.	10.Hakkun (حق)	Hac, 22/18.

1.Ahz (الأخذ): Sözlükte “(bir şeye) sahip olma ve toplama/tahsil etme”⁸⁸⁵ anlamında kullanılan “ahz” kökü, bazen gerçekten tutmak (tenâvul) manasını ifade eder,⁸⁸⁶ bazen de cebir ve kuvvetle yenme ya da zorla boyun eğdirme⁸⁸⁷ manasında kullanılır.⁸⁸⁸ Bu durumda “ahz” mecazi anlamda kullanılmış olur.⁸⁸⁹

Kur'an'da, çeşitli türevleriyle 273 defa tekrar eden⁸⁹⁰ “ahz” fiil kökü, hem azapla hem de azapla anlam yakınlığı olan diğer kavramlarla irtibatlı bir şekilde kullanılmıştır. Azabın gelişini, yakalamasını ve çarpmasını ifade eden fiillerden biridir. “Azh” kökü, Kur'an'da geçtiği siyaka bağlı olarak kabul etmek,⁸⁹¹ hapsetmek (tutmak, alıkoymak),⁸⁹² azap,⁸⁹³ katl (öldürmek)⁸⁹⁴ ve esir almak⁸⁹⁵ anlamlarını ifade eder.⁸⁹⁶ Bunların yanısıra bir ayette “sürüklemek”,⁸⁹⁷ bazı ayetlerde de temel anlamı olan “almak/elde etmek”⁸⁹⁸ manasında kullanılmıştır.

“Ahz” maddesinin içinde bulunduğu ayetler incelendiğinde, azap kavramıyla yakın anlam ilişkisi içerisinde olduğu net bir şekilde görülür. Çünkü birçok ayette müstahak olanların azap tarafından yakalanmalarına (ahz) yer verilir.⁸⁹⁹ Bu ayetlerde “ahz” fiili,

⁸⁸⁵ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 62; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 15.

⁸⁸⁶ Yusuf, 12/79. ayette geçen “ahz” kökü bu anlamda kullanılmıştır.

⁸⁸⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 15.

⁸⁸⁸ İsfahânî, Bakara, 2/255; Hud, 11/67 ve 102; Naziât, 79/25'i buna örnek olarak zikreder. (İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 15.)

⁸⁸⁹ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 71.

⁸⁹⁰ Bk. M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem*, “Ahz” md.

⁸⁹¹ Bakara, 2/48; Al-i İmrân, 3/81; Maide, 5/41; En'am, 6/70; Tevbe, 9/104; Mâide/41)

⁸⁹² Yusuf, 12/76, 78-79.

⁸⁹³ Mümin, 40/5; Hüd, 11/102; Ankebüt, 29/40.

⁸⁹⁴ Mümin, 40/5.

⁸⁹⁵ Nisa, 4/89; Tevbe, 9/5.

⁸⁹⁶ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh*, s. 122-123.

⁸⁹⁷ Bakara, 2/206.

⁸⁹⁸ Nisa, 4/102; Araf, 7/154.

⁸⁹⁹ Al-i İmran, 3/11; A'raf, 7/73; Enfal, 8/68; Hudi 11/64; Nahl, 16/113; Kehf, 18/58; Müminun, 23/64 ve

temel/gerçek anlamda değil, mecazi anlamda kullanılmıştır. Yani cebir ve kuvvetle yakalamak söz konusudur. İlgili ayetlerde, öncelikle Yüce Allah'ın kimseye zulmetmediği vurgulanır. Azaba duçar olan topluluklar işledikleri zulümler ve günahlar yüzünden Allah tarafından yakalanmış ve cezalandırılmıştır.⁹⁰⁰ Peygamberleri yalanlayanlar, zulümlerine devam ederlerken azap kendilerini yakalayivermiştir.⁹⁰¹ Diğer taraftan Allah günaha batanları hemen cezalandırma yoluna gitmemiştir. Önce peygamber göndererek gerekli uyarıyı yapmış, ıslah olmaları için kendilerine mühlet vermiştir. Buna rağmen inkârcılık ve bozgunculukta devam edenleri azapla kısıvrak yaklayivermiştir.⁹⁰²

“Ahz”ın geçtiği ayetlerde, Allah'ın elçilerine karşı çıkan, ayetlerini yalanlayan kavimlerin cezalandırılmaları konu edilir. Nuh Kavmi, zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakalamıştır.⁹⁰³ Hz. Salih'in uyarısına rağmen Allah'ın emrinin dışına çıkıp (utuvv) mucize olan Allah'ın devesine dokunanları elem verici azap⁹⁰⁴ yani racfe (sarsıntı),⁹⁰⁵ Hz. Şuaybı inkâr eden ve onu yalanlayanları da racfe yakalamıştır.⁹⁰⁶ Hz. Mûsâ'ya, “biz Allâh'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız”, diyenleri saika (yıldırım) yakalamış,⁹⁰⁷ yapılan uyarıları göz ardı edip haksızlığa sapanlar (cumartesi yasağını çiğneyenleri) da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap (azâb-ı beis) ile cezalandırılmışlardır.⁹⁰⁸ Lut kavmini, güneşdoğma zamanına girerken,⁹⁰⁹ Ashabu'l-hicr'i de sabaha girerken korkunç ses (es-sayha) yakalamıştır.⁹¹⁰ Allah Teâlâ, Firavun ve askerlerini yakalayıp denizde boğmuş,⁹¹¹ müşrikler de Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri nedeniyle Allah tarafından yakalanmışlardır.⁹¹²

76; Şuara, 26/156 ve 158-159; Fussilet, 41/17; Zuhruf, 43/48; Casiye, 45/9-10; Mucadele, 58/16; Haşr, 59/7.

⁹⁰⁰ Hud, 11/101-102; Ankebut, 29/40.

⁹⁰¹ Nahl, 16/113.

⁹⁰² Ra'd, 13/32; Hac, 22/44. Ayrıca bk. Hac, 22/48; Mümin, 40/5; Al-i İmran, 3/11; Kamer, 54/42; Hakka, 69/10; Müzzemmil, 73/16.

⁹⁰³ Ankebut, 29/14.

⁹⁰⁴ Araf, 7/73.

⁹⁰⁵ Araf, 7/78; Hud, 11/64-67. Ayrıca bk. Şuara, 26/156-158; Zariyat, 51/44; Fussilet, 41/17.

⁹⁰⁶ Araf, 7/89-92; Hud, 11/94; Ankebut, 29/37.

⁹⁰⁷ Bakara, 2/55; Nisa, 4/153. Ayrıca bk. Araf, 7/155.

⁹⁰⁸ Araf, 7/165.

⁹⁰⁹ Hicr, 15/73; Kasas, 28/40; Zariyat, 51/40.

⁹¹⁰ Hicr, 15/83.

⁹¹¹ Kasas, 28/40; Zariyat, 51/40.

⁹¹² Enfal, 8/52.

2.Hâke/el-Hayku (الْحَيْقُ/حاق): “Hyk” kökü, “bir şeyin başka bir şeyin karşılığı olarak gelmesi”, “kuşatma” anlamlarına gelir.⁹¹³ el-Hayku (الْحَيْقُ) kelimesi, insanın işlediği günah ve kötülük sebebiyle insanı kuşatan, insanın başına gelen ve bu sebeple ona inen musibet, manasına gelir.⁹¹⁴

Kur’an’da 10 ayette ve mazi fiil formunda kullanılan “hyk” kökü, iki ayetin dışında⁹¹⁵ istihza (alay etme) sözcüğü ile birlikte kullanılır.⁹¹⁶ İki ayette ise azapla aynı bağlamda geçer.⁹¹⁷ “Hâka” fiilinin geçtiği ayetlerde, Firavun ve ailesinin başına inip onları kuşatan şiddetli azabın (sû’l-azâb) anlatıldığı bir ayet hariç,⁹¹⁸ müşriklerin Hz. peygamber (sav)’in getirdiği mesaja yönelik negatif tepkilere ve bunun sonucu olarak kendilerini çepeçevre kuşatacak olan azaba işaret edilir. Müşrikler, iyi niyete dayalı sebeplerle değil, sırf Hz. Peygamber (sav)’e karşı çıkmak, onunla alay etmek, acze düşürüp itibarını sarsmak için O’nunla birlikte bir meleğin indirilmesini istemişlerdir.⁹¹⁹ Bu durum, Resulullah (sav)’i incitmiş ve onun kalbini sıkıştırmıştır. İşte bu sebeple Yüce Allah, O’nun kalbinin sıkıntısını hafifletmeye bir vesile olsun diye En’am, 6/10. ayette söz konusu edilen şeylere dikkat çekmiştir:⁹²⁰ *وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ* “Senden önceki peygamberlerle de alay edilmiş, sonunda onlarla alay edenleri, alaya aldıkları şey (azap) kuşatıvermişti.”⁹²¹

“Hâka” fiilinin geçtiği bazı ayetlerde de ilk yalanlananın kendisinin olmadığına dikkat çekilerek Hz. peygamber (sav)’in sıkıntılarını hafifletme ve onu teselli etmeye dönük hatırlatmalar yapılır. Bu bağlamda müşriklerden sayıca daha çok, onlardan daha güçlü ve yeryüzünde çok fazla esere sahip olanların, kazandıklarının kendilerini kurtaramadığı ifade edilir.⁹²² Alaylı bir üslupla “Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?”⁹²³ diyerek bir an önce gelmesini istedikleri azap kendilerine inmiş ve onları çepeçevre kuşatmıştır: *وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ*

⁹¹³ İbn faris, *el-Mekâyis*, s.291; Cevheri, *es-Sihâh*, s. 299.

⁹¹⁴ Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, V, 126; Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 172.

⁹¹⁵ Fatır, 35/43; Mümin, 40/45.

⁹¹⁶ En’am, 6/10; Hud, 11/8; Nahl, 16/34; Enbiya, 2/41; Zümer, 39/48 ve 83; Casiye, 45/33; Ahkaf, 46/26.

⁹¹⁷ Hud, 11/8; Mümin, 40/45.

⁹¹⁸ Mümin, 40/45.

⁹¹⁹ En’am, 6/8-9.

⁹²⁰ Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 172.

⁹²¹ Ayrıca bk. Nahl, 16/34.

⁹²² Mümin, 40/82.

⁹²³ Enbiya, 21/38.

“Kuşkusuz, senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti; ama sonunda o alay konusu ettikleri şey onlarla alay edenlerin tepelerine biniverdi.”⁹²⁴

“Hyk” maddesi, hem temel anlamı hem de Kur’an’da üstlendiği anlam itibariyle azaba benzer şekilde kullanılan kelimelerden biridir. Azabın, müstahak olana isabet şeklini yani azabın çepeçevre kuşatmasını ifade eden bir sözcüktür. Azap kavramı ile “hyk” kökünün birlikte kullanıldığı Mümin suresinde, azabın en çetin ve şiddetlisi olan “sûu’l-azâb”ın firavun ve adamlarını kuşatıp yok ettiğine işaret edilir ve “hyk” kökü ile azabın onların başına çökmesi ve inmesi⁹²⁵ net bir şekilde ifade edilir: “...*Firavun ailesini ise şiddetli bir azap kuşatıp yok etti.*”⁹²⁶

3.Ğaşiye (عَشِيَّة): “Ğşy” kökünün temel anlamı, “bir şeyin başka bir şeyle örtülmesi”dir. “el-Ğiştâu” (örtü) kelimesi, “el-ğitâu” (الْغِطَاءُ) ile aynı anlamdadır. el-Ğaşiyetu” (الغاشية) “kıyamet” anlamına gelir. Çünkü o (kıyamet) korkunçluğu ile mahlûkatı örter/kaplar.⁹²⁷

Kur’an’da 29 yerde geçen “ğşy” kökü, kullanıldığı yerlere göre farklı anlamlar üstlenir. Bazı ayetlerde Kıyamet,⁹²⁸ bazı ayetlerde sözlük anlamında olduğu gibi örtü⁹²⁹ ve bazı ayetlerde de azap anlamına benzer bir şekilde kullanılır. “Ğşy” kökünün azapla ilgili kullanıldığı ayetlerde, “ahz” sözüğü gibi azabın gelişini ifade etmek için kullanılmıştır. “Ahz” azabın “yakalaması”nı, “ğşy” ise azabın “bürümesini/kuşatmasını” ifade eder. Mesela Hz. Musa ve İsrailoğullarını takip eden Firavun ve adamlarını deniz sarmış ve görülemedik bir şekilde onları kuşatmıştır.⁹³⁰

“Ğşy” kökü, üç ayette azap kavramıyla beraber kullanılır. Bu üç ayette, azabın kafir ve müşrikleri çepeçevre kuşatması sözkonusudur. Yusuf, 12/107’de muhatap Mekke müşriklerdir. Allah’ın mutlak birliği ve sınırsız kudretini gösteren nice delilleri görüp akıllarını kullanmayan ve aldırış etmeden geçip giden Mekke ahalisinin kafir ve müşriklerinin, Allah’a ortak koşmaları nedeniyle kendilerini çepeçevre kuşatacak Allah’ın cezalandırması ve azabından⁹³¹ kutulamayacakları vurgulanır. Bu ayette geçen

⁹²⁴ Enbiya, 21/41. Ayrıca bk. Mümin, 40/83; Ahkaf, 46/26; Zümer, 39/48; Casiye, 45/33.

⁹²⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 335; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, IV, 649.

⁹²⁶ Mümin, 40/45. Ayrıca azap ile “hyk” kökünün birlikte kullanımı için bk. Hud, 11/8.

⁹²⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 848; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 468.

⁹²⁸ Ğaşiye, 88/1.

⁹²⁹ Bakara, 2/7.

⁹³⁰ Taha, 20/78.

⁹³¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII, 377.

“ğâşiyetün” sözcüğü, küfür/inkârcılık ve Allah’ın ayetlerinden yüz çevirmenin bir neticesi olan “dünyevî azap” anlamını ifade eder.⁹³² Ankebut, 29/55’de ise azabın bir an evvel gelmesini isteyerek alay eden müşrik ve kâfirlerin, tepeden tırnağa azap tarafından kuşatılacaklarına yer verilir.⁹³³ Duhan, 44/11’de “ğşy” kökü, aynı ayetin sonundan “azâb-ı elîm” olarak nitelenen ve bir sonraki ayette “azâp”⁹³⁴ olarak vurgulanan “duman”ın bürüyüp kuşatmasını ifade için kullanılmıştır.⁹³⁵

“Ğşy” kökünün kullanıldığı yerlerden biri olan Necm, 53/53-54. ayetlerde, geçmişte inkârcı tavırları ile zulmeden ve yeryüzünde fesat çıkaran toplumların cezalandırılmasına yer verilir ve müstahak olanlara adeta azabın giydirilmesinden bahsedilir: *وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ فَغَشَّيْنَا مَا غَشَّىٰ* “O, “Mu’tefike”yi de kaldırıp yere çarpmış ve onlara örttüğü azap örtüsünü örtmüştür.” Bu ayette geçen “Mu’tefike” (altı üstüne getirilmiş şehirler) genellikle, “Lût kavmi ve oturdukları yerler” şeklinde açıklanmıştır.⁹³⁶ “Örttüğü şeylerle onları örttüğünü” ifadesinin anlamı, onları, üzerlerine (bir örtü gibi) giydirdiği taşlarla üstlerini kapattı, biçimindedir.⁹³⁷

4.Mess (المس): “Mss” kökü, dokunmak/değmek anlamına gelen “lemsun” a (اللمس) benzer. Fakat lems sözcüğü bazen “bulunmasa da bir nesneyi araştırmak” anlamında kullanılır. “Mess” kelimesi ise “beraberinde dokunma duyusuyla algılamamanın da olduğu” durumla ilgili kullanılır.⁹³⁸ “Mess” kelimesi ayrıca “insana erişen her türlü sıkıntı ya da zarara” da delalet eder.⁹³⁹

“Mss” kökü, Kur’an-ı Kerim’de 61 defa tekrar edilmiştir.⁹⁴⁰ Bu sözcük, azabın zalim ve kâfirlere gelişini/çarpmasını ifade eden kavramlardan biridir. Kur’an’da genel itibariyle azabın yanı sıra an-nâr (ateş),⁹⁴¹ karh (acı/yara),⁹⁴² es-sûu (kötülük),⁹⁴³ durrun (zarar),⁹⁴⁴

⁹³² Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 425.

⁹³³ Ankebut, 29/55.

⁹³⁴ Duhan, 44/12.

⁹³⁵ Ayrıca bk. İbrahim, 14/50.

⁹³⁶ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIX, 25; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 176. Ayrıca geniş bilgi bk. Öztürk, Mustafa, “Mü’tefike” md., *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 185-186.

⁹³⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, XX, 64; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, V, 155.

⁹³⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 604; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, s. 4/91.

⁹³⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 604.

⁹⁴⁰ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Mss” md.

⁹⁴¹ Bakara, 2/80; Al-i İmran, 3/24.

⁹⁴² Al-i İmran, 3/140.

⁹⁴³ Araf, 7/188.

⁹⁴⁴ Yunus, 10/12.

nasab (yorgunluk)⁹⁴⁵ vb. hususların fiili olarak gelmesine rağmen bazı ayetlerde “hasene” (güzel)⁹⁴⁶, ne’mâe (nimetler)⁹⁴⁷ ve “hayır”(iyi)⁹⁴⁸ gibi güzel/olumlu şeylerin fiili olarak da kullanılmıştır.

“Mss” kökünün azabın fiili/yüklemi olduğu ayetlerde, Allah’ın ayetlerini inkâr eden ve yoldan çıkanlara (fısk),⁹⁴⁹ “Allah üç unsurdan biridir” diyerek küfre düşenlere⁹⁵⁰ ve tufandan sonra Hz. Nuh’un çizgisini devam ettirmeyenlere⁹⁵¹ azabın dokunacağına işaret edilir.⁹⁵² Nur, 24/14’de İfk olayı sırasındaki tutumları yüzünden bazı müminler eleştirilir. Eğer dünyada ve âhirette Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı içine daldıkları günah yüzünden (dedikoduya kapılıp gitmelerinden) onlara azabın dokunacağından bahsedilir. Meryem suresinde, Hz. İbrahim, şeytanın yandaşı olmamasını, aksi takdirde kendisine azabın dokunacağını belirterek babasını uyarır.⁹⁵³

5.Vuku’ (الوقوع): Daha önce de ifade edildiği gibi “vka” kökünün asıl anlamı “bir şeyin (nesnenin) düşmesi”dir. “el-vâkiatu” kıyamet demektir. Çünkü o, yaratılanların başına düşer ve onları kaplar.⁹⁵⁴ Değişik şekilleriyle Kur’an’da 24 yerde geçen bu kök, bir kısım ayette, azaba neden olan davranışları sergileyen topluluklara azabın veya azabın türlerinin gelişini/gerçekleşmesini ifade eder.⁹⁵⁵ “Vka” kökünün kullanıldığı bazı yerlerde açık bir şekilde azabın gerçekleşeceğinden/geleceğinden bahsedilir,⁹⁵⁶ bazı yerlerde de ayetin siyakından “vka” fiil kökünün failinin “Allah’ın azabı”⁹⁵⁷ olduğu anlaşılır.⁹⁵⁸ Diğer taraftan Araf, 11/71. ayette bir takım tanrılar uyduranların başlarına “rics ve gadab”ın gelmesi/çökmesi, aynı surenin 134. ayetinde büyüklük taslamaları üzerine Firavun ve adamlarının başına “ricz”ın (tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gibi dünyevi azaplar)⁹⁵⁹ çökmesi “vka” fiiliyle anlatılmıştır.

⁹⁴⁵ Hicr, 15/48.

⁹⁴⁶ Al-i İmran, 3/120.

⁹⁴⁷ Hud, 11/10.

⁹⁴⁸ Enam, 6/17; Meariç, 70/21.

⁹⁴⁹ En’am, 6/49.

⁹⁵⁰ Maide, 5/73.

⁹⁵¹ Hud, 11/48.

⁹⁵² Yasin 36/18. ayette “mss” fiilinin faili olan “azâb-ı elîm” terkibi, kâfirlere nispet edilir.

⁹⁵³ Meryem, 19/45. Ayrıca bk. Enbiya, 21/46.

⁹⁵⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1101.

⁹⁵⁵ Neml, 27/85; Araf, 7/71 ve 134; Yunus, 10/51; Tur, 52/7; Meariç, 70/1.

⁹⁵⁶ Tur, 52/7; Meariç, 70/1

⁹⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII, 190; Mâturîdî, *Te’vilât*, VIII, 138.

⁹⁵⁸ Yunus, 10/51; Neml, 27/85.

⁹⁵⁹ Araf, 7/133.

6.İsabet (الإصابة): “Bir şeyin inişi ve onun yerleşmesi” ve “yağmurun yağması” anlamlarını ifade eden “svb” kökünden türeyen isabet, “bir şeyin hedefine ulaşması, birinin payına düşmesi” anlamına gelir.⁹⁶⁰

“Svb” maddesi, değişik kalıplarıyla Kur’an’da 76 defa geçer.⁹⁶¹ Svb fiil kökünün if’âl formu olan “esâbe-yusûbu” fiilinin geçtiği ayetlerde korku, açlık, mal, can ve ürün kaybı,⁹⁶² yaşlılık, kasırğa,⁹⁶³ kavurucu rüzgâr,⁹⁶⁴ seyyie (kötülük),⁹⁶⁵ Allah yolunda savaşırken başa gelen sıkıntılar,⁹⁶⁶ Bedir savaşında gelen musibet,⁹⁶⁷ savaşta alınan yara (karh),⁹⁶⁸ insanın elleriyle işledikleri yüzünden başlarına gelen bela ve sıkıntı (musibet),⁹⁶⁹ musibet (sıkıntı, felaket),⁹⁷⁰ dâire (felaket),⁹⁷¹ ölüm musibeti (musîbetü’l-mevt),⁹⁷² Allah tarafından bir aşağılık ve çetin bir azap,⁹⁷³ fitne,⁹⁷⁴ Allah’ın yazdığı/takdir ettiği,⁹⁷⁵ Allah yolunda insanın başına gelen susuzluk, yorgunluk ve açlık,⁹⁷⁶ haksızlık (bağy)⁹⁷⁷ vb. daha çok olumsuzlukların/musibetlerin ele alındığı görülür. Ancak “esâbe-yusûbu” fiilinin geçtiği bazı ayetlerde ise lütuf (fazl),⁹⁷⁸ güzellik (hasene)⁹⁷⁹ ve iyilik (hayır)⁹⁸⁰ gibi olumlu durumlarla karşılaşma ifade edilmektedir. Buna göre isabet, bir kimseye iyiliğin veya kötülüğün gelip çatması anlamında kullanılan nötr bir anlam yapısına sahiptir.⁹⁸¹

İsabet kelimesinin bulunduğu ayetlerde dikkat çeken bir diğer bir husus, azabın “asâbe-yusûbu” fiilinin faili (özne) konumunda gelmesidir. Bu fiil, azabın gelişini/çarpmasını ifade eden fiillerden biridir. İlgili ayetlerde, genel itibarıyla Allah’ın emrine aykırı

⁹⁶⁰ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 579-580; Çağrııcı, Mustafa, “Musibet” md., *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 255.

⁹⁶¹ Bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Svb” md.

⁹⁶² Bakara, 2/155-157.

⁹⁶³ Bakara, 2/266.

⁹⁶⁴ Al-i İmran, 3/117.

⁹⁶⁵ Al-i İmran, 3/120; Nisa, 4/78-79; Araf, 7/131; Rum, 30/36; Zümer, 39/51; Şûra, 42/48.

⁹⁶⁶ Al-i İmran, 3/146 ve 153.

⁹⁶⁷ Al-i İmran, 3/165-166.

⁹⁶⁸ Al-i İmran, 3/172.

⁹⁶⁹ Nisa, 4/62; Maide, 5/49; Araf, 7/100; Kasas, 28/47; Şûra, 42/30.

⁹⁷⁰ Nisa, 4/72.

⁹⁷¹ Maide, 5/52.

⁹⁷² Maide, 5/106.

⁹⁷³ En’am, 6/124.

⁹⁷⁴ Enfal, 8/25; Hac, 22/11; Nur, 24/63.

⁹⁷⁵ Tevbe, 9/51.

⁹⁷⁶ Tevbe, 9/120.

⁹⁷⁷ Şûra, 42/39.

⁹⁷⁸ Nisa, 4/73.

⁹⁷⁹ Nisa, 4/78 ve 89; Tevbe, 9/50.

⁹⁸⁰ Hac, 22/11.

⁹⁸¹ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, s. 116.

davrananlara, “Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmeye kadar asla inanmayacağız” diyerek suç işleyenlere, Allah ve Resülü (sav)’e inanmayanlara (münafıklar) Allah’ın azabının isabet edeceği belirtilir.⁹⁸²

Bu sözcük, azabın gelişini/isabetini ifade ettiği gibi bazı ayetlerde de azap anlamında kullanılmıştır. Özellikle kıssaların konu edildiği yerlerde isabetin azap anlamını ifade ettiği görülür. Hz. Lut Peygamberin kavmine verilen azabın anlatıldığı Hud, 11/81. ayette ve Hz.Şuayb’ın kavmine yönelik uyarılarını içeren Hud, 11/89. ayette geçen “esâbe-yusûbu” fiili azap anlamında kullanılmıştır.⁹⁸³

7.İtyân (الإتيان): “Ety” fiil kökünün mastar-ismi olan ityân, “mutlak olarak gelme/bir şeyin gelmesi, kolaylıkla gelmek” anlamına gelir.⁹⁸⁴ İtyân sözcüğü, bir şeyin “bizzat gelmesi”ni ifade için kullanıldığı gibi “emrin gelmesi ve tedbir/planlama yoluyla gelme” anlamında da kullanılır. Bu fiil aynı zamanda hayır ve şerrin getirilişini ifade etmek için de kullanılır.⁹⁸⁵

“Ety” maddesi, farklı kalıplarıyla birlikte Kur’an’da 553 tekrar etmiştir.⁹⁸⁶ Birçok Kur’an kavramında olduğu gibi geçtiği bağlama göre farklı anlamlar üstlenmiştir. Dâmegânî, *el-Vücûh ve’n-Nazâir*’de ve Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) *Besâir-u Zevi’t-Temyîz*’de “ety” kökünün Kur’an’da 16 farklı anlamda kullanıldığını tespit etmişlerdir.⁹⁸⁷

“Ety” kökü, azabın gelişini ve çarpmasını ifade eden fiil grubundandır.⁹⁸⁸ Bu kökün geçtiği bazı ayetlerde fail (özne) Allah’ın azabıdır.⁹⁸⁹ Şu ayette bu husus belirgindir: **قُلْ** **أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَيْتُمْ عَذَابَ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ** “De ki: “Ne dersiniz, size Allah’ın azabı gelse yahut kıyamet gelip çatsa size, Allah’tan başkasına mı

⁹⁸² Nur, 24/63; En’am, 6/124; Tevbe, 9/52 ve 90; A’raf, 7/156.

⁹⁸³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII, 515 ve XII, 550; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 405. “İsâbet” sözcüğü Ra’d, 13/13. ayette azap anlamında kullanılmıştır.

⁹⁸⁴ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.55; İsfahânî, *el-Müfredât*, s.9; Semî el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, I, 54.

⁹⁸⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.9.

⁹⁸⁶ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Ety” md.

⁹⁸⁷ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 47-50; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 44-46. İbnü’l-Cevzî ise “bazı müfessirler, Kur’an’da on iki anlamda kullanıldığını zikretmiştir” diyerek bu anlamları sıralar. (İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetu’l-A’yun*, s. 165-167)

⁹⁸⁸ “Geldi” anlamına gelen ve Ankebut, 29/53. ayette azabın gelişini ifade etmek için kullanılan “câe” fiili de bu kapsamda değerlendirilebilir.

⁹⁸⁹ En’am, 6/40; En’am, 6/47; Yunus, 10/50; İbrahim, 14/44; Nahl, 16/26 ve 45; Kehf, 18/55; Hac, 22/55; Zümer, 39/25, 40 ve 54-55; Ankebut, 29/53.

yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım)!”⁹⁹⁰ İtyân ile azabın beraber kullanıldığı yerlerde muhatap kitlenin Mekke müşrikleri olduğu dikkat çekmektedir. Onlardan, azap gelip çatmadan önce rablerine yönelip O’na teslim olmaları istenir.⁹⁹¹ Ayrıca bu ayetlerde, azabın ansızın ve açıkça gelebileceği, zalimlerden başkasının helak edilmeyeceği,⁹⁹² günah içinde boğulmuş olanların (mücrim) ve kâfirlerin, âcilen gelmesini istedikleri azabın gece ve gündüz vakti olabileceği,⁹⁹³ peygamberleri etkisiz hale getirmek için tuzak kuran kâfirlere hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine azabın geldiği,⁹⁹⁴ inkâr edenlerin sonu olmayan günün azabının (yevm-i akîm) gelmesinden şüphe içinde oldukları,⁹⁹⁵ peygamberlerini yalanlayan önceki toplumlara nereden geldiğini anlamadıkları bir azabın geldiği,⁹⁹⁶ inkârcılara gelecek olan azabın alçaltıcı olduğu⁹⁹⁷ vb. hususlara işaret edilmiştir.

Nahl, 16/26. ayette iki defa geçen “etâ” (geldi) fiilinin faili, birincisinde Allah, ikincisinde azap kelimesidir:

فَدَمَّرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْفَوَاعِدِ فَحَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَيْتُهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ “Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan tepelerine inmiş, böylece hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza apansız gelmişti.”

Zemahşerî, ayette geçen “etallâhu/Allah geldi” (آتَى اللهُ) cümlesiyle kastedilen “Allah’ın emrinin gelmesi” olduğunu belirtmiştir.⁹⁹⁸ Râzî de “gelmek”, “hareket etmek” gibi eylemlerin Allah hakkında imkânsız şeylerden olduğuna işaret ettikten sonra ayetin bu kısmının anlamının “Onlar inkâr edince, Allah onlara, binalarını temellerinden ve direklerinden sökü� çıkaran bir zelzeleyi getirdi” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹⁹

8.İrsâl (الإرسال): “Gönderilme, teenniyle gönderilme”¹⁰⁰⁰ anlamlarına gelen “rsl” kökünden alınan “irsâl” (if’âl babı) “gönderme/yollama” manasını ifade eder. “İrsâl” kelimesi, “insanlar”la ilgili kullanıldığı gibi “sevilen/hoşlanılan” ve “kötü/fenâ” şeylerle

⁹⁹⁰ En’am, 6/40.

⁹⁹¹ Zümer, 39/54.

⁹⁹² En’am, 6/47. Ayrıca bk. Zümer, 39/55; Ankebut, 29/53.

⁹⁹³ Yunus, 10/50.

⁹⁹⁴ Nahl, 16/26. Ayrıca bk. Nahl, 16/45.

⁹⁹⁵ Hac, 22/55.

⁹⁹⁶ Zümer, 39/25. Ayrıca bk. Zümer, 39/55.

⁹⁹⁷ Zümer, 39/39-40.

⁹⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 578

⁹⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XX, 20.

¹⁰⁰⁰ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 402; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 258-259.

ilgili kullanılır. İrsâl, yağmurun gönderilmesi¹⁰⁰¹ örneğinde olduğu gibi “teshîr/zorla boyun eğdirme” tarzında olabileceği gibi peygamberlerin gönderilmesi meselesinde görüldüğü üzere “iradeye sahip akıl sahiplerinin gönderilmesi” şeklinde de olur.¹⁰⁰²

“Rsl” kökü, Kur’an’da 429 ayette olmak üzere toplam 513 defa kullanılmıştır.¹⁰⁰³ İf’al babından olan “ersele” fiili, Kur’an’da siyak-sibak çerçevesinde farklı anlamlar ifade eder.¹⁰⁰⁴ Sözlük anlamında olduğu gibi her zaman olumlu/hoşa giden şeylerin ifade etmek için değil, bazen de olumsuz/kötü şeylerin gönderilmesiyle ilgili kullanılmıştır. Resul (elçi) gönderilmesi¹⁰⁰⁵ ve aşılaiıcı rüzgârların gönderilmesi gibi olumlu şeyler bu fiille anlatıldığı gibi aynı zamanda azap kavramının anlam alanına giren bir kısım dünyevî cezalandırma çeşitleri aynı fiille anlatılır. Yani “irsâl” sözcüğünü, azap ve azap türlerinin gelişini/çarpmasını ifade eden kelimeler grubunda değerlendirmek mümkündür. Allah’ın azabını hak eden toplumlara taşlar/taş yağdıran kasırga (hâsiben),¹⁰⁰⁶ dondurucu rüzgâr/şiddetli kasırga (rîhan sarsaran),¹⁰⁰⁷ silip süpüren rüzgâr (er-rîha’l-akîm),¹⁰⁰⁸ tek bir ses (sayhaten vâhideten),¹⁰⁰⁹ firavun ve adamlarına tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan,¹⁰¹⁰ gökten bir azap (ricz)¹⁰¹¹ yıldırımlar (savâik),¹⁰¹² kasırga (kâsifen),¹⁰¹³ afetler (hüsbânen),¹⁰¹⁴ rüzgâr (azap rüzgârı) ve (düşman) ordusu,¹⁰¹⁵ balçıktan taşlar¹⁰¹⁶ ve sürü sürü (Ebabil) kuşlarının¹⁰¹⁷ gönderilmesinden bahseden ayetlerde “ersele” fiili azapla yakın anlamlı bir şekilde kullanılmıştır. Bunların dışında cinsel sapkınlık gösteren Lut kavmine (azap için) elçilerin (meleklerin)

¹⁰⁰¹ En’am, 6/6.

¹⁰⁰² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 258-259.

¹⁰⁰³ Bk.M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Rsl” md.

¹⁰⁰⁴ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 57-58.

¹⁰⁰⁵ Bakara, 2/151; Maide, 5/70.

¹⁰⁰⁶ Ankebut, 29/40; Kamer 54/34-35; İsra, 17/68; Mülk, 67/17.

¹⁰⁰⁷ Füssilet, 41/16; Kamer 54/19.

¹⁰⁰⁸ Zariyat 51/41

¹⁰⁰⁹ Kamer 54/31.

¹⁰¹⁰ Araf, 7/133.

¹⁰¹¹ Araf, 7/162.

¹⁰¹² Ra’d, 13/13.

¹⁰¹³ İsra, 17/69.

¹⁰¹⁴ Kehf, 18/40.

¹⁰¹⁵ Rum, 30/51; Ahzab, 33/9

¹⁰¹⁶ Zariyat, 51/33.

¹⁰¹⁷ Fil, 105/3.

gönderilmesi¹⁰¹⁸ ve Sebe halkına gönderilen Arim seli (seyle'l-arimi) ifadesi için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.¹⁰¹⁹

9.Hulûl (حلول): Sözlükte “bir şeyi açmak”¹⁰²⁰ ve “düğümü çözmek”¹⁰²¹ anlamına gelen “hll” kökü, iki ayette azabın, müstahak olanlara gelişini ve çarpmasını ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁰²² İlgili ayetlerde “halle-yehillu” fiili, “vacip/gerekli olma ve inme” anlamını ifade eder.¹⁰²³ “فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَجِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّؤِيمٌ” *“Rezil edecek bir cezaya kimin çarptırılacağını, sürekli azabın kimin başına geleceğini yakında göreceksiniz!”*¹⁰²⁴

10.Hakkun (حق): Azabın gelişini ve çarpmasını ifade eden fillerinden biri de “hakka-yehikku”dur. Bazı ayetlerde azabın gerçekleşmesi bu fille anlatılmıştır.¹⁰²⁵ “Hkk” kökü bulunduğu pasaja bağlı olarak farklı anlamlar ifade eden sözcüklerdendir. Bunlardan biri “vacip olmak” anlamıdır.¹⁰²⁶ Örneğin “hakka” fiili, Hac, 22/18. ayette azabın yüklemi künümde kullanılmıştır.¹⁰²⁷

Buraya kadar tahlili yapılan kavramların dışında, Kur’an’da azap kavramının fiili/yüklemi olarak birer defa kullanılan ve “azabın saban erken geldiğini” anlatan “sabbaha”¹⁰²⁸ fiili ile “azabın yağdırılarak/dökülerek geldiğini” ifade eden “sabba”¹⁰²⁹ fiilini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Ra’d, 13/6. ayette geçen “el-mesulât” sözcüğü de geçmiş ümmetlerin başına gelen azaplar (ukûbât) anlamında kullanılmıştır.¹⁰³⁰

Azap Kur’an’da birçok kelime ile anlam irtibatı olan ve geniş bir anlam ağına sahip olan bir kavramdır. Azabın maddî-manevî özelliklerini ve dünyevî-uhrevî boyutlarını ifade eden kelime ve kavramlar olduğu gibi günahın boyutuna ve türüne bağlı olarak azabın

¹⁰¹⁸ Hud, 11/70.

¹⁰¹⁹ Sebe, 34/16.

¹⁰²⁰ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 246.

¹⁰²¹ İsfhâhânî, *el-Müfredât*, 169.

¹⁰²² Hud, 11/39; Zümer, 39/40.

¹⁰²³ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, III, 679; Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 194; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 104; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII, 233

¹⁰²⁴ Hud, 11/39.

¹⁰²⁵ Hac, 22/18; Zümer, 39/19 ve 71.

¹⁰²⁶ Bk. Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh*, s. 73-75; Dâmegânî, *el-Vücûh*, s.188-190; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 265-268.

¹⁰²⁷ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ : “...Niceleri de azabı hak etmiştir...”

¹⁰²⁸ “Ve nihayet bir sabah erkenden kalıcı bir azap onları yakalayiverdi.” (Kamer, 54/38)

¹⁰²⁹ “Bu yüzden rabbın onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı.” (Fecr, 89/13)

¹⁰³⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, II, 368; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 434-435.

nasıl ve ne şekilde geldiğini ve çarptığını ifade eden kelimeler de vardır. Bu kelimelerin, başta azap kavramı olmak üzere azapla anlam yakınlığı olan kelimelerle anlatılan *azap şekillerinin* gelişini, yakalamasını, inmesini, bürümesini, kuşatmasını, çökmesini, dokunmasını, gerçekleşmesini, isabetini, gönderilmesini vb. ifade etmek için kullanıldıkları görülmektedir.

2.2. Azap Kavramıyla Anlamca Zıt Olan Kelimeler

Bilindiği gibi kavram çalışmalarında, incelenen kavramın, anlam alanını doğru tespit etmenin yolu, yakın-anlam, zıt-anlam veya bir şekilde anlam ilişkisi içerisinde olan kelime ve ifadelerin belirlenmesi, tahlil edilmesi ve söz konusu kavramla hangi yönlerden irtibat halinde bulduklarının açıklığa kavuşturulmasıdır. Daha önce değişik vesilelerle ifade edildiği gibi azap, Kur'an'da zengin bir kullanım ağına sahip olan bir kelimedir ve oldukça fazla diyebileceğimiz kelimeyle de anlam irtibatı olan odak bir kavramdır. Buraya kadar azapla yakın anlam irtibatı olan kelime ve ifadeler tahlil edildi. Bu bölümde azap kavramının geçtiği yerlerde, azapla karşıt bir konumda kullanılan kelimelerin tahliline yer verilecektir. Zıt kavramların tahlil edilmesi, azabın mahiyetinin ve sınırlarının belirlenmesi hususunda yardımcı olacaktır. Anlamın daha belirgin hale getirilebilmesi için kavramların zıtlarıyla birlikte ele alınması sıkça başvurulan bir yöntemdir. Bir kavramın boyutlarını tam olarak ortaya koyabilmek için o kavramın ele alındığı malzemeler içerisinde ona zıt olan kavramlardan hareketle sınırlarını belirginleştirmek ve ne olmadığını ortaya koymak gerekmektedir.¹⁰³¹

Kur'an'da karşılıklı bir zıddiyet üslubu vardır. Kur'an anlatmak istediği bir hususu karşıtları ile birlikte anlatarak mananın insanın zihnine iyice yerleşmesini sağlar.¹⁰³² Başka bir ifadeyle, terimin anlamsal yapısı zıtlıkları gösterme yoluyla anlatılır. Mesela "hayr" kelimesi "hasene" ile benzer gözükmektedir. Ancak "hayr" genellikle "şerr"e, "hasene" ise "seyyie"ye karşıt bir şekilde kullanıldığı bilindiğinde mana açıklık kazanır.¹⁰³³ Azap kavramının anlam alanının belirginleşmesi, azabın ne olduğu ve ne olmadığını tespit edilmesi, kısaca söylemek gerekirse azabın sınırlarının tespiti için zıtlarının tahlil edilmesi ve bunlarla anlam irtibatının sağlıklı kurulması gerekir. Azabın

¹⁰³¹ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, s. 143.

¹⁰³² Dumlu, Ömer, "Salâh Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, sayı: 7, s. 147. İzutsu, semantik açıdan Kur'an düşüncesinin, zıtlık prensibi üzerine kurulduğunu ifade eder. (İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.93)

¹⁰³³ İzutsu, *Ahlâkî Kavramlar*, s. 66

zıtlarıyla birlikte tahlil edilmesi ve incelenmesi, aynı zamanda azap-mağfiret/rahmet/ecir dengesi ve suç-ceza uyumunun sahih bir şekilde ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

Bu bölümde değeriendirilen kelimeler, yani Kur'an'da azapla karşıt bir konumda kullanılan kelimeler, Allah Teâlâ'nın merhameti, mağfireti, lütfu ve affediciliğini ifade eden kavramlar grubundandır. Ancak Allah Teâlâ'nın bu tür sıfatlarına ilişkin Kur'an'da geçen kelimeler, bu başlık altında tahlil edilen sözcüklerle sınırlı değildir. Burada sadece aynı ayette veya aynı bağlamda azabın zıddı bir pozisyonda kullanılan kelimelerin tahliline yer verilmiştir. Azap kavramıyla anlamca zıt olan kelimeler **Tablo-11**'de gösterilmiştir:

Tablo-11: Azap Kavramıyla Anlamca Zıt Olan Kelimeler			
Kelimeler	İlgili Ayetler	Kelimeler	İlgili Ayetler
1. Mağfiret (المغفرة)	Bakara, 2/175; Sebe, 34/4-5; Al-i İmran, 3/16, 87-89 ve 129; Nisa, 4/151-152; Hicr, 15/49-50; Kehf, 18/58; Fâtır, 35/7; Hadid, 57/20; Ahzab, 33/24; Enfal, 8/33; Bakara, 2/284; Maide, 5/18, 33-34, 40 ve 118; Fetih, 48/14.	7. Fevz (الفوز)	Nisa, 4/13-14; Buruç, 85/10-11; Al-i İmran, 3/188; En'am, 6/15-16; Tevbe, 9/89-90 ve 100-101; Saffat, 37/59-60; Duhan, 44/56-57; Hadid, 57/12-13.
2. Rahmet (الرحمة) ve Merhamet (المرحمة)	İnsan, 76/31; Al-i İmran, 3/106-107; En'am, 6/15-16; A'raf, 7/156; Hud, 11/8-9 ve 58; Hadid, 57/13; Kehf, 18/58; İsra, 17/54 ve 57; Ankebut, 29/21.	8. Hüsn (الحسن)	Kehf, 18/86-88; Fetih, 48/16.
3. Tevbe (التوبة)	Nisa, 4/18; Buruç, 85/10; Hud, 11/3; Al-i İmran, 3/128; Tevbe, 9/74 ve 106; Ahzab, 33/24 ve 73;	9. Sekîne (السكينة)	Tevbe, 9/26; Fetih, 48/4-6 ve 17-18.
4. Ecir (الأجر)	Al-i İmran, 3/56-57; Fâtır, 35/7; Fetih, 48/16; Nisa, 4/150-152 ve 161-162.	10. Nasr (النصر)	Tevbe, 9/14.
5. Afv/Af (العفو)	Tevbe, 9/66.	11. Rıdvân (الرضوان)	Hadid, 57/20.
6. Fazl (الفضل)	Nisa, 4/173; Şura, 42/26.		

2.2.1. Mağfiret (المغفرة): Mağfiret, sözlükte “örtmek, gizlemek, kirlenmekten korumak için bir şeyin üstünü örtmek”¹⁰³⁴ anlamlarına gelen “ğfr” kökünden alınmış bir kelimedir. Râgıb el-İsfahânî, “ğfr” fiil kökünün iki mastarı olan “mağfiret” (المغفرة) ve “gufran” (الغفران) kelimelerinin Allah'la ilgili kullanıldıklarında “Yüce Allah'ın bir kulunu, azabın dokunmasından koruması” anlamına geldiğini ifade eder.¹⁰³⁵ Aynı kökten gelen istiğfar kelimesi kişinin, kusurunun bağışlanmasını Allah'tan talep etmesi

¹⁰³⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 811; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 469; Râzî, *Kitâbü'z-Zîne*, s. 267; Topaloğlu, Bekir, “Gafûr” md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 286; Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, 204.

¹⁰³⁵ İsfhânî, *el-Müfredât*, s. 469.

anlamına gelir. Râgıb el-İsfahânî, bu talebin hem söz hem de fiil ile olması gerektiğini vurgulamıştır. Aksi halde istiğfar kişiyi yalancı durumuna düşürür.¹⁰³⁶

“Ğfr” kökü, Kur’an’ın geneline yayılmış isim ve fiil formlarıyla birlikte 202 ayette ve 234 defa tekrar edilmiştir.¹⁰³⁷ Beş ayette “affetmek, bağışlamak” manasında olmak üzere insanın bir fiili olarak kullanılmıştır.¹⁰³⁸ Altmış birini çeşitli fiil kalıplarının, diğerlerini de çeşitli sıfat ve isimlerin (gâfir, gafur, gaffar, gufran, mağfiret) oluşturduğu toplam 187 kelime doğrudan Allah’a izâfe edilmiştir. Kırk iki kelime ise istiğfar kavramı etrafında şekillenmiştir ki bunlar da sonuç itibarıyla Allah’ın gafur ismine râcidir.¹⁰³⁹

“Ğfr” kökünden türemiş olan “gafûr” sıfatı, 91 ayette çoğunlukla Allah Teâlâ’nın “rahîm”,¹⁰⁴⁰ “vedûd”,¹⁰⁴¹ “azîz”,¹⁰⁴² “şekûr”,¹⁰⁴³ “afüvv”,¹⁰⁴⁴ ve “halîm”,¹⁰⁴⁵ isimleriyle birlikte geçmiştir. “Gaffâr” sıfatı ise beş ayette yer alır.¹⁰⁴⁶ Gafûr isminin çoğunlukla “rahîm” ismiyle birlikte geçmesi, Allah’ın mağfiretinin ve rahmetinin çokluğuna bir işarettir. Bekir Topaloğlu (1936-2016)’nun da dikkat çektiği gibi Allah’ın gafur (gaffar) oluşunu ifade eden 229 kelime, Kur’ân’da 29. cüzünün sonlarında yer alan Müddessir suresinin sonuna kadar¹⁰⁴⁷ bazı kesintilerle birlikte art arda devam eder. Kur’an’ın tamamı göz önünde bulundurulduğunda, gufran kavramının yer almadığı sureler hacim bakımından yüzde on üç civarında kalır.¹⁰⁴⁸

“Ğfr” kökünün temel anlamı ve Kur’an’daki anlam çerçevesi hakkında verilen bu genel bilgilerden sonra azap kavramıyla oluşturduğu zıt-anlam ilişkine değinilebilir. Öncelikle “Ğfr” maddesinin sadece azap kavramının karşıtı olmadığını, bazı ayetlerde azaba anlamca yakın olan “ikab”la¹⁰⁴⁹ bazı yerlerde de “en-nâr”la (ateş)¹⁰⁵⁰ zıt konumda

¹⁰³⁶ İsfhânî, *el-Müfredât*, s. 469.

¹⁰³⁷ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “ğfr” md.

¹⁰³⁸ Bakara, 2/263; Şura, 42/37 ve 43; Casiye, 45/14; Teğabun, 64/14.

¹⁰³⁹ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “ğfr” md.; Topaloğlu, “Gafûr” md., XIII, 286.

¹⁰⁴⁰ Bakara, 2/173; Kehf, 18/58; Hicr, 15/49.

¹⁰⁴¹ Buruç, 85/14.

¹⁰⁴² Fatır, 35/28.

¹⁰⁴³ Şura, 42/23.

¹⁰⁴⁴ Hac, 22/60.

¹⁰⁴⁵ Al-i İmran, 3/155, Maide, 5/101.

¹⁰⁴⁶ Taha, 20/82; Sad, 38/66; Zümer, 39/5; Mümin, 40/42; Nuh, 71/10.

¹⁰⁴⁷ Müddessir, 74/56.

¹⁰⁴⁸ Topaloğlu, “Gafûr” md., XIII, 286.

¹⁰⁴⁹ Maide, 5/98. Ayrıca bk. En’am, 6/165; Fussilet, 41/43.

¹⁰⁵⁰ Bakara, 2/221; Al-i İmran, 3/16.

kullanıldığını belirtmek gerekir. Ayrıca azap-mağfiret zıtlığı, sadece fiil veya sadece isim formuyla değil, her iki kökün değişik türevleriyle (isim-fiil veya fiil-isim gibi) karşıt bir şekilde kullanımları şeklindedir. “Azâb” ve “ğfr” köklerinin geçtiği ayetler dikkatli bir şekilde incelendiğinde, “azâb-mağfiret”,¹⁰⁵¹ “azâb-ğafûrun rahîm”,¹⁰⁵² “azâb-ı muhîn-ğafûrun rahîm”,¹⁰⁵³ “azâb-ı azîm-ğafûrun rahîm”,¹⁰⁵⁴ “iğfir (bağışla)-azâbe’n-nâr”,¹⁰⁵⁵ “ğafûrun rahim-azâb-ı elim”,¹⁰⁵⁶ “ğafur-azâb”,¹⁰⁵⁷ “azâb-ı şedîd-mağfiret”,¹⁰⁵⁸ “yuazzibu (azap eder)-ğafûrun rahîm”¹⁰⁵⁹ ve “muazzibu (azap eden)-yestağfirûn”¹⁰⁶⁰ şeklinde karşıt kullanımları görmek mümkündür. Azap ve mağfiretin zıt konumda bulunduğu bu ayetlerde, Yüce Allah’ın çokça bağışlayan ve esirgeyen/acıyan olduğu ve azabının ise acı veren bir azap olduğu net bir şekilde vurgulanır.¹⁰⁶¹ Ayrıca Yüce Allah’ın, insanları yaptıkları yüzünden hemen cezalandırmadığına;¹⁰⁶² kâfirlere ve var güçleriyle Allah’ın ayetlerini etkisiz ve geçersiz kılmaya çalışanlara yönelik acı ve şiddetli bir azabın olacağına, inanıp iyi işler yapanlar ve Allah’ın peygamberleri arasında ayırım yapmayan, tövbe edip hatalarını düzeltenler için¹⁰⁶³ çokça bağışlama ve acımanın olacağına işaret edilir. Bir ayette ise Yahudilerin hidayet karşılığında sapıklık, mağfiret karşılığında azap satın aldıkları bildirilir.¹⁰⁶⁴

Azap ve mağfiret, altı ayette, fiil kalıplarıyla zıt bir konumda kullanılır. Bu ayetlerde fail (özne) Allah’tır ve dördünde önce mağfiret zikredilmiş sonra azap,¹⁰⁶⁵ ikisinde ise önce azap sonra da mağfiret¹⁰⁶⁶ kelimesi kullanılmıştır. Mağfiretin azaptan önce geldiği dört ayette öncelikle Allah’ın sınırsız güç ve kudretine işaret edilir. Ayrıca göklerde ve yerde var olan her şeyin Allah’a ait olduğu, niyet ve düşünceler ister açığa vurulsun ister gizlensin Allah’ın hepsinin hesabını soracağı, Allah’ın dilediğini/layık olanı

¹⁰⁵¹ Bakara, 2/175; Sebe, 34/4-5.

¹⁰⁵² Al-i İmran, 3/87-89.

¹⁰⁵³ Nisa, 4/151-152.

¹⁰⁵⁴ Maide, 5/33-34.

¹⁰⁵⁵ Al-i İmran, 3/16.

¹⁰⁵⁶ Hicr, 15/49-50.

¹⁰⁵⁷ Kehf, 18/58.

¹⁰⁵⁸ Fatır, 35/7; Hadid, 57/20.

¹⁰⁵⁹ Ahzab, 33/24.

¹⁰⁶⁰ Enfal, 8/33.

¹⁰⁶¹ Hicr, 15/49-50; Hadid, 57/20.

¹⁰⁶² Kehf, 18/58.

¹⁰⁶³ Al-i İmran, 3/87-89; Nisa, 4/151-152; Sebe, 34/4-5; Fatır, 35/7; Maide, 5/33-34.

¹⁰⁶⁴ Bakara, 2/175.

¹⁰⁶⁵ Bakara, 2/284; Al-i İmran, 3/129; Maide, 5/18; Fetih, 48/14.

¹⁰⁶⁶ Maide, 5/40 ve 118.

bağışlayacağı, dilediğine/müstahak olana azap edeceği, bununla birlikte Allah tövbe eden kullarına karşı çok affedici ve merhametli olduğu ifade edilir.¹⁰⁶⁷

Kur'an'da azap-mağfiret/rahmet kavramlarının karşıt bir şekilde kullanıldığı ayetlerde, bir Kur'an üslubu olarak Allah'ın rahmet ve mağfiretinin azabından öncelikle zikredildiği ve vurgulandığı görülür.¹⁰⁶⁸ Ancak bazen korkutma, günahtan vazgeçirme¹⁰⁶⁹ ve ve ıslah amacıyla azap kavramı önce zikredilmiştir. Bu tür kullanım, muhatapları bazı kötü eylemlerden vazgeçirme ve korkutma hedefine yöneliktir. Yol kesme ve hırsızlıktan bahseden ayetlerde azabın önce zikredilmesi bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁰⁷⁰ Örneğin azabın mağfiretten önce geldiği Maide, 5/40. ayet, hırsızlıktan bahseden bir bağlamda geçer: *أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ* “Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye kadirdir.” Bu ayet içerik ve vurgu olarak diğer dört ayete benzemesine rağmen “azap etme” eylemi, “bağışlama” eyleminden önce getirilmiştir. Hâlbuki öteki ayetlerde önce Allah'ın bağışlaması sonra da cezalandırmasından bahsedilir.¹⁰⁷¹ “Ta'zîb/azap verme”in mağfiretten önce gelişiyle ilgili tefsir âlimleri tarafından değişik yorumların yapıldığı görülmektedir.¹⁰⁷² Buna göre “azap verme” hırsızlıkta ısrar eden kişi içindir. Mağfiret ise hırsızlıktan tövbe eden içindir. 38. ayette önce sirkat/hırsızlık,¹⁰⁷³ 39. ayette ise tövbe¹⁰⁷⁴ zikredilmiştir. Bu ayette (40. ayet) önce “azap verme”, sonra da “bağışlama”nın getirilmesi, bu tertibin dikkate alınması nedeniyledir.¹⁰⁷⁵ Başka bir deyişle bu ayette, “azap etme”nin “bağışlama”dan önce zikretmesinin sebebi, hırsızlığın, tövbeden önce olmuş olmasına bir mukabele tarzında getirilmesidir.¹⁰⁷⁶ Azabın önce gelişiyle ilgili zikredilen diğer bir görüş göre ise “ta'zîb/azap verme” den kasıt, kat'ı (kesmek/elin kesilmesi), mağfiretten maksat ise Allah'ın hakkının

¹⁰⁶⁷ Bakara, 2/284; Al-i İmran, 3/129; Fetih, 48/14. Ayrıca bk. Maide, 5/18.

¹⁰⁶⁸ Maide, 5/18; İsra, 17/54.

¹⁰⁶⁹ Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Ebi'l-Fazl ed-Dimyâtî), Dâru'l-Hadîs, Mısır 2006, s. 959.

¹⁰⁷⁰ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, s. 149-150.

¹⁰⁷¹ Bakara, 2/284; Al-i İmran, 3/129; Maide, 5/18; Fetih, 48/14.

¹⁰⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 234; Bevdâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 126; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI, 135.

¹⁰⁷³ “Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.” (Maide, 5/38)

¹⁰⁷⁴ “Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve halini düzeltirse bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.” (Maide, 5/39)

¹⁰⁷⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI, 135. Ayrıca bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 959.

¹⁰⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 236-237; Bevdâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 126.

bağışlanmasıdır. Birincisi dünyada olur, ikincisi ahirette olur. 40. ayette de bu tertip gözetilerek önce azap sonra mağfiret getirilmiştir.¹⁰⁷⁷

2.2.2. Rahmet (الرحمة) ve Merhamet (المرحمة): “Rhm” kökü, sözlükte “incelik/yumuşaklık, şefkat ve acıma” anlamlarına gelir.¹⁰⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî’ye göre rahmetin anlamı “acınacak durumda olan birine (merhum) ihsan etmeyi gerektiren incelik (rikkat)tir. Bu kelime, bazen sadece incelik, bazen de incelikten soyutlanmış ihsan anlamında kullanılır. Rahmet Allah’a nispet edildiğinde, onunla incelik (rikkat) değil, sadece ihsan (lütufta bulunma) anlamı kastedilir. Rahmet, Allah’tan olursa nimet verme (in’âm) ve lütufta bulunma (ifdâl); insanlardan olursa incelik ve acıma anlamını ifade eder.¹⁰⁷⁹

Kur’an’da yaygın bir şekilde kullanılan “rhm” kökü, değişik kalıplarıyla birlikte 339 defa geçmiştir.¹⁰⁸⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de 114 yerde geçen “rahmet” kelimesi doksan iki yerde Allah’a nispet edilmiştir.¹⁰⁸¹ “Merhamet” sözcüğü sadece bir ayette geçmiştir.¹⁰⁸² Ayrıca “rhm” kökü, 119 yerde fiil kalıbında, elli yedi yerde “rahmân” ve 114 yerde “rahîm” ismi şeklinde yine Allah’a nispet edilmiştir. Yüce Allah dört ayette “erhamü’r-râhimîn”,¹⁰⁸³ iki ayette “hayrû’r-râhimîn”¹⁰⁸⁴ olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁸⁵

“Rhm” maddesinin yer aldığı ayetlerin büyük bir kısmında Yüce Allah’ın müminlere, genel olarak insanlara ve diğer varlıklara yönelik merhamet ve ihsanlarından söz edilmektedir. Bazı ayetlerde merhamet kavramı insanlar arasındaki acıma duygusunu ve

¹⁰⁷⁷ Ayrıca diğer görüşler için bk. Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, VI, 135. Azabın mağfiretten önce geldiği ayetlerden olan Maide, 5/118’in üslubu, içeriği ve bağlamı farklıdır. Allah Teâlâ ile Hz. İsa diyaloguna yer verilen bu pasajda,¹⁰⁷⁷ Hz. İsa’nın diliyle söyle buyrulur: *إِنَّ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَعُفَ عَنْهُمْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* “Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin” dedi.” (Maide, 5/118) Bu ayette azabın mağfiretten önce gelmesi, ayetin içinde bulunduğu pasaja bağlı bir durum olabilir. Çünkü Hz. İsa’dan sonra insanların, Allah’ı bırakıp Hz. İsa ve annesini tanrı edindiklerinden ve şirke bulaştıklarından bahsedilmekte, ayetlerin üslubuna bakılırsa bu da Allah Teâlâ’nın kızgınlığına neden olmaktadır. Yani Allah affetmediği takdirde, onların azaba daha yakın durdurdukları görülmektedir.

¹⁰⁷⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 446.

¹⁰⁷⁹ İsfhâhânî, *el-Müfredât*, s. 253.

¹⁰⁸⁰ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Rhm” md.

¹⁰⁸¹ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Rhm” md.

¹⁰⁸² Beled, 90/17.

¹⁰⁸³ Araf, 7/151; Yusuf, 12/64 ve 92; Enbiya, 21/83.

¹⁰⁸⁴ Mûminum, 23/109 ve 118.

¹⁰⁸⁵ Vücûh ve Nazâir kitaplarında Kur’an’da Allah’a izâfe edilen rahmet kavramının, kullanıldığı bağlama göre “islam, cennet, yağmur, nübüvvet/peygamberlik, nimet, iman, tevfik, Kur’an, rızık, nasr/yardım ve fetih, âfiye/sağlık, mevedde/sevgi, Hz. İsa ve Hz. Muhammed” gibi anlamlarda kullanıldığına işaret edilir. (Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 224-227; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yün*, s. 331-334) Ayrıca bk. Birışık, Abdülhamit, “Rahmet” md., *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 419; Müneccid, *el-İştirâkû’l-Lafzî*, s. 149.)

bu duygudan kaynaklanan iyiliği ifade etmektedir.¹⁰⁸⁶ Örneğin Hz. Peygamber (sav)’in müminlere çok düşkün ve merhametli olduğu,¹⁰⁸⁷ yine müminlerin birbirlerine karşı merhametli, inkârcılara karşı sert ve tavizsiz oldukları¹⁰⁸⁸ Allah’ın eşler arasına sevgi ve merhamet koyduğu¹⁰⁸⁹ bildirilmekte; çocuklara, yaşlı ana babalarının üzerine alçak gönüllülük ve rahmet kanatlarını germeleri¹⁰⁹⁰ emredilmektedir.¹⁰⁹¹ Ayrıca Kur’ân’da Allah’ın rahmetinin/merhametinin her şeyi kuşattığı,¹⁰⁹² Allah Teâlâ’nın rahmet ve merhameti kendisine gerekli ve farz kıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁹³ Bir kutsî hadiste ise “Benim rahmetim gazabımı aşmıştır” şeklinde buyrulmuştur.¹⁰⁹⁴

“Rhm” kökü, Kur’an’da azap kavramına anlamca zıt olarak kullanılan kavramlardan biridir. Azap-mağfiret zıtlığında olduğu gibi azap-rahmet/merhamet zıtlığı, hem isim hem de fiil düzeyindedir. Bazı ayetlerde “rahmet-azâb-ı elîm”,¹⁰⁹⁵ el-azâb-rahmetullah”,¹⁰⁹⁶ “azâb-ı yevmin azîm-rahime(acıdı)”,¹⁰⁹⁷ “azâbî (azabım)-rahmetî (şefkatim)”,¹⁰⁹⁸ “azâp-rahmet”,¹⁰⁹⁹ “zü’r-rahme (merhamet sahibi)-azap”¹¹⁰⁰ şeklinde “azb”-“rhm” köklerinin birbirlerinin zıddı bir konumda kullanıldıkları görülür. Söz konusu bu ayetlerde genel itibarıyla Allah’ın “azaba uğratma” ve “merhamet etme” dengesini görmek mümkündür. Allah dilediğini/layık gördüğünü rahmetine dâhil eder ve cennetine yerleştirir. Zalimler/kâfirler içinse elem verici bir azap hazırlamıştır.¹¹⁰¹ Hz. Musa ve İsrailoğullarını konu edinen bir bağlamda yer alan Araf, 7/156’de şöyle buyrulur:

قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُنِبُهَا لِلَّذِينَ نَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ
بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ “...Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğrattırım; rahmetim ise her

¹⁰⁸⁶ Çağrı, “Merhamet” md., *DİA, DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 184.

¹⁰⁸⁷ Tevbe, 9/128.

¹⁰⁸⁸ Feth, 48/29.

¹⁰⁸⁹ Rum, 30/21.

¹⁰⁹⁰ İsrâ 17/24.

¹⁰⁹¹ Çağrı, “Merhamet” md., *DİA*, XXIX, 184.

¹⁰⁹² Araf, 7/156; Mümin, 40/7.

¹⁰⁹³ En’âm, 6/12, 54.

¹⁰⁹⁴ Buhârî, “Bedü’l-halk”, 1, “Tevhîd”, 55; Müslim, “Tevbe”, 14-16. Ayrıca geniş bilgi için bk. Çağrı, “Merhamet” md., *DİA*, XXIX, 184.

¹⁰⁹⁵ İnsan, 76/31.

¹⁰⁹⁶ Al-i İmran, 3/106-107.

¹⁰⁹⁷ En’am, 6/15-16.

¹⁰⁹⁸ A’raf, 7/156.

¹⁰⁹⁹ Hud, 11/8-9; Hadid, 57/13. Ayrıca bk. Hud, 11/58.

¹¹⁰⁰ Kehf, 18/58.

¹¹⁰¹ İnsan, 76/31.

şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.”¹¹⁰²

Bu ayette azap ifade edilirken müzari (gelecek zaman kipi) bir fiil olan “usûbu” (uğrattırım, isabet ettiririm), rahmet anlatılırken mazi (geçmiş zaman kipi) kullanılmıştır: “ve rahmetî vesiat kulle şey’in” (Rahmetim her şeyi kuşatmıştır). Bu durum, rahmetin genişliğinin başlangıç açısından, azap meşiyetinin (dileği) ise şimdiki ya da gelecek zaman açısından olduğunu göstermektedir. Şu halde rahmet asıldır, azap ise talidir. Yani asıl olan rahmet, Allah’ın zatının, azap ise kullarının ahvalinin bir gereğidir.¹¹⁰³ Ayrıca En’am suresinde iki ayette Allah’ın rahmeti kendine farz kıldığı¹¹⁰⁴ ifade edilir. Bütün bu deliller, rahmet ve merhametin temelde Allah’ın sıfatı olduğunu, insan ve diğer canlılardaki merhamet duygusunun ise Allah’ın onlara rahmetinin bir sonucu olduğunu göstermektedir.¹¹⁰⁵ Mevdûdî (1903-1979), bu ayetin tefsirinde Allah Teâlâ’nın, mevcudatı idare etmedeki üslubunun gazaba ve hiddete değil, merhamete dayandığını ifade etmektedir. Allah, yarattıklarına daima rahmet gösterir, gazab ve hiddetini ise, sadece kullarının isyan ve küstahlıkları, konulan sınırı aşarsa izhar eder.”¹¹⁰⁶ Ragıb el-İsfahânî, Allah’ın ihsanının dünyada müminleri ve kâfirleri kapsadığını, ahirette ise sadece müminlere yönelik olduğunu ifade etmek için Allah hakkında “Rahmânü’l-dünya ve “Rahîmü’l-âhire” şeklinde söylendiğini belirtir. İsfahânî, bu ayetteki “*Kimi dilersem onu azabıma uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.*” ifadesinden hareketle de Allah’ın rahmetinin dünyada hem müminleri hem de kâfirleri kuşattığı, ahirette ise yalnızca müminleri kapsayacağı anlamının çıktığını ifade etmiştir.¹¹⁰⁷

Meleklerden bahsedilen İsrâ, 17/57. ayette, rahmet-azap karşıtlığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Bir önceki ayette müşriklerin “Allah’ın yanı sıra tapındıkları ve tanrı

¹¹⁰² İbn Cüreyc’den rivayet edildiğine göre “Rahmetim herşeyi kuşatmıştır...” ayeti nazil olunca İblis, “Ben de bundanım (her şeydenim)” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.” şeklinde buyurdu. Bu defa Yahudiler, “Biz de müttakileriz ve zekât veriyoruz.” dediler. Bu sefer de Allah “Onlar, ellerindeki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar...” ayetini indirdi. (Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 484)

¹¹⁰³ Yazır, *Hak Dini*, IV, 2296. Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 600; Çimen, *Niçin Helak Oldular*, s. 152.

¹¹⁰⁴ En’am, 6/12 ve 54.

¹¹⁰⁵ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 600.

¹¹⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II, 99.

¹¹⁰⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 254.

diye ileri sürdükleri” meleklerin,¹¹⁰⁸ sıkıntıya düştüklerinde yardıma çağırılmaları/dua etmeleri durumunda, başlarına gelen hiçbir felaketi kaldıramayacaklarına ve bu kötü durumu hayra çevirmeyeceklerine işaret edilir.¹¹⁰⁹ 57. ayette ise kendilerine yalvardıkları meleklerin dahi Allah’a daha yakın olmak için ibadet ve dua ile meşgul oldukları, Allah’ın rahmet ve merhametini umdukları ve azabından korktukları ifade edilir.¹¹¹⁰

“Azab” ve “rhm” kökleri, iki ayette fiil kalıplarıyla karşıt bir şekilde kullanılmışlardır. Müminlerle müşriklerin diyaloglarının konu edildiği bir bağlamda¹¹¹¹ yer alan İsrâ, 17/54. ayette müminlere şöyle öğüt verilir: رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَسَاءَ يَرْحَمُكُمْ أَوْ إِنَّ يَسَاءَ يُعَذِّبُكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا “(Onlara şöyle desinler:) Sizi en iyi bilen rabbinizdir. Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Biz seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik.” Görüldüğü gibi bu ayette önce “merhamet etme” sonra “azap etme” getirilmiştir. “Mağfiret” konusu işlenirken ifade edildiği gibi Kur’an’da bu tip zıtlıkların işlendiği ayetlerde genelde önce Allah’ın bağışlayıcılığı ve merhameti, sonra cezalandırması ve azap etmesi işlenir. Ancak Ankebut, 29/21’de bunun tersi bir durum vardır. Önce azap etme sonra merhamet etme gelmiştir: يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ “O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Hepiniz dönüp dolaşıp O’na varacaksınız.” Azabın takdimiyle ilgili olarak Ebu Hayyân, mevzu bahis kâfirler olduğu için önce “azap etme” getirilmiştir derken,¹¹¹² Alûsî, azabın önce zikredilmesini, ayetin bağlamında terhibin (korkutma) terğîbden (teşvik/sevdirme) daha uygun olmasına bağlar.¹¹¹³ Fahrettin Râzî’ye göre “azap etme”nin önce gelmesinin nedeni, daha önce kâfirlerden bahsedilmiş olmasıdır. Azabın önce zikredilmesi, tehdit hükmüne göre o azaba müstahak olanların önce zikredilmelerinden dolayıdır.¹¹¹⁴

¹¹⁰⁸ Ayetin sebab-i nüzulüne dair iki görüş vardır. İlkine göre bu ayet, cinlerden bir gruba tapan bir grup arap hakkında nazil olmuştur. Onların tapınmakta oldukları cinler müslüman oldular. Onlara tapınan araplar bundan habersiz tapınmaya devam ettiler. Ayet bunun üzerine nazil oldu. İkinci görüşe göre müşrikler meleklerle tapıyorlardı. Onların Allah katında kendilerine şefaathçi olacağını söylüyorlardı. Onlar yedi sene kıtlıkla imtihan edildiklerinde kendilerine, “iddia ettiklerine dua ediniz” denildi. (İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, V, 49). Zemahşerî ve Şevkânî gibi âlimler ayette “Allah’ın yanı sıra tapındıkları ve tanı diye ileri sürdükleri” ifadesiyle meleklerin kastedildiğini belirtirler. (Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, 3/329; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 647; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, III, 495)

¹¹⁰⁹ İsrâ, 17/56.

¹¹¹⁰ İsrâ, 17/57.

¹¹¹¹ İsrâ, 17/53.

¹¹¹² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 142.

¹¹¹³ Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XX, 148.

¹¹¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXV, 50.

Ayrıca azap-merhamet karşıtlığının olduğu diğer ayetlerde, inandıktan sonra inkârcılığı tercih edenler ve Rabbine isyan edenlerin azabı tadacağı, müminlerin ise Allah'ın rahmetinin içinde olacaklarına işaret edilir. Ahirette azaptan kurtarılan kişiye Allah acımış ve ona merhamet etmiştir. Allah merhamet sahibidir, şefkatlidir. Bu nedenle kullarını, işledikleri günahlar yüzünden hemen cezalandırmaz. Düşünüp taşınmaları için onlara zaman tanır.¹¹¹⁵

2.2.3. Tövbe (التوبة): Temel anlamı “rücu etmek/geri dönmek”¹¹¹⁶ anlamına gelen “tvb” kökünde alınan tevbe/tövbe, “dinde yerilmiş şeyleri terk edip övgüye lâyık olanlara yönelme” biçiminde tanımlanır. “Tvb” kökü Allah’a nispet edildiğinde “kulun tövbesini kabul edip lutuf ve ihsanıyla ona yönelmesi” mânasına gelir.¹¹¹⁷ “Tâbe” fiili “ilâ” edatıyla birlikte kullanıldığında “inâbe” (Allah’a yönelme) anlamını ifade eder. “Alâ” edatıyla birlikte kullanıldığında, “Allah onun tövbesini kabul buyurdu”(تاب الله عليه) anlamına gelir.¹¹¹⁸ Ragıb el-İsfahânî, “tövbe/tevb”nin “günah işlemeyi en güzel bir yolla terk etmek” anlamını ifade ettiğine dikkat çektikten sonra “tövbe”nin, özür dilemenin en etkili yolu olduğunu belirtir.¹¹¹⁹

“Tvb” kökü, Kur’an-ı Kerim’de değişik türevleriyle birlikte 69 ayette olmak üzere toplam 87 ayette kullanılmıştır.¹¹²⁰ 35 yerde Allah’a diğerlerinde insanlara nispet edilmiştir.¹¹²¹ Tövbe (tvb kökü) kula nispet edilince arızî olan günah halini bırakıp aslî olan salâh haline dönme anlamını ifade eder. Allah’a nispet edilince de tâli olan azap bakımından aslî olan rahmet/merhamet bakışına dönmek anlamına gelir.¹¹²² Tövbe ve tövbeyle anlam yakınlığı olan “rücu” (şirkten/küfürden dönüş), “inâbe” (Allah’a yönelme), “gufrân” ve “af” kavramlarının kullanılışı göz önünde bulundurulduğunda, tövbenin bezm-i eleste Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesini veya her insanın fitrat çizgisine dönmesini ve onu korumasını ifade ettiği anlaşılır.¹¹²³

¹¹¹⁵ Al-i İmran, 3/106-107; En’am, 6/15-16; Kehf, 18/58.

¹¹¹⁶ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 175.

¹¹¹⁷ Topaloğlu, Bekir, “Tövbe” md., *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 279-280.

¹¹¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 98-99.

¹¹¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 98-99.

¹¹²⁰ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Tvb” md.

¹¹²¹ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Tvb” md.; Topaloğlu, “Tövbe” md, XLI, 279-280.

¹¹²² Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 657-658.

¹¹²³ Topaloğlu, “Tövbe” md, XLI, 279-280. Ayrıca tövbenin Kur’an’da kullanıldığı bağlama göre “pişmanlık”, “bir şeyden geri dönmek” ve “bağışlamak/affetmek” şeklinde üç anlamda kullanıldığı belirtilir. (Dâmegâni, *el-Vücûh*, s. 136-137; Firûzâbâdî, *Besâir*, II, 308.)

Azap kavramına anlamca zıt olan köklerden biri de “tvb”dir. “Azb” ile “tvb” kökleri hem isim hem de fiil sığalarıyla birbirlerinin zıddı bir konumda kullanılmışlardır. “Tâbe/tevbe-azâb-ı elîm”,¹¹²⁴ “lem yetûbû-Azâb-ı cehennem/azabu'l-harîk”¹¹²⁵ ve “tûbû-azâb-ı yevmin kebîr (büyük günün azabı)”¹¹²⁶ şeklinde, “azb” ve “tvb” kökleri karşıt bir şekilde kullanılmışlardır. Bu üç ayette, hayat boyu günah işleyip son nefesinde “ben artık tövbe ettim” diyen ve kâfir olarak ölenlerin tövbelerinin kabul edilmeyeceğine ve onlar için acı veren bir azabın hazırlandığına¹¹²⁷ işaret edilir, mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra bu günahlarında pişmanlık duyarak tövbe etmeyenleri cehennem azabı ve yakıcı azabın beklediğine vurgu yapılır.¹¹²⁸

“Azb” ile “tvb” kökleri beş ayette¹¹²⁹ fiil kalıplarıyla karşıt bir şekilde kullanılmışlardır. “Tövbe”nin “azap”tan önce zikredildiği yerlerden biri olan Al-i İmran, 3/128. ayettir. Uhud savaşında, Hz. Peygamber (sav)’in yaralanması ve “Peygamber’ini yaralayan kavim nasıl felâh bulur?” buyurması üzerine nazil olan¹¹³⁰ bu ayette, müşriklerin akıbeti hakkında hüküm verme yetkisine sahip tek varlığın Allah Teâlâ olduğu vurgulanır: لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَلَأَنَّهُمْ ظَالِمُونَ “Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tövbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder.” “Tövbe”nin öne geçtiği diğer ayette, münafıkların iç yüzleri deşifre edilir ve onların işledikleri bazı günahlara işaret edilir. Ayetin sonunda pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olacağı; yüz çevirirlerse Allah’ın onları dünyada da ahirette de elem verici bir azaba uğratacağı ifade edilir.¹¹³¹

Üç ayette ise “azap eylemi”, tövbeden önce getirilmiştir. Tebük Seferi’ne katılmamaları nedeniyle pişmanlık duymakla beraber hemen özür dilemeyen ve tövbeye yönelmeyen üç kişinin konu edildiği¹¹³² Tevbe, 9/106’de “azap etme” önce zikredilmiştir: وَأَخْرُونَ مُرَجُونَ لَأَمْرَ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ “Bir diğer grubun durumu ise Allah’ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.” “Azap” ile “tövbe” kavramlarının karşıt konumda geçtiği diğer

¹¹²⁴ Nisa, 4/18.

¹¹²⁵ Buruç, 85/10.

¹¹²⁶ Hud, 11/3.

¹¹²⁷ Nisa, 4/18.

¹¹²⁸ Buruç, 85/10.

¹¹²⁹ Al-i İmran, 3/128; Tevbe, 9/106; Ahzab, 33/24 ve 73; Tevbe, 9/74.

¹¹³⁰ Buhârî, Meğâzî, 21; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 43; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 456.

¹¹³¹ Tevbe, 9/74.

¹¹³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 668-669.

iki yerde de münafıklar ve müşriklerden bahsedilir. Yüce Allah'ın gafûr ve rahîm olduğunun vurgulandığı bu ayetlerde, Allah'ın sadık kalanları, doğruluklarına karşılık ödüllendireceğine, münafıkları ve müşrikleri ise dilediği takdirde cezalandıracağına ya da tövbe etmeleri halinde tövbelerini kabul edip bağışlayacağına işaret edilir.¹¹³³ Bu üç ayette azabın önce gelmesi, ayetlerin bağlamına bağlı bir durumdur. Çünkü ilgili ayetlerde “Tebük seferinden geri duranlar”, münafıklar ve müşrikler konu edilir. Bu üç sınıf da tövbe etmedikleri sürece azaba daha yakın durmaktadır. Bu nedenle korkutmak ve gerekli uyarıyı yapmak amacıyla azap takdim etmiş olabilir.

2.2.4. Ecir (الأجر): Sözlükte “işin/davranışın kirası/karşılığı” ve “kırık kemiğin iyileşmesi/kaynaması”¹¹³⁴ anlamlarını ifade “ecr” kökünden olan “ecr” ve “ücret” mastar-isimleri Ragıb el-İsfahânî tarafından “dünyevi olsun uhrevi olsun yapılan işin kişiye dönen karşılığı” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹³⁵ “Ücret” dünyadaki karşılığı, “ecr” ise ahiretteki karşılığı ifade etmek için kullanılır.¹¹³⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de tekil ve çoğul olarak 108 yerde geçen “ecr” kökü,¹¹³⁷ bu ayetlerde daha çok “mükâfat”, bazen da “ceza/karşılık” anlamına gelir.¹¹³⁸ Ayrıca “ecr” kökünün Kur’an’da geçtiği yerlere göre “mehir”,¹¹³⁹ Cennet¹¹⁴⁰ ve ücret¹¹⁴¹ anlamlarında da kullanılmıştır.¹¹⁴²

Allah’a inanma ve salih amel işleme, sabretme, karz-ı hasende bulunma, Allah’tan sakınma (ittika), iyilik yapma vb. güzel davranışlara verilecek ücret Kur’an’da “ecr-i azîm (büyük ücret)”,¹¹⁴³ “ecr-i kebîr (büyük ücret)”,¹¹⁴⁴ “ecr-i kerîm (şerefli ücret)”,¹¹⁴⁵ “ecr-i gayr-i memnûn (kesintisiz ecir)”,¹¹⁴⁶ “ecr-i hasen (güzel ücret)”,¹¹⁴⁷ ve “ecr-i gayr-

¹¹³³ Ahzab, 33/24 ve 73.

¹¹³⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 60; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 26.

¹¹³⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 12.

¹¹³⁶ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 131-132.

¹¹³⁷ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Ecr” md.

¹¹³⁸ Âl-i İmrân, 3/185.

¹¹³⁹ Nisâ, 4/24-25.

¹¹⁴⁰ Nisâ, 4/40.

¹¹⁴¹ Hûd, 11/51.

¹¹⁴² Bağçeci, Muhittin, “Ecir” md., *DİA*, İstanbul 1994, X, 383.

¹¹⁴³ Maide, 5/9.

¹¹⁴⁴ Hud, 11/11.

¹¹⁴⁵ Hadid, 57/11.

¹¹⁴⁶ Fussilet, 41/8.

¹¹⁴⁷ Fetih, 48/16.

i hisâb (hesapsız ecir)”¹¹⁴⁸tamlamalarıyla nitelenmiştir. Kur’an’da, Allah Teâlâ’nın; müminlerin, muhlislerin ve muhsinlerin, kitaba sınıksız sarılıp namazı kılanların ecirlerini zayi etmeyeceğini¹¹⁴⁹ ve iman edip sakınanlar için ahiretteki ücretin daha hayırlı olduğunu bildirilmiştir.¹¹⁵⁰ Allah, sabreden ve salih amel işleyen müminlere ücretlerini yaptıklarının en güzeliyle,¹¹⁵¹ iyilik (hasene) yapanlara on katı ile¹¹⁵² Allah yolunda yapılan infaka yedi yüz katı ile¹¹⁵³ ve Allah’a karşı gelmekten sakınan, iyilik yapan ve sabredenlere hesapsız derecede¹¹⁵⁴ ecir vereceğini açıklamıştır. Ayrıca Nisa suresinde Yüce Allah’ın zerre kadar haksızlık etmeyeceği ve zerre miktarı bir iyilik olsa onu kat kat yapacağı ve kendi katından büyük bir mükâfat vereceği ifade edilmiştir.¹¹⁵⁵ Bu ayetlerde anlatılanların yanı sıra Kur’an’da takvâ sahibi müminlere, musibetlere ve zorluklara katlanıp sabredenlere, Allah yolunda savaşanlara, Allah’ı çok zikredenlere, ilâhî buyruklara uyanlara, suçluları bağışlayıp barışı sağlayanlara, fakirleri gözetip yardımda bulunanlara, namaz kılanlara ve zekât verenlere âhirette, hiçbir zaman kesintiye uğramayan büyük ecirler verileneceği belirtilir.¹¹⁵⁶ Yine “ecr” kökünün yer aldığı bazı ayetlerde peygamberlerin tebliğ ve davet görevleri için bir ücret istemedikleri ifade edilmiş, ecirlerini âlemlerin rabbinden alacakları¹¹⁵⁷ bildirilmiştir.¹¹⁵⁸

Ecr sözcüğü, Kur’an’da bazı yerlerde azap kavramına karşıt bir şekilde kullanılmıştır. Azap kavramıyla ecr kelimesinin zıt konumda kullanıldıkları Al-i İmran, 3/56-57’de, inkâr edenlerin hem dünyada hem de ahirette şiddetli bir azaba çarptırılacağı, iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan kimselere ise Yüce Allah’ın hak ettikleri mükâfatı (ucûr) eksiksiz vereceğine işaret edilir. “Azap” la “ecr”in tam bir karşıtlık içerisinde kullanıldığı yerlerden biri de Fatır suresindedir: *الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ* “*İnkâr edenler için çetin bir azap vardır; iman edip dünya ve âhirette yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat*

¹¹⁴⁸ Zümer, 39/10.

¹¹⁴⁹ Al-i İmran, 3/171; Araf, 7/170; Tevbe, 9/120.

¹¹⁵⁰ Yusuf, 12/57.

¹¹⁵¹ Nahl, 16/96-97.

¹¹⁵² En’am, 6/160.

¹¹⁵³ Bakara, 2/261.

¹¹⁵⁴ Zümer, 39/10.

¹¹⁵⁵ Nisa, 4/40.

¹¹⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/172 ve 179; Mâide, 5/9; Fâtır, 35/7; Fussilet, 41/8; Hadîd, 57/18.

¹¹⁵⁷ Hûd, 11/51; Şuarâ 26/109; Sebe, 34/47; Sâd, 38/86.

¹¹⁵⁸ Geniş bilgi için bk. Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 132-133.

vardır.”¹¹⁵⁹ Bu ayette de Al-i İmran, 3/56-57’de olduğu gibi “iman-küfr” ile “ecr-azap”ın karşıt bir şekilde kullanıldıkları görülür. “Ecr” kökü ile azabın karşıt bir biçimde yer aldığı diğer iki ayette ödül-ceza dengesini görmek mümkündür. Hz. Peygamber (sav)’in hanımlarının uyarıldığı Ahzab suresinde, açık bir hayâsızlık yapmaları durumunda iki kat azaba çarptırılacakları, Allah’a ve Resulü (sav)’e itaat edip güzel şeyler yapmaları durumunda da hak ettikleri karşılığın (ecr) iki kere verileceği vurgulanır.¹¹⁶⁰ Muhatap kitlenin Hudeybiye seferine katılmayanların olduğu Fetih, 48/16. ayette, ayrıca Nisa, 4/150-152, 161-162’de “ecr” sözcüğü, azap kavramının zıddı bir pozisyonadadır.

2.2.5. Afv/Af (العفو): “Afv” kökünün temel anlamı “bir şeyi terk etmek”, “Allah’ın cezalandırmaya müstahak olan insanı terk etmesi/bırakması (cezalandırmaması)” ve “bir şeyi talep etmek”tir.¹¹⁶¹ İbn Manzûr’a göre ise “el-afvu” (العفو) nun asıl anlamı “silmek ve kazımak”tır.¹¹⁶² el-Afvu (العفو) sözcüğü, terim olarak “kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme” şeklinde tanımlanır.¹¹⁶³

“Afv” maddesi, Kur’an’da değişik kalıp ve çekimleriyle birlikte 35 defa geçmiştir.¹¹⁶⁴ Çoğunlukla Allah’a nispet edilirse de insanların bir fiili ve eylemi olarak kullanıldığı da olmuştur.¹¹⁶⁵ “Afv” maddesi Kur’an’da kullanıldığı yere göre “fazlalık”,¹¹⁶⁶ “terk etmek/bırakmak”¹¹⁶⁷ ve “bizzat affetmek”¹¹⁶⁸ manalarını ifade eder.¹¹⁶⁹

Afv kelimesi Kur’an’da, azabın karşıtı olan tevbe (tâbe),¹¹⁷⁰ fazl,¹¹⁷¹ sözcüklerle beraber kullanıldığı gibi azapla yakın anlamlı olan “mevbikun” (yûbikhünne)¹¹⁷² kelimesiyle zıt bir konumda yer almıştır. Afv kökünden alınan ve “esmâ-i hüsnâ”dan

¹¹⁵⁹ Fatır, 35/7.

¹¹⁶⁰ Ahzab, 33/30-31.

¹¹⁶¹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, II, 258; İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 667.

¹¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Azap*, XV, 72.

¹¹⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Azap*, XV,72; Çağrııcı, Mustafa, “Af” md., *DİA*, İstanbul 1988, I, 394.

¹¹⁶⁴ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Afv” md.

¹¹⁶⁵ Bakara, 2/237; Nur, 24/22.

¹¹⁶⁶ Bakara, 2/219.

¹¹⁶⁷ Bakara, 2/187 ve 237.

¹¹⁶⁸ Al-i İmran, 3/155; Tevbe, 9/43.

¹¹⁶⁹ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 335-336.

¹¹⁷⁰ Bakara, 2/187.

¹¹⁷¹ Al-i İmran, 3/152.

¹¹⁷² Şura, 42/34.

olan “afuvv” kavramı, beş ayette geçer. Dördünde “gafur” ismiyle birlikte¹¹⁷³ bir yerde de “kadîr” ismiyle beraber kullanılmıştır.¹¹⁷⁴

Afv kelimesinin geçtiği ayetlerde, Allah’ın affediciliğinden bahsedilir ve affetmenin ilâhi bir sıfat olduğu vurgulanır.¹¹⁷⁵ Ayrıca insanların da aynı şekilde affetmeleri ve affedici olmaları istenir.¹¹⁷⁶ Al-i İmran suresinde, takva sahibi insanların özellikleri arasında olanların “insanları affedici olmaları” zikredilir.¹¹⁷⁷ Affedici ve bağışlayıcı olan insanlar Allah da bağışlar.¹¹⁷⁸ Allah’ın affetmesi, suçları affetmekle birlikte dini yükümlülükleri hafifletme ve kolaylaştırma konusunda da kendini gösterir.¹¹⁷⁹

“Afv” kökü, Kur’an’da bir ayette azap kavramının zıddı olarak kullanılmıştır. Münafıkların karakteri ve davranışları hakkında bilgiler içeren bir bağlamda yer alan Tevbe, 9/66’da, “afv” kavramıyla azap tam bir karşıtlık içerisinde kullanılır:

“Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden (tövbe eden) bir zümreyi affetsek bile, suçlarında ısrar etmeleri sebebiyle, diğer bir zümreye azap edeceğiz.”

Bu ayetten önce münafıkların, asıl Allah’ı ve Resülü (sav)’i hoşnut etmeleri gerekirken müminleri hoşnut etmek için Allah’a yemin ettiklerine, Allah’ın bir sure indirerek kalplerindeki nifak ve inkârcılığı yüzlerine vuracak olmasından endişe duyduklarına ve Allah’la, ayetleriyle ve elçisiyle alay ettiklerine yer verilir.¹¹⁸⁰ Burada ise günahlara batmış münafıklardan bir kısmının affedilebileceğine işaret edilmektedir. Tefsirlerde “tâife” ile (affedilen grubun) kimlerin kastedildiğine ilişkin farklı görüşlere yer verilir.¹¹⁸¹ Bu ifadeyle, “münafıklardan daha sonra kim iman eder ve tövbe ederse Allah onları affeder”, şeklindeki yorumun daha makul olduğu görülmektedir.¹¹⁸² Zemahşerî ise Yüce Allah’ın, tövbe etmeye yanaşmayıp nifakta ısrar eden münafıkları cezalandırmada acele davranacağına, ancak o münafıklardan Allah’ın Elçisi (sav)’e

¹¹⁷³ Nisâ, 4/43; Hac, 22/60; Mücadele, 58/2.

¹¹⁷⁴ Nisâ, 4/149.

¹¹⁷⁵ Bakara, 2/52, 187, Al-i İmran, 3/152 ve 155; Mücadele, 58/2; Şura, 42/30.

¹¹⁷⁶ Nisa, 4/149; Bakara, 2/109.

¹¹⁷⁷ Al-i İmran, 3/134.

¹¹⁷⁸ Nur, 24/22.

¹¹⁷⁹ Bakara, 2/187; Maide, 5/101; Nisa, 4/43.

¹¹⁸⁰ Tevbe, 9/62-65.

¹¹⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 546-547.

¹¹⁸² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 546-547; Mâtûridî, *Te’vilât*, V, 421.

eziyet etmeyen ve alay etmeyenleri cezalandırma konusunda acele etmeyeceğine işaret eder.¹¹⁸³

2.2.6. Fazl (الفضل): Temel anlamı “artma/fazlalaşma” olan “fdl” kök fiilinin mastarı fazl (الفضل) sözcüğü, “ziyade/artma” ve “hayır/iyilik” anlamlarını ifade eder.¹¹⁸⁴ “Fazl” ve “fadîletü” (الفضيلة) kelimeleri naks (azalma/eksilme) ve nakîsa (eksiklik) kelimelerinin karşıtıdır.¹¹⁸⁵ Ragıb el-İsfahânî, “el-fazl” kelimesini, “bir şeyin yeterli miktardan çok olması” şeklinde tanımladıktan sonra övülen fazl/artış (ilmin ve yumuşak huyluluğun artması gibi) ve yerilen fadl/artış (öfkenin gerekenin üzerinde artması gibi) olarak iki kısma ayırır. Genellikle olumlu fazlalığı ifade etmek üzere “fazl”, olumsuz olanı ifade etmek üzere de “fuzûl” kelimesi kullanılır.¹¹⁸⁶

“Fzl” kökü, Kur’an-ı Kerim’de isim ve fiil kullanışlarıyla 104 defa geçmiştir.¹¹⁸⁷ Fazl ve bu kökten türeyen diğer kelimelerin büyük bir kısmı Allah’ın genel olarak varlıklar âlemine, bütün insanlara, inananlara ve özel olarak da Muhammed ümmetine, ayrıca belli kişi veya zümrelere karşı maddî ve mânevî lutuf ve cömertliğini ifade eder.¹¹⁸⁸ Bir ayette Allah ve Resulü (sav)’e itaat edenlerin, O’nun kendilerine nimet verdiği peygamberler, siddîklar, şehidler ve sâlihlerle beraber olacağı belirtildikten sonra “Bu Allah’ın bir fazlıdır” denilir.¹¹⁸⁹ Başka bir ayette de Allah tarafından sevilme ve O’nu sevmenin, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve güçlü olmanın, Allah yolunda cihat etmenin ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmamanın, Allah’ın sadece dilediği kimselere nasip ettiği birer lütuf¹¹⁹⁰ olduğu değerlendirilir. Nisa suresinde, Allah Teâlâ’nın, malları ve canları ile cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldığı ifade edilir.¹¹⁹¹ Ahirette ise bu derece ve üstünlük farklarının daha da büyük olacağı belirtilir.¹¹⁹²

¹¹⁸³ Zamehşerî, *el-Keşşâf*, II, 288.

¹¹⁸⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 838.

¹¹⁸⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 892; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, XI, 524.

¹¹⁸⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 493.

¹¹⁸⁷ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Fdl” md.

¹¹⁸⁸ Çağrıncı, Mustafa, “Fazl” md., *DİA*, İstanbul 1995, XII, 271.

¹¹⁸⁹ Nisâ, 4/69-70.

¹¹⁹⁰ Mâide, 5/54.

¹¹⁹¹ Nisâ, 4/95.

¹¹⁹² İsrâ, 17/21. Geniş bilgi için bk. Çağrıncı, “Fazl” md., XII, 271-272.

Allah'ın “fazl sahibi” olduğu birçok ayette ifade edilir. Kur'an'da bazı ayetlerde Allah Teâlâ'nın insanlara karşı fazl sahibi (zû fazlin ale'n-nâs),¹¹⁹³ bir ayette âlemlere karşı fazl sahibi (zû fazlin ale'l-âlemîne)¹¹⁹⁴ ve birçok ayette ise mutlak olarak büyük lütuf ve ihsan sahibi (zü'l-fazl'il-azîm)¹¹⁹⁵ olduğu beyan edilmiştir. Ayrıca Al-i İmran süresinde müminlere karşı fazl sahibi (zû fadlin ale'l-mü'minîne)¹¹⁹⁶ olduğu bildirilir.

Fazl sözcüğü, azaba mukabil olarak kullanılan kelimelerden biridir. Her iki kökün aynı ayette veya aynı bağlamda geçtiği ayetler üzerinde düşünüldüğünde, bu iki kavram arasındaki karşıtlık net bir şekilde görülür. “İman edip salıp amel işleyenler” ile “Allah'a kulluktan yüz çeviren ve büyülenenler”in aynı ayette ve zıt konumda anlatıldığı Nisa, 4/173'de geçen “fadl” sözcüğü, azap kavramının mukabilidir:

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيَعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir...”

Bu ayetin dışında başka ayet ve bağlamlarda da azapla “fazl”ın birbirlerinin karşıtı bir şekilde kullanıldığı görülür. Şura suresinde, Allah'a iman edip imanlarına yaraşır şekilde işler yapanların dualarının kabul edileceğine ve kendilerine Allah'ın lütfundan hak ettiklerinden daha çok verileceğine, kâfirlerin şiddetli bir azaba çarptırılacaklarına işaret edilirken, “fazl-azap” kavramları birbirlerine zıt konumda kullanılırlar.¹¹⁹⁷ Duhan suresinde de şirkten ve Allah'ın emirlerine itaatsizlikten sakınanların¹¹⁹⁸ cehennem azabından korunmaları Allah'ın bir fazl (lütfu) olarak değerlendirilir.¹¹⁹⁹

2.2.7. Fevz(الفوز): Sözlükte “kurtulmak” ve “helak olmak”¹²⁰⁰ gibi karşıt iki anlama sahip “fvz” kökünden olan el-fevz (الفوز), Ragıb el-İsfahânî tarafından “selamete kavuşmanın yanı sıra hayır kazanma/elde etme” biçiminde tanımlanır.¹²⁰¹ İnsanın dünyadaki davranışlarına göre bir açıdan helâk olması, bir başka açıdan da dünya yüklerinden kurtulup ebedî nimetlere kavuşması sonucunu doğurduğu için ölüm

¹¹⁹³ Neml, 27/73; Yunus, 10/60; Mümin, 40/61; Bakara, 2/243.

¹¹⁹⁴ Bakara, 2/251.

¹¹⁹⁵ Bakara, 2/205; Al-i İmran, 3/74; Enfal, 8/29.

¹¹⁹⁶ Al-i İmran, 3/152.

¹¹⁹⁷ Şura, 42/26.

¹¹⁹⁸ Duhan, 44/51

¹¹⁹⁹ Duhan, 44/56-57. Ayrıca “azap-fadl”ın karşıt kullanımı için bk. Hud, 11/3; Nur, 24/14.

¹²⁰⁰ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 822.

¹²⁰¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 500.

hadisesi, ayrıca hem kurtulma ümidi hem de kaybolma korkusunu vermesi sebebiyle çöl ve sahrâ için de aynı kavramın kullanıldığı kaydedilir.¹²⁰²

Kur’ân-ı Kerîm’de isim, fiil ve mastar olmak üzere 29 defa tekrarlanan “fvz” kökü, on dokuz yerde fevz,¹²⁰³ üç yerde aynı anlamdaki mefâz, mefâze şeklinde geçmektedir.¹²⁰⁴ Ayrıca fevz kelimesi “büyük” manasındaki azîm,¹²⁰⁵ kebîr¹²⁰⁶ ve “apaçık” anlamındaki mübîn¹²⁰⁷ sıfatlarıyla nitelenmiştir. Bu kökten türemiş olan fâizûn (felah ve başarıya erenler)¹²⁰⁸ Kur’an’da sadece müminleri nitelemek amacıyla kullanılmıştır. Fevz sözcüğü, genel itibariyle Kur’an’da “dünyada iyilik elde etme ve ahiret hayatında mutluluk ve saadet” anlamında kullanılmıştır.¹²⁰⁹ Başka bir deyişle bir ayette görülen “ganimet elde etme”¹²¹⁰ anlamı dışında “fevz”in Kur’an’daki bütün kullanımlarının “ebedî ve uhrevî kurtuluş” manasına geldiğini söylemek mümkündür.¹²¹¹

“Fvz” kökünün geçtiği ayetlerde kurtuluşa götüren bazı olumlu davranışlara yer verilir. Buna göre iman eden,¹²¹² Allah ve Resulü (sav)’e itaat eden¹²¹³ ve Allah’tan korkan (haşyet) ve ona karşı gelmekten sakınan (ittika),¹²¹⁴ dosdoğru olan,¹²¹⁵ sabreden,¹²¹⁶ mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda çalışan ve savaşıyor,¹²¹⁷ Allah’ın rahmet ettiği, razı olduğu ve cehennemden koruduğu¹²¹⁸ cennet halkı¹²¹⁹ kurtuluşa eren kimselerdir.¹²²⁰

“Fvz” kökü, mağfiret, merhamet ve tövbe gibi azapla karşıt bir biçimde geçen kelimelerden biridir. Azap-fevz zıtlığı bazen aynı ayet içerisinde görülmekte, bazen de

¹²⁰² İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 822; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 500; Bebek, Adil, “Fevz” md., *DİA*, İstanbul 1995, XII, 506.

¹²⁰³ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Fvz” md.

¹²⁰⁴ Al-i İmran, 3/188; Zümer, 39/61; Nebe, 78/31.

¹²⁰⁵ Nisa, 4/13 ve 73; Maide, 5/119; Tevbe, 9/72, 89, 100 ve 111; Ahzab, 33/71; Safat, 37/60; Mümin, 40/9; Duhan, 44/57; Fetih, 48/5; Hadid, 57/12; Saf, 61/12; Teğabun, 64/9.

¹²⁰⁶ Buruç, 85/11.

¹²⁰⁷ En’am, 6/16; Casiye, 45/30.

¹²⁰⁸ Tevbe, 9/20; Müminun, 23/111; Nur, 24/52; Haşr, 59/20.

¹²⁰⁹ Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 391.

¹²¹⁰ Nisâ 4/73.

¹²¹¹ Bebek, “Fevz” md., XII, 506.

¹²¹² Tevbe, 9/72.

¹²¹³ Ahzab, 33/71.

¹²¹⁴ Nur, 24/52.

¹²¹⁵ Maide, 5/119.

¹²¹⁶ Müminun, 23/111.

¹²¹⁷ Tevbe, 9/20 ve 88-89.

¹²¹⁸ En’am, 6/16; Mümin, 40/9; Maide, 5/119.

¹²¹⁹ Haşr, 5/20.

¹²²⁰ Bk. Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 183.

birbirini takip eden ayetler konu bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde kendini göstermektedir. Nisa suresinde Allah'a ve elçisine itaat edenlerin altlarından ırmaklar akan ve içinde sürekli kalacakları cennetlere sokulacakları ve bunun da büyük bir başarı ve kurtuluş olduğu (el-fevzü'l-kebîr),¹²²¹ Allah'a ve Elçisi (sav)'e karşı gelen, O'nun sınırlarını aşanların da içinde sürekli kalacakları ateşe sokulacakları ve bunun da onlar için alçaltıcı bir azap olduğu (azâb-ı muhîn) vurgulanır.¹²²² Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenlere cehennem azabı, yakıcı azabın verileceği, ancak iman edip dünya ve âhîret için yararı işler yapanlara altından ırmaklar akan cennetlerin verileceği ve bunun büyük kurtuluş (el-fevzü'l-kebîr) olduğunu ifade eden ayetlerde de aynı karşıtlığı görmek mümkündür.¹²²³

2.2.8. Hüsn (الحسن): Temel anlamı “güzel olmak” olmak anlamında ve çirkinliğin (kubh) karşıtı¹²²⁴ olan “hsn” fiil kökünün mastarı olan hüsn (الحسن) kelimesini Râgıb el-İsfahânî, “güzel olan, rağbet edilen şey” diye tanımladıktan sonra “hüsn”ün, akıl tarafından beğenilen, heva tarafından beğenilen ve duyu tarafından beğenilen, biçiminde üçe ayrıldığını belirtir.¹²²⁵

“Hsn” kökü, Kur'an'da fiil, isim ve mastar formlarıyla 194 defa tekrar etmiştir.¹²²⁶ İbnü'l-Cevzî Kur'an'da, güzelliğinde eksiklik bulunmayan şeylerin yanı sıra, iyiliği kötülüğünden daha çok olan şeylere “hasene”, bunların karşıtına da seyyie denildiğini ifade eder.¹²²⁷ Bu iki zıt kavram (hasene-seyyie), Kur'an'da kullanıldıkları yerlere göre “tevhid-şirk,¹²²⁸ zafer-hezimet,¹²²⁹ bolluk-kıtlık,¹²³⁰ âfiyet-belâ,¹²³¹ iyi söz-kötü söz,¹²³² iyi iş-kötü iş”¹²³³ gibi anlamları ifade eder.¹²³⁴

¹²²¹ Nisa, 4/13.

¹²²² Nisa, 4/14.

¹²²³ Buruç, 85/10-11. Ayrıca “azap-fevz”in karşıt bir şekilde kullanıldıkları şu ayetlere de bakılabilir. (Al-i İmran, 3/188; En'am, 6/15-16; Tevbe, 9/89-90 ve 100-101; Saffat, 37/59-60; Duhan, 44/56-57; Hadid, 57/12-13.)

¹²²⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 262.

¹²²⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 155. Ayrıca bk. Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 410.

¹²²⁶ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Hsn” md.

¹²²⁷ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. s. 259.

¹²²⁸ Neml, 27/89-90; Kasas, 28/84;

¹²²⁹ Al-i İmran, 3/120; Nisa, 4/79.

¹²³⁰ Araf, 7/131. Ayrıca bk. Araf, 7/95 ve 168.

¹²³¹ Ra'd, 13/6.

¹²³² Kasas, 28/54.

¹²³³ En'am, 6/160.

¹²³⁴ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücuuh*, s. 26-27; Dâmegânî, *el-Vücuuh*, s. 172-173; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. s. 259-260.

Kur'an-ı Kerim'de "azap-hüsn" sözcüklerinin karşıt bir şekilde kullanımı yaygın olmamakla birlikte, bazı ayetlerde bu iki sözcüğün birbirlerine mukabil bir şekilde geçtikleri görülmektedir. Azap-hüsn kelimelerinin Zü'l-Kayneyn'e nispet edildiği Kehf, 18/86'da, birbirlerine tam bir zıt konumda kullanıldıkları müşahede edilir:

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّمَا أَنْتُعَذِّبُ
وَإِنَّمَا أَنْتُتَّخِذُ فِيهِمْ حُسْنًا "Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu. Orada (kâfir) bir kavim gördü. "Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırısın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın" dedik."

Ayette geçen "azap ve hüsn" sözcükleri dini anlamda değil, azap kavramı, "öldürme" "hüsn" ise "hayatta bırakma" şeklinde anlaşılmıştır. Zu'l-Karneyn, inkârlarına devam etmeleri durumunda, onlara azap etme veya affetme arasında muhayyer bırakılmıştır.¹²³⁵

Yine Kehf, 18/87-88. ayetlerde de azap-hüsn zıtlığını görmek mümkündür. Fetih suresinde ise "ecran hasenen" (güzel ecir/mükâfat) tamamlamasıyla "azaben elimen" tamlamalarının zıtlığı vardır. Bu ayette, Allah'ın savaş konusundaki çağrısına kulak verenlere güzel bir karşılık/ödül verileceği, eğer bu çağrıya arkalarını döner ve cihattan kaçarlarsa acı veren bir azaba çarptırılacakları ifade edilir.¹²³⁶

2.2.9. Sekîne (السكينة): Temel anlamı "bir yere yerleşmek, (hareketin ardından) sabit kalma" anlamında ve "hareket, düzensizlik/kargaşa"nın karşıtı olan¹²³⁷ "skn" kökünden alınan "sekîne" sözcüğü, "ağır başlılık, vakar, rahmet, güven, kişiyi teskin eden şey" anlamlarını ifade eder.¹²³⁸

"Skn" kökü, isim ve fiil çekimleriyle 96 yerde tekrar eder.¹²³⁹ Sekîne kelimesi ise 6 ayette geçer. "Sekîne"nin yer aldığı beş ayette Allah'ın Hz. Peygamber (sav) ile müminlerin üzerine ya da kalplerine huzur indirdiği ve onları (meleklerden oluşan) ordularla ve zaferle desteklediği belirtilir.¹²⁴⁰ Sekîne, aynı zamanda Kur'an'da azabın karşıtı pozisyonunda kullanılan kelimelerden biridir. Çünkü sekîne Allah'ın Hz. peygamber (sav) ve müminlere bir yardımı iken, azap ise inkârcılara takdir ettiği bir

¹²³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 168.

¹²³⁶ Fetih, 48/16. Ayrıca "azap-hüsn" zıt kullanımı için bk. Bakara, 2/201; Araf, 7/156.

¹²³⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 486; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 311.

¹²³⁸ Gürkan, Salime Leyla, "Sekîne" md., *DİA*, İstanbul 2009, XXXIX, 329; Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 585.

¹²³⁹ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "Skn"md.

¹²⁴⁰ Teybe, 9/26 ve 40; Fetih, 48/4, 18 ve 26. "Sekîne"nin geçtiği diğer ayette de İsrâiloğulları'na ait sandığın içinde kendileri için rablerinden bir sekînenin, ayrıca Mûsâ ve Hârûn hanedanlarından bir kalıntının bulunduğu işaret edilmektedir. (Bakara, 2/ 248)

cezadır. Huneyn savaşının konu edildiği Tevbe, 9/26. ayette, Yüce Allah'ın Elçisi (sav)'e ve müminlere sekine (güven duygusu ve iç huzuru)¹²⁴¹ indirdiği, görünmez ordularla onları desteklediği, kefirleri de azaba uğrattığı ifade edilirken sekîne-azap karşıt konumda kullanılmışlardır:

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ حُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ “Sonra Allah, Resûlü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır.”

Aynı ayette olmamakla beraber Fetih suresinde de azap-sekîne kavramlarının zıt konumda oldukları söylenebilir. Söz konusu bu ayetlerde, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine sekîne indirildiği,¹²⁴² mümin erkek ve mümin kadınların altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirildikleri ve onların kötü fiillerinin üzerinin örtüldüğü;¹²⁴³ Allah hakkında kötü zan besleyen münafık ve müşriklerin de azaba çarptırıldıkları ifade edilir.¹²⁴⁴

2.2.10. Nasr (النصر): Sözlükte “(hayırlı bir şeyi) vermek, destek vermek, zafer vermek ve yardım etmek”¹²⁴⁵ anlamlarına gelen “nsr” kökü, Kur'an-ı Kerim'de değişik türevleriyle 143 defa kullanılmıştır.¹²⁴⁶ “Nsr” maddesinin yer aldığı ayetlerde, Allah Teâlâ'nın, ayetlerini inkâr eden kavimlere karşı peygamberleri desteklediğine,¹²⁴⁷ müminlerin O'ndan yardım istediğine¹²⁴⁸ ve müminlere yardımı kendisine gerekli kıldığına,¹²⁴⁹ zafer ve yardımın ancak Allah'tan olacağına,¹²⁵⁰ Allah'ın yardım ettiğine galip gelebilecek kimsenin olamayacağına,¹²⁵¹ dinine yardım edenlere Allah'ın da yardım edeceğine,¹²⁵² sahte tanrıların hiçbir surette yardım edemeyeceklerine¹²⁵³ vb. işaret edilir.¹²⁵⁴

¹²⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 395.

¹²⁴² Fetih, 48/4.

¹²⁴³ Fetih, 48/5.

¹²⁴⁴ Fetih, 48/6. Ayrıca bk. Fetih, 48/17-18.

¹²⁴⁵ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 1030; İsfahânî, *el-Müfredât*, s.639; Topaloğlu, Bekîr, “Nasîr” md, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 412.

¹²⁴⁶ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Nsr” md.

¹²⁴⁷ Enbiya, 21/77; 90/40.

¹²⁴⁸ Bakara, 2/286.

¹²⁴⁹ Rum, 30/47.

¹²⁵⁰ Enfal, 8/10.

¹²⁵¹ Al-i İmran, 3/160.

¹²⁵² Muhammed, 47/7.

¹²⁵³ Mülk, 67/20.

¹²⁵⁴ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Nsr” md.

“Nsr” kökü, Kur’an’daki kullanımını ve anlamı dikkate alındığında azapla zıtlık ilişkisi içerisinde olan kavramlar grubuna dâhil olduğu anlaşılır. Özellikle müminlerin müşriklere karşı savaşa teşvik edildiği Tevbe, 9/14’de “azap-nasr”ın tam bir karşıtlık içerisinde olduğu görülmektedir: *“فَاتْلُوهُمْ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ”* *“Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın.”*¹²⁵⁵ Bu ayette “azap verme”den kasıt “öldürme, esir alma ve müşriklerin mallarının ganimet olarak alınması” şeklinde dünyevi cezalandırmadır.¹²⁵⁶ Fahrettin Râzî, bu ayetle *“Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.”*¹²⁵⁷ mealindeki ayet arasında bir çelişkinin olmadığını belirtir. Çünkü Enfal, 8/33’le “kökünü kazıma” türü bir azap kastedilirken, Tevbe, 9/14’de geçen azapla “öldürme, onlarla savaşma” şeklinde bir azap çeşidi murad olunmuştur.¹²⁵⁸

2.2.11. Rıdvân (الرضوان): Sözlükte “razı olma/hoşnut olma” anlamında ve “kızgınlık/öfke” nin karşıtı olan¹²⁵⁹ “rdy” kökünden mastar-isim olan “rıdvân” sözcüğü bir ayette azabın karşıtı olarak yer almıştır.¹²⁶⁰ “Rdy” kökü değişik kalıplarıyla 73 yerde geçer.¹²⁶¹ Bunların on üçü rıdvân şeklinde olup Allah’ın zâtıyla ilgilidir. Râgıb el-İsfahânî, “rdy” fiil kökünden alınan “rıdvân”ın çokluk manası taşıdığını ve bu sebeple Kur’an’daki kullanılıştaki Allah’a tahsis edildiğini ifade eder.¹²⁶² Ayetlerden anlaşıldığı üzere Allah’ın razı olduğu kullar ashap ve onları izleyenler,¹²⁶³ Bey’atürriğvân’da bulunanlar,¹²⁶⁴ Allah ve Resulü (sav)’e düşman olanları sevmeyenler,¹²⁶⁵ yaratana ve yaratılmışlara karşı özünde ve sözünde doğru olanlar,¹²⁶⁶ iman edip sâlih amel

¹²⁵⁵ Tevbe, 9/14. Ayrıca bk. Bakara, 2/86; Tevbe, 9/25-26; Zümer, 39/54; Fussilet, 41/16; Nisa, 4/173.

¹²⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, V, 310; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVI, 3.

¹²⁵⁷ Enfal, 8/33.

¹²⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, s. 16/3.

¹²⁵⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 406; Bulut, Halil İbrahim, “Rızâ” md., *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 55.

¹²⁶⁰ Hadid, 57/20.

¹²⁶¹ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Rdy” md.

¹²⁶² İsfahânî, *el-Müfredât*, s.261.

¹²⁶³ Tevbe, 9/100.

¹²⁶⁴ Feth, 48/18.

¹²⁶⁵ Mücâdele, 58/22.

¹²⁶⁶ Mâide, 5/119.

işleyenlerdir.¹²⁶⁷ Allah'ın razı olmadığı insanlar ise iman ve itaatten uzaklaşan¹²⁶⁸ kimselerdir.¹²⁶⁹

Azap kavramıyla “rıdvân” bir ayette karşıt konumda geçmiştir. Dünya hayatıyla ahiretin mukayese edildiği Hadid suresinde, önce dünya hayatının “bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, insanların arasında bir övünme ve mal ve evlâta çokluk yarışı”ndan ibaret olduğu; dünyanın tıpkı “yağmur suyuyla bitip yeşeren bitkilerin kuru ot ve saman haline gelmesi”ne benzediği ifade edildikten sonra ayet şöyle devam eder: *وَفِي الْأَجْرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ* “...Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.”¹²⁷⁰ Görüldüğü ayette şiddetli azapla (azâb-ı şedîd) mağfiret ve rıdvân zıt bir biçimde kullanılmıştır.

Bu kelimelerin dışında “tövbe ederek ve içtenlikle amel ederek Allah'a yönelme”¹²⁷¹ anlamına gelen “inâbe” sözcüğünün, Zümer, 39/54. ayette azaba mukabil bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir. Söz konusu ayette muhataplardan azap gelip çatmadan Rablerine yönelmeleri ve tövbe ederek O'na teslim olmaları istenir.

2.3. Azap Kavramıyla Yakın-Anlam veya Zıt-Anlam Dışında İrtibatı Olan Kelimeler

Bu başlık altında değerlendirilen birkaç kelime, azapla yakın-anlam ve zıt-anlam irtibatı dışında bir türlü ilişkisi olan sözcüklerdir. Azapla birlikte kullanılan bu kelimelerin tahlil edilmesi, azap kavramının doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu kapsamda değerlendirilen kelimelerin ilki, birkaç ayette azapla beraber kullanılan “tahfif” sözcüğüdür. “Tahfif (hafifletme)” nin kökü, ağır anlamına gelen “sgl/segîl” fiilinin zıddı bir anlama sahip olan “hff/hafif” dir.¹²⁷² Kur'an'da bazı ayetlerde “tahfif-segîl” zıtlığını görmek mümkündür.¹²⁷³ Kur'an'da bulunduğu pasaja bağlı olarak farklı anlamlar taşıyan “hff” kökü,¹²⁷⁴ bir kısım ayette azapla birlikte kullanılmıştır. “Tahfif”

¹²⁶⁷ Beyyine, 98/8.

¹²⁶⁸ Tevbe, 9/96; Zümer, 39/7.

¹²⁶⁹ Geniş bilgi için bk. Bulut, “Rızâ” md., XXXV, 55-56.

¹²⁷⁰ Hadid, 57/20.

¹²⁷¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 657.

¹²⁷² İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 304; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 202.

¹²⁷³ A'raf, 7/8-9; Müminun, 23/102-103; Karia, 101/6-8.

¹²⁷⁴ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 207.

ile azabın aynı bağlamda yer aldığı ayetlerde, genel olarak işlerine geldiği gibi Tevrat'ın bir hükmünü uygularken bir kısmını uygulamayan (Yahudilerin),¹²⁷⁵ inkârcılıkta direnip kâfir olarak ölenlerin¹²⁷⁶ ve zulmedenler/kâfirler ve müşriklerin¹²⁷⁷ bu davranışlarından dolayı müstahak oldukları azaptan bir azaltma ve hafifletme olamayacağı vurgulanır. Al-i İmran suresinde “iman edip peygamberin hak olduğuna tanık olduktan ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme”¹²⁷⁸ verilecek azap şekillerinin sıralandığı bir bağlamda, söz konusu günahı işleyenlerin lânete ebedî gömülüp gideceklerine, onların azaplarında bir hafifletme olmayacağına ve yüzlerine bakılmayacağına işaret edilir.¹²⁷⁹

Azapla beraber kullanılan kelimelerden biri de “beşşera-tebşîr” fiilidir. Yedi ayette müstahak olanlara “azabın müjdelenmesi”den bahsedilir. Sözlükte tebşîr kelimesi “müjdelemek, sevindirici bir haber vermek” anlamına gelir. Aynı kökten olan “el-bişaretu” kelimesi de “sevindiren haber” anlamına gelir. Çünkü o el-bişâre (sevindiren haber), mutluluğun etkisi/belirtisini “el-beşera”da (derinin dış tarafında) açığa çıkarır.¹²⁸⁰ Tebşîr (müjdelemek) sözcüğü, müjdesi verilen habere bağlı olsun olmasın, genellikle sevinçli (sürûr) şeylerde kullanılır. Ancak bazen keder ve kötü şeylerin haber verilmesi halinde yani şerde kullanılır.¹²⁸¹ Onun şerde kullanılması alay ifade eder. Buna “uslûb-i tehekkumî” denir.¹²⁸² Kur'an'da azap kavramının geçtiği bazı ayetlerde “tebşîr” kelimesi, sözlük anlamının zıddı yönünde kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de, iman sahibi olup iyi işler yapanlar ve zikre (Kur'an'a) uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseler için bu fiille (beşşera-tebşîr) hep güzel nimetler ve ödüllerden söz edilir.¹²⁸³ Ancak inkârcıların çarptırılacağı elem verici azabın müjde ifade eden fiil ile bildirilmesi,¹²⁸⁴ bunca cinayet ve haksızlıktan sonra kendilerine verilebilecek müjdenin

¹²⁷⁵ Bakara, 2/86.

¹²⁷⁶ Bakar, 2/162; Fatır, 35/36.

¹²⁷⁷ Nahl, 16/85.

¹²⁷⁸ Al-i İmran, 3/86.

¹²⁷⁹ Al-i İmran, 3/88.

¹²⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, I, 358; Beyzâvi, *Envâru't-Tenzîl*, I, 59.

¹²⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi*, I, 358.

¹²⁸² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 193; el-Cebûrî, Canân Mansûr Kâzım, *et-Tedavvuru'd-Delâli li'l-Elfâzi fi'n-Nassi'l-Kur'anî (Dirâseten ve Belâğaten)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmiat-ü Bağdat Külliyyetü't-Terbiyeti, Bağdat 2005, s. 75

¹²⁸³ Kehf, 18/2; Ahzab, 33/47; Yasin, 36/11; Saff, 61/13.

¹²⁸⁴ Al-i İmran, 3/21; Nisa, 4/138; Tevbe, 9/3, 34; Lokman, 31/7; Casiye, 45/8; İnşıkak, 84/24. “Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele.” (Nisa, 4/138) ayetinde olduğu gibi el-bişaretü (müjdeleme) hakiki anlamında kullanılmamıştır. Bu ayette müjdenin kullanılması alay etme ve dalga geçmeye amacına yöneliktir. Çünkü “enzir” (uyar) ve “ahbir” (haber ver) yerine “beşşir”(müjdele)

ancak bu kadar olacağını ima eden¹²⁸⁵ ve duyabilecekleri en sevindirici haberin uğrayacakları azap olduğuna dikkat çeken bir istiare türüdür.¹²⁸⁶ Belağat ilminde de övmeye delalet eden lafızların alaya alma, yeme ve ihâne (küçümseme) anlamında kullanılması sanatına “istiâre-i tehakkümüye” denmiştir.¹²⁸⁷

Kur’an’da birçok ayette azapla beraber kullanılan “zevk” (zâge-yezûgu-zevk), bu başlık altında değerlendirebileceğimiz son fiildir. Sözlükte “tatmak” anlamına gelen zevk (الذوق) sözcüğünün geçtiği ayetler incelendiğinde “azabı tatmak”tan bahseden ayetler yanında birçok ayette de başka şeylerin tadılmasına işaret edilir. Ölümü tatmak,¹²⁸⁸ kişinin yaptığı işin vebalini tatması (işlediği günahın cezasını çekmesi),¹²⁸⁹ “be’s”i tatmak,¹²⁹⁰ rahmeti tatmak,¹²⁹¹ nimeti tatmak,¹²⁹² “hizy” tatmak,¹²⁹³ fitneyi tatmak¹²⁹⁴ ve açlık ve korku elbisesini tatmak¹²⁹⁵ vb. bunların bir kısmıdır. Görüldüğü gibi zevk kelimesiyle hem olumlu (rahmeti ve nimeti gibi) hem de olumsuz (hizy ve be’s gibi) şeylerin tadılmasından bahsedilmektedir. Ancak “zevk” sözcüğü, Kur’an’da genellikle azapla beraber kullanılmıştır.¹²⁹⁶

Zevk (الذوق) kelimesi temelde “tadına bakmak için bir şeyin denenmesi” anlamına gelir. Ancak daha sonra bundan mecaz anlam türetilmiş¹²⁹⁷ ve bu kelime, her türlü tecrübe/denemeyi ifade etmek için kullanılır olmuştur.¹²⁹⁸ Halil b. Ahmed, insanın başına gelen her kötü şeyi (mekruh) insanın tattığından bahseder.¹²⁹⁹ Ragıb el-İsfahânî, zevk sözcüğünün “ağızda bir tadın bulunması” anlamında olduğunu belirttikten sonra bu kelimenin, temelde çok yenen (yiyecek ve içecek) ilgili değil, az yenilenlerle

filili kullanılmıştır. Bu ise “istiare-i tehakkümüye” metodudur. Geniş bilgi için bk. el-Cebûrî, *et-Tedavvuru’d-Delâli*, s. 74-75.

¹²⁸⁵ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 528.

¹²⁸⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.62.

¹²⁸⁷ Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009, s. 280; Eren, Cüneyt-Uzunoğlu, Vecih, *Arapça Belâğat*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012, s.87; Bulut, *Belâğat*, s.236.

¹²⁸⁸ Al-i İmran, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/57.

¹²⁸⁹ Maide, 5/95; Haşr, 59/15; Teğabun, 64/5; Talak, 65/9.

¹²⁹⁰ En’am, 7/148.

¹²⁹¹ Hud, 11/9; Rum 30/33, 36 ve 46; Fussilet, 41/50.

¹²⁹² Hud, 11/10.

¹²⁹³ Zümer, 39/26.

¹²⁹⁴ Zariyat, 51/14.

¹²⁹⁵ Nahl, 16/112.

¹²⁹⁶ Al-i İmran, 3/106 ve 181; Nisa, 4/56; En’am, 6/30; Araf, 7/39; Enfal, 8/14, 35, 50; Yunus, 10/52, 70; Hac, 22/9, 22 ve 25; Furkan, 25/19; Secde, 32/14, 20 ve 21; Sebe, 34/12, 42; Saffat, 37/38; Sad, 8; Fussilet, 41/16, 27 ve 50; Ahkaf, 46/34; Kamer, 54/37, 39 ve 48.

¹²⁹⁷ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 390-391

¹²⁹⁸ Ebu’l-Beka, *Külliyât*, s.462.

¹²⁹⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, V, 201; İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 390-391.

(yiyecek ve içecek) ilgili kullanıldığını belirtir. Çünkü çok miktarda alındığında “eklün” sözcüğü kullanılır. Kur’an’da azapla ilgili “zevk” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu kelime, örfte her ne kadar az miktarda yenen şeyler için kullanılsa da çok yenen şeyler için de kullanılabilir.¹³⁰⁰ Ayrıca “zevk/tatmak” sözcüğü, hem Kur’an hem de Arap dili açısından sadece ağız duyusuna has/özü bir fiil değildir.¹³⁰¹ Allah’ın nimetlerine nankörlük edenlere “açlık ve korku elbisesini tattırmak”tan bahseden ayetlerde görüldüğü gibi “zevk” kelimesi, gerçek anlamda kullanılmamıştır.¹³⁰²

Ayrıca bazı çalışmalarda, “*Sonra başının üstüne kaynar su azabından dökün.*” (Deyin ki:) “*Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!?*” (ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ)”)¹³⁰³ ayetinde ifade edilen “azabın tadılması” üslubunda, tehekküm (istihza, alay etme) sanatının olduğu ifade edilir. Çünkü bu ayette medih ifadesi, alay makamında zikredilmiştir.¹³⁰⁴

¹³⁰⁰ İsfahâni, *el-Müfredât*, s.241.

¹³⁰¹ Fîrûzâbâdi, *Besâir*, III, 23.

¹³⁰² Nahl, 16/112.

¹³⁰³ Duhan, 44/48-49.

¹³⁰⁴ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s.280

BÖLÜM 3: AZABIN KUR'AN'DAKİ ANLAM ÇERÇEVESİ

Bu bölümde, azabın geçtiği bağlama göre ifade ettiği anlamlar tespit edilecektir. Bilindiği gibi kelimelerin bir ilk/temel anlamı bir de ilk anlamından tamamen kopmadan yüklendikleri yeni anlamları vardır. Siyak-sibak çerçevesi ve tarihsel bağlam dikkate alınarak belirlenen bu anlam veya anlamlara yan anlam, izafi anlam veya mecazi anlam da denir. Azap kavramı, Kur'an'ın birçok kavramı gibi bulunduğu yere göre (bağlam) ve failinin (öznesinin) değişmesine bağlı olarak yeni/yan anlamlar ifade eden çok anlamlı (vücûh) kelimelerdendir. Ancak bağlama göre yüklendiği anlamlar, azabın kök anlamından kopuk ve bağımsız değildir. Aksine azap kelimesinin, bulunduğu pasaj çerçevesinde yüklendiği anlamlar ile kök anlamı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Daha önce ifade edildiği üzere azap sözcüğü, İslam öncesi şiirde sözlük anlamında kullanılan bir kelime iken, Kur'an'ın kendi sistemi içinde ve mana dünyasında zenginleşen, anlam alanı genişleyen ve Kur'an'ın düşünce sisteminin anlatılmasında anahtar terim rolü üstlenen kavramlardan biri haline gelmiştir.

Semîn el-Halebî, azaba uğratmanın birçok sebebi olmasına bağlı olarak müfessirlerin söz konusu bu kelimeyi bulunduğu yere (bağlam) uygun bir şekilde tefsir ettiklerine işaret eder. Daha sonra azabın içinde bulunduğu pasaja göre farklı anlamlar taşıdığını ifade etmek için ayetlerden örnekler verir.¹ Mesela Müminun, 23/76. ayette geçen azap sözcüğünün “açlık” anlamına geldiğini belirtir: *وَلَقَدْ أَخَذْنَاَهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَاثُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ* “Biz onları çeşitli azaplara da uğrattık. Buna rağmen yine de Rab'lerine boyun eğip O'na yalvarıp yakarmadılar.” Enfal, 8/33. ayette geçen azap kelimesini de “kökünü kesme azabı” şeklinde açıklamıştır: *وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ* “Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.”

Kur'an'da, bir kelimenin farklı yerlerde kazandığı değişik manaları mükerrerleriyle birlikte inceleyen bilim dalı olan el-vücûh ve'n-nezâir² tarzında yazılan bazı kaynaklarda azap kavramının, Kur'an'da bulunduğu siyaka göre birçok anlamda (vücûh) kullanıldığı belirtilir. Örneğin Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* isimli eserinde

¹ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, III, 43.

² Geniş bilgi bk. Mertoğlu, Mehmet Suat, “Vücûh ve Nezâir” md., *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 141-143.

azabın Kur'an'da dokuz anlamda (vücûh) kullanıldığını ifade etmektedir.³ İbnü'l-Cevzî ise *Nüzhetü'l-A'yun*'da, azabın Kur'an'da on anlamda kullanıldığını tespit eder.⁴ Ayrıca bazı çağdaş çalışmalarda bu rakamın on bire çıkarıldığı görülmektedir.⁵ Ancak azap kavramının Kur'an'daki anlamlarını tespit etmek, yani azabın Kur'an'daki anlam çerçevesini belirlemek için “azb” kökünün geçtiği ayetleri ve bu ayetlerin içinde bulunduğu bağlamları dikkate alarak yaptığımız okuma ve incelemeler neticesinde azap kavramını “dünyevî azap”, “kabir azabı”, “uhrevî azap” ve “azabın Kur'an'daki diğer anlamları” şeklinde temelde dört ana başlıkta değerlendirmenin yeterli olacağı kanısına vardık. Çünkü klasik kaynaklarda ve modern çalışmalarda tespit edilen anlamlar (vücûh), netice itibarıyla bu dört başlık altına girmektedir. Diğer taraftan “dünyevî azap”, “kabir azabı”, “uhrevî azap” başlıkları, aynı zamanda azabın aşamalarını oluşturmaktadır.

Bu bölümün özellikle “dünyevî azap” kısmı hazırlanırken sık sık Bölüm 2'de tahlil edilen kelime ve kavramlara atıf yapılacaktır. Çünkü sözü edilen kelimelerin ekseriyeti, geçmişte helak edilen kavimlerin kıssaları bağlamında kullanılmakta ve azaba uğratılan kavimlerin muhatap oldukları ceza türlerini ifade etmektedir.

3.1. Dünyevî Azap

Allah'ın azabı sadece ahiretle sınırlı ya da yalnız bu dünyaya özgü değildir. Tarih boyunca Allah'ın emirlerini kulak ardı eden, şirk koşan, inkârcılıkta ısrar eden birçok toplumun başına geldiği gibi Allah'ın azabı hem bu dünyada gerçekleşir hem de ahirette müstahak olanlara dokunacaktır. Azap kavramının geçtiği ayetler dikkate alındığında azabın açık ve net olarak her iki dünyada da bir hakikat olduğu görülür. Örneğin Al-i İmran suresinde inkâr edenlerin dünyada ve ahirette azaba çarptırılacakları ifade edilirken,⁶ Nur suresinde de inananlar arasında hayâsızlığın (el-fâhişe) yayılmasını arzu eden kimselerin dünya ve ahirette elem dolu bir azaba uğratılacaklarına işaret edilir.⁷ Müşriklerin konu edildiği Ra'd, 13/34. ayette ise onlar için dünya hayatında büyük bir

³ Damegâni, *el-Vücûh*, s. 343-344.

⁴ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, s. 448-451.

⁵ Abdu'l-Âl, *Laftu'l-Azâbi*, s. 118-122.

⁶ Al-i İmran, 3/56.

⁷ Nur, 24/19.

azap olduğu; ahiret azabının ise daha çetin olacağı vurgulanır. Bunun dışında daha birçok ayette bu konuya temas edildiğini görmek mümkündür.⁸

Dünya azabını “uyarı” ve “helâk” (imha eden azap, azâb-ı ist’sâl/kökünü kesen azap) mahiyetinde olmak üzere iki şekilde değerlendirmek mümkündür. Uyarı azabı, Yûnus peygamberin kavminde olduğu gibi ilâhî buyruklara uymayan toplulukların gerçeği görüp kabul etmeleri amacına yönelik maruz bırakıldıkları felâketler türündendir. Kişilerin karşılaştığı hastalık, kıtlık, kuraklık vb. bazı afetleri de bu grup içinde ele almak mümkündür.⁹ Ancak birçok toplumun, helak ve imha azabından önce uyarı niteliğinde gelen kıtlık-darlık, hastalık gibi azaplardan ders çıkarmadıkları ve ıslah olmadıkları da bir gerçektir. “Be’sâu” ve “darrâu” kelimeleri vasıtasıyla anlatıldığı gibi inkârcı ve bozguncu toplumlara helakten (azâb-ı ist’sâl) önce mühlet verilmiş, bu sırada onlar, ıslah olup tövbe etmeleri için uyarı niteliğindeki küçük azaplarla denenmişlerdir. Ancak peygamberlerin davetine kulak vermedikleri, tövbeye yanaşmadıkları ve bozgunculukta ısrar ettikleri için onların kökleri kesilmiş ve tarih sahnesinden silinmişlerdir.¹⁰

Mâturîdî (ö. 333/944), Secde, 32/21. ayetinin tefsiri bağlamında, dünyevî-uhrevî azap mukayesesine yer verir ve söz konusu ayette geçen “yakın azap” tamlamasını, bir takım dünyevî azap şekilleriyle açıkladıktan sonra bu tür dünyevî azapların, küfrün/inkârcılığın azabı olmadığını ifade eder. Çünkü inkârcılığın azabı, ahirette gerçekleşecek olan ebedî, daimi ve kesintiye uğramayan azaptır. Onların dünyada maruz kaldığı azap, inatçılıklarının ve inkârcılıkları halinde/sırasında kendilerinden sadır olan günahların (karşılığında) maruz kaldıkları azaptır. Böylece bu tür dünyevi azabın, ahirette “daimi azap” olacağı/dönüreceği onlara hatırlatılmış olur. Bunun amacı da dünyada duçar oldukları azapla, kendilerini ahiret azabına düşmekten alıkoymak ve onları ahiret azabından korumaktır. Dünyada onlara verilen lezzetler ve nimetlerde bunun gibidir. Bu nimetler sayesinde onlara, ahiret hayatının sonsuz nimetleri hatırlatılmış olur.¹¹ Yunus suresinde de geçmişte inkârcılıkları, zulümleri ve bozgunculukları nedeniyle helak edilen toplulukların kıssalarına¹² değinildikten sonra

⁸ Tevbe, 9/74; Haşr, 59/3; Secde, 32/21; Kalem, 68/33.

⁹ Yavuz, “Azap” md., IV, 303.

¹⁰ En’am, 6/42-45; Araf, 7/94-95.

¹¹ Mâturîdî, *Te’vîlât*, XIII, 341.

¹² Yunus, 10/36-103.

bütün bu anlatılanlarda, ahiret azabından (azâbe'l-âhire) korkanlar için ibret ve dersler olduğuna vurgu yapılır.¹³

“Helâk azabı” ise Nûh, Hûd, Sâlih ve Lût peygamberlerin kavimlerinde görüldüğü üzere inkârcılık ve isyankârlıkta direnen toplulukları mahveden ve onların kökünü kazıyan, aynı zamanda geride kalanların ibret almaları gayesine yönelik bir azaptır.¹⁴

Bu girişten sonra azap kavramının geçtiği ayetleri siyak-sibak çerçevesinde değerlendirerek dünyevi azabın türlerini belirtebiliriz. Ayrıca azabın dünyevî çeşitlerini belirleyebilmek için azap kavramının yanında, azapla anlam benzerliği olan ve aynı zamanda azabın dünyadaki şekilleri ve aşamaları, kısaca azabın mahiyeti hakkında bilgi veren diğer kavramlara da temas etmek gerekmektedir. Yeri geldikçe ve münasebet düştükçe azaba uğratılan toplulukların başına gelen azabın hangi kavramlarla ifade edildiğine değinmek, hem konunun sağlıklı bir şekilde incelenmesini sağlayacak hem de söz konusu toplumun ne tür bir azapla cezalandırıldığı açıklığı kavuşturulmuş olacaktır.

“Dünyevî azap” ifadesiyle, geçmişte işledikleri günahlar nedeniyle Allah Teâlâ'nın cezalandırdığı toplumların muhatap oldukları azap çeşitleri kastedilmektedir. Ders ve ibret olsun diye Kur'an'ın atıfta bulunduğu bu azap çeşitleri, hem azap kavramıyla hem de azabın anlam sahasına giren başka kavramlarla anlatılmış ve Kur'an'ın bütününe dağılmış bir şekilde ele alınmıştır. Ancak dünyevî azapların dört şekli Ankebut suresinde bir ayette zikredilmiştir:

فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذُنُوبِهِمْ مِمَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَّنْ أَخَذْنَا الصَّيْحَةَ وَمِنْهُمْ مَّنْ حَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَّنْ أَعْرَفْنَا وَمَا كَانِ اللَّهُ لِيظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ “Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik, kimini o korkunç ses yakaladı, kimini yerin dibine gömdük, kimini sularla boğduk. Allah'ın muradı onlara kötülük etmek değildi, fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı.”¹⁵

Ayette bahsedilen birinci tür azap olan “üzerine taş yağdırma” cezasıyla Lut kavminin azaba uğratıldığı ifade edilmiştir.¹⁶ Taberî, Arapların, içinde çakıl taşları veya kar yahut dolu barındıran fırtınayı “hasıb” diye adlandırdıklarına dikkat çeker.¹⁷ Diğer taraftan

¹³ Yunus, 10/103.

¹⁴ Yavuz, “Azap” md., IV, 303.

¹⁵ Ankebut, 29/40.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 400; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 439.

¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 400.

bazı ayetlerde Lut kavminin “(balçıktan) pişirilip istif edilmiş taşlar yağdırılarak”¹⁸ cezalandırıldığına işaret edilmiştir. Ayette zikredilen ikinci azap türü olan “korkunç ses (es-sayha)” ile hangi ümmetlerin azaba uğratıldığı belirtilmemiştir. Müfessirler “es-sayha” sözcüğünün diğer ayetlerdeki kullanımını dikkate alarak Semud kavmi ve Medyen halkının bu azapla cezalandırıldığına işaret etmişlerdir.¹⁹ Ancak “sayha” sözcüğünün içinde bulunduğu ayetlere bakılırsa, Lut Kavmi²⁰ ile kıssası Yasin süresinde geçen “Ashâbu’l-karye”nin de aynı azap türü ile helak edildiği müşahede edilir.²¹ Üçüncü azap şekli olan “yerin dibine gömme (hasf)” ile Karun helak edilmiştir.²² Dördüncü azap şekli olan suda boğmaya (ğark) geline, Taberî, bununla Hz. Nuh’un kavmi ile Firavun ve hanedanının cezalandırıldığını ifade etmiştir.²³ Ancak “gark” sözcüğü kullanılmamakla beraber Sebe halkı da sel felaketiyle azaba uğratılmıştır.²⁴

Bu ayetin dışında geçmiş toplumların değişik dünyevî azaplara çarptırıldığını ifade eden başka ayetler de vardır.²⁵ Örneğin İsra, 17/58. ayette günaha batmış toplulukların kıyamet gününden önce ya helak edilip köklerinin kazınacağı yahut başka şekillerde azaba çarptırılacakları bildirilir.²⁶

3.1.1. Önceki Ümmetlerin Uğradıkları Azap Şekilleri

3.1.1.1. Ğark/Suda Boğmak (Nuh Kavmi ile Firavun ve Hanedanına Verilen Azap)

“Suda boğma” azabına ilk çarptırılan topluluk, Hz. Nuh’un halkıdır. Hz. Nûh, kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevhid inancına döndürmek için gönderilmiştir. Halkını tek olan Allah’a kulluk etmeye davet etmiş²⁷ ve Allah’tan başkasına kulluk etmemeleri konusunda onları uyarmış, aksi takdirde başlarına gelecek elim verici bir azabı kendilerine haber vermiştir.²⁸ Yoldan çıkmış, putperest, hakikate karşı kör, çok zalim ve

¹⁸ Hud, 11/82; Hicr, 15/74.

¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 402; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 439.

²⁰ Hicr, 15/73.

²¹ Yasin, 36/29.

²² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 402; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 439.

²³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 403. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 439.

²⁴ Sebe, 34/16.

²⁵ Nahl, 16/26; İsra, 17/58.

²⁶ Geniş bilgi için bk. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 633; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 648; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XX, 234; Beyzavî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 259.

²⁷ Yûnus, 10/71; Hûd, 11/25-26; Şuarâ, 26/106-110.

²⁸ Nûh, 71/1-4. Ayrıca bk. Hud, 11/26.

azgın olan kavmi,²⁹ Hz. Nuh'a inanmadığı gibi ona mecnun demiş, taşlamakla tehdit edip³⁰ yalancılıkla itham etmiş, ondan kendisine uyan alt tabakadan insanları yanından uzaklaştırmasını³¹ veya başlarına geleceğini bildirdiği azabı bir an önce getirmesini³² istemiştir.³³ Uzun mücadeleler sonunda kavminin putperestlikten vazgeçmediğini gören Hz. Nuh, kâfirleri cezalandırması için Allah'a dua etmiş ve O'ndan, kâfirlerle kendisi arasında bir hüküm vermesini ve kendisiyle birlikte müminlerin kurtarılmasını istemiştir.³⁴ Allah Teâlâ Hz. Nuh'un duasını kabul etmiş ve inkârcı kavminin suda boğulacağını bildirerek bir gemi yapmasını istemiştir.³⁵ Geminin inşası bitince her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, ayrıca boğulmasına hükmedilenler dışındaki aile fertleri ve iman eden diğer kimseler gemiye bindirilmiştir. Neticede Hz. Nuh ve ona inananlar kurtulmuş, eşi ve oğlu, Allah'ın ayetlerini ve peygamberleri yalanlayan kâfirlerle birlikte boğulmuştur.³⁶

Nuh kavminin boğulma şeklinde cezalandırılması, Hud suresinde “rezil ve perişan edici bir azap”,³⁷ Nuh suresinde “elem verici/can yakan bir azap”,³⁸ olarak nitelenmiştir. Kamer suresinde ise Nuh kıssası kısaca anlatıldıktan sonra *“فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرٍ”* *“Benim azabım ve uyarılarım nasılmiş (gördüler)!”*³⁹ denilerek başka bir konuya geçilir. Ayrıca bu olay Kur'an'da başka kavramlarla da anlatılmıştır: Nuh suresinde “tetbîr (kırıp geçirme)”⁴⁰ ve Hud suresinde ise “bu'd”⁴¹ kelimeleriyle ifade edilmiştir.

Suda boğularak azaba uğratılan ikinci topluluk Firavun ve adamlarıdır. Allah'ın elçisini dinlememesi, ona karşı gelmesi sebebiyle Firavun ve ailesi yıllarca kıtlık ve ürün

²⁹ Zâriyât, 51/46; Necm, 53/52; Nuh, 71/23; Araf, 7/64.

³⁰ Şuarâ, 26/116; Kamer, 54/9.

³¹ A'râf, 7/59-63; Hüd, 11/27; Kamer, 54/9.

³² Hüd, 11/32.

³³ Bk. Harman, Ömer Faruk, “Nuh” md., *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 226.

³⁴ Şuarâ, 26/118-119; Nûh, 71/1-28.

³⁵ Hüd, 11/36-39.

³⁶ Hüd, 11/40-47; Müminûn, 23/26-29; Furkan, 25/37; Kamer, 54/10-17; A'râf, 7/64; Yunus, 10/73; Enbiya, 21/77; Şuara, 26/120; Saffat, 37/82. Ayrıca geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, el-İmâm el-Hâfız Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, (thk. Abdu'l-Hayy el-Farmâvî), Daru't-Tibâati ve'n-Neşrati'l-İslâmiyyeti, Mısır 1997, s. 84-95; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, VI, 26-31; Neccâr, Abdulvahhâb, *Kasasü'l-Enbiyâi*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts., s. 32-40; Harman, “Nuh” md., XXXIII, 224-227; Çakan, İsmail L.-Solmaz, Mehmed, *Kur'an-ı Kerime Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 45-57.

³⁷ Hud, 11/39.

³⁸ Nuh, 71/1.

³⁹ Kamer, 54/16.

⁴⁰ Nuh, 71/28.

⁴¹ Hud, 11/44.

azlığıyla imtihan edilmiş ve cezalandırılmış,⁴² üzerlerine tûfan, çekirge, haşerat, kurbağalar ve kan gönderilmiştir. Ancak onlar büyüklük taslamaya devam etmişler (istikbar) ve günahkâr bir kavim (mücrim) olmakta direnmişlerdir.⁴³ Firavun ve kavminin yaptıkları ve yetiştirdikleri bahçeleri yerle bir edilmiş (tedmîr),⁴⁴ nihayetinde inkârcılık ısrar eden, zulme devam eden ve bozgunculukta sınır tanımayan Firavun ve onun zulmüne ortak olan adamları denizde boğulmuştur.⁴⁵

Firavun ve adamlarının helak edilme şekli olan boğulma (ğark) olayına, bazı ayetlerde “azb” köküyle işaret edilmiştir. Firavun ve adamlarının konu edildiği Yunus, 10/88. ayette geçen “azâb-ı elîm” tamlaması, Mâturidî tarafından iki şekilde açıklanmıştır. Ona göre bu terkip, Hz. Musa’nın bedduası sonucunda “servetlerinin silinip yok edilmesi ve kalplerine sıkıntı verilmesi” biçiminde anlaşılabilir.⁴⁶ Ancak “azâb-ı elîm” tamlaması, genelde “ğark” kelimesiyle tefsir edilmiştir.⁴⁷ Azap kavramıyla Firavun ve adamlarına verilen cezanın kastedildiği yerlerden biri de Mümin, 40/45. ayettir: “*Nihayet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu; Firavun ailesini ise şiddetli bir azap (sûu’l-azâp) kuşatıp yok etti.*” Firavun ve adamlarını kuşatıp yok eden “sûu’l-azâp”, onların hem Kızıldeniz’de boğulmaları hem de âhirette cehenneme atılmaları olarak açıklanır.⁴⁸ Taha, 20/61. ayette geçen azap kelimesi de Firavun ve yandaşlarının bu dünyada maruz kaldıkları cezaya delalet eder: قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ وَيَلْكُمۡ لَا تَفۡتَنُوا عَلَىٰ ٱللَّهِ كَذِبًا فَيَسۡجُتَكُمۡ بِعَذَابٍۭ وَّٱقۡتَرَىٰ *“Mûsâ onlara şöyle dedi: “Yazıklar olsun size! Allah’a karşı yalan uydurmayın, yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır; iftira eden mutlaka perişan olur.”* Ayetteki “ağır bir ceza ile kökünüzü kazır” ifadesi, köklerinin kazınarak helak edilmeleri ve yok edilmeleri, biçiminde tefsir edilmiştir.⁴⁹

⁴² Arâf, 7/130.

⁴³ Arâf, 7/133.

⁴⁴ Arâf, 7/137.

⁴⁵ Bakara, 2/50; Arâf, 7/136; Enfâl, 8/54; Taha, 20/78; Kasas, 28/40; Yunus, 10/90; İsrâ, 17/103; Şuara, 26/66; Kamer, 54/41-42.

⁴⁶ Mâturidî, *Te’vilât*, VI, 79.

⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII, 270; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, 139; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IV, 57; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, II, 38.

⁴⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz* IV, 562; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVII, 74; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 59; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 649.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVI, 93; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, 31. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXII, 73.

Firavun ve hanedanının cezalandırılması, Kur'an'da başka kavram ve ifadelerle de anlatılmıştır. Azaba anlam yakınlığı olan kelimelerden biri olan “nekâl” sözcüğü bunlardan biridir. Naziat suresinde firavun ve adamlarının cezalandırılması “nekâl” kavramıyla ifade edilmiştir.⁵⁰ Ayrıca Mümin suresinde “be’s” (be’sallah),⁵¹ “hâka” (kuşattı)⁵² ve “tebâb (helak ve hüsrân)”,⁵³ A’raf suresinde “intikam”,⁵⁴ “ricz”,⁵⁵ “tedmîr” (yerle bir etme),⁵⁶ Taha suresinde “ğâşiye (bürüme/kuşatma)”⁵⁷ ve “seht (kökünü kazıma)”,⁵⁸ Yunus suresinde “tams (kazıma ve silme)”⁵⁹ ve İsra suresinde “sübûr (iyiliklerden alıkoyma ve helak etme)”⁶⁰ kavramlarıyla da Firavun ve yandaşlarının başına gelen azapların farklı boyutlarına işaret edilmiştir.

Bu başlık altında değerlendireceğimiz dünyevî azaplardan biri de Sebe Halkı’nın başına gelen sel felaketidir. Sebe Halkı’nın maruz kaldığı bu azap şekli, her ne kadar Hz. Nuh ve Firavun ve adamlarının duçar olduğu “ğark (suda boğma)” gibi olmasa da “sel felaketi” olduğu için bu grupta incelemeyi uygun gördük. Konuyla ilgili Sebe suresinde şöyle buyrulur: فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرْمِ وَبَدَّلْنَا لَهُم بَهْنِيَهُمْ جَنَّاتٍ ذَوَاتِي أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ *“Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini (seyle’l-arim) gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ulgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik.”*⁶¹ Bir önceki ayette⁶² de vurgulandığı gibi onca nimete rağmen Allah’a kulluktan ve O’na şükretmekten yüz çevirdikleri için Sebe halkı büyük bir sel felâketiyle cezalandırılmışlar ve had bilmezlikleri yüzünden verimli arazileri çorak topraklara dönüşmüştür. Ayette geçen “seylü’l-arim” ifadesindeki “arim” sözcüğü, “set, baraj, büyük sel ve şiddetli yağmur” anlamında bir kelimedir.⁶³ “Arim”in Sebe vadisinin adı olduğu, tarla faresine arim dendiği, fareler tarafından delinip yıkıldığı için sete bu

⁵⁰ Naziât, 79/25.

⁵¹ Mümin, 40/29.

⁵² Mümin, 40/45.

⁵³ Mümin, 40/36-37.

⁵⁴ Araf, 7/136-137.

⁵⁵ Araf, 7/134.

⁵⁶ Araf, 7/137.

⁵⁷ Taha, 20/78.

⁵⁸ Taha, 20/61.

⁵⁹ Yunus, 10/88.

⁶⁰ İsra, 17/101-102.

⁶¹ Sebe, 34/16.

⁶² Sebe, 34/15.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, XII, 396-397; Harman, Ömer Faruk, “Arim” md., *DİA*, İstanbul 1991, III, 373; Akpınar, Ali, *Kur’an Coğrafyası*, Fecr Yayınları, Ankara 2002, s. 124.

adın verildiği de nakledilmektedir.⁶⁴ Sel baskını Sebe diyarı ve oranın halkıyla ilgili olduğuna göre burada sözü edilen set, Sebe Devleti'nin eski merkezi olan Me'rib şehri yakınındaki Me'rib su seddi olmalıdır. Bu sedde Sebe Seddi, Arim Seddi de denilmiştir.⁶⁵ Sebe suresinde, Sebe halkının, sel felaketi sonrası durumunu anlatan “temzîk” (darmadağın etmek)⁶⁶ kelimesiyle de onların başına gelen sel felaketinin akıbetine işaret edilir. Tefsirlerde, sel felaketini takiben Güney Arabistan sakinlerinin özellikle Arabistan'ın içlerine ve kuzey bölgelerine göç ettikleri, kabilelerin bölünüp birbirlerine iltihak etmek zorunda kaldıkları belirtilmektedir.⁶⁷

3.1.1.2. Rîh/Rüzgâr (Ad Kavminin Duçar Olduğu Azap)

“Rîh” sözcüğünün, azabın dünyevi yansımalarından biri olduğu daha önce belirtilmişti. Burada ise azap anlamına gelen “rîh”le hangi toplumların cezalandırıldığına yer verilecektir. “Rîh”le (rüzgâr) azaba uğratılan ilk topluluk Ad kavmidir. Sağlam yapılara (saray),⁶⁸ hayvanlara, oğullara, bahçelere ve pınarlara sahip olan⁶⁹ Âd kavmi, Allah'ın ayetlerini inkâr etmiş, peygamberlerine karşı gelmiş, inatçı zorbalardan peşine takılmış ve insanlara zulmederek azgınlık ve taşkınlıkta bulunmuştur.⁷⁰ Allah Teâlâ, Hz. Hûd'u yalnız Allah'a kulluk etsinler diye bu kavme peygamber olarak göndermiş, fakat kavmi onu yalanlamış ve kendisine karşı çıkmıştır.⁷¹ Hz. Hûd'un Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri hatırlatarak O'na inanmalarını istemesine karşı onlar, “İster öğüt ver ister verme, bizce birdir, farketmez”⁷² diyerek kendilerine yapılan uyarıları dinlememişlerdir. İsyan ve inkârlarının cezası olarak Allah, önce yağmurlarını keserek ünlü İrem bağlarını kurutmuş, daha sonra kasıp kavuran bir rüzgârla onları cezalandırmış ve bağ-bahçelerini yerle bir etmiştir.⁷³ Yedi gece ve sekiz gün süren bu rüzgâr, Kur'an'ın tasvirine göre Âd kavmini hurma kütükleri gibi buldukları yerden söküp atmıştır.⁷⁴ Hz. Hud ve

⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 292.

⁶⁵ Harman, “Arim” md., III, 373; Akpınar, *Kur'an Coğrafyası*, s.124-125. Ayrıca geniş bilgi için bk. Yiğit, İsmail, “Sebe” md., *DİA*, İstanbul 2009, XXX, 241-243.

⁶⁶ Sebe, 34/19.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 560-561; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, IV, 431. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 266-267.

⁶⁸ Şuarâ, 26/128, 129.

⁶⁹ Şuarâ, 26/133, 134.

⁷⁰ Hûd, 11/59; Şuarâ, 26/130.

⁷¹ A'râf, 7/65-67; Hûd, 11/50; Şuarâ, 26/123-126.

⁷² Şuarâ, 26/136.

⁷³ Ahkaf, 46/24-25; Kamer, 54/19-21.

⁷⁴ Hâkka, 69/6-8.

beraberindekiler Allah'ın rahmetiyle kurtarılmış, ayetleri yalanlayan ve iman etmemiş olanların kökü kesilmiştir.⁷⁵

Ad kavminin azaba uğratılma şeklinin ele alındığı Ahkaf suresinde, “Allah'ın izniyle her şeyi devirip yerle bir eden ve içinde can yakıcı azap olan rîh (rüzgâr/kasırğa)” şeklinde ifade edilen azap, başka ayetlerde “rîhen sarsaran” (ريحا صرصرا) biçiminde ifade edilmiştir.⁷⁶ “Sarsar” (صرصر) sözcüğü “es-sarr” (الصر) kelimesinden alınmıştır ve “şiddetli soğuk” anlamına gelir.⁷⁷ “Rîh”in, “es-sarr”ın mükerrer şekli olan “sarsar”ın ile nitelenmesi onun (rîh) sürekliliğini ve tekrarlandığını göstermek içindir.⁷⁸

Diğer taraftan Ad kavminin duçar olduğu bir azap türü olan “rîhen sarsaren”, Fussilet suresinde aşağılayan/alçaltıcı (azab-ı hizy) olarak nitelenmekte ve ahiret azabının ise daha alçaltıcı (ahzâ) olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁹ Rîh kelimesi, Ad kavminin konu edildiği Zariyat suresinde “kendisinde hayır ve bereket olmayan”⁸⁰ anlamındaki “akîm” sözcüğü ile⁸¹ Hakka suresinde ise “çok şiddetli, kilerlere ve depolara girip yok eden, önlenemeyen”⁸² anlamına gelen “âtiye” kelimesiyle nitelenmiştir.⁸³ İki ayette de Ad kavminin başına gelen bu azabın, “uğursuzluğu sürekli olan bir günde (uğursuz mu uğursuz bir gün)” gerçekleştiğine işaret edilir.⁸⁴ Yedi gece sekiz gün süren bu azap o kadar şiddetli olmuştur ki insanlar kökünden sökülmiş hurma kütükleri gibi savrulmuştur.⁸⁵

Bir başka ayette Ad kavminin, “saika” ile cezalandırıldığına işaret edilir.⁸⁶ İbn Atiyye (ö. 541/1147), “sâika”nın, bazı âlimler tarafından “sa'katun” şeklinde okunduğunu, “sa'katun”un da “bazen beraberinde ateş parçası olan bir helak” olduğunu ifade etmiştir.

⁷⁵ Arâf, 7/72. Geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâi*, s. 126-131; Neccâr, *Kasasu'l-Enbiyâi*, s. 51-56; Kırca, Celal, “Ad” md., *DİA*, İstanbul 1988, I, 333-334; Çakan-Solmaz, *Tevhid Mücadelesi*, s.59-65; Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, (trc. Ahmed Asrar), Pınar Yayınları, İstanbul 1992, I, 431-436

⁷⁶ Fussilet, 41/16; Kamer, 54/19; Hakka, 69/6.

⁷⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 366-367.

⁷⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 166.

⁷⁹ Fussilet, 41/16.

⁸⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, IX, 389. Ayrıca “er-rîhe'l-akîm” ifadesini bir sonraki ayetin (Zariyat, 51/42) açıkladığını savunanlar da vardır.(Mâturîdî, *Te'vilât*, IX, 389)

⁸¹ Zariyat, 51/41.

⁸² Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 239.

⁸³ Hakka, 69/6.

⁸⁴ Fussilet, 41/16; Kamer, 54/19.

⁸⁵ Kamer, 54/20; Hakka, 69/6-7.

⁸⁶ “Eğer onlar yine de yüz çevirirlerse de ki: “Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum.”(Fussilet, 41/13)

Bu ayette ise azap vak'ası, ona (sa'katun) benzetilmiştir. Çünkü ad kavmi, sadece rîh ile azaba çarptırılmıştır. Bu sadece bir teşbih ve istiaredir.⁸⁷ Ancak "sâika"nın "yıldırımla birlikte çıkan ses", "kendisinden helak hâsıl olan bir ses (sayha)" şeklindeki tanımları dikkate alınır, "sâika"nın, Ad kavminin başına gelen "rîh" azabının bir özelliği veya bir aşaması olduğu söylenebilir.

İsyankâr Ad kavmini ortadan kaldıran ve azabın dünyevi şekillerinden biri olan "rîh" (rüzgâr), Ahkaf suresinde, Allah'ın emriyle şeyi yerle bir eden (tedmîr) elem verici bir azap türü olarak ifade edilir.⁸⁸ Fussilet suresinde Ad kavminin maruz kaldığı azap, "azâb-ı hizy" diye nitelenir.⁸⁹ Başka bir ayette ise onların hem dünyada hem de kıyamet gününde lanete uğradıklarına işaret edilir.⁹⁰ Kamer, 54/18. ve 21. ayetlerde geçen "azâbî" (benim azabım) sözcüğüyle de "rîhen sarsaran" azabının murat edildiği anlaşılmaktadır. Fecr suresinde, ülkelerinde azgınlık eden ve yeryüzünde fesat çıkaran Ad kavmi, Semud kavmi ve Firavun ve hanedanının⁹¹ azap kırbacı (sevta azâb) ile cezalandırıldıklarına işaret edilir.⁹² Hud suresinde ise rablerini inkâr eden Ad kavmine yönelik bir beddua ifadesi olan "bu'd" sözcüğü kullanılmıştır.⁹³

"Rîh"le azaba uğratılan ikinci topluluk, Hendek savaşına katılan müşrikleridir. Medine'nin hem yukarıdan (vadinin yukarı tarafı/doğu yönü) hem de aşağıdan (vadinin aşağı tarafı/batı yönü)⁹⁴ müşrikler tarafından kuşatıldığı, korkudan gözlerin kaydığı, yüreklerin ağza geldiği bir zamanda (hendek savaşı sırasında)⁹⁵ Yüce Allah şiddetli bir fırtına ile müşrikleri cezalandırarak Müslümanlara yardım etmiştir: "*Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına (rîhan) ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi.*"⁹⁶ Kaynaklarda ifade edildiği üzere kuşatmanın son günlerinde bir gece, düşman karargâhını altüst eden büyük bir fırtına çıkmış, yiyecek ve içecekler zayi olmuş, hayvanlar sağa sola kaçışmıştır. Olup bitenden morali bozulan

⁸⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, 8.

⁸⁸ Ahkaf, 44/24-25.

⁸⁹ Fussilet, 41/16.

⁹⁰ Hud, 11/60.

⁹¹ Fecr, 89/6-12.

⁹² Fecr, 89/13.

⁹³ Hud, 11/60.

⁹⁴ Doğu yönünden Gatafan, Havazin, Ehl-Necid ve onların liderleri, batı yönünden ise Kureyş'le beraber Habeşliler ve onları lideri Ebu Süfyan gelmektedir. (Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 348/349)

⁹⁵ Ahzab, 33/10.

⁹⁶ Ahzab, 33/9.

düşman, yiyecekleri de tükendiği ve haram aylar geldiği için çekilme kararı almış ve hiçbir şey elde edemedi çekip gitmiştir.⁹⁷

3.1.1.3. Sayha-Saika-Racfe-Tağiye (Semud Kavmi ve Medyen Halkına Verilen Azap)

Semûd kavmi, tek bir Allah'a kulluk etmelerini ve aşırılıkta bulunmamalarını isteyen peygamberlerini yalanlamaları, büyüklük taslamaları,⁹⁸ bir mûcize ve imtihan olmak üzere kayadan çıkarılan ve kendilerinin sorumluluğuna verilen dişi deveyi bütün uyarılara rağmen öldürmeleri,⁹⁹ kendilerini korkuttuğu azabı getirmesi için Sâlih peygambere meydan okumaları,¹⁰⁰ peygamberlerini de öldürmeye kastetmeleri¹⁰¹ yüzünden helâk edilmiştir.¹⁰²

Semûd kavminin helâk ediliş biçimiyle ilgili olarak Kur'an'da, Salih peygamber ve ona tâbi olan küçük bir grup hariç onların şiddetli sarsıntı (racfe),¹⁰³ korkunç bir ses (sayha),¹⁰⁴ ve yıldırımla (sâika)¹⁰⁵ cezalandırıldıkları ve üç günün sonunda helâk oldukları belirtilmektedir. Başka bir ayette ise Semud kavminin "et-tâğiye" ile helak edildiği ifade edilir.¹⁰⁶ Cezalandırmayla ilgili bu açıklamaların, Semûd'un üç farklı ceza türüne değil, yer sarsıntısından önce veya onunla birlikte meydana gelen ses ve ışık olgusuna işaret ettiği düşünülebilir. Başka bir deyişle, "racfe", "sayha" ve "saika" ile Semûd kavmine gönderilen "bir azab"ın farklı aşamaları kastedilmiş olabilir "Tâğiye" sözcüğü ile de yaşanan bu olayın olağanüstülüğüne işaret edilmiş olmalıdır. Çünkü "tâğiye" kelimesi, "haddi aşan" anlamına gelir. Bununla azabın dehşetinden dolayı çığlıkların (sayhât) sınırı aşan bir boyutta olduğu ifade edilir.¹⁰⁷ "Racfe"nin çok gürültülü ve dehşet verici bir sarsıntıyı ifade etmesinden ve Hicaz'da özellikle Medâinüsâlih denilen bölgedeki volkanik arazi yapısının varlığından hareketle Semûd

⁹⁷ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 226; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, XI, 123-124; Hamidullah, Muhammed, "Hendek Gazvesi" md., *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 195.

⁹⁸ Arâf, 7/75-76; Şuarâ, 26/150-152; Kamer, 54/24.

⁹⁹ Arâf, 7/73, 77; Hûd 11/64; Şuarâ, 26/155-157.

¹⁰⁰ Arâf, 7/77.

¹⁰¹ Hûd, 11/66; Neml, 27/49-53; Şems, 91/11-14.

¹⁰² Bk. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâi*, s. 147; Kırca, Celal, "Semûd" md., *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 500-501.

¹⁰³ Arâf, 7/78.

¹⁰⁴ Hûd, 11/67; Hicr, 15/83; Kamer, 54/31.

¹⁰⁵ Fussilet, 41/17; Zâriyât 51/44.

¹⁰⁶ Hakka, 69/5.

¹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI, 190.

kavminin volkanik bir patlama sonucunda helâk olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁰⁸
Mevdûdî bu olayı,

“dişi devenin kesilmesinden sonra Hz. Salih ümmetini şöyle uyardı:
“...Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!”¹⁰⁹ Bu uyarı yapıldıktan üç gün, yani
mühletin sona erdiği gece yarısı ile sabah arasındaki süre içinde korkunç bir
patlama oldu ve bununla beraber öyle bir zelzele oldu ki, bir anda bütün Semûd
kavmi yok oldu.”¹¹⁰

şeklinde açıklamaktadır. Muhammed Esed ise Araf, 7/78. ayette geçen “racfe”
kelimesinin, dehşet verici, şiddetli herhangi bir gürültü ya da sallantıyı ifade etmekte
olduğunu, her zaman olmasa da, çoğu zaman deprem için (racfetu’l-ard) kullanıldığını
ifade eder. Ayette sözü geçen depremin (racfe), “Semûd kavminin tarihsel yerleşim
yerlerini bir vakit etkisi altına almış olduğu anlaşılan bir volkanik patlamayla birlikte
vuku bulmuş olması da mümkündür.”¹¹¹

Bu çerçevede Râzî’nin, Semud kavminin duçar olduğu azap şekliyle ilgili Kur’an’da
geçen bu dört kavramı mukayese eden görüşüne yer vermek, konunun doğru
anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Razî, Araf, 7/78. ayetin tefsiri bağlamında,
dinsizlerden bir kısmının bu ayetleri, “Kur’an’ın lafızları, bu hadiseyi anlatırken farklı
farklıdır. Bu lafızlar, racfe, tâğiye ve sayhadır...” şeklinde tenkit ettiklerine ve
“kavramlar arasında bir tenakuz (çelişki) olduğu”, şeklindeki iddialarına yer verdikten
sonra Ebu Müslim’in söz konusu kavramlarla ilgili görüşlerini aktarır. Buna göre
“tâğiye”, ister canlı olsun ister cansız olsun, haddi aşan, sınırı öteye geçen her şeye
verilen bir isimdir. Müslümanlar, zalim, hak-hukuk tanımayan hükümdara “tağiye” ve
“tağut” adını vermişlerdir. Kur’an’da bazı ayetlerde bu anlamda kullanılmıştır.¹¹²
“Racfe” ise yerde meydana gelen zelzeleye denir. Bu ise alışılmışın dışına çıkan bir

¹⁰⁸ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 438; Kırca, “Semûd” md., XXXVI, 501.

¹⁰⁹ Hud, 11/65.

¹¹⁰ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, I, 443.

¹¹¹ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 288. Reşîd Rızâ (1865-1935), müfessirlerin “racfe”nin tefsiri ve onun “sayha”
ile telifi hususunda ihtilaf ettiklerini, bu konuyla ilgili asıl bir konumda olan “saika”yı hesaba
katmadıklarını belirttikten sonra modern bilimin verilerinden hareketle bu kavramları açıklamaya çalışır.
Ona göre “saika”nın inşinin çok şiddetli/kuvvetli ve azgın (tuğyân) bir “sayha”sı vardır. Onun
gerçekleşmesiyle kalpler titrer, bedenlerin sınırları sarsılır. Belki de yer sarsılır ve yerin içinde olanlar
parçalanır. Sebebi, yer elektriği ile bulutların taşıdığı hava elektriğinin tutuşmasıdır. Böylece onun gülle
mermilerin ateşlenmesiyle meydana gelen sese benzer bir sesi olur. Bu ses “ra’d” diye adlandırılır.
“Saika”ya gelince o, yeryüzü ile birleşen elektrik kıvılcımlarıdır ve onlar yeryüzünde insanların ve
hayvanların ölmesi, binaların yıkılması ve çatlaması, ağaçların ve bitkilerin yanması gibi büyük etkiler
meydana getirirler. (Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, VIII, 507-508. Neccâr da Semûd kavminin yaşadığı azabı,
elektrikle açıklamaya çalışır. Bk. Neccâr, *Kasasu’l-Enbiyâi*, s. 66)

¹¹² Alak, 96/5; Şems, 91/11; Hakka, 69/11.

harekettir. Bu sebeple zelzeleye de “tâğiye” adının verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. “Sayha”ya gelince, zelzelenin genel vasfı, korkunç ve dehşetli bir sesle (sayha) ortaya çıkmasıdır. “Saika” da genel olarak bir zelzeledir. “Zecre”¹¹³ de böyledir.¹¹⁴ Dikkat edilirse Râzî’nin aktardığı bu yorumda da tek bir azaptan bahsedilir. Netice olarak bu dört kavramla, Semud kavminin başına gelen dünyevî azabın öncesi ve sonrasına ait ses, ışık, sarsıntı ve gürültü olgusuna işaret edilmiş olması mümkündür.¹¹⁵

Semud kavminin başına gelen dünyevî ceza, Araf suresinde “azâb-ı elîm” (can yakıcı azap),¹¹⁶ Hud suresinde “azâb-ı garîb” (yakın azap),¹¹⁷ Şuara suresinde “azâb-ı yevmin azîm” (büyük günün azabı)¹¹⁸ ve “el-azâb”,¹¹⁹ Fussilet suresinde “sâikatü’l-azâbi’l-hûn” (alçaltıcı bir yıldırım azabı),¹²⁰ Kamer suresinde de “azâbî (benim azabım)”¹²¹ şeklinde “azb” köküyle ifade edilmiştir. Bunlara ilaveten Semud kavminin uğradığı azabın, Fecr suresinde “demdeme ve tesviye”,¹²² Araf suresinde “cüsûm”¹²³ ve Hud suresinde de bir beddua ifadesi olan “bu’d”¹²⁴ kelimeleriyle izah edildiği görülmektedir.

“Sayha” ve “racfe” ile cezalandırılan ikinci topluluk Medyen halkıdır. Kur’an’da Hz. Şuayb’ın Peygamber olarak gönderildiği kavimden Ashâb-ı Medyen¹²⁵ ve Ashâbü’l-Eyke¹²⁶ diye bahsedilmektedir. Kavminden şirkten uzak durmalarını ve yalnızca Allah’a kulluk etmelerini isteyen Hz. Şuayb; ölçü ve tartıda, alışverişte haksızlık yapmak, ülkede bozgunculuk çıkarmak, tehditle iman edenleri Allah’ın yolundan alıkoymak ve o yolu eğri ve çelişkili göstermek gibi tutum ve davranışlardan uzak durmalarını istemiştir.¹²⁷ Ancak kavminin müstekbirleri, Hz. Şuayb’ı yalancılıkla suçlamış, isteklerine karşı çıkmış, ona inananları tehdit etmiş, kendisini ve ona iman edenleri ülkeden sürme tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Şuayb onlara ilâhî azabın

¹¹³ Naziat, 79/13.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIV, 173. Ayrıca bk. Öztürk, *Meal*, s. 585 ve 640.

¹¹⁵ Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 253.

¹¹⁶ Araf, 7/73.

¹¹⁷ Hud, 11/64.

¹¹⁸ Şuara, 26/156.

¹¹⁹ Şuara, 26/158.

¹²⁰ Fussilet, 41/17.

¹²¹ Kamer, 54/30.

¹²² Şems, 91/14-15.

¹²³ Araf, 7/78.

¹²⁴ Hud, 11/68.

¹²⁵ Tevbe, 9/70; Hac 22/44.

¹²⁶ Hicr, 15/78; Şuarâ, 26/176; Sad 38/13; Kaf 50/14.

¹²⁷ Arâf, 7/85-86; Hûd, 11/84-87.

geleceğini bildirmiş, neticede şiddetli deprem ve korkunç bir gürültü helâk edilmişlerdir.¹²⁸

Bazı müfessirler, Ashâb-ı Medyen ve Ashâbü'l-Eyke'nin aynı kavim olduğunu, Hz. Şuayb'ın Araf, Hud ve Şuara surelerinde kavmini davet ederken onlardan talep ettiği ve onlara yasakladığı şeylerin aynı olduğunu, dolayısıyla onların tek bir kavim olması gerektiğini ifade ederler.¹²⁹ Örneğin İbn Kesîr (ö. 774/1373)'e göre Medyen halkı, "Eyke halkı" diye de anılırdı. Bunlar ağaçlara taptıkları için gür ağaçları ifade etmek üzere kullanılan Eyke ismiyle anılmışlardır.¹³⁰

Bazılarına göre de Ehl-i Medyen ve Ashab-i Eyke ayrı iki kavimdir.¹³¹ Mevdûdî, "Medyenlilerle Eykeliler kuşkusuz iki ayrı kavim idiler; fakat aynı gövdenin dallarıydılar" der.¹³² Dolayısıyla Medyen de Eyke de Peygamberleri tek olan iki ayrı topluluktur. Allah her iki kavme de aynı peygamberi göndermiş ve bu peygamber kendilerine aynı öğretileri ve mesajı getirmiştir.¹³³ Ashab-ı Eyke, Medyen halkından başkadır. Hz.Şuayb'ın halkından değildir. Bu bakımdan onun Medyenlilere gönderildiğini ifade eden ayette "kardeşiniz" denildiği halde Ashab-ı Eyke'den bahseden ayette kardeşlik kaydı bulunmamaktadır. Fakat Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb'ın Ashab-ı Eyke'yi de irşat için gönderildiği zikredilmektedir.¹³⁴ Hz. Şuayb önce Medyenlilere tebliğde bulunmuş onların helakinden sonra iman edenlerle birlikte daha güney doğuda Hicaz'a yakın bölgede oturan Eyke halkına tebliğde bulunmak üzere emin bir elçi olarak gelmiştir.¹³⁵ Elmalılı da Medyen ile Eyke Halkı'nın farklı iki topluluk olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Eyke yumuşak ağaç bitiren bataklık demek olup Medyen'e doğru deniz sahilinde bir yerin adıdır. Hz. Şuayb burada yaşayan insanlara da peygamber olarak gönderilmiştir. Fakat kendisi onlardan değildir. Bundan dolayı ilgili ayetlerde "ahûhum" (onların kardeşi) denilmeyerek sadece Şuayb,

¹²⁸ A'râf, 7/85-92; Hûd 11/84-95. Geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâi*, s. 264-265; Harman, Ömer Faruk, "Medyen", md., *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 346; Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, I, 475-479; Çakan-Solmaz, *Tevhid Mücadelesi*, s. 133-139.

¹²⁹ Eren, Cüneyt-Yıldız, Muharrem, "Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Şuayb Aleyhisselam", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II* (2002), Sayı: 2, s.120-121.

¹³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 348; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâi*, s. 273-274.

¹³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV, 164.

¹³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, IV, 65.

¹³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, IV, 65; Eren-Yıldız, "Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Şuayb Aleyhisselam", s. 120.

¹³⁴ Ahkebut, 29/36; Şuara, 26/176-178.

¹³⁵ Eren-Yıldız, "Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Şuayb Aleyhisselam", s. 121.

denilmiştir.¹³⁶ Ayrıca Ashab-i Eyke`ye inen azabın Ehl-i Medyen`e inen azaptan farklı olması her ikisinin ayrı kavimler olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.¹³⁷

Kur`ân-ı Kerim`de Medyen halkının racfe (deprem)¹³⁸, sayha (korkunç ses)¹³⁹ ile Eyke halkının ise “gölge günü”nün azabı ile (gündüzü karartan korkunç kasırga)¹⁴⁰ cezalandırıldığı belirtilmektedir. Eyke halkı, Hz. Şuayb`dan, eğer doğru söylüyorsa gökten üzerlerine azap indirmesini istemiş, bunun üzerine gölge gününün azabı gelmiştir.¹⁴¹

Ashâb-ı Medyen ile Ashâbü`l-Eyke`yi aynı kavim sayanlar, bulutların ateş ve azap getirmesiyle şiddetli bir gürültü ve yer sarsıntısının peş peşe geldiğini belirtmektedirler. Medyen halkı da aynı volkanik bölgede daha önce yaşayan Semûd ve Lût kavimleri gibi volkanik bir patlamanın getirdiği gürültü ve sarsıntı ile helâk edilmiş olabileceği ifade edilir.¹⁴²

Medyen ile Eyke Halkı ayrı kavimler olarak kabul edildiğinde bu iki topluluğun farklı azaplarla cezalandırıldıkları kabul edilir. Eyke halkı Şuara suresinde ifade edildiği üzere Hz. Şuayb`ın uyarılarına karşılık “eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır.”¹⁴³ diyerek meydan okumuştur. Bunun üzerine “gölge gününün azabı” ile cezalandırılmışlardır: “Onu yalancılıkla suçladılar, derken gölge gününün azabı üzerlerine çöktü. O gerçekten büyük bir günün azabıydı!”¹⁴⁴ Rivayetlere göre Yüce Allah, onlara yedi gün hep rüzgâr estirip kum, toz-toprak musallat ederek ne gölgenin ne de suyun fayda vermeyeceği şekilde nefeslerini kesmiştir. Böylece onlar çöle çıkmaya mecbur kalmışlar ve Yüce Allah da onları, serinliğini ve tatlı rüzgârını hissettikleri bir bulutla gölgelemiştir. Hepsi o bulutun altına toplanmışlardır. Daha sonra bulut ateş yağdırarak onları yakmış ve helak etmiştir.¹⁴⁵ Bu rivayetlerden hareketle bazı

¹³⁶ Yazır, *Hak Dini*, VI, 3640.

¹³⁷ Eren-Yıldız, “Kur`an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes`te Şuayb Aleyhisselam”, s. 121.

¹³⁸ Araf, 7/91; Ankebut, 29/37.

¹³⁹ Hud, 11/94.

¹⁴⁰ Şuarâ, 26/189.

¹⁴¹ Şuarâ, 26/187-189.

¹⁴² Harman, Ömer Faruk, “Medyen”, md., *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 346.

¹⁴³ Şuara, 26/187.

¹⁴⁴ Şuara, 26/189.

¹⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu`l-Ğayb*, XXIV, 164. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Kasasu`l-Enbiyâi*, s. 274.

çalışmalarda, Eyke Halkı'nın kara buluttan çıkan alevli ateşle, yani yıldırım kıvılcımlarıyla azaba uğratıldığı, şeklinde bir sonuca varıldığı görülmektedir.¹⁴⁶

Medyen halkıyla ilgili olarak Araf suresinde “racfe”nin kendilerini yakalaması nedeniyle dizlerinin üzerine çöküp kaldıkları, Hz. Şuayb'ı yalanlayanların sanki orada hiç yaşamamış gibi oldukları ifade edilir.¹⁴⁷ Hud suresinde ise Allah'ın azap emri gelince Hz. Şuayb ve onunla beraber iman edenlerin Allah'tan bir rahmet olarak kurtarıldıkları, zalimleri ise “sayha”nın yakaladığı ve diz üstü çöküp kakları¹⁴⁸ ifade edilir. Görüldüğü gibi aynı olay iki ayette farklı kavramlarla anlatılmıştır. Araf suresinde “racfe”nin Medyen halkını yakalayıp helak ettiği ifade edilirken, Hud suresinde de “sayha”nın onların sonunu hazırladığına işaret edilir. Muhtemelen bu iki kavramla Medyen halkına indirilen bir azabın farklı aşamaları kastedilmiştir. Mevdûdî, Medyen halkına Allah'ın azabının korkunç bir patlama ve zelzele şeklinde geldiğini ifade etmiştir.¹⁴⁹

Hud, 11/84. ayette Medyen halkının maruz kaldığı ceza “azâb-ı yevm-i muhit” (kuşatıcı bir günün azabı) ve yine aynı surenin 93. ayetinde ise “azâbun yuhzîhi” (aşağılayan ve zelil eden azap) olarak nitelenmiştir. Hac suresinde Medyen halkının başına gelen azap, “nekîr” (görülmemiş, benzersiz) sözcüğüyle nitelenmiştir.¹⁵⁰ Bunun yanı sıra Medyen halkının bu dünyada duçar olduğu cezadan sonraki halleri, bazı surelerde “cüsûm” (dizüstü çöküp kalma) sözcüğüyle tasvir edilmiştir.¹⁵¹

“Sayha” ile cezalandırılan üçüncü topluluk Kur'an'da “Ashâbu'l-karye” diye anılan kasaba halkıdır. Yasin suresinde ifade edildiği üzere Ashâbu'l-Karye'ye önce iki peygamber (mürsel) gönderilmiştir. Halkın onları yalanlaması üzerine üçüncü bir peygamber daha görevlendirilmiştir.¹⁵² Ancak kasaba halkı, peygamberleri uğursuzluk getirmekle suçlamış, bölge halkından sadece bir kişi iman edip peygamberleri savunmuş

¹⁴⁶ Eren-Yıldız, “Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Şuayb Aleyhisselam”, s. 129.

¹⁴⁷ Araf, 7/91-92.

¹⁴⁸ Hud, 11/94.

¹⁴⁹ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, III, 478.

¹⁵⁰ Hac, 22/44.

¹⁵¹ Araf, 7/91; Ankebut, 29/37.

¹⁵² Yasin, 36/14.

ve halka da onlara iman etmelerini öğütlemiştir.¹⁵³ Netice olarak Allah elçilerine karşı koymanın bir cezası olarak karye halkı korkunç bir sesle (sayha)¹⁵⁴ helâk edilmiştir.¹⁵⁵

2.1.1.4. Hasf/Yerin Bibine Batırma (Karun'un Müstahak Olduğu Azab)

Hasf, Kârûn'a verilen bir cezadır. Kasas suresinde, Kârûn'un, Hz. Mûsâ'nın kavminden olduğu, gücüne dayanarak onlara haksızlık ettiği (beğâ), hazinelerinin anahtarlarını ancak güçlü bir topluluğun taşıyabildiği,¹⁵⁶ zenginliğiyle övünen bir kişi olduğu ve "bu servet bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi" diyerek kendini müstağni gördüğü anlatılır.¹⁵⁷ Kârûn gösterişi sevmekte, kavminin arasında ihtişamla dolaşmakta, bu ise dünya hayatını isteyenlerin ilgisini çekmekteydi.¹⁵⁸ Ayrıca kavminin, iman edip salih amel işleyenlerden olması ve servetiyle böbürlenmemesi, şımarmaması, Allah'ın verdiğiinden âhîret yurdunu kazanmaya yönelik harcamada bulunması, insanlara ihlanda bulunması ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışmaması, yönündeki uyarılarını dikkate almadığına işaret edilir.¹⁵⁹ Netice olarak nimetin sahibi olan Allah Teâlâ, söz dinlemeyen, nankörlük eden ve kendini müstağni gören Karun'u ve sarayını yerin dibine geçirmiş, bu akıbetten ne kendini kurtarabilmiş ne de onu kurtaracak bir topluluk çıkmıştır.¹⁶⁰

3.1.1.5. Yerle Bir Etme ve Taş Yağdırma (Lut Kavmi'ne İndirilen Azap)

Gökten sağanak halinde yağın taşlarla cezalandırılan ilk topluluk Hz. Lut'un kavmidir. Kur'ân'da Hz. Lût'un, Hz. İbrahim'in davetini kabul ettiği,¹⁶¹ onunla birlikte cümle âleme bereketli kılınan ülkeye ulaştırıldığı,¹⁶² Allah'ın peygamberlerinden olduğu,¹⁶³ diğer peygamberler gibi âlemlere üstün kılındığı,¹⁶⁴ kendisine hüküm ve ilim verildiği, sâlihlerden olduğu ve merhametle kuşatıldığı¹⁶⁵ bildirilmektedir. Hz.Lût, cinsel

¹⁵³ Yasin, 36/18-27.

¹⁵⁴ Yasin, 36/28-29.

¹⁵⁵ Bk. İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâi*, s. 357-359; Aydemir, Adullah, "Ashâbü'l-Karye" md., *DİA*, İstanbul 1991, III, 468-469.

¹⁵⁶ Kasas, 28/76.

¹⁵⁷ Kasas, 28/78. Ayrıca bk. Ankebut, 29/39.

¹⁵⁸ Kasas, 28/79.

¹⁵⁹ Kasas, 28/76-77 ve 80.

¹⁶⁰ Kasas, 28/81. Bk. Harman, Ömer Faruk, "Karun" md., *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 519-520.

¹⁶¹ Ankebût, 29/26.

¹⁶² Enbiyâ, 21/71.

¹⁶³ Sâffât, 37/133.

¹⁶⁴ Enâm, 6/86.

¹⁶⁵ Enbiyâ, 21/74-75.

sapıklıklarının yanı sıra yol kesen ve kötülükleri alenen işleyen,¹⁶⁶ müsrif¹⁶⁷ ve mücrim olan,¹⁶⁸ hayâsızlık yapan,¹⁶⁹ günahkâr ve fasık,¹⁷⁰ peygamberleri yalanlayıp haddi aşan¹⁷¹ ve cehalette ısrar eden bir topluluk¹⁷² olan kavmine Allah'a karşı gelmekten sakınmalarını, kendisine itaat etmelerini, kadınları bırakıp erkeklerle beraber olmalarının büyük edepsizlik (fahişe) olduğunu bildirmiş, bu iğrençlikten uzak durmalarını istemiştir.¹⁷³ Kavmi ise işlerine karışmaya devam ettiği takdirde sürgün etmekle tehdit etmiş ve قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ “*Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!*” diyerek kendisine meydan okumuştur. Bunun üzerine Hz. Lût, قَالَ رَبِّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ “*Şu ahlâkı bozan topluluğa karşı bana yardım et rabbim!*” ve رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ “*Rabbim! Beni ve ailemi, bunların yapmakta olduklarının vebalinden kurtar*” diyerek Allah'a dua etmiştir.¹⁷⁴ Hz. Lût'un duasını kabul eden Allah Teâlâ, ahlâksız kavmi helâk etmek üzere Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfil oldukları nakledilen üç meleği görevlendirmiştir.¹⁷⁵

Melekler Lût'un yaşadığı yere gelince, (kavminin yapacağı çirkinliği düşünerek) onların yüzünden üzüldür, içi daralır ve “Bu, çetin bir gündür” der.¹⁷⁶ Misafirlerden haberdar olan halk koşarak Hz. Lut'un kapısına gelir. Hz. Lût kendisini misafirlerin yanında rezil etmemelerini ve isterlerse kızlarıyla evlenebileceklerini söyler. Fakat onlar Hz. Lût'a, elâlemin işine karışmaktan kendisini menettiklerini hatırlatarak isteklerinde ısrar

¹⁶⁶ Ankebut, 29/28-29. Ayrıca bk. Araf, 7/80-81; Hud, 11/78-79; Şuara, 26/165-166; Neml, 27/54-55; Kamer, 54/37.

¹⁶⁷ Araf, 7/80-81.

¹⁶⁸ Araf, 7/84; Hicr, 15/58.

¹⁶⁹ Hud, 11/78-79; Hicr, 15/67; Neml, 27/54.

¹⁷⁰ Enbiya, 21/74.

¹⁷¹ Şuara, 26/160-166.

¹⁷² Neml, 27/55.

¹⁷³ Bk. Şahan, Ramazan, *Kur'an-ı Kerim'de Lut (as), Bunula İlgili İsrailiyyat ve Günümüze Mesajları (Bir Konu Tefsiri Denemesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Yezî), Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 113-114.

¹⁷⁴ Arâf, 7/80-81; Şuarâ, 26/160-169; Neml, 27/54-55; Ankebût, 29/28-30. Ayrıca geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, *Kasasul-Enbiyâi*, s. 243-257; Neccâr, *Kasasul-Enbiyâi*, s. 113.

¹⁷⁵ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, VI, 56. Bk. Harman, Ömer Faruk, “Lût” md., *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 227-229; Çakan-Solmaz, *Tevhid Mücadelesi*, s. 87-97. Ayrıca geniş bilgi için bk. Şahan, *Kur'an-ı Kerim'de Lut (as)*, s.102-107. Melekler genç ve yakışıklı birer erkek sûretinde önce Hz. İbrahim'e gelip İshak'ın doğumunu müjdelemişler, ayrıca Lût kavmini helâk etmek üzere gönderildiklerini bildirmişlerdir. (Hûd, 11/69-70; Hicr, 15/57-58; Ankebût, 29/31) Hz. İbrahim, Lût'un onlarla beraber yaşadığını hatırlatarak meleklerle tartışmaya girmiştir.(Hûd, 11/74) Bunun üzerine melekler, İbrahim'in kendileriyle tartışmaktan vazgeçmesini, geri döndürülemez bir azabın geldiğini, ancak Lût'un ve karısı dışında ailesinin kurtulacağını haber vermişlerdir. (Hûd, 11/76; Ankebût, 29/31-32. Ayrıca bk. Harman “Lût” md., XXVII, 227-229; Çakan-Solmaz, *Tevhid Mücadelesi*, s. 87-97)

¹⁷⁶ Hûd, 11/77.

ederler. Hz. Lût, “*Keşke benim size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim!*” diyerek sıkıntısını dile getirir.¹⁷⁷ Bunun üzerine melekler Allah’ın elçileri olduklarını, kavminin kendisine ve ailesine dokunamayacağını, geceleyin karısı dışında ailesiyle birlikte şehri terk etmesini, sabaha yakın azabın geleceğini, karısı dâhil kavminin helâk edileceğini bildirirler.¹⁷⁸ Öte yandan bu melekler, Hz. Lut’un misafirlerine kötülük yapmayı planlayan halkın gözlerini kör ederek azaba uğratar¹⁷⁹ ve onları evin çevresinden uzaklaştırırlar. Lût ve ailesi şehirden çıkar, ortalık aydınlanırken korkunç bir ses (sayha) onları (geride kalanları) yakalar,¹⁸⁰ ardından şehrin altı üstüne getirilir, üzerlerine balçıktan pişirilmiş, kat kat taşlar yağdırılır ve Lût’un kavmi karısıyla birlikte helâk edilir.¹⁸¹ Kaynaklarda, Lût’un yaşadığı yer ve çevresinin altının üstüne getirilmesi sebebiyle “mü’tefikât”¹⁸² diye adlandırıldığı belirtilmektedir.¹⁸³

Lut kavminin yok olmasına neden olan bu ceza, Hud suresinde “azâb-ı gayr-i merdûd” (geri çevrilemez bir azap)¹⁸⁴ Kamer suresinde “azâb-ı mustakır” (sürekli ve sabit bir azap, yakalarını bırakmayacak bir azap)¹⁸⁵ Zariyat suresinde “el-azâbü’l-elîm” (acı veren bir azap)¹⁸⁶ olarak nitelenmiştir.¹⁸⁷ Bununla birlikte Lut kavminin uğradığı bu dünyevî azap, Kamer suresinde “batş” (şiddetle yakalama),¹⁸⁸ “tams”¹⁸⁹ ve “hâsıb”,¹⁹⁰

¹⁷⁷ Hûd, 11/77-80; Hicr, 15/67-71.

¹⁷⁸ Hûd, 11/81.

¹⁷⁹ Kamer 54/37.

¹⁸⁰ Hicr, 15/73. Ayrıca bk. Kamer, 54/38.

¹⁸¹ Arâf, 7/83-84; Hûd, 11/81-83; Hicr, 15/65, 73-74; Kamer, 54/37-39; Tahrîm, 66/10; Zariyat, 51/33-34; Naml, 27/58; Şuara, 26/173. Bk. Harman, “Lût” md., XXVII, 227-229; Çakan-Solmaz, *Tevhid Mücadelesi*, s. 87-97. Hz. Lût kıssasıyla ilgili Yüksek Lisans tezi hazırlayan Ramazan Şahan, Lût kavminin muhatap olduğu azabı, klasik ve modern kaynaklarda anlatılanları dikkate alarak şöyle tasvir etmektedir: “Bu taşlar Allah katında kimin başına yağacağı belirlenip işaretlenmiş, adeta üzerlerine kodlanmış, küçük çakıl taşları ve çamur karışımından meydana gelmiş, tuğla ve kiremit gibi ateşte pişirilmiş, adeta tipili bir havada yağmur gibi düzenli bir şekilde ve sağanak halinde bolca yağın, tahrip gücü çok yüksek, vurduğunu parçalayıp öldüren taşlardır. İşte Allah Lût kavmine böyle bir felâket yağdırmıştır.” (Şahan, *Kur’an-ı Kerim’de Lut (as)*, s. 142)

¹⁸² Tevbe, 9/70; Hakka, 69/9; Necm, 53/53.

¹⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 25; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 155. Ayrıca geniş bilgi için bk. Şahan, *Kur’an-ı Kerim’de Lut (as)*, s. 89-91.

¹⁸⁴ Hud, 11/76.

¹⁸⁵ Kamer, 54/38.

¹⁸⁶ Zariyat, 51/37.

¹⁸⁷ Hz. Lut ve kavmi ile ilgili geniş bilgi için bk. Köksal, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, II, 245-258.

¹⁸⁸ Kamer, 54/36.

¹⁸⁹ Kamer, 54/37.

¹⁹⁰ Kamer, 33-35.

Şuara suresinde “tedmîr”,¹⁹¹ Ankebut suresinde “ricz”¹⁹² ve Necm suresinde “ehvâ”¹⁹³ gibi kelimelerle tasvir edilmiştir. Ayrıca bazı ayetlerde helak edilen Lut kavmi için “el-ğâbirîn” kelimesi kullanılır.¹⁹⁴

Mevdûdî, Lut kavminin başına gelen azabın, muhtemelen bir yanardağın patlaması ve şiddetli bir deprem şeklinde geldiğini belirtir. Ona göre deprem Sodomluları ve Ürdünlüleri yerle bir etmiştir. Yanardağın patlaması yüzünden de sıcak ve yanan taşlar yağmıştır. Ayette geçen “balçıktan pişirilmiş taşlar”dan, volkanın bünyesindeki buhar ve kaynayan maddelerin karışımıyla ortaya çıkan lav ve taşlar kastedilmiş olabilir. Nitekim bu deprem ve volkanik patlamaların belirtileri hala Lut gölünün çevresinde bulunmaktadır.¹⁹⁵

Bu arada konunun aydınlığa kavuşması için Lut kavminin uğradığı azabın mahiyetine ilişkin anahtar konumda olan “siccîl” sözcüğünün etimolojisine değinmek gerekir. Siccîl kelimesi Kuran’da iki yerde Lût kavminin uğradığı azapla,¹⁹⁶ bir yerde de Fîl Vak’asıyla ilgili olarak geçer.¹⁹⁷ Dilciler arasında tercih edilen görüşe göre siccîl, Farsça’da “taş” anlamına gelen “seng” ile “çamur” manasındaki “gil” kelimesinden meydana gelmiştir. Buna göre senggil olması gerekirken Farsça’dan Arapça’ya geçişte “siccîl”e dönüşmüştür.¹⁹⁸ Muhammed Esed, siccîl (taşlaşmış balçık/çamur) sözcüğünün, Hud, 11/82. ayette فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا “Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik...” ifadesiyle îma edilen büyük yer sarsıntısıyla da bağlantılı olarak hemen bir volkanik püskürtüyü akla getiren “lav” parçalarıyla aynı şeyi işaret ediyor olabileğine dikkat çeker.¹⁹⁹

“Taşlaşmış çamur”la (siccîl) azaba çarptırılan diğer bir topluluk da Kâbe’yi yıkmaya gelen Ebrehe ve askerleridir. Fil suresinde anlatılan bu olayın, Hz. Peygamber (sav)’in

¹⁹¹ Şuara, 26/172. Ayrıca bk. Saffât, 37/136.

¹⁹² Ankebut, 29/34.

¹⁹³ Necm, 53/53-54.

¹⁹⁴ Araf, 7/83; Hicr, 15/60; Şuara, 26/171; Neml, 27/57; Ankebut, 29/32-33; Saffat, 37/135.

¹⁹⁵ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, I, 465. Ayrıca bk. Şahan, *Kur’an-ı Kerim’de Lut (as)*, s. 138-139.

¹⁹⁶ Hüd, 11/82-83; Hicr, 15/74.

¹⁹⁷ Fîl 105/3-4.

¹⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, XI, 327; İsfahâni, *el-Müfredât*, s.297. Geniş bilgi için bk. Yalar, Mehmet, “Siccîl” md., *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 134.

¹⁹⁹ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 442.

doğduğu sene gerçekleştiği belirtilir.²⁰⁰ Habeşistan'ın yönetiminde bulunan Yemen'in genel valisi Ebrehe her yıl Mekke'deki Kâbe'yi ziyaret eden Arap hacılarını Sana'ya çekmek için burada Kulleys veya Kalis (kilise) denilen büyük bir katedral yaptırır. Daha sonra çeşitli bölgelere adamlar göndererek mâbedi ziyaret etmeleri için halkı Sana'ya çağırır. Ancak bu umduğunu bulamayınca Kâbe'yi yıkmaya karar verir ve muhtemelen 570 yılında, içinde mahmûd (mamut) adlı filin de bulunduğu büyük bir ordu ile Mekke üzerine yürür.²⁰¹ Fil suresinde, ebâbil kuşlarının yağdırdığı bu cisimlerin etkisiyle Ebrehe ve ordusunun helâk edildiği bildirilir. Ancak bu taşların (siccîl) ve onları atan kuşların özellikleri hakkında bilgi verilmemiştir. Bazı tefsirlerde, İkrime'ye atfedilen “taşın vurduğu yerden çiçek çıktığı, Arap topraklarında çiçek ve kızamık hastalıkları ilk defa o yıl görüldüğü” şeklinde bir rivayet kaydedilir.²⁰² Muhammed Abduh (1849-1905), bu rivayetten hareketle, ikinci gün Habeş ordusu içerisinde çiçek ve kızamık hastalığının yayıldığını, vebanın onların bedenlerini görülmemiş bir şekilde etkilediğini, etlerinin dağılıp döküldüğünü, ordu ve komutanın bundan dolayı korkup kaçtığını ifade etmektedir. Ayrıca Abduh, surede sözü edilen kuşların (ebâbil), bazı hastalıkların mikroplarını taşıyan sinek veya sivrisinek cinsinden olduğu söylemekte, bu taşların rüzgârların etkisiyle hayvanaların ayaklarına takılan zehirli ve kurumuş çamur olduğunu, cesede yapışınca beden bozulması ve dökülmesiyle sonuçlanan yaralara neden olduğunu belirtmektedir.²⁰³ Ancak Abduh'un bu yorumu, Elmalılı ve Seyyid Kutub (1906-1966) tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir.²⁰⁴

3.1.1.6. Darlık/fakirlik (Be'sâu) ve Hastalık (Darrâu)

Azabın dünyevî çeşitlerinden olan ve “be'sâu” (darlık/fakirlik) ve “darrâu (hastalık)” kavramları ile anlatılan azap şekilleri, maruz kalanların pişman olmalarına ve özeleştirme yapmalarına fırsat tanıyan özelliklere sahiptir. Bu iki kavramın geçtiği surelerden biri olan Enam suresinde, geçmişte günaha batmış, nankör ve inkârcı toplumları uyarmak ve uslanmalarını sağlamak için darlık ve hastalıklarla sınındıklarına işaret edilir. Öncelikle

²⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII, 486; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 339. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, “Fil Vak'ası” md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 71.

²⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 791; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 339; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, XIV, 456-459; Fayda, “Fil Vak'ası” md., XIII, 70-71; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, V, 689.

²⁰² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 633.

²⁰³ Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz'i Amme*, Matbaat-u Mısır, Kahire ts., s.157-158.

²⁰⁴ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 126-143; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 2003, VI, 3976-3979; Çağrı, Mustafa, “Fil suresi” md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 69-70.

“be’sâu” ve “darrâu” kelimelerinin geçtiği bağlamda (En’am, 6/40. ayette) yer alan azap kavramının, siyak-sibak bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde, “dünyada geçmiş ümmetlerin başına gelen azap”²⁰⁵ anlamında kullanıldığını belirtmek gerekir: *قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَيْكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* “De ki: “Ne dersiniz, size Allah’ın azabı gelse yahut kıyamet gelip çatsa size, Allah’tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım)!”²⁰⁶ Bu ayette geçen azaptan maksat, azaba duçar olanların, (kendilerinden) kaldırması için Allah’a yalvaracakları dünyevi (dünyada meydana gelen) bir azaptır.²⁰⁷ Ebu Hayyân, ayetteki azap kavramını, “azabın korkusu, belirtileri, kuraklık, darlık-fakirlik, helak etmesinden korkulan hastalıklar...” şeklinde açıklamıştır.²⁰⁸ Devam eden ayetlerde, geçmiş inkârcı toplumların bu tür azaba ilişkin tavırları hakkında bilgi verilir. Onlara dünyevî azap türü olan darlık, sıkıntı ve hastalık verildiği fakat onların bundan ders çıkarmadıkları ve uslanmadıkları şöyle belirtilir: *وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَآخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ* “Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık (be’sâu) ve hastalıklara (darrâu) uğrattık.”²⁰⁹ Ayette geçen “be’sâu” sözcüğü, burada ve geçtiği diğer bazı ayetlerde²¹⁰ darlık ve fakirlik anlamında kullanılır.²¹¹ “ed-Darrâu” sözcüğü ise “bedenlerle ilgili musibetler, hastalık” şeklinde açıklanmıştır.²¹² “Be’sâu” ve “darrâu” sözcükleriyle anlatılan ceza, aslında büyük azaptan önce tattırılan basit ve küçük bir azap özelliğine sahiptir.²¹³ Aynı surenin 6/40. ayetinde Allah azabının gelme ihtimaline karşı müşrikler uyarıldıktan sonra bu ayetlerde geçmiş toplumlardan Allah’ın azabına müstahak olanlar örnek gösterilmiştir. Böylece muhataplara, Allah’a ortak koşarak zulüm işleyenlerin hakkında Allah’ın sünneti (sünnetullah) hatırlatılmıştır.²¹⁴ Bu ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Muhammed (sav)’den önceki inkârcı ve bozguncu ümmetlere de peygamberler gönderilmiştir. Ancak onlar Peygamberler vasıtasıyla

²⁰⁵ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukatil b. Süleyman(et-Tefsîrû'l-Kebîr)*, (thk.Abdullah Mahmûd Şehhâte), Dar-u İhyai’t-Turasi'l-Arabi, Beyrut 2002, II, 560.

²⁰⁶ En’am, 6/40.

²⁰⁷ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VII, 224.

²⁰⁸ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 128. Taberî ise bu ayetteki azap kavramını, “geçmişte bazı toplumların maruz kaldığı “racfe” veya “saika” ile helak edilmeleri” biçiminde açıklar. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 240-241)

²⁰⁹ En’am, 6/42.

²¹⁰ Bk. Bakara, 2/177 ve 214; A’raf, 7/94.

²¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 328; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 218 ve II, 127; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 62; Beyzâvî, *Envârû't-Tenzîl*, II, 162; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, VI, 36.

²¹² Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 377; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VII, 227.

²¹³ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VII, 227-228.

²¹⁴ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VII, 226.

muhatap oldukları ilahi mesajları kabul etmedikleri gibi Allan'ın elçilerine inanmamışlar ve onlara kötü davranmışlardır. Allah Teâlâ da kâfir, zalim ve bozguncu olan ümmetleri, akıllarını başlarına toplayıp doğru yolu seçmeleri, tövbe etmeleri, peygamberlerini tasdik ederek kendisine niyazda bulunmaları ve yalvararak af dilemeleri için geçim sıkıntısı ve darlık (be'sâu), hastalık (darrâu) gibi sıkıntılara mâruz bırakmıştır. Ne var ki onlar, bu darlık ve sıkıntılara rağmen Allah'a teslimiyet gösterip yalvarmamışlar, kalpleri katılaşmış, Şeytanın telkinlerine aldanmışlardır. Uyarı ve öğütleri kulak ardı ettiklerinde bu sefer nimetlerle sınanmışlardır. Bu esnada nimetin sahibini hatırlamamış ve ona şükürle mukabelede bulunmamışlardır. Nimetin bolluğundan kendilerinden geçtikleri bir anda ansızın yakalanmış ve cezalandırılmışlar, bütün ümitlerini yitirmişler, nankörlükleri ve zulümleri nedeniyle kökleri kesilmiştir.²¹⁵ Görüldüğü gibi azabı hak eden toplumlar; hemen cezalandırılmamış, davranışlarını düzeltmeleri için kendilerine fırsat verilmiş, yani tövbe edip arınmaları için kendilerine Allah tarafından mühlet verilmiştir. Korku ve tezekkür (hatırlama) sebeplerini iyice araştırınsınlar diye Allah onları hayır ve zararla onları imtihan etmiştir.²¹⁶ Bu durum aslında daha önce de değinildiği gibi “derece derece azaba yaklaştırmak”²¹⁷ anlamına gelen istidrac kelimesiyle ifade edilen şeydir.

Araf suresinde ise peygamberlerin tevhid mücadelelerinden kısa kısa bahsedildikten²¹⁸ sonra geçmişte kendilerine peygamber gönderilen halkların Allah'a yönelmelerini sağlamak için kendilerine darlık ve hastalık verildiğine işaret edilir: وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضُرَّغُونَ “Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek mutlaka ora halkını, Allah'a yönelip yalvarsın yakarsınlar diye dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.”²¹⁹ Ayette, be'sâu ve darrâu kelimeleri ile ifade edilen azap türleri, peygamber geldikten sonra O'na inanmayan ve getirdiği ilahi mesajı yalanlayanlara yöneliktir. Çünkü birçok ayette belirtildiği gibi Allah peygamber gönderip gerekli uyarıyı yapmadan bir toplumu helak etmez, sadece halkı zalim olan bir memleket helak edilir.²²⁰ Azap ve helak, bütün mazeretlerin önü kesildikten sonra

²¹⁵ En'am, 6/41-45.

²¹⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VII, 230-231.

²¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI, 180.

²¹⁸ Araf, 7/59-93.

²¹⁹ Araf, 7/94.

²²⁰ Kasas, 28/59; İsrâ, 17/15

gelir.²²¹ Bu ayette, Kur'an'ın ilk muhataplarına, Allah Teâlâ'nın, inkârcılıkta ve zulümde ısrarla devam eden toplumlar hakkındaki sünneti/kanunu (helak kanunu) hakkında bir hatırlatmada da vardır. Devam eden ayette ise muhatapların, kötülük (fakirlik ve hastalık) yerine iyilik (bolluk, nimet ve geniş/rahat bir yaşam)²²² ile denendikleri belirtilir: *ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ* “Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve “Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı” dediler. (İnkârda ısrar edince) biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık.”²²³ İnkârcılık ve bozgunculukta devam edenler darlık ve hastalık gibi sıkıntılarla denendiklerinde Allah'ın kendilerini cezalandırdığını ve bunun bir uyarı olduğu anlamını çıkararak tövbe etmedikleri gibi sıkıntıdan kurtulup sağlık ve bolluğa kavuştuklarında Allah'ın lütfu sayesinde darlık ve hastalıktan kurtulduklarını düşünerek O'na şükretmemişlerdir. Üstelik “Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı.” demek suretiyle inkârcılıkta ısrar etmişlerdir. Neticede azabı hak etmişler, Allah da onları hiç ummadıkları bir zamanda ve ortamda ansızın yakalayıp belâlarını vermiştir.²²⁴ İbn Teymiyye (ö. 728/1328)'nin de vurguladığı gibi Allah Teâlâ, peygamberlerin mesajlarına kulak vermeyen inkârcı ve bozguncuları, darlık-kıtlık ve hastalıkla cezalandırdığında boyun eğmedikleri; kötü hallerini iyiye çevirdiğinde de itaat etmedikleri için kendilerini ansızın imha eden bir azapla yakalamıştır. Allah Teâlâ'nın, bu şekilde büyük azap öncesi darlık-kıtlık ve hastalıklarla imtihan etmesi, uslanmayan ve tövbe etmeyenleri cezalandırması, Araf suresinde “hasenât” ve “seyyiât” sözcüklerini içeren ayette ifade edilen uygulama gibidir:²²⁵ “Onları (yahudileri) grup grup yeryüzüne dağıttık. Onlardan iyi kimseler vardır, yine onlardan bundan aşağıda olanları da vardır. (Kötülüklerinden) belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik. (وَبَلَّوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)”²²⁶

Onlar, “atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı.”²²⁷ sözleriyle başlarına gelen bu tür şeylerin, selef (önce yaşayanlar) ile halef (sonra yaşayanlar) hakkında cereyan

²²¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 508.

²²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 328-329.

²²³ Araf, 7/95.

²²⁴ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 559-560.

²²⁵ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Risâle Fî Lafzi's-Sünneti Fî'l-Kur'an* (Câmiu'r-Resâil'in içinde), (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), Dâru'l-Medenî, Cidde 1984, 57.

²²⁶ Araf, 7/168.

²²⁷ Araf, 7/95.

eden olağan şeyler olduğunu, bunların Allah tarafında yapılan bir deneme ve imtihan olmadığını düşünürler. Onların bu tavırlarında aşırı inatçılık ve haddi aşma gibi tutumları gözden kaçmaz.²²⁸ Aynı zamanda bu ayetlerden hareketle, günahkâr halkın (ehlü'l-meâsî) tövbe edip hakka tabi olmalarını sağlamak için Allah Teâlâ'nın, onları bazen şiddetle (darlık-yokluk ve hastalıklarla) bazen de bollukla yakalayıp imtihan ettiği gerçeği çıkarılabilir.²²⁹

“el-Be'sâu” ve “ed-darrâu” kelimeleri kapsamında bu dünyada takdir edilen cezalar, sadece inkârcılara has bir olgu değildir. Bu iki kavramın geçtiği ayetlerin ikisi Bakara suresindedir ve bu ayetlerde müminlerden bahsedilir.²³⁰ Müminlerin vasıflarının sıralandığı Bakara, 2/177. ayette, onların darlık, hastalık ve savaş zamanlarında sabır gösterdiklerine işaret edilir: وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَجَيْنَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ “...darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”²³¹ Ayette tekil olarak kullanılan “el-be's” sözcüğünün “savaş” anlamına geldiği belirtilir.²³² Burada darlık, hastalık ve savaşla imtihan edilen müminlerin tavrı, En'am ve Araf surelerinde sözü edilen geçmiş inkârcı ve bozguncu toplumlardan tavrından oldukça farklıdır. Allah tarafından gönderilen darlık ve hastalık, kâfir ve müşriklerin azaba sürüklenmelerine neden olurken, müminlerin arınmasını ve olgunlaşmasını sağlamıştır.

Bu iki sözcüğün geçtiği Bakara, 2/214'de ise muhatap Hz. Peygamber (sav) ve müminlerdir. Bir önceki ayette, geçmişte peygamberlerine açık deliller ve ayetler geldikten son ihtilafa düşen ümmetlere değinildikten²³³ sonra bu ayette de Allah'ın hem müminlere hem de kâfirlere darlık ve hastalık vermesinin, aslında Allah'ın toplumlarla ilgili gelip geçen bir kanunu (sünnetullah)²³⁴ olduğu şöyle hatırlatılır:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْتَهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ

²²⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, II, 322.

²²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 192.

²³⁰ Bakara, 2/177 ve 214.

²³¹ Bakara, 2/177. Bu ayetin inişine dair Katade'ye dayandırılan iki görüş vardır. Birinci görüşe göre Hz. Peygamber'e “Birr nedir ey Allah'ın Rasûlü?” diye sorulması üzerine bu ayet indirilmiştir. (Vâhidî, *Esbâb-u Nüzûl*, s. 52; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 178). İkinci görüşe göre Yahudiler batıya doğru, hristiyanlar doğruya doğru namaz kılarlardı. Allah bu ayeti indirerek onların amellerinin “birr” olmadığını kendilerine haber verdi. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 75)

²³² Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 129; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VII, 132.

²³³ Bakara, 2/213.

²³⁴ Mâturîdî, *Te'vilât*, II, 110.

çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır.”

İnsanların bu dünyada değişik şeylerle imtihan edilmesi, Ankebut suresinin başında fitne kavramıyla anlatılmıştır.²³⁵ Ayrıca Tevbe, 9/16. ayet ve Al-i İmran, 3/142. ayetlerde cihad edenler ile sabredenler ortaya çıkmadan müminlerin cennete giremeyeceklerine işaret edilir. Sonuç olarak “sabreden, cihad eden, Allah’tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyen” gerçek müminlerin ortaya çıkması, doğru olanlarla yalancı olanların birbirinden ayrılması için tarih boyunca Allah insanları bazen darlık ve hastalıkla bazen de nimet ve bollukla imtihan etmiştir. Bu da Allah’ın toplumlarla ilgili değişmez kanunudur.

En’am, 6/47. ayetin tefsiri bağlamında Fahrettin Râzî’nin de ifade ettiği gibi Allah’ın iyi kulları, başlarına gelen zarar ve sıkıntı nedeniyle Allah katında çok yüce derecelere çıkar ve çeşitli ödülleri elde ederler. Bu her ne kadar görünürde bir bela ise de mükâfatlara zemin hazırlayan bir durumdur. İnkârcı ve müşrik topluluklar böyle değildir. Onların başına belâ geldiğinde hem dünyada hem de ahirette kaybederler. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ onları “hâlikîn/helak olanlar” olarak nitelemiştir.²³⁶

Azap kavramının “engelleme ve insanın arzularından mahrum edilmesi” biçimindeki temel anlamı dikkate alınırsa “be’sâu” ve “darrâu” kelimelerinin azap anlamına geldiğini, diğer bir ifadeyle, bu iki kelimeyle azabın dünyadaki türlerinin anlatıldığı anlaşılır. Çünkü darlık, yokluk ve hastalık türü azaba müstahak olan insan ve toplumların arzu ve isteklerinden mahrum bırakıldıkları, refah içinde ve sağlıklı bir yaşam sürmelerinin engellendiği ve önüne geçildiği bir gerçektir.

3.1.1.7. Firavun ve Hanedanının Tufan, Kıtık, Kuraklık Yılları, Haşerât, Kurbağa, Çekirge ve Kan gibi Dünyevi Azaplarla Cezalandırılması

Geçmişte nankör ve isyankâr tavırları nedeniyle inkârcı toplumların, işledikleri suçların çeşidine bağlı olarak farklı azaplara uğratıldıkları bir gerçektir. Firavun ve adamlarının suda boğularak cezalandırılmalarından önce uyarı niteliğindeki çeşitli azaplara maruz

²³⁵ “İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden (la yüftenûne), sadece “İman ettik” demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sinamıştık (fetennâ). Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır.” (Ankebut, 29/2-3)

²³⁶ Râzî, *Mefâtihu ’l-Ğayb*, XII, 240.

kalışlarını bu hususa örnek olarak zikredebiliriz. Hz. Musa'nın Firavunla olan diyaloglarına yer verilen Zuhruf, 43/48-50. ayetlerde iki defa geçen azapla boğulmanın dışında farklı azap türlerinden bahsedilir:

وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتَيْهَا وَآخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ وَقَالُوا يَا أَيُّهَ السَّاجِرِ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ
بِمَا عَاهَدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهَيِّدُونَ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ “Onlara gösterdiğimiz her bir ayet (mucize) diğerinden daha büyüktü. Doğru yola dönsünler diye onları azaba uğrattık. Bunun üzerine dediler ki: Ey büyücü! Sana verdiği ahde göre bizim için Rabbine dua et; çünkü biz artık doğru yola gireceğiz. Fakat biz onlardan azabı kaldırıncaya, sözlerinden dönüverdiler.”

Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'nın vasıtasıyla gönderdiği etkileyici ve önceki benzerlerinden daha büyük mucizeleri görünce alay edip gülmeleri üzerine,²³⁷ küstah ve kibirli tutumlarından vazgeçsinler diye, Firavun ve adamları (sel, çekirge, kurbağa istilasına gibi) çeşitli azaplara uğratılmışlardır. Bu azap türleri, onların canını yakan, onlara sıkıntı veren, onları arzu ve isteklerinden mahrum eden bir cezadır. Firavun ve adamlarının, her bir felaketle karşılaştıklarında Hz. Musa'ya gelip felaketi kaldırması için Allah'a dua etmesini istemeleri,²³⁸ bu ayette geçen azapla firavun ve adamlarının yok olmasına neden olan boğulma sezasının dışında, onların dünyada maruz kaldıkları farklı azap türlerinin kastedildiğini gösterir. Birçok tefsirde Zuhruf, 43/48. ve 50. ayette geçen ve Allah'ın ayetlerinden/mucizelerinden biri olarak ifade edilen²³⁹ “azap” kavramıyla Araf, 7/130 ve 133. ayetlerde belirtilen “dünyevi cezalar”ın kastedildiği ifade edilmektedir.²⁴⁰ Söz konusu bu ayetlerden anlaşıldığına göre Allah, onları, belki yola gelir ve akıllarını başlarına alırlar diye “kuraklık yılları” ve “kıtlık” felaketiyle cezalandırmıştır.²⁴¹ Ayrıca 131. ayette kendilerine bir bolluk ve bereket geldiğinde “bu bizim en tabii hakkımız” dediklerine, yokluk ve darlığa düştüklerinde ise bunu Hz. Musa ve ona inananlardan kaynaklanan bir uğursuzluk saydıklarına işaret edilir. Hâlbuki bu felaketler, onların işledikleri günahlar sebebiyle Allah tarafından gelmiştir.²⁴² “Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.”²⁴³ demek suretiyle de isyankar ve küstah tavırlarını sürdürmüşlerdir. 133. ayette ise meydan okuyan ve inkârcılıkta ısrar eden Firavun ve hanedanına gönderilen

²³⁷ Zuhruf, 43/46-47.

²³⁸ Zuhruf, 43/49-50.

²³⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXV, 226

²⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 608; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 219; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 57; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXV, 226.

²⁴¹ Araf, 7/130.

²⁴² Araf, 7/131.

²⁴³ Araf, 7/132.

dünyevi azap türlerinin detaylı bir şekilde sayıldığı görülmektedir: “Biz de, her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşarat), kurbağalar ve kan gönderdik. (Hiçbirinden ders almadılar.) Büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular.”

Ayrıca İsrâ suresinde geçen “tis’a âyâtin (dokuz mucize)” ifadesi ile Firavun ve adamlarına verilen mucize ve azapların kastedildiğini savunanlar vardır: *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَمَسَّئِلَ إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا* “Andolsun biz Mûsâ’ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi, İsrâiloğulları’na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, “Ey Mûsâ” demişti, “Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!”²⁴⁴ Ayetteki “tis’a âyâtin (dokuz mucize)” ifadesi, müfessirler tarafından iki şekilde yorumlanmıştır. Birinci yoruma göre dokuz mucize ile yılana dönüşen âsa, ışık saçan el, çekirge, ekin böceği, kurbağa, kan, taştan su fişkırması, denizin yarılması ve Tur’un İsrâiloğulları’nı korkutması gibi mucizeler kastedilmiştir.²⁴⁵ Bu mucizelere aynı zamanda başka ayetlerde de yer verilmiştir.²⁴⁶ İkinci yorum şöyle bir rivayete dayanmaktadır: İki Yahudi, Hz. Peygamber (sav)’e gelerek buradaki “dokuz âyet”le ne kastedildiğini sormuşlar, o da bunların şu dokuz emirden olduğunu ibaret olduğunu belirtmiştir: Allah’a ortak koşmayın, haksız yere adam öldürmeyin, zina yapmayın, faiz yemeyin, sihir yapmayın, suçsuz insanı öldürmesi için zalim yöneticiye teslim etmeyin, savurganlık yapmayın, namuslu kadınlara iftira atmayın ve savaştan kaçmayın.²⁴⁷

3.1.1.8. Ashab-ı Ress’in Azaba Uğratılması

Kur’an’da iki ayette, Ashâbü’r-Ress’in Nûh, Âd ve Semûd kavimleri gibi peygamberlerini yalanladıkları ve bu yüzden helâk edildikleri belirtilmekte, bunun dışında bir bilgi verilmemektedir.²⁴⁸ Bununla birlikte, gerek ress kelimesinin mânası gerekse Ashâbü’r-Ress’in kimler olduğu, nerede ve ne zaman yaşadıkları konusunda

²⁴⁴ İsrâ, 17/101. Ayrıca bk. Neml, 27/12.

²⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 99-102; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 669; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, III, 488; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, III, 526.

²⁴⁶ A’râf, 7/108, 133; Taha, 20/17-23.

²⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 103-106; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 670; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, III, 488; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, III, 526.

²⁴⁸ Furkan, 25/38; Kaf, 50/12.

tefsir kitaplarında birçok rivayet mevcuttur.²⁴⁹ Ashâb-ı Ress’le ilgili sekiz tane görüşe yer veren Râzî, bu görüşlerin hiçbirinin Kur’an ayetleriyle bilinen ve isnadı kuvvetli haberlerle desteklenen bir rivayet olmadığına dikkat çeker. Kesin olan bir şey var ki Allah Teâlâ, onların küfürleri sebebiyle helak edildiklerinin haber vermiştir.²⁵⁰ Furkan, 25/39. ayette, sözü edilen kavimlerin muhatap oldukları dünyevî cezâ, “tetbîr” (kırıp geçirmek) sözcüğüyle de anlatılmıştır.

3.1.1.9. Tübba Kavminin Helak edilmesi

“Firavun” Mısır’ın, “kısra” İran’ın, “kayser” Bizans’ın ve “necâşî” Habeş krallarının unvanı olduğu gibi “Tübba” sözcüğü de Yemen (Himyer) krallarının unvanıdır. Tübba’nın Sebe kavminin bir boyu olduğu belirtilir. M.ö. 115’de Sebe ülkesinde iktidara gelmişler ve m.s. 300’e kadar da iktidarı ellerinde tutmuşlardır. Asırlardır Araplar arasında onların efsaneleri bilinen bir topluluktur.²⁵¹ Muhammed Esed, “Tübba” adının, bütün Güney Arabistan’ı yüzyıllar boyu yönetmiş ve sonuçta m.s. 4. yüzyılda Habeşliler tarafından devrilmiş olan güçlü Himyer krallarına takılan bir ad olduğunu belirtir.²⁵²

Kur’an’da helâk edildiği bildirilen kavimlerden biri de Tübba’dır. Kur’an’da iki ayette, Tübba kavminin günahkârlıkları (cürm) ve Allah’ın elçilerini yalanlamaları nedeniyle helak edildikleri bildirilmektedir.²⁵³ Ancak Ashab-ı Ress’in helak edilmesi olayında olduğu gibi Tübba kavminin nasıl bir azapla ortadan kaldırıldığı hakkında bilgi verilmemiştir.

3.1.1.10. Bahçe Sahiplerine İndirilen Azap

Verilen nimetlere karşı nankörlük etmeleri nedeniyle bu nimetlerden mahrum bırakılan Bahçe sahiplerinin kıssası Kalem, 68/17-33. ayetlerde anlatılır.²⁵⁴ Kıssanın başlangıç ayetinde bahçe sahiplerinin başına gelenlerin bir imtihan olduğuna ve aynı imtihana

²⁴⁹ İbü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VI, 89-90; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIV, 82-83; Kurtubî, *el-Câmi’*, XV, 411-414; İbn Kesîr, *Kasasu’l-Enbiyâi*, s. 352-355; Harman, Ömer Faruk, “Ashâbü’r-Res” md., *DİA*, İstanbul, 1991, III, 469; Akpınar, *Kur’an Coğrafyası*, s. 179-180.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIV, 82-83.

²⁵¹ Harman, Ömer Faruk, “Tübba” md., *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 455; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, V, 308.

²⁵² Esed, *Kur’an Mesajı*, III, 1014.

²⁵³ Duhan, 44/37; Kaf, 50/14.

²⁵⁴ Kalem, 68/17-33.

Mekkeli müşriklerin de tabi olduklarına dikkat çekilir.²⁵⁵ Mekkeli müşrikler, Bahçe sahiplerinin tavır ve davranışlarına benzer şekilde, Allah'ın verdiği nimetlere kaşı nankörce tavır takınmaları, ihsanda bulunmaktan kaçınmaları ve Hz. Muhammed (sav)'in getirdiği ilahi mesajı kulak ardı etmeleri nedeniyle Hz. Yusuf'un dönemindeki benzer şekilde kıtlık ve açlık musibeti onları yakalamıştır.²⁵⁶

Kıssada Allah'ın verdiği nimetlerle sınanan ve fakir fukaranın hakkını vermemek için özel gayret gösteren Bahçe sahiplerinin hikâyesi anlatılır. Rivayete göre geçmişte dindar bir adamın her türlü meyve, ekin ve hurma ağaçları bulunan bir bahçesi vardı. Hasat zamanı geldiğinde fakirleri çağırır, bahçenin ürünlerinden onlara ikramda bulunurdu. Adam ölünce oğulları, aile fertlerinin çokluğunu ileri sürerek yoksulların payını kesmeye ve bahçenin ürününü sabahleyin erkenden gizlice toplamaya karar vermişler, ancak gece gelen bir âfet ürünü imha etmiştir.²⁵⁷ Bahçe sahiplerinin duçar olduğu azap, Kalem, 68/19-20. ayetlerde şöyle ifade edilir: فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ “Fakat onlar uykudayken rabbın tarafından gelen kuşatıcı bir âfet (tâifun) bahçeyi sarıverdi de bahçe kesilip kurumuş gibi oldu.” Sözlükte “bir şeyin etrafında yürümek”²⁵⁸ anlamına gelen “tvf” kökünden isim-i fâil olan “tâif” sözcüğü bu ayette azap anlamında kullanılmıştır. Ragıb el-İsfahânî, müstear olarak cine, hayale, kazaya, kötü olaya ya da felaket vb. şeylere de “tâif” dendiğini belirtir. Bu sözcük Araf suresinde şeytana nispet edilmiştir.²⁵⁹ Ayetteki “taif” ifadesi, “rabbinden gelen azap” anlamına gelir.²⁶⁰ Ayrıca tefsirlerde, gece gelen her şeye “taif” dendiği,²⁶¹ bahçe sahiplerine gelen azap gece geldiği için “tâif” diye adlandırıldığı da ifade edilmiştir.²⁶²

“es-sarîm” kelimesi, “kesmek”²⁶³ anlamına gelen “srm” kökünden alınmış bir kelimedir ve “kum yığınının kesilip ayrılmış” demektir.²⁶⁴ Taberî, “es-sarîm” ifadesinin yorumu konusunda ihtilaf olduğunu belirtmiş ve bazılarının bu ifadeyle “simsiyah gece”nin kastedildiğini ifade ettiklerini ve bu durumda “fe-asbehet ke’s-sarîm” ayetinin “onların

²⁵⁵ Kalem, 68/17.

²⁵⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 144.

²⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 87; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, Kalem, 68/19-20. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesir*, VIII, 235.

²⁵⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 406.

²⁵⁹ Araf, 7/201.

²⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 88.

²⁶¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 147.

²⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 173; Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 147; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 88.

²⁶³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 591.

²⁶⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 367.

bahçeleri, zifiri karanlık bir gece gibi yakılmış ve simsiyah olmuş bir hale dönüştü” şeklinde olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵ Ayrıca bahçenin “gökten gelen bir ateşle yanıp kül olduğu” şeklinde bir azapla yok edildiğini savunanlar vardır.²⁶⁶

Kıssada, Bahçe sahiplerinin, Allah’ın azabıyla adeta toprağa dönüşmüş bahçelerini görünce *بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ* “*Yok yok, doğrusu biz mahrum bırakılmışız!*”²⁶⁷ dediklerine işaret edilir. Azap kavramının etimolojik tahlili yapılırken de işaret edildiği gibi azabın kökünde engelleme ve mahrumiyet anlamı vardır. Yaşanan bu olayın kıssanın son ayetinde *كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْأَجْرَةَ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ* “*Azap böyledir işte! Ahiretteki azap ise daha müthüştür. Keşke bunu bir bilselerdi!*”²⁶⁸ şeklinde ifade edildiği de dikkate alınır, Bahçe sahiplerinin başına gelenin dünyevi bir azap olduğu ve azap kavramının, “mahrum etme” anlamının bu ayette belirgin olduğu anlaşılır.²⁶⁹ Neticede Bahçe sahipleri, Allah’ın verdiği nimetlere nankörlük etmeleri, fakir fukaranın hakkını vermemeleri, ürün devşirme hususunda sözbirliği ederken “inşallah” (Allah izin verirse) dememeleri nedeniyle Allah’ın gece indirdiği azapla ürünlerinden mahrum edilerek cezalandırılmışlardır.

Bahçe sahiplerinin uğradığı azaba benzer bir azapla bütün servetini kaybeden iki adamdan birinin (kâfir olanının) kıssasını da bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. Kehf suresinde biri imanın, diğeri küfrün temsilcisi durumundaki iki adamın inanç ve davranış özellikleri ibret amacıyla anlatılmıştır. Ayetlerden anlaşıldığına göre küfrün temsilcisi ve nankör olan şahıs büyük bir bahçeye sahiptir. İmanın temsilcisi ise fakir ve zayıftır. Bağ bahçe sahibi olan nankör kişi, Allah’a iman edip verdiği nimete şükredeceği yerde, zenginliğini fakir/mümin arkadaşına karşı böbürlenme vesilesi yapmış ve sahip olduğu mal ve insanlarla övünmüştür. Malının yok olmayacağına ve kıyametin kopmayacağına inanmakta; kopsa bile ahiretteki akıbetinin dünyadakinden iyi olacağını iddia etmektedir.²⁷⁰ Ahirete inanan arkadaşısı ise ona öğüt vermiş, kendisini mükemmel bir şekilde yaratan Allah’a ortak koşarak nankörlük

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 173. “es-Sarîm” kelimesi ile ilgili yorumlar için bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII, 336; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 88.

²⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 88. Başka bir görüşe göre ise “sarîm” kelimesi, Yemen bölgesinde bir yer adıdır. (Akpınar, *Kur'an Coğrafyası*, s. 182)

²⁶⁷ Kalem, 68/27.

²⁶⁸ Kalem, 68/33.

²⁶⁹ Okuyan, *Kur'an'a Göre Kabir Azabı*, s. 172.

²⁷⁰ Kehf, 18/32-36.

etmesinin yanlış olduğunu, âhireti inkâr etmenin bir bakıma Allah'ı inkâr etmek²⁷¹ olduğunu bildirmiştir.²⁷² Ayrıca mümin kişi, ona “*keşke bağına girdiğinde ‘Mâşallah! Güç yalnız Allah’ındır’ deseydin!*” demek suretiyle uyarılarını şöyle sürdürmüştür:

“Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan, ben de rabbimin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez.”²⁷³

Devam eden ayette ise bu kâfir ve nankör kişinin ürünlerinin felakete kuşatıldığı ve onun pişmanlığı ifade edilir: وَأَجِطَ بِنَمْرِهِ فَاصْبَحَ يَقْلِبُ كَفَيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا “*Derken onun serveti kuşatılıp yok edildi(ve uhîte bi-semerihî). Böylece, bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü ellerini oğuşturup kaldı. Bağın çardakları yere çökmüştü. “Ah, diyordu, keşke ben Rabbime hiçbir ortak koşmamış olsaydım!”*²⁷⁴ Görüldüğü gibi kafir/nankör kişinin başına gelen “ürünlerden mahrum edilmesi” şeklinde gerçekleşen dünyevi azap, bu ayette “yok olma ve helak olma” anlamında kullanılan “ihâta”²⁷⁵ kelimesiyle anlatılmıştır.

3.1.1.11. İsrailoğullarına Verilen Çeşitli Azaplar

Kur’an, İsrâiloğullarının geçmişteki durumları ve kendilerine verilen nimetler hakkında bilgiler vermektedir. Firavun’un zulmünden ve denizde boğulmaktan kurtulmaları, çöldeki yiyecekler, kayadan su fışkırması, bu nimetlerden bazılarıdır.²⁷⁶ Duhan suresinde de Yüce Allah’ın İsrailoğullarını aşağılayıcı bir azaptan (azâb-ı muhîn), yani Firavun’un kendilerine reva gördüğü her türlü işkence ve kötü muameleden kurtardığına vurgu yapılır: وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ “*Gerçekten İsrâiloğulları’nı aşağılayıcı bir azaptan (azâb-ı muhîn), Firavun’un işkencesinden kurtarmış olduk. O haddi aşan, ululuk taslayan birisiydi.*”²⁷⁷ Tefsirlerde, bu ayette geçen “el-azâbi’l-muhîn” ifadesi, çocukların öldürülmesi, kadınların hizmetçi

²⁷¹ Kehf, 18/37-38.

²⁷² Bk. Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 554-555.

²⁷³ Kehf, 18/39-41.

²⁷⁴ Kehf, 18/42.

²⁷⁵ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 45; Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, I, 466.

²⁷⁶ Bakara, 2/40, 47 ve 122; Araf, 7/105 ve 134; Yunus, 10/93; Taha, 20/47 ve 80; Câsiye, 45/16.

²⁷⁷ Duhan, 44/30-31.

olarak kullanılması ve Firavun'un işlerinde yorgun ve bitkin düşürülmeleri şeklinde açıklanmıştır.²⁷⁸

Diğer taraftan İsrâiloğulları'ndan sadece Allah'a kulluk etme, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik yapma, insanlara güzel söz söyleme, namaz kılıp zekât verme, peygamberlere inanıp onları destekleme, Allah için karzı-ı hasende bulunma gibi konularda söz alınmış; karşılığında günahlarının bağışlanacağı, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokulacakları vaad olunmuştur.²⁷⁹ Fakat onlar verdikleri sözü tutmamışlar, kendilerine gönderilen peygamberlerin bir kısmını inkâr etmişler bir kısmını da öldürmüşler, Allah'ı unutup putlara ve buzağıya tapmaya başlamışlar, kibre kapılarak yeryüzünde bozgunculuk çıkarmışlardır.²⁸⁰ İsrâiloğulları'na kitap, hüküm ve peygamberlik verilmiş, onlar güzel rızıklarla beslenmiş ve kendi dönemlerinde âlemlere üstün kılınmış²⁸¹ Mûsâ'ya indirilen kitap onlar için rehber kılınmış;²⁸² ancak onlar isyan etmişler ve haddi aşmışlardır.²⁸³

İsrailoğulları'nın kıssası Kur'an'da genişçe anlatılır. Firavun döneminde Hz. Musa etrafında kenetlenen ve O'nun birlikte mücadele eden İsrailoğulları'nın, Firavun sonrası Allah'ın peygamberleri Hz. Musa ve Hz. Harun'un getirdikleri ilahi mesajı anlama, kavrama ve uygulamada ciddi sorunlar çıkardıkları görülür. İsyankâr ve söz dinlemez tutumları yüzünden bu dünyada çeşitli azaplara çarptırılmışlardır. Buzağı heykelini tanrı edinmeleri onların işledikleri en büyük günahlardan biridir. Araf suresinde buzağıyı ilah edenlerin Allah'ın gazabına uğrayacakları ve dünya hayatında zillet ve alçaklığın kendilerine erişeceğine işaret edilmekle beraber,²⁸⁴ bu günahları sebebiyle başka azaplara da maruz kaldıkları farklı surelerde ifade edilmiştir. İlgili ayetlerde ifade edildiğine göre buzağıya tapmalarından dolayı Allah'tan af dilemek üzere Hz. Musa beraberinde götürdüğü 70 kişinin Tur-ı Sina'ya çıktıklarında "*Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız*"²⁸⁵ diyerek işi yokuşa sürmeleri üzerine kendilerini

²⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 347. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 45; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 102.

²⁷⁹ Bakara, 2/83; Mâide, 5/12, 70.

²⁸⁰ Bakara, 2/83; Mâide, 5/70, 110; İsrâ, 17/4; Tâhâ, 20/94.

²⁸¹ Câsiye 45/16.

²⁸² İsrâ, 17/2; Secde, 32/23; Mümin, 40/53-54.

²⁸³ Mâide, 5/78. Geniş bilgi için bk. Harman, Ömer Faruk, "İsrail (Benî İsrail)" md., *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 194-195.

²⁸⁴ Araf, 7/152.

²⁸⁵ Bakara, 2/55; Nisa, 4/153.

yıldırım çarpmıştır. Bu olayın anlatıldığı Bakara, 2/55 ve Nisa, 4/153’de yetmiş kişiyi yakalayan azabın “sâika”, Araf, 7/155. ayette ise “racfe” olduğu belirtilir. Başka bir ifadeyle İsrailoğulları’ndan 70 kişinin maruz kaldığı dünyevî cezalandırma, racfe ve saika sözcükleri ile anlatılmıştır. Ancak bu kavramların mahiyetine ve aralarındaki irtibata delalet eden bir kanıt ve rivayet olmadığı için farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Razî, “muhakkik alimlerin görüşü” diyerek aktardığı yoruma göre “sâika” ölüme neden olan şeydir ve bu sebepten dolayı Yüce Allah’ın Araf suresinde فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ “...Onları müthiş bir sarsıntı (racfe) yakaladığı zaman....”²⁸⁶ buyurmuştur. Ancak âlimler, sâikanın ne olduğu hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. “Sâika”nın mahiyetine ilişkin “gökten düşüp onları yakan ateş”, “gökten gelen sayha” ve “Yüce Allah’ın, onların üzerine sesini işittikleri bir ordu göndermesi ve onların bir gün ve gecede baygın ve ölü olarak yerlere serilmesi” şeklinde üç görüş zikredilmiştir.²⁸⁷ Sonuç olarak daha önce Semud ve Medyen halkının maruz kaldıkları azap şekliyle ilgili söylenenler, burada söz konusu edilen azap içinde de söylenebilir. Yani yetmiş kişinin müstahak olduğu azap, muhtemelen racfe ve saika ile farklı aşamaları olan tek bir azap şeklidir.

İsrailoğulları’nın buzağıyı tanrı edinmeleri nedeniyle muhatap oldukları diğer azap, Bakara, 2/54. ayette ifade edilen “nefislerini öldürmeleri” şeklindedir:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ أِنَّمَا لَبِئْسَ مَا كُنْتُمْ تَفْعَلُونَ أَنفُسَكُمْ بِتَّخَذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ “Mûsâ, kavmine dedi ki: “Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilâh edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin). Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir.”

İsrâiloğulları, buzağıyı tanrı edinerek şirke sapsamak suretiyle inanç ve amel konusunda Allah’ın koyduğu sınırı aşmışlardır. Arâf sûresindeki bilgilere göre, Sînâ dağından dönen Mûsâ’nın, bu ağır suçtan dolayı gösterdiği çok sert tepkinin ardından yüce Allah, şükretmelerine (ıslah olup kendilerine gelmelerine) bir fırsat vermek üzere onları bağışlamış; bu arada Hz. Mûsâ, onlardan, altın buzağıyı tanrı edinerek Allah’a şirk koşmuş olmalarından dolayı tövbe edip Allah’tan af dilemelerini istemiş ve “nefislerinizi öldürün” demiştir. Bu son ifadeden neyin kastedildiği hususunda kesin bilgi yoktur. Müfessirlerin çoğunluğu bu ifadeyi “birbirinizi öldürün” şeklinde

²⁸⁶ Araf, 7/155.

²⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 91-92.

anlamışlardır.²⁸⁸ Râzî, “nefislerinizi öldürün” ifadesi hususunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini ve mecazi manayı tercih edenin Kadı Abdülcebbâr (ö. 415/1025) olduğunu ifade ederek her iki görüşün delillerini sıralamıştır.²⁸⁹ Reşîd Rızâ’nın, nasûh tövbenin önemine dikkat çekerek mecazi yorumu tercih ettiği,²⁹⁰ *Kur’an Yolu* tefsirinde de Kur’an’da ve sahih hadislerde bunu destekleyen bir kanıt rastlanmadığı ifade edilerek ikinci yoruma (mecazi) meyledildiği görülmektedir.²⁹¹ Süleyman Ateş ise bu yorumun mutasavvıflara ait olduğunu ifade etmiştir. Onlara göre öldürmekten maksat, “dış vücudu öldürmek değil, nefsin şehvetlerini, kötü duygularını öldürmektir. Vücudu değil, nefsi, yani insanın egosunu, bencilliğini öldürmektir.”²⁹² Muhammed Esed, lafzî yorumun, kıssayla ilgili Tevrat’ta yer alan hikâyeye dayandığını, bu yorumun, hemen akabindeki tövbeye çağrı ve peşinden bu tövbenin Allah tarafından kabul edildiği ifadesi karşısında ikna edici görünmediğini belirterek Kadı Abdülcebbâr’a dayandırılan yorumun daha makul olduğunu ifade eder. Buna göre “nefislerinizi öldürün” ifadesi, mecazidir ve burada “nefsinizi yok edin” anlamında kullanılmıştır.²⁹³

İsrailoğullarına verilen dünyevi cezalardan biri de onlara zillet (aşağılık) ve meskenet (yoksulluk) damgasının vurulması ve Allah’ın gazabına uğratılmalarıdır. İsrâiloğulları’nın Sînâ çölünde Hz. Mûsâ’ya karşı sergiledikleri sert ve saygısız tavırları, yersiz istekleri, Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri gibi eylemlerle haddi aşmaları sonucu zillet ve meskenet damgası yemişler ve Allah’ın gazabına uğramışlardır.²⁹⁴

İsrailoğullarına bu dünyada verilen cezalardan biri diğeri “ricz” kelimesiyle ifade edilmiştir. Kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirmeleri,²⁹⁵ zulüm işlemeleri ve yapmakta oldukları kötülükler (fisk) sebebiyle gökten inen azapla (ricz) cezalandırılmışlardır.²⁹⁶ Ancak “ricz”in delaletine ilişkin görüş birliği mevcut

²⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 143; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, I, 82; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 81; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 126-127.

²⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 86.

²⁹⁰ Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, I, 320.

²⁹¹ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 127.

²⁹² Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I, 165.

²⁹³ Esed, *Kur’an Mesajı*, bakara, 2/54

²⁹⁴ Bakara, 2/61.

²⁹⁵ Bk. Bakara, 2/58.

²⁹⁶ Bakara, 2/59; Araf, 7/162.

değildir.²⁹⁷ Mâtûrîdî, “ricz”le ilgili iki yoruma yer verir. Birincisi Lut kavmine indirilen azapta olduğu gibi meleklerin eliyle gökten indirilen azaptır. İkincisi de “saika” ve “sayha” azap türlerine benzer şekilde melekler aracı edilmeden gökten azabın inmesidir.²⁹⁸ Taberî, “ricz”in Hicazlıların dilinde “azap” anlamına geldiğini ve Hz. Peygamber (sav)’in “et-Tâûn”la ilgili “o, sizden önceki bazı ümmetlerin azaba uğratıldığı “ricz”dir” şeklinde buyurduğunu ifade eder.²⁹⁹ Taberî’nin de dikkat çektiği gibi bu rivayette geçen “ricz” azabına maruz kalan toplumun hakkında bilgi verilmemiştir.³⁰⁰ Dolayısıyla “ricz”in, azabın dünyevi türlerinden biri olduğu net bir şekilde görülmekle birlikte, onun mahiyeti hakkında kesin hükümlerle konuşmanın mümkün olmadığı görülmektedir.

İsrailoğulları’nın hayat serüvenlerini ele alan ayetler incelendiğinde, onların isyankâr davranışları neticesinde bu dünyada maruz kaldıkları azap şekillerinden birinin de “maymuna ve domuza çevrilme” olduğu görülür. Cumartesi yasağını çiğnemeleri nedeniyle maymuna ve domuza çevrilen İsrailoğullarının hikâyesi Kur’an’da üç ayette anlatılmıştır.³⁰¹ Bakara ve Araf suresinde geçen ayetlerin ifade ve içerikleri bir birine benzemektedir: *“وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ* *“İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, “Aşağılık maymunlar olun!” demiştik.”*³⁰² Kur’an’da, “Aşağılık maymunlar olun!” ifadesinin fiziksel bir dönüşmeye mi, yoksa ahlâkî ve mânevî bir değişim ve bozulmaya mı işaret ettiği hususunda açıklama yoktur. Müfessirlerin geneli, cumartesi yasağını çiğneyenlerin bedenlerinin maymunlar haline dönüştüğünü (mesh) savunmuştur. Ancak Tâbîîn müfessirlerinden Mücâhid, “Onların kalpleri değişti; (yoksa bedenî olarak) maymunlara dönüşmediler” demiş ve Cuma süresindeki gibi³⁰³ buradaki “Aşağılık

²⁹⁷ İbnü’l-Cevzî, “ricz” bir azap olduğunu belirttikten sonra mahiyeti hakkında üç görüş olduğunu açıklar. Birinci görüşe göre ayetteki “ricz”den kasıt, zulmet ve ölümdür. Onlardan 24 bin kişi bir saatte ölmüştür ve ceza olarak 70 bin kişi helak olmuştur. İkinci görüşe göre onlara “tâûn” isabet etmiştir. Taunla 40 gece azaba uğratılmışlar sonra ölmüşlerdir. Üçüncü görüşe göre ise “ricz”den murat kardır. Bununla 70 bin kişi helak olmuştur. (İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, I, 86)

²⁹⁸ Mâtûrîdî, *Te’vilât*, I, 470.

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 721.

³⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 731.

³⁰¹ Bakara, 2/65; Araf, 7/166; Maide, 5/60.

³⁰² Bakara, 2/65. Ayrıca bk. Araf, 7/166.

³⁰³ *“Tevrat’la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer. Allah’ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz.”* (Cuma, 62/5)

maymunlar olun!” ifadesinin de temsili bir ifade olduğunu belirtmiştir.³⁰⁴ Buradan hareketle bazı çağdaş tefsirlerde de bu görüşe meyledildiği görülmektedir.³⁰⁵ Mâturîdî ise görüş sahiplerini anmadan “*Aşağılık maymunlar olun!*” ifadesine ilişkin iki yoruma yer verir. Birinci yoruma göre Allah’ın haramlarını çiğnemeleri nedeniyle sadece kendilerine isabet eden Allah’ın azabını (ta’zibellah) bilsinler diye, onların suretleri (biçimleri) maymunların suretine çevrilmiş, akılları beşer akli olarak yerinde kalmış ve bir değişime uğramamıştır. İkinci yoruma göre onların huyları ve karakterleri maymunların huylarına dönüştürülmüştür. Bedenleri değişmemiştir.³⁰⁶ Ayrıca Araf, 7/165. ayette ise cumartesi yasağını ihlal edenler “zalim”, eylemleri “fısk” olarak nitelenmiş ve onların maruz kaldığı ceza da “azâb-ı beîs” tamlamasıyla ifade edilmiştir.

Maide suresinde ise onların maymuna ve domuza çevrildiğine işaret edilmiştir:

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْفِرْدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ “De ki: “Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah’ın lanetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâguta tapan kimselerdir. İşte bunlar, yeri daha kötü olanlar ve doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır.”³⁰⁷

Bu ayette onların muhatap olduğu üç çeşit azap zikredilmiştir. İlki onların Allah tarafından lanetlenmesi, ikincisi Allah’ın kendilerine gazap etmesi, üçüncüsü de maymunlar ve domuzlar haline getirilmeleridir.³⁰⁸ Tefsirlerde, ayetteki “maymunlar” ifadesiyle “Ashâb-ı Seb’tin (cumartesi yasağını ihlâl edenler), “domuzlar” ifadesiyle de Hz. İsa’nın mucizesi olan sofrayı (mâide) inkâr edenlerin kastedildiği ifade edilir.³⁰⁹ İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre hayvana dönüştürülenlerin hepsi de cumartesi yasağını çiğneyenlerdir. Onların gençleri maymuna, yaşlıları ise domuza dönüştürülmüştür.³¹⁰

Yahudilere verilen dünyevî cezalardan bir kısmı En’am suresinde anlatılır. En’am, 6/145. ayette belirtilen haramların yanı sıra, azgınlıkları ve aşırılıkları nedeniyle

³⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 65; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 139.

³⁰⁵ Reşid Rızâ, *el-Menâr*, I, 343-344; Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 204; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, III, 408; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 139 ve II, 615; Ayrıca bk. Öztürk, *Meal*, s. 42.

³⁰⁶ Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 74.

³⁰⁷ Maide, 5/60.

³⁰⁸ Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 39.

³⁰⁹ Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 39. Ayrıca bk. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 387; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, III, 22.

³¹⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 387; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, III, 22.

İsrailoğullarına bütün tırnaklı hayvanlar, sığır ve koyunun iç yağları haram kılınmıştır.³¹¹

İsrail oğullarının muhatap olduğu dünyevî azaplar, buraya kadar sayılanlarla sınırlı değildir. Maide suresinde ifade edildiğine göre Hz. Musa'nın “*Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz.*”³¹² şeklindeki emrine rağmen, orada zorba bir topluluğun var olduğunu, onlar çıkmadıkça oraya asla girmeyeceklerini³¹³ söylemişler ve Hz. Musa'ya “*sen ve rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!*” diyerek onun emrine karşı çıkmışlardır.³¹⁴ Bunun üzerine kutsal topraklardan kırk yıl mahrum bırakılmışlar ve Tih çölünde şaşkın şaşkın dolaşmışlardır: “*Allah buyurdu ki: "Öyleyse onlar yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmak üzere oradan (kutsal topraklar) kırk yıl mahrum bırakılmışlardır. Artık sen yoldan çıkmış toplum için üzülme!"*”³¹⁵ Görüldüğü gibi hem burada hem de bir önceki konuda bir mahrumiyet söz konusudur. Bu da azabın alıkoyma ve mahrumiyet şeklinde tespit edilen temel anlamıyla uyuşan bir durumdur. Onlar aşırılıkları ve taşkınlıkları yüzünden birçok nimetten mahrum edilmişlerdir.

İsrailoğulları'nın maruz kaldığı dünyevi cezalardan biri de Tur'un kaldırılmasıdır. Bakara, 2/63 ve Araf, 7/171. ayetlerde ifade edildiği gibi İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ döneminde kendi kutsal kitaplarına bağlanıp buyruklarını yerine getirmede isteksiz davrandıkları için şuur ve vicdanlarını harekete geçirmek üzere³¹⁶ mucizevî bir şekilde Tur dağı, onların tepesine kaldırılmıştır.³¹⁷

İsrailoğullarını konu alan ayetlerden biri olan Araf, 7/167. ayette geçen “sûu'l-azâp”la kıymet kopuncaya kadar takdir edilen ceza kastedilmiştir: *وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيُبَيِّنَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْيَوْمِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ* “*Rabbin, kıyamet gününe kadar onlara en ağır cezayı verecek kimseleri üzerlerine göndereceğini bildirmişti. Şüphesiz rabbinin ceza vermesi çabuktur; yine O çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.*” Bu ayette genel olarak İsrâiloğulları'nın, Allah'a karşı isyanları ve insanlara karşı zulüm ve

³¹¹ En'am, 6/146. Ayrıca bu konuya Nisa suresinde de değinilmiştir. (Nisa, 4/160-161)

³¹² Maide, 5/21.

³¹³ Maide, 5/22.

³¹⁴ Maide, 5/24.

³¹⁵ Maide, 5/26.

³¹⁶ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 622.

³¹⁷ Araf, 7/171.

haksızlıkları, bozgunculukları sebebiyle kendilerine düşman olan başka insanlardan çektikleri ve çekecekleri sıkıntılara işaret edilmektedir.³¹⁸ Mevdûdî, m.ö. 8. asırdan beri İsrailoğulları'na bu çeşit ikazların tekrar tekrar yöneltildiğine dikkat çekmektedir. İşıya, Yeremya ve bunlardan sonra gelen peygamberler, akabinde Hz. İsa tarafından ikaz edilen bu topluluk, son olarak ilahî kitapların en sonuncusu olan Kur'an'da uyarılmışlardır.³¹⁹ Taberî, "le-yeb'asenne aleyhim" (Onlara elbette gönderecektir) ifadesinin tefsirinde Yahudilere "sûu'l-azâb"ı (en şiddetli azap) uygulayacak toplumun onlarla savaşıp müslüman olmayanları cizye vermeye mecbur bırakan Araplar olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Araplar karşısında yenilip cizye vermek mecburiyetinde kalmaları, onlar için "küçüklük ve aşağılık" bir durumdur.³²⁰ Diğer taraftan bazı müfessirler, ayetteki "kıyamete kadar" ifadesini dikkate alarak Yahudilerin daima sıkıntı çekeceklerine, başka milletlerin ve Müslümanların boyunduruğu altında zelil bir şekilde yaşayacaklarına dair beyanlarda bulunmuşlardır.³²¹ Nitekim tarih boyunca Yahudiler, Asur, Bâbil, Pers, Grek ve Roma'nın yönetim ve hükümranlığı altında bulunmuşlar; çeşitli zulüm ve baskılara mâruz kalmışlar³²² ve dünyanın dört bir tarafına dağılmışlardır.³²³ Elmalılı, İsrailoğulları'nın başına gelenleri ve dağılmalarını, içlerinde iyilerin hiç bulunmadığından değil, kötülerin çokluğuna ve genel olarak yönetimin ve işlerin kötülerin eline geçmiş olmasına ve onlar tarafından temsil edilmelerine bağlar.³²⁴

Ancak yine de bütün İsrailoğulları'nın tarih boyunca lanetlendiği, hor ve hakir kılındığı, hepsinin de "lanetli bir millet olduğu" şeklinde bir yargıya varmanın İslam'ın temel ilkeleri ile uyuşmadığı da bir gerçektir. Kaldı ki bir sonraki ayette, yeryüzüne dağıtılan Yahudilerin içinde bazı iyi kimselerin bulunduğuna işaret edilmiştir.³²⁵ Çünkü

³¹⁸ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 616.

³¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II, 110.

³²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 530. İbnü'l-Cevzî, "le-yeb'asenne aleyhim"(Onlara elbette gönderecektir) ifadesini iki şekilde tefsir edildiğini belirtir. İbn Abbas'a dayandırılan birinci yoruma göre Yahudilere gönderilecek toplum, Hz. Muhammed ve ümmetidir. İkinci yoruma göre Yahudilere haraç vermeye mecbur edecek topluluk araplaradır. Bu da Said b. Cübeyr'e atfedilmiştir.(İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 279)

³²¹ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 40; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, II, 370.

³²² Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 369-370; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 429; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 617.

³²³ "Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik." (Araf, 7/168)

³²⁴ Yazır, *Hak Dini*, IV, 2315-2316)

³²⁵ Araf, 7/168.

Kur'an'da Yahudilerin lânetlendiği belirtilmekle beraber³²⁶ bu genel bir lânetleme değildir. İslâm'a göre ırk ve kavmiyet üstünlük sebebi sayılmadığı gibi lânetlenme sebebi de sayılmaz.³²⁷ Çünkü Allah katında üstünlük soy sopta değil takvâdadır.³²⁸

Kur'an Yolu tefsirinde de ifade edildiği gibi

“bir toplumu bu şekilde toptan mahkûm etmek hem aklen ve ahlâken doğru değildir hem de bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in herkese ve her topluma hak ettiği şekilde muamele edileceğini ve hiçbir kimseye hiçbir şekilde haksızlık yapılmayacağını belirten açıklamalarına, kezâ İsrâ sûresinde (17/4-8) aynı konuya değinen âyetlerin devamında, İsrâiloğulları'nın, Allah'ın kendilerine merhamet edeceğini umabileceklerine ve eğer kötülükler dönmelerse Allah'ın da onları tekrar cezalandırmayacağına işaret eden açıklamasına ters düşmektedir.”³²⁹

Neticede Kur'an'da, kıyamet gününe kadar onlara en ağır cezayı verecek kimselerin üzerlerine gönderileceğinin bildirilmesi, sadece isyankârlık, bozgunculuk gibi kötülüklerde ısrar edenlerle ilgili bir durumdur ve bunun “günah ve isyan devam ettikçe ceza da devam edecektir” anlamı taşıdığına kuşku yoktur. Onlar Allah'ın emrine aykırı davranıp isyan etmek, haramları delmek maksadıyla hileler uydurmak gibi kötülükler işledikleri için belirtilen sıkıntılara mâruz kalmışlar, özellikle çeşitli vergi yükleri altına sokulmuşlardır.³³⁰

Maide, 5/14. ayette ise Hristiyanlara verilen dünyevi cezaya işaret edilir:

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا دُكِّرُوا بِهِ فَأَعْرَبْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ
الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ
“Biz hristiyanız” diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdük. Allah ne yapmakta olduklarını onlara bildirecek!”

Allah Teâlâ, peygamberi vasıtasıyla “biz Hristiyanız” iddiasında olanlardan, kendisine itaat edeceklerine, farzlarını yerine getireceklerine ve Peygamberlerine itaat uyup onları tasdik edeceklerine dair söz almıştır. Ancak onlar söz veren, sözünün arkasında durmayan, bu nedenle Allah'ın azapla yakaladığı Yahudiler gibi toplulukların yolunu tutmuşlardır. Dinlerini değiştirmişler ve Allah'a vermiş oldukları sözlerini yerine getirmemişlerdir.³³¹ Bundan dolayı onlar toplumsal diyebileceğimiz cezalara muhatap olmuşlardır. Birbirlerini kâfir olmakla suçlayarak kin ve nefret saçmışlar, birbirlerinin

³²⁶ Mâide, 5/13 ve 64.

³²⁷ Harman, Ömer Faruk, “Yahudilik” md., *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 223.

³²⁸ Hucurât, 49/13.

³²⁹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 617.

³³⁰ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 617.

³³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 256.

kanlarını dökmüşler ve kıyamete kadar kan dökmeye devam edeceklerdir.³³² Biraz daha izah etmek gerekirse onların maruz kaldığı dünyevi cezalar, kıyamete kadar sürecek olan ayrılık, kin ve düşmanlık tohumlarının aralarına saçılmış olmasıdır. Hristiyanlık içinde ortaya çıkan çeşitli mezheplerin mensupları arasında asırlarca şiddetli savaşlar cereyan etmesi bunun neticesidir. Yine 20. yüzyılda yaşanan dünyanın en kanlı iki savaşı da -din dışı sebeplere dayansa bile- yine Hristiyanlar arasında başlamış daha sonra dünyaya yayılmıştır.³³³ Muhammed Esed de Hristiyanların Hz. İsa'nın gerçek öğretilerinden -ve böylece sahih Allah inancından- uzaklaşmalarının, Hristiyan kavimlerini sık sık birbirine düşüren ve sonu gelmez savaşlara ve karşılıklı öldürmelere yol açan düşmanlığın ve nefretin asıl sebebi olduğunu ifade eder.³³⁴

3.1.2. Hz. Muhammed (sav) Döneminde Bazı Toplulukların Azaba Uğratılması

3.1.2.1. Müşriklerin Duçar Olduğu Azaplar

Dünyevi azap sadece geçmiş milletlerin muhatap olduğu bir cezalandırma şekli değildir. Azabın müzari kalıbının işlendiği yerde de vurgulandığı gibi azap, şekil ve tarz olarak farklılık ahzetse de tarihin her döneminde var olmuş ve varlığını devam ettirecek olan bir gerçektir. Kur'an'da konusu müşrikler olan ayetlerde, onların maruz kaldığı çeşitli azaplara yer verilir. Bu ayetler, tarihi bağlamları ve siyak-sibak bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde, bir kısmında azap kavramının, müşriklere bu dünyada verilen bir kısım dünyevî cezaları ifade etmek için kullanıldığı görülür.³³⁵ Genelde ilgili ayetlerde geçen azap kavramıyla ne tür bir cezalandırmanın murad edildiğini gösteren bir rivayet mevcut değildir. Bu durum, söz konusu ayette bulunan azabın, “acil azap”, “dünyada azap” ve “Bedir savaşında müşriklerin başına gelen musibetler” şeklinde tefsir edilmesine sebep olmuştur. Meryem, 19/75. ayette geçen azap sözcüğü, bu konuya örnek verilebilir: *قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ ۖ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا* “De ki: “Kim sapkınlık içinde ise dilerim *Rahmân ona süre versin!*” Sonunda kendilerine vaad olunanı; azabı veya kıyameti gördükleri zaman, konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu

³³² Yazır, *Hak Dini*, III, 1605.

³³³ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 233-234.

³³⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 188.

³³⁵ Meryem, 19/75; Yusuf, 12/107; Enbiya, 21/46; Hac, 22/47; Fetih, 48/25; Şuara, 26/201; Meariç, 70/1.

öğreneceklerdir.” Ayette geçen “kıyamet”³³⁶ anlamındaki “es-saat” kelimesinin kullanılması, azabın “dünyevi bir cezalandırma” olduğunu göstermektedir. Ancak mutlak bir azaptan bahsedilmiş, azabın mahiyetine ilişkin detay verilmemiştir. Bu sebeple ayetteki azap kelimesi “acil/yakın azap”,³³⁷ “dünyadaki azap”,³³⁸ “Müslümanların galip gelerek müşrikleri öldürmeleri ve esir almaları” şeklinde tefsir edilmiştir.³³⁹

Azap kavramıyla dünyevî mi yoksa uhrevî mi cezanın murat edildiğini anlamak için “azb” kökünü içeren ayet ve bu ayetin içinde bulunduğu ayet kümesinin bütüncül bir şekilde okunarak ayetin konusunun belirlenmesi ve mümkün olduğu ölçüde ilgili ayetin tarihsel bağlamı ve muhatabının tespit edilmesi gerekir. Bazen de ayetlerdeki kelime ve ifadeler, azabın anlamını tayin etmede etkili olmaktadır. “Dünya azabı”nın mukabili olarak “ahiret azabı”nın zikredilmesi³⁴⁰ veya dünya azabının dolaylı ifadelerle anlatılması (“azâb-ı ekber”in karşıtı olarak “azâb-ı ednâ”nı kullanılması gibi), azabın uhrevî ya da dünyevî olduğu hususunda bilgi vermektedir. Bu konuda müşrikleri muhatap alan Ra’d, 13/34. ayet örnek olarak zikredebilir: *لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَعَذَابٌ* *الأخيرة أشقّ وما لهم من الله من واثق* “Onlar için dünya hayatında büyük bir azap vardır; ahiret azabı ise elbette daha çetindir; onları Allah’a karşı koruyacak kimse de yoktur.” Ayette ifade edilen dünyadaki azap, “Allah’ın müşriklere isabet ettirdiği yenilgi, esir alma, öldürülme ve afet” şeklinde açıklanmıştır.³⁴¹ Ayrıca Secde süresinde geçen “el-azâbu’l-ednâ” (yakın azap) tamlaması ile müşriklere (bela, sıkıntılar, kıtlık, açlık, esaret gibi) bu dünyada uygun görülen azapların kastedildiği³⁴² ifade edilmiştir.³⁴³

Belirtilmesi gereken diğer bir husus, müşriklerin müstahak olduğu dünyevî azapların, mahiyet olarak Semud kavmi, Ad kavmi ve Lut kavminin başına gelen azaplardan farklı bir özelliğe sahip olmasıdır. İnkârcılık ve bozgunculukta ısrarla devam eden geçmiş toplumların başına gelen azap çeşitleri, tefsirlerde azâb-i isti’sal (kökünü kesen/kurutan azap) kelimesiyle ifade edilen toptan imha eden ve kökünü kazıyan azap şekilleridir.

³³⁶ Mâturîdî, *Te’vilât*, VII, 254.

³³⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 615.

³³⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, VII, 254.

³³⁹ Baydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, IV, 18.

³⁴⁰ Ra’d, 13/34.

³⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII, 551; Öztürk, *Meal*, s. 292.

³⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 626-632. Ayrıca bk. Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s. 15; Öztürk, *Meal*, s.468. Ayrıca bk. Esed, *Kur’an Mesajı*, III, 1078 ve II, 847.

³⁴³ Secde, 32/21.

Hız. Muhammed (sav)'in peygamber olarak görevlendirildiği toplum, böyle bir cezalandırmaya muhatap olmamıştır. İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre müşriklerin azaba uğratılmaları, geçmiş ümmetlerin başına gelen tamamen yok etme ve kökünü kurutma şeklinde bir azap değil, savaş ve cihad yoluyladır.³⁴⁴

En'am suresinde, müşriklerin konu edildiği bir ayette, Allah'ın onların üstlerinden ve altlarından azap göndermeye ve onları muhalif gruplara ayırıp birbirlerine düşürmeye kadir olduğu vurgulanır: قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْضِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ لَّنْظُرَ كَيْفَ تُصْرَفُ الْآيَاتُ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ “De ki: “Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir.” Bak, anlasınlar diye ayetlerimizi nasıl açıklıyoruz!”³⁴⁵ Taberî bu ayetle kimlerin katedildiği ve ayetin muhatabının kimler olduğu hususunda ihtilaf olduğunu belirtir ve iki yoruma yer verir. *Birinci yoruma* göre ayetin muhatabı Hz. Muhammed (sav) ümmetidir. O, bu yorumla ilgili farklı rivayetleri aktarır. Onlardan birine göre “...sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir” ayeti nazil olunca Hz. Peygamber (sav) kalktı, abdest aldı ve Rabbinden “ümmeatine altlarından ve üstlerinden azap gönderip toptan helak etmemesini, İsrailoğullarına yaptığı gibi ümmetini parça parça edip güçlerinin acısını birbirlerine tattırmamasını.” istedi. Cebrail (as) inip “Ey Muhammed, Rabbinden dört şey istedin. İkisini sana verdi, ikisini ise vermedi: Onları altlarından ve üstlerinden gelip toptan helak edecek bir azap gelmeyecektir. Çünkü bu iki azap, peygamberlerini yalanlamada ve gönderdiği kitabı reddetmede ittifak eden ümmetlere has kılınmıştır. Fakat onları fırka fırka yapıp birilerinin gücünün acısını diğerlerine tatıracaktır. Çünkü bu iki azâb Allah'ın gönderdiği kitabı ikrar edip peygamberlerini tasdik edenlere mahsus kılınmıştır. Onlar günahlarının karşılığı olan azaba çarptırılacaklardır.” dedi ve ona Zuhruf, 43/41.ayet vahyedildi. Hz. Peygamber (sav) kalktı ve yeniden Rabbi yalvardı: “Ey Rabbim, hangi musibet ümmetimin birbirine azap ettiğini görmemden daha şiddetlidir ki?” dedi. Bunun üzerine Allah Teâla, Ankebut, 29/2-3 ayetlerini, sonra da Müminun, 23/29. ayetini indirdi. *İkinci yoruma* göre ise ayetin bir kısmıyla (üstten ve alttan gelen azap) müşrikler, bir kısmıyla (birbiyeleri savaşmaları) da müminler

³⁴⁴ Mâturîdî, *Te'vilât*, V, 191.

³⁴⁵ En'am, 6/65. Nahl suresinde de çirkin tuzaklar kuran ve kötülük planlayan müşriklerin, Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirmeyeceğine veya ummadıkları bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğine dair bir garantilerinin olmadığına vurgu yapılır. (Nahl, 16/45)

kastedilmiştir. Taberi ayetin müşrikleri tehdit ettiği şeklindeki görüşün daha isabetli olduğunu söyler. Ona göre Allah Teâlâ, bu ayetle puta tapan müşrikleri tehdit etmekte ve onlara seslenmektedir. Çünkü bu ayet, müşriklerden bahseden iki ayetin arasında bulunmaktadır. Bununla birlikte bu ayet, müşriklerin yolunu tutan, Allah ve Elçisi (sav)’e karşı koyan ve Allah’ın ayetlerini yalanlayan diğer bütün insanlar için de geçerlidir.³⁴⁶

Ayrıca ayette (En’am, 6/95) üç tür azaptan bahsedilmiştir. Birincisi üstten gelen azap şeklindedir. Üstten gelen azapla “Lut kavmine ve Fil ashabına taş yağdırılması (recm), Nuh kavminin başına gelen tufan ve benzeri azapların murat edildiği ifade edilir.³⁴⁷ İkincisi alttan gelen azap türüdür. Bununla da “Firavun ve yandaşlarının boğulması ve Karun’un yere batırılması (hasf) ve benzeri azapların kastedildiği belirtilmiştir.³⁴⁸ Üçüncüsü, insanların muhalif gruplara ayrılarak birbirlerine düşürülmesi şeklinde gerçekleşecek bir tür toplumsal azaptır. Bu tür azap, yani insanların muhalif ve farklı farklı gruplara ayrılması, “birbirine ters ve karşıt düşüncelere sahip fırkalara ayırıp birbirine düşman etme,” “bir grubun diğerini öldürmesi”, “bazısının, bazısı üzerinde savaş ve azapla otorite kurması” biçiminde tefsir edilmiştir.³⁴⁹

Müşriklerin maruz kaldığı dünyevî azapları temelde iki başlık altında incelemek mümkündür. İlki, onların Müslümanlarla yaptıkları savaşlar neticesinde müstahak oldukları cezalardır. İkincisi “açlık ve kıtlık-kuraklık” şeklinde muhatap oldukları azap şekilleridir.

1.Müşriklerin Savaşta Öldürülmeleri, Hezimete Uğratılmaları ve Esir Edilmeleri:

Azap kavramının geçtiği ayetlerin bir kısmının konusu ve muhatabı Mekke müşrikleridir. Onların Hz. Peygamber (sav) ve Kur’an karşısındaki isyankâr tutumlarına yer verilen bu ayetlerde, bazen azap kavramı kullanılarak bazen de azapla anlam benzerliği olan başka bir kavram vasıtasıyla kendilerine bu dünyada verilen cezalara işaret edilir. Örneğin “Nadir b. Hâris”, “Ebu Cehil” veya “Kureys” hakkında indirildiği

³⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, IX, 301-308.

³⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 296-298; Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 113; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 31.

³⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 296-298; Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 113; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 31.

³⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 300; Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 116; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 32; Yazır, *Hak Dini*, III, 1953; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, III, 164-165. Muhammed Esed, bir toplumun ruhî hakikatlerden uzaklaşmasının, iç parçalanma, korku, şiddet ve zorbalık gibi kaçınılmaz sonuçlar doğuracağını belirtir. (Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 237-238)

şeklinde hakkında üç rivayet³⁵⁰ bulunan Enfal, 8/32. ayette ve devam eden 33-34. ayetlerde üç defa tekrar eden azap kavramıyla savaştaki mağlubiyet, öldürme ve esir almanın³⁵¹ kastedildiği görülür. Müşriklerin “Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!”³⁵² biçiminde meydan okuyarak belalarını istemelerine karşın, yaşadıkları muhitte Hz. Peygamber (sav) ve mağfired dileyenler (yestağfirûn) bulunduğu için Allah’ın onları azaba uğratmayacağına vurgu yapılır: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ “Halbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfired dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.”³⁵³ Bir sonraki ayette ise şartların değiştiğinden bahsedilir ve müşriklerin, Mescid-i Haram’ın hizmet ve yönetimine ehil olmadıkları halde, müminlerin orada ibadet etmelerine engel olmalarından dolayı azaba müstahak olduklarına vurgu yapılır:

وَمَا لَهُمْ إِلَّا لِيُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Onlar, hizmet ve yönetimine ehil olmadıkları halde Mescid-i Harâm’a müminleri sokmazken Allah onlara niye azap etmesin? Mescidin hizmet ve yönetimine ehil olanlar gönüllerinde Allah korkusu taşıyanlardır, fakat onların çoğu bunu bilmezler.”³⁵⁴

Bu iki ayetin (Enfal, 8/33-34) yorumuna dair tefsirlerde farklı görüşler vardır. Taberî, bu yorumların hepsini verdikten sonra kendi tercihini belirtir. Ona göre Hz. Peygamber (sav) müşriklerin içinde bulunduğu sürece Allah onlara azap etmez. Çünkü Allah, Peygamberinin içinde bulunduğu hiçbir ülkeyi helak etmez. Yüce Allah, Hz. Peygamber (sav) onların içinden çıktıktan sonra onlar, yaptıklarından vaz geçip af dilemeleri halinde de kendilerine azap edecek değildir. Fakat müşrikler, günah ve inkârlarından vaz geçip af dilemeye yanaşmamışlar, aksine şirk ve inkârcılıktaki ısrarlarını sürdürmüşler, Müminleri Mescid-i Haram’a sokmamışlar ve onların ibadetlerine engel olmuşlardır. Sonuç olarak Allah’ın onları azaba uğratmasının önünde bir engel kalmamıştır. Böylece Allah Teâlâ, azap isteyen bu insanları, Allah Resulü (sav)’i aralarından çıkardıktan sonra azabına uğratacağını bildirmiş ve Bedir savaşında mağlup

³⁵⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 348-349.

³⁵¹ Matûridî, *Te’vîlât*, V, 195; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 58; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, IX, 337-339.

³⁵² Enfal, 8/32.

³⁵³ Enfal, 8/33.

³⁵⁴ Enfal, 8/34.

ederek ileri gelenlerinin boynunu vurdurmuştur. Âhirette de kendilerini cehennem azabı beklemektedir.³⁵⁵

Mekkî bir sure olan Neml, 27/5. ayette geçen “sûu’l-azâb” (سَوْءُ الْعَذَابِ) tamlamasıyla da müşriklerin maruz kaldığı dünyevî azaba işaret edilir: *أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سَوْءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْأَجْرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ* “İşte en ağır cezayı hak edenler bunlardır; âhirette en çok ziyana uğrayacak olanlar da yine bunlardır.” Ayetin ikinci yarısında yer alan “âhirette en çok ziyana uğrayacak olanlar da yine bunlardır.” cümlesi, “sûu’l-azâb”ın ahiret azabının karşıtı dünyevi bir azap türü olduğunu göstermektedir. “Sûu’l-azâb” terkiibi, müfessirler tarafından “dünya azabı, kılıç azabı, müşriklerin Bedir günü mağlup edilerek aşağılanmaları, öldürülmeleri ve esir alınmaları” şeklinde açıklanmıştır.³⁵⁶

Müminun, 23/64. ayette geçen azabın “dünyevi bir cezalandırma” olduğuna dikkat çeken müfessirler, bu ayette sözü edilen azabın mahiyeti konusunda ihtilaf etmişlerdir.³⁵⁷ Matûrîdî’nin, ayetteki azap sözcüğünü “açlık”la yorumlamasına karşın,³⁵⁸ diğer müfessirler, “müşriklerin Bedir’de mağlup edilmeleri, öldürülmeleri, esir alınmaları” veya “açlık” şeklinde iki yer yoruma vermişlerdir.³⁵⁹ Tefsircilerin bir kısmı da ayette geçen azap kelimesiyle müşriklerin Bedir’de başına gelenlerin kastedildiğini ifade etmişlerdir.³⁶⁰

Tevbe suresinde ise müşriklerin, Huneyn savaşında, “hezimete uğramaları, öldürülmeleri ve esir alınmaları” azap kavramıyla ifade edilmiştir: *“Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz askerler gönderdi ve böylece inkâr edenlerin cezasını verdi. İşte bu, inkârcıların hak ettiği karşılıktır.”*³⁶¹ Daha önce “azb” kökünün “mazi kalıbı”

³⁵⁵ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 157-158. Ayrıca bk. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 351-352; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, II, 521. Mâturîdî, *Enfal*, 8/34. ayetteki azabın “Bedir’de öldürülmeleri ve esir alınmaları” veya inkârcılıkları nedeniyle “Ahirette azaba uğratılmaları” biçiminde iki şekilde anlaşılabileceğini ifade etmiştir. (Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 195)

³⁵⁶ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 7; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, III, 338; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, 154; İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XIX, 222.

³⁵⁷ Bu ayette geçen azap sözcüğü, “Ahiret azabı” olarak da yorumlanmıştır. (Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIII, 111)

³⁵⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, VII, 479.

³⁵⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, III, 188; Beyzavi, *Envâru’t-Tenzîl*, 4/91; İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XVIII, 83-84)

³⁶⁰ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 78; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIII, 111; Alusi, *Rûhu’l-Meânî*, XVIII, 47.

³⁶¹ Tevbe, 9/26.

işlenirken değinildiği gibi Huneyn savaşında Allah, hezimete uğratılmaları, esir alınmaları ve bir kısmının da öldürülmesini sağlayarak müşriklere azap etmiştir.³⁶²

Tevbe, 9/14. ayette geçen azapla da müşriklere yönelik dünyevi bir cezalandırma kastedilir: *قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ* “Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlara azâb etsin ve onları rezil etsin, hem onlara karşı size yardım etsin ve mü’minlerden bir topluluğun gönüllerine şifâ versin!” Bu ayette geçen “yuazzibhumullâhu bi-eydîkum” ifadesi, “Allah’ın, Müslümanların eliyle müşrikleri öldürmesi, helak etmesi ve yaralaması” biçiminde yorumlanmıştır.³⁶³ Mâturîdî, ise bu kelimenin “öldürme ve helak etme” veya “esir alma” şeklinde iki türlü yorumlanabileceğini ifade etmiştir.³⁶⁴

2. Açlık, Kıtlık-Kuraklık: Konusu müşrikler olan, aynı zamanda içinde azap kavramının geçtiği bir kısım ayette ise müşriklerin duçar olduğu başka dünyevi azaplara işaret edilir. Örneğin Müminun, 23/76-77. ayetlerde geçen azapla dünyevi bir ceza kastedilmiştir.

وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَاثُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ “Andolsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine rablerine boyun eğmediler, hâlâ da O’na yakarmıyorlar. En sonunda üzerlerine çok şiddetli bir azap kapısı açtığımızda bir de görürsün ki onlar bu durumda tam bir şaşkınlık ve ümitsizlik içine düşmüşlerdir.”

Aynı surenin 64. ayetinde geçen azapta olduğu gibi bu iki ayette geçen azapla nasıl bir cezalandırılmanın murat edildiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Genel itibariyle tefsirlerde “açlık, kıtlık-kuraklık” ve “Bedir savaşında cezalandırılmaları” şeklinde iki mananın verildiği görülmektedir.³⁶⁵ Ancak bu ayetlerin nüzulüne ilişkin rivayetlerin olması, azap kavramının, daha çok “açlık, kıtlık-kuraklık” şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur.³⁶⁶ İbn Abbas’a dayandırılan bir rivayete göre bu ayet, Sümâme b. Üsâl’in başından geçen olay hakkında inmiştir. Peygamber efendimizin gönderdiği seriyye tarafından esir alınan Sümame, Müslüman olunca serbest bırakılır. O da Mekke ile oraya (Yemame) giden kervanın yolunu tutar ve Allah’a yemin ederek Yemâme’den

³⁶² Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 326; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, X, 158.

³⁶³ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 369; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 244; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, X, 135.

³⁶⁴ Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 310.

³⁶⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, Râzî, XXIII, 114; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzil*, IV, 92-93; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVIII, 55

³⁶⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, 152; İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XVIII, 103; Öztük, *Kur’an-ı Kerim Meali*, s.394.

Allah Resulü (sav) izin vermediği sürece onlara bir tek buğday tanesi dahi gelmeyeceğini söyler. Yüce Allah da Kureyş'e kıtlık ve açlık musibetini verir. Öyle ki derileri, ölmüş hayvanları, köpekleri dahi yemek zorunda kalırlar. Derken Ebu Süfyan, Hz. Peygamber (sav)'e gelerek şöyle yalvarır: “Ben senden Allah adına ve aramızdaki akrabalık bağın hakkı için yalvarıyorum. Sen, Allah'ın, seni âlemlere rahmet olmak üzere gönderdiğini söylemiyor musun?” Hz. Peygamber (sav), “evet” diye buyurur. Bunun üzerine Ebu Süfyan şöyle der: “Allah'a ant olsun ki benim gördüğümse şudur; sen atalarını kılıçlarla öldürdün, oğullarını da açlıkla öldürdün. Bunun üzerine yüce Allah: “*Ant olsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine rablerine boyun eğmediler, hâlâ da O'na yakarmıyorlar*”³⁶⁷ ayetini indirmiştir.³⁶⁸

Taberî, bu iki ayetin (76-77. ayet), Hz. Peygamber (sav)'in, “Ey Allah'ım, sen onlara karşı bana, Yusuf'un yedi kıtlık yılı gibi yedi yılla yardım et.” şeklinde beddua etmesinin ardından kıtlık yıllarının onları yakaladığı ve her şeylerini alıp götürdüğü bir zamanda nazil olduğuna dair görüşlere yer verir. Ayrıca açlık ve kıtlık olayının Bedir savaşından sonra gerçekleştiğini belirtir.³⁶⁹

Taberî, 76. ayette geçen azabı, “müşriklerin sıkıntılara sokulması, onlara kıtlık verilmesi ve ileri gelenlerinin öldürülmesi” şeklinde açıklamıştır.³⁷⁰ Zemahşerî ise 76. ayette geçen azap kavramını “kılıçla cezalandırılmaları, yani Bedir'de elebaşlarının katledilmesi ve esir alınmaları” biçiminde yorumlamıştır. 77. ayette geçen azap kavramına ise “açlık” anlamı vermiştir. Çünkü “açlık” azabı, esir alınma ve öldürülmeden daha şiddetlidir. Yani Yüce Allah, onları Bedir günü mağlup edilmeleri, katledilmeleri ve esir alınmaları suretiyle cezalandırmıştır. Ancak onlar bu durumdan ders çıkarmamışlar, ne rablerine boyun eğmişlerdir ne de yakarmışlardır. Bu sefer de Allah esir alma ve ölümden daha şiddetli olan “açlık” azabının kapısını açmıştır. Onlar da büsbütün ümitsizliğe kapılmışlardır.³⁷¹ İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise 76. ayette geçen azap kelimesini “malların ve ürünlerin eksiltilmesi”, 77. ayetteki “azâben şedîden”

³⁶⁷ Müminun, 23/76.

³⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 93. Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 75-76. Ayrıca bk. Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 114. Ayrıca bk. Çubukçu, Asri, “Sümâme b. Üsâl” md., *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 131.

³⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 92-95.

³⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 92.

³⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 192.

tamlamasını “açlık” ile açıklamıştır.³⁷²

Duhan suresinde 11. ve 12. ayetlerde geçen azap kavramı da Mekke müşriklerine verilen dünyevî cezaları ifade etmek için kullanılmıştır. Müşriklerin muhatap alındığı bu ayetlerde elem verici bir azap olan duhanın (duman) onları kuşatacağına işaret edilir: فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ يَعْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ “Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu acı veren bir azaptır. “Rabbimiz, üzerimizden azabı kaldırı, bizler artık inanmaktayız” (diyecekler).”³⁷³ Bu ayette “azâb-ı elîm” diye nitelenen “duhan” sözcüğünün delaletine ilişkin tefsirlerde iki görüşe yer verilmiştir. Birinci görüşe göre Hz. Peygamber(sav), Mekke’de kendisini yalanladıkları için kavmine beddua ederek “Allah’ım, onların yıllarını, Yusuf’un yılları gibi kıl” şeklinde buyurmuştur. Bunun üzerine, yağmurlar kesilmiş, yeryüzünde kıtlık meydana gelmiş, Kureyş açlık içine düşmüştür. Bu sebeple kemikleri, köpekleri ve leşleri yemişlerdir. Kişi içine düştüğü açlıktan dolayı, göğe baktığında, kendisiyle gökyüzü arasını adeta bir duman gibi görmeye başlamıştır. Bu İbn Abbas, İbn Mes’ûd, Mukatil ve Mücahid’in görüşüdür.³⁷⁴

İkinci görüşe göre bu duman, âlemde meydana gelen bir dumandır ve Kıyametin alâmetlerinden biridir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İşte bu durum meydana geldiğinde, iman ehlinde nezleye benzeyen bir hal meydana gelir. Küfür ehlinin ise bu “duhan”dan dolayı, başları pişmiş gibi olur. Bu yorum, Ali b. Ebî Talib’den nakledilmiştir, aynı zamanda İbn Abbas’a ait meşhur görüştür.³⁷⁵

Taberi, İbn Mesud’a dayandırılan ve dumanın “açlık, kıtlık-kuraklık” anlamında kullanıldığını ifade eden rivayetin, ayetin yorumu için daha uygun olduğunu belirtmiştir.³⁷⁶ Çağdaş müfessirlerden İbn Aşûr da İbn Mesud’a dayandırılan ve “duman” kelimesi ile kıtlığın murat edildiğini belirten görüşün daha doğru olduğunu ve

³⁷² İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*, (thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 299.

³⁷³ Duhan, 44/10-12.

³⁷⁴ Buharî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 12/4; 44/2-5; Müslim Sıfâtu'l-Münâfikîn, 40; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 13-15 ve 21; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, 69; Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 243. Öztürk, *Meal*, s. 555.

³⁷⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, IX, 199; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, 69; Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 243.

³⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 21.

bu olayın Hz. Peygamber (sav)'in hicretinden sonra gerçekleştiğini açıklar.³⁷⁷ İbn Atiyye'nin de dikkat çektiği gibi “duhan” kelimesinin geçtiği ayetten sonra gelen ifadeler, bu yorumu güçlendirmektedir.³⁷⁸ Görüldüğü gibi 10-12. ayetlerde iki defa tekrar eden azap kavramı, “açlık, kıtlık-kuraklık” anlamında kullanılmıştır. Bu ise şirkte ısrar etmeleri, isyankârlıkları ve Müslümanlara kötü muameleleri nedeniyle müşriklere bu dünyada reva görülen azap türlerinden biridir.

Tur, 52/47. ayette geçen azap sözcüğü de “dünyevi cezalandırma”³⁷⁹ anlamında kullanılmıştır: *“وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ”* “Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var. Fakat onların çoğu bilmezler.” Bu âyette “bundan başka bir azap” ile daha karşılaşılabilecekleri belirtilmiş, fakat azabın mahiyeti açıklanmamıştır. Bazı müfessirlere göre bundan maksat kabir azabı, bazılarının göre ise açlık, yakınlarını ve servetini kaybetme ya da Bedir Savaşı vb. hezimetlere uğrama gibi dünyevî belâlardır.³⁸⁰

Nahl, 16/112’de şımarık, inkârcı ve nankör bir karyenin (şehir) başına gelen açlık ve korku felaketi şeklindeki dünyevî cezalandırmalara değinilir:

“Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı.(فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ)”

Ayette sözü edilen “karye (şehir)” müfessirlerin çoğuna göre Mekke’dir.³⁸¹ Mekke ileri gelenlerinin Hz. Peygamber (sav)’e ve Müslümanlara karşı giderek artan bir dozda şiddet yoluna başvurmalarıyla şehrin huzuru bozulmuş, güven ve bereket giderek ortadan kalkmıştır. Muhtemelen bu ayetin inmesinden önce Duhan, 44/10-15. ayetler arasına bahsi geçen bir de kıtlık hadisesi yaşanmıştır.³⁸² Râzî ise ayetteki şehirle Mekke’nin kastedildiği şeklindeki görüşünü zayıf bulmakta, bunun sadece ibret ve ders için zikredilmiş bir örnek olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Çünkü ayette sözü edilen

³⁷⁷ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXV, 287. Ayrıca bk. Öztük, *Kur’an-ı Kerim Meali*, s. 555.

³⁷⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, V, 69.

³⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 413.

³⁸⁰ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, s. XXI, 603; Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 413; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 404; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, V, 194; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VIII, 59-60.

³⁸¹ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 382-383; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VI, 499. İbnü’l-Cevzî, “karye” sözcüğünün iki şekilde açıklandığına işaret eder. Birinci açıklamaya göre bununla kastedilen “Mekke”dir. İkinci açıklamaya göre Allah’ın önce bolluk ve bereket, sonra da açlığa müptela kıldığı (herhangi bir) karye/şehirdir. (İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VI, 499-500)

³⁸² Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, III, 446.

mesel (örnek), Mekke için yapılmıştır. Mekke'nin meseli ise Mekke'den başka olmaktadır.³⁸³ Ayette geçen “karye (şehir)” ile Mekke'nin kastedildiği şeklindeki yoruma göre bir sonraki ayette geçen “azap”la³⁸⁴ “geniş rızık, tuma'nine (sükûnet) ve emn (güvenlik)” yerine, “açlık ve korku elbisesi”³⁸⁵ veya müşriklerin Bedir öldürülmeleri ve esir alınmaları kastedilmiş olmaktadır.³⁸⁶

3.1.2.2. Medine Yahudilerine Uygulanan Azap

Bir kısım ayette, Allah Resulü Hz. Muhammed (sav)'le yaptıkları antlaşmaya sadık kalmamaları, putperestlerle işbirliği yapmaları ve Hz. Peygamber (sav) ile Müslümanlara ihanet etmeleri nedeniyle Medine Yahudilerinin bu dünyada cezalandırılmaları, “azap” veya “azapla yakın anlamlı kelimelerle (hizy gibi)” izah edilmiştir. Bakara suresinde, Hz. Muhammed (sav)'in hak peygamber, Kur'an'ın ilahi kelam olduğunu bile bile, Yüce Allah'ın dilediği millettten dilediği kişiye peygamberlik vermesini çekemeyen, ırkçılık yaparak Allah Resulü (SAV)'i peygamber olarak kabul etmeye yanaşmayan Yahudilerin Allah'ın gazabına uğradıklarına ve alçaltıcı bir azaba (azâb-ı muhîn) müstahak olduklarına işaret edilir.³⁸⁷ Yine Bakara suresinde Yahudilerin bazı tutumları teşhir edilerek eleştirilir. Yüce Allah'ın, onların atalarından, birbirlerinin kanlarını dökmeyeceklerine ve birbirlerini yurtlarında sürgün etmeyeceklerine dair söz almış olmasına rağmen,³⁸⁸ Medine Yahudilerinin kendi kitaplarına sadık kalmadıklarına, kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek gibi bir pozisyonda bulduklarına vurgu yapılır ve onların bu davranışları nedeniyle dünyada “hizy”e (rezil rüsva olmak) mahkûm alacaklarına ve ahirette de azabın en şiddetlisine itileceklerine vurgu yapılır.³⁸⁹

Yahudilere bu dünyada verilen dünyevi cezalardan biri de Maide, 5/64. ayette anlatılır. Hicretten sonra Medine'deki Yahudiler, iktisâdi sıkıntı ile imtihan edildiklerinde, Yüce Allah'ın karz-ı hasende³⁹⁰ bulunmalarını istemesi³⁹¹ üzerine onlardan bir kısmı, Allah'ın

³⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 129.

³⁸⁴ “Oysa onlara kendi içlerinden bir peygamber de gelmişti. Ama onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayiverdi.” (Nahl, 16/113)

³⁸⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 386-387.

³⁸⁶ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 243. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI, 584.

³⁸⁷ Bakara, 2/90.

³⁸⁸ Bakara, 2/84.

³⁸⁹ Bakara, 2/85.

³⁹⁰ Bakara, 2/245.

ihsan ve merhametini itham eden bir tarzda konuşmuşlardır: *يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ* “Yahudiler, Allah’ın eli bağlıdır (sıkıdır)...” Bundan dolayı onların, Allah’ın lanetine uğradıkları, Hz. Muhammed (sav)’e indirilen ayetlerin pek çoğunun azgınlık ve kâfirliklerini artırdığı ve Allah Teâlâ’nın, onların arasına kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlığı saldırdığı bildirilir.³⁹²

Genel itibariyle Yahudi ve Hristiyanların zihniyeti hakkında bilgi veren Maide, 5/18’de, “biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” iddiasında bulunan Yahudi ve Hristiyanların, günahları yüzünden azaba uğratıldıkları, dolayısıyla sıradan insanlardan bir farklarının olmadığı vurgulanır:

“Yahudiler ve hristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler. De ki: “Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O’nun yarattığı sıradan insanlarsınız...”

İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav), yanına gelen bir grup Yahudi’yi İslâm dinine davet etmiş; kabul etmedikleri takdirde Allah’ın azabına uğrayacaklarını söylemiştir. Yahudiler de “Bizi bununla nasıl korkutursun? Oysa biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” demişler, bunun üzerine bu ayet inmiştir.³⁹³ Ayetteki “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” sözüyle bazı Yahudiler, Allah’ın oğlu dedikleri Hz. Üzeyir’e mensup olduklarını, Hristiyanlar da Allah’ın oğlu olduğuna inandıkları Hz. İsa’ya mensup olduklarını,³⁹⁴ dolayısıyla ayrıcalığa sahip olduklarını ifade etmek istemişler veya doğrudan doğruya Allah’a bağlılıklarını kastederek Allah’ın kendilerine bir baba gibi şefkatli ve merhametli davranacağını, kendilerinin de O’nun oğullarıymış gibi Allah’a yakın ve O’nun katında değerli olduklarını iddia etmişlerdir.³⁹⁵ Bundan dolayı “De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor?” ifadesiyle onların iddialarının dayanıksız olduğu vurgulanmıştır. Çünkü hem böyle iddialar ortaya atıp hem de günah işleme ve günahlar nedeniyle azaba uğramak izah edilebilir bir durum değildir. Çünkü Yahudilerin atalarının bir kısmı Cumartesi yasağını ihlal ettikleri için maymuna çevrilmişler,³⁹⁶ diğer taraftan ahirette

³⁹¹ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 304.

³⁹² Maide, 5/64. Ayrıca bk. Al-i İmran, 3/181.

³⁹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 269.

³⁹⁴ Tevbe, 9/30.

³⁹⁵ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 240.

³⁹⁶ Bakara, 2/65; Araf, 7/166.

azap çekeceklerini, sayılı günlerde de olsa ateşte yanacaklarını itiraf etmişlerdir.³⁹⁷ Şu durumda eğer “Allah’ın oğulları” iddiası doğru olsaydı, babalarının cinsinde olurlardı, günahlar işlemez ve cezalandırmaya maruz kalmazlardı. Yine Allah’ın “sevgili kulları” olsaydılar isyan etmezlerdi.³⁹⁸

Medine Yahudilerinin Hz. Muhammed (sav)’in vasıtasıyla gönderilen ilahi mesaj ve Hz. Muhammed (sav)’in peygamberliği hususundaki olumsuz tavırlarından bahseden bu ayetlerin yanı sıra üç Yahudi kabilesinin, yaptıklarına karşılık kendilerine uygulanan dünyevi cezalara işaret etmek yerinde olacaktır. Medine döneminde ilk cezalandırılan Yahudi topluluğu, Kaynukaoğulları’dır. Kaynukaoğulları, İslâm’ın doğuşunda Medine’de yaşayan üç Yahudi kabilesinden biridir. Hz. Peygamber (sav)’in hicretten sonra Medine’deki Arap ve Yahudi kabileleriyle yaptığı barış içerisinde birlikte yaşama anlaşmasına (Medine Vesikası) Kaynukaoğulları, Hazrec’in müttefiki olarak katılmışlardır. Ancak Müslümanların Bedir Savaşı’nda kazandıkları başarı onları rahatsız etmiş, bunu üzerine taşkınlık yapmaya başlamışlardır.³⁹⁹ Hz. Peygamber (sav)’in, Kureyş’in başına gelenlerden ders alarak müslüman olmalarını istemesi üzerine de ona olumsuz cevap vermişlerdir.⁴⁰⁰ İnkâr edenlerin yakın bir zamanda yenileceklerine ve cehenneme sürükleneceklerine işaret eden şu ayetin Kaynuka oğullarının bu tutumları akabinde geldiği rivayet edilir:⁴⁰¹ *قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتَابُونَ وَنَحْشُرُونَ*:⁴⁰¹ *(Resulüm!) İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalma yer!*⁴⁰² Gerginliğin sürdüğü sırada, alışveriş için Kaynukaoğulları çarşısına giden müslüman bir kadının tâcize uğraması yani yahudilerin kendisine laf atıp örtüsünü açma girişimleri ve çıkan olayda karşılıklı kan dökülmesi anlaşmanın bozulmasına sebep olmuştur.⁴⁰³ Hz. Peygamber

³⁹⁷ Bakara, 2/80.

³⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 606.

³⁹⁹ Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), Dâru'l-Kütüb, y.y. 1984, I, 176; Avcı, Casim, “Kaynuka (Benî Kaynuka)” md., *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 88.

⁴⁰⁰ Vâkidî, *el-Meğâzî*, I, 176; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts., III, 50; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 239-240; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 7; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, III, 176; Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995, I, 576.

⁴⁰¹ Vâhidî, *Esbâb-u Nüzûl*, 100-101; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 355-356; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 7. Ayrıca geniş bilgi için bk. Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (trc. Mehmet Yolcu), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1995, III, 176-181.

⁴⁰² Al-i İmran, 3/12.

⁴⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 51; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 576-577.

(sav), Kaynukaoğulları'nın mahallesini kuşatmış ve onların Medine'den sürülmesini emretmiştir.⁴⁰⁴

Hicretten sonra Medine'den sürülen ikinci Yahudi kabilesi olan Nadiroğulları, Bedir Savaşı'nın ardından Kaynukaoğulları'nın şehirden sürülmesine ve kendi kabilelerinden Müslümanlar aleyhine kışkırtıcı şiirler söyleyen, yıkıcı faaliyetlerde bulunan ve kırk kadar adamıyla Mekke'ye giderek Müslümanlara karşı savaşmak üzere Ebu Süfyan'la anlaşan⁴⁰⁵ ünlü şair Kâ'b b. Eşref'in öldürülmesine çok kızdılar. Aynı zamanda korkuya kapılarak Hz. peygamber (sav) ile yeni bir antlaşma yaptılar. Fakat daha sonra Uhud Savaşı'nın hazırlıkları sırasında, Ebû Süfyân'a Müslümanlar hakkında istediği bilgileri verdiler. Ayrıca Uhud savaşında Müslümanların tam bir üstünlük sağlayamamasından cesaret aldılar ve müşriklerin, Hz. Peygamber (sav)'i öldürme teklifini olumlu karşılayıp antlaşmalarını bozma eğilimine girdiler.⁴⁰⁶

Rivayetlere göre Allah Resulü (sav) aralarındaki anlaşma gereği diyete iştirak etmeleri istedi ve birkaç sahabeyle birlikte Nadiroğulları'nın mahallesine gitti. Onlar diyeti tedarik ettikleri esnada bir duvarın dibine oturup beklemeye başladı. Nadiroğulları, bunu fırsat bilip Hz. Muhammed (sav)'in üzerine büyük bir değirmen taşı yuvarlayarak onu öldürmeyi planladılar. Hz. Peygamber (sav) bu tuzağı fark etti ve onlara haber göndererek on gün içinde Medine'yi terk etmelerini, aksi halde yakalananların öldürüleceğini bildirdi. Nadiroğulları, muhkem kalelerinde Münafıklar, Mekke müşrikleri ve diğer Yahudi kabilelerinden gelecek yardımlara güveniyorlardı. Bundan dolayı yerlerinden çıkmayacaklarını ve savaşa hazır olduklarını söylediler. Ancak bekledikleri yardımlar gelemedi. Allah onların yüreklerine korku düşürdü ve Müslümanların bu kuşatması karşısında çaresiz kalıp yurtlarını terk etmeye razı oldular.⁴⁰⁷ Develerinin taşıyabildiği kadar yükü Medine'den ayrılma talebinde bulundular; taleplerinin kabul edilmesi üzerine bir kısmı 600 deve yükü ile Suriye ve

⁴⁰⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, I, 176-177; Avcı, "Kaynuka (Benî Kaynuka)" md., XXV, 88.

⁴⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIX, 279; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 581; Kapar, Mehmet Ali, "Ka'b b. Eşref" md., *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 3.

⁴⁰⁶ Özkuyumcu, Nadir, "Nadîr (Benî Nadîr)" md., *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 275. Ayrıca bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 581.

⁴⁰⁷ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 199-200; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 486-487; Karaman, Hayrettin v.dğr., *Kur'an Yolu*, I, 285; Özkuyumcu, "Nadîr (Benî Nadîr)" md., XXXII, 275. Ayrıca geniş bilgi için bk. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IX, 343-345.

Ezriât'a, daha az sayıdaki bir kısmı da Hayber'e gidip yerleştiler.⁴⁰⁸ Nadiroğulları'nın başına gelen bu olay Kur'an'da Haşr suresinde⁴⁰⁹ anlatılmıştır:

“Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri! Eğer Allah onlara sürgünü (el-celâu) yazmamış olsaydı, onları bu dünyada yine mutlaka (başka şekilde) cezalandıracaktı. Âhirette ise onları cehennem azabı beklemektedir.”⁴¹⁰

Ayetten de anlaşıldığı gibi başta Allah ve Resülü (sav)'e karşı gelmeleri,⁴¹¹ hicretten sonra hazırlanan Medine Vesikası'nı ihlal etmeleri, diyet ödemeye yanaşmamaları ve Hz. Peygamber (sav)'e suikast girişiminde bulunmaları nedeniyle Nadiroğulları'na verilen ceza “el-celâu”(الْجَلَاء) kavramıyla ifade edilmiştir. “el-Celâu” kelimesi, bir yerden bir yere, bir beldeden ötekine nakletmek anlamına gelir.⁴¹² Elmalılı, aslında “apaçık açmak, açılmak, açıklık, açığa çıkarmak veya çıkarılmak” manasına gelen “celv”den alınan “celâ”nın, bir kimsenin veya bir topluluğun yerinden yurdundan herhangi bir sebeple tedirgin edilerek uzaklaşması veya uzaklaştırılması, anlamında kullanıldığını ifade eder⁴¹³ Celâ (sürgün) azabın çeşitlerinden biridir. Buna göre Yüce Allah, yaptıkları bu yanlış davranışların bir neticesi olarak Nadiroğulları'na sürgün (celâ) cezasını uygun görmemiş olsaydı, onları bu dünyada öldürülmeleri veya esir edilmeleri şeklinde azaba uğrattı. Yahut soydaşları Kureyzaoğulları kabilesine yaptığı gibi öldürülme azabına dūçâr kıları. Fakat Allah Teâlâ, bu dünyada onlardan öldürme cezasını kaldırmış, dünyadaki azaplarını sürgün yapmıştır. Diğer taraftan onlar, bu dünyada yerlerinden ve yurtlarından sürgün edilmeleri biçiminde başlarına gelen aşağılamanın (hizy) yanı sıra, Ahirette de cehennem azabına çarptırılacaklardır.⁴¹⁴ Yüce

⁴⁰⁸ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 200-201; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 496-497; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III, 185-189; Özkuyumcu, “Nadîr (Benî Nadîr)” md., XXXII, 275. Ayrıca geniş bilgi için bk. Heykel, Muhammed Hüseyin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, (trc. Vahdettin İnce), Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000, II, 132-137.

⁴⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 202.

⁴¹⁰ Haşr, 59/2-3.

⁴¹¹ Haşr, 59/4.

⁴¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 504.

⁴¹³ Yazırı *Hak Dini*, VII, 4818

⁴¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 505; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 283.

Allah, onları öldürme (katl) ve esaret gibi daha acı bir azaba müptela kılmaması, bunu yerine sürgün edilerek (celâ) cezalandırılmaları onlar için bir lütuf da sayılır.⁴¹⁵

Medine’de yaşayan üç Yahudi kabilesinden biri olan Kureyzaoğulları da diğer Yahudi kabileleri gibi İslam ve Müslümanlara yönelik tutum ve davranışları yüzünden cezalandırılmıştır. Hz. Peygamber (sav)’in hicretten sonra Medine’deki Arap ve Yahudi kabileleriyle yaptığı Medine Sözleşmesi adı verilen antlaşmaya Kureyzaoğulları, Evs kabilesinin müttefiki olarak katılmışlardı. Bu antlaşmada Yahudilerin can, mal ve din hürriyetleri garanti altına alınmakta, öte yandan Medine’ye herhangi bir saldırı söz konusu olduğunda onların şehrin savunmasına katılmaları, Kureyş ile ve Müslümanların diğer düşmanlarıyla ittifaka girmemeleri öngörülmekteydi.⁴¹⁶

Hendek savaşı sırasında, Medine’ye herhangi bir saldırı söz konusu olduğunda şehrin birlikte savunulmasına dair Medine Sözleşmesi’nde yer alan ahitlerini bozarak müşriklerle birlikte oldular, savaşın en şiddetli anında ihanet ettiler. Hendek Savaşı’nın ardından düşman çekilip gidince Müslümanlara hıyanet edip antlaşmayı bozarak onları arkadan vurma kararı alan Kureyzaoğulları, büyük bir korkuya kapıldılar ve kalelerine çekildiler. Hendek savaşından hemen sonra Hz. Peygamber (sav) Benî Kureyzaoğulları’na askeri harekât başlattı. Onlar kuşatma altında bir müddet kaldıktan sonra teslim oldular, anlaşma şartları gereği ve Yahudilerin isteği üzerine Tevrat hükümleri esas alındı, savaşçı erkekleri idama mahkûm edildi.⁴¹⁷ Kur’an’da Allah ve Resulü (sav)’e savaş açan ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlara verilecek cezalar arasında böyle bir hükmün bulunduğu⁴¹⁸ görülmektedir.⁴¹⁹ Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanlar aleyhine Ebu Süfyan ve onun yandaşları ile işbirliği yapan, Hz. Peygamber (sav) ile aralarındaki sözleşmeye ihanet eden Kureyzaoğulları hakkında indiği rivayet edilen⁴²⁰ ayette şöyle buyrulur: “*Ehl-i kitap’tan onlara destek verenleri*

⁴¹⁵ Yazır, *Hak Dini*, VII, 4818

⁴¹⁶ Avcı, Casim, “Kurayza (Benî Kurayza)” md., *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 431-432

⁴¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, III, 251-252. Avcı, Casim, “Kurayza (Benî Kurayza)” md., *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 431-432; Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, III.185-188. Ayrıca bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 586-588; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, IV, 378.

⁴¹⁸ Mâide, 5/33-34.

⁴¹⁹ Avcı, “Kurayza (Benî Kurayza)” md., XXVI, 431-432; Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, III.185-188. Ayrıca bk. Heykel, *Hız. Muhammed’in Hayatı*, II, 170-176.

⁴²⁰ Teberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 71; Mâturîdî, *Te’vilât*, VIII, 372.

kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz.”⁴²¹

3.1.2.3. Münafıklara Verilen Azaplar

Azap kavramının geçtiği ayetlerin bir kısmının konusu münafıklardır. Münafıkların tutum ve davranışlarının eleştirildiği bu ayetlerde, bazen onların dünyada karşılaştıkları cezalara, bazen de ahirette karşılaşacakları cezalara işaret edilir. Münafıkların içyüzünü deşifre eden şu ayette onların her iki dünyada da azaba uğratılacakları bildirilir:

“Onlar Allah'a yemin ederek, olumsuz bir şey söylemediklerini ileri sürerler. Hâlbuki küfür sözünü söylediler, İslâm'a girdikten sonra inkâr ettiler, başaramadıkları, netice alamadıkları birtakım cinayetlere yeltendiler. Münafıkların Peygamber'e ve müminlere kin beslemelerinin tek sebebi, Allah ve Resulünün Kendi lütfu ile müminlerin ihtiyaçlarını gidermesiydi. Onlar tövbe ederlerse, haklarında hayırlı olur. Yok yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da âhirette de acı bir azaba uğratar. Onlara bütün bir dünyada, ne bir hâmi, ne de bir yardımcı bulunamaz.”⁴²²

Münafıkların, Hz. Peygamber (sav)’in Tebuk Seferi ile ilgili kararı karşısındaki tavırlarını konu edinen bir pasajda yer alan Tevbe, 9/52. ayette geçen azap kavramı, dünyevi bir ceza anlamında kullanılmıştır: *قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ* “De ki: Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz. Biz de, Allah’ın, ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz. Haydi bekleyin; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz.” Ayetten anlaşıldığı gibi münafığı bekleyen şu iki akıbetten başka bir şey değildir. İlki münafıkların hor ve zelil bir şekilde ve rezil rüsva olarak dünyada kalmalarıdır. İkincisi, bu hor zelil olmanın yanı sıra öldürülmeleri, mallarının yağmalanması ve böylece ahiret azabına geçmeleridir. Bu iki seçenek de son derece aşâğılık bir durumdur.⁴²³ Ayetteki “kendi katından yahut bizim elimizle bir azap” cümlesinin tefsiri hususunda farklı yorumlar yapılmıştır. Bu ifade, Taberî tarafından “Yüce Allah’ın, katından onları helak eden acil bir azap isabet ettirmesi” veya “müminlerin elleriyle öldürülmeleri”,⁴²⁴ Zemaşerî tarafından da “Ad ve Semud kavimlerinin başına indiği gibi gökten bir felaketin inmesi veya inkârcılıklarına karşılık

⁴²¹ Ahzab, 33/26.

⁴²² Tevbe, 9/74.

⁴²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 89.

⁴²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 496.

müminlerin elleriyle öldürülmeleri” şeklinde açıklanmıştır.⁴²⁵ İbn Aşûr, Allah’ın katından azap isabet ettirmesinin dünyada veya ahirette alabileceğini belirtir. Buna göre ayetteki “azaba uğratma”nın anlamı, “Allah’ın, münafıkları ahirette cehennem azabıyla cezalandırması” veya “dünyada, müminlerin elleriyle/vasıtasıyla yapacağı cezanın dışında açlık ve korku azabı gibi bir azaba uğratması” biçimindedir. Yahut Yüce Allah’ın onlarla savaşmaya izin vermesi durumunda, müminlerin elleriyle onları öldürmek suretiyle azaba uğratır.⁴²⁶

Tevbe, 9/55. ayette muzari kalıbıyla kullanılan azap kavramı, münafıklara yönelik dünyevi cezalandırmayı ifade etmektedir: *فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْخَلْقِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ* “Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah, bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.”⁴²⁷ Ayetteki “Allah’ın mallar ve evlatlarla münafıklara dünya hayatında azap etmesi” ifadesinin delaletine ilişkin farklı yorumlar mevcuttur. Öncelikle tefsirlerde mal biriktirmenin ve evlat büyütmenin çok meşakkatli ve zorlu bir iş olduğuna dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda bunlar elde edildikten sonra da onları korumak için yorgunluğa katlanılır, zorluk ve meşakatlere düşülür. Hatta kazanılan malın ve büyütülen çocuğun korunmasının, onları elde etmekten daha zor olduğu ifade edilir.⁴²⁸ Beyzâvî’ye göre onların (münafıkların) dünyadaki azapları, mal-mülk uğruna karşılaştıkları belâ ve musibetlerdir. Onlar ahireti düşünmeyi bırakıp dünya zîneti ile faydalanmakla meşgul iken kâfir olarak ölürlər. Bu da onlar için istidraçtır.⁴²⁹ Münafıkların Allah’ın sevabına inançları olmadığı halde mal toplama, evlatlarını yetiştirme ve büyütmeleri, onları toplamak ve korumak için sıkıntılara katlanmaları, sıkıntı çekmeleri, bela ve musibetlere katlanmaları da onlar için bir azap olarak değerlendirilmiştir.⁴³⁰ Süleyman Ateş’in ifade ettiği gibi

“Tamahkâr insanın elindeki mal ve evlat kendisine azaptır. Çünkü öyleleri hep malın muhafazasını düşünürler. Düşündükçe tamahları artar, düşmanları da çoğalır. Vicdanan rahatsız olurlar. Çünkü Allah’ın, kişiye malı ile azap etmesi, malının kendisini huzursuz edip dertlere sokmasıdır. Evladıyla azap etmesi de evladının

⁴²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 270; Beyzâvî, *Envâru’-t-Tenzil*, III, 84.

⁴²⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, X, 224.

⁴²⁷ Aynı surenin Tevbe, 9/85. ayeti de bir iki harf dışında aynı ifade ve içeriğe sahiptir.

⁴²⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVI, 95-97; Beyzâvî, *Envâru’-t-Tenzil*, 3/85.

⁴²⁹ Beyzavi, *Envâru’-t-Tenzil*, 3/85.

⁴³⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, X, 117.

kendisine karşı gelmesiyle, hasta olmasıyla. İnsan çeşitli şekillerde evladından çeker.”⁴³¹

Azap olarak değerlendirilebilecek diğer bir husus, Hz. Peygamber (sav)’in, Medine’de gerçek kimliklerini gizleyip Müslüman olduklarını söyleyen münafıklardan, mallarını hayır yollarında infak etmekle sorumlu tutması, savaş için harcama yapmalarını ve evlatlarını da savaşa göndermelerini istemesidir. Bu ise çok sevdikleri mallarının tükenmesine, çocuklarının ölümüne neden olacak bir durumdur. Kuşkusuz onlar açısından tahammülü zor olan bu durum, dünyada azaptan başka bir şey değildir.⁴³² Kısaca ifade etmek gerekirse Münafıklara en ağır gelen şey, mallarını ve çocuklarını Müslümanların maslahatı için terk ettikleri düşüncesidir. Bu da onlar için bu dünyada bir tür azaptır.⁴³³

Gerçek niyet ve düşüncelerini, kimliklerini gizli tutan münafıklardan bahseden ayetlerden biri de Medine halkından Cuheyne, Muzeyne, Eşca', Eslem ve Gıfâr hakkında indiği belirtilen⁴³⁴ Tevbe, 9/101. ayettir. Burada, bedeviler içindeki münafıklar ve Medine ahalisi içinde ikiyüzlüğü huy edinmiş olan münafıkların dünyada ve ahirette azaba uğratılacağı bildirilir: سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ
“...Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler.” Ayette geçen “onları iki defa cezalandıracağız” ifadesi temelde iki şekilde yorumlanmıştır. Birinci yoruma göre “iki defa” ifadesi dünyadaki cezalarla ilgili kabul edilmiştir. Münafıkların, müslümanların başarılarını görmenin ıstırabını yaşayarak derin bir acı tatmaları, ikiyüzlülüklerinin ortaya çıkıp herkese karşı rezil olmaları, açlığa, esarete mâruz kalmaları, öldürülmeleri vb. bu dünyada maruz kalacakları azapların bir kısmı olarak sayılmıştır.⁴³⁵ İkinci yoruma göre ayette “çok büyük bir azap”tan önce “iki kere azap”tan bahsedilmesi, iki tür azabın varlığına işaret ettiği düşünülmüştür. Cehennem azabından önce olan bu “iki azap”tan birinin kabir azabı, diğerinin ise dünyada münafıkların başına gelen ve onları bazı arzu ve isteklerinden mahrum eden bela ve

⁴³¹ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IV, 92.

⁴³² Mâtürîdî, *Te`vilât*, V, 388-389; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 95-97.

⁴³³ M.Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hekîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Dâru'l-Menâr, Mısır 1947, X, 563.

⁴³⁴ Vâhidî, *Esbâb-u Nüzûl*, 263.

⁴³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 644 ve 649; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 96; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 564; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, XI, 19; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III, 54. Ayrıca bk. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IV, 135.

musibetlerdir.⁴³⁶ Ayrıca bu ayette, münafıkların dünyada çarpıtılacakları azabın şiddetini ifade etmek için zikredilen ve genelde “iki kere” biçiminde anlaşılan “merrateyn” kelimesini, Mülk, 67/4. ayette geçen “kerrateyn”⁴³⁷ sözcüğünde olduğu gibi çokluk manasında anlayıp “onları iki defa cezalandıracağız” ifadesinin “azap üstüne azap” şeklinde anlaşılabilceğini ifade edenler olmuştur.⁴³⁸ Şevkânî (ö. 1250/1834) ise ayetin zahirine göre mükerrer azaptan dünyadaki azabın kastedildiğini ifade etmekte ve “merrateyn” sözcüğünü tefsir ederken “merraten ba’de merratin” (art arda) kalıbını kullanmaktadır.⁴³⁹

Münafıklara bu dünyada verilen azaplar bağlamında ele alacağımız diğer ayet Nur, 24/19’dur. İfk olayının işlendiği bir bağlamda yer alan bu ayette, insanlar arasında hayasızlığın yayılmasını arzu edenlerin hem dünyada hem de ahirette azaba çarpıtılacaklarına işaret edilir: “*İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”⁴⁴⁰ Ayette bahsedilen “dünya azabı”nın mahiyetine ilişkin farklı açıklamalar söz konusudur. Birinci açıklamaya göre “hayasızlığı yayanlara” had cezası uygulanır. İkincisine göre onların müstahak oldukları cezalar, had cezası ile birlikte Allah ve müminlerden gelen “lanet”, “düşmanlık” ve “dünyevî belalar”dır.⁴⁴¹

Münafıkları konu edinen Tevbe, 9/90’da geçen “azâb-ı elîm” tamlaması ise “bu dünyada öldürülmeleri, ahirette ateşe atılmaları” biçiminde her iki dünyadaki azabı kapsayacak bir şekilde yorumlanmıştır.⁴⁴²

3.2. Kabir azabı

İnsan, ruh ve bedenden meydana gelen bir canlıdır. Ruhun yaratılışı bedenden öncedir. Buna göre insan hayatının devreleri dörde ayrılır. Birincisi, yaratıldığı zamandan bedene ruh üfleninceye kadar olan ruh devresidir. Araf, 7/172. ayette, geçmişte Allah’ın Âdemoğullarından yani onların sırtlarından (veya sulplerinden) zürriyetlerini çıkardığı,

⁴³⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Taberî, XI, 649; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 96; Ebu Hayyan, *el-Bahru’l-Muhît*, III, 98.

⁴³⁷ Mülk, 67/4.

⁴³⁸ Ebu Hayyan, *el-Bahru’l-Muhît*, III, 98; Öztürk, *Meal*, s. 238.

⁴³⁹ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 564.

⁴⁴⁰ Nur, 24/19.

⁴⁴¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIII, 184; Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 102.

⁴⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 291; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVI, 163; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 93.

kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, “Ben sizin rabbiniz değil miyim” diye hitap ettiği, onların da “evet” dedikleri belirtilmiştir. Allah’la insanlar arasında gerçekleşen bu sözleşmeye “mîsâk”, “kâlû belâ”, “ahid”, “belâ ahdi”, “rûz-i elest”, “bezm-i ezel” ve “bezm-i elest” gibi çeşitli adlar verilmiştir ve bu mukavele aşama ruh aşamasında vuku bulmuştur.⁴⁴³ İkinci aşama, dünya hayatıdır. Doğumla başlar, ölümle sona erer. Üçüncü aşama, kabir hayatıdır; ölümle başlar, kıyamet gününe kadar devam eder. Dördüncü aşama ise kıyametin kopmasıyla sonsuza kadar sürecek olan ahiret hayatıdır.⁴⁴⁴

Bir ayette fiil formunda,⁴⁴⁵ yedi ayette⁴⁴⁶ de değişik isim kalıplarıyla Kur’an’da 8 ayette geçen “kbr” (قبر) kökünden alınmış bir mastar olan kabir (القبر) kelimesi, “ölünün yeri/karargâhı” anlamına gelir. “Kbr” (قبر) fiil kökü, “ölüyü kabre koydu” manasına gelir. Aynı fiil, if’âl babına aktarıldığında, yani “akbertuhû (أقبرته)” şeklinde okunduğunda ise “ona içine defnedileceği bir yer yaptım” anlamını ifade eder. Abese suresinde bu formuyla kullanılmıştır: *نُتِمَ أَمَاتُهُ فَأَقْبِرَ ٱلَّيْلَةَ* “Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu.”⁴⁴⁷ “el-Mikberatu (المقبرة)” ve “el-makberatu (المقبرة)” sözcükleri “kabirlerin bulunduğu yer (mezarlık)” anlamına gelir ve bu kelimelerin çoğulu “mekâbir (مقابر)” şeklinde gelir.⁴⁴⁸ Bu çoğul kalıp, Tekasür suresinde geçmiştir: *ٱلْهَيْكُمُ ٱلنَّكَائِرُ حَتَّىٰ رُزِمَ ٱلْمَقَابِرُ* “Çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı.”⁴⁴⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de kabir azabı sarîh bir şekilde geçmemekle birlikte⁴⁵⁰ İslâm tarihi boyunca birçok âlim tarafından bazı ayetlerin kabir azabına işaret ettiği ifade edilmiştir. Azap kavramını değişik açılardan incelerken zaman zaman dikkat çektiğimiz gibi bazı ayetlerde geçen azap kelimesi, bir kısım müfessir tarafından “kabir azabı” şeklinde yorumlanmıştır. Bu başlık altında “kabir azabı” olarak tefsir edilen ayetlerin tahliline yer verilecektir. Bu ayetlerin ilki, münafıklara verilen dünyevi azaplar bahsinde delaletine işaret edilen Tevbe, 9/101. ayettir. Bu ayette geçen “iki defa azaba

⁴⁴³ Yavuz, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest” md., *DİA*, İstanbul 1992, VI, 106.

⁴⁴⁴ Kelkitli, *Kur’an’da Azap Kavramı*, s. 133.

⁴⁴⁵ Abese, 80/21.

⁴⁴⁶ Tevbe, 9/84; Hac, 22/7; Fatır, 35/22; Mümtehine, 60/13; İnfitar, 82/4; Adiyat, 100/9; Tekâsür, 102/2.

⁴⁴⁷ Abese, 80/21.

⁴⁴⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 505.

⁴⁴⁹ Tekasür, 102/1-2.

⁴⁵⁰ Yavuz, “Azap” md., IV, 302. “Kabir azabı” olarak yorumlanan ayetleri tek tek inceleyen Mehmet Okuyan, ayetlerle kabir azabına delil getirenlerin yorumlarının zorlamalarla dolu olduğunu ve Kur’an’da Kabir azabına işaret edilmediğini savunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Okuyan, *Kur’an’a Göre Kabir Azabı*, s. 235-300.

çarptıracağız” ifadesindeki azaplardan biriyle “kabir azabı”nın kastedilmiş olabileceği ifade edilmiştir: *وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ* “Çevrenizdeki bedeviler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de ikiyüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Sen onları bilmezsin; onları biz biliriz. Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler.” Ayetteki azabın tekrar etmesi, münafıkların nifakla (ikiyüzlülük) beraber küfür (inkârcılık) içinde olmaları veya nifakın temerrüd (isyan ve başkaldırı) ile vurgulanmasına bağlanabilir. “Merrateyn” (iki defa) kelimesi ile Mülk, 67/4 ve Tevbe, 9/126. ayetlerde olduğu gibi çokluğun (teksîr) kastedilmiş olması da mümkündür.⁴⁵¹ Mukatil b. Süleyman, “Onları iki defa cezalandıracağız” cümlesinde kastedilen iki azabın, biri dünyada (ölüm sırasında) biri de kabirde olacağını ifade eder.⁴⁵² Taberî, müfessirlerin, ayetin sonunda zikredilen “büyük azap (azâb-ı azîm)” tan maksadın, Cehennem azabı olduğu hakkında ittifak ettiklerini, ondan önce zikredilen “iki azap”tan neyin kastedildiği hususunda ise münafıkların dünyada iken rezil edilmeleri, açlık, Müslümanların eliyle öldürülmeleri, kalplerine korku salınması, kendilerinden zekât alınması, felakete uğratılmaları, kendilerine İslami cezaların uygulanması, dünyada görecekleri herhangi bir azap ve kabir azabına uğratılmaları, şeklinde farklı görüşler zikrettiklerini belirtmiştir.⁴⁵³ Taberî, bütün görüşlere yer verdikten sonra “en doğru söz şudur” diyerek tercihi ortaya koymuştur. Ona göre Allah Teâlâ, münafıklara iki kere azap edeceğini bildirmiş ancak bu azapların neler olacağına dair bize herhangi bir delil vermemiştir. Bu azapların yukarıda zikredilenlerden bazılarının olması mümkündür. Ancak, ayetin sonunda münafıkların büyük bir azaba uğratılacakları beyan edildiğinden bundan önce zikredilen iki azabın dünyada görüleceği ortaya çıkmaktadır. Bu azaplardan birinin de kabir azabı olması büyük bir ihtimaldir.⁴⁵⁴

Mâturîdî ise bu ifadenin “öldürme ve esir alma”, “dünyada azap ve kabirde azap”, “açlıkla ve ölümle azap etme” ve “ölüm anında meleklerin onların yüzlerine ve arkalarına vurması” şeklinde farklı yorumlandığını belirtmiştir.⁴⁵⁵ Zemahşerî, “Onları iki defa cezalandıracağız” cümlesine dair “öldürme-kabir azabı” ve “rezil etme-kabir

⁴⁵¹ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XI, 11.

⁴⁵² Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, II, 193.

⁴⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 643-649.

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 649.

⁴⁵⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, V, 462.

azabı” şeklinde iki yoruma yer verir.⁴⁵⁶ Yine bu ifadenin tefsirine ilişkin Maverdî (ö. 450/1058), dört,⁴⁵⁷ İbnü’l-Cevzî de on görüş aktarır.⁴⁵⁸ Bu müfessirlerin sıraladıkları görüşlerin bir kısmında iki azaptan birinin “kabir azabı” olduğu ifade edilmiştir. Fahrettin Râzî, bu ifadeye ilişkin yedi tane görüş zikrettikten sonra en uygun olan görüşün, hayatın dünya hayatı, kabir hayatı ve kıyamet hayatı şeklindeki görüşün olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Allah Teâlâ’nın bu ifadesinden maksat, “her “türüsü ile dünya azabı” ve “kabir azabı”dır. Ayetteki “*ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler.*” ifadesi ile de onların üçüncü hayatta, yani Kıyamet hayatında görecekleri azap kastedilmiştir.⁴⁵⁹

Modern dönemde yazılan tefsirlerden olan Menâr’da kabir azabından bahsedilmemiştir. Söz konusu tefsirde Reşîd Rızâ, “Onları iki defa azaba uğratacağız.” ifadesiyle kastedilen azabın dünyada olacağını belirtir. “İki azap”tan ilki münafıkların başına bela ve musibetin gelmesi, vicdanlarının azarlanması, örtülerin kaldırılması suretiyle (gerçek kimliklerinin deşifre edilmesi) rezil olmalarının umulmasıdır. İkincisi, onların ölüm sırasında ağrı çekmeleri ve meleklerin ölüm anında yüzlerine ve arkalarına vurmasıdır. Reşîd Rızâ bu açıklamadan sonra “iki defa azap”ın delaletine ilişkin doğruya en yakın olan tefsirin, Tevbe, 9/55, 73, 74, 82 ve 84. ayetlerde işaret edilen şeylerin olduğuna vurgu yapar. Söz konusu ayetlerde, dünyada münafıklara isabet eden vicdan azabı ve onların kusurlarının/içyüzlerinin ortaya çıkarılması azabının her türlü açıklaması vardır.⁴⁶⁰ İbn Aşûr da ayetin sonundaki cehennem azabı anlamına gelen “sonra onlar çok büyük bir azaba itilecekler.” ifadesini dikkate alarak “merrateyn”le (iki defa azap) nitelenen azabın, dünya azabı olduğunu ifade eder.⁴⁶¹ Yine çağdaş müfessirlerden olan Mevdûdî “çift cezalandırma”yı açıklarken kabir azabından bahsetmez. Ona göre çift cezalandırma, münafıkların dünyalık avantajlarının kaybı ve onların muhalefetlerine rağmen İslami tebliğin zaferi olacaktır. Buna göre cezanın birincisi, münafıkların, uğruna her türlü münafıkça tavırlar sergiledikleri dünyalık menfaatlerini kaybetmeleri; servet, şeref ve prestij kazanma yerine, aşağılanmış olmalarıdır. Onların duçar oldukları

⁴⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 295-296.

⁴⁵⁷ Maverdî, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, (nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1992, II, 396-397.

⁴⁵⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 492-493.

⁴⁵⁹ Geniş bilgi için bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIV, 177-178.

⁴⁶⁰ Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, XI, 19

⁴⁶¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XI, 20.

ikinci cezalandırma ise mağlup etmek için bütün güçleriyle entrika çevirdikleri ve suikastlar düzenledikleri İslami tebliğin zafere ulaşması şeklinde olacaktır.⁴⁶²

Netice olarak “iki defa azab”ın delaletine dair farklı yorumların olduğu bir gerçektir. Müfessirler, bu ifadeyle hangi azap türünün kastedildiği hususunda kesin ifadelerden kaçınmışlardır. Bununla birlikte ilk devir müfessirlerinin, ayette kastedilen iki azaptan birini genellikle kabir azabı olarak yorumladıkları görülmektedir.⁴⁶³ Son dönem tefsircileri ise genel itibarıyla bu iki azap şeklini “çeşitli dünyevî azaplar” şeklinde izah etmişlerdir. Bunun yanı sıra, “Onları iki defa cezalandıracağız” ifadesinin, ayetin sonunda geçen “sonra onlar çok büyük bir azaba itilecekler” cümlesinin karşıtı bir konumda kullanıldığını dikkate alarak söz konusu ifadeyle münafıkların dünyada maruz kaldıkları azapların kastedilmiş olabileceği söylemek mümkündür. Çünkü Kur’an’da birçok ayette, ahiret azabının karşıtı olarak “dünyevî azap” ifadesi kullanılmaktadır.⁴⁶⁴

Bazı müfessirler tarafından “kabir azabı” olarak yorumlanan ayetlerden biri de “azb” kökünün mastar-ismi olan azap (عَذَابٌ) şeklinde geçtiği Tur, 52/47. ayettir: *وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ* “Muhakkak ki o zalimlere bundan başka azap da vardır; fakat onların çoğu bunu bilmezler.” Kureyş kâfirlerinin konu edildiği bir ayet grubu içinde yer alan bu ayette, zalimlerin/müşriklerin dehşete kapılacakları bir günün (kıyamet günü) azabından⁴⁶⁵ başka bir azap ile daha karşılaşacakları belirtilmiş, fakat bu azabın mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Bazı müfessirlere göre bundan maksat Bedir harbi vb. savaşlarda hezimetlere uğrama, bazılarına göre Kureyş’e isabet eden açlık ve kıtlık, bazılarına göre kabir azabı ve bazı müfessirlere göre de bedenlere, sevdiklerine ve mallarına arız dünyevî musibetlerdir.⁴⁶⁶ Taberî, “başka bir azap” ifadesine ilişkin farklı yorumlara yer verdikten sonra bu konuda bir sınırlandırmaya gitmeksizin inkâr etmekle kendilerine zulmedenlerin -kabir azabı dâhil- kıyamet gününden önce karşılaşacakları (Kureyş kâfirlerinin başına gelen açlık, onların

⁴⁶² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II, 266. Muhammed Esed'in “Onları iki defa cezalandıracağız” cümlesiyle ilgili yorumu şu şekildedir: “Yani, önce zihinsel karışıklık ve bunun tabii sonucu olarak baş gösteren ruhsal sıkıntılarla el ele giden dünyevî iş ve uğraşlarında içine düşecekleri başarısızlık ya da rüsvaylık; sonra da, ölüm gelip çattığında, günah ve kötülüklerinin bağışlanmaz yükünü duyduklarında içine düşecekleri yararsız pişmanlık ve yazıklanma şeklinde” (Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 380)

⁴⁶³ Kaya, Murat, “Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 25, s. 172.

⁴⁶⁴ Al-i İmran, 3/56; Kalem, 68/33; Nur, 24/19; Haşr, 59/3; Ra'd, 13/34.

⁴⁶⁵ Tur, 52/45.

⁴⁶⁶ Mâverdî, *en-Nuket*, V, 386; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 404; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, 194; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII, 70; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, V, 153-154.

canlarına, mallarına ve çocuklarına isabet eden belalar gibi) her türlü musibeti bu kapsamda düşünmenin uygun olacağını belirtir.⁴⁶⁷ Mâturîdî ise bu ifadenin iki şekilde yorumlanabileceğini ifade ederken kabir azabından bahsetmez: İlki Kureyş kâfirlerinin Bedir’de kılıçla öldürülmeleri, diğeri ise kıyamet azabının dışında/önce dünyada azaba uğratılmalarıdır. Çünkü onlar, inkârcılıkta devam ettikleri sürece azap içindedirler. Korku, zillet ve açgözlük içerisinde olurlar. Bütün bunlar, Allah’ın azabıdır.⁴⁶⁸ Şevkânî, “bundan başka azap” ifadesini “kıyamet gününden önce kabir azabı” olarak yorumlamıştır. Ayrıca bazı çağdaş tefsirlerde ayetteki “bundan başka bir azap” ifadesi, Kureyş kâfirlerinin dünyada başlarına gelen açlık, kıtlık, Bedir’de ve Mekke’nin Fethi sırasında başlarına gelen belalar şeklinde yorumlandığı görülmektedir.⁴⁶⁹ İbn Aşûr, bu ayette ifade edilen dünyevi azabı açıklarken Secde, 32/21. ayeti de delil getirmiştir.⁴⁷⁰ Muhammed Esed de bu ayetle ilgili düştüğü notta Secde, 32/21. ayette olduğu gibi burada da, her şer fiilin bu dünyada bile onu işleyenleri şu veya bu şekilde etkileyeceği gerçeğini vurgulanmaktadır.⁴⁷¹

Dikkat edilirse “bundan başka azap” ifadesi aynı surenin 45. ayetinde yer alan ve müfessirlerce “kıyamet günü” olarak yorumlanan⁴⁷² “dehşete kapılacakları gün” ifadesinin mukabili olarak gelmiştir. Dolayısıyla bununla kabir azabının kastedilme ihtimali olmakla birlikte, “müşriklerin Bedir harbi vb. savaşlarda hezimetlere uğramaları, Kureyş’e isabet eden açlık ve kıtlık, bedenlerine, sevdiklerine ve mallarına arız dünyevî musibetler” şeklinde dünyevi azap anlamı daha çok ön plana çıkmaktadır.

Secde, 32/21. ayette yer alan “el-azâbu’l-ednâ” sıfat tamlaması da kabir azabı olarak yorumlanan ifadelerden biridir: *“وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ”* “*En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki (imana) dönerler.*” Müşriklerin muhatap alındığı bu ayette geçen “el-azâbu’l-ekber” tamlamasıyla Ahiret azabının kastedildiği konusunda ittifak olduğu halde “azâb-ı ednâ” ile ilgili farklı yorumlara yer verilmiştir.⁴⁷³ Taberî bu ifadeye ilişkin, dünyada bedenlere

⁴⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 604-605.

⁴⁶⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, IX, 413.

⁴⁶⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXVII, 39-40; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXVII, 82.

⁴⁷⁰ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXVII, 82.

⁴⁷¹ Esed, *Kur’an Mesajı*, III, 1078.

⁴⁷² Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 153.

⁴⁷³ Geniş bilgi için bk. es-Süheym, Muhammed b. Abdullah b. Salih, *el-Azâbu’l-Ednâ Hakikatuhû, Envâuhû ve Esbâbuhû*, Mektebet-ü Dâri’l-Menhâc, Riyâd 1426/2005, s.23-25.

ve servete isabet eden çeşitli bela ve musibetler, hadler, Müşriklerin Bedir’de öldürülmeleri, Kureyş’in bu dünyada müptela olduğu açlık ve kabir azabı gibi farklı yorumlara yer verdikten sonra Allah Teâlâ’nın fasık ve dini yalanlayanlara, büyük azaptan önce dünyada “azab-ı ednâ” ile tehditte bulunduğunu ifade eder. Bu tamlamayla dünyada onlara isabet eden ya şiddetli açlık ya öldürme yahut felaketler vb. belalar kastedilir. Bunların hepsi de “azâb-ı ednâ”dadır. Taberî tercihini ortaya koyarken kabir azabından bahsetmemektedir.⁴⁷⁴ Mâtürîdî ise “azâb-ı ednâ” tamlamasına ilişkin müşriklerin Bedir’de öldürülmeleri, onların başına gelen ve yıllarca süren açlık, darlık ve felaketler şeklinde sadece dünyevî belalara değindikten sonra bu tip dünyevi azapların örneklerinin çok olduğunu belirtir.⁴⁷⁵ İbnü’l-Cevzî, “azâb-ı ednâ” ifadesine ilişkin altı görüş aktarır ve bunlardan biri de kabir azabıdır.⁴⁷⁶ Razî de ayette geçen “azâb-ı ednâ” ve “azâb-ı ekber” tamlamalarını zıtları ile birlikte izah eder ve “azab-ı ednâ” ile kastedilen, azab-ı ekbere (ahiret azabı) oranla “şiddetinin az ve kısa süreli, daha yakın, az ve küçük dünya azabı” olduğunu belirtir.⁴⁷⁷

Sonuç olarak “azâb-ı edna” (yakın azap) tamlamasının daha çok dünya hayatındaki belâ ve sıkıntılar şeklinde açıklandığını söylemek mümkündür. Bazı müfessirler bu ifadeyle kabir azabının da kastedilmiş olabileceğini belirtmişlerdir. İnkârcılık günahına saplananlara “azâb-ı ednâ”nın mutlaka tattırılacağı ve bunun gittikleri yanlış yoldan dönmelerine fırsat verme amacı taşıdığı belirtildiğine göre, bu ifadeyle söz konusu kişilerin dünya hayatında vicdan muhasebesi yapmalarına imkân sağlayan maddî-manevi bela ve sıkıntılara mâruz bırakılmalarının kastedildiği söylenebilir.⁴⁷⁸ Ayetin sonunda yer alan “olur ki (imana) dönerler (أَلْعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)” ifadesine bakılırsa “yakın azab”ın verilme nedeninin, onların imana geri dönmelerinin umulmasıdır. Kabir hayatını yaşayan birinin geri dönme ihtimali olmadığından “azab-ı ednâ” ile dünyevî azabın murat edilmiş olması daha makul görünmektedir.⁴⁷⁹ Ayette zikredilen büyük azaptan (azâb-ı ekber) maksat ahiret azabıdır ve bu tamlama, “azâb-ı ednâ”nın mukabili

⁴⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 626-634. Ayrıca bk. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, VII, 108.

⁴⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII, 341.

⁴⁷⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VI, 341.

⁴⁷⁷ Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 184-185.

⁴⁷⁸ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, IV, 357.

⁴⁷⁹ Zuhurf, 43/48. ayette de yanlıştan dönmelerini sağlamak için insanların bir takım felakete uğratıldıkları ifade edilir.

bir konumdadır. Daha hafif dozda olan azap (el-azâbü'l-ednâ/yakın azap) ise Mevdûdî'nin ifadesiyle,

“insanın bu dünya hayatında yakınların ve sevgililerin ölümü, ciddi kazalar, kayıplar, başarısızlıklar... türünden ferden uğradığı musibetler ile fırtına, deprem, sel, salgın hastalık, kıtlık, anarşi, savaşlar türünden yüzbinlerce insanın aynı anda maruz kaldığı benzer birçok felâketlerdir. Bu felâketlerin gönderilmesiyle ilgili olarak zikredilen hikmet, insanların “azab-ı ekber” denen felakete karşı duyarlı olması ve sonuçta bu büyük azabı çağıran hayat tarzından vazgeçmesidir. Bu musibetler yalnızca birer felaket değil, insanı hakikat karşısında şuurlu kılmak ve onu vehimlerinden uzaklaştırmak için Allah'ın gönderdiği uyarılardır. Eğer insan bunlardan ibret alıp da iman ve amelini bu dünyada düzeltirse Allah'ın ahiretteki daha büyük azabına duçar olmayacaktır.”⁴⁸⁰

Azap kavramını içermemesine rağmen Taha, 20/124. ayette geçen “sıkıntılı bir hayat” ifadesiyle de kabir azabının kastedildiğini savunanlar vardır: وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى “Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz.” Ayette sözü edilen “sıkıntılı hayat”ın mahiyeti ve nerede olacağı hususunda müfessirler tarafından farklı rivayet ve yorumlar nakledilmiştir. Bu ayette Allah'ı anmaktan yüz çevirenlere zor ve meşakkatli bir hayat olduğu ifade edilmektedir. Bu meşakkatli zor hayatın, dünyada mı kabirde mi yoksa ahirette mi olacağı konusunda farklı görüşler vardır.⁴⁸¹ Razî, kendisiyle tehdit edilen bu darlığın ya dünyada ya kabirde ya ahirette ya dinde yahut bunların hepsinde veya bunları ekserisinde/genelinde olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁸²

İbn Abbas'tan rivayet edilen bir görüşe göre Allah'ı anmaktan yüz çevirenin yaşayacağı “meşakkatli ve sıkıntılı hayat” dünya hayatıdır. Çünkü Allah'ı anmaktan yüz çevirenin kazancı haramlarla karışıktır. Haram olarak kazanılan mal miktar olarak çok olsa da onu kazanan için sıkıntı ve meşakkate sebep olur.⁴⁸³ Ebu Saîd el-Hudrî, Süddî ve bir kısım âlime göre ise Allah'ın zikrinden yüz çevirenlerin yaşayacakları meşakkatli ve zor hayat, kabir hayatıdır. Zira kâfirlerin kabirde görecekları azap, kaburgalarını birbirine geçirecek kadar sıkıntılı olacaktır.⁴⁸⁴ Taberî, “sıkıntılı hayat”la kabir azabının kastedildiği şeklindeki görüşün daha isabetli olduğunu belirtmiş ve Kabir azabına dair Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadise yer vermiştir. Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamber

⁴⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, IV, 365. Muhammed Esed, “azâb-ı ednâ” tamlamasını “bu dünyada olan” biçiminde açıklar. (Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 847)

⁴⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 193-199; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 331-332.

⁴⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXII, 130.

⁴⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 196.

⁴⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 197.

(sav)’den rivayet ettiğine göre Resûlullah “maişeten danken”nin ne olduğunu bilir misiniz? diye sormuştur. Sahabeler, “Allah ve Resulü (sav) daha iyi bilir” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine “kâfirin azabı, kabrindedir (kabrinde olacaktır). Hayatım elinde olan “Zât”a, (Allah’a) yemin ederim ki, şunu iyi biliniz, kâfire kabrinde doksan dokuz ejderha musallat edilecek...”⁴⁸⁵

Hasan-i Basrî, İbn-i Zeyd ve Katade’den nakledilen bir görüşe göre Allah’ın zikrinden yüz çevirenin yaşayacağı sıkıntılı hayattan maksat, âhiret hayatıdır. Zira en sıkıntılı hayat oradadır. Cehennemlikler, zakkum ağacından, dikenlerden yiyecekler, yanan insanlardan akan kan ve irini içeceklerdir.⁴⁸⁶

Şevkânî, “sıkıntılı bir yaşam” tamlamasını “onun için bu dünyada dar bir yaşam vardır” biçiminde açıklamıştır.⁴⁸⁷ Âlûsî’ye göre Allah’ın zikrinden (Kur’an’dan) yüz çevirenin yaşamı ile ilgili akla ilk gelen şeyin onun dünyada olmasıdır. Kâfirin dünyada maruz kaldığı “yaşam darlığı”nın şekli, müminin ahireti istemesinin aksine, onun (kâfirin) şiddetli bir hırsıyla dünyayı istemesi, onun(dünyalığın) artırılması için çok çabalaması, onun azalmasından korkması, dünya sebebiyle kendisine cimriliğin hâkim olmasıdır.⁴⁸⁸ Mevdûdî ise “Onun için bu dünyada sıkıntılı bir geçim vardır.” ifadesinin, bu dünyadaki fakirlik anlamında olmadığını belirtir. Çünkü Allah’ın zikrinden yüz çeviren kişi, milyoner veya büyük bir imparatorluğun sahibi olabileceği halde vicdan rahatlığından yoksun olacaktır. Çünkü “zıkr”den yüz çeviren kimse tüm dünyevi başarıları haram yollardan kazanacak ve bu nedenle sürekli vicdan azabı çekecek ve gerçek mutluluk ve huzurdan yoksun olacaktır.⁴⁸⁹

Daha önce bazı müfessirler tarafından kabir azabı olarak yorumlanan ayetlerle ilgili söylenen şeyler, bu ayet için de söylenebilir. Öncelikle müfessirler ayetin yorumu konusunda görüş birliği içinde değildir. Ayrıca “dar bir yaşam” (مَعِيشَةً ضَنْكًا) tamlaması,

⁴⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVI, 198-199; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, V, 131. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXII, 130-131.

⁴⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVI, 194-195; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXII, 130-131. Ayrıca bk. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, V, 131. 197.

⁴⁸⁷ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, III, 536.

⁴⁸⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 277.

⁴⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, III, 283. Muhammed Esed ise “dar bir yaşam” ifadesini, “herhangi bir gerçek anlam ve amaçtan yoksun, manevî planda dar ve kısır” bir hayat olarak izah etmektedir. (Esed, *Kur’an Mesajı*, II, 642)

ayetin sonundaki kıyametin⁴⁹⁰ ve aynı surenin 127. ayetinin⁴⁹¹ mukabilidir.⁴⁹² Yani “dar bir yaşam”la dünyevi azabın kastedilmiş olması daha makul görünmektedir.

Kabir azabı ile ilgili yorumlara konu olan ayetlerden biri de Mümin suresindedir. Firavun ve ailesinin bu dünyada boğulmaları şeklindeki azabı ve ahirette karışılacakları azabı (sûu'l-azâb)⁴⁹³ konu alan Mümin, 40/45-46. ayette geçen “sabah akşam ateşe sunulmaları” ifadesi, kabir azabı olarak yorumlanmıştır:

فَوَفِيَهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ “Allah onu, onların hilelerinin kötülüklerinden korudu. Firavun ailesini, azâbın en kötüsü kuşattı. (Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, “Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun” denilecektir.”

Ayette geçen “ğudüvven ve aşıyyen” (sabah akşam) sözünün, azabın sürekliliğini ifade eden mecazi bir ifade olduğu belirtilir.⁴⁹⁴ Ayetin “*Onlar sabah akşam o ateşe sunulurlar.*” bölümü, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından “berzah” denilen, ölümle kıyamet arasındaki dönemde inkârcıların ruhlarına her gün sabah ve akşam cehennemdeki yerlerinin gösterileceği şeklinde yorumlanmış ve ayetin bu bölümü kabir azabının varlığına delil olarak gösterilmiştir.⁴⁹⁵ Ayette Firavun ve ailesinin sabah akşam ateşe sunuldukları ifade edilmiştir. Bu “arz” ile ahiret azabı kast edilmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, bu ifadenin hemen ardından “...*Kıyamet koptuğunda, “Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!” denilecek.*”⁴⁹⁶ şeklinde buyurmuştur. Bu ayetle, dünyevî azap da kastedilmemiştir. Çünkü onlar (Firavun ve ailesine) dünyadayken sabah akşam ateşe sunulmamışlardır. Bu nedenle “ateşe arz” işinin ölümden sonra kıyametten önce olduğu anlaşılır. Bu durum, Firavun ve ailesi için kabir azabının sabit olduğunu gösterir. Böyle bir azap, Firavun ve ailesi hakkında söz konusu olunca, başkaları hakkında da söz konusu olur.⁴⁹⁷ Mücahid, İkrime, Mukatil b. Süleyman ve Muhammed b. Ka’b gibi bazı âlimlerin kabir azabının sabit oluşuna yüce Allah’ın: “*Onlar sabah akşam o ateşe*

⁴⁹⁰ “...onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz.” (Taha, 20/124)

⁴⁹¹ “*Haktan sapan ve rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır.*” (Taha, 20/127)

⁴⁹² İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XVI, 333.

⁴⁹³ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, IV, 562; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 649

⁴⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 74. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 166; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, IV, 663.

⁴⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 74; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 227-228; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 364-365; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 649; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, IV, 663.

⁴⁹⁶ Mümin, 40/46.

⁴⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 74. Ayrıca bk. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIV, 74. Ayrıca bk. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, V, 151.

sunulurlar.” ayetini delil göstermişler ve bunun dünya devam ettikçe süreceğini söylemişlerdir.⁴⁹⁸ Tefsirlerde, bu ayetin tefsiri bağlamında Buhârî’de geçen bir hadise de yer verilmiştir.⁴⁹⁹ Abdullah b. Ömer Hz. Peygamber (sav)’in şöyle buyurduğunu zikretmektedir: “Sizden herhangi bir kimse öldü mü sabah ve akşam ona kalacağı yer gösterilir. Eğer cennet ehlinden ise cennet ehlinden birisi olarak (ona yer gösterilir). Şayet cehennem ehlinden ise yine cehennem ehlinden birisi olarak (yeri gösterilir) ve: Yüce Allah’ın kıyamet gününde buraya seni sokacağı vakte kadar senin (ebediyyen) kalacağın yer burasıdır, denilir.”⁵⁰⁰

“Sabah akşam ateşe arz olunma” ile ilgili Hüzeyl b. Şurahbil ve Katade’ye atfedilen farklı görüşleri⁵⁰¹ zikredip bu iki görüşün de caiz olabileceğine işaret eden Taberî ise ayetin bu ifadesiyle neyin kastedildiğini kabul ettirecek bir haberin olmadığına, Kur’an zahirinin gösterdiğinden başka hiçbir kavlin olmadığına vurgu yapar. Kur’an’ın zahirine göre ise “onların sabah akşam ateşe arz edilmeleri”dir.⁵⁰² Mâturîdî, bazı insanların, “*Onlar sabah akşam o ateşe sunulurlar.*” ifadesini kabir azabına delil getirdiklerini belirtir. Onların ruhları ateşe arz olunur, bundan dolayı cesetleri kabirlerinde acı duyar. Buna benzer şekilde cennet ehlinin ruhları da arz olunur, ruhların tat alması nedeniyle bedenleri de tat alır. Mâturîdî daha sonra “ateşe arz”ın kıyametten sonra ve ateşe girmeden önce olmasının da caiz olabileceğini söyleyerek Saffât, 37/22-25.ayetleri⁵⁰³ zikreder. Yüce Allah’ın bu ayetlerinde ifade edildiği “onların ateşe arz edilmeleri”, sorgu/sual için bekletildikleri ve hapsedildikleri vakittir. Sonra cehenneme girerler.⁵⁰⁴ İbn Aşûr da “onların ateşe arz olunmaları”nın, “ruhlarının cehennemde kendilerine hazırlanan yerlere bakmaları” anlamına geldiğini ifade ettikten sonra Abdullah b. Ömer’in rivayet ettiği hadisi zikreder.⁵⁰⁵

Dikkat edilirse “arz”ın delaletiyle ilgili “kabir azabı” anlamı ön plana çıkmaktadır. Kaldı ki müfessirlerin geneli, “sabah akşam ateşe sunulma” ifadesini kabir azabı olarak

⁴⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 364-365.

⁴⁹⁹ Mâturîdî, *Te’vilât*, IX, 34; Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 364-365; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 448.

⁵⁰⁰ Buhârî, *Cenâiz*, 89.

⁵⁰¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 337-339.

⁵⁰² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 337-339. Ayrıca bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 448.

⁵⁰³ (Allah, görevlilere buyurur:) “*Toplayın o zalimleri, onların yoldaşlarını ve Allah’ın dışında taptiklerini; hepsini cehennem yoluna sürün!*” “*Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!*” “(Ey inkârcular!) Size ne oldu ki şimdi birbirinize yardım etmiyorsunuz?”

⁵⁰⁴ Mâturîdî, *Te’vilât*, IX, 33.

⁵⁰⁵ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXIV, 159.

tefsir etmişlerdir. Ayrıca bu ayetin tefsiri bağlamında bir de hadis zikredilmiştir. Netice olarak bu ayette geçen “Onlar sabah akşam o ateşe sunulurlar.” ifadesinin kabir azabına delaleti kuvvetli görünmektedir.⁵⁰⁶

Kabir azabı başlığı altında incelenen ve tahlil edilen bu ayetlerin dışında, En’am, 6/93; Araf, 7/92-93; Tevbe, 9/74; İsrâ, 17/75; Meryem, 19/15 ve 33; Casiye, 45/21-22; Mücadele, 58/15, Nuh, 71/25, Tekâsür, 102/1-5 gibi ayetler de bazı âlimler tarafından kabir azabını temellendirmek için yorumlanmıştır.⁵⁰⁷ Bu ayetlerle birlikte kabir azabının varlığına ilişkin Buhari’de ve diğer hadis kitaplarında birçok hadisin var olduğu da bir gerçektir.⁵⁰⁸ Ehl-i sünnet inancına göre yukarıda tespit ve tahlil edilen ayetlerin yanısıra kabir azabıyla ilgili başka ayetlerin işareti⁵⁰⁹ ve çeşitli hadislerin açık beyanları ile kâfirlere ve bazı günahkâr müminlere kabir azabı vardır, kabirde azap da nimet de hak edene göre olacaktır.⁵¹⁰ Ayrıca araştırmacılar tarafından kabir azabıyla ilgili bazı hadisler, isnadları bakımından incelemesi yapılmış ve onların isnad yönünden sahih oldukları sonucuna varılmış,⁵¹¹ kabir hayatı ilgili rivayetlerin tespit, tahriç ve değerlendirmesine yönelik tezler hazırlanmıştır.⁵¹²

3.3. Uhrevî Azap

Bundan önceki başlıklarda azabın dünyevi anlamları ve çeşitlerini, somut örnekler üzerinden vermeye çalıştık. Geçmişte sapkın, zalim ve inkârcı toplulukların hangi azap türü ile cezalandırıldıklarını izah etmeye çalıştık. Ardından “kabir azabı” olarak tefsir

⁵⁰⁶ Kaya, “Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi”, s. 181. Ayrıca geniş bir değerlendirmesi için bk. Öztürk, Muzaffer, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Kabir Azabı Yok mu?”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, cilt: 8, sayı: 1, s. 259-265.

⁵⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Kaya, “Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi”, s. 168-189.

⁵⁰⁸ Buhari, Cenâiz, 87 ve 89; Buhârî, Vudû, 55; Buhari, Cenâiz, 32; Müslim Cennet, 70; Müslim, Cenâiz, 25 v 86; Ebu Davud, Sünnet, 23, 24; Ebu Dâvud, Taharet, 20; Nesâî, Tahâret, 27; Nesâî, Cenâiz, 15; Nesâî, Küsûf, 12; Tirmizî, Zühd, 5; Tirmizî, Sıfâtü’l-Kıyâme, 26; İbn Mâce, Zühd, 32.

⁵⁰⁹ En’am, 6/93; Araf, 7/92-93; Tevbe, 9/74; İsrâ, 17/75; Meryem, 19/15 ve 33; Casiye, 45/21-22; Mücadele, 58/15, Nuh, 71/25, Tekâsür, 102/1-5.

⁵¹⁰ İbn Hazm, *el-Usûl*, s. 191; İbn Ebu’l-İzz, *Şerhu’l-Akâdeti’t-Tahâviyye*, s.572-578; Sâbûnî, Nureddin, *Mâturîdiyye Akaidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Diyanet İleribaşkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 177; Yeprem, M. Saim, *Mâturîdî’nin Akîde Risalesi ve Şerhi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2000, s. 105; Toprak, Süleyman, “Kabir” md., *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 37-38; Yücedoğru, “Varlığı Bilmek”, s. 271.

⁵¹¹ Bk. Özdemir, Veysel, “Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadislerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2014, cilt: II, sayı: 3, s. 55-123. Ayrıca bk. Aşıkkutlu, Emin, “Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir” Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/2, sayı: 31, s. 33-66

⁵¹² Bk. Oğan, Kasım, *Kabir Hayatı ile İlgili Rivayetlerin Tespit Tahriç Ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.

edilen ayetlerin tahliline yer verdik. Bu başlık altında ise azap kavramının Kur'an'daki en yaygın anlamı olan "uhrevi azap" ile ahirette "azap yeri" olarak tasvir edilen cehennem hakkında bilgi verilecektir.

Azap kavramı, içinde bulunduğu pasajın muhtevasına bağlı olarak farklı anlamlar taşımaktadır. "Dünyevi azap" konusu işlenirken değinildiği gibi azap kelimesi, kullanıldığı ayetlerin bir kısmında, işledikleri günahlar neticesinde müstahak olanlara Allah Teâlâ'nın takdir ettiği "çeşitli dünyevi cezalar" anlamında kullanılmıştır. Genellikle inkârcı ve bozguncu toplulukların bu dünyada cezalandırılmasını konu edinen ayetlerde geçen azap kavramı, dünyevî azap türlerinden birini ifade etmek için kullanılmıştır. Örneğin Hud, 11/39. ayette "rezil edecek bir azap" diye tanımlanan ifadeyle Hz. Nuh'un kavmine bu dünyada verilen cezanın murad edildiği anlaşılmaktadır. Yine Kamer suresinde Semud kavmine verilen dünyevî ceza, "azâbî (azabım)" şeklinde ifade edilmiştir.⁵¹³

Bir kısım ayette ise azap kavramı, hem bu dünyada hem de ahiretteki azabı kapsayacak şekilde kullanılmıştır. İnkârcıların her iki dünyada şiddetli azaba uğratılacağını anlatan şu ayette bunu görmek mümkündür: *فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأَعَذَّبْنَاهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ* "İnkâr edenleri dünyada da ahirette de şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiç yardımcıları da olmayacak."⁵¹⁴ Bahçe sahiplerinin duçar olduğu cezanın konu edildiği Kalem, 68/33. ayette iki defa zikredilen azaptan biri dünyevî diğeri ise uhrevî azap nalmındadır: *كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْأَخْرَجُ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ* "İşte ceza budur. Âhîret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!" Ra'd suresinde de inkârcı ve müşriklerin hem dünyada hem de ahirette azaba çarptırılacaklarına vurgu yapılır: *لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْعَذَابُ الْأَخْرَجُ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ* "Onlar için dünya hayatında büyük bir azap vardır; âhîret azabı ise elbette daha çetindir; onları Allah'a karşı koruyacak kimse de yoktur."⁵¹⁵

Azap kavramının içinde bulunduğu ayetlerin tarihi bağlamları ve siyak-sibak çerçeveleri dikkate alınarak okunduğunda, azap kelimesinin ekseriyetle "uhrevi azap" anlamında kullanıldığı müşahede edilir. Mesela kâfirlerin konu edinen Bakara, 2/7. ayette geçen "azâb-ı azîm" tamlaması ve inkârcılıkta yarış halinde olanlarına işaret edilen Al-i İmran,

⁵¹³ Kamer, 57/30.

⁵¹⁴ Al-i İmran, 3/56.

⁵¹⁵ Rad, 13/34. Ayrıca bk. Taha, 20/127; Zümer, 39/26; Bakara, 2/85-86; Nur, 24/19; Haşr, 59/3.

3/176. ayette geçen azap kavramıyla uhrevi azabın kastedildiği net bir şekilde görülür. Yine “Rahman’ın kulları” diye nitelenen Allah’ın has ve hayırlı kullarının duasına yer verilen Furkan, 25/65. ayette geçen azapla da cehennem azabı murad edilmiştir: وَالَّذِينَ ^ط يَفُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ^ط “Ey rabbimiz” derler; “Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez.” Nisa suresinde de bir mümini kasten öldüren kişinin cezasının cehennem olduğu, Allah’ın ona gazap ettiği, onu lanetlediği ve onun için büyük bir azap hazırladığı belirtilir.⁵¹⁶ Burada zikrettiğimiz bu dört ayet, sadece örnek kabilindedir. Yoksa “uhrevi azabı/cehennem azabı” anlamını taşıyan azap sözcükleri bunlarla sınırlı değildir. Diğer taraftan azap sözcüğü, sadece Cehennem kelimesi veya cehennemle anlam irtibatı olan (cahîm, nâr, saîr vb.) başka kelimelerle birlikte kullanıldığı ayetlerde uhrevi azap anlamını ifade etmekle kalmaz, aksine hem bu tür ayetlerde hem de tek başına kullanıldığı onlarca ayette “uhrevi azap” anlamında kullanılmıştır.⁵¹⁷

Bununla birlikte bazı ayetlerde geçen azap kavramı, tefsirciler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin Maide, 5/115. ayette geçen azap kavramı Mâturîdî tarafından “ahiret azabı” şeklinde yorumlanırken,⁵¹⁸ İbnü’l-Cevzî dünyevî azap türlerine gelecek şekilde tefsir edildiğini beyan etmiştir.⁵¹⁹ Şuara, 26/135. ayette geçen “azâb-ı yevmin azîm” (büyük günün azabı) tamlaması da Beyzâvî tarafından “hem dünyada hem de ahiretteki azap” şeklinde açıklanmıştır.⁵²⁰ Araf, 7/59. ayette geçen “azâb-ı yevmin azîm” (büyük günün azabı) ifadesinin de kıyamet günü olacak azap veya tufan

⁵¹⁶ Nisa, 4/93

⁵¹⁷ Şu ayetlerde azap kavramının “uhrevî azap/cehennem azabı” anlamının daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür: Bakara, 2/7, 90, 96, 104, 144, 126, 162, 165-166, 174-175, 178 ve 201; Al-i İmran, 3/4, 21, 77, 88, 91, 105-106, 176-178 ve 188; Nisa, 4/14, 18, 37, 56, 138, 147, 151, 160-161, 173; Maide, 5/33, 36-37, 41, 73, 80, 94, 118; En’am, 6/15, 30, 49, 93, 124, 157; Araf, 7/38-39, 164; Enfal, 8/14; Tevbe, 9/3, 81, 34, 61, 74, 79, 106; Yunus, 10/15, 52, 54, 70; Hud, 11/3, 26, 103; İbrahim, 14/2, 17, 21-22, 44; Nahl, 16/63, 85, 88, 94, 104, 106, 117; İsrâ, 17/10; Kehf, 18/87; Meryem, 19/79; Hac, 22/2, 4, 25, 57; Nur, 24/23; Furkan, 25/19, 37, 42, 65, 69; Kasas, 28/64; Ankebut, 29/23; Rum, 30/16; Lokman, 31/6-7, 21, 24; Secde, 32/14, 20; Ahzab, 33/8, 24, 57, 68; Sebe, 34/5, 8, 12, 33, 38, 42, 46; Fatır, 35/7, 10, 36; Saffât, 37/33 ve 38; Sad, 38/8, 26, 61; Zümer, 39/13, 19, 24-25, 40, 47, 58, 71; Mümin, 40/46, 49; Fussilet, 41/16, 27, 50; Şura, 42/16, 21, 26, 42, 44-45; Zuhruf, 43/39, 65, 74; Casiye, 45/8-11; Ahkaf, 46/20, 34, Fetih, 48/6, 16-17; Kaf, 50/26; Hadid, 57/13 ve 20; Mücadele, 58/4-5 ve 15-16; Haşr, 59/15; Saf, 61/10; Teğabun, 64/5; Talak, 65/8 ve 10; Mülk, 67/5-6, 28; Meariç, 70/11 ve 27-27; Cin, 72/17; Müzzemmil, 73/13; İnsan, 76/31; Nebe, 78/40; İnşikak, 84/24.

⁵¹⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, III, 652.

⁵¹⁹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 462.

⁵²⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, 146.

biçiminde tefsir edilmiştir.⁵²¹ Bu açıklamalardan hareketle bazı ayetlerde geçen azap kavramının her iki dünyadaki azabı birden ifade ettiğinin sonucuna varmak mümkündür. Çünkü işlediği günah karşılığında bu dünyada azabı yaşayanların, ayrıca ahirette cezalandırılmayacaklarına dair bir kanıt yoktur. Kaldı ki birçok ayette suç işleyenlerin hem bu dünyada hem de ahirette azaba uğratılacaklarına işaret edilir. Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve oraların harap olması için çalışanların zalim olduğunun vurgulandığı Bakara, 2/114. ayette, bu zalimlerin (kâfir ve müşriklerin) hak ettikleri cezanın dünyada rezil rüsva olmak, ahirette de büyük bir azaba mahkûmiyet olduğu vurgulanır.⁵²²

Azap kavramı, bazı ayetlerde cehennem sözcüğü, cehennemin kısımları ve sıfatları kabul edilen bazı kelimelerle terkip oluşturularak kullanılmıştır.⁵²³ Bazı ayetlerde de bir tamlama irtibatı olmaksızın azap kavramıyla “cehennem” kelimesi aynı ayette geçmiştir.⁵²⁴ Örnek vermek gerekirse bu ayetlerin birinde Allah Teâlâ'nın münafıklara içinde ebedi kalacakları cehennem ateşini vadettiği ifade edilir:

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ
“Allah, erkeğiyle kadınıyla münafıklara ve açıktan inkârcılık yapanlara, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşini vaad etmiştir. Onlara bu yeter de artar!
Allah onları lânetlemiştir ve onlar için devamlı bir azap vardır.”⁵²⁵

Ahiretteki “azap yeri ve cezalandırma yurdu (dâr-ı ikâb)”⁵²⁶ olan cehennem ve uhrevî azabın mahiyetini iki başlık altında incelemek mümkündür. İlki Kur'an'daki cehennem tasvirlerinden anlaşılacağı üzere bedenlere uygulanacak olan fizyolojik bir cezalandırma şeklidir. Bu tür azapta daha çok bedenler acı duyar. Cehennemdeki ikinci azap şekli ruhîdir (psikolojik). Kur'an'daki cehennem anlatımlarından hareketle bu tür azabın müstahak olanların daha çok ruhlarını acıtan, psikolojilerini bozan ve morallerini altüst eden bir azap türü olduğu söylenebilir.

⁵²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 109; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 18. Şu ayetler de tefsirciler tarafından farklı yorumlanmıştır: Al-i İmran, 3/128; Nisa, 4/102; Araf, 7/59; Tevbe, 9/66; Tevbe, 9/90; Yunus, 10/50; Hud, 11/39, 48, 58, 84; İbrahim, 14/7; Hicr, 15/49-50; Meryem, 19/45; Taha, 20/48; Hac, 22/55; Nur, 24/11; Saffât, 37/8; Zümer, 39/54-55; Ahkaf, 46/21.

⁵²² İşledikleri günahlar nedeniyle kişinin her iki dünyada azaba uğratılacağına işaret eden şu ayetlere de bakılabilir: Bakara, 2/85; Al-i İmran, 3/56; Maide, 5/33 ve 41; Tevbe, 9/74 ve 101; Ra'd, 13/34; İsrâ, 17/58; Nur, 24/19 ve 23

⁵²³ Furkan, 25/65; Zuhruf, 43/74; Mülk, 67/6; Buruç, 85/10.

⁵²⁴ Nisa, 4/93; Tevbe, 9/68; Ankebut, 29/54; Fatır, 35/36; Zümer, 39/71; Mümin, 40/49; Casiye, 45/10; Fetih, 48/6; Mücadele, 58/8.

⁵²⁵ Tevbe, 9/68.

⁵²⁶ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 133.

3.3.1. Bedenî (Fizyolojik) Azap

Kur'an'daki cehennem tasvirlerinden anlaşıldığına göre fizyolojik nitelikli olan azap, yakıcı ateşler, dondurucu soğuklar, demir topuzlar ve zincirler, ateşten yatak, örtü ve elbiseler, kaynar sular, zakkumdan ve dikenli ağaçlardan yiyecekler, katranlar, dar hücreler gibi vasıtalarla⁵²⁷ gerçekleştirilecektir.⁵²⁸ Cehennem ve oradaki hayat, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette anlatılmıştır. İlgili ayetlere bakıldığında cehennemin mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür.⁵²⁹ Uhrevî azabın sahih bir şekilde anlaşılabilmesi için genel olarak ahiretteki azap yerinin bütünüünün adı olarak kullanılan "cehennem" kelimesinin etimolojik yapısı, mahiyeti, bölümleri, cehennemle ilgili diğer kelimeler hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Cehennem kelimesi sözlükte "derin kuyu; hayırsız, uğursuz" anlamına gelir.⁵³⁰ Nahivcilerin pek çoğu, cehennem lâfzının, Allah'ın ahirette kendisiyle azap edeceği ateşin özel ismi olduğunu ve yabancı (a'cemî) bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Diğerlerine göre ise "cehennem" lâfzı yabancı bir kelime değil, Arapça bir kelimedir. Dibi derin olduğu için ahiret ateşinin cehennem diye adlandırıldığını ileri sürmüşlerdir.⁵³¹ Beyzâvî, cehennemin, cezalandırma yurdunun (dâr-ı ikâb) özel ismi ve bu kelimenin "en-nâr" ile eş-anlamlı olduğunu belirtir.⁵³² Ragıb el-İsfahânî ise cehennem sözcüğünün "Yüce Allah'ın tutuşturulmuş ateşi"nin adı olduğunu söyler.⁵³³

Cehennem, âhirette kâfirlerin sürekli olarak, günahkâr müminlerin de günahları ölçüsünde cezalandırılmak üzere kalacakları azap yeridir.⁵³⁴ Kur'an-ı Kerim'in 77 ayetinde yer alan cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekları yer olarak tasvir

⁵²⁷ Nisa, 4/55; İbrahim, 14/1617, 49; Kehf, 18/29; Hac, 22/19-21; Furkan, 25/13; Sâffât, 37/62; Mümin, 40/71-72; İnsan, 76/4, 13.

⁵²⁸ Yavuz, "Azap" md., IV, 303.

⁵²⁹ Bk. Zümer, 39/71; Mürselât, 77/32-33; Furkan, 25/12; İsrâ, 17/8; Araf, 7/40-41; Kehf, 18/29; İbrahim, 14/50; Müminun, 23/104; Meâric, 70/16; Hümeze, 104/7; Karia, 101/9-11; Tahrîm, 66/6; Kaf, 50/30; Vâkıa, 56/42-44; Nisâ, 4/56; Sâffât, 37/64-66; Vâkıa, 56/53-55; Nebe, 78/25; Nebe, 78/24; Hac, 22/19-22; Hümeze, 104/8-9; Furkan, 25/13; Mümin, 40/71-72.

⁵³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, XII, 112; Harman, Ömer Faruk, "Cehennem" md., *DİA*, İstanbul 1993, VII, 225.

⁵³¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, XII, 112; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII, 225. Ayrıca bk. Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 418-419.

⁵³² Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 133. Ayrıca geniş bilgi için bk. İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, II, 271-272.

⁵³³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 133. İsfahânî, "cehennem" in, bir görüşe göre aslı Farsça olup "cihnâm" (جهنم) sözcüğünün Arapçalaştırılmış hali olduğuna işaret eder. (İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 133.)

⁵³⁴ Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.87

edilir.⁵³⁵ Kur'an'ın tasvirine göre cehenneme girenlere sadece kötü muamele, aşağılama ve ıstırap vardır. Artık eğlence ve huzur kısmı, cehennem ehli için dünyada kalmıştır.⁵³⁶ Bütün uyarılara rağmen Allah'a inanmayan, inkârcılıkta ısrar eden, kulluk etmeyen, peygamberleri yalanlayan, sorumluluk bilinci taşımayan, zulme devam eden, insanlara haksızlık yapmaktan zevk alan, ilahi kuralları hiçe sayarak yeryüzünde bozgunculuk yapan kimseleri vb. cezalandırmak için kötülerin son durağı cehennem yaratılmıştır.⁵³⁷

İslâm literatüründe genel anlamda cehennemi, azap türlerini veya onun bölümlerinden birini ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Cehennemin yedi kapısı olduğunu *لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ* “Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir.”⁵³⁸ şeklinde açıklayan ayet nedeniyle yedi isim özellikle önem kazanmıştır. Bu ayetin tefsirine dair cehennemin yedi derecesinin yedi ayrı kapısı olduğu, her kapının İblis'e tabi olan belli bir grubun girişi için ayrılmış olduğuna vurgu yapılmıştır.⁵³⁹ Râzî, “Onun yedi kapısı vardır” ifadesiyle ilgili iki görüş olduğunu belirtir. Birinci görüşe göre Cehennem, üst üste yedi tabakadır. Her bir tabakaya “dereke” denir. Nisa suresinde yer alan şu ayette buna işaret edilmiştir: “Şüphesiz ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar (الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ); artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.”⁵⁴⁰ İkinci görüşe göre Cehennemin karargâhı yedi kısma ayrılmıştır ve her kısmın bir kapısı vardır. İbn Cüreyc'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Yedi kısmın ilki cehennemdir, sonra Lezâ, sonra Hutame, sonra Saîr, sonra Sakar, sonra Cahîm sonra, Hâviye gelir.” Dahhâk'a göre ilk tabakada (dereke) tevhid ehli, günahları miktarınca azaba uğratılır sonra oradan çıkarılırlar. İkincisi, Yahudilere; üçüncüsü, Hristiyanlara; dördüncüsü Sâbiilere; beşincisi, Mecusilere; altıncısı, müşriklere; yedincisi de münafıklara aittir.⁵⁴¹ Hz. Ali'ye atfedilen başka bir görüşe göre cehennemin üst üste bulunan yedi kapısı vardır. Önce birinci kapı açılıp doldurulur. Sonra ikincisi, sonra üçüncüsü... nihayet hepsi doldurulur.⁵⁴²

⁵³⁵ Topaloğlu, Bekir, “Cehennem” md., *DİA*, İstanbul 1993, VII, 227.

⁵³⁶ Yücedoğlu, Tevfik, “Varlığı Bilmek” bölümü, *İslam'a Giriş (Gençliğin İslam Bilgisi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.281.

⁵³⁷ Topaloğlu, “Cehennem” mad., 229; Yücedoğlu, “Varlığı Bilmek”, s.279.

⁵³⁸ Hicr, 15/44.

⁵³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 72-73.

⁵⁴⁰ Nisa, 4/145.

⁵⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, 194-195. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 74; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 212.

⁵⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 74.

Cehennemın mahiyetini doğru bir şekilde anlayabilmek için türleri ve bölümleri olarak kabul edilen yedi bölüm hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

3.3.1.1.Cehennemın Bölümleri

1.Cehennem: Azabı en hafif olan en üst tabakadır. Sünnî âlimlere göre burası günahkâr müminlerin azap yeridir. Onların azabı sona erdikten sonra ise boş kalacaktır. Bu göre cehennem sözcüğü, genel olarak ahiretteki azap yerinin bütününün, özel olarak da en üst tabakasının adı olmaktadır.⁵⁴³

2.Cahîm: Kur'an'da 26 ayette⁵⁴⁴ geçen "cahîm" sözcüğü, "ateşin şiddetle tutuşup alevlenmesi" anlamına gelen "el-cahmetü" (الجمعة) kelimesinden alınmıştır.⁵⁴⁵ Cahîm, "Kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş" anlamına gelir⁵⁴⁶ ve cehennem için kullanılan yedi isim arasında cehennemden sonra en çok tekrar edilenidir. Üç yerde belirsiz isim veya sıfat (cahîm),⁵⁴⁷ diğer yerlerde ise belirli isim olarak (el-cahîm) geçer. Hz. İbrahim'in atıldığı ateşi ifade eden "el-cahîm"ın⁵⁴⁸ dışındakiler, cehennem veya "cehennemde bulunan şiddetli ateş" anlamında kullanılmıştır.⁵⁴⁹ İlgili ayetlerde belirtildiğine göre "cahîm"ın dibinden, cehennemliklerin yiyeceği olan ve şeytanların başlarına benzeyen zakkum ağacı çıkar.⁵⁵⁰ Ölümden sonraki diriliş gerçekleşince cahîm tutuşturularak herkese apaçık bir şekilde gösterilecek⁵⁵¹ ve zulmedenler, eşleri ve Allah'ı bırakıp da tapmakta oldukları şeyler ona sürüklenecekler.⁵⁵² Cahîm sözcüğünün geçtiği ayetlerde ifade edildiğine göre inkârcılık, peygamberlere verilen mucizeleri, ayetleri ve ilâhî kitapları yalanlamak,⁵⁵³ şirk,⁵⁵⁴ zulüm, sapıklık, yeniden dirilişi ve

⁵⁴³ Topaloğlu, "Cehennem" md., *DİA*, VII, 227.

⁵⁴⁴ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "Chm" md.

⁵⁴⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 115; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 308.

⁵⁴⁶ Topaloğlu, "Cehennem" md., *DİA*, VII, 227; Akpınar, *Kur'an Coğrafyası*, s. 223.

⁵⁴⁷ Vakıa, 56/94; Müzzemmil, 73/12; İnfitar, 82/14.

⁵⁴⁸ Sâffât, 37/97.

⁵⁴⁹ Kılavuz, A. Saim, "Cahîm" md., *DİA*, İstanbul 1993, VII, 19-20; Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.79-80.

⁵⁵⁰ Sâffât, 37/64-66.

⁵⁵¹ Tekâsür, 102/6.

⁵⁵² Sâffât, 37/22-24.

⁵⁵³ Maide, 5/10 ve 86; Hac, 22/51; Hadid, 57/19; Müzzemmil, 73/12.

⁵⁵⁴ Tevbe, 9/113.

âhîret âlemini inkâr etmek, azgınlık yolunu tutup dünya hayatını tercih etmek⁵⁵⁵ vb. davranışları sergileyenler “cahîm”in ortasına atılacaktır.⁵⁵⁶

Cahîm sözcüğü üç ayette azap kavramının muzafun ileyihi (azâbe'l-cahîm şeklinde) konumunda zikredilmiştir. Mümin, 40/7. ayette, rablerini hamt ile tespih eden ve O'na iman eden meleklerin, müminler için yaptıkları duaya yer verilirken “azâbe'l-cahîm” terkibi kullanılır. Bu tamlamanın geçtiği Duhan ve Tur surelerinde ise Allah'a itaatsizlikten sakınanlara (müttakilerin) verilen nimetler sıralanır, akabinde Allah'tan bir lütuf olarak onların cehennem azabından (azâbe'l-cahîm) korunacağına vurgu yapılır.⁵⁵⁷

3.Hâviye: “Yukarıdan aşağıya düşmek” anlamındaki “hvy” kökünden isim olan “haviye” cehennem isimlerinden biridir ve “uçurum, derin çukur” manasına gelir. Kâfirler ona (cehenneme) düştüğü için böyle adlandırılmıştır.⁵⁵⁸ “Hâviye” Kur'an'da sadece bir ayette geçmiştir: “*Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, İşte o mutlu bir hayat içinde olur. Amelleri hafif olana gelince, Onu kucaklayacak olan hâviyedir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!*”⁵⁵⁹ “Hâviye” cehennem (nâr) isimlerinden biridir. Cehenneme “haviye” denilmesinin nedeni, ateş ehlinin (ehl-i nâr), alabildiğince derin olan cehennem dibine doğru yukarıdan aşağıya düşmelerinden ötürüdür.⁵⁶⁰ Buna göre mana “onun varacağı yer (me'vâ), ateştir” şeklinde olur.⁵⁶¹

4. Hutame: “Bir şeyi kırmak”⁵⁶² anlamındaki “htm” kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olan “hutame” Kur'an'da yer aldığı bir tek surede, “Allah'ın yüreklere kadar tırmanan tutuşturulmuş ateşi” diye açıklanmıştır.⁵⁶³ Hutame, içine düşen herkesi un ufak eden, kırıp-geçiren cehennem demektir.⁵⁶⁴ Hutame cehennem bütününe ait bir isim olabileceği gibi belli bir kısmını ifade etmek üzere de kullanılmış olabilir. Kelimenin sözlük anlamı ile Kur'an'daki anlamı arasında tam bir uyum vardır. Çünkü

⁵⁵⁵ Şuara, 26/91; Mutaffifîn, 83/10-16; İnfitar, 82/14; Naziat, 79/36-40.

⁵⁵⁶ Geniş bilgi için bk. Kılavuz, “Cahîm” md., VII, 19.

⁵⁵⁷ Duhan, 44/51-57; Tur, 52/17-18.

⁵⁵⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 1056-1057; Topaloğlu, “Cehennem” md., *DİA*, VII, 227; Akpınar, *Kur'an Coğrafyası*, s. 228.

⁵⁵⁹ Karia, 101/6-11.

⁵⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 74; Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII, 446.

⁵⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 74.

⁵⁶² İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 271.

⁵⁶³ Hümeze, 104/1-7.

⁵⁶⁴ Râzî, Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 93-94; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 127.

tutuşturulmuş şiddetli ateş, karşılaştığı her şeyi yakıp tahrip eder ve onun en iç kısmına kadar işler.⁵⁶⁵

5. Lezâ: Cehennem isimlerinden biri olan ve “hâlis ateş”⁵⁶⁶ anlamına gelen “lezâ” sözcüğü Kur’an’da bir yerde geçmekte ve “derileri kavurup soyan bir ateş” diye nitelendirilmektedir: كَلَّا إِنَّهَا لَأَطْيَىٰ نَزَّاعَةً لِّلشَّوَىٰ “*Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir.*”⁵⁶⁷ Bu ayet öncesinde ise “Lezâ”, günahkâr kişinin (mücrimin), kendisinden kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye verecek kadar şiddetli olarak tasvir edilir.⁵⁶⁸ Devam eden ayetlerde ise “Lezâ”nın imana sırtını dönüp haktan yüz çevireni, bir de servet toplayıp yığın ve hayırda harcamayanı kendine çağırdığına işaret edilir.⁵⁶⁹

6. Saîr: “Tutuşturmamak, alevlendirmek”⁵⁷⁰ anlamındaki “sar” (سعر) kökünden sıfat olup Kur’ân-ı Kerîm’de biri fiil şeklinde⁵⁷¹ olmak üzere on altı ayette kullanılır.⁵⁷² Saîr Kur’an’da çoğunlukla cehennem bir adı olarak, bazen de “tutuşturulmuş, alevli ateş” anlamında kullanılmıştır.⁵⁷³ Kur’an’da haksız bir şekilde yetimlerin mallarını yiyenler,⁵⁷⁴ Hz. İbrahim’den yüz çevirenler,⁵⁷⁵ Allah’ın dalalette bıraktığı kimseler,⁵⁷⁶ Kıyamet gerçeğini yalanlayanlar,⁵⁷⁷ Allah’ın lanetine uğramış⁵⁷⁸ ve Allah’a ve Elçisine inanmayan kâfirler,⁵⁷⁹ kitabı/amel defteri arkasından verilenler⁵⁸⁰ için saîr cehennem hazırlanacağına işaret edilir.

Dört ayette azap kavramı ile “saîr” sözcüğünün münasebetini görmek mümkündür. Söz konusu bu ayetlerde “saîr” kelimesi azabın muzafun ileyhi (tamlayan) konumunda

⁵⁶⁵ Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 227.

⁵⁶⁶ Ragıg el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.580. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VIII, 361; Akpınar, *Kur’an Coğrafyası*, s. 230.

⁵⁶⁷ Meâric, 70/15-16.

⁵⁶⁸ Meariç, 70/11-14.

⁵⁶⁹ Meariç, 70/17-18.

⁵⁷⁰ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.481.

⁵⁷¹ Tekvîr, 81/12.

⁵⁷² Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Sar” md.

⁵⁷³ Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 227; Akpınar, *Kur’an Coğrafyası*, s. 233.

⁵⁷⁴ Nisa, 4/10.

⁵⁷⁵ Nisa, 4/55.

⁵⁷⁶ İsrâ, 17/97.

⁵⁷⁷ Furkan, 25/11.

⁵⁷⁸ Ahzab, 33/64.

⁵⁷⁹ Fetih, 48/13. Ayrıca bk. İnsan, 76/4; Mülk, 67/11.

⁵⁸⁰ İnşikak, 84/10-12.

kullanılmıştır. İlgili ayetlerde şeytanın, kendi izinden giden ve kendisini dost edinenleri alevli ateş (saîr) azabına ve o azabın halkından olmaya çağırıldığı belirtilir.⁵⁸¹ Sebe suresinde ise cinlerin Allah'ın izniyle Hz. Süleyman'ın emrine verildiği ve isyan etmeleri halinde tutuşturulmuş azaba (azabe's-saîr) müstahak olacaklarına vurgu yapılır.⁵⁸² Mülk suresinde yüce gayb âlemini dinleyerek haber çalan ve bu haberleri dünyadaki yoldaşları kâhin ve falcılara vermek isteyen cin şeytanları için ahirette tutuşturulmuş alevli ateş azabının (azâbe's-saîr) hazırlandığı belirtilir.⁵⁸³

7. Sakar: Cehennem isimlerinden biri olan ve “şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak”⁵⁸⁴ anlamındaki “skr” (سكر) kökünden bir isim olan “sakar” sözcüğü Kur'an'da dört ayette geçmektedir.⁵⁸⁵ Bu ayetlerde sakar kelimesi cehennemin yerine kullanılmış ve “yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden, insanın derisini kavuran ve üzerinde on dokuz görevli bulunan”⁵⁸⁶ biçiminde nitelendirilmiştir. Kamer suresinde günaha batmış olanlar (mücrim), doğru yoldan sapmış ve kendilerini yakmış olduklarına,⁵⁸⁷ yüz üstü ateşe sürükleneceklerine ve kendilerine “tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!” şeklinde denileceğine işaret edilmektedir.⁵⁸⁸ Müddessir süresinde ise Hz. Peygamber (sav)'in bir sihirbaz, Kur'an'ın da önceki sihirbazlardan intikal eden bir sihir, bir beşer sözü olduğunu insanlar arasında yaymalarını tavsiye eden Velid b. Muğire'nin⁵⁸⁹ sakara sokulacağı belirtilir

3.3.1.2.Cehennemin Diğer İsim ve Sıfatları

Cehennemin türleri ve bölümlerine ilişkin zikredilen bu kavramların dışında, Kur'an'da cehennemle ilgili kullanılan başka kelime ve terkipler de mevcuttur. Beş ayette geçen “azâbü'l-harîk” terkibi bunlardan biridir.⁵⁹⁰ “Harîk” sözcüğü, “bir şeyin başka bir şeye hararetle sürtülmesi, dişlerin birbirine sürtülmesi/gıcırdatılması”⁵⁹¹ anlamına gelen

⁵⁸¹ Hac, 22/4; Lokma, 31/21. Ayrıca bk. Fatır, 35/6.

⁵⁸² Sebe, 34/12.

⁵⁸³ Mülk, 67/5.

⁵⁸⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.485; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 309; Topaloğlu, “Cehennem” md., *DİA*, VII, 227.

⁵⁸⁵ Kamer, 54/48; Müddessir, 74/26-27 ve 42.

⁵⁸⁶ Müddessir, 74/28-30.

⁵⁸⁷ Kamer, 54/47.

⁵⁸⁸ Kamer, 54/48.

⁵⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 429.

⁵⁹⁰ Al-i İmran, 181; Enfal, 8/50; Hac, 22/9 ve 22; Buruç, 85/10.

⁵⁹¹ İbn Farîs, *el-Mekâyis*, s. 256.

“hrk” kökünden alınmıştır ve “yakıcı, yangın” veya “ateş” manasını ifade etmektedir.⁵⁹² Bir ayette, “*Erkek ve kadın müminleri -sırf iman etmeleri sebebiyle- işkenceye tâbi tutup da tövbe etmeyenler için cehennem azabı ve yangın azabı (azâu'l-harîk) vardır*”⁵⁹³ denilmekte ve cehennemdeki cezalandırmanın ateşle olacağı belirtilmektedir. Bu tamlamanın geçtiği diğer ayetlerde, “Allah fakirdir biz ise zenginiz.” diyen ve aynı zamanda peygamberleri haksız yere öldürenler,⁵⁹⁴ inkâr edenler,⁵⁹⁵ büyüklük taslayan, başkalarını Allah yolundan yaptıran ve Allah hakkında tartışıp duranlar⁵⁹⁶ için ahirette “azâb-ı harîk”ın hazırlandığı bildirilmektedir.

Cehennemle ilgili kullanılan ifadelerden biri de “hamîm” kelimesidir. On iki ayette geçen hamîm sözcüğü “kaynar su”⁵⁹⁷ anlamında olup azap türlerinden biri olmak üzere cehennemliklere iştirileceği⁵⁹⁸ ve başlarından aşağı döküleceği⁵⁹⁹ ifade edilir.⁶⁰⁰ Aynı kökten türeyen ve bir ayette geçen “yahmûm” kelimesi, “hamîm” manasına gelebileceği gibi “ısı derecesi yüksek kapkara duman”⁶⁰¹ anlamında da olabilir. Nitekim ayette cehennemlikler için, “serin ve hoş olmayan kapkara bir duman içinde kalacaklardır” denilmektedir.⁶⁰² Fahreddin Râzî’ye göre “yahmûm”u cehennem isimlerinden biri olarak kabul etmek de mümkündür.⁶⁰³ Hamîm sözcüğü bazı ayetlerde “cehennem ehlinin derilerinden damlayan (cerahat)”⁶⁰⁴ manasına gelen “ğassâk” ile birlikte kullanılmıştır.⁶⁰⁵ Bu ayetlerde, “müttakiler”in karşıtı bir konumda geçen azgınlığın (tuğyan içinde olanların) çok kötü bir gelecek olan cehenneme atılacakları,⁶⁰⁶ yıllar boyu orada kalacakları ve “hamîm” ve “ğassâk” tan başka bir serinletici ve bir içecek tatmayacakları ifade edilir.⁶⁰⁷ İki ayette de “hamîm” ile “azâb-ı elîm” terkinin yan yana geçtiği görülür. Bu ayetlerde dinlerini bir oyuncak ve eğlence haline getiren,

⁵⁹² Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 227.

⁵⁹³ Buruç, 85/10.

⁵⁹⁴ Al-i İmran, 3/181.

⁵⁹⁵ Enfal, 8/50.

⁵⁹⁶ Hac, 22/8-9.

⁵⁹⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 171.

⁵⁹⁸ Muhammed, 47/15; Vakıa, 56/54.

⁵⁹⁹ Hac, 22/19; Duhan, 44/48.

⁶⁰⁰ Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 227.

⁶⁰¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 172.

⁶⁰² Vakıa, 56/43-44.

⁶⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 169.

⁶⁰⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 467.

⁶⁰⁵ Sad, 38/57; Nebe, 78/25.

⁶⁰⁶ Sad, 38/55-56; Nebe, 78/221-22.

⁶⁰⁷ Sad, 38/57; Nebe, 78/23-26.

kendilerini dünya hayatı aldatmış olan kimseler⁶⁰⁸ ve inkârcılar⁶⁰⁹ için kaynar sudan bir içecek ve acı veren bir azabın hazırlandığı belirtilir.⁶¹⁰

“Temas ettiği şeyi zehir gibi etkileyip dokularına işleyen sıcak rüzgâr”⁶¹¹ manasındaki “semûm” da cehennem azabının türlerinden olmak üzere iki ayette yer almıştır. Azabın muzafun ileyi (tamlayan) konumunda (azâbe’s-semûm şeklinde) kullanıldığı Tur, 57/27. ayet, cennetliklere verilen nimetlerin ele alındığı bir ayet grubu içerisinde yer alır. Cennetliklerin kendi aralarında *فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَيْنَا عَذَابَ السَّمُومِ* “Şimdi ise Allah bize lutfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu.”⁶¹² şeklinde konuşarak mutluluklarını ifade ettikleri belirtilir. “Semûm” kelimesinin geçtiği diğer ayette ise amel defteri solundan verilenlerin, içlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde cezalandırılacakları beyan edilir.⁶¹³

Cehennem için kullanılan terkiplerden biri “dârü’l-bevâr” (helâk yurdu) bir diğeri de “sûu’d-dâr”dır (kötü yurt). İbrahim suresinde Allah’ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verenlerin, nihayetinde toplumlarını helak yurduna (dârü’l-bevâr) yani cehenneme sürükleyeceklerine işaret edilirken,⁶¹⁴ Ra’d suresinde Allah’a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah’ın korunmasını emrettiği bağı koparan ve yeryüzünde fesat çıkaranların rahmetten mahrum olacakları ve kendilerine kötü yurdun (sûu’d-dâr) hazırlandığı ifade edilir.⁶¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de cehennemle ilgili olarak yer alan isimlerin hemen hepsi, uhrevî cezaların en yaygını olan ateşle (nâr) ve bununla ilgili çeşitli etkileri ifade etmektedir. Bu isimleri, birçok ayette “cehennem ateşi” manasına geldiği anlaşılan “nâr” kelimesi içinde mütalaa etmek mümkündür.⁶¹⁶ “Nâr”, sözlükte “ışıklı ve aydınlık olmak” anlamındaki “nvr” kökünden türemiş bir isimdir. Râgıb el-İsfahânî, nârın gözle görülen alev, mutlak manada ısı, cehennem ateşi ve savaş ateşi gibi kısımlara ayrıldığını belirtir ve bunlar için Kur’an’dan örnekler verir. Ayrıca nâr ile nûrun aynı kökten geldiğini ve

⁶⁰⁸ En’am, 6/70.

⁶⁰⁹ Yunus, 10/4.

⁶¹⁰ Hamîm kelimesi bazı ayetlerde de “dost” anlamında kullanılmıştır. (Meariç, 70/10; Hakka, 69/35; Fussilet, 41/34; Mümin, 40/18; Şuara, 26/101)

⁶¹¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 318; Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 227.

⁶¹² Tur, 57/27.

⁶¹³ Vakıa, 56/41-42.

⁶¹⁴ İbrahim, 14/28.

⁶¹⁵ Ra’d, 13/25.

⁶¹⁶ Topaloğlu, “Cehennem” md., *DİA*, VII, 227.

birbirinin yerine kullanılabilirdiğini söyler. Nâr insanların dünya hayatı, nûr ise âhiret hayatı için faydalıdır.⁶¹⁷ Nâr Kur'an'da 145 ayette⁶¹⁸ geçmiştir. Ahirette inkârcıların ve günahkârların, müşriklerin, münafıkların atılacağı cehennemden bir adı olarak “alevli ateş” anlamında kullanılır⁶¹⁹ ve ahirette kâfirlerin maruz kaldığı azabın adıdır.⁶²⁰ Kur'an'da cehennemden kâfirler için hazırlandığı, yakıtı kâfir insanlar ve taşlar olduğu,⁶²¹ bu ateşin kâfirlerin yüzlerini yalayacağı/yakacağı,⁶²² tabakalar şeklinde altlarından ve üstlerinden onları saracağı,⁶²³ kızdırılmış, tutuşturulmuş ve şiddetli alev saçan bir ateş olduğu bildirilmiştir.⁶²⁴ Nâr sözcüğünün geçtiği ayetlerde, küfür/inkârcılık, Allah'ın ayetlerini yalanlamak, büyüklenmek (istikbar), şirk, nifak/münafıklık ve günah ve kötülüğe dalmak (kötülüğün insanı çepeçevre kuşatması), faiz yemek vb. günahları işleyenler “ashâbu'n-nâr” olarak nitelenmiş ve bunların ateş (nâr) içinde ebedî kalacakları haber verilmiştir.⁶²⁵ Nâr sözcüğü, Kur'an'da yalın halde kullanıldığı gibi azap veya başka kelimelerle terkip oluşturularak kullanılmıştır. Örneğin bazı ayetlerde nâr isim tamlaması (azâbü'n-nâr)⁶²⁶ biçiminde, dokuz âdetde de “nâr-ı cehennem (cehennem ateşi)”⁶²⁷ şeklinde kullanılmıştır. Diğer taraftan “siyâbun min nâr” (ateşten elbise),⁶²⁸ “me'vâhümü'n-nâr” (sığınacakları yer olan ateş),⁶²⁹ “en-nâru'l-kübâ” (büyük ateş),⁶³⁰ “nârun hâmiye” (kızgın ateş)⁶³¹ ifadeleriyle de ahiretteki nârın dehşeti ve farklı özellikleri anlatılmıştır.⁶³²

Cehennemle ilgili kullanılan kelimeler bunlarla sınırlı değildir. Bunlara ilaveten cehennemden mahiyeti hakkında bilgi veren başka kelime ve ifadeler de vardır. “Düzleştirip hazırlama, indirme/alçaltma ve kolaylaştırma”⁶³³ anlamlarını ifade eden

⁶¹⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 658.

⁶¹⁸ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Nvr” md.

⁶¹⁹ Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 515.

⁶²⁰ Râzî, *Kitâbü'z-Zîne*, s. 389.

⁶²¹ Bakara, 2/24; Al-i İmran, 3/10 ve 131.

⁶²² Müminun, 23/104.

⁶²³ Zümer, 39/16.

⁶²⁴ Karia, 101/4; Hümeze, 104/6; Leyl, 92/14; Tevbe, 9/68.

⁶²⁵ Bakara, 2/39, 81, 257 ve 275; Al-i İmran, 3/116; Maide, 5/29; A'raf, 7/36, 47 ve 50; Ra'd, 13/5.

⁶²⁶ Bakara, 2/126, 201; Al-i İmran, 3/16; 191; Enfal, 8/14; Secde, 32/20; Sebe, 34/42; Haşr, 59/3.

⁶²⁷ Tevbe, 9/35, 63, 68, 81 ve 109; Fatır, 35/36; Tur, 52/13; Cin, 72/23; Beyyine, 98/6.

⁶²⁸ Hac, 22/19.

⁶²⁹ Secde, 32/20.

⁶³⁰ A'la, 87/12.

⁶³¹ Şaşiye, 88/4.

⁶³² Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.515-516.

⁶³³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 967.

“mhd” kökünden olan “mihâd” kelimesi bunlardan biridir. “Yatak”⁶³⁴ manasına gelen bu kelime, Kur’an’da hem “arz/yer”le⁶³⁵ hem de cehennemle beraber kullanılır. Söz konusu bu ayetlerde azap yeri olan cehennem, kötü bir yatak (bi’sel-mihâd) olarak tasvir edilir.⁶³⁶ Azap görececek olan kimse cehennem ateşine atıldığı zaman cehennem onun için bir yatak ve döşek kılınmış olur.⁶³⁷ Sözlükte “toplanma ve şefkat gösterme” anlamındaki “evy” kökünden alınan “me’vâ” sözcüğü de cehennemle birlikte yaygın bir şekilde kullanılmıştır. “Me’vâ” kelimesi “sığınılan mekân”⁶³⁸ anlamında gelen mekân ismidir ve Kur’an’da hem cennetle⁶³⁹ hem de cehennemle birlikte kullanılmıştır. Me’vâ ile cehennemin beraber kullanıldığı ayetlerde genel olarak zalimlerin, Allân’ın gazabına uğrayanların, inkârcıların, şeytanın isteklerine kulak verip şeytanın peşinden gidenlerin, Allah’a ortak koşanların vb. varacakları yerin cehennem olduğu bildirilir.⁶⁴⁰ “Mef’ilun” kalıbından bir ism-i mekân olan “masîr” sözcüğü de cehennemle irtibatlı bir şekilde kullanıldığında “cehennemliklerin varacağı yer” anlamını ifade eder.⁶⁴¹ Birçok ayette hak edenlere cehennemin varılacak bir mekân olduğu belirtilir.⁶⁴² Ayrıca Kur’an’da cehennemin kötü bir durak (karâr)⁶⁴³ ve şeytana uyanların buluşma yeri (mev’id) olduğu,⁶⁴⁴ azgınları pusuda beklediği (mirsâd)⁶⁴⁵ ve kötü bir yerleşme ve kalma yeri (müstakarr ve mukâm)⁶⁴⁶ olduğu da ifade edilir.

3.3.1.3.Cehennem Azabının Müddeti

Cehennemle ilgili isim ve sıfatların tespit ve tahliline yoğunlaştığımız bu bölümde, cehennem azabının ebediliğine delalet “ebed”, “huld”, “müks”, “lübs”, ahkâb” ve “mesvâ” kelimelerinin sözlük anlamlarına ve Kur’an’daki kullanım ve delaletlerine

⁶³⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 589; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, V, 220.

⁶³⁵ “Biz yeri bir döşek yapmadık mı?” (Nebe, 78/6)

⁶³⁶ Bakara, 2/206; Al-i İmran, 3/12 ve 197; Araf, 7/41; Ra’d, 13/18; Sad, 38/56.

⁶³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, V, 220.

⁶³⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 42-43.

⁶³⁹ Bk.Secde, 32/19.

⁶⁴⁰ Al-i İmran, 3/151, 162 ve 197; Nisa, 4/97 ve 121; Maide, 5/72; Enfal, 8/16; Tevbe, 9/73 ve 95; Ra’d, 13/18; Nur, 24/57; Ankebut, 29/25; Secde, 32/20; Hadid, 57/15; Tahrir, 66/9.

⁶⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 548.

⁶⁴² Al-i İmran, 3/162; Nisa, 4/97, 115; Enfal, 8/16; Tevbe, 9/73; Mücadele, 58/8; Tahrir, 66/9; Mülk, 67/6.

⁶⁴³ İbrahim, 14/29.

⁶⁴⁴ Hicr, 15/43.

⁶⁴⁵ Nebe, 78/21.

⁶⁴⁶ Furkan, 25/66.

kısaca değindikten sonra cehennem azabının müddetine dair oluşan farklı tartışmalara dikkat çekmek istiyoruz.

Cennet nimetlerinin ve cehennem azabının sonsuzluğuna delalet eden kelimelerin en başında gelen “ebed” kelimesi, sözlükte “uzun süre”⁶⁴⁷ anlamını ifade eden “ebd” (أبد) kökünden alınmıştır ve Ragıb el-İsfahânî tarafından “parçalara ayrılabilen zaman gibi değil, parçalanmadan uzayıp giden zaman süresi” şeklinde tanımlanır.⁶⁴⁸ İbn Fâris, “ebed” kelimesini “dehr”⁶⁴⁹ ile açıklayanların olduğunu ifade ederken,⁶⁵⁰ Cevherî, “ebed” kelimesini “dehr” ile açıkladıktan sonra “ebed”in aynı zamanda “sürekli” (dâim) anlamını ifade ettiğini belirtir.⁶⁵¹ Kur’an’da yirmi sekiz ayette geçen “ebed” sözcüğü, bazı ayetlerde “huld” sözcüğü ile birlikte kullanılır ve inkâr edip zulmeden⁶⁵² ve Allah’a ve O’nun peygamberine isyan edenlerin⁶⁵³ cehennem içinde ebedi kalacakları ifade edilir. Ebed kelimesinin “huld” birlikte geçtiği bazı ayetlerin konusu ise cennet ehlidir ve onların cennette ebedî kalacaklarına işaret edilir.⁶⁵⁴ Ebed kelimesi bir ayette ise “müks” sözcüğüyle birlikte kullanılır ve bu ayette de hak edenlerin güzel bir mükâfat (ecran hasenen) içinde ebedi kalacakları belirtilir.⁶⁵⁵

Cennetteki nimetlerin ve cehennem azabının daimi olduğuna işaret kelimelerden olan huld ise anahtar bir konumdadır ve diğer kelimelere oranla Kur’an’da yaygın bir kullanım ağına sahiptir. İbn Fâris’in “sebât (kalmak) ve mülâzeme (devam etmek, sürdürmek)”⁶⁵⁶ şeklinde tanımladığı “hld” (حلد) fiil kökünden bir mastar olan “huld” kelimesi, bir şeyin bozulmaya uğramaktan berî olması ve bulunduğu hal üzere kalması, şeklinde ifade edilir. Araplar, değişimi ve bozulması ağır ve yavaş olan her şeyi “hulûd” sıfatı ile nitelerler.⁶⁵⁷ Cevherî, huld kelimesini “uzun süre kalmak” şeklinde açıklar.⁶⁵⁸

⁶⁴⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 50.

⁶⁴⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 8. Ayrıca bk. Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 176.

⁶⁴⁹ Dehr, “varlığının başlangıcından son bulacağı ana kadar olan âlemin süresi” anlamına gelir. Bu kelime daha sonra “uzun olan her müddet” için kullanılır olmuştur. Dehr zamandan farklıdır. Çünkü zaman, hem kısa hem uzun müddet anlamına gelir. (İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 230)

⁶⁵⁰ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 50.

⁶⁵¹ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 19.

⁶⁵² Nisa, 4/168-169; Ahzab, 33/65.

⁶⁵³ Cin, 72/23.

⁶⁵⁴ Nisa, 4/57, 122, Maide, 5/119, Tevbe, 9/22, 100, Teğabun, 64/9; Talak, 65/1; Beyyine, 98/8.

⁶⁵⁵ Kehf, 18/3.

⁶⁵⁶ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 326.

⁶⁵⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 205. Ayrıca bk. Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I, 519; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 559.

⁶⁵⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 336.

Ebu'l-Bekâ önce “kalmak ve devam etmek” biçiminde tanımladığı “huld” kelimesinin asıl anlamının “ister daimi olsun ister olmasın uzun süre kalmak” olduğunu belirtir.⁶⁵⁹ Ebussuûd Efendi de Bakara, 2/25.ayetin tefsiri bağlamında, “huld” kelimesinin asıl anlamının, “sürekli olsun olmasın uzun süre kalmak” olduğu ifade eder. Akabinde “huld” kelimesinin “devam etmek” anlamı için vazedilmediğini, bundan dolayı da “ebed” kelimesiyle takyit edildiğini belirterek “huld”un “ebed”le birlikte kullanıldığı ayetleri⁶⁶⁰ delil gösterir.⁶⁶¹ Ebû Hayyân da cennet ehlinin nimetinin ve cehennem ehlinin azabının ebediliğinin sadece “hulûd” kelimesinden çıkarılamayacağını, bilakis onların ebediliğinin başka ayetler ve sahih sünnetle sabit olduğunu ifade eder.⁶⁶² Cennet ve cehennemden sonsuzluğunu ifade eden huld kelimesi, Kur'an'da dört ayette fiil formuyla, iki ayette “muhalledûn”, altı ayette “huld”, bir ayette “hulûd” ve 74 ayette de ism-i fail kalıbıyla (hâliden/hâlidün, hâlidîne/hâlidûne, hâlidayni) olmak üzere toplam 87 ayette kullanılmıştır.⁶⁶³ Huld kelimesinin kullanıldığı bazı ayetlerde cennetteki nimetin sonsuzluğu vurgulanır.⁶⁶⁴ Hulûd kelimesinin geçtiği bir kısım ayette ise cehennem azabının ebediliği ifade edilir.⁶⁶⁵ Daha önce belirtildiği gibi “huld” sözcüğü, iki ayette, dil bilimsel olarak azabın muzafun ileyhi konumunda (“azâbe'l-huld” şeklinde) kullanılmış ve bu ayetlerde zulmedenlerin ve ahiret gününü unutanların ebedi azabı tadacakları bildirilmiştir.⁶⁶⁶ Fussilet suresinde inkâr eden ve bu nedenle “Allah'ın düşmanları” olarak nitelenenlerin cezasının ateş olduğu ve ateşin onların “ebedilik yurdu” (dâru'l-huld) olacağı ifade edilir.⁶⁶⁷ Kaf suresinde muttakiler ve cennetten bahsedilen bir bağlamda Allah'a yönelen, emirlerine riayet eden, görmediği halde Rahman'dan korkan ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelenlerin ebedi bir yaşamın

⁶⁵⁹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 434.

⁶⁶⁰ Nisa, 4/57, 122 ve 169.

⁶⁶¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 122-123. Ayrıca bk. Topaloğlu, Bekir, “Huld” md., *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 324.

⁶⁶² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 261.

⁶⁶³ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Hld” md.

⁶⁶⁴ Bakara, 2/25 ve 82; Al-i İmran, 3/15, 107, 136 ve 198; Nisa, 4/13, 57, 122, Maide, 5/85 ve 119; Araf, 7/42; Tevbe, 9/22, 72, 79 ve 100; Yunus, 10/26; Hud, 11/23; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/107-108; Taha, 20/76 ve 101; Enbiya, 21/102; Müminun, 23/11; Furkan, 25/16 ve 76; Ankebut, 29/58; Zümer, 39/73; Zuhruf, 43/71; Ahkaf, 46/14; Fetih, 48/15; Hadid, 57/12; Mücadele, 58/22; Teğabun, 64/9; Talak, 65/11; Beyyine, 98/8.

⁶⁶⁵ Bakara, 2/39, 81, 162, 217, 257 ve 275; Al-i İmran, 3/88 ve 118; Nisa, 4/14, 93 ve 169; Maide, 5/80, En'am, 6/128; Araf, 7/36; Tevbe, 9/17, 63 ve 68; Yunus, 10/27, Ra'd, 13/5; Nahl, 16/29; Taha, 20/10; Enbiya, 21/99; Müminun, 23/103; Furkan, 25/69; Ahzab, 33/65; Zümer, 39/72; Mümin, 40/76; Zuhruf, 43/74; Muhammed, 47/15; Mücadele, 58/17; Haşr, 59/17; Teğabun, 64/10; Cin, 72/23; Beyyine, 98/6.

⁶⁶⁶ Yunus, 10/52; Secde, 32/14.

⁶⁶⁷ Fussilet, 41/28.

olduğu (yevmü'l-hulûd) cennete selametle girecekleri belirtilir.⁶⁶⁸ Furkan suresinde ise muttakilere bir mükâfat olarak vadedilen “ebedîlik cenneti”nden (cennetü'l-huld) bahsedilir.⁶⁶⁹

Cehennem azabının sürekliliği ile ilgili bir kelime olan “müks” (مكث), “beklemekle birlikte durma, durma, bekleme,” anlamını ifade eder.⁶⁷⁰ Kur'an'da 7 ayette geçen müks kökü, bir ayette cennet ehli,⁶⁷¹ bir ayette de cehennem ehli⁶⁷² ile ilgili kullanılır. Zuhruf suresinde cürm işleyenlerin cehennem azabında devamlı kalacakları, Onların azap içinde kurtuluştan ümit kestikleri ve bu durumun aslında kendi tercihlerinin bir sonucu olduğunun vurgulandığı bir bağlamda⁶⁷³ şöyle buyrulur: *وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ* “Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin! diye seslenirler. Mâlik de: Siz böyle kalacaksınız! der.”⁶⁷⁴ Ayette geçen “siz böyle kalacaksınız” ifadesini, Zemahşerî “lâbisun”(kalırlar) ile açıklar ve bununla ebediliğin kastedildiğini (huld) ifade eder.⁶⁷⁵ Bu ifade, aynı zamanda Cehennem azabı içinde diri kalma,⁶⁷⁶ ne ölümle ne de başka türlü kurtulmama⁶⁷⁷ şeklinde de açıklanmıştır.

Sözlükte “bir yerde kalmak”⁶⁷⁸ anlamını ifade eden “lübs” (لبث) kelimesi, değişik türevleriyle birlikte Kur'an'da 31 defa tekrar etmiştir. Bu kelime, sadece Nebe, 78/23.ayetteki kullanılışı ile bizim konumuzla alakalıdır. Taberî, bu ayette geçen “lâbisine” kelimesini “makisine” kelimesiyle açıklar ve tuğyan içinde olanların cehennemde uzun süre bekleyeceklerini ifade eder.⁶⁷⁹ Âlûsî ise “Lâbisîne fiha” ifadesini “cehennemde kalmaya devam ederler” biçiminde yorumlar.⁶⁸⁰ Lübs kelimesinde “ayrılmamak üzere bir kalmak ve tünemek” gibi devamlılığı ifade eden bir anlam da vardır.⁶⁸¹

⁶⁶⁸ Kaf, 50/32-34.

⁶⁶⁹ Furkan, 25/15.

⁶⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.609; Çelik, Ahmet, “Kur'an'a Göre Cehennem'de Kalmanın Semantik Tahlili”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2002, cilt: VI, sayı: 11, s. 81.

⁶⁷¹ Kehf, 18/3.

⁶⁷² Zuhruf, 43/77.

⁶⁷³ Zuhruf, 43/74-76.

⁶⁷⁴ Zuhruf, 43/77.

⁶⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 257.

⁶⁷⁶ Mâverdi, *en-Nuket*, V, 239.

⁶⁷⁷ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 96.

⁶⁷⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 945; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 575.

⁶⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 22.

⁶⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 14.

⁶⁸¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXX, 36.

“Lübs” ile birlikte Nebe, 78/23. ayette geçen “ahkab” kelimesi ise “uzun zaman” demek olan “hukbun”un (حُكْب) çoğuludur. Aynı zaman da “hikbetün” kelimesinin “seksen yıl” anlamında olduğu da söylenmiştir. Bunun çoğulu da “hikabun” sözcüğüdür. Doğrusu ise “el-hikbetü” sözcüğünün “belirsiz bir zaman dilimini” ifade ettiği⁶⁸².

Cehennemle birlikte geçen kelimelerden biri de mesvâ (مَسْوَى) sözcüğüdür. Mesvâ, “ikame (kalma, oturma)”⁶⁸³ anlamına gelen “svy”den (ثَوَى) alınmış bir ism-i mekândır. “İkamet yeri” ve “durulacak yer” anlamına gelen “mesvâ” Kur’an’da hem olumlu hem de olumsuz anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Yusuf suresinde Hz. Yusuf efendisinin kendisine evini açtığını ifade ederken olumlu bir kullanım söz konusudur.⁶⁸⁴

Cehennemle birlikte kullanıldığı ayetler daha çoktur ve bu ayetlerin bir kısmında “huld” sözcüğü ile birlikte kullanılır. İlgili ayetlerde müstahak olanların varacağı ve kalacağı yerin cehennem olduğuna vurgu yapılır.⁶⁸⁵

Tahliline yer verilen bu kelimelerden müks, lübs ve mesvâ kelimeleri sözlükte temelde “bir yerde uzun süre bekleme, durma” anlamlarını ifade ederler. “Hukb” sözcüğü ise belirsiz bir zaman dilimini ifade eder. Sadece bu kelimelerden hareketle cehennem azabının sonlu olabileceği manasını çıkarmak mümkündür. Ancak Kur’an’da cehennem azabının müddetine ilişkin diğer ayetleri ve kâfirler için cehennem azabının ebediliğinin ifade eden “ebed” ve “huld” gibi anahtar terim konumunda olan kelimeleri dikkate almadan bir sonuca varmak Kur’an’ın bu konudaki bakışını doğru tespit etmeye yardım etmeyecektir. Özellikle “ebed” ve “huld” sözcüklerinin birlikte kullanıldığı ayetlerde⁶⁸⁶ cehennem azabının ebediliğinin net bir şekilde ifade edildiği görülür.

Ehl-i sünnet’e göre cehenneme giren müminler, ister küçük ister büyük günah işlemiş olsunlar, eninde sonunda oradan çıkacaklardır. Kâfirlere uygulanacak olan azabın ebediliğine ilişkin farklı görüşler vardır. He ne kadar Cehm b. Safvan ile Ebü’l-Hüzeyl el-Allâf dışında bütün âlimlerin cennet nimetinin ve cehennem azabının ebediliği

⁶⁸² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 166.

⁶⁸³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 189.

⁶⁸⁴ Yusuf, 12/23. Ayrıca bk. Muhammed, 47/19.

⁶⁸⁵ Al-i İmran, 3/151; En’am, 6/128; Nahl, 16/29; Ankebut, 29/68; Zümer, 39/32, 60, 72; Mümin, 40/76; Fussilet, 41/24; Muhammed, 47/12.

⁶⁸⁶ Nisa, 4/168-169; Ahzab, 33/65; Cin, 72/23.

üzerinde görüş birliğinde olduğu ifade edilse de⁶⁸⁷ konuyla ilgili farklı görüşlerin olduğu bir gerçektir.⁶⁸⁸ Bunları iki noktada toplamak mümkündür. Bu görüşlerin ilkinde göre ahirette kâfirlere uygulanacak olan azap ebedidir. Ehl-i sünnetin çoğunluğu ile Mutezile, Şia ve Hariciler bu görüşü benimsemiştir.⁶⁸⁹ Cehennem azabının ebedi olacağı görüşünde olan İslam âlimlerinin çoğunluğu, tahliline yer verdiğimiz kelimelerden özellikle “huld” ve “ebed” kelimelerinin delaleti, bu tür kelimeleri içermese de cehennem azabının sonsuzluğunu ifade eden başka ayetlerin işareti⁶⁹⁰ ve diğer aklî ve nakli delillere⁶⁹¹ dayanarak kâfirlerin ebedi olarak cehennemde kalacaklarını ifade etmişlerdir.⁶⁹² Kâfirlere uygulanacak cehennem azabının ebediliğini savunanlar, kâfirler eninde sonunda azaptan kurtulacaksa, haklı ile haksız ve iyi ile kötü arasında fazla bir farkın kalmamış olacağını ifade ederler.⁶⁹³

Cehennem azabının sonlu olduğunu savunanların dayandığı delillerin başında şakîlerin, gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklarını ifade eden ayet⁶⁹⁴ ile En’am, 6/128. ayet, tuğyan içinde olanların cehennemde çağlar boyu kalacağını haber veren Nebe, 78/23. ayet, Allah’ın rahmetinin her şeyi kuşattığını ifade eden ayet⁶⁹⁵ ve rahmetinin azabına üstün geldiği ve azabını geçtiğini işaret eden hadisler⁶⁹⁶ gelmektedir.⁶⁹⁷ Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes’ûd vb. sahabiler, Abd b. Humeyd,

⁶⁸⁷ Eş’ârî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu’l-Musallîn*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1990, II, 167; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsi, *el-Usûl ve’l-Furû’*, (thk. Abdühakk et-Türkmani), Dâr-u İbn Hazm, Beyrut 2011, s. 113; el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkadir b. Tahir et-Temîmî, *Usûlu’-d-Dîn*, Matbaatu’-d-Devleti, İstanbul 1928, s. 238.

⁶⁸⁸ Yavuz, “Azap” md., IV, 304-305; Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 232.

⁶⁸⁹ Eş’ârî, *Makâlât*, II, 167; el-Bağdâdî, *Usûlu’-d-Dîn*, s. 238; Yavuz, “Azap” md., IV, 305.

⁶⁹⁰ Maide, 5/37; Zuhruf, 43/75; Hicr, 15/48; Bakara, 2/167; Araf, 7/40; Fatır, 35/36; Furkan, 25/65.

⁶⁹¹ Geniş bilgi için bk. Yavuz, “Azap” md., IV, 306.

⁶⁹² İbn Ebu’l-İzz, el-İmam Kadî Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahaviyye*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî ve Şuayb el-Arnaut), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1991, s. 629; Yavuz, “Azap” md., IV, 305-306; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, 537. Ayrıca bk. Demirci, *Kur’an’ın Temel Konuları*, s. 348-349.

⁶⁹³ Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 232.

⁶⁹⁴ Hud, 11/107.

⁶⁹⁵ Araf, 7/156.

⁶⁹⁶ Buhârî, Tevhîd, 15, 55; Müslim, Tevbe, 14-16.

⁶⁹⁷ İbn Ebu’l-İzz, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahaviyye*, 626-628; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûp, *Hâdi’l-Ervâh İlâ Bilâdi’l-Efrâh*, (thk. Zâid Ahmed en-Neşîrî), Dâr-u Âlimi’l-Fevâid, y.y. ts., II, 753-756; Yavuz, “Azap” md., IV, 306; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 537; Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 232. Ayrıca bk. Demirci, *Kur’an’ın Temel Konuları*, s. 350; Öztürk, *Kur’an’ı Kendi Tarihinde Okumak*, s. 255. San’ânî (ö. 1182/1768), *Ref’u’l-Estâr* isimli eserinde, cehennem azabının sonlu olduğunu savunanların delillerini tek tek inceler ve bu delillere dayanarak cehennem azabının geçici olduğu sonucuna varılamayacağını ifade eder. Geniş bilgi için bk. San’ânî, Muhammed b. İsmail el-Emîr, *Ref’u’l-Estâr li-İbtâli Edilleti’l-Kâilîne bi-Fenâi’n-Nâr*, (thk. Muhammed Nasiruddîn el-Elbânî), el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1984, s. 78-112.

Şa'bî ve İshak b. Rahûye gibi tabiiler, Cehm b. Safvan, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbnü'l-Vezîr ve Mevlana Celaleddin-i Rûmî gibi bazı mutasavvıfların cehennem azabının sonlu olduğunu savundukları ifade edilir.⁶⁹⁸

Ancak hem klasik kaynaklarda hem son dönemde yapılan bazı çalışmalarda, “bazı sahabilerin cehennem azabını sonlu gördükleri”ne dair iddiaların isabetli olmadığı, söz konusu kişilere atfedilen sözlerin farklı yorumlanabileceği, sahabilere dayandırılan bağlamı belirsiz bir rivayete dayanarak kesin bir sonuca varılamayacağı, en azından ilgili rivayetlerin tartışmaya açık oldukları ifade edilmektedir.⁶⁹⁹

Cehennem azabının sonlu olduğunu savunanlar, sözlükte “belirsiz uzun süre” anlamını ifade eden “ahkâb” sözcüğü ile “bir yerde kalmak” anlamındaki “lûbs” kelimesinin birlikte kullanıldığı Nebe, 78/23. ayete dayanarak cehennem azabının, uzun asırlar ifade eden bir sürenin ardından sona ereceğini düşünmüşlerdir.⁷⁰⁰ Cehennem azabının ebedi olduğu düşüncesine sahip olanlara göre ise bu ayet ya ehl-i kible ile ehl-i tevhîd hakkındadır veya bu kelime “ardı arkası kesilmeyecek, sonsuza kadar peş peşe sürüp gidecek olan sonsuz devirler” anlamına gelmektedir.⁷⁰¹ Elmalılı, “ahkâb”ın, “hukub” sözcüğünün çoğulu olduğunu, “hukub”un da art arda anlamını içerdiğini ve “asır” ile “karn” kelimeleri gibi peş peşe gelen birçok seneyi kapsayan devir anlamını ifade ettiğinin belirtir. “Hukub” sonu olan bir süreyi ifade ettiği için cehennem azabının ebedi değil, sonlu olacağını savunanlar olmuştur. Ancak tekil bir kelime olan ve sonu olan bir süreyi ifade eden “hukub” kelimesinin çoğulu “ahkâb”ın da sonlu olmasını gerektirmez. Tefsircilerin belirttiklerine göre bu kelimedeki bulunan art arda anlamının olması ve az bir müddetin art arda gelmesi halinde sonsuza kadar gidebileceğinden hareketle, ayette

⁶⁹⁸ Makdisî, Mutahhir b. Tâhir, *Kitâbu'l-Bed'i ve't-Târih*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, y.y. ts., I, 200-201; İbn Ebu'l-İzz, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*, s. 621 ve 626-628; İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas, Ahmed b. Abdülhalim, *er-Reddu Alâ Men Kâle bi-Fenâi'l-Cenneti ve'n-Nâr*, (thk. Muhammed b. Abdullah es-Semheri), Riyad 1995, s. 52-53; Yavuz, “Azap” md., IV, 305; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, V, 537; Kâzım, Muhammed Abdülhâlık, *el-Hulûd Fi Cehennem*, el-Merkezu'l-Âlemî li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyyeti, y.y. ts., s. 166-180; Demirci, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 349; Öztürk, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, s. 255; Tunçbilek, Hasan Hüseyin, “İslâm Düşüncesinde Cehennemin ve Cehennem Azabının Ebediyeti ve Fenası Problemi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, cilt: 6, sayı: 1, s. 25-26.

⁶⁹⁹ Sübkî, Ebu'l-Hasan Takiyüddîn Ali b. Abdü'l-Kâfi, *el-İ'tibâr bi-Bekâi'l-Cenneti ve'n-Nâr* (ed-*Dürretü'l-Mudiyye Fi'r-Reddi Alâ İbn Teymiyye'nin içinde*), Şam, ts., s. 72-75; San'ânî, *Ref'u'l-Estâr*, s. 65-67, 75-83; Altundağ, Mustafa, “Kur'an'da Müşkil Bir Mesele: Cehennem Azabının Ebediliği”, *Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası*, 2007, sayı: 7, s. 76-87.

⁷⁰⁰ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, V, 537. Ayrıca bk. Esed, *Kur'an Mesajı*, III, 1226.

⁷⁰¹ Yavuz, “Azap” md., IV, 306.

“ahkâb” kelimesinin kullanılması, devirlerce ve sonsuza kadar anlamını ifade eder.⁷⁰² Diğer taraftan bu kelimeye dayanılarak azabın sonlu olduğu ifade edilse bile, diğer ayetlerde geçen ve kâfirlerin cehennemde sonsuza kadar kalacaklarını açıkça ifade eden ayetler daha sarihlerdir.⁷⁰³

Azabın sınırlı olduğu savunanlara göre Hud, 11/107.ayette geçen “gökler ve yer” kelimeleri ile dünya hayatındaki gökler ve yerler kastedilmiştir. Ayette geçen “Rabbinin dilediği hariç” istisna kaydı bunu göstermektedir. Eğer ahiretteki gökler ve yer kastedilmiş olsaydı bu istisna kaydı, ahiret hayatının da sonlu olduğunu ifade etmiş olurdu. Ancak cehennem azabın ebediliğini savunanlar, Ahiret hayatı ebedi olduğuna göre Hud, 11/107.ayette sözü edilen “gökler” ve “yerler” ile dünyadaki değil, ahiretteki gökler ve yerler kastedilmiş olabileceğini, bu durumda gökler ve yerlerin varlığının da ebedi olabileceğini ifade ederler.⁷⁰⁴ Diğer taraftan 107. ayette sözü edilen şakilerin azabı biterse, bu durumda 108. ayette zikredilen saîd olanların da (cennetlikler) cennetteki hayatı son bulacak anlamına gelir. Çünkü bu ayette de cennetliklerin kalış süreleri gökler ve yer istisna kaydına bağlanmıştır. Bu sebeple sadece bu ayetlerin üslubuna bakarak cehennemde kâfirlere uygulanacak azabın sınırlı bir ceza olduğu sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir. Taberî, 107.ayette geçen “mâ dâmeti’s-semâvâtu ve’l-ardu” (gökler ve yer durdukça) ifadesinin sonsuzluğu ifade eden bir deyim olduğunu ve Araplar bir şeyin ebedi olarak devam edeceğini ifade etmek için “gökler ve yer durdukça” ifadesini kullandıklarını belirtir.⁷⁰⁵ Buna göre bu ifadeden cehennem sonlu değil, sonsuz olacağı ortaya çıkmaktadır.

Azabın sonlu olduğunu savunanlar, “huld”ün sözlükte, “değişikliğe uğramadan bir yerde uzun müddet beklemek” ve “ebed”in ise “sonsuzluk” anlamında değil, “uzun

⁷⁰² Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5542. Ayrıca bk. Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvid v.dğr.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III, 439; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 509.

⁷⁰³ Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5542; Yavuz, “Azap” md., IV, 306. Mevdûdî, Nebe, 78/23.ayete dayanarak cehennem azabının sınırlı olduğu düşüncesinin iki nedenden dolayı yanlış bulmaktadır: “Birincisi “Ahkâben” kelimesi, birbiri ardınca gelen devirler, yani her devrin ardından başka bir devrin gelmesini anlatır. Bundan dolayı bu kelime “ebediyet” anlamına da gelmektedir. İkincisi, bu ayetten böyle bir anlam çıkarmak usûl itibariyle da yanlıştır. Çünkü ayet-i kerime böyle anlaşıldığı takdirde elde edilen sonuç; cehennem ebedî olduğunu ifade eden diğer açık ayetlere ters düşer. Bu konuda, Kur'an-ı Kerim'de 34 yerde cehennem ehli hakkında “Hulûd” kelimesi kullanılmıştır. “Hulûd” kelimesi “ebedî” anlamına gelir. Ayrıca üç yerde de “Hulûd” kelimesinin yanına “ebeden” kelimesi izafe edilerek birlikte kullanılmışlardır.” (Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, VII, 16-17)

⁷⁰⁴ Yavuz, “Azap” md., IV, 306.

⁷⁰⁵ Taberî *Câmiu'l-Beyân*, XII, 578. Ayrıca bk. Öztürk, *Meal*, s. 271.

süren zaman” anlamında kullanıldığını, kelimelerin bu kelimeleri terimleştirerek bunlara sözlük anlamları dışında “ebediyet” manası verdiklerini, bu nedenle sadece bu kelimelere dayanılarak azabın sonsuz olduğu sonucuna varılamayacağını ifade ederler.⁷⁰⁶ Ancak daha önce ifade edildiği gibi Cevherî, “ebed”in anlamının “dâim” olduğunu ifade ettiği⁷⁰⁷ gibi Ragıb el-İsfahânî de “ebed” kelimesini bir şeyi nitelemek üzere kullanıldığında “dâim”⁷⁰⁸ anlamını ifade ettiğini belirtmiştir.⁷⁰⁹ Diğer taraftan Kur’an’da huld ve ebed kelimeleri hem cennet nimetlerinin hem de cehennem azabının sonsuzluğunu ifade etmek için kullanılmıştır.⁷¹⁰ Buradan hareketle cennet nimetlerinin sonsuzluğu kabul edilmesi gibi kâfirler için cehennem azabının ebediliğinin kabul edilmesi daha makul görünmektedir.⁷¹¹ Belirtilmesi gereken diğer bir husus, cehennem korkulacak bir yer olmasının en önemli nedeni, azabının sonsuz olmasıdır. Azabın sınırlı olduğunu kabul etmek, inkârcılarda küfrün devamına, müminlerde ibadetlerde gevşek davranmaya ve günahlarda ısrarcı olmaya sebep olabilir. Azabın sonlu olduğu düşüncesi, aynı zamanda azabın sakınılması gereken bir akıbet olduğu ikazlarını zayıflatabilir ve azabın caydırıcılığını ortadan kaldırabilir.⁷¹²

Azabın sonlu olduğu düşüncesine sahip olanların dayandığı delillerden olan ve bir mümini kasten öldürenin ebedi olarak cehennemde kalacağını ifade ayette⁷¹³ geçen “huld” kelimesi, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından “uzun süre kalmak” şeklinde tevil edilmiştir. Aynı zamanda kâfirlerin cehennemde ebedî kalacaklarını konu edinen ayetlerde olduğu gibi⁷¹⁴ bu ayette “ebed” kelimesi kullanılmamıştır.⁷¹⁵

Netice olarak, tahliline yer verdiğimiz kelimelerin yanı sıra bu çalışmanın birinci bölümünde tespit ettiğimiz azabın devamlılığını ifade eden “azâb-ı vâsıb”⁷¹⁶ ve “azâb-ı

⁷⁰⁶ Yavuz, “Azap” md., IV, 308; Öztürk, *Kur’an’ı Kendi Tarihinde Okumak*, s. 256-257.

⁷⁰⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 19.

⁷⁰⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 8.

⁷⁰⁹ Bk. Hocaoğlu, Mustafa, “TDV İslam Ansiklopedisi “Âzap” Maddesi Üzerine Bir Değerlendirme” = A Review on “Pain” Article in TDV Encyclopedia of Islam, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: XV, sayı: 1, s. 337

⁷¹⁰ Nisa, 4/168-169; Ahzab, 33/65; Cin, 72/23; Nisa, 4/57, 122, Maide, 5/119, Tevbe, 9/22, 100; Teğabun, 64/9; Talak, 65/1; Beyyine, 98/8.

⁷¹¹ Ayrıca bk. Çelik, “Kur’an’a Göre Cehennem’de Kalmanın Semantik Tahlili”, s.91.

⁷¹² Çağlayan, Harun, “Azabın Neliği ve Çıkış İmkânı”, *Dinî Araştırmalar*, 2013, cilt: XVI, sayı: 43, s. 220.

⁷¹³ Nisa, 4/93.

⁷¹⁴ Nisa, 4/168-169; Ahzab, 33/65; Cin, 72/23.

⁷¹⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, II, 95; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, III, 339; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, V, 164. Ayrıca bk. Altundağ, “Kur’an’da Müşkil Bir Mesele: Cehennem Azabının Ebediliği”, s.60-61.

⁷¹⁶ Saffat, 37/9.

mukim”⁷¹⁷ tamlamaları ile azabın sürekli oluşuna⁷¹⁸ delalet eden “ğarâm” (غراما)⁷¹⁹ sözcüğü, kâfirlerin cehennemden çıkamayacağını konu eden ayetler,⁷²⁰ Allah’ın kâfirleri bağışlamayacağına dair ayetler,⁷²¹ Kâfirlerin cennete giremeyeceklerini ve cennetin onlara haram olduğunu ifade eden ayetler,⁷²² cehennem ve azabının ebedi olduğunu bildiren hadisler⁷²³ ve özellikle “ebed” ve “huld” sözcüklerinin birlikte kullanıldığı ayetler dikkate alınca kâfirler için cehennem azabının ebediliğini savunanların delillerinin⁷²⁴ daha kuvvetli ve ikna edici olduğu görülür.

3.3.2. Ruhî (psikolojik) Azap

Buraya kadar anlatılan cehennem tasvirleri, cehennemın bölümleri ve cehennemle yakın-anlam ve eş-anlam irtibatı içerisinde olan kavramların izahlarından anlaşıldığı gibi cehennem ehline uygulanan ceza daha ziya de bedenî (fizyolojik) bir ceza şeklidir. Aslında bedenî acı hisseden kişi, aynı zamanda ruhen de acı duyar. Yani azabın her türlüünde, azaba müstahak olanın hem bedeni hem ruhu/manevi (ruhsal) yönünün ıstırap çekmesi söz konusudur. Bedenî ve ruhî azabı kesin hatlarla birbirinden ayırmak güç olmakla birlikte, “bedenî (fizyolojik) azap” başlığı altında, daha çok fiziksel azaba delalet eden kelime ve ifadelerin tahliline yer verilmiştir. Burada ise cehennemdeki ruhî (psikolojik) nitelikli azaba yer verilecektir.

“Azab” kökünün etimolojik yapısını incelenirken vurguladığımız gibi azabın temel anlamı, insanın her iki dünyada arzuladığı ve temenni ettiği şeyden mahrum bırakılmasıdır. İnsana ağır gelen, onu bitkin düşüren ve onu muradından alıkoyan her şey azap olmaktadır. Cehennem ehlinin ahirette duçar olduğu psikolojik nitelikli azap çeşitleri, insanı onur ve şerefinden mahrum eden, insanın ruhuna ağır gelen hasret, ıstırap ve acılar; onu muradından alıkoyan, bitkin düşüren cezalardır.

Psikolojik nitelikli ayetlerin bir kısmında azabın “mahrumiyet” anlamının belirgin olduğu görülür. Ruhî azabın mahiyetini anlamak için cehennemi konu edinen ayetler

⁷¹⁷ Maide, 5/37; Tevbe, 9/68; Hud, 11/39; Zümer, 39/40; Şura, 42/45.

⁷¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 495.

⁷¹⁹ Furkan, 25/65.

⁷²⁰ Bakara, 2/167; Hac, 22/22; Secde, 32/20.

⁷²¹ Nisa, 4/18, 48, 116, 137 ve 168; Tevbe, 9/80; Muhammed 47/34; Münafikun, 63/6.

⁷²² Araf, 7/40; Araf, 7/50; Maide, 5/72.

⁷²³ Buhârî, Tefsir, 19/1; Müslim, Cennet, 40; Müslim, İman, 45 ve 93.

⁷²⁴ Bk. İbn Teymiye, *er-Reddu*, s. 71-79; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-Ervâh*, II, 745-746; Sübkî, *el-İ'tibâr*, s. 60-66; Yavuz, “Azap” md., IV, 306-307.

tarandığında, bu tür azaba müstahak olanların, Allah'ı görmekten ve onunla konuşmaktan mahrum bırakılarak ilahî lanete uğratılmaları şeklinde cezalandırıldıkları görülür.⁷²⁵ Daha önce Kalem suresinde geçen Bahçe sahiplerine verilen azabın,⁷²⁶ onların ürünlerden mahrum edilmeleri şeklinde gerçekleşen dünyevî azap olduğu ifade edilmişti. Burada mevzu bahis olan azap türünde ise günaha batmış olanların, Ahirette maruz kalacakları bazı manevî mahrumiyetler söz konusudur. Örnek vermek gerekirse, Tevrat'ta yazılı olmasına rağmen Hz. Muhammed (sav)'in durumu ve nübüvveti hakkındaki bilgileri gizleyen Yahudi hahamlarının⁷²⁷ tutumlarına yer verilen şu ayette “mahrumiyet” anlamını görmek mümkündür:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “Allah'ın indirdiği kitabın bir bölümünü gizleyenler ve onu az bir şey karşılığında satanlar yok mu, onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmayacak, onları arındırmayacak! Onlar için elem verici bir azap vardır.”⁷²⁸

Dikkat edilirse Tevrat'taki bazı bilgileri gizleyen ve bunun karşısında basit dünya menfaatleri sağlayan Yahudi hahamları için Kıyamet gününde üç türlü azap takdir edilmiştir. Birincisi kıyamet gününde Allah'ın onlarla konuşmayacak olmasıdır. Şevkânî, bu ifadenin, Allah'ın gazabının onların başına inişini ve onlardan razı olmadığını ifade eden kinayeli bir anlatım olduğunu belirtir.⁷²⁹ Allah'ın onlarla konuşmaması, Allah Teâlâ'nın kıyamette kâfirlerle, arzuladıkları şekilde değil de arzulamadıkları şekilde konuşarak onlara cevap vermesi,⁷³⁰ Allah'ın onlara kızması, Allah'ın selamlamak için melekleri onlara göndermemesi ve onların sözünü duymaması, şeklinde açıklanmıştır.⁷³¹ Zemahşerî'nin “Allah kıyamet gününde onlarla konuşmayacak” ifadesinin tefsirinde mahrumiyet vurgusunu görmek mümkündür. Ona göre Yüce Allah onlarla konuşmamakla kendilerini, konuşarak onurlandırdığı ve

⁷²⁵ Yavuz, “Azap” md., IV, 303.

⁷²⁶ Kalem, 68/17-33.

⁷²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 64.

⁷²⁸ Bakara, 2/174. İbn Abbas dayandırılan bir rivayete göre yahudi reisleri ve âlimleri, kendi avamından bir takım hediyeler alırlar, son peygamberin de kendilerinden olacağını umarlardı. Beklentilerin aksine son peygamber, onlarında dışında (araplardan) gönderilince, liderliklerinin ve menfaatlerinin elden gideceğinden korktular. Böylece Tevrat'ta yer alan Hz. Muhammed'in vasıflarını değiştirdiler, sonra halkın karşısına çıkarak “İşte âhir zamanda çıkacak peygamberin vasıfları bunlardır. Mekke'de çıkan peygamberin vasıflarına benzemiyor” dediler. Avam da değiştirilen bu niteliklerin Hz. Muhammed'in vasıflarından farklı bularak O'na tabi olmadılar. Bakara, 2/174. ayet bunun üzerine indi. (Vâhidî, *Esbâb-u Nüzûl*, s. 52)

⁷²⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 316

⁷³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 67.

⁷³¹ Maverdî, *en-Nuket*, I, 176-177.

şereflendirdiği cennet ehlinin durumundan mahrum etmiştir.⁷³² Beyzâvî’de de benzer bir yorum vardır: Allah’ın konuşmaması, Allah’ın onlara kızgınlığının bir ifadesidir. Allah Teâlâ, yakınlık kurarak ve onurlandırarak karşılamaktan onları mahrum etmiştir.⁷³³ Ayette belirtilen ikinci azap şekli olan Allah’ın onları arındırmaması; onları günah ve inkârcılığın kirlerinden temizlememesi,⁷³⁴ onları övmemesi, temiz olanların amellerini kabul ettiği gibi onların amellerini kabul etmemesi, şeklinde izah edilir.⁷³⁵ Ayette ifade edilen üçüncü azap türü de azap (azâb-ı elîm) kavramıyla ifade edilmiştir.

Yahudiler hakkında nazil olan⁷³⁶ Al-i İmran, 3/77. ayette de ilahî ilgi ve teveccühten mahrumiyet anlamını⁷³⁷ görmek mümkündür:

اِنَّ الَّذِيْنَ يَشْتَرُوْنَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيْلًا اَوْلٰئِكَ لَا خَلَقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُرَكِّبُهُمْ وَاِنَّهُمْ لَعَدٰبُ الْاَلِيْمِ
“Önemsiz bir menfaat karşılığında, Allah’a verdikleri ahdi ve yeminlerini bozanların âhirette hiçbir nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak. Onların yüzlerine bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı çok acı bir azaptır.”

Bu ayette önemsiz menfaat karşılığında Allah’a verdikleri ahdi ve yeminlerini bozanlar için beş türlü azabın verileceğine vurgu yapılır. Râzî’nin de dikkat çektiği gibi bu cezaların dördü, bu kimselerin sevaptan mahrum oluşlarını açıklamakta, ta’zîm ve izzet-ü ikramdan mahrum kalacaklarına işaret etmektedir. Beşincisi de onların azabın en şiddetlisine (azâb-elîm) duçar olacaklarını beyan etmektedir.⁷³⁸ Birinci ceza, onların ahirette hiçbir nasiplerinin olmaması, yani Ahirette onların hayırlardan ve güzelliklerden hiçbir paylarının, cennet nimetlerinden hiçbir nasiplerinin olmamasıdır.⁷³⁹ Başka bir ifadeyle onların ahiret menfaatlerinden mahrum bırakılmalarıdır.⁷⁴⁰ İkinci ceza, Allah Teâlâ’nın kıyamet gününde onlarla, kendilerini sevindirecek bir güzellikle konuşmayacak olmasıdır.⁷⁴¹ Ayrıca “kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak” ifadesi, Allah’ın gazabının şiddetini ifade etmek için kinayeli

⁷³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 214.

⁷³³ Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, I, 120.

⁷³⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 67.

⁷³⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, V, 30.

⁷³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 115.

⁷³⁷ Öztürk, Mustafa, *Kur’an’ı Kendi Tarihinde Okumak (Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s.252.

⁷³⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 116.

⁷³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 515-516; Mâturîdî, *Te’vilât*, II, 412; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 116.

⁷⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 116.

⁷⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 515; Neseî, *Medârikü’l-Tenzîl*, I, 267.

bir anlatım tarzıdır.⁷⁴² Üçüncü ceza olan Allah'ın onların yüzüne bakmaması, onlara rahmet gözüyle bakmaması, şeklinde açıklanmıştır.⁷⁴³ Râzî, bu cümleyi “Allah onlara lütf-u ihsanıyla nazar etmez” biçiminde açıklamıştır.⁷⁴⁴ Dördüncü ceza olan “onları temize çıkarmayacak” cümlesi, onları inkâr ve günah kirlerinden temizlememesi,⁷⁴⁵ Yüce Allah'ın temiz dostlarını methedip övdüğü gibi onları asla övmemesi, şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁴⁶ Ayette dört çeşit azapla onların sevap ve mükâfattan mahrum bırakıldıkları açıkladıktan sonra, beşinci ceza olarak onların “azâb-ı elîm”e duçar olacaklarına işaret edilmiştir. Yine Al-i İmran suresinde, iman edip Resulün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavmin; Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lanetine uğrayacağı, Allah tarafından kendilerine hidayet nasip edilmeyeceği, lanetin içinde ebedi kalacakları, azaplarında hafifletme yoluna gidilmeyeceği ve yüzlerine bakılmayacağı ifade edilir.⁷⁴⁷

Mutaffifîn suresinde, hesap ve ceza gününü inkâr eden, haddi aşarak günahkâr olan ve ayetler okunduğunda “eskilerin masalları” diye alay eden günaha batmış kişilerin (mücrim), işledikleri yüzünden kalplerini kararttıklarına⁷⁴⁸ ve kıyamet günü Rablerinden mahrum kalacaklarına işaret edilir: كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ “Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır. Sonra onlar mutlaka cehenneme gireceklerdir.”⁷⁴⁹ Müfessirler, bu ayeti ahirette Allah Teâlâ'nın müminlere görüneceği (rü'yetullah) konusunda bir delil olarak değerlendirmişlerdir. Bu yoruma göre ayette inkârcıların ahirette bütün dert ve sıkıntıları unutturacak ve yüksek seviyede bir mutluluk verecek olan “rablerini görme” nimetinden mahrum bırakılacakları ifade edilmiş olmaktadır. Ayrıca Kıyame suresinde “Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır”⁷⁵⁰

⁷⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 116.

⁷⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 515-516; Maduridî, *Te'vilât*, II, 403; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 267.

⁷⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 116-117.

⁷⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 516; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 117.

⁷⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 117.

⁷⁴⁷ Al-i İmran, 3/86-88.

⁷⁴⁸ Mutaffifîn, 83/10-14.

⁷⁴⁹ Mutaffifîn, 83/15-16.

⁷⁵⁰ Kıyame, 75/22-23.

diye buyrulmuştur. Dolayısıyla Allah Teâlâ, müminlerin kendisine bakacaklarını haber vermekte ve kâfirlerin O’nu görmekten yana perdelenmiş olacaklarını bildirmektedir.⁷⁵¹

Bu ayetlerin dışında, ahiretteki psikolojik nitelikli azabın özellikleri, Kur’an’da, başka kelimeler ve ifadeler vasıtasıyla da anlatılmıştır. Söz konu kelimeler, azabın anlam alanına dâhil olan ve onun farklı boyutlarını izah etmek için kullanılan kelimelerdir. Bunlar, “Manevî/Rûhî (Psikolojik) Azapla İlgili Kelimeler” başlığı altında detaylı bir şekilde tahlil edildiği için burada kısaca değinilecektir.

Ruhî azap kategorisinde değerlendirebileceğimiz hususlardan biri “azâb-ı muhîn” (zillete düşüren, alçaltan, aşağılayan ve rezil eden azap) tamlamasıyla ifade edilen azap türüdür.⁷⁵² “Azâb-ı muhîn”in geçtiği ayetlerde, genel itibariyle Allah’ın indirdiklerini inkâr eden ve Elçisi (sav)’e isyan eden, iman yerine inkârı tercih eden, Allah’ın dinini isyankârlıkla, alay ederek ve değiştirerek küçük düşürmeye çalışanların zilleti ve küçük düşürülmeleri kastedilir.⁷⁵³

Ahiretteki ruhi azaplardan biri de hizy sözcüğüyle anlatılmıştır. Hizy, kişinin zelil ve hakir kılınması, utanacak hale sokulması ve Allah’ın o kişiyi rahmetinden uzaklaştırması anlamına gelir.⁷⁵⁴ Birçok ayette hizy ahiret azabının mukabili olarak kullanılmasına rağmen,⁷⁵⁵ dünyadaki “azâbu’l-hizy” ile “azabu’l-ahireti”nin karşılaştırıldığı bir ayette ahiret azabının daha aşağılayıcı (ahzâ) olduğu vurgulanır.⁷⁵⁶ Başka bir ayette, Allah ve Resulü (sav)’e karşı çıkanın içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşinin büyük bir zillet/rezillik (el-hızıyü’l-azîm) olduğu ifade edilir.⁷⁵⁷

“Allah’ın, bir kimseyi, işlediği kötülüğün büyüklüğü sebebiyle rahmetinden uzaklaştırması” şeklinde tanımlanan “lanet” de cehennemdeki azap türlerinden biridir. Bu uzaklaştırmanın sonucu, cehennem ehlinin âhirette cennetten mahrum kalmaları ve

⁷⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 96-97; Kutubî, *el-Câmi’*, XXII, 146-147; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 577.

⁷⁵² Al-i İmran, 3/177-178; Nisa, 4/102; Nisa, 4/14; Mücadele, 58/5; Nisa, 4/37; Ahzab, 33/57; Casiye, 45/9; Lokman, 31/6; Nisa, 4/150-151; Mücadele, 58/16.

⁷⁵³ Abdülkadir, “Eserü’s-Siyâki”, s. 7.

⁷⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 186.

⁷⁵⁵ Bakara, 2/85 ve 114; Maide, 5/33; Fussilet, 41/16; Zümer, 39/26.

⁷⁵⁶ Fussilet, 41/16.

⁷⁵⁷ Tevbe, 9/63. Ayrıca bk. Nahl, 16/27.

cehennem azabına çarptırılmalarıdır.⁷⁵⁸ Allah'ın lanet ettiği kişiler, Allah'ın rahmetinden mahrum ettiği ve uzaklaştırdığı kişilerdir.⁷⁵⁹

“İstedğini elde edememe”⁷⁶⁰ ve “mahrumiyet”⁷⁶¹ anlamını ifade eden “hâbe” fiilin içinde bulunduğu ayetlerde de ruhî azabı görmek mümkündür.⁷⁶² Örnek vermek gerekirse Taha suresinde, Kıyamet günü herkesin ezeli-ebedi hayat sahibi olan ve varlığı hiçbir şeye bağlı bulunmayan Allah'a boyun büküp teslim alacağına, zulüm yüklenerek gelenlerin ise gerçekten perişan olacaklarına ve mahrumiyet yaşayacaklarına vurgu yapılır.⁷⁶³ Yine “hâbe” fiiliyle benzer anlama sahip olan “hüsran” sözcüğü de aynı kategoride değerlendirilebilir. “Dünya ve âhîret saadetinden mahrum kalıp ziyana uğramak”⁷⁶⁴ manasına gelen hüsran kavramı Kur'an'da 65 yerde kullanılmıştır.⁷⁶⁵

Hüsran kavramının geçtiği Neml süresinde şöyle buyrulur: “*Şüphesiz biz, ahirete inanmayanların işlerini kendilerine süslü gösterdik; o yüzden bocalar dururlar. İşte bunlar, azabı en ağır olanlardır; Ahirette en çok kayba uğrayacaklar da bunlardır.*”⁷⁶⁶

Sözlükte “yardımını kesmek ve kendi haline terk etmek”⁷⁶⁷ anlamına gelen “hızlan” kavramıyla anlatılan azap türü de manevi (psikolojik) azap olarak kabul edilebilir.⁷⁶⁸ İsrâ suresinde, Hz. Peygamber (sav)'in şahsında, insanların Allah ile birlikte başka bir ilâh edinmemeleri istenmekte, aksi takdirde kınanmış, kendi başlarına terkedilmiş ve yalnızlığa itilmiş olacaklarına vurgu yapılmaktadır.⁷⁶⁹ Yani böyle bir günah yüküyle ahirete giden kişi Allah tarafından kınanmış, O'nun rızasından ve buna bağlı olarak ahiretteki lütuflarından mahrum kaldığı gibi gazabına ve azabına da müstahak olmuştur.⁷⁷⁰ Hızlan ile anlam yakınlığı olan “nisyan” kelimesi de psikolojik bir azap türüdür. Kur'an'da nisan (unutma) davranışını sergileyen kimselerin Allah'ı ve âhîret

⁷⁵⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, II, 68; Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 44; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, I, 245. Ayrıca lanet kavramıyla ilgili geniş bilgi için bk. Yaşaroğlu, “Lanet” md., XXVII, 101-102.

⁷⁵⁹ Bakara 2/88; Mâide 5/78; Ahzâb 33/57.

⁷⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 472; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 305.

⁷⁶¹ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s.336-337.

⁷⁶² İbrahim, 14/15; Taha, 20/61 ve 111; Şems, 91/10.

⁷⁶³ Taha, 20/111.

⁷⁶⁴ Sinanoğlu, “Hüsran” md. XIX, 35.

⁷⁶⁵ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Hsr” md.

⁷⁶⁶ Naml, 27/4-5.

⁷⁶⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 309.

⁷⁶⁸ Al-i İmran, 3/160; İsrâ, 17/22; Furkan, 25/29.

⁷⁶⁹ İsrâ, 17/22.

⁷⁷⁰ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III, 477.

gününü unuttukları için Allah tarafından da unutulacakları haber verilmektedir.⁷⁷¹ Örnek vermek gerekirse Araf suresinde “*Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı. İşte onlar bu günlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkar edip durdularsa biz de onları bugün öyle unutturuz.*”⁷⁷² şeklinde buyrulur. Râzî, Allah Teâlâ’nın, “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır...”⁷⁷³ ayetinde olduğu gibi bu ayette de onların (kafirlerin) unutmalarının cezasını/karşılığını “unutmak” diye isimlendirildiğine dikkat çeker. Burada zikredilen “unutmaktan” maksat, Allah Teâlâ’nın, onların dualarına icabet etmemesi ve onlara merhamet etmemesidir.⁷⁷⁴

Sözlükte “kızmak ve öfkelenmek”⁷⁷⁵ anlamındaki suht (sht) sözcüğü Allah’a nispet edildiğinde azap etme (ukube)⁷⁷⁶ anlamını ifade eder. Manevi azap kategorisinde sayabileceğimiz bu kavram, Kur’an’da rıza kelimesinin karşıtı olarak kullanılmış⁷⁷⁷ ve Allah’ı öfkeliendiren şeylerin peşine düşen ve O’nun hoşnut olacağı şeylerden nefret edenlerin emeklerinin boşa gideceğinden bahsedilmiştir.⁷⁷⁸ Yine “suht”la anlam benzerliği olan “gadab” kavramıyla anlatılan azap türü de psikolojiktir. Gadab, “kızgınlığın şiddetlenmesi” halidir.⁷⁷⁹ Allah’a izâfe edildiği ayetlerde gazap “lanet etmek, rahmetinden uzaklaştırmak, azap etmek, yoksulluğa, zillete ve helake mâruz bırakmak” gibi anlamlara gelir.⁷⁸⁰

“Köpeği hor/hakir görerek kovma/azarlama”⁷⁸¹ anlamına gelen “hse” kökü dört ayette geçer. Ahirette inkârcıların yargılanmasından bahseden bir pasajda yer alan Müminun, 23/108. ayette şöyle buyrulur: قَالَ احْسُوا فِيهَا وَلَا تُكْفُرُوا “*Allah buyurur ki: “Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!”* Köpeğin aşağılanarak kovulması gibi burada da cehennem ehlinin aşağılanarak huzurdan kovulmaları söz konusudur.

⁷⁷¹ Arâf, 7/51; Tevbe, 9/67; Secde, 32/14; Câsiye, 45/34.

⁷⁷² Araf, 7/51.

⁷⁷³ Şura, 26/40.

⁷⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV, 99.

⁷⁷⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, s.525; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, VII, 312.

⁷⁷⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.300.

⁷⁷⁷ Al-i İmran, 3/162; Tevbe, 9/58; Muhammed, 47/28.

⁷⁷⁸ Muhammed, 47/28.

⁷⁷⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 849.

⁷⁸⁰ Üzüm, İlyas, “Gazap” md., *DİA*, İstanbul 1996, XII, 434.

⁷⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 66; İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 316; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 196.

Bütün bunlara ilaveten Kur'an'ın değişik yerlerinde manevi (psikolojik) azapla ilgili tasvirlerle yer verilir. Dininden dönüp kâfir olarak ölenlerin dünyada ve ahirette amellerinin boşa gitmesi (habitat),⁷⁸² Allah'a ortak yapılan putların kendisine bağlananları terk etmesi (dalle),⁷⁸³ inkârcılıkta yarışanların ahirette nasiplerinin olmaması,⁷⁸⁴ geçici dünyayı tercih eden, Allah'tan başka tanrılar edinenlerin kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme sokulmaları,⁷⁸⁵ zalimlerin (müşriklerin) dostsuz ve yardımsız kalmaları,⁷⁸⁶ Allah'ın ayetlerini asılsız sayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere göğün kapılarının açılmaması,⁷⁸⁷ kâfirlerin konuşamayacak ve özür beyan edemeyecek olmaları,⁷⁸⁸ Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenlerin Allah'ın rahmetinden ve ahiretten ümit kesmeleri (ye's),⁷⁸⁹ inandıktan sonra inkârcılığı tercih edenleri Allah'ın affetmemesi ve onları doğruya iletmemesi,⁷⁹⁰ münafıkların ahirette (müminlerin yanında aradıkları) ışıktan mahrum bırakılmaları,⁷⁹¹ bu dünyada Allah'ın ayet ve mucizelerine karşı kör ve nankör olanların, haşredilirken görmekten, konuşmaktan ve duymaktan mahrum bırakılmaları⁷⁹² gibi cezalar, ruhî azap kapsamında değerlendirilebilecek diğer hususlardır.

Ayrıca suçluların (mücrim), hesap günü başları eğik olduğu halde Allah'ın huzurunda durmaları,⁷⁹³ inandıktan sonra kâfir olanların, inkârcılıkta ısrar eden, günaha batan (fecere) ve kötülük (seyyiât) yapanların (Allah'a ortak koşanların) yüzlerinin kara olması,⁷⁹⁴ suçluların (mücrim) amel defterlerin büyük küçük her şeyi kaydetmiş olması,⁷⁹⁵ organlarının aleyhlerine şahitlik etmesi,⁷⁹⁶ infakında cimrilik gösterdikleri malların boyunlarına dolanacak olması,⁷⁹⁷ hor ve hakir görülmeleri ve küçük

⁷⁸² Bakara, 2/217. Ayrıca bk. Bakara, 2/264 ve 266.

⁷⁸³ En'âm, 6/94; Hûd, 11/21.

⁷⁸⁴ Âl-i İmran, 3/176.

⁷⁸⁵ İsrâ, 17/18, 22 ve 39.

⁷⁸⁶ Şûrâ, 42/8.

⁷⁸⁷ Araf, 7/40.

⁷⁸⁸ Mürselât, 77/35-36.

⁷⁸⁹ Ankebut, 29/23; Mumtehine, 60/13.

⁷⁹⁰ Nisa, 4/137; Muhammed, 47/34.

⁷⁹¹ Hadid, 57/13.

⁷⁹² İsrâ: 17/72; Taha, 20/124.

⁷⁹³ Secde, 32/12.

⁷⁹⁴ Âl-i İmran, 3/106. Ayrıca bk. Yunus, 10/27; Abese, 80/40-41.

⁷⁹⁵ Kehf, 18/49.

⁷⁹⁶ Nur, 24/24.

⁷⁹⁷ Âl-i İmran, 3/180.

düşürülmeleri (siğâr)⁷⁹⁸ ve dünyadayken haktan sapmış olan zalimlerin (müşriklerin) üzüntüler içinde parmaklarını ısırarak olmaları⁷⁹⁹ gibi psikolojik nitelikli cezalar da bu başlık altında zikredilebilir.

3.4. Azabın Kur'an'daki Diğer Anlamları

Bu bölümde, azabın (dünyevî azap, kabir azabı ve uhrevî azap şeklindeki) aşamaları dışında kalan ve azap kavramının (azap etme eyleminin) failine (özne) ve bulunduğu bağlama göre yüklendiği izafi anlamların neler olduğuna değinilecektir.

3.4.1. İşkence-Sistemik işkence

Azap kelimesi, Firavun ve İsrailoğulları'nın münasebetlerinin anlatıldığı bazı ayetlerde, Firavun ve adamlarının bir fiili/eylemi olarak gelmiştir. Azap kavramının firavun ve hanedanına izafe edildiği bu ayetlerde dini bir anlam söz konusu değildir. Bilakis söz konusu ayetlerdeki azap, otoriteyi elinde tutan Firavun ve hanedanının İsrailoğulları'na uyguladığı sistemik işkencenin adıdır. Diğer bir ifadeyle azap, Allah'a değil de insanlara nispet edildiği bazı ayetlerde, otorite tarafından uygulanan sistemli bir ceza ve işkence uygulaması anlamında kullanılmıştır.⁸⁰⁰ Azabın kökünün “sûu'l-azâb” şeklinde kullanıldığı Bakara, 2/49. ayette, Firavun ve melesinin İsrailoğulları'na reva gördüğü sistemik işkenceye yer verilir:

وَأَذِّنْ لَكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُم سَوَاءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ “Hatırlayın ki sizi Firavun'un adamlarından kurtardık. Onlar size işkencenin en kötüsünü (sûu'l-azâb) revâ görüyorlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bu size reva görülenlerde rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”

Bu olay, benzer bir içerikle Araf, 7/141. ayet ile İbrahim, 14/6. ayette de anlatılmıştır. Kasas suresinde ise Firavun'un, İsrail asıllı olanlara, insanlık onuruna yakışmayacak şekilde muamele etmesi, “azb” kökü kullanılmadan ifade edilmiştir:

“Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı.”⁸⁰¹

⁷⁹⁸ En'am, 6/124.

⁷⁹⁹ Furkan, 25/27-29.

⁸⁰⁰ Bağçivan, Mehmet, *Mekkî Surelerde Sosyal Baskı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova 2014, s. 30.

⁸⁰¹ Kasas, 28/4.

Firavun ve melesinin İsrailoğulları'na uyguladıkları sistematik işkence diye tanımlayabileceğimiz kötü muamele (sûu'l-azâb),⁸⁰² başka ayetlerde tef'îl babından “la tuazzib'hum” (onlara azap/işkence etme)⁸⁰³ şeklinde ve “azâb-ı muhîn”⁸⁰⁴ tamlamasıyla ifade edilmiştir. Daha önce de işaret edildiği gibi “sûu'l-azâb” tamlaması, Kur'an'da hem Allah'a hem de Firavun'a nispet edilmiştir ve hassaten Firavun'un bir fiili olarak kullanıldığı ayetlerde -azabın her türünün kötü olmasına rağmen- azabın en şiddetli, en iğrenç ve en korkunç yanını ifade eden bir anlam içeriğine sahip olmaktadır.⁸⁰⁵ “Azab-ı muhîn” ise sahibini (hak edeni) küçük düşüren/aşağılayan, rezil eden/alçaltan adeta müstahak olanları alçaklık ve zilletin örtmesi/kaplaması şeklinde olan bir azap türüdür.⁸⁰⁶ Bu iki ifadeden hareketle öncelikle Firavun ve adamlarının uyguladığı azabın, gerçekten çok şiddetli, İsrailoğulları'nı aşağılayan, bedenlerini acıttığı gibi ruhlarını da acıtan, utanç verici bir işkence olduğu anlaşılır. Firavun ve yönetimi, İsrailoğulları'nı çok çeşitli sıkıntılara maruz bırakmakla birlikte ayetlerde özellikle erkek çocukların öldürülüp kız çocukların sağ bırakılması şeklindeki zulümleri zikredilmiştir. Duhan, 44/30. ayette geçen “azâb-ı muhîn” sıfat tamlamasının tefsiri bağlamında, İsrailoğulları'nın (erkek çocuklarının öldürülmesi, kadınların hizmetçi olarak Firavun'un ağır işlerinde çalıştırılmaları, yorgun ve bitkin düşürülmeleri, köleleştirilmeleri vb.) çok çeşitli azap türlerine maruz kaldıklarına işaret edilir.⁸⁰⁷

“Sûu'l-azap” tamlamasının insanlara nispet edildiği dört ayette “same-yesûmu” fiili kullanılmıştır.⁸⁰⁸ Bu fiille Firavun ve adamlarının, İsrailoğulları'na her türlü azabı tattırdıkları, kurtulmalarına imkân vermeyecek şekilde bunu sürdürdükleri anlatılır. Bazı âlimler bu anlamın yanı sıra, bu fiilin “Bir kimsenin bir başkasına zillet yüklemesi” ve “sürdürmek” anlamlarını da içerdiğini ifade etmişlerdir. Buna göre Firavun ve ailesi,

⁸⁰² Bakara, 2/49; Araf, 7/141; İbrahim, 14/6.

⁸⁰³ Taha, 20/47.

⁸⁰⁴ Duhan, 44/30.

⁸⁰⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 141. Ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 87-88.

⁸⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 254.

⁸⁰⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, IX, 205-206; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 347. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 45; Beyzâvi, *Envâru't-Tenzîl*, V, 102.

⁸⁰⁸ Bakara, 2/49; Araf, 7/141; İbrahim, 14/6; Araf, 7/167.

İsrailoğulları'nı her türlü zillete mecbur ve mahkûm etmiş ve onlara reva gördükleri işkenceyi aralıksız bir şekilde devam ettirmişlerdir.⁸⁰⁹

Azabın işkence/eziyet anlamında kullanıldığı ayetlerde biri de Hz. Musa kıssasının geniş bir şekilde işlendiği Taha suresindedir. Hz. Musa ve Hz. Harun'un, Firavun'u İslam'a davet etmekle gönderildiğine değinilen bu ayette geçen azap kelimesi, işkence anlamında kullanılmıştır: "فَأْتِيَاهُ فُقُولًا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ" *Ona gidip deyin ki: Biz senin rabbinin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme...*"⁸¹⁰ Hz. Musa ve kardeşinin Firavundan vazgeçmesini istedikleri azâp/ta'zîb, Firavun'un, İsrailoğulları'nı ağır ve meşakkatli işlerde çalışmaya zorlaması anlamına gelir. Çünkü Firavun, bir yere yerleştirme karşılığında onları köle edindiği düşüncesine sahipti.⁸¹¹ Kurtubî, İsrailoğulları'nın, Firavun'un eli altında oldukça çetin bir azap içerisinde bulduklarını, oğullarının öldürülüp kızlarının diri bırakıldığını; çamur, kerpiç ve şehir inşaatında, altından kalkamayacakları işlerle sorumlu tutulduklarını ifade eder.⁸¹²

Azabın eziyet/işkence anlamında kullanıldığı yerlerden biri olan Taha, 20/71. ayette, Firavun'un, secdeye kapanıp Müslüman olduğunu belirten sihirbazlara uygulamayı düşündüğü işkence, azap kelimesiyle ifade edilmiştir:

"...Ama ahdim olsun ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız!"⁸¹³

Bu ayette, Firavun'un inkârcılıkta ve azgınlıkta ne kadar ileri gittiği ifade edilir. Gözleri kamaştırıcı mucizeleri görmüş, gücüne güç katan sihirbazların iman ettiklerini tanık olmuş ama yine de hakka boyun eğmemiştir. Aksine tehditler savurarak şiddete başvurmuştur. Sihirbazları imandan geri döndürmek ve diğer insanları da bu yolda onlara uymaktan alıkoymak için⁸¹⁴ "ellerin ve ayakların çaprazlama kesilmesi ve hurma

⁸⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 2/84. Elmalılı, "es-sevmu" (السوم) sözcüğünün, zulüm yüklemek, derde sokmak, salmak ve dağılamak anlamlarına geldiğini belirttikten sonra buradaki mananın bir suikast manası olabileceğini söyler. (Yazır, *Hak Dini*, I, 346)

⁸¹⁰ Taha, 20/47.

⁸¹¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XVI, 229.

⁸¹² Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV, 69.

⁸¹³ Taha, 20/71. Ayrıca bk. Araf, 7/117-126.

⁸¹⁴ Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXII, 87.

dallarına asılmaları” ile tehdit etmiştir. Bu işkenceler ayetin sonunda “şiddetli, zorlu ve kalıcı bir azap” olarak ifade edilmiştir. Çaprazlama kesme, sağ eli ile sol ayağın ve sol el ile sağ ayağın kesilmesi şeklinde olmaktadır. Tarihte bu cezayı ilk uygulayanın Firavun olduğu söylenir.⁸¹⁵

Azabın eziyet ve işkence anlamında kullanıldığı yerlerden biri de Ashâbü'l-Karye kıssasının⁸¹⁶ yer aldığı Yasin suresindedir. Sayha ile azaba uğratılan⁸¹⁷ Ashabü'l-Karye'nin kimler olduğu, hangi şehirde oturdukları, kendilerine gönderilen elçilerin ve iman eden şahsın kimliklerine dair Kur'an'da hiçbir bilgi yoktur. Tefsirlerde kaydedildiğine göre bu karye Antakya, oraya giden elçiler Hz. İsa'nın havâriyeleridir; dolayısıyla karye halkı da Romalılar'dır.⁸¹⁸ İşte Yasin suresinde ifade edildiği üzere kendilerine Peygamber olarak gönderilen Allah'ın elçilerini uğursuzluk getirmekle suçlayan Ashâbü'l-Karye, aynı zamanda eğer davalarından vazgeçmezlerse taşlamak ve işkence etmekle tehdit ederler: *قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ* “Dediler ki: “Şüphesiz biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer vazgeçmezseniz sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur.”⁸¹⁹ Azap sözcüğü, ayette Ashâb-ı Karye'nin bir fiili olarak kullanılır. Dolayısıyla ilâhi azap anlamında değil, gücü elinde bulunduranların zayıf gördüklerine uyguladıkları bir tür işkence anlamındadır. Râzî, ayetteki “sizi mutlaka taşlarız” ifadesinin iki şekilde anlaşılabileceğini belirtir. Birincisi bu ifadeyle “sizi sözle (sövüp saymak suretiyle) taşlarız”⁸²⁰ kastedilmiştir. Buna göre, “size dokunur” ifadesi, cezalandırmada bir artırmaya işaret eder. Böylece iş sövmekle kalmaz, dövmeye ve işkenceye kadar gider. İkinci yoruma göre bu ifadeyle “bizzat taş yağmuruna tutma” manası kastedilmiştir. Bu durumda ayetteki “size dokunur” ifadesi, taşlamayı açıklar. Yani taşlama, bir iki taş atmakla kalmaz, sizler ölünceye kadar taşlamayı devam ettiririz. Ölüm ise elem verici bir azaptır, şeklinde olmaktadır.⁸²¹ Mâverdî ise recm (taşlama) ifadesinin “(bizzat)

⁸¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 115.

⁸¹⁶ Yasin, 36/13-29.

⁸¹⁷ Yasin, 36/29.

⁸¹⁸ Yazır, *Hak Dini*, VI, 4015

⁸¹⁹ Yasin, 36/18.

⁸²⁰ Yasin, 36/18. ayetteki recm (taşlama) olayı, bazı meallerde mecazi mana düşünülerek “hakarete bulunma” şeklinde tercüme edilmiştir: “Halk da şöyle karşılık verdi: “Bize Uğursuzluk getirdiniz. Eğer bu elçilik iddianızdan vazgeçmezseniz, bilin ki size çok ağır hakaretlerde bulunacak ve fena şekilde canınızı yakacağız.” (Öztürk, *Meal*, s. 494)

⁸²¹ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, XXVI, 53. Benzer bir açıklama için bk. (Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXII, 223.)

taşlama”, “öldürme” ve “sövme ve eziyet etme” biçiminde üç türlü yorumlandığını belirtir.⁸²²

Vezirin karısının Hz. Yusuf'a attığı iftira ve tehditlerden bahseden Yusuf, 12/25. ayette geçen azap sözcüğü de işkence/eziyet anlamında kullanılmıştır: “İkisi de kapıya koştular. Kadın Yûsuf'un gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar. Kadın dedi ki: “Senin ailene kötülük yapmak isteyen cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır. (عَذَابٌ أَلِيمٌ)” Ayette geçen “azâb-ı elim” tamlaması, vurmak (kırbaçla vurmak gibi) ve vurmanın dışında başka cezalar vermek şeklinde yorumlanır.⁸²³ Azap sözcüğünün işkence/eziyet anlamında kullanıldığı diğer ayetlerde olduğu gibi burada da azap, gücü elinde bulunduran egemenlerin bir eylemi olarak kullanılmıştır. Bu sebeple ayette geçen “azâb-ı elim” ile sıradan bir cezalandırma değil, sistemli bir ceza/işkencenin kastedilmiş olması muhtemeldir.

Hz. Süleyman'ın vefatının konu edildiği Sebe suresinde, cinlerin, Hz. Süleyman'ın isteği üzerine yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal etmeleri,⁸²⁴ “el-azâbu'l-muhîn” (zelil ve perişan eden azap) olarak tanımlanmıştır.⁸²⁵ Bölüm 1'de ifade edildiği gibi ayetteki “azâb-ı muhîn” ifadesi meşakkatli işler⁸²⁶ ve yorgun düşüren ve acı veren(iş)⁸²⁷ olarak açıklanmıştır. Ayrıca “o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı.” ifadesi, mümin olan cinlerin zorla boyun eğdirilen ve aşağılananlardan olmadığına delalet eder. Çünkü mümin, peygamberinin zamanında, zelil ve perişan eden azap içinde olmaz.⁸²⁸ Dikkat edilirse ayette söz konusu edilen cinler, kendi arzularıyla değil, Hz. Süleyman gibi güçlü bir otorite tarafından zorla çalıştırılan (musahhar) bir konumdadırlar.⁸²⁹

Neticede bu ayetlerden hareketle azabın, gücü elinde tutan otoritenin fiili olarak kullanıldığında “sistemli işkence” anlamını ifade ettiği söylenebilir. Çünkü devletleşmemiş iptidai toplumların baskı-şiddet uygulamaları için Kur'an'da azap kelimesi kullanılmazken; bu başlık altında zikredilen ayetlerde görüldüğü gibi siyasi

⁸²² Mâverdi, *en-Nuket*, V, 12.

⁸²³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, III, 26.

⁸²⁴ Sebe, 34/13.

⁸²⁵ Sebe, 34/14.

⁸²⁶ Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXV, 251.

⁸²⁷ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXII, 165.

⁸²⁸ Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXV, 251.

⁸²⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 442.

hâkimiyeti ve örgütlü yapısı olan devletlerde baskı-şiddet uygulamaları azap kavramı ile ifade edilmiştir. Bu durumu destekleyen diğer bir husus da Kur'an'da zina suçuna karşılık siyasi otorite tarafından uygulanan had cezasının yine azap kavramıyla ifade edilmiş olmasıdır.⁸³⁰

3.4.2. Azabın “Katl” (öldürme) Anlamı

Azap kelimesinin Kur'an metninde yüklendiği anlamlardan biri de “katl” (öldürme)dir. Zülkarneyn kıssasının işlendiği Kehf, 18/86-87. ayetlerde üç defa tekrar eden azap kelimesinden ikisine “öldürmek” anlamı verilmiştir. “*Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, “Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracağız (أَمْ أَنْ تُعَذِّبَ) veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin” dedik.*”⁸³¹ ayetindeki azap kavramı (en-tuazzibehum) ile Zülkarneyn'nin bir fiili olarak kullanılan 87. ayetteki azap kavramı (nuazzibuhû), dünyevi bir cezalandırma şeklidir ve genelde “öldürmek” olarak anlaşılmıştır.⁸³² Buna göre 86. ayetin son kısmının anlamı, “Allah'ın birliğini ikrar etmeye yanaşmazlarsa ve Rablerinin itaat çağrısına boyun eğmezlerse ya onları öldürürsün (en-tuazzibehum) ya da onları esir alıp hidayeti öğretir ve doğru yolu gösterirsin”⁸³³ şeklindedir. Bunun üzerine Zülkarneyn'in cevabı şu şekilde olmuştur: قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ ۖ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكَرًا “O, şöyle dedi: “Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, rabbine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak.”⁸³⁴ Ayetteki “nuazzibuhû” fiilinin faili/öznesi Zülkarneyn ve beraberinde olanlardır. Beyzâvî'nin açıklamasıyla ayetin anlamı, “kendisini davet ettiğim kişiye gelince, inkârcılıkta ısrar ederek kendine zulmeder veya şirk olan zulüm üzere devam ederse, ben ve benimler birlikte olanlar o kişiyi bu dünyada öldürmek suretiyle cezalandırırız. Daha sonra Allah onu Ahirette benzersiz bir azap (münker azap)la cezalandıracağız” şeklinde olmaktadır.⁸³⁵

⁸³⁰ Bağçivan, *Mekki Surelerde Sosyal Baskı*, s. 30-31.

⁸³¹ Kehf, 18/86.

⁸³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 379; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 186.

⁸³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 379.

⁸³⁴ Kehf, 18/87.

⁸³⁵ Beyzavî, *Envâru't-Tenzil*, III, 292. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 379; Kurtubî, *el-Câmi'* XIII, 373.

göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır.”⁸⁴¹ Taberî bu ayette geçen azap kelimesine “had cezası” anlamı verir. Daha sonra azapla neyin kastedildiği hususunda ihtilaf olduğunu belirterek iki yorum aktarır. Birinci yoruma göre zina ile suçlanan kadın, eğer bekârsa azap sözcüğü ile “had cezası”, dul ise “recm cezası” kastedilmiştir. İkinci yoruma göre ise azap kelimesi ile “hapis cezası” kastedilmiştir.⁸⁴² Maverdî ise azabı had cezası olarak yorumlayanların İmam Malik ve Şafî olduğunu belirtir. Azap kelimesiyle “hapis cezası” kastedilmiştir, şeklindeki görüş ise İmam Azam Ebu Hanife’ye atfedilmiştir.⁸⁴³

Azabın “zina haddi” anlamında kullanıldığı yerlerden biri de Nisa suresidir. Cariyelerle evlenme hukukunu düzenleyen Nisa, 4/25. ayette, günaha düşmekten korkanların; iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle cariyeleri nikâhlayıp alabileceklerine, mehirlerini de âdete uygun olarak vermelerinin gerekliliğine işaret edilir. Akabinde evlendikten sonra cariyelerin bir fuhuş yapmaları durumunda, onlara, hür kadınların cezasının yarısının verilmesinin gerektiği vurgulanır. Ayette cariyelerin fuhuş yapmaları halinde kendilerine takdir edilen dünyevî ceza, azap kavramıyla ifade edilmiştir ve bundan kasıt da cariyelere, hür kadınlara uygulanan had cezasının yarısıdır, yani böyle bir suçu işleyenlere “elli sopa vurulur”. Bunların sürgün edilmeleri ve recmedilmeleri söz konusu değildir.⁸⁴⁴ Kurtubî, cariyelere, hür kadınlara uygulanan cezanın yarısının verilmesi hikmetini, cariyelerin hür kadınlardan daha zayıf oluşuna bağlar. Çünkü cariyeler, hür kadınların ulaştıkları gibi isteklerine (muratlarına) ulaşamazlar. Ceza da nimete göredir. Nitekim Ahzab suresinde, Hz. Peygamber (sav)’in hanımlarına hitaben şöyle buyrulur: “*Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir.*”⁸⁴⁵ Çünkü Peygamber hanımlarının nimeti daha fazla olduğundan onların cezaları daha şiddetli olarak belirlenmiştir. Cariyelerin sahip oldukları nimetler daha az olduğundan cezaları da daha azdır.⁸⁴⁶

⁸⁴¹ Nur, 24/8.

⁸⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 187.

⁸⁴³ Maverdî, *en-Nuket*, IV, 77. Ayrıca bk. Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 95.

⁸⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 613; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, 39; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 69-70. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun*, 449.

⁸⁴⁵ Ahzab, 33/30.

⁸⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 241.

Had cezasına çarptırılan kişi, bazı maddî-manevî haklarından olmakta, arzu-isteklerinden ve nimetlerden mahrum edilmektedir. Bu da azap kavramının kökünde bulunan “mahrum etme” anlamıyla uygunluk arz etmektedir. Bu nedenle Had cezası, müstahak olana uygulana bir tür dünyevî azap olmaktadır.

3.4.4. Azabın “Tatlı Su” Anlamında Kullanılması

Azap kavramının etimolojisi yapılırken işaret edildiği gibi “azb” kök fiili beşinci baptan “azube” şeklinde geldiğinde “iyi/hoş ve tatlı” anlamını ifade etmektedir. Azb kökünün bu baptan “azbun” ve “azûbetun” şeklinde iki mastarı vardır ve bunlardan sadece “azbun” mastarı Kur’an’da iki ayette kullanılmıştır.⁸⁴⁷ Allah Teâlâ’nın sınırsız güç ve kudretine, kâinata koyduğu kanunlara dikkat çeken bir ayet grubu içinde yer alan Furkan, 25/53’de geçen “azbun” sözcüğü “tatlı” anlamındadır: وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا “Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O’dur.” Tatlı su, susuzluğu giderip bertaraf ettiğinden kendisine “azbun” (عَذْبٌ) denmiştir. Tuzlu su ise böyle değildir, o susuzluğu artırır.⁸⁴⁸ Ayette “azbun” kelimesini niteleyen “furât”, “tatlılığı şiddetli/fazla olan” anlamına gelir⁸⁴⁹ ve bu sözcükle, suyun tadın kendisi olacak kadar, yani oldukça fazla tatlı olduğu anlatılır. “Ucâc” ise bunun tam tersidir. Ancak Allah Teâlâ, güç ve kudretiyle bu ikisini birbirine karışmasını engellemiştir. Tatlı ve tuzlu suların arasında karışmalarına engel bir perde koyması, onun sınırsız kudretini gösteren delillerdendir.⁸⁵⁰ Yüce Allah’ın yasaları uyarınca tatlı sular, ırmaklar denizlere akmakta; bununla birlikte, günümüzde deniz araştırmalarının açıkça kanıtladığı üzere⁸⁵¹ bazı denizlerde tatlı su ile tuzlu suyun karışmadığı görülmekte, ayetteki ifadeyle âdeta bu iki su kütesinin arasında “bir engel, aşılmaz bir perde” bulunduğu bildirilmektedir.⁸⁵²

⁸⁴⁷ Furkan, 25/53; Fâtır, 35/12.

⁸⁴⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 62; Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, II, 60; Beyzâvî, *Envaru’t-Tenzil*, I, 43.

⁸⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 472 ve XIX, 345.

⁸⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIV, 100.

⁸⁵¹ Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur’an*, (trc. Mehmet Ali Sönmez), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 280-281

⁸⁵² Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, IV, 131. Mevdûdî, bir Türk amirali olan Seydi Ali Reis’in (ö. 970/1562), “Mir’atü’l-Memalik” adlı eserinde, İran Körfezi’nde, denizin acı sularının altında tatlı su kaynaklarının bulunduğunu ve donanması için bunlardan faydalandığını yazdığına, dikkat çeker. (Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, III, 595)

Yüce Allah'ın yaratışındaki sanatın inceliklerine dikkat çeken Fatır, 35/12. ayette yer alan “azbun” kelimesi de tatlı anlamında kullanılmıştır: “*Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatludur (عَذْبٌ فُرَاتٌ), susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır (مِلْحٌ أُجَاجٌ). İkisinden de taze et yersiniz ve takınacağımız süs eşyaları çıkarırsınız...*” Râzî, müfessirlerin bu ayetle ya küfür-iman yahut da kâfir-mümin hakkında bir teşbihin (benzetmenin) kastedilmiş olabileceğine dikkat çektiklerini, ifade eder. Ancak ona göre zahir olan, bu ayetle Allah Teâlâ'nın kudreti hususunda bir başka kanıt getirilmesinin murat edilmesidir.⁸⁵³

3.4.5. Hz. Süleyman'ın Hüdhd'ü'e Uygulayacağı Azap

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssası geniş bir şekilde anlatılan hükümdar-peygamber olan Hz. Süleyman, Hz. Davud'un oğlu ve varisidir. Keskin zekâsı, engin bilgisi ve hikmetiyle karmaşık meseleleri kolayca çözüme kavuşturma yeteneğine sahiptir.⁸⁵⁴ Allah Teâlâ, diğer peygamberler gibi Hz. Süleyman'a da vahyetmiş ve onu da diğerleri gibi doğru yola iletmiştir.⁸⁵⁵ Allah Hz. Süleyman'a “kolayca giden rüzgâr”, “bina ustası ve dalgıçlık yapan şeytanlar”, “bukağılara bağlı diğer yaratıklar” gibi birçok nimet vermiştir.⁸⁵⁶ Yüce Allah, Hz. Süleyman'ı peygamberlik, hükümdarlık, hikmet ve ilimle donatmış, saltanatı ve nübüvveti onun şahsında toplamış, onu mümin kullarının birçoğundan üstün kılmıştır.⁸⁵⁷

Ayrıca Hz. Süleyman'a kuşdili öğretilmiştir.⁸⁵⁸ Kuşlardan meydana gelen ordusunda Hüdhd'ü göremeyince soruşturmuş, mazeret beyan etmezse cezalandıracağını söylemiş, çok geçmeden Hüdhd ortaya çıkarak Sebe diyarından haber getirmiştir. Kıssanın bu sahnesi Neml suresinde şöyle anlatılır:

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدُودَ أَمْ كَانَ مِنَ الْعَائِبِينَ لِأَعَذَّبْتَهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لِيَأْتِنِي
بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ “Bir de kuşları teftiş etti de: “Hüdhd'ü neden göremiyorum, yoksa kayıplara mı karıştı?” dedi. “Kuvvetli ve geçerli bir mazeret ortaya koymadığı takdirde, onu şiddetli bir şekilde cezalandıracağım yahut boynunu keseceğim.”⁸⁵⁹

⁸⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 10-11

⁸⁵⁴ Enbiyâ, 21/ 78-79; Neml, 27/15, 16, 19, 20, 27, 34 ve 40; Sâd, 38/30.

⁸⁵⁵ Nisâ, 4/163; En'âm, 6/84.

⁸⁵⁶ Sâd, 38/35-39.

⁸⁵⁷ Bakara, 2/251; Enbiyâ, 21/79; Neml, 27/15; Sâd, 38/ 35-38. Geniş bilgi için bk. Harman, Ömer Faruk, “Süleyman” md., *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 59.

⁸⁵⁸ Neml, 27/16.

⁸⁵⁹ Neml, 27/20-21.

anlaşılmaktadır. Tefsirlerde, bu ayette azapla birlikte kullanılan “nusub” sözcüğüne genelde yorgunluk ve meşakkat, azap kelimesine elem/acı anlamı verilmiştir. Ayrıca bu iki sözcükle de Hz. Eyüp’ün kronik hastalığının çeşitlerine katlanmasının kastedildiği ifade edilmiştir.⁸⁶³

Bikâî (ö. 885/1480), azabın kök anlamını dikkate alarak “azâp” kelimesini “lezzetli ve hoş giden her şeyden alıkoyan/engelleyen gerçekten şiddetli ve daimi bir sıkıntı/çile” biçiminde açıklamıştır.⁸⁶⁴ Buna ek olarak bu ayetin tefsiri bağlamında farklı açıklamalara da yer verilmiştir. Buna göre “nusub” ve “azap”tan kasıt, Şeytan’ın, hastalıkla ilgili olarak sıkıntının büyüklüğü konusunda, Allah’ın merhametinden ümit kesmeyi ve tahammülsüzlüğü teşvik ederek vesvese vermesidir.⁸⁶⁵

Mevdûdî, öncelikle şeytanın neler yapıp yapamayacağına, yani gücünün sınırlarına dikkat çeker. Bu çerçevede Kur’an’a göre Allah’ın şeytana sadece vesvese yoluyla tesir etme özelliği verdiğini; ona, Allah’ın kullarına hastalık ve maddi eziyetler vermek suretiyle onları Allah yolundan saptırma şeklinde bir yetki tanımadığı belirtir. Aynı zamanda Hz. Eyüp kıssasını içeren Enbiya suresinde, Hz. Eyüp’ün Allah’a yalvardığı yerde⁸⁶⁶ şeytanın adı bile geçmemektedir. Buradan hareketle “Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir” ifadesiyle Hz. Eyüp, Şeytan’ın sıkıntı ve acı verme gibi bir güce sahip olduğunu söylemek istememiştir. O, şiddetli bir hastalığa yakalanmış olması, mal ve servetini kaybetmesi ve tüm yakınlarının kendisinden yüz çevirmesinden ziyade, şeytanın kendisine vesvese yoluyla eziyet etmesinden yakınmıştır. “O, şeytan bana vesvese vererek, meyus (üzgün ve umutsuz) olmamı istiyor, beni nankör olmaya itiyor ve sabretmemem için elinden geleni yapıyor” demek istemiştir.⁸⁶⁷ İbn Âşûr da şeytanın, çektiği meşakkat ve acıyı kullanarak Hz. Eyüp’e vesvese verdiğini ifade etmektedir. Ona göre Şeytan, Hz.Eyüp’ün gözünde nusub (yorgunluk ve meşakkat) ve azabı (acı) büyüterek vesvese vermeye çalışmaktadır. Şeytanın hedefi Hz. Eyüp’ün Rabbi hakkında farklı düşüncelere kapılmasını sağlamaktır. Bu sebeple Hz. Eyüp’ün “Allah’ın kendisine kızdığı” düşüncesine kapılması veya onun “Allah’a sû-i zan” etmesini sağlamak için

⁸⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 93-94; Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzil*, V, 31.

⁸⁶⁴ Bikâî, Burhânüddîn Ebü’l-Hasen İbrâhîm b. Ömer, *Nazmü’l-Dürer Fî Tenâsübi’l-Âyâtî ve’s-Süver*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kahire ts., XVI, 389-390

⁸⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 93-94; Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzil*, V, 31.

⁸⁶⁶ Enbiya, 21/83-84.

⁸⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, V, 79.

Şeytan ona “bu azaba müstahak olmadığı” şeklinde vesvese vermiştir.⁸⁶⁸ Bu açıklamalara ilave olarak azabın kök anlamlarından biri olan “terk etme” anlamını dikkate alarak buradaki azabı, şeytanın Hz. Eyüp’e, “Allah tarafından terk edilmişlik, yalnız ve bir başına kalmışlık duygusu vererek onun psikolojini bozmaya yönelik telkinlerde bulunması/vesvese vermesi” şeklinde de yorumlamak mümkündür.

Ayrıca Hz. Eyüp kıssasının yer aldığı Enbiya suresinde geçen “messeniye’ d-durru” (başıma bu dert geldi)⁸⁶⁹ ifadesi dikkate alınarak “ennî messeniye’ş-şeytânu bi-nusbin ve azâbin” (Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir) cümlesindeki şeytan kelimesinin, Hz. Eyüp’ün çektiği derdi ve hastalığı ifade ettiğini savunanlar da vardır.⁸⁷⁰

⁸⁶⁸ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXIII, 269-270.

⁸⁶⁹ Enbiya, 21/83.

⁸⁷⁰ Öztürk, *Meal*, s. 511.

BÖLÜM 4: NEDENLERİ SONUÇLARI VE İLKELERİ

4.1. Azabın Nedenleri

Mükâfat (ödül), yapılan güzel bir amelin, ceza da yapılan kötü bir amelin, yani suçun karşılığıdır. Bu gerçek, insanlar arasında böyle olduğu gibi Allah Teâlâ katında da böyledir.¹ İnanç ve bu inançların yansıması olarak ortaya çıkan her türlü tutum ve davranışın bir sonucu vardır. Bu, hem (sadece Allah'a iman ve ona kulluk etme, salih amel gibi) olumlu hem de (küfür, şirk, nifak, zulüm, fesad gibi) olumsuz inanç ve eylemler için geçerlidir. Başka bir ifadeyle sevap, mükâfat, ecir, rahmet, mağfiret, cennet gibi kavramlarla ifade edebileceğimiz bir durum söz konusu ise mutlaka onların sebebi olan iman, itaat, takva, şükür, salih amel vs. geçmiştir. Bunun tam tersi olan ceza, gazap, helak, azap, cehennem gibi sözcüklerle ifade edilen sonuçların da inkâr, şirk, nifak, zulüm, bozgunculuk vs. nedenleri vardır. Kısaca nedensiz ve sonuçsuz hiçbir şeyin olmadığı açık bir şekilde görülmekte, insan özgür iradesiyle seçimini yapmakta ve sorumluluğu oranında yaptıklarının sonuçlarına katlanmaktadır.

Kur'an'da ödül-ceza olayı birlikte, yani çift yönlü olarak anlatılır. Kur'an'da bu şekilde ikili anlatımın örnekleri çoktur. Mümin-kâfir/müşrik/münafık, itaat-isyân, cennet-cehennem, dünya-ahiret, azap-rahmet/mağfiret/ecir bazen aynı ayette bazen de aynı bağlamda zikredilir. Anlamın akışına göre bazı surelerde önce müminlerden ardından kâfirlere,² bazı yerlerde ise surenin temasına ve muhatap kitlesine bağlı olarak önce kâfirlere, sonra müminlerden bahsedilir.³ Örneğin Nisa suresinde, önce Allah'a ve Resulü (sav)'e iman edenlerin cennetle ödüllendirileceğine işaret edilir: *“Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kazanç budur.”*⁴ Devam eden ayette ise Allah'a ve peygamberine isyân eden, Allah'ın sınırlarını aşanların akıbetlerinin, içinde devamlı kalacakları ateş ve alçaltıcı bir azap (azâb-ı muhîn) olduğu belirtilir.⁵ Yine Nisa suresinin başka bir pasajında, önce Allah'ın ayetlerini inkâr eden kâfirlere ve bu kâfirlerin davranışları neticesinde müstahak

¹ Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, s. 51.

² Bk. En'am, 6/48-49; Hicr, 15/49-50; İsrâ, 17/9-10; Hac, 22/23-25, 56-57; Rum, 30/15-16; Secde, 32/19-20; Zümer, 39/24-25;

³ Nisa, 4/151-152, 171-172; Lokman, 31/21-22; Fatır, 35/7; İnşikak, 84/21-25; Buruç, 85/10-11.

⁴ Nisa, 4/13.

⁵ Nisa, 4/14.

oldukları azaba işaret edilir, devamında müminlere ve onların imanlarına yaraşır şekilde ortaya koydukları davranışların Allah tarafından ödüllendirileceğine vurgu yapılır.⁶

Bu başlık altında, Kur'an'da azabın nedeni olarak geçen inançlar ve amelî davranışlar üzerinde durulacaktır. Aslında buraya kadar işlenen konularda, yeri geldikçe, azaba götüren iş ve eylemlere değinildi. Ancak önemine binaen bu konunun derli toplu ve sistemli bir şekilde yeniden ele alınması gerekmektedir. Aksi takdirde konunun bir ayağı tamamlanmamış olacaktır. Azabın nedenleri üzerinde durulurken özellikle ve mümkün olduğu ölçüde “azb” kökünün geçtiği ayet grupları içerisinde azabın nedeni olarak zikredilen hususlara işaret edilecektir. Çünkü azap, çatı kavram olma özelliğine sahiptir ve Kur'an'da oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle azap kavramı çerçevesinde işaret edilen sebeplerin tespit ve tahlil edilmesi, Kur'an'ın bu konudaki mesajını ve ne demek istediğini ortaya koyacaktır.

Azaba neden olan iş ve eylemleri temelde iki başlık hâlinde incelemek mümkündür. Birinci başlıkta, “küfür/inkârcılık”, “şirk”, “nifak” ve bunlarla aynı anlam alanını paylaşan kavramlarla ifade edilen hususlar yani “inançla ilgili nedenler” yer almaktadır. İkinci başlıkta ise “ameli nedenler” diye ifade edilen ve Kur'an'da azaba uğratmanın sebebi olarak geçen tutum ve davranışlar bulunmaktadır.

4.1.1. İnançla İlgili Nedenler

4.1.1.1. Küfür

Azaba neden olan eylemlerin en başında gelen “küfür” kavramı, isim ve fiil kalıplarıyla Kur'an'da çokça kullanılan temel kavramlarından biridir. Değişik türevleriyle birlikte, 464 ayette olmak üzere toplam 524 defa tekrar eden “kfr” kökünden bir mastar-isim olan küfür, aynı zamanda Kur'an'da birçok kavramla irtibatı olan odak bir kavramdır.⁷ Bu çerçevede şirk, nifak, fiske, fücur gibi kavramlarla yakın anlam ilişkisi olan küfür kavramı, şükür ve iman gibi kavramlarla da zıt-anlam ilişkisi içindedir.

⁶ Nisa, 4/56-57.

⁷ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Kfr” md.

“Kfr” kökünün Arap dilindeki temel anlamı “bir şeyi örtmek”tir.⁸ Büyük nehre, denize benzetilerek “kâfir” dendiği gibi tohumu toprakla örttüğü için çiftçiye “kâfir” denmiştir.⁹ Ayrıca insanları örttüğü için gece “kâfir” sözcüğü ile nitelenmiştir.¹⁰ “Kfr”nin başlangıçta temel anlamı “maddi şeyleri örtmek” iken daha sonra anlamında bir genişleme olmuş ve manevî şeyleri örtme anlamını da ifade eder olmuştur.¹¹ Bu çerçevede küfür, imanın karşıtı olan bir kelimedir. Çünkü “küfür” eylemi, Hakkı gizlemektedir. “Küfrân-ı nimet” ifadesi de böyle bir anlam içeriğine sahiptir. Bu davranışa sahip olan kişi; nimeti inkâr etmiş, gizlemiş ve bu nimete karşılık şükretme mecburiyeti hissetmemiştir.¹² Küfrü benimseyene “fitri yeteneğini köreltip örten” anlamında kâfir denilir. Küfür kavramı terim olarak genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak” şeklinde tanımlanır.¹³

Küfür kelimesi, Kur’an semantiğinde, “Allah’ın gönderdiği hidayeti ve ahiretin varlığını kabul etmeyerek Allah’a karşı nankörlük etmek” anlamını almış ve imanın tam karşıtı olmuştur. İman, nasıl peygamberin getirdiği ilahî mesajı kabul ve tasdik ise küfür de onun getirdiklerini kabul etmeyip onları yalan saymaktır.¹⁴ Muhammed Esed, kâfir teriminin, “basitçe Kur’an’da ortaya konan ve Hz. Peygamber (sav)’in öğretilerince geliştirilen temel ilkeleri ve hukuk sistemini reddeden” şeklinde özel ve sınırlı bir anlama sahip olmadığına dikkat çeker. Daha sonra küfrün, “herhangi bir şeyi örtme” şeklindeki temel anlamını dikkate alarak kâfir teriminin,

“soyut anlamıyla hem bu fiil, hem de ondan türetilen isimler, mevcut olan bir şeyi “gizleme” veya doğru olan bir şeyi “inkar etme” anlamındadır. Bu nedenle, Kur’an’daki kullanımında -“toprağı işleyen” anlamında kullanıldığı bir yer (Hadid, 57/20) dışında- *kâfir*, kelimenin en geniş ve derunî anlamıyla “hakikati inkar eden [veya “kabul etmeye yanaşmayan”] kimse”yi anlattığını”¹⁵ ifade eder.

⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 930-931; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 559; Müneccid, *el-İştirâkî’l-Lafzî* s. 214; Ekin, Yunus, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, Işık Yayınları, İzmir 2001, s.30; Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür” md., *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 533-534; Ebû Üde, *et-Tetavvuru*, s. 270.

⁹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 931. Küfür kelimesi, Hadid, 57/20. ayette, “tohumu toprakla örten/çiftçi” anlamında kullanılmıştır.

¹⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 559

¹¹ Ebû Üde, *et-Tetavvuru*, s. 271.

¹² İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 931; Müneccid, *el-İştirâkî’l-Lafzî*, s. 214; Ebû Üde, *et-Tetavvuru*, s. 271.

¹³ Sinanoğlu, “Küfür” md., XXVI, 533-534.

¹⁴ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I, 103.

¹⁵ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, III, 1205.

Sözlük anlamında da görüldüğü gibi küfrün Kur'an'daki kullanılışı temelde iki şekilde olmuştur: Bunlardan birincisi şükürün karşıtı "nankörlük", ikincisi de imanın karşıtı olan "inkâr"dır.¹⁶

"Şkr" kökünden olan ve sözlükte "nimeti tasavvur etmek ve izhar etmek, yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek; minnettarlık" anlamlarını ifade eden "şükür"¹⁷ kavramı, bir kısım ayette küfür kavramının karşıtı olarak kullanılmıştır.¹⁸ Örneğin İbrahim suresinde, Allah Teâlâ'nın İsrailoğullarına lütfettiği nimetlerin hatırlatıldığı bir pasajda, küfür-şükür kavramlarının karşıt bir şekilde kullanımı açık bir şekilde görülmektedir: *وَإِذْ تَأْتِيَنَّكُمْ لَنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ* "Hani rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti."¹⁹

Allah Teâlâ Kur'an'da kendisini, dünya ve ahiret nimetlerinin güzelini veren,²⁰ hem gemiler yüzün hem de çeşitli nimetler elde edilsin diye denizleri insanın emrine veren,²¹ insanları dinlensinler diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan,²² yeryüzünü insanoğlu için yerleşim alanı yapan, göğü de tavan gibi bina eden, insana en güzel şekli veren ve temiz nimetlerle rızıklandırarak,²³ binmek ve etlerinden faydalanmak için çeşitli hayvanları yaratıp insanın istifadesine sunan,²⁴ gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran, nehirleri insanlara faydalı olacak şekilde yaratan ve düzenli seyreden güneşi ve ayı onlar için hayırlı kılan²⁵ vb. bir yaratıcı olarak tanıtır. Tabi ki Allah Teâlâ'nın kullarına yönelik nimetleri bunlarla sınırlı değildir. Nahl suresinde ifade edildiği gibi Allah nimetleri sayılamayacak kadar çoktur.²⁶ Sayılamayacak kadar çok olan nimetler karşısında insana yakışan şükran-ı nimet içerisinde olması, nimetlerin sahibine karşı nankör olmamasıdır:

¹⁶ Soysaldı, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s.43.

¹⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 350; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s.537; Çağrıncı, Mustafa, "Şükür" md., *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 259.

¹⁸ Bakara, 2/152; İbrahim, 14/7. Küfür kavramının geçtiği bazı ayetlerde ise "şükür" kelimesi yerine başka kelime ve ifadeler (nimet gibi) kullanılmış ve söz konusu bu ayetlerde de muhatapların nankörlüğü vurgulanmıştır (İbrahim, 14/28; Nahl, 16/112; Şura, 42/48; Ankebut, 29/66)

¹⁹ İbrahim, 14/7.

²⁰ Âl-i İmran, 3/148.

²¹ Casiye, 45/12-13.

²² Mümin, 40/61.

²³ Mümin, 40/64. Ayrıca bk. Nebe, 78/6-10.

²⁴ Mümin, 40/79.

²⁵ İbrahim, 14/32-33.

²⁶ Nahl, 16/18.

فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ “Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!”²⁷ İnsan; her şeyini, varlığını ve geçimini Allah’ın sınırsız merhametine borçludur. Bu sebeple insan, yaşamının her anında kendisine yaptığı iyilik karşılığında Allah’a karşı minnet beslemek görevini üstlenmiştir. Şu hâlde kâfir, Allah’ın lütfuna muhatap olduktan sonra davranışında hiçbir minnettarlık ifadesi taşımayan ve hatta kendisini yaratana karşı isyankâr davranan kişidir.²⁸

Küfür kavramı, Kur’an’da en fazla Allah’ın birliği veya yüceliğini inkâr etmek anlamında kullanılmıştır.²⁹ Küfür kavramının bu kullanımına ilişkin birçok ayet vardır.³⁰

Küfür kavramının sözlük anlamı ve Kur’an’daki anlam çerçevesine dair bu girişten sonra küfür-azap irtibatına geçebiliriz. Küfür/inkârcılık azaba götüren nedenlerin başında gelmektedir. Azap kavramının geçtiği ayetler incelendiğinde küfür ile azap arasındaki neden-sonuç ilişkisinin belirgin olduğu görülür. “İman” nasıl ki insanın rahmet ve mağfirete ulaşmasının bir sebebi ise “küfür” eylemi de insanın azaba sürüklenmesinin, dolayısıyla hem bu dünyada hem de ahirette ciddi mahrumiyetler yaşamasının sebebidir. Azap ayetleri siyak-sibak çerçevesinde değerlendirildiğinde, küfrün, insanın hem bu dünyada hem de ahirette azaba çarptırılmasının en temel nedeni olarak zikredildiğini görmek mümkündür.

Mevcut dizilişe göre azabın (azâb-ı azîm şeklinde) ilk geçtiği yer Bakara, 2/7. ayettir. Bu ayette ve daha birçok ayette kâfirlerden “inkâr edenler” şeklinde söz edilir, onların hangi düşünceleri ve eylemleri nedeniyle azaba uğratıldıklarına işaret edilmez. İlgili ayetlerde, kâfirlikte ısrar eden ve inkâr yolunu seçenler için çetin, hor ve zelil kılan bir azabın hazırlandığı belirtilir.³¹ Peygamberlerin getirdiği ilahî mesajı kabul etmeyip ve türlü bahaneler ileri sürenlerin bir an evvel gelmesini istedikleri azap,³² kâfirler için

²⁷ Bakara, 2/152.

²⁸ Izutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 166.

²⁹ Soysaldı, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s.47.

³⁰ Al-i İmran, 3/70 ve 86; İsrâ, 17/89, 98-99; Enbiya, 21/30; Bakara, 2/28 ve 109; En’am, 6/29-30; Ra’d, 13/5; Bakara, 2/109; Sebe, 34/31.

³¹ Nisa, 4/102; Ahzab, 33/8; Zümer, 39/71; Fatır, 35/7; Şura, 42/26; Nebe, 78/40; Ahkaf, 45/34; En’am, 6/30; Yunus, 10/4.

³² Nahl, 16/1; Hac, 22/47; Ankebut, 29/29.

gelecektir ve onu kimsenin savması mümkün değildir.³³ Mülk suresinde başka ifadelerle vurgulandığı gibi inkârcıları, ahirette elem verici azaptan kurtaracak hiç kimse olmayacaktır.³⁴ Ayrıca inkâr edenlerin azabı sadece ahiretle sınırlı değildir. Onlar hem dünyada hem de ahirette şiddetli bir azaba çarptırılacaktır.³⁵

Azabın geçtiği diğer bazı yerlerde, küfrün mahiyeti, nelerin inkâr edildiği ve nasıl inkâr edildiğine dair bilgiler vardır. İnkârda yarışanların ahirette hiçbir nasiplerinin olmayacağı ve kendilerinin büyük bir azaba (azâb-ı azîm) uğratılacaklarına işaret eden ayet³⁶ ile imanı küfürle değiştirenler (imanı verip inkârı alanlar)³⁷ ve “Rablerini inkâr edenler”³⁸ için elem verici bir azabın hazırlandığından bahseden ayetleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Özellikle Mekkî surelerde ahirete inanmayanlar için şiddetli bir azabın (sûu’l-azâb) hazırlandığı belirtilir. Bu konuya Neml suresinin ilk sayfasında geçen şu ayetler örnek verilebilir: “*Âhirete inanmayanların yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk; bu yüzden şuursuzca eğlenip dururlar. İşte en ağır cezayı hak edenler bunlardır; âhirette en çok ziyana uğrayacak olanlar da yine bunlardır.*”³⁹ Ankebut ve Rum surelerinde Allah’ın ayetlerini ve O’nunla buluşmayı, O’nun huzuruna çıkıp hesap vermeyi inkâr edenlerin azaba uğratılacakları ifade edilir.⁴⁰

Küfrün azabın nedeni olarak ifade edildiği ayetlerde, kâfirlükte direnenlerin, Yüce Allah’ın kendilerine bu dünyada verdiği nimetlerin kıymetini bilmedikleri, dolayısıyla nimetin sahibine nankörlükle karşılık verdikleri ifade edilir. İlgili ayetlerde belirtildiğine göre kâfirlükte direnen kimseye az bir süre dünya nimetleri verilir ama sonunda o kimse cehennem azabına sürüklenir.⁴¹ Yüce Allah’ın bütün insanlık için koymuş olduğu değişmez kanunu gereği (sünnetullah) kâfirlere dünyada iradelerini serbestçe kullanabilmeleri için kendilerine fırsat verilmiştir.⁴² Bu sebeple inkâr edenler, Allah tarafından kendilerine verilen fırsatın/mühletin kendilerinin hayrına olduğunu sanmamaları gerekir. Çünkü onlara verilen fırsat ancak günahlarını arttırmaya

³³ Meariç, 70/1-4.

³⁴ Mülk, 67/28.

³⁵ Al-i İmran, 3/56. Ayrıca bk. Fatır, 35/36.

³⁶ Al-i İmran, 3/176.

³⁷ Al-i İmran, 3/177.

³⁸ Mülk, 67/6.

³⁹ Neml, 27/4-5. “*Âhirete inanmayanlara gelince, onlar için de ağır bir azap hazırladık.*” (İsra, 17/10)

⁴⁰ Ankebut, 29/23; Rum, 30/16. Ayrıca bk. Secde, 32/14; Sebe, 34/8.

⁴¹ Bakara, 2/126. Ayrıca bk. Lokman, 31/23-24; Nisa, 4/27.

⁴² Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, I, 722.

yaramaktadır. Onlar için alçaltıcı azap hazırlanmıştır.⁴³ Ancak kendini iyiliğe adayarak ve özünü Allah'a teslim ederek sağlam kulpa yapışmış olan,⁴⁴ kuvvetli bir imana, güzel bir ahlaka ve iyi bir amele sahip mümine Yüce Allah'ın verdiği fırsat, uzun ömür ve bol servet faydalı olur. Dolayısıyla inkârcıların iman ve imana dayalı güzel amelleri olmadığı için ömürlerinin uzun, servetlerinin çok olması günahlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramaz. Günahları arttıkça da azapları şiddetlenecektir.⁴⁵ Ahkaf suresinde belirtildiğine göre inkâr edenler, dünyada sahip oldukları nimetleri tüketmeleri ve sorumsuzca heba etmeleri, o nimetlerden ahireti düşünmeksizin yararlanmaları ve haksız bir şekilde yeryüzünde büyüklük taslamalarının bir karşılığı olarak aşağılayıcı bir azaba çarptırılacaklardır.⁴⁶ Dünya menfaatlerini istemekten bıkip usanmayan ve başına bir kötülük geldiğinde ümitsiz ve karamsar olan kafır/nankör insan karakterinden⁴⁷ bahsedilen Fussilet, 41/49-50. ayette, inkara saplananların ağır bir azabı (azâb-ı ğalîz) tadacaklarına işaret edilir. Çünkü böyle bir insan Allah tarafından kendisine verilen nimeti, kendinden bilmekte ve nimetin sahibine karşı nankörlük yapmaktadır.⁴⁸

Bazı ayetlerde ise kâfir olarak ölenlerin azaptan kurtulamayacaklarına vurgu yapılır. Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlerin tövbeleri kabul edilmeyecek; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine müstahak olacaklar; onların azapları hafifletilmeyecek ve yüzlerine bakılmayacaktır.⁴⁹ Ayrıca kötülükleri (seyyiât) yapıp yapıp ölüm gelip çattığında “Ben şimdi tövbe ettim” diyenlerle kâfir olarak ölenlerin tövbelerinin kabul edilmeyeceği ifade edilir. Onlar için acı bir azap hazırlanmıştır.⁵⁰ Kâfir olarak ölenlerin tövbesi kabul edilmediği gibi yeryüzünde olan her şeyi, bunun yanında bir o kadar daha şeyi bedel olarak verseler, elem verici azaptan kurtulamayacaklardır.⁵¹

Küfür ve azabın aynı bağlamda kullanıldığı bir kısım ayette, iman etikten sonra Allah'ı ve Allah'ın ayetlerini inkâr edenlerin azaba uğratılacağı belirtilir. Bu çerçevede Allah'ın

⁴³ Al-i İmran, 3/178.

⁴⁴ Lokman, 31/22.

⁴⁵ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, I, 722.

⁴⁶ Ahkaf, 46/20.

⁴⁷ İbnü'Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 266.

⁴⁸ Fussilet, 41/50.

⁴⁹ Bakara, 2/161-162; Al-i İmran, 3/90.

⁵⁰ Nisa, 4/18.

⁵¹ Maide, 5/36. Krş. En'am, 6/70.

ayetlerini inkâr edenleri çetin bir azabın (azab-ı şedid) beklediği ifade edilir.⁵² İman edip Resulün (sav) hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavmin⁵³ hak ettiği ceza, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramak⁵⁴ ve cehennemde temelli kalmaktır. Onların cehennemdeki azapları hafifletilmeyecektir.⁵⁵ Başka bir ayette, baskı altında kalan ve inkârcılığa zorlananların dışında, iman ettikten sonra inkâra sapan ve kalbini inkâra açanların Allah'ın gazabına uğrayacaklarına ve bunlar için büyük bir azabın hazırlandığına işaret edilir.⁵⁶

Bir kısım ayette ise kâfirlerin Allah'ın ayetleri karşısındaki tutumlarına yer verilir. Sebe suresinde Allah'ın ayetlerini boşa çıkarmaya ve etkisiz kılmaya çalışanlar için en kötüsünden elem verici bir azabın (azâbun mim riczin alîm) hazırlandığından bahsedilir.⁵⁷ Bazı ayetlerde de Allah'ın ayetlerini inkâr edenler,⁵⁸ Kur'an hakkında hep şüphe içinde olan kâfirler⁵⁹ için hazırlanmış azaplara değinilir. Müşriklerin Kur'an karşısındaki olumsuz tavırlarının ele alındığı Fussilet suresinde, kâfirlerin Kur'an mesajını bastırmak için gürültü yaptıklarına işaret edilir.⁶⁰ Nadir b. Haris hakkında indiği rivayet edilen⁶¹ Casiye, 45/7-11. ayetlerde, kâfirlerin/müşriklerin Allah'ın ayetleri karşısındaki aymaz tavırlarına yer verilir. Bu ayetlerde, kendisine Allah'ın ayetleri okunurken işitip de sonra büyüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden (yusirru müstekbiran), ayetler hakkında bir parça bilgi sahibi olunca onları alaya alan (Nadir b. Haris gibi) her bir günahkâr iftiracı için hor ve zelil kılan bir azap hazırlandığı belirtilir.

Küfürle azabın aynı bağlamda yer aldığı bazı ayetlerde ise inanmamanın yanı sıra başkalarının inanmasına engel olanların akıbeti hakkında bilgi verilir. Nahl suresinde inkâr etmekle kalmayıp insanların Allah'ın yolundan gitmesini engelleyenlerin azaplarının katbekat olacağı vurgulanır.⁶² Hac, 22/25. ayette, inkâr edenlerin, insanları Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan alıkoyanların elem verici bir azaba

⁵² Al-i İmran, 3/4.

⁵³ Al-i İmran, 3/86. Ayrıca bk. Al-i İmran, 3/106.

⁵⁴ Al-i İmran, 3/87.

⁵⁵ Al-i İmran, 3/88.

⁵⁶ Nahl, 16/106.

⁵⁷ Sebe, 34/5 ve 38.

⁵⁸ Nisa, 4/56.

⁵⁹ Hac, 22/55.

⁶⁰ Fussilet, 41/26-27.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 355.

⁶² Nahl, 16/88.

çarpıtılacaklarına işaret edilir. Başka bir yerde ifade edildiğine göre dünya hayatını ahirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyen kâfirler için şiddetli bir azap vardır, ayrıca onlar derin bir sapkınlık içindedirler.⁶³

Azabın geçtiği bazı ayetlerde “küfür” kavramı bulunmaz. Ancak ayetin muhtevası ve içinde bulunduğu pasaj dikkate alındığında “küfür eylemleri” diyebileceğimiz davranışlardan bahsedildiği ve kâfirlerin akıbeti hakkında bilgi verildiği görülür. Nahl suresinde, geçmişte Peygamberlere ve Allah’ın mesajına karşı her türlü hile ve desise içinde olanların dünyevî azaba çarpıtıldıkları ifade edilirken küfür kavramı kullanılmamıştır. Onun yerine “mekr” kavramı kullanılmıştır.⁶⁴ Yine aynı surenin başka bir ayetinde küfür kökü geçmez, bunun yerine bir küfür eylemi olan “Allah’ın ayetlerine inanmayanlar” ifadesi kullanılmış ve Allah’ın bu tür insanlara hidayet vermeyeceği, onlar için elem verici bir azabın hazırlandığı ifade edilmiştir.⁶⁵ Hz. İbrahim ile babası arasındaki diyalogun yer aldığı Meryem suresinde sarih olarak küfür kavramı kullanılmamıştır. Ancak burada da bir küfür eylemi olarak “şeytana kulluk etmek” ifadesi, azaba sebep olan bir eylem olarak zikredilmiştir.⁶⁶

Kur’an’da azabın nedeni olarak geçen bir başka “kâfir eylemi” de Allah hakkında tartışmaya girmektir. Hac suresinde, dünya hayatından başka bir hayat tanımayıp inkârcılıkta direnen ve Rableri hakkında müminlerle çekişme içinde olan ve onlarla tartışan kâfirlerin cehennemdeki azapları tasvir edilir ve onların acı ve ıstıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekleri ve onlara “Tadın bakalım bu yakıcı azabı!” denileceği ifade edilir.⁶⁷ Yahudiler veya müşrikler hakkında olduğu rivayet edilen⁶⁸ bir başka ayette de aynı tema söz konusudur.⁶⁹

Küfrün azabın bir nedeni olduğu zikredilen ayetlerde zaman zaman özne değişmektedir. “Küfür eylemi”, bazen müşriklere, bazen münafıklara bazen de Yahudilere ve Hıristiyanlara isnad edilir. Söz konusu bu ayetlerde onların “azaba neden olan eylemleri” küfür kavramıyla anlatılır. Bakara suresinde Yahudileri konu edinen bir

⁶³ İbrahim, 14/2-3.

⁶⁴ Nahl, 16/26. Ayrıca bk. İsrâ, 17/58; Nahl, 16/63.

⁶⁵ Nahl, 16/104. Krş. Talak, 65/8-10.

⁶⁶ Meryem, 19/44-45. Ayrıca bk. Meryem, 19/73-74; İbrahim, 14/21-22.

⁶⁷ Hac, 22/19-22.

⁶⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VII, 279.

⁶⁹ Şura, 42/16.

bağlamda bunu görmek mümkündür. Bakara, 2/85. ayette, Yahudilerin Tevrat'ın hükümlerine aykırı tutumlarına yer verildikten sonra böyle yapanların cezasının dünyada rezil rüsva olmak, ahirette ise azabın en şiddetlisine mahkûmiyet olduğu ifade edilir. Akabinde bu tür insanların, ahirete karşılık dünya hayatını satın alan kimseler olduğu, azaplarında bir hafifletme olmayacağı ve kendilerine yardım edilmeyeceği ifade edilir.⁷⁰ Aynı surenin devam eden ayetlerinde Yahudilerin kendi peygamberleri, son peygamber Hz. Muhammed (sav) ve son kitap hakkındaki tutumlarına değinilmekte bu ayetlerin bazılarında onların bu tutumları küfür kavramıyla ifade edilmektedir. Bu bağlamda küfür ve isyanları sebebiyle ve kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap (Kur'an) geldiğinde inkâr ettikleri için Allah'ın lanetine uğradıklarından bahsedilir.⁷¹ Yine Bakara suresinde, Yahudilerin Hz. peygamber (sav)'e yönelik hakaret içeren ifadelerine karşın müminler uyarılır ve peygambere bu şekilde dil uzatanların (kâfirlerin) çetin ve acı veren bir azaba çarptırılacaklarına işaret edilir.⁷² Bakara, 2/174. ayetlerde ise Allah'ın indirdiği Tevrat'taki bazı bilgileri gizleyen ve bunun karşılığında basit dünya menfaatleri sağlayan Yahudiler için elem verici azap hazırlandığı belirtilir. Çünkü onlar, doğru yol karşılığında sapıklığı, mağfirete bedel olarak da azabı satın almış ve tercih etmiş kimselerdir.⁷³ Al-i İmran suresinin bazı bölümlerinde de Yahudilere, onların Yüce Allah hakkındaki yanlış telakkilerine ve Allah'ın peygamberlerine karşı sergiledikleri olumsuz davranışlara yer verilir. Allah'ın ayetlerini inkâr eden, haksız yere peygamberleri ve adalet isteyen insanları öldüren, "Allah fakirdir, biz zenginiz." diyerek alay edenlerin (Yahudiler) can yakıcı azaba uğratılacaklarına işaret edilir.⁷⁴ Yahudi ve Hristiyanlar hakkında indiği rivayet edilen⁷⁵ Nisa, 4/150-151. ayetleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Söz konusu bu ayetlerde, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr eden, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyen, "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız" diyen ve bunlar

⁷⁰ Bakara, 2/86.

⁷¹ Bakara, 2/88-89. Ayrıca bk. Bakara, 2/90. Ayrıca bk. Bakara, 2/99.

⁷² Bakara, 2/104.

⁷³ Bakara,2/175. Ayrıca bk. Al-i İmran, 3/77.

⁷⁴ Al-i İmran, 3/21 ve 181. Ayrıca bk. Maide, 5/41; Maide, 5/80; Maide, 5/78-79. Medine Yahudilerinden Nadiroğullarının başna gelen dünyevî azabın anlatıldığı şu ayetler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bk. Haşr, 59/3-4 ve 15.

⁷⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, 130; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 240.

arasında bir yol tutmak isteyen kâfirler için alçaltıcı bir azap (azab-ı muhîn) hazırlandığına vurgu yapılır.⁷⁶

Azabın nedeni olarak küfür kavramını işlediğimiz bu bölümde, dikkat çekilmesi gereken başka bir husus, küfür kavramının yanı sıra, bulunduğu bağlama göre küfür anlamında kullanılan bazı kavramların da azabın sebebi olarak zikredilmesidir. Azapla ilgili ayetlerin muhtevası ve bu ayetlerin bağlamı dikkatli bir şekilde incelendiğinde zulüm, fisk, cürm, kizb vb. kavramların küfür kavramının anlam alanına dâhil oldukları ve zaman zaman azabın nedeni olarak zikredildikleri görülür.

1. Zulüm: Sözlükte “nurun/aydınlığın zıddı, yani karanlık” ve “bir şeyi, ait olduğu yerin dışında başka bir yere koymak”⁷⁷ olmak üzere temelde iki anlamda kullanılan zulüm kavramı, Kur’an’ın anahtar terimlerinden biridir. Ragıb el-İsfahânî, dilciler ve âlimlerin ekseriyetinin zulmü, “bir şeyi, ya noksanlaştırarak/eksilterek veya ziyade yaparak/artırarak, ya da vaktinden veya mekânından saptırarak ait olduğu yerin dışında bir yere koymak” biçiminde tanımladıklarını belirtir.⁷⁸ Değişik kullanımlarıyla birlikte Kur’an’da 315 defa tekrar eden zulüm kavramı,⁷⁹ azabın nedeni olarak yer aldığı bir kısım ayette, Türkçede kullanıldığı anlamıyla salt “haksızlık” anlamında değil, küfür anlamında kullanılmıştır. Dâmegânî, zulüm kavramının Kur’an’da şirk, şirke düşmeksizin günah işlemek, öldürmek ve eksiltme anlamlarında kullanıldığını belirtir.⁸⁰ Ancak zulüm, sadece *el-Vücûh* ve *n-Nezâir* kitaplarda tespit edilen anlamları içermez. Bunların yanı sıra yalancılık, hıyanet, gıybet, söz taşıma gibi daha birçok anlamı kapsayan bir lafızdır.⁸¹ Diğer bir ifadeyle zulmün geçtiği ayetler tarandığında bu sözcüğün birçok ayette “küfür, şirk” veya “Allah’ın hükümlerini çiğneme, günah işleme”, yirmiyi aşkın ayette “beşerî ilişkilerde haksızlığa sapma” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca onlarca ayette de Allah’ın hiç kimseye zulmetmeyeceği, insanların dünyada uğradıkları zararların ve ahirette uğrayacakları cezaların kendi davranışlarının karşılığı olduğu, inkârcıların ve kötülük işleyenlerin sonuçta kendilerine zulmettikleri belirtilir.⁸² Zulüm adaletin zıddıdır. Hakka tecavüze de

⁷⁶ Nisa, 4/150-151. Ayrıca bk. Maide, 5/73.

⁷⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.641.

⁷⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 411. Ayrıca bk. Müneccid, *el-İştirâkî'l-Lafzî*, s. 181.

⁷⁹ Bk. M. F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Zlm” md.

⁸⁰ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s.326-327.

⁸¹ Müneccid, *el-İştirâkî'l-Lafzî*, s. 182.

⁸² Çağrıç, Mustafa, “Zulüm” md., *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 507.

zulüm denir. Tecavüzün az veya çok olması önemli değildir. Zulüm kelimesi hem büyük günah hem de küçük günah için kullanılır. Bu nedenle Hz. Âdem'in davranışı zulüm olarak ifade edilmiştir.⁸³ Aynı şekilde iblis de zalimdir. Ancak bu iki zulüm arasında büyük bir fark olduğu göz ardı edilmemelidir.⁸⁴

Zulmün, azabın sebebi olarak zikredildiği Yunus, 10/54. ayette, haksızlık yapmış olan her insanın azaptan kurtuluşunun mümkün olmadığına işaret edilir.⁸⁵ Taberî, ayetteki “zalemet” (zulmetti) sözcüğünü “keferat billah” (Allah'ı inkar etti) şeklinde tefsir etmiştir. Çünkü ayette söz konusu insan/kâfir insan, ibadete layık olmayan birine ibadet etmiş, kendisine itaat edilmesi gereken kişiyi ise terk etmiştir.⁸⁶ Yine İbrahim, 14/22. ayette geçen zulüm kavramı da küfür anlamında kullanılmıştır.⁸⁷ Nahl suresinde ise “zulüm” kavramının küfür anlamında kullanıldığı net bir şekilde görülür:

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤَدُّنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ “Kıyamet günü her ümmetten bir şahit göndereceğiz; sonra inkar edenlere ne (özür dilemeleri için) izin verilecek, ne de Allah'ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilecek. O zalimler, azabı gördükleri zaman artık onlardan azap hafifletilmez ve kendilerine mühlet de verilmez.”⁸⁸

Dikkat edilirse birinci ayette “keferû” (inkar ettiler) biçiminde tanımlanan kitle, bir sonraki ayette “zalemû” (zulmettiler) fiiliyle anlatılmıştır. Çünkü kâfirler, olması gerekene yani ibadet ve itaat edilmesi gereken tek varlık olan Allah Teâlâ'ya değil, müstahak olmayana, sahte tanrılara kul ve köle olmakla zulmetmiş olmaktadır. Ayrıca özellikle geçmiş inkârcı topluluklardan bahseden ayetlerde geçen zulüm kavramı, hem bu dünyada⁸⁹ hem de ahirette⁹⁰ azaba neden olan bir eylem olarak zikredilir.

2. Kizb: Sözlükte sıdk/doğruluğun zıddı olan “yalancılık”⁹¹ anlamına gelen kizb, Kur'an'da yaygın bir kullanıma sahip kelimelerden biridir.⁹² Kur'an'da bulunduğu bağlama göre farklı anlamlar taşıyan kizb, aynı zamanda küfürle anlam yakınlığı olan

⁸³ Bakara, 2/35; Araf, 7/23.

⁸⁴ Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, s. 233-235.

⁸⁵ Yunus, 10/54.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 192.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 629.

⁸⁸ Nahl, 16/84-85.

⁸⁹ En'am, 6/45; Araf, 7/162; Yunus, 10/13; Hud, 11/67 ve 94; Kehf, 18/59; Müminu, 23/27; Neml, 27/52; Kasas, 28/59.

⁹⁰ Hud, 11/113; Yunus, 10/52; Enbiya, 21/29; Sebe, 34/42; Zuhuf, 43/65.

⁹¹ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 92.

⁹² Kur'an'da toplam 282 defa tekrar etmiştir. Bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Kzb” md.

kelimelerden biridir ve bazı ayetlerde azaba sürükleyen eylemlerden biri olarak kullanılmıştır. “Fısk” sözcüğü ile birlikte kullanıldığı En’am suresinde Allah’ın ayetlerini yalanlayanların, yoldan çıkmaları (fisk) nedeniyle azaba uğratılacakları ifade edilir.⁹³ Kizb, başka bir ayette zulüm kavramıyla birlikte kullanılır ve kendilerine gönderilen peygamberi yalanlayanların, ulümlerini sürdürürlerken azapla yakalandıklarına işaret edilir.⁹⁴ Bu ayetlerin dışında, azaba sürükleyen bir eylem olarak kullanıldığı ayetlerde, genel itibarıyla “peygamberleri yalanlama ve onlardan yüz çevirme”,⁹⁵ “inkâr edip ayetleri yalanlama”⁹⁶ gibi davranışları sergileyenlere azabın hazırlandığı ifade edilir.

3. Fısk: İsim ve fiil kalıplarıyla toplam 54 ayette⁹⁷ geçen fisk, “itaatten çıkmak” anlamına gelir. Taze hurma kabuğundan çıktığında “fesaketi’r-rutabetu” denir. Yuvasından çıkan fare için de “fuveysika” denmiştir.⁹⁸ Fısk kelimesinin temel anlamı “çıkmak”tır. Ancak bu “hurûc” kelimesinden farklı olarak hoşlanılmayan bir çıkışı ifade eder. Fareye “fuveysika” denilmesinin sebebi de deliğinden veya yuvasından dışarı çıkmasındaki sevimsizliktir. Çünkü dışarıya ifsad için çıkar ve etrafa zarar verir.⁹⁹

Fısk, Kur’an’da Yahudi, Hristiyan, müşrik ve münafık gibi insan gruplarına nispet edildiği gibi¹⁰⁰ bazı ayetlerde ise müminlerin bir fiili olarak kullanılmıştır.¹⁰¹ Müfessirler, “fısk”ın Kur’an’da “inkâr etmek (küfr), şirk dışındaki günahları işlemek, yalan söylemek, sövmek, lakap takmak, Hz. Peygamber (sav)’in emrine muhalefet etmek” gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmişlerdir.¹⁰²

Fısk, aynı zamanda Kur’an’da azaba götüren faktörlerden biri olarak zikredilir. “Kizb”le beraber kullanıldığı Secde suresinde, fisk işleyenlerin varacakları yerin ateş olduğuna, onların hem bu dünyada hem de ahirette azaba çarptırılacaklarına işaret edilir:

⁹³ En’am, 6/49.

⁹⁴ Nahl, 16/113.

⁹⁵ Taha, 20/48; Furkan, 25/37; Kamer, 54/18; Nebe, 78/28-30;

⁹⁶ Hac, 22/57; İnşikak, 84/21-24.

⁹⁷ Bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu’cem*, “Fsk” md.

⁹⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 836; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 889. Ayrıca bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 491.

⁹⁹ Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, s. 105; Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 268.

¹⁰⁰ Bakara, 2/99; Al-i İmrân, 3/110; Maide, 5/47 ve 59; Tevbe, 9/67.

¹⁰¹ Bakara, 2/197, 282; Nur, 24/4.

¹⁰² İbnü’l-Cevzî, *Nuzhetü’l-A’yun*, s. 465; Yavuz, Yusuf Şevki, “Fasık” md., *DİA*, İstanbul 1995, XII, 202.

وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوِيَهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ دُفُّوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ “Fasıklık edenlere gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya döndürülürler ve onlara, “Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın” denir.”¹⁰³

İman kavramının karşıtı bir konumda olan fisk,¹⁰⁴ Taberî tarafından “Allah’ı inkâr etme ve O’nun itaatinden ayrılma” şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁰⁵ İbn Aşûr ise ayetin sonundaki “*Asılsız saydığınız cehennem azabını tadın!*” ifadesini dikkate alarak “fasık”ın “mümin” olamayacağını ifade eder. Şu halde buradaki “fisk”tan maksat, imandan çıkmaktır. Bu ise şirkir.¹⁰⁶ “Azab” kökü geçmemekle birlikte bazı ayetlerde “fisk” birtakım dünyevî azaplara sebep olan bir davranış olarak kullanılmıştır.¹⁰⁷

4. Cürm: Kur’an’da küfür kavramıyla yakın-anlam ilişkisi olan kelimelerden biri de “cürm”dür ve bazı ayetlerde insanların azaba uğramasının bir sebebi olarak zikredilmiştir. Sözlükte “kesmek” anlamına gelen “crm” kökü, hurmayı veya ağacın meyvesini koparmayı ifade etmek için de kullanılır. Bu kök aynı zamanda “kesb/kazanmak” anlamına da gelir.¹⁰⁸ Ancak “crm” kökü, istiare yoluyla, her tür mekruh (istenmeyen) şeyin kazanılması için kullanılır, memdûh (övülen) şeylerin kazanılması hususunda kullanılması nadirdir.¹⁰⁹ Kur’an’da farklı kullanımlarıyla birlikte 66 defa geçen cürm/mücrim,¹¹⁰ bulunduğu siyaka bağlı olarak farklı anlamlar ifade etmiştir.¹¹¹ Bazı ayetlerde, peygamberlerin getirdikleri apaçık delillere (beyyinât) inanmayanlar¹¹² ile Kur’an’a inanmayanların cürm işledikleri ifade edilirken¹¹³ Casiye, 45/31. ayette Allah’ın ayetlerini inkâr eden kâfirler, aynı ayetin sonunda “mücrimler” olarak nitelenmiştir. Diğer taraftan Allah’a şirk koşanlar¹¹⁴ ve münafık olanlar da¹¹⁵ cürm/mücrim kavramıyla nitelenmiştir. Bazı ayetlerde ise “Allah’ın ayetlerini yalanlamak (kizb) ve onlardan yüz çevirmek (i’râz)”, “mücrim”likle

¹⁰³ Secde, 32/20. Ayrıca krş. En’am, 6/49.

¹⁰⁴ Çünkü önceki ayetlerde fasık, müminin zıddı bir konumda kullanılmıştır. Bk. Secde, 32/19.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 626. Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, IV, 357.

¹⁰⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXI, 231.

¹⁰⁷ Bakara, 2/59; Araf, 7/165; İsrâ, 17/16; Enbiya, 21/74; Ahkaf, 46/35.

¹⁰⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.210; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 118; Semîn el Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, I, 320-321. Geniş bilgi için bk. Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, s. 114-116.

¹⁰⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 118.

¹¹⁰ Bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Crm” md.

¹¹¹ Bk. Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 164-165.

¹¹² Yunus, 10/13 ve 75.

¹¹³ Hicr, 13/12-13.

¹¹⁴ Rûm 30/12-13.

¹¹⁵ Tevbe, 9/65-66.

nitelendirilmiştir.¹¹⁶ Cürm, diğer taraftan Lut kavminden iman etmeyen ve çirkin bir fiil (fahişe) işleyenleri ifade için de kullanılmıştır.¹¹⁷

Cürm ile azabın birlikte kullanıldığı yerlerden biri olan En'am, 6/124. ayette, “Allah’ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız” diyerek işi yokuşa süren müşriklerin cürm işledikleri ifade edilir. Aynı zamanda yapmakta oldukları hilekârlıkları nedeniyle aşağılandıkları ve kendileri için şiddetli bir azap hazırlandığı belirtilir. Zuhruf, 43/74-75. ayette geçen “cürm/mücrim” sözcüğü ise müminin karşıtı bir konumda kullanılmıştır. Çünkü aynı surenin 69-73. ayetleri arasında Allah’ın ayetlerine inananların akıbetlerinden yani Yüce Allah’ın kendilerine lütfettiği cennet nimetlerinden bahsedilir. Devam eden ayetlerde, mücrimlerin cehennem azabında devamlı kalacaklarına ve azaplarında bir hafifletme olmayacağına işaret edilir. Ayette geçen cürm, sıradan bir günahkârlıktan öte Allah’a ortak koşmak ve Hz. Peygamber (sav)’i yalanlamak gibi büyük günahlar işlemeyi ifade eder. Siyak da bunu göstermektedir.¹¹⁸ Meariç, 70/11. ayette geçen “mücrim” sözcüğü ise kâfir anlamında kullanılmıştır.¹¹⁹ Bu ayette de “cürm/mücrim”le kastedilen basit bir günah değil, inkâr etmektir. Ayetin siyaki da bunu desteklemektedir. Çünkü sure başından itibaren kâfirden bahsetmektedir. “Mücrim” kelimesinin geçtiği ayette ise azaptan kurtulmanın imkânsızlığı vurgulanır.¹²⁰ Bir başka ayette, içinde acı veren bir azabı taşıyan ve Allah’ın izniyle her şeyi yerle bir eden bir rüzgârla azaba çarptırılan Ad kavminin, cürümleri yüzünden bu şekilde cezalandırıldıkları ifade edilir.¹²¹

5. İsyân: “İtaatten çıkmak”¹²² anlamına gelen isyan da azabın nedenleri arasında zikredilir. Kur’an’da küfür,¹²³ cühûd,¹²⁴ ğavâ (azmak),¹²⁵ fisk,¹²⁶ kizb,¹²⁷ ism (günah işleme) ve udvân (düşmanlık yapma),¹²⁸ i’tidâ (sınırı çiğneme/haddi aşma)¹²⁹ ve

¹¹⁶ Arâf, 7/40; Yunus, 10/17; Secde, 32/22.

¹¹⁷ Arâf, 7/84; Hicr, 15/58; Zâriyât, 51/32.

¹¹⁸ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXV, 257; Öztürk, *Meal*, s.553.

¹¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 259.

¹²⁰ Meariç, 70/11-14.

¹²¹ Ahkaf, 46/24-25.

¹²² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 438.

¹²³ Nisa, 4/42.

¹²⁴ Hud, 11/59.

¹²⁵ Taha, 20/121.

¹²⁶ Hucurat, 49/7.

¹²⁷ Naziât, 79/21.

¹²⁸ Mücadele, 58/8-9.

¹²⁹ Bakara, 2/61; Al-i İmran,3/112. Ayrıca bk. Nisa, 4/14.

cebbâr¹³⁰ kavramlarıyla beraber kullanılan “isyân (asy)” sözcüğü, değişik türevleriyle birlikte otuz iki ayette geçmiştir.¹³¹

“Asy” kökü (isyân/masiyet) farklı varlıklara nispet edilmiştir. Bazı ayetlerde İsrailoğullarına nispet edilir, onların isyankâr davranışları nedeniyle birtakım cezalara çarptırıldıklarına işaret edilir.¹³² Ayrıca Uhut Savaşı’nda müminlerin Hz. Peygamber (sav)’in kesin talimatlarına uymamaları isyân kavramıyla izah edilir.¹³³ İsyân bazı ayetlerde ise Firavun’un bir fiili olarak geçmiştir. O, Allah’ın elçisine isyân etmiş; isyân edenlerden ve bozgunculardan olduğu için son anda yaptığı tövbe kabul edilmemiş ve helak edilmiştir.¹³⁴ Ayrıca isyân kavramının geçtiği ayetlerde Ad kavminin Allah’ın ayetlerini inkâr etmesi ve peygamberlerine isyân etmesi,¹³⁵ kavminin Hz. Nuh’a isyân etmesi,¹³⁶ konusu işlenir. Taha suresinde ise Hz. Âdem’in şeytanın telkinlerine kanarak yasak ağaçtan meyve yemesi, isyân kavramıyla ifade edilmiştir.¹³⁷ Bazı ayetlerde Allah’a ve Resulü (sav)’e isyândan ve bunun sonuçlarından bahsedilmiştir.¹³⁸ Bunun dışında bir kısım ayette de peygamberler diliyle isyân edip Allah’ın emirlerinin dışına çıkmanın, büyük bir azabın nedeni olacağına işaret edilir.¹³⁹

6. İstikbâr ve İstinkâf: Küçüğün (siğar) zıddı olan “büyük”¹⁴⁰ anlamını ifade eden “kbr” kökünün “istif’âl” kalıbından olan “istikbâr” ile aynı kökten olan “kibir” ve “tekebbür” sözcükleri, anlamca birbirlerine yakın olan kelimelerdir. Kibir, insanın kendini beğenme ve kendini başkalarından büyük görme halidir. Kibrin en büyüğü, Hakk’ı kabul etmekten imtina ederek/kaçınarak Allah’a karşı büyüklenmedir (tekebbür). İstikbar ise iki şekilde izah edilir. İlkine göre istikbar, “insanın büyük olmayı istemesi ve talep etmesi” anlamına gelir. Eğer bu gerektiği şekilde, gerektiği yer ve zamanda olursa övülen bir şey olur. İkincisine göre istikbar, “kişinin kendisinde olmayan bir şeyi izhar etmesi veya Allah’ın verdiği mal ve makam nimetleri sebebiyle

¹³⁰ Meryem, 19/14.

¹³¹ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Asy” md.

¹³² Bakara, 2/61 ve 93; Al-i İmran, 3/112, Nisa, 4/46; Maide, 5/78.

¹³³ Al-i İmran, 3/152.

¹³⁴ Yunus, 10/91; Hakka, 69/9-10; Müzzemmil, 73/16; Naziat, 79/21

¹³⁵ Hud, 11/59.

¹³⁶ Nuh, 71/21.

¹³⁷ Taha, 20/121.

¹³⁸ Nisa, 4/14 ve 42; Ahzab, 33/36; Mücadele, 58/8-9; Cin, 72/23.

¹³⁹ En’am, 6/15; Yunus, 10/15; Zümer, 39/13.

¹⁴⁰ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 915.

kendisini başkalarından üstün görmesi” anlamına gelir.¹⁴¹ Biraz daha izah etmek gerekirse istikbar; büyüklenme, böbürlenme, kendini beğenme, kendini büyük, güçlü ve üstün görme anlamlarını ifade eder. Bu kelimenin zıddı, zayıf, güçsüz ve küçük görerek horlamak, ezmek, sömürmek ve haklarından yoksun bırakmak anlamına gelen istid’âf sözcüğüdür.¹⁴²

Mekke müşriklerinin konu edildiği veya yalancı peygamber Müseylemetü'l-Kezzâb ve Esved-i Ansî hakkında indiği¹⁴³ söylenen En’am, 6/93. ayette, zelil eden ve aşağılayan bir azaba (azâb-ı hûn) sebep olan eylemlerden birinin de istikbar olduğu ifade edilir. Yeryüzünde haksız yere büyüklenen ve kendilerinden daha güçlü bir varlığın olmadığını iddia eden Ad kavmi, alçaltıcı bir azabı tatmaları için dondurucu kasırga ile helak edilmiştir.¹⁴⁴ Hz. Salih’in peygamberliğini yalanlayan, Allah’ın ayetlerini ve mucizelerini inkâr eden, mucize olarak verilen dişi deveyi kesip “Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!” diyerek meydan okuyan Semud kavminin müstekbirleri dehşetli bir sarsıntı ile azaba uğratılmışlardır.¹⁴⁵ Müstekbirlerin sembol ismi olan Firavun ve hanedanının başına gelen dünyevi bela ve musibetlerin sıralandığı Araf, 7/132-137. ayetlerde, onların bu belalardan ders çıkarmayarak büyüklük tasladıkları ve cürm işlediklerinden bahsedilir. Bunların yanı sıra, Allah’ın ayetleri okunduğunda kulaklarında ağırlık varmış da işitmiyormuş gibi büyüklük taslayanlara,¹⁴⁶ yeryüzünde haksız yere büyüklenen ve yoldan çıkanlara (fisk)¹⁴⁷ Allah’ın ayetlerini yalanlayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere¹⁴⁸ azap hazırlandığı ifade edilir. İstikbar sözcüğü bazı ayetlerde İblis’e nispet edilir. Hz. Âdem ve İblis kıssasının geçtiği ayetlerde, İblis’in, Allah Teâlâ’nın, topraktan yaratıp ruhundan üflediği Âdem’e “secde edin” buyruğuna karşı büyüklük taslayarak

¹⁴¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 545; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, III, 367; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 325.

¹⁴² Akyüz, *Kur’an’da Siyasi Kavramlar*, s. 274.

¹⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 404-405; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 43; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 442; Ayrıca müstekbir-mustad’af kelimelerinin karşıt bir konumda kullanıldığı bir ayette de büyüklenme, azabın sebebi olarak zikredilmiştir. Bk. Sebe, 34/32-33.

¹⁴⁴ Fussilet, 42/15-16.

¹⁴⁵ Araf, 7/75-79.

¹⁴⁶ Lokman, 31/7.

¹⁴⁷ Ahkaf, 46/20.

¹⁴⁸ Araf, 7/36 ve 40.

(istekberâ) karşı geldiği ve kâfirlerden olduğu, neticede bir ceza olarak cennetten kovulduğu ifade edilir.¹⁴⁹

İstinkâf, istikbarla anlam yakınlığı olan bir kelimedir ve Nisa suresinde istikbarla birlikte azaba sürükleyen bir eylem olarak zikredilmiştir. Zeccac (ö. 311/923)'ın belirttiğine göre istinkâf, “yanağa akmış olan yaşı parmakla silmek” anlamına gelen “nkf” kökünden alınmış “istif’âl” babında bir kelimedir.¹⁵⁰ Bu kelime “kibirle geri durmak, tenezzül etmemek” anlamına gelir.¹⁵¹ Kur’an’da iki ayette üç defa tekrar eden bu kelime kullanıldığı bağlamda¹⁵² “büyüklenerek Rabbine ibadetten vazgeçme, burun kıvrarak itaat ile boyun eğmekten kaçınma, gurura kapılarak boyun eğmekten ve itaatten geri durma” anlamını ifade eder.¹⁵³

7. İsrâf: Sözlükte “haddi aşmak ve bir şeyi ihmal etme/önemsememe”¹⁵⁴ anlamına gelen “srf” maddesinin “if’âl” babına nakledilmiş şekli olan “israf”, genel olarak “inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı, özellikle mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurma”yı ifade eder.¹⁵⁵ Ragıb el-İsfahânî, “es-serefu” sözcüğünün, “insanın yaptığı her işte haddi aşması” anlamını ifade ettiğini belirttikten sonra bazı ayetleri şahit göstererek bu kavramın infak/harcama hususunda kullanımının daha meşhur olduğunu söyler.¹⁵⁶ Kur’an’da 23 defa tekrar eden israf kavramı,¹⁵⁷ bulunduğu siyaka göre haram,¹⁵⁸ olması gerekenin tersi/haddi aşma, masum bir insanı haksız yere öldürme,¹⁵⁹ helali haram kılma,¹⁶⁰ Allah’a şirk koşma¹⁶¹ ve günahlarda aşırı gitme¹⁶² gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁶³ Taha suresinde “israf eden/haktan sapanlar” ile “Allah’ın ayetlerine inanmayanlar” için ahiret azabının daha şiddetli ve sürekli olacağına işaret edilirken

¹⁴⁹ Sad, 38/71-85; Araf, 7/11-16; Bakara, 2/34.

¹⁵⁰ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, II, 136.

¹⁵¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 655.

¹⁵² Nisa, 4/172-173.

¹⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 708-709.

¹⁵⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.513.

¹⁵⁵ Kallek, Cengiz, “İsraf” md., *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 178-179.

¹⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.304.

¹⁵⁷ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Srf” md.

¹⁵⁸ Nisa, 4/6.

¹⁵⁹ İsrâ, 17/33.

¹⁶⁰ Araf, 7/31.

¹⁶¹ Mümin, 40/43.

¹⁶² Zümer, 39/53.

¹⁶³ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 71-72.

israfın azabın nedenleri arasında sayıldığı görülür: *وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ* *“Haktan sapan (esrafe) ve rabbinin ayetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz ahiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır.”*¹⁶⁴

Bu ayet öncesinde, Allah’ı anmaktan yüz çeviren ve Allah’ın ayetlerini unutanların hem bu dünyada hem de ahirette çeşitli azaplara uğratılacaklarına işaret edilir.¹⁶⁵ Bu ayette geçen israf kavramı, meşhur olan anlamıyla “infak/harcamada aşırı gitme” anlamında değil inançla ilgili bir anlamda kullanılmıştır. İçinde bulunduğu ayet grubuna bağlı olarak Allah’ın ayetleri/mesajı karşısında gösterilen olumsuz tutuma işaret eder. İbn Aşûr’un belirttiğine göre burada israftan maksat, inkar etmek, Allah’ın ayetlerine inanmamak ve onları yalanlamaktır.¹⁶⁶ Ayrıca ayette geçen israf sözcüğü, “şehvetlere dalmak” ve “şirk koşmak” şeklinde de tefsir edilmiştir.¹⁶⁷

8. Utuvv: Küfürle anlam yakınlığı olan “utuvv” sözcüğü, temel anlamı “istikbar” olan “atv” (عتو) kökünün mastar-ismidir.¹⁶⁸ Ragıb el-İsfahânî, “utuvv” kelimesini “itaatten yüz çevirmek” şeklinde açıklar.¹⁶⁹ “Atv” kökü isim, mastar ve fiil olarak Kur’an’da dokuz ayette olmak üzere toplam on defa kullanılmıştır.¹⁷⁰ Bu kelime, iki ayette Semud kavmine nispet edilir. Onların mucize olarak verilen devenin ayaklarını kesip öldürerek Allah’ın emrine karşı geldiklerine ve neticede racfe ile helak edildiklerine işaret edilir.¹⁷¹ Bir ayette de cumartesi yasağını çiğneyen Yahudilerin tutumları bu kelimeliyle ifade edilirken,¹⁷² müşriklerle ilgili kullanıldığı bir başka ayette “istikbar” sözcüğü ile beraber kullanılır ve onların büyüklenme ve azgınlıkta çok ileri gittiklerine vurgu yapılır.¹⁷³ Sebep-sonuç ilişkisi içerisinde azapla birlikte kullanıldığı Talak, 65/8. ayette ise Allah ve gönderdiği elçilerinin emrine karşı gelen birçok memleket halkının, hesaba çekildiğinden ve şiddetli bir şekilde azaba çarptırıldığından haber verilir.¹⁷⁴

¹⁶⁴ Taha, 20/127.

¹⁶⁵ Taha, 20/124-126.

¹⁶⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XVI, 333. Ayrıca krş. İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, IV, 69.

¹⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 332; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 536.

¹⁶⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 736.

¹⁶⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 418.

¹⁷⁰ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Atv” md.

¹⁷¹ Araf, 7/77; Zâriyât, 51/44.

¹⁷² Araf, 7/166.

¹⁷³ Furkan, 25/21.

¹⁷⁴ Ayrıca “utuvv” sözcüğü, kâfir ve müşriklerin bir eylemi olarak kullanıldığı bazı ayetlerde, Rahman’a asi olmak ve büyüklenmek anlamını ifade eder. (Meryem, 19/69; Mülk, 67/21)

9. Allah’a Karşı Gelmek: Bu başlık altında küfür kavramlarıyla anlam benzerliği olan “Allah ve Resulüyle muhârebe”, “Allah’la mücadele”, “Allah ve Resulüyle müşâkke”, “Allah hakkında muhâcce”, “Allah ve Resulüyle muhâdde” ve “Allah ve Resulünü îzâ” (eziyet etme, incitme) ifadeleri üzerinde durulacaktır.¹⁷⁵

“Allah ve resulüyle muharebe” ifadesi, “Allah’a ve resulüne isyankârlıklarla (meâsî) muhalefet etmek” ve “Allah’ın ve resulünün dostlarıyla savaşmak” şeklinde iki türlü açıklanmıştır.¹⁷⁶ “Allah ve Peygamberine karşı savaşma” ifadesi Kur’an’da iki ayette geçer. İlki Maide, 5/33. ayettir. Bu ayette Allah ve peygamberine savaş açan ve yeryüzünde bozgunculuk yapanların hem bu dünyada hem de ahirette birtakım cezalara müstahak olduklarından bahsedilir:

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ
“Allah’a ve Resulüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır.”

Tefsirlerde bu ayetin sebab-i nüzulüne ilişkin farklı rivayetler vardır.¹⁷⁷ Tefsirinde, ayetler ve ayetlerin sebab-i nüzulleri hakkındaki görüşleri sistemli bir şekilde aktaran İbnü’l-Cevzî, bu ayetin sebab-i nüzulüyle ilgili dört tane görüş aktarır.¹⁷⁸ Ancak *Kur’an Yolu* tefsirinde de belirtildiği gibi bu ayet, Yahudileri konu alan bir ayet grubu içerisinde yer aldığı için ayeti bağlamını dikkate alarak yorumlamak daha makul görünmektedir.¹⁷⁹ Bir önceki ayette (32. ayet), daha önce İsrailoğullarına emredilen hususlara işaret edilmiş, cana kıymamış ve Allah, Resulü ve müminlerle muharebe ederek yeryüzünde bozgunculuk yapmamış¹⁸⁰ birini öldürenin bütün insanları öldürmüş; bir canı kurtaranın ise bütün insanların hayatını kurtarmış olacağına vurgu yapılır. Devamında onlardan çoğunun yeryüzünde taşkınlık çıkardıkları belirtilir.¹⁸¹ Onlar arzu ve isteklerinin peşine gitmek, peygamberlerine karşı çıkmak suretiyle Allah’a, Resulüne ve Allah’ın emir ve yasaklarına muhalefet etmişler, böylece yeryüzünde ölçüyü

¹⁷⁵ Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helak Oldular*, s. 495-500.

¹⁷⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 345.

¹⁷⁷ Bk. Vâhidî, *Esbâb-u Nüzûl*, s. 196-197.

¹⁷⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 343-344.

¹⁷⁹ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 259-260.

¹⁸⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 357.

¹⁸¹ Maide, 5/32.

kaçırarak taşkınlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁸² İniş sebebi olarak zikredilen dört görüşten birisinde de belirtildiği gibi¹⁸³ Yahudiler, Hz. Peygamber (sav)'le yapmış oldukları ahit ve antlaşmaları sürekli olarak bozmuşlar ve düşmanla iş birliği yaparak müşrikleri Müslümanların aleyhine kışkırtmışlardı. Onların bu hareketleri Allah ve Resulü (sav)'e karşı savaş kabul edilmiş ve ayette geçtiği şekilde cezalandırılmışlardır. Ayetin bağlam ve üslubu bu görüşü destekler gözükmektedir.¹⁸⁴ Bilindiği gibi Medine döneminde üç Yahudi topluluğu Hz. Peygamber (sav)'le yapmış oldukları antlaşmaları zaman içerisinde bozmuşlar ve Resulullah (sav) tarafından cezalandırılmışlardı.¹⁸⁵ Taberî'nin belirttiğine göre 33. ayet, Allah'ın bir önceki ayette zikrettiği “yeryüzünde bozgunculuk yapma” hükmünün açıklamasıdır. Allah Teala, bu ayette yeryüzünde fesada yol açanların müstahak olduğu azap konusunda kullarını bilgilendirmiştir.¹⁸⁶ Söz konusu günahları işleyenlerin bu dünyada “öldürülme”, “asılma”, “el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi” veya “buldukları yerden sürgün edilmeleri” şeklinde cezalara maruz kalırlar. Bu cezaların mahiyeti ve nasıl uygulanacağına dair tefsirlerde detaylı bilgiler verilmiştir.¹⁸⁷ Bu tür günahları işleyenlerin dünyada farklı cezalara çarptırılmaları; bu dünyada rezil rüsva edildikleri, aşağılandıkları ve utanılacak hâle sokuldukları anlamına gelir. Onlar, ahiretten önce hizy azabına çarptırılırlar. Bunun yanı sıra bu suçları işleyip de tevbe etmeyenler için ahirette büyük bir azap vardır.¹⁸⁸

“Allah ve resulüyle muharebe” ifadesinin geçtiği ikinci ayet Tevbe suresindedir. Mescid-i Dırar'ın konu edildiği bu ayette¹⁸⁹ geçen “Allah ve resulüyle savaşan” ifadesiyle, Hz. Peygamber (sav) ve İslam düşmanlığı ile temayüz etmiş “Ebû Âmir er-Râhib” adlı şahsın kastedildiği, tefsirlerde ifade edilmiştir.¹⁹⁰

Küfürle yakın anlama sahip olan diğer ifade “Allah'la mücadele etme” dir. “Üstün gelmek için şiddetli tartışmaya girmek” anlamına gelen “mücadele”,¹⁹¹ bazen yerilen ve hoşlanılmayan bir eylemdir. Mümin, 40/4-5. ayetlerde geçen mücadele yerilen bir

¹⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 359.

¹⁸³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 343.

¹⁸⁴ Karaman, *Kur'an Yolu*, II, 259-260.

¹⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 52-54, 199-202, 244-266.

¹⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 359.

¹⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 345; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI, 221-223.

¹⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 390-391.

¹⁸⁹ Tevbe, 9/107.

¹⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, III, 81; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 499; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV, 198-199.

¹⁹¹ Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 312.

davranıştır ve olumsuz bir anlamda kullanılmıştır. Söz konusu ayetlerde, sadece inkâra sapanların Allah'ın ayetleri hakkında tartışmaya girecekleri ifade edilir. Önceki dönemlerde de inkârcı toplulukların kendi peygamberlerini ve peygamberlerin getirdikleri gerçekleri etkisiz kılmak için mücadele verdikleri ve neticede Allah'ın azabının onları yakalayacağı ifade edilir.¹⁹² Bu ifadenin geçtiği Hac suresinde, bir bilgiye dayanmadan, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışmaya girmenin, insanı azaba sürükleyen bir durum olduğu bildirilir.¹⁹³ Mümin suresinde hiçbir delile dayanmaksızın Allah'ın ayetleri hakkında tartışmaya girişenlerin, “makt”a (Allah'ın kızmasına) sebep oldukları,¹⁹⁴ gerçekten uzaklaştıkları¹⁹⁵ ifade edilir. Başka bir yerde de Allah'ın ayetlerine karşı mücadele verenlerin kaçacak yerlerinin olmadığına vurgu yapılır.¹⁹⁶

Bu başlık altında inceleyeceğimiz diğer bir kavram “muhalefet etmek/karşı çıkmak ve kişinin arkadaşının bulunduğu tarafın dışında başka bir tarafta olması”¹⁹⁷ anlamını ifade eden “şikâk/müşâkka” sözcüğü, Kur'an'da dört ayette “*Allah'a ve resulüne müşâkke/şikak etmek*” (muhalefet etmek) şeklinde kullanılmıştır.¹⁹⁸ Nisa suresindeki kullanımda kendisine doğru yol (el-hüdâ) belli olduktan sonra Allah'ın elçisine karşı çıkan ve müminlerin yolundan başka bir yol tutanların cehenneme atılacağı ifade edilirken¹⁹⁹ Enfal suresinde Bedir Savaşı'nın işlendiği bir bölümde, Allah ve Resulü (sav)'e karşı gelmelerinden dolayı müşriklerin cezalandırıldığı belirtilir.²⁰⁰ Bu ifadenin geçtiği başka bir yerde, doğru yol (el-hüdâ) apaçık ortaya çıktıktan sonra inkârcılıkta ısrar edenler, Allah yoluna engel koyanlar ve Allah'ın elçisine muhalefet edenlerin Allah'a hiçbir zarar veremeyecekleri bildirilir.²⁰¹ Medine Yahudilerinden olan Nadiroğullarının maruz kaldığı dünyevi azabın konu edildiği bir bağlamda,²⁰² onların

¹⁹² Mümin, 40/4-5. Mücadele her zaman olumsuz anlamda kullanılmaz. Bazen olumlu (Memduh) şeyler için de kullanılır.. Mücadele bazen hakkı izhar etmek için yapılır. Ankebut, 29/46 ve Nahl, 16/125'deki kullanımlar buna örnek gösterilebilir. (Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 312)

¹⁹³ Hac, 22/4 ve 8.

¹⁹⁴ Mümin, 40/35. Krş. Mümin, 40/56.

¹⁹⁵ Mümin, 40/69.

¹⁹⁶ Şura, 42/35.

¹⁹⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 348.

¹⁹⁸ Nisa, 4/115; Enfal, 8/13-14; Muhammed, 47/32; Haşr, 59/4.

¹⁹⁹ Nisa, 4/115.

²⁰⁰ Enfal, 8/13-14.

²⁰¹ Muhammed, 47/32.

²⁰² Haşr, 59/2-3.

“Allah ve Resulü (sav)’e karşı gelmiş olmaları”ndan dolayı şiddetli bir cezaya çarptırıldıkları belirtilir.²⁰³

“Muhâcce” sözcüğü “taraplardan her birinin, diğerini (rakibini) delilinden (hüccet) ve hedefinden (muhaçcece) vazgeçirmek istemesi” anlamına gelir.²⁰⁴ Bu kelime Kur’an’da bazı ayetlerde “*Allah hakkında tartışmak*” biçiminde bir ifade olarak kullanılmıştır. Bakara suresinde Ehl-i Kitab’ın muhatap alındığı bir ayette, onlardan Allah hakkında tartışmaya girmemeleri istenir: “*De ki: “Allah bizim de rabbimiz, sizin de rabbiniz olduğu halde O’nun hakkında bizimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O’na gönülden bağlanmışızdır.”*”²⁰⁵ En’am suresinde, kavminin Hz. İbrahim’le Allah hakkında tartışmaya girdikleri,²⁰⁶ Şura suresinde ise Allah’ın dini insanlar tarafından kabul edildikten ve insanlar İslam’a girdikten sonra onları tekrar cahiliye dinine döndürmeye çalışmak için²⁰⁷ Allah hakkında tartışanların üzerine gazap çöktüğü ve onların şiddetli azaba uğrayacakları ifade edilir.²⁰⁸

Küfrün anlam sahasına giren diğer ifade, “engel olmak, karşı çıkmak, inatlaşmak”²⁰⁹ anlamına gelen “muhâdde” sözcüğü ile oluşturulan “*Allah ve resulüne muhâdde*” (karşı çıkma) eylemidir. Tevbe suresinde münafıklardan bahsedilen bir bağlamda, Allah ve Resulü (sav)’e karşı çıkanlar için içinde ebedî kalacakları cehennem hazırlandığı ve bunun da büyük bir aşağılama ve rezillik olduğu ifade edilir.²¹⁰ “Allah ve Resulü (sav)’e muhâdde” ifadesi Mücadele suresinde de üç ayette kullanılmıştır. İlk geçtiği yerde zihar olayı konu edilir ve Allah ve Resulü (sav)’e karşı gelenlerin, daha öncekilerin aşağılandıkları gibi aşağılanacakları ve Allah’ın ayetlerini inkâr edenler için aşağılayıcı bir azabın olduğu beyan edilir. Aynı surenin 20. ayetinde Allah ve Elçisi (sav)’e karşı gelenlerin zillete uğrayanlar arasında olduğu ifade edilirken, 22. ayetinde Allah’a ve Resulü (sav)’e inananların, Allah ve Elçisi (sav)’e karşı çıkan ve başkaldıranlara sevgiyle bağlanmalarının ve iş birliği yapmalarının mümkün olamayacağı ifade edilir.

²⁰³ Haşr, 57/4.

²⁰⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 141.

²⁰⁵ Bakara, 2/139.

²⁰⁶ En’am, 6/80.

²⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 211.

²⁰⁸ Şura, 42/16.

²⁰⁹ Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 418; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 143-144.

²¹⁰ Tevbe, 9/63.

“Ezâ”, canlının nefesine (ruhuna) veya bedenine dokunan zarara denir.²¹¹ Kur’an’da bazı ayetlerde önceki peygamberlerin, inkârcı topluluklar tarafından eziyete uğratıldıkları ve işkenceye tabi tutuldukları ifade edilir.²¹² Ayrıca bir kısım ayette “Hz. Muhammed (sav)’e eziyet etmek”ten, bir ayette de “Allah ve Elçisine eziyet etmek”ten bahsedilir. Münafıklardan bahseden bir ayet grubu içinde yer alan Tevbe, 9/61’de Allah Elçisi (sav)’e eziyet eden ve “O her söylenene kulak veriyor.” diyenler için elem verici bir azabın hazırlandığı ifade edilir:

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنَىٰ قُلُوبِنَا وَأَبْدَانِنَا وَأَنْفُسِنَا وَأَمْوَالِنَا وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَعَنَهُمُ اللَّهُ لَمَّا كَانُوا فِي الْيَوْمِ الَّذِي كَانُوا فِيهِ يَوْمَئِذٍ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَعَنَهُمُ اللَّهُ لَمَّا كَانُوا فِي الْيَوْمِ الَّذِي كَانُوا فِيهِ يَوْمَئِذٍ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَعَنَهُمُ اللَّهُ لَمَّا كَانُوا فِي الْيَوْمِ الَّذِي كَانُوا فِيهِ

Onlardan peygamberi inciten ve “O her söylenene kulak veriyor” diyenler var. De ki: “O sizin için hayırlı olana kulak veriyor; Allah’a inanıp müminlere güveniyor. Ve o içinizden iman edenler için bir rahmettir. Allah’ın resulünü incitenler için elem verici bir azap vardır.”

Ayetteki “peygamberi incitme” ifadesini Taberî, “peygamberi ayıplıyorlar”²¹³ şeklinde açıklar. Mâturîdî, ayette münafıkların Hz. Peygamber (sav)’e nasıl eziyet ettiklerine dair bilgi verilmediğini ifade ettikten sonra muhtemelen “Onu yalanlayarak, kendilerini davet ettiği şey hususunda ona icabet ve itaat etmeyerek veya Hz. Muhammed (sav)’in işittiği kelimelerle kendisine eziyet ederek, O’nu karalayarak ve ayıplayarak incitmiş” olabileceklerini belirtir.²¹⁴

Hz. Peygamber (sav)’in Safiyye binti Huyey b. Ahdab ile evlenmesini tenkit edenler hakkında nazil olduğu bildirilen²¹⁵ Ahzab, 33/57. ayette ise Allah’ı ve Elçisini incitenlerin dünyada ve ahirette lanetlendiklerine ve onlar için aşağılayan ve alçaltan bir azap hazırlandığı bildirilir: إِنَّ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا “Allah’ı ve resulünü incitenleri Allah, dünyada ve ahirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır.” Bu ayetten önce Müslümanlar, Allah elçisine nasıl davranacakları konusunda uyarılmışlardır. İlgili ayetlerde sahabeden, bazı muaşeret kuralları hususunda Allah Resulü (sav)’i resulünü incitmemeleri istenmekte, onların Hz. Peygamber (sav)’i üzme haklarının olmadığı vurgulanmaktadır.²¹⁶ Burada ise Allah ve resulünü inciten başka insan tiplerinden bahsedilmektedir. İbn Aşûr’un belirttiğine göre ayette Allah ve Resulü (sav)’i incitenler, iman ehli değil münafıklardır. Çünkü böyle bir

²¹¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 18.

²¹² Al-i İmran, 3/195; En’am, 6/34; İbrahim, 14/12; Ahzab, 33/69; Saf, 61/5.

²¹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 539.

²¹⁴ Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 411.

²¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 179.

²¹⁶ Ahzab, 33/53.

tehdit, sadece kâfirler için söz konusudur.²¹⁷ Onlar, Allah ve Resulü (sav)’in razı olmadığı ve çirkin gördüğü küfür, isyan, nübüvveti inkâr etmek ve şeriata karşı çıkmak gibi fiilleri işleyerek ve somut olarak Hz. Peygamber (sav)’e çeşitli kötülükler yaparak²¹⁸ Allah ve Elçisi (sav)’e eziyetemişlerdir. Ayette Allah ve Resulü (sav)’i incitmenin cezası, dünyada ve ahirette lanetlenmek ve ayrıca ahirette “azâb-ı muhîn”e maruz kalmak şeklinde ifade edilir. Lanet, kişinin rahmetten uzaklaştırılması ve lanet edilenin (mel’ûn) tahkir edilmesi ve aşağılanmasıdır. Lanet edilenler, bu dünyada Müslümanların gözünde aşağılanmış ve rezil olmuş, Allah’ın lütfu inayetinden mahrum edilmiş insanlardır. Ahirette ise aşağılanarak ve horlanarak mahşerde toplanır ve ateşe atılırlar. Ahiretteki “azâb-ı muhîn” ise cehennem azabıdır ve bu azap, muhindir (aşağılayan). Çünkü o, tahkir ve hizy ile lekelenmiş bir azaptır.²¹⁹

10. Diğerleri: Daha önce tahlili yapılan ve azapla yakın anlamlı kelimelerden biri olan mekr,²²⁰ “işkence” anlamında kullanılan fitne,²²¹ “yüz çevirme ve uzaklaşma” anlamına gelen “i’râz”,²²² ve “tevellâ”,²²³ “meyletmek, yüz çevirmek, vazgeçmek/uzaklaşmak” anlamındaki “sadf/sudûf”,²²⁴ ve “sapmak ve uzaklaşmak” manasındaki “zeyğ”,²²⁵ sözcüğü azabın sebepleri arasında sayılmaktadır.

4.1.1.2. Nifak

“Mufâala” babından olan “nifâk ve münâfık” kelimeleri, sözlükte “bir şeyin kesilmesi ve gitmesi/ayrılması” ile “bir şeyin gizlenmesi ve kapalı olması”²²⁶ anlamlarını ifade eden “nfk” kökünden alınmıştır. “en-Nefeku”, “yerin altında kaçış yeri olan tünel” anlamına gelir.²²⁷ en-Nâfikâ” sözcüğü, çöl faresinin yer altında kazdığı tünel şeklindeki yuvasının iki çıkış kapısından birinin ismidir. Çöl faresi, kendisine giriş mahiyetindeki

²¹⁷ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXII, 104.

²¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 541.

²¹⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXII, 104.

²²⁰ Fatır, 35/10; En’am, 6/124.

²²¹ Buruç, 85/10.

²²² Cin, 72/17.

²²³ Ğaşiye, 88/23-24. Ayrıca bk. Tevbe, 9/74.

²²⁴ Enam, 6/157.

²²⁵ Sebe, 34/12.

²²⁶ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.1038.

²²⁷ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.1038; Cevherî, *es-Sıhah*, s.1159. En’am suresinde geçen bu kelime “tünel” anlamında kullanılmıştır. (En’am, 6/35)

“el-kâsia” tarafından bir tehlike geldiğinde “en-nâfika” tarafından çıkar.²²⁸ Nifak, münafığın eylemidir²²⁹ ve “en-nâfikâu” sözcüğünden türemiştir. Çünkü münafık, izhar ettiğinin tersini gizler.²³⁰

Kur’an’da nifak (ikiyüzlülük) üç ayette “nifâk” ve 32 ayette de “münafık (münâfikun/münafikât) şeklinde geçer.²³¹ Münafıklar, Kur’an’da üç temel inanç grubundan biri olarak kabul edilir.²³² Kur’an’da münafık kelimesi, iki farklı insan tipi için kullanılır: İlki, halis münafıklardır ve bunlar “inanmadıkları halde “Allah’a ve ahiret gününe inandık.”²³³ diyenlerdir. İkinci tip; zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irade zayıflığı yüzünden imanla küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan,²³⁴ imandan çok küfre yakın olan²³⁵ çift şahsiyetli insanlardır.²³⁶ Kur’an’da münafıklardan söz eden ayetlere bakıldığında, hakikatte kâfir olmalarına rağmen, ya korkudan ya da Müslümanları aldatmak için inkârlarını gizleyen ve imanlarını izhar eden bir gruptan bahsedildiği görülür.²³⁷ Genel itibarıyla münafıklar İslam’ın büyüyen gücünün farkına vardıklarında İslam’a giren ancak bunu sadece menfaatleri için yapan Medinelilerdir. Gerçek anlamda inanmadıkları için İslam’ın tehlikeye düştüğünü gördükleri anda veya İslam’ı desteklemenin fedakârlıkta bulunmak ve sıkıntıya girmek anlamına geldiğini anladıkları anda İslam’a olan bağlılıklarını bir kenara atan tiplerdir.²³⁸

Nifak (ikiyüzlülük), Kur’an’da birçok ayette sarıh bir şekilde azaba götüren bir günah olarak geçmiştir. Münafıkların konu edildiği ayetlerin bir kısmında “nifâk/münafık” kelimesi bizzat geçmemekle beraber onların inançları, davranışları ve Hz. Peygamber (sav) ve İslam’a karşı tutumları hakkında bilgiler verilir. İşledikleri günahlar yüzünden azaba uğratılacakları sebep sonuç ilişkisi içinde anlatılır. Bakara suresinde inanmadıkları hâlde “inandık” deyip ikiyüzlülük etmelerinden dolayı münafıkları çok

²²⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.1038-1039; Cevherî, *es-Sıhah*, s.1159; Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, s.82-83; Soysaldı, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s. 85.

²²⁹ Cevherî, *es-Sıhah*, s.1159.

²³⁰ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.1039.

²³¹ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Nfk” md.

²³² Bakara, 2/1-20.

²³³ Bakara, 2/8.

²³⁴ Nisa, 4/137, 143; Tevbe, 9/44-45.

²³⁵ Al-i İmrân, 3/167.

²³⁶ Alper, Hülya, “Münafık” md., *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 566.

²³⁷ Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 266.

²³⁸ Mîr, Muntasır, *Kur’anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, (trc. Murat Çiftkaya), inkılap Yayınları, İstanbul 1996, s. 142.

acıklı bir azabın beklediği haber verilirken²³⁹ Tevbe suresinde onların peygamberi incitmeleri ve “O her söylenene kulak veriyor.” demeleri yüzünden elem verici bir azabı hak ettikleri bildirilir.²⁴⁰ Yine Tevbe suresinde inandıktan sonra inkârcılıklarını açığa vurmaları ve günahı ısrarcı olmaları,²⁴¹ sadakalar konusunda müminlere dil uzatıp alay etmeleri,²⁴² Allah ve Resulü (sav)’e inanmamaları, mazeret belirtmeksizin Tebük Seferi’ne katılmamaları,²⁴³ nifakta karar kılmış ve ikiyüzlülüğü huy edinmiş olmaları vb.²⁴⁴ nedeniyle azaba çarptırılacaklarından bahsedilir. İki ayette de Allah Teâlâ’nın münafıklara, mallar ve evlatlar vermek suretiyle dünyada onları azaba uğratmak/sıkıntı çektirmek istediğine ve kâfir olarak ölmelerini murat ettiğine işaret edilir.²⁴⁵ Mücadele suresinde ise Allah’ın gazabına uğramış bir topluluk olan Yahudilerle iş birliği yapan ve bile bile (“senin Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik ederiz” diyerek)²⁴⁶ yalan yere yemin eden ve yeminlerini kalkan olarak kullanıp insanları Allah’ın yolundan saptıran münafıklar için şiddetli ve küçük düşürücü bir azabın hazırlandığından bahsedilir.²⁴⁷

4.1.1.3. Şirk

Şirk sözcüğü, sözlük anlamı “yakınlaşma/mukârane ve yalnızlık/infirad” ile “uzama/imtidâd ve istikamet”²⁴⁸ olan “şrk” kökünün mastar-ismidir. “Şrk” maddesi, Kur’an’da “şirk”, “şerik” ve “şürekâ” formlarının yanı sıra, yaygın bir şekilde if’al babından olmak üzere isim ve fiil kalıplarıyla toplam 168 yerde kullanılmıştır.²⁴⁹ Terim olarak şirk “Allah’ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma” şeklinde tanımlanır.²⁵⁰ Şirk büyük bir günah olduğu için Allah müşrikleri affetmez. Ayetlerde net bir şekilde ifade edildiği gibi Allah Teâlâ, kendine eş ve ortak koşulmasını bağışlamaz, şirk dışında dilediği kimselerin günahlarını bağışlar.²⁵¹ Dolayısıyla şirk, kişiyi azaba sürükleyen

²³⁹ Bakara, 2/10. Ayrıca krş. Nisa, 4/138; Tevbe, 9/68.

²⁴⁰ Tevbe, 9/61. Bazı ayetlerde de mutlak olarak münafıkların azaba çarptırılacakları ifade edilir. (Ahzab, 33/24-73; Hadid, 57/13)

²⁴¹ Tevbe, 9/66. Krş. Tevbe, 9/74.

²⁴² Tevbe, 9/79

²⁴³ Tevbe, 9/90.

²⁴⁴ Tevbe, 9/101.

²⁴⁵ Tevbe, 9/55 ve 85.

²⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 488.

²⁴⁷ Mücadele, 58/14-16.

²⁴⁸ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 557; Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, s.46.

²⁴⁹ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Şrk” md.

²⁵⁰ Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk” md., *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 193.

²⁵¹ Nisa, 4/116.

davranışlardan biri olmaktadır.²⁵² Şirk aslında nimeti verenle vermeyeni eşit tutmak veya nimeti verenin vasıflarını kudretsiz varlıklara vermek demektir.²⁵³ Diğer bir ifadeyle şirk, ulûhiyetin niteliklerinden birini bir başkasına atfetmektir. Bu durum, Allah'a şirk koşulan varlıkları, Allah'la bir ve eşit tutmak, onları yarı tanrılar saymaktır.²⁵⁴ Şirk düşüncesi aynı zamanda Allah'ın saygıdeğer kıldığı ve şeref verdiği insan nefisini, Yaratan'a değil, yaratılana ibadet ettirerek alçaltır.²⁵⁵

Kur'an'ın ilk muhatap kitlesi Mekke müşrikleri olması nedeniyle müşrikleri konu edinen, onların inançları, zihniyetleri ve Hz. Peygamber (sav)'in davetine karşı yaklaşımlarını ele alan onlarca ayet vardır. Kur'an, tedrici bir yöntemle, şirk kanıksamış ve yaşam tarzı olarak benimsemiş Mekke müşriklerinin, sonra da Mekke dışındaki müşriklerin yanlışlarını adım adım düzeltmiş ve İslam toplumunun ilk çekirdek kadrosunu oluşturmuştur. Özellikle Mekkî surelerde yoğun bir şekilde müşriklerin İslam'a, Hz. Peygamber (sav)'e ve Allah'ın ayetlerine karşı gösterdikleri tepkilerinden bahsedilir.

Şirkin azaba götüren en büyük günahlardan biri olması nedeniyle bazı ayetlerde şirk-azap irtibatı, sebep sonuç ilişkisi içerisinde sarıh bir şekilde ele alınmıştır. Müşrikleri muhatap alan ayetler incelendiğinde onların sık sık uyarıldıkları, zaman zaman hem yakın (dünyevî) hem de uzak (uhrevî) azapla tehdit edildikleri görülmektedir. Örnek vermek gerekirse En'am suresinde Allah'ın, müşriklere (recm/taş yağdırılması ve tufan gibi) üstlerinden ve (hasf/yerin dibine batırma gibi)²⁵⁶ altlarından azap göndermeye ve onları birbirlerine düşürmeye kadir olduğuna vurgu yapılır.²⁵⁷ Nahl suresinde de çirkin tuzak kuran ve kötülük planlayan müşriklerin Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirmeyeceğinden (hasf) ya da işe güce dalmışken Allah'ın kendilerini kısıktırak yakalayacağından emin olmamaları istenir.²⁵⁸

Müşriklerin mevzubahis olduğu ayetlerde bazen mutlak olarak müşriklerin azabı hak ettikleri ifade edilirken bazen de onların hangi davranışları nedeniyle azaba müstahak

²⁵² Kaf, 50/26; İsrâ, 17/39; Furka, 25/68; Şuara, 26/213.

²⁵³ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İFAV yayınları, İstanbul 2000, s.34.

²⁵⁴ Ekin, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, s.47.

²⁵⁵ Soysaldı, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s.77.

²⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 298.

²⁵⁷ En'am, 6/65. Ayrıca bk. Yusuf, 12/107.

²⁵⁸ Nahl, 16/45-47. Ayrıca bk. Zümer, 39/39-40.

olduklarına dair bilgiler vardır. Örneğin müşriklerin konu edildiği Bakara, 2/165-166. ayetlerde müşriklerin inançları hakkında bilgiler vardır. Söz konusu ayetlerde onların, Allah'ın dışındaki varlıkları Allah'a denk tuttukları ve bunları Allah'ı sever gibi sevdiklerinden ötürü şiddetli bir azabı hak ettikleri belirtilir. Bunun yanı sıra hizmet ve yönetimine ehil olmadıkları halde Mescid-i Harâm'a müminleri sokmamaları,²⁵⁹ Allah hakkında kötü zan beslemeleri,²⁶⁰ Allah'ın Resulü (sav) ile alay etmeleri,²⁶¹ Allah'a eş ve ortaklar edinmeleri²⁶² vb. nedenlerle azaba müstahak olduklarına işaret edilir. Bazı ayetlerde ise Allah Teâlâ'nın, müminlerin eliyle müşrikleri bu dünyada cezalandırmak ve onları rezil rüsva etmek istediği ifade edilir.²⁶³

Müşrikleri konu edinen ayetlerin bir kısmında, müşriklerin aynı zamanda kâfir olduklarına vurgu yapılır. Mekke müşriklerinin muhatap alındığı Kafirun suresinde bu husus net bir şekilde görülür.²⁶⁴ Daha önce de işaret edildiği gibi Kur'an'da küfür kavramı, birçok kavramla anlam ilişkisi içerisinde olan odak bir kavramdır. Şirk, kizb, fisk, ilhâd ...gibi kavramlar küfrün anlam alanına dahil olan kavramlardandır. Diğer bir ifadeyle “küfür” odak kavramıyla onun alt kavramlarından biri olan şirk arasında sıkı bir anlam irtibatı vardır. Ancak bu iki kavram arasında bazı nüanslar da vardır. Dolayısıyla her şirk küfür olsa da her küfür şirk değildir. Zira küfrün kapsamına, müşrikler, yahudiler, hıristiyanlar, mutlak inkârcılar ve münafıklar da dâhildir. Yani küfür, şirkten daha umumî olduğundan kapsam alanına tekzib, inkâr ve nifak gibi konular da girmektedir.²⁶⁵

Müşriklerin sert bir şekilde uyarıldığı Tevbe suresinin başında Allah ve Elçisi (sav)'in müşriklerle hiçbir bağının olmadığı vurgulanır ve müşrikler küfür kavramıyla nitelenir.²⁶⁶ Huneyn savaşının anlatıldığı ve Teâlâ'nın müşrikleri görünmez askerlerle azaba çarptırdığının ifade edildiği bir bağlamda, müşrikler “kâfirler” olarak

²⁵⁹ Eenfal, 8/34-35.

²⁶⁰ Fetih, 48/6.

²⁶¹ Furkan, 25/41-42.

²⁶² Kasas, 28/64.

²⁶³ Tevbe, 9/14-15. Müşriklerle ilgili olan şu ayetlerde onların akıbeti, yani onların nasıl ve ne tür bir azaba duçar oldukları ve olacakları hakkında bilgi verilir: Şura, 42/21; Duhan, 44/10-15; Tur, 52/45-47; Teğabun, 64/5-7; Müzzemmil, 73/10-13; Müminun, 23/64 ve 77.

²⁶⁴ Kafirun, 109/1-6.

²⁶⁵ Ekin, *Kur'an Göre İnançsızlık*, s.67-68.

²⁶⁶ Tevbe, 9/3.

nitelenmiştir.²⁶⁷ Kaf suresinde müşriklerin başka günahlarına da yer verilir: “İnatçı kâfir” olarak da tanımlanan müşrik insan tipi, iyiliği engelleyen, hak tanımayan, insanları şüpheye düşüren ve Allah’ın yanına başka tanrılar koyan bir yapıya sahiptir ve o şiddetli azaba atılır.²⁶⁸

Müşrikler, geçmişte inkârcılıkta ısrar eden ve peygamberlerin mesajlarını kabul etmeyenlerin yaptıkları gibi azabın gerçekleşmesinden kuşku duymakta ve Allah Resulü (sav)’den azabın çabuklaştırılmasını istemektedirler. Ancak azabın gelmesi onların isteğine bağlı olmayıp onun belirlenmiş bir süresi vardır. Azap, onlar farkında olmadan ansızın gelecektir. Ayrıca cehennem azabı, onları altlarından ve üstlerinden kuşatacak ve onları çepeçevre saracaktır.²⁶⁹

Bazı ayetlerde de İslam karşıtlığı ve düşmanlığında ileri giden kişiler üzerinden müşriklerin ilahi mesaj karşısındaki tutum ve davranışları hakkında bilgiler verilir. Mekke müşriklerinden Nadir b. Haris hakkında indiği²⁷⁰ rivayet edilen Lokman, 31/6-7. ayetlerde de hiçbir kanıt dayanmadan (Nadir b. Haris gibi) insanları Allah yolundan saptıran ve Allah’ın yolunu alay konusu yapan müşrikler için alçaltıcı bir azabın hazırlandığı belirtilir. Bu tip insanlar aynı zamanda Allah’ın ayetleri karşısında ilgisizdirler, ayetler kendilerine okunduğunda kulaklarında bir ağırlık ve sağırlık varmış da onları duymuyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirirler. Yine Nadir b. Haris²⁷¹ veya Ebu Cehil²⁷² hakkında indiği aktarılan Hac, 22/8-9. ayetlerde bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde büyüklük taslayarak başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışıp duran bir müşrik karakterinden bahsedilir. Böyle eylemler içerisinde olanların hakkı, hem dünyada rezil rüsva olmak (hizy) hem de ahirette yakıcı ateş azabını (azâb-ı harîk) tatmaktır.

Bu başlık altında değinilmesi gereken diğer bir husus da müşriklerin azaba uğratılmasını konu edinen ayetlerde, onların aynı zamanda başka kelimelerle de nitelendirilmiş olmalarıdır. Bunlar, şirkle anlam benzerliği olan ve kullanıldığı yere bağlı olarak şirkin anlam sahasına dâhil olan (zulüm ve iftira gibi) kelimelerdir. Daha önce de ifade

²⁶⁷ Tevbe, 9/26. Ayrıca bk. Enfal, 8/50-51; Ra’d, 13/33-34.

²⁶⁸ Kaf, 50/24-26.

²⁶⁹ Ankebut, 29/53-55.

²⁷⁰ Mâverdî, *en-Nuket*, IV, 329; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VI, 315-316.

²⁷¹ Mâverdî, *en-Nuket*, IV, 9.

²⁷² Vâhidî, *el-Vâsît*, III, 261.

edildiği gibi zulüm kelimesinin ilk anlamı “bir şeyi, ait olduğu yerin dışında başka bir yere koymak”tır.²⁷³ Buradan hareketle herhangi bir şeyi Allah’a ortak koşan yani Allah’tan başkasına tanrılık nitelikleri yükleyen kişi, Allah’ın hakkı olan tanrılığı başkasına vermiş, böylece haksızlık (zulüm) yapmış demektir. İşte bu davranış haksızlıkların en büyüğüdür.²⁷⁴ Mabud olmayan bir varlığı mabud yerine koymak büyük bir zulümdür ve çelişkidir.²⁷⁵ Lokman suresinde de şirkin en büyük zulüm olduğu açıkça ifade edilir.²⁷⁶ Örneğin müşriklerin inanç yapıları hakkında bilgiler ihtiva eden Bakara, 2/165. ayette onların zalim oldukları belirtilir:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ “İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine severler. Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah’ın olduğunu ve Allah’ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi.”

Ayetteki “ellezîne zalemû” ifadesiyle “eş ve ortaklar edinenler”e işaret edilir. Müşrikler, şirk koşturmakla büyük bir zulüm işlemişlerdir.²⁷⁷ Furkan, 25/19. ayette geçen zulüm kelimesi de şirk koşturmak²⁷⁸ anlamına gelir. Ayrıca Zümer, 39/47. ayette geçen “zalemû” cümlesi²⁷⁹ ve Şura, 42/44. ayette geçen “ez-zâlimîn”²⁸⁰ sözcüğü müşrikler için kullanılır.²⁸¹ İnsan, 76/31. ayette geçen “ez-zâlimîn” kelimesi ise inkârcılar²⁸² ve müşrikler²⁸³ şeklinde yorumlanmıştır.

Şirkle beraber kullanılan kelimelerden biri de sözlükte “kesmek”²⁸⁴ anlamındaki “fry” kökünden alınmış olan “iftira”dır. İsim, fiil ve mastar kalıplarıyla toplam 60 ayette²⁸⁵ kullanılan iftira, Kur’an’da genel itibarıyla “Allah hakkında yalan uydurma, O’nun birliği, yetkinliği ve aşkınlığı ile bağdaşmayan iddialar ileri sürme”²⁸⁶ manasında yer

²⁷³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.641.

²⁷⁴ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, IV, 337.

²⁷⁵ Soysaldı, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s. 77.

²⁷⁶ Lokman, 31/13.

²⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 210.

²⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 422.

²⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 220.

²⁸⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VII, 294.

²⁸¹ Ayrıca müşriklerin konu edildiği ve muhatap alındığı şu ayetlerde de zulüm kavramı kullanılmıştır: İbrahim, 14/44; Yunus, 10/52; sebe, 34/42; Zuhuruf, 43/39.

²⁸² Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, İnsan, 76/31

²⁸³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VIII, 442; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 470.

²⁸⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 834; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 490.

²⁸⁵ Bkz. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Fry” md.

²⁸⁶ Örnek olarak bkz. Al-i İmrân, 3/94; En’âm 6/21, 93, 144.

almaktadır.²⁸⁷ Başka türlü ifade etmek gerekirse iftira sözcüğü Kur'an'da "Allah'a şirk koşmak"²⁸⁸ ve "Allah'a karşı yalan uydurmak" anlamında kullanılmıştır.²⁸⁹ Nisa suresinde Allah Teâlâ'nın, kendisine eş ve ortak koşma dışında dilediği kimselerin bütün günahlarının affedip bağışlayacağı vurgulandıktan sonra "Allah'a ortak koşanın" büyük bir günah işlemiş olacağı belirtilir.²⁹⁰ Kısaca ifade etmek gerekirse iftira sözcüğü şirkle anlam benzerliği olan kelimelerden biridir ve bazı ayetlerde de azaba sürükleyen bir eylem olarak ifade edilir.²⁹¹

Ayrıca şirk ve müşriklerle ilgili olan ayetlerde, müşriklerin imandan yüz çevirdikleri (tevellev) için azabı hak ettikleri ifade edilir.²⁹² Başka bir yerde Allah'ın mesajını kabul etmeyen müşriklerin "cürm" işledikleri ve dolayısıyla azaba müstahak oldukları belirtilir.²⁹³

4.1.2. Amelî Nedenler

Bu başlık altında, insanların azap çekmesine neden olan inançla ilgili mevzuların dışında değerlendirilen ve azabın nedeni olarak zikredilen iş ve eylemler tespit edilmeye çalışılacaktır. Kur'an'da ağırlıklı olarak inançla ilgili konuların azabın nedeni olarak geçtiği görülmekle beraber bir kısım ayette inanç haricindeki bazı tutum ve davranışlara da yer verilir. Ancak birçok konuyu işlerken yaptığımız gibi burada da özellikle azap kavramının geçtiği ayetlerden hareketle azabın sebebi olarak zikredilen davranışların neler olduğu tespit edilecektir.

4.1.2.1. Müminlerin Azapla Uyarılması

Azap ayetlerinin bir kısmında Müminlerin konu edildiği ve bazı hususlarda azapla uyarıldıkları görülmektedir. Ancak ilgili ayetlerde müminlere yapılan ikaz ve uyarılar, geçmişte inkârcılık, şirk, bozgunculuk ve zulümleriyle azaba çarptırılan toplumların muhatap olduğu ihtar ve uyarılardan oldukça farklıdır. Çünkü geçmiş inkârcı kavimlerin, daha ziyade inançla ilgili konularında uyarıldıkları, ancak onların

²⁸⁷ Çağrı, Mustafa, "İftira" md., *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 522.

²⁸⁸ Bkz. Kehf, 18/15; En'am, 6/24; Araf, 7/53.

²⁸⁹ Geniş bilgi için bk. Soysaldı, Mehmet, "Kur'an'da İftira Kavramı ve Müfterilerin Hükümü", *Diyanet İlmî Dergi*, 2005, cilt: XLI, sayı: 4, s. 99-102.

²⁹⁰ Nisa, 4/48.

²⁹¹ En'am, 6/93; Taha, 20/61; Hud, 11/18-20.

²⁹² Hud, 11/3.

²⁹³ Şuara, 26/198-203

peygamberler tarafından yapılan azap uyarılarına aldırmadıkları, inkârcılıkta ısrarcı oldukları, bozgunculuğa devam ettikleri, bu nedenle azaba uğratıldıkları söz konusu iken; müminler daha çok ameli konularda dikkatli olmaları ve Allah'ın belirlediği sınırların dışına çıkmamaları hususunda uyarılmışlardır. Müminlerin muhatap alındığı ayetlerdeki azap uyarıları, şartlı cümleler şeklinde olup müminlere verilmiş bir azap, helak edilmiş mümin bir topluluk söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle müminler, geçmiş kavimlerin başına gelen toptan imha eden (isti'sâl) bir azapla sonuçlanan bir uyarıya muhatap olmamışlardır. Müminlerin azapla uyarıldığı konuların bazıları şunlardır:

1. Kısas: Müminlerin azapla uyarıldığı konulardan biri kısastır. “Kısas” kelimesi, Kur'an'da dört ayette geçer. “Denk/benzer” anlamına gelen bir ayet hariç,²⁹⁴ diğerlerinde terim anlamında kullanılmıştır.²⁹⁵ Kısâs kelimesinin kökünde “izlemek, izini takip etmek” ve “kesme” manası vardır.²⁹⁶ Kısas, öldürme suçunu ve suçlusunu takip ve sürüp gidecek ihtilâfî kesip bitirme maksadını ihtiva ettiği için bu ismi almıştır. Kasten ve haksız olarak birini öldüren kimsenin ceza olarak öldürülmesine, aynı şekilde birini yaralayan kimsenin misliyle yaralamak suretiyle cezalandırılmasına kısas denilmiştir.²⁹⁷

Kısas konusunun anlatıldığı Bakara, 2/178. ayette müminler muhatap alınır, kısasla ilgili Allah'ın hükümleri belirtildikten sonra ayet azap uyarısıyla biter: *فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ* “...Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır.” Bu ayette geçen “i'tidâ” sözcüğü, “hakka tecavüz etmek/haddi aşmak”²⁹⁸ anlamına gelir. Bu durumda “Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır.” cümlesi, “kim, katilin dışında birini veya diyet aldıktan sonra katili öldürerek şeriatın belirlediğinin dışına çıkarsa, işte onun için elem verici bir azap vardır.”²⁹⁹ anlamına gelir. Tefsirlerde belirtildiğine göre ayetin bu kısmı, cahiliye döneminde var olan yanlış uygulamayı düzeltmektedir. Cahiliye döneminde bir kimse birini öldürdüğünde kaçıp kendi kavmine sığınır. Bu arada kavmi devreye girer ve diyet ödemek üzere barış

²⁹⁴ Bakara, 2/194.

²⁹⁵ Bakara, 2/178, 179; Mâide, 5/45.

²⁹⁶ Cevherî, *es-Sıhah*, s. 946-947; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 522-523; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, I, 266.

²⁹⁷ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, I, 266.

²⁹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 424.

²⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 220. Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, I, 270.

yapma isteğini bildirirdi. Ölünün/maktulün velisi “tamam bu diyeti kabul ediyorum” derdi. Bu arada katil kendini güvende hisseder ve ortaya çıkardı. Bu defa maktulün velisi katili öldürür, ardından kavminin diyetini onlara geri verirdi.³⁰⁰ Sonuç olarak ayetin sonunda şartlı cevaplı bir cümlenin olduğu dikkat çekmektedir. Kısas konusunda diyeti aldıktan sonra katili öldürmek veya katilin dışında başkasını öldürmek suretiyle Allah’ın belirlediğinin dışına çıkan ve haddi aşanlar hem bu dünyada hem de Ahirette cezalandırılır.³⁰¹

2. Tefrika (bölünme, parçalanma): “Birbirinden ayırma, ayırt etme, parçalama/dağıtma”³⁰² anlamına gelen “frk” kökünden türeyen tefrika, “bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanması, fırkalara ayrılması” şeklinde tanımlanır.³⁰³ Kur’an’da müminlerin azapla ikaz edildiği konulardan biri de tefrikadır. Al-i İmran suresinde müminlerin muhatap alındığı bir bağlamda Allah Teâlâ, müminlerin hep birlikte Allah’ın ipine sarılmalarını ve bölünüp parçalanmamalarını istemiştir. Medine’de Yahudilerden bir kişinin, Buas günündeki savaşlarını hatırlatmasıyla bir anda İslam sayesinde elde ettikleri kardeşlik, birlik ve sevgiyi unutan ve gönülleri kabarıp birbirlerine kızan, intikam duyguları kabaran ve savaşmak üzere anlaşılan Evs ve Hazreç kabileleri hakkında indiği³⁰⁴ rivayet edilen Al-i İmran, 3/103.ayette şöyle buyrulur:

“Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayınız...” Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı.”³⁰⁵

Bu ayetlerde, Kur’an’ın ilk muhataplarına Allah’ın vahdet nimeti hatırlatılır. Çünkü tefrikanın zıddı vahdet ve cemaattir.³⁰⁶ Genel itibariyle onlar, Hz. Muhammed (sav)’le karşılaşmadan önce şirk inancına sahiptiler ve o zaman asabî duygularla birbirlerini öldürüyor, Allah’a ve Allah’ın Resulüne itaat etmiyorlardı. Ancak Allah Teâlâ,

³⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, III, 87-88. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 220. Maverdî, ayetteki “azâb-ı elîm” tamlamasının âlimler tarafından “diyeti aldıktan sonra katli öldüren de kısas olarak öldürülür”, “imam affetmeksizin kesin bir şekilde onu öldürür”, “sultan cezalandırır” ve “katili öldürenin diyet geri istenir ve kısas gereği öldürülmez.” şeklinde dört türlü yorumlandığını ifade etmiştir. (Mâverdî, *en-Nuket*, I, 230-231)

³⁰¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 119; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 220.

³⁰² İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 833.

³⁰³ Başoğlu, Tuncay, “Tefrika” md., *DİA*, İstanbul 2011, XL, 279.

³⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 136-137.

³⁰⁵ Al-i İmran, 3/103-104.

³⁰⁶ Başoğlu, “Tefrika” md., XL, 279.

nimetiyle (İslam’la) onların kalplerini birleştirdi, birbirlerinin kardeşleri yaptı. Özelde ise Ensar topluluğu, İslam’dan önce Evs ve Hazreç kabileleri olarak uzun yıllar boyunca birbirleriyle savaşıyorlarken, Allah Teâlâ, İslam’la onların kalplerini birleştirdi ve onları kardeşler yaptı.³⁰⁷ Bu hatırlatma ve uyarıdan sonra müminlerin, geçmişte birbirine düşmüş, parçalanıp dağılmış toplumlar gibi olmamaları istenmekte, aksi takdirde büyük bir azaba uğratılacaklarına dikkat çekilmektedir: وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمْ “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır.”³⁰⁸ Ayetteki “tefrika” sözcüğü, “ihtilaf”la birlikte kullanılmıştır. Sözlükte “her bir kişinin, davranış ve sözde başkasının tuttuğu yolun dışında bir yol tutması” anlamına gelen ihtilaf, insanların arasında olan sözde (sözle ilgili) olduğunda, bazen çekişmeye (tenâzu) yol açtığı için istiare yoluyla “çekişme” anlamında da kullanılır.³⁰⁹ Bu ayette de ihtilaf kelimesi, “dinlerinde, Allah’ın emirleri ve yasakları konusunda ihtilaf”³¹⁰ anlamında kullanılmıştır. Çünkü onlar (Ehl-i Kitap) kendilerine apaçık deliller (beyyinât) geldikten ve gerçeği öğrenip kavradıktan sonra kasten onların tersini yapmışlar, Allah’ın emirlerine karşı çıkmışlar, Allah’a olan söz ve ahitlerini bozma cüretini göstermişlerdir.³¹¹ “Nizâ” (çekişme) sözcüğünün geçtiği başka bir ayette ise müminlerden Allah ve Resülü (sav)’e itaat etmeleri ve çekişmemeleri istenir. Aksi durumda zayıf düşebilecekleri, güç ve kuvvetlerinin elden gidebileceği ifade edilir.³¹²

3. Kasten Bir Mümini öldürme: İnsan hayatının korunması, Kur’an’ın kabul ettiği temel bir değerdir. Bundan dolayı kasten ve haksız yere adam öldürme, kasten adam yaralama ve sakat bırakma haram kılınmıştır.³¹³ Bu konu Kur’an’da, “*Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur.*”³¹⁴ şeklinde ifadesini bulmuştur. Ayrıca haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana kıyılmaması,³¹⁵ yanlışlıkla olması

³⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 649-650. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 386-387.

³⁰⁸ Al-i İmran, 3/105.

³⁰⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 207.

³¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 662.

³¹¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 662. Ayrıca bk. Beyyine, 98/4.

³¹² Enfal, 8/46.

³¹³ Demirci, *Kur’an’ın Temel Konuları*, s.266.

³¹⁴ Maide, 5/32.

³¹⁵ İsrâ, 17/33.

dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamayacağı,³¹⁶ Kur'an'da vurgulanan hususlardandır. Bazı ayetlerde ise haksız yere bir cana kıymama emri, “Allah'a eş ve ortak koşmama” emriyle birlikte zikredilmiştir.³¹⁷

Nisa suresinde yanlışlıkla bir mümini öldürenin sorumlulukları belirtildikten sonra³¹⁸ Kasten adam öldürmenin cezası hakkında bilgi verilir: وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَةُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا “Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”³¹⁹ Ayette geçen “... Cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir” ifadesi, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından “uzun süre kalmak üzere” şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü birçok ayet ve hadiste bir kimse İslâm'dan çıkıp inkâra sapmadığı sürece, ne kadar büyük bir günah işlerse işlesin cezasını çektikten sonra cehennemden çıkacağı ve cennete gireceği ifade edilmektedir. Kalbinde zerre kadar iman bulunan kimsenin cehennemden çıkacağına dair hadisler³²⁰ vardır.³²¹ Nisa suresinin başka bir ayetinde şirkin dışındaki günahların bağışlanacağı ifade edilir.³²²

Bu ayette belirtilen diğer cezalar katile Allah'ın gazap etmesi, onu lanetlemesi ve rahmetinden uzaklaştırması ve onun için büyük bir azabın hazırlanmış olmasıdır. Kasten bir adamı öldürenin dünyadaki cezası ise kısastır. Ancak maktulün velileri kısastan vazgeçip diyet alabilirler.³²³

4. Avlanma: Müminlerin azapla uyarıldığı diğer bir konu avlanmadır. Arapça karşılığı “sayd” olan avlanma, İslâm'da belirli şartlar dâhilinde mubah kılınan bir husustur. Maide suresinde, müminlerden avlanma konusunda haddi aşmamaları, aksi takdirde elem verici bir azaba çarptırılacaklarına işaret edilir:

“Ey iman edenler! Andolsun, Allah sizleri, ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği av(lar) ile elbette deneyecek ki, görmediği halde kendisinden korkanı

³¹⁶ Nisa, 4/92.

³¹⁷ En'am, 6/151; Furkan, 25/68.

³¹⁸ Nisa, 4/92.

³¹⁹ Nisa, 4/93.

³²⁰ Buhâri, Tevhîd, 24, 36; Müslim, İman, 81, 82, 83.

³²¹ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 90; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 117-118. Ayrıca bk. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, II, 346.

³²² Nisa, 4/48.

³²³ Bakara, 2/178-179.

ayıp meydana çıkarsın. Kim bundan (bu açıklamadan) sonra haddini tecavüz ederse ona elem dolu bir azap (azâb-ı elîm) vardır.”³²⁴

Müfessirlerin bildirdiğine göre Hudeybiye Umresinde (Umretü'l-Kaza), Allah Resulü Hz. Muhammed (sav) ve beraberimdekiler Ten'îm bölgesine vardıklarında vahşi hayvanlar, kuşlar ve av hayvanları, ellerinin uzanabileceği kadar onların yakınına gelmişlerdi. Ancak Müslümanlar ihramlı oldukları için avlanmaları yasaktı. Bir imtihan olmak üzere onları avlamaktan menedilmişlerdi. Bu ayetin işte bu olay üzerine indiği bildirilmiştir.³²⁵ Buna göre ayetin son bölümü olan “*Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.*” cümlesindeki “i'tidâ”nın (haddi aşma) anlamı, “ihramlı kişiye avı öldürmenin yasaklanmasından sonra kim kasten avı yakalarsa” şeklinde olmaktadır.³²⁶ Çünkü o kişi bunu yaptığı takdirde, avlanılması haram olan bir şeyle imtihan edildikten sonra Allah'ın kendisine belirlediği sınırı geçmiş ve avı yakalayarak ve öldürerek Allah'ın haram kıldığı fiili işlemiş olacaktır. Dolayısıyla böyle birisine elem verici bir azap vardır.³²⁷ Devam eden ayette ise ihramlı iken avlanmanın yasak olduğu ve ihramlı iken kasten bir hayvanı öldürenin ödeyeceği cezalar belirtildikten sonra Allah'ın bu hususla ilgili geçmişte yapılan yanlışları affettiği, ancak yeniden aynı günahı işleyenlerin Allah tarafından cezalandırılacağı ifade edilir.³²⁸

5. Sefere Çıkmak (Cihad): Tebük seferi hakkında inen ve müminleri Rumlarla savaşmaya teşvik eden Tevbe, 38-39. ayetlerde, aynı zamanda Müslümanların azapla uyarıldıkları görülür:

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır. Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter.”

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu ayet (Tevbe, 9/38) Tebük gazvesi hakkında nazil olmuştur. Allah resulü, Taiften dönünce Medine'de kaldı ve Rumlarla cihad etmeyi emrettiğinde sıcakın çok şiddetli olduğu ve meyvelerin olgunlaştığı bir zamandı. Bundan dolayı sahabeler Rumlarla savaşmayı gözlerinde büyüttüler ve

³²⁴ Maide, 5/94.

³²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdül Mesîr*, II, 421. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 355; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 94.

³²⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdül Mesîr*, II, 421.

³²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 673.

³²⁸ Maide, 4/95.

çekindiler. Ayet bunun üzerine indi.³²⁹ Tebük seferinin, o yaz söz konusu olan sıkıntı ve kıtlık, mesafenin uzak oluşu ve daha fazla hazırlık yapma ihtiyacı duyulması, meyvelerin olgunlaştığı bir döneme denk gelmesi, aşırı sıcaklık ve Rum ordusunun kalabalık oluşu gibi nedenler yüzünden sahabeye ağır geldiği ifade edilir.³³⁰ İşte bu şartlarda gelen sefer (cihad) emri karşısında Müslümanların meseleyi ağırdan almaları, azapla uyarılmalarına sebep olmuştur. Ayette sefere çıkmamanın cezası olarak iki şey zikredilmiştir. Birincisi “azâb-ı elîm” diğeri de “onların yerine başka bir topluluğun getirilmesi”dir.³³¹ Taberî, “azâb-ı elîm” tamlamasını “Allah’ın sefer (cihad) emrini yerine getirmediği takdirde bu dünyada azaba çarpıtılacakları” biçiminde yorumlamıştır.³³² Râzî’ye göre ise “azâb-ı elîm” ifadesiyle dünyevî azabın murat edilmesi muhtemel olduğu gibi uhrevî azabın kastedilmiş olması da muhtemeldir.³³³

Bu başlık altında ele alınması gereken diğer ayet Tebük seferine katılmadıkları için pişmanlık duymakla beraber hatalarını itiraf etmeyen ve tövbe için acele etmeyenler hakkında indiği³³⁴ belirtilen Tevbe, 9/106. ayettir: وَأَخْرُورَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ “Bir diğer grubun durumu ise Allah’ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.” Tevbe, 9/102. ayette kötü bir işe karışmış olarak günahlarını itiraf edenlerden bahsedildiği halde burada bir itiraf söz konusu değildir. Bu ayette onların dışında kalan üç kişiden bahsedildiği tefsirlerde ifade edilir. Bunlar yaptıklarına pişman olmuşlar, Hz. Peygamber (sav) Tebük’den döndüğünde özür dilememişler, günahlarını itiraf eden diğerleri gibi kendilerini sütunlara bağlamamış olan kişilerdir. Bunun üzerine tövbeleri sahih oluncaya kadar onların durumları ertelemiştir.³³⁵ İbn Aşûr, ayette kastedilenlerin Ka’b b. Malik, Hilal b. Ümeyye ve Mürare b. Rebî’ olduklarını ve bu sahabilerin, münafıklıktan ve savaşı kötü görmelerinden dolayı geri kalmış olmadıklarını ifade eder. Onlar ordu şehirden hareket ettiğinde meşguliyet içindeydiler, orduya sonradan katılacaklarını sanıyorlardı. Aradan günler geçti, orduya yetişmekten ümitleri kırıldı.³³⁶

³²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 61.

³³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 61.

³³¹ Maide suresinde ise iman edenlere hitap edilen bir ayette, eğer dinlerinde dönerlerse, Allah Teâlâ’nın onların yerine başka bir toplum getireceğine işaret edilir. (Maide, 5/54)

³³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 461.

³³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 463.

³³⁴ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, III, 58.

³³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 668

³³⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XI, 26.

Tevbe, 9/118. ayette ifade edildiğine göre bu ayette bağışlanmaları ertelenen bu üç sahabi daha sonra Allah tarafından bağışlanmıştır.

Çeşitli bahaneler ileri sürerek Hudeybiye seferine katılmayanların durumundan bahsedilen³³⁷ Fetih, 48/16. ayette ise geride kalanların, yakında başka güçlü kuvvetli bir topluluğa karşı çağrılacakları, eğer savaşmazlarsa acı veren bir azapla cezalandırılacakları bildirilir.

6. Miras: Nisa, 4/12’de mirasla ilgili Allah’ın yasalarına işaret edilir. Akabinde mirasa ilişkin Allah’ın çizdiği sınırlara riayet eden, bu konuda Allah’a ve Resülü (sav)’e itaat eden müminlerin içlerinden ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetlere girecekleri haber verilir.³³⁸ Daha sonra müminler, “isyan” ve “teaddî”(sınırı geçmek) kavramlarını içeren bir ayetle, alçaltan bir azaba karşı uyarılır: *“Kim de Allah’a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap (azâb-ı muhîn) vardır.”*³³⁹

7. Haram-Helal Belirleme: Müminlere yönelik bir başka uyarı haram-helal belirleme konusundadır. Nahl suresinde ve başka surelerde izah edildiği gibi haram-helal belirleme yetkisi Allah’a aittir. Yirmi üç yıl boyunca peyderpey gelen Kur’an ayetleriyle Cahiliye adetlerine adım adım müdahale edilmiş ve onlar değiştirilmiştir. Kur’an’ın değiştirdiği konulardan biri de Cahiliye döneminde Arapların kendilerince belirledikleri helal-haramlardır. Bu durum (insanların kendilerine göre haram helal belirlemesi), Kur’an’da Allah’a yapılan bir iftira olarak değerlendirilmiştir.³⁴⁰

Muhatabı müminler olan Nahl, 16/114’de, müminlerden Allah’ın verdiği helal ve güzel rızıktan yiyip içmeleri ve nimetlerine şükretmeleri istenir. 115. ayette haram kılınan yiyecekler sıralandıktan sonra zaruri durumlarda müminlerin nasıl davranacaklarına işaret edilir. Allah’ın haram kıldığı dışında başka şeyleri haram saymamaları istenir. Devam eden ayetlerde ise uyarılar gelir:

“Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, “Bu helâldir, bu haramdır” demeyin; çünkü Allah hakkında asılsız şey söylemiş olursunuz; Allah hakkında asılsız şey

³³⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VII, 429.

³³⁸ Nisa, 4/13.

³³⁹ Nisa, 4/14.

³⁴⁰ Maide, 5/103; En’am, 136, 138-140, 143-144.

söyleyenler de kesinlikle iflah olmazlar. Az bir faydalanma... Ardından onlara elem veren bir azap (azâb-ı azîm) vardır.”³⁴¹

8. Yeminler: Müminlerin azap kavramıyla uyarıldığı diğer bir mevzu yeminlerdir. Nahl suresinde, yemin ve yeminin öneminden bahseden bir ayet grubu içinde yer alan 94. ayette, yeminin insanları aldatma aracı olmaması istenmektedir: “*Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla (azâb-ı azîm) da cezalandırılırsınız.*”³⁴² Müfessirler bu ayet ile ahdi bozmama konusunda Hz. Peygamber (sav)’e biat eden kimselerin kastedildiğini ifade etmişlerdir.³⁴³ Dikkat edilirse yeminleri aldatma aracı yapmanın, üç neticesi vardır. Birincisi olan “ayağın kayması”, helak olmaktan emin olduktan sonra helak olmak, biçiminde açıklanmıştır. İkinci netice olan “insanları saptırmış olmanın acı meyvesini tatmak” ifadesinde geçen “es-sûu” sözcüğü, günahkârların bu dünyada duçar olduğu Allah’ın azabıdır. Üçüncüsü (azâb-ı azîm) ise ahiretteki azaptır. Yani cehennem ateşidir.³⁴⁴

9. İfk (iftira) olayı: Medenî bir sure olan Nur’da geçen azap kavramlarının bir kısmına “had cezası” işlenirken değinilmiş, bu vesileyle Nur, 24/2 ve 8. ayetlerde geçen azap kavramının taşıdığı anlamlara işaret edilmişti. Burada ise İfk olayına dedikodularıyla karışan ve bu dedikoduların yayılmasına sebep olanların azapla uyarılmasına değinilecektir. Hz. Aişe olayı (ifk) hakkında indirildiği hususunda icma olduğu söylenen ayet grubunun³⁴⁵ ilkinde şöyle buyrulur:

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَبِيرٌ لَّكُم لِكُلِّ امْرئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ “O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır.”³⁴⁶

Ayette geçen “ifk”, yalan ve iftiradan daha ileri bir şeydir. “İfk”in asıl anlamı kalb/çevirmedir. Çünkü bu, ters çevrilmiş ve tersyüz edilmiş bir sözdür.³⁴⁷ “Usbe”

³⁴¹ Nahl, 16/116-117.

³⁴² Nahl, 16/94.

³⁴³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IV, 487; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, 112; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, III, 437.

³⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 348.

³⁴⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VI, 17-18.

³⁴⁶ Nur, 24/11.

³⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIII, 173.

topluluk demektir.³⁴⁸ Râzî, ayette bahsedilen “usbe” sözcüğünün, “on kişiden kırk kişiye kadar bir topluluğu” ifade ettiğini belirtir.³⁴⁹ İzah edilmesi gereken diğer sözcük “sizden” anlamına gelen “minküm” edatıdır. “Usbetün minküm” ifadesini Taberî, “ey insanlar, sizden bir cemaat” şeklinde açıklamıştır.³⁵⁰ Razî de “minküm” (sizden) ifadesini, “Hz. Aişe olayı hakkında yalan ve iftirayı yayanlar, ey müminler sizden bir topluluktur.” biçiminde tefsir eder. Çünkü bu iftira olayında başı çeken Abdullah b. Übeyy, zahiren mümin olduğuna hükmedilen kişilerdendir.³⁵¹ Tefsirlerde bu dedikodunun yayılmasında ön ayak olan ve ayette “usbe” sözcüğü ile ifade edilen kişilerin münafıkların elebaşı olan Abdullal b. Ubey b. Selûl’un yanı sıra Hassan b. Sâbit, Mistah b. Usâse, Hamne binti Cahş gibi isimler olduğu belirtilir.³⁵² Ayetin son bölümündeki “içlerinden günahın büyüüğünü üstlenen” ifadesiyle ilgili farklı görüşler olmakla birlikte ağırlıklı görüş, bu ifadeyle bir münafık olan “Abdullah b. Ubey b. Selûl”ün kastedildiğidir. Taberî, bu konuda ilim ve siyer ehli arasında bir ihtilaf olmadığını ifade eder. Çünkü bu yalan ve iftira işini o başlatmış ve yakınlarını toplayıp onlara anlatarak yayılmasını sağlamıştır.³⁵³ Râzî de konuyla ilgili farklı rivayetlere yer verdikten sonra “doğruya en yakın olanın, bu ifade ile Abdullah b. Übeyy b. Selûl’ün kastedilmiş olmasıdır” diyerek tercihini ifade eder. Çünkü Abdullah b. Übeyy b. Selûl münafıktır, Hz. Peygamber (sav)’e iftira atmaya çalışan ve onu karalamaya çalışan biridir. Bu olayda adı geçen diğerleri ise bu iftirada onun yolundan gitmişlerdir. Onlar içinde, münafık olarak itham edilmeyenler de vardı.³⁵⁴

Devam eden ayet, Hz. Aişe’nin durumu hakkında, içinde buldukları söylenti ve dedikodu ile ilgili tavırlarından dolayı, Allah Teala tarafından iman ehline bir itab/ayıplama ve azarlamadır.³⁵⁵ “Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbirini hakkında hüsn-i zan beslemeleri ve “Bu apaçık bir iftiradır” demeleri gerekmez miydi?”³⁵⁶ Aynı surenin 14. ayetinde ise Allah’ın rahmeti ve merhameti olmasaydı bu olaya karışanların azaba uğratılacaklarına işaret edilir: وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا

³⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 189; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 17-18.

³⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 174.

³⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 189.

³⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 174.

³⁵² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 17-18. Razi bu isimlere Zeyd b. Rifâa’yı da ekler. (Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 174)

³⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 189. Krş. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 530.

³⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 175.

³⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 212.

³⁵⁶ Nur, 24/12.

وَالْأَجْرَةَ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ “Eğer dünyada ve ahirette Allah’ın lutfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti.” İçine düştükleri günah hususunda Allah onların tövbesini kabul edip affetmeseydi işledikleri günah yüzünden onları bu dünyada büyük bir azap yakalardı.³⁵⁷ İbn Kesîr, bu ayetin, Mistah, Hassan ve Zeyneb Bint Cahş’ın kız kardeşi Hamne Bint Cahş gibi iman sahibi olan ve imanları nedeniyle Allah’ın tövbelerini kabul ettiği kimseler hakkında olduğunu ifade etmiştir. Bu günahı işleyen Abdullah b. Übeyy b. Selûl ve benzerleri (münafıklar) ayette kastedilen kişiler arasında yer almazlar. Çünkü onlarda iman, salih amel ve bunlara denk davranışlar yoktur.³⁵⁸

Nur, 24/23’de ise namuslu ve kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina iftirasında bulunanların dünyada ve ahirette lanetlendikleri, Allah’ın rahmetinden uzaklaştırıldıkları ve büyük bir azabı hak ettikleri ifade edilir.³⁵⁹ Bu ayetin sebebi nüzulüne dair “sadece Hz. Aişe”, “sadece Hz. Peygamber (sav)’in hanımları”, “muhacirat/muhacir hanımlar” ve “Peygamber (sav)’in hanımları ve diğer mümin hanımların hepsi” hakkında indiği şeklinde dört görüş zikredilmiştir.³⁶⁰ “Bu ayetin Hz. Aişe’nin durumu hakkında indirilmiştir” görüşünü tercih eden Taberî, bu hükmün, umumi ve ayette belirtilen sıfatları taşıyan herkes için geçerli olduğunu ifade eder.³⁶¹

Mukatil b. Süleyman, Nur, 24/23. ayette geçen “dünyada ve ahirette lanetlenmişlerdir” ifadesini, onlar “dünyada seksen değnekle ta’zîb edilirler, ahirette ise ateş azabına sokulurlar” şeklinde açıklamıştır. Yani Abdullah b. Übeyy ateş azabına çarptırılır. Çünkü o münafıktır. Hz. Aişe’ye iftirayla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav) Abdullah b. Übeyy, Hassan b. Sâbit, Mistah b. Usâse ve Hamne Bint Cahş’dan her birisine seksen değnek vurmuştur.³⁶² İbn Aşûr da “dünyada lanet”in, sözü edilen kişinin günahkâr sayılması (tefsîk), şahadet ehliyetinin elinden alınması, müminlerin ondan hoşlanmaması ve onu sevmemesi ve kazif/iftira haddi vurulması şeklinde olacağını; “Ahirette lanet”in ise “Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılması” biçiminde

³⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 213.

³⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, X, 193.

³⁵⁹ Nur, 24/23.

³⁶⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VI, 25.

³⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 230.

³⁶² Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, III, 193.

yorumlanacağını ifade etmiştir. Ayetin sonundaki “azâb-ı azîm” ise cehennem azabı anlamına gelir.³⁶³

10. Resulullah’a Saygı ve Hürmet: Müminlerin azapla ikaz edildiği başka bir husus, onların Allah Resülü Hz. Muhammed (sav)’le olan ilişki ve diyalogları çerçevesinde gelmiştir. Kur’an’da bazı surelerde müminlerin Hz. Peygamber (sav)’le beraber olduklarında nasıl davranmaları gerektiği noktasında uyarılar vardır. Enfal suresinde iman edenlerin, Allah ve Resülü (sav) tarafından hayat verecek şeye (“el-hakk”a)³⁶⁴ çağrıldıklarında bu çağrıya kulak vermeleri ve uymaları istenir.³⁶⁵ Hucurat suresinde müminlerin (söz ve davranışlarıyla)³⁶⁶ Allah ve Resülü (sav)’in önüne geçmemeleri ve Allah’a itaatsizlikten sakınmaları, seslerini peygamberin sesinden fazla yükseltmemeleri ve birbirlerine bağırdıkları gibi Allah Elçisi Elçisi (sav)’e bağırılmaları istenir. Aksi durumda amellerin boşa gideceği haber verilir.³⁶⁷ Mücadele suresinde ise başka uyarılar vardır. Burada müminlerin günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme konusunda fısıldaşmamaları, tersine iyilik ve takva hakkında konuşmaları salık verilir.³⁶⁸ Aynı surenin başka bir ayetinde ise toplantı adabı konusunda uyarıların yapıldığı görülmektedir.³⁶⁹

Nur suresinde ise müminler “sadece Allah ve Elçisi Elçisi (sav)’e iman eden ve Peygamberle bir iş dolayısıyla bir araya geldiklerinde izin almadan çekip gitmeyenler” şeklinde tanıtılır.³⁷⁰ Devam eden ayette müminlerden, Peygamberin çağrısını, birinin diğerine olan çağrısı gibi görmemeleri istenir ve ayet azap uyarısıyla biter:

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا ۚ قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ
يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “Resulün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette

³⁶³ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XVIII, 191.

³⁶⁴ Taberî kendisine çağrılan ve hayat veren şeyin mahiyeti konusunda “iman”, “el-hakk” “Kur’an’da olana”, “savaş” ve “düşmanla cihad” gibi farklı görüşleri verdikten “el-hakk”ı tercih eder. (Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 104-106) Mukatil b. Süleyman ise “hayat verecek şey” i “Allah’ın vadettiği savaş” olarak yorumlamıştır. Çünkü o (savaş) zilletten sonra diriltir, güçsüzlükten sonra kuvvetlendirir. Dolayısıyla bunda müminler için bir hayat vardır. (Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, II, 108)

³⁶⁵ Enfal, 8/24.

³⁶⁶ Öztürk, *Meal*, s.577.

³⁶⁷ Hucurât, 49/1-2.

³⁶⁸ Mücâdele, 58/9.

³⁶⁹ Mücadele, 58/11.

³⁷⁰ Nur, 24/62.

bilir. Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!”³⁷¹

Ayetin baş tarafında yer alan “Resulün (sav) çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin.” ifadesiyle neyin murat edildiğine dair tefsirlerde farklı görüşlere yer verilmiştir.³⁷² Mâturîdî, bu cümleyle ilgili iki yoruma yer verir. Bunlardan ilki, “birbirinizi çağırdığınız gibi onu çağırmayın” anlamına gelir. Çünkü insanlar birbirlerinin davet ve çağrılarına bazen cevap verir ve icabet ederler bazen de cevap vermezler. Peygamberin çağrısına karşı müminin tutumu böyle olmamalıdır. Bilakis her durum ve şartta ve çağırdığı her şeyde Allah Resulü (sav)’e icabet edilmelidir. İkinci yorum ise müminlerden, “ey filan!” diyerek birbirlerine seslendikleri gibi Hz. Peygamber (sav)’e seslenmemeleri istenir. Bunun yerine “ya reselallah!” (ey Allah’ın Elçisi), “ya nebiyallah!” (ey Allah’ın Nebi’si) ifadeleriyle çağrıda bulunmaları salık verilir. Çünkü Allah Resulü Hz. Muhammed (sav), çağrı ve icabette sıradan insanlar gibi değildir. Ona özel tazim ve saygı gösterilmesi gerekir.³⁷³

Mukâtil b. Süleyman, “*Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir.*” cümlesinin münafıklarla ilgili olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber (sav)’in Cuma günü sözü ve konuşması münafıklara ağır geliyordu. Onlar, bir iş vesilesiyle Hz. Peygamber (sav)’le bir araya geldiklerinde, adamların ve sütunların arkasına gizlenerek mescitten çıkıyorlardı. Ayrıca Hz. Muhammed (sav)’e adıyla sesleniyor ve “ey Muhammed” ve “ey Abdulah’ın oğlu” diye çağrıda bulunuyorlardı.³⁷⁴

Ayette iki tür azaptan bahsedilir. Birincisi fitnenin isabet etmesidir. Mukâtil b. Süleyman ayetteki fitne sözcüğünü “küfür (inkârcılık)” kelimesiyle açıklamıştır.³⁷⁵ Râzî, “başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan” ifadesiyle emre karşı çıkmanın iki durumdan birini gerektirdiğini belirtir. “Fitne” ile burada “dünyevî azap” kastedilmiştir. “Azab-ı elîm” tamlamasıyla da “uhrevî azap” murat edilmiştir. Hasan el-Basrî, fitne kelimesini, onların ikiyüzlülüklerinin ortaya

³⁷¹ Nur, 24/63.

³⁷² İbnü’l-Cevzî de tefsirinde, bu ifadeye ilişkin üç görüşe yer verir. Birinci yoruma göre bu ifadeyle Allah elçisini kızdıracak taarruz (karşı çıkmak, muhalefet etmek) yasaklanmıştır. İkinci görüşe muhataplardan “ya resulallah” diyerek hitap etmeleri, “ya Muhammedu” şeklinde bir çağrıda bulunmamaları istenmiştir. Üçüncü görüşe göre ise Allah resulü Müminlere bir emir verdiğinde geciktirmemeleri/yavaş davranmamaları, çağırdığında da gecikmemeleri/hemen icabet etmeleri istenmiştir. (İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VI, 68)

³⁷³ Mâturîdî, *Te’vilât*, VII, 601. Ayrıca bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, III, 211.

³⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, III, 211.

³⁷⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, III, 211.

çıkması” şeklinde açıklarken İbn Abbas da buradaki fitneyi “öldürme” olarak yorumlamıştır.³⁷⁶

11. Peygamber Hanımlarının Uyarılması: Değişik vesilelerle ifade edildiği gibi Hz. Peygamber (sav)’in hanımları kat kat azapla ikaz edilmişlerdir: “*Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir.*”³⁷⁷

12. Bedir Savaşı Esirleri: Enfal suresinde, Bedir savaşı esirlerini bırakma karşılığında alınan fidye yüzünden Müslümanların sert bir şekilde eleştirildiği bir gerçektir. Savaş sonrasında Allah Resulü (sav) esirlerin durumunu ve onlara yapılacak muamele hususunda ashâbıyla istişare etti. Hz. Ömer ve Sa’d b. Muâz gibi bazı sahâbîler, esirlerin en yakın akrabaları tarafından öldürülmesini, Hz. Ebû Bekir ise fidye karşılığında serbest bırakılmalarını teklif etti. Hz. Peygamber(sav), Hz. Ebu Bekir’in görüşünü tercih etti, esirlerin malî durumlarına göre para ödemelerini şart koştu. Ayrıca bazı esirlerin karşılıksız bir şekilde, okuma yazma bilenlerin ise on Müslümana okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest kalmaları karara bağlandı.³⁷⁸ İşte bu olay vesilesiyle Müslümanları itap eden ayetler nazil olmuştur:

“O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir. Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap (azâb-ı azîm) dokunurdu.”³⁷⁹

68. ayette geçen “*Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı*” ifadesiyle ilgili farklı yorumlar mevcuttur. İbnü’l-Cevzî, bu ifadeyle ilgili beş yoruma yer verir.³⁸⁰ Taberî de aynı ifadeyle ilgili üç görüş³⁸¹ zikrettikten sonra “*Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı*” ifadesinin genel bir haber olduğunu, bu yorumlardan biriyle sınırlamanın isabetli olamayacağını, sayılan bu üç görüşten birini tercih etmeye

³⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIV, 42.

³⁷⁷ Ahzab, 33/30.

³⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 228-229; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII, 204; Fayda, Mustafa, “Bedir Gazvesi” md., *DİA*, İstanbul 1992, VI, 326-327.

³⁷⁹ Enfal, 8/67-68.

³⁸⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 381-382.

³⁸¹ a-Allah’ın, levh-i mahfuzda, Bedir ehliyle ilgili olarak “ganimetleri onlara helal kılmıştır” şeklinde bir hükmü olmasaydı, ganimet ve fidye almaları nedeniyle kendilerine büyük bir azap dokunurdu.” b- Bedir ehline yönelik “Allah’ın onları azaba uğramayacağına” dair bir hükmü/yazısı olmasaydı büyük bir azap dokunurdu. c-Bilmeyerek/cehaletle bir günah işleyenin hesaba çekmeyeceğine dair geçmişte bir hükmü/sözü olmasaydı mutlaka büyük bir azap dokunurdu. (Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 276-281)

götürecek delilin olmadığını ifade eder.³⁸² Elmalılı, ayetin bu kısmını, üç yorumu dikkate alarak açıklamıştır. Ona göre “içtihadta bir hatadan dolayı itap etmeme” veya “Bedir savaşına katılanlara azap etmemek” yahut “açık bir şekilde yasaklanmış olmayan bir günahı işleyenleri azaba uğratmamak” gibi bir hükmü Levh-i mahfuzda yazılmış olmasaydı aldıkları şey nedeniyle müminlere büyük bir azap dokunurdu.³⁸³

4.1.2.2. Azaba Sürükleyen Davranışlar

Burada Kur'an'da zikri geçen ve Allah'ın cezalandırmasına müstahak olan bütün günahları değil, genel itibariyle azap kavramının geçtiği ayetler esas alınarak azaba neden olan tutum ve davranışlar ele alınmıştır.

1. Ölçü ve Tartıda Hile Yapmak: Ölçü ve tartıda hile yapmak, Kur'an'da azaba neden olan davranışlardan bir olarak zikredilir. Ölçü ve tartıda hileye başvurmanın azaba neden olması, Hz. Şuayb'ın Peygamber olarak görevlendirildiği Medyen halkı üzerinden canlı ve somut bir şekilde anlatılmıştır. Aynı zamanda Mutaffifin suresinde ölçüp tartma sırasında hileli davrananlar Ahiret azabı hatırlatılarak uyarılmışlardır.³⁸⁴

Hz. Şuayb, kavminden “sadece bir olan Allah'a kulluk etmeleri” şeklindeki temel isteğinin yanı sıra özellikle ölçüyü ve tartıyı tam yapmalarını, insanların mallarının değerini düşürmemelerini ve ıslah olduktan ve düzen sağlandıktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmamalarını istemiştir. Hz. Şuayb, aksi takdirde kuşatıcı büyük bir günün azabının onları çepeçevre saracağını haber vermiştir.³⁸⁵ Medyen halkı, başka bir ayette köşe başlarını tutup iman edenleri Allah yolundan alıkoymamaları ve doğruyu eğri göstermemeleri konusunda uyarılmışlardır.³⁸⁶ Medyen halkının Hz. Şuayb'ı yalancılıkla suçlamaları üzerine bir sarsıntı ile azaba uğratıldıkları Ankebut suresinde bildirilir.³⁸⁷

2. Yeryüzünde Bozgunculuk (Fesâd) Yapmak: Sözlükte “bir şeyin itidalin dışına çıkması” anlamına gelen fesâd kelimesi, “salâh”ın karşıtı bir anlama sahiptir.³⁸⁸ Değişik

³⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 282-283.

³⁸³ Yazır, *Hak Dini*, IV, 2433.

³⁸⁴ Mutaffifin, 83/1-6.

³⁸⁵ Araf, 7/85; Hud, 11/84-85; Şuara, 26/181-183.

³⁸⁶ Araf, 7/86.

³⁸⁷ Ankebut, 29/36-37. Ayrıca bk. Hud, 11/93; Şuara, 26/185-189; Araf, 7/91-92.

³⁸⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 491.

türevleriyle birlikte Kur'an'da 50 defa tekrar etmiştir.³⁸⁹ Fesâd içinde bulunduğu bağlama göre isyankârlık/ma'siyet,³⁹⁰ helak olmak,³⁹¹ karada ve denizde fesad/kuraklık,³⁹² öldürmek,³⁹³ sihirbazlar³⁹⁴ gibi farklı anlamlar taşıyan çok anlamlı (vücûh) kelimelerdendir.³⁹⁵ Kur'an'da birçok ayette değişik formlarıyla “salâh”, “ıslâh” ve “muslih” gibi aynı kökten türeyen kelimelerin karşıtı bir konumda kullanılmıştır.³⁹⁶

Bazı ayetlerde fesad kelimesiyle birlikte onun sebebi yahut sonucu olarak belirli kötülükler zikredilir ve bunlar fesad kavramının kapsamı içinde değerlendirilir. Tartıyı eksik kullanmak,³⁹⁷ ekini ve nesli yok etmek,³⁹⁸ akrabalık bağlarını koparmak,³⁹⁹ israf (aşırılık),⁴⁰⁰ kan dökmekle⁴⁰¹ fesad ve ifsad arasında bağlantı kuran ayetler bu kabildendir.⁴⁰²

Fesâd, Kur'an'da azaba götüren davranışlardan biri olarak zikredilir. Bu kelimenin yer aldığı ayetlerde, geçmişte birçok inkârcı toplumun yeryüzünde bozgunculuk yapmaları nedeniyle azaba uğratıldıkları ifade edilmiştir.⁴⁰³ Rum suresinde ise kâfir/müşrik/insanların⁴⁰⁴ yapıp ettikleri, isyankârlıkları ve işledikleri günahlar yüzünden⁴⁰⁵ “tufan çıkması endişesi, bazı arazilerin bitki bitirmez duruma gelmesi ve tatlı suların tuzlu su haline dönüşmesi, gerek şehirlerde gerekse kırsal kesimde bozulmanın yaşanması, kaynak sularının azalması; kıtlık, yangın, sel gibi felâketlerin ve ölümlerin çoğalması; geçim sıkıntısının artması, her şeyin bereketinin kaçması”⁴⁰⁶ şeklinde karada ve denizde düzenin bozulduğundan bahsedilir. İnsanların kendi özgür iradeleriyle işledikleri bu günahların vebali ve sonuçları kendilerine bu dünyada

³⁸⁹ M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “Fsd” md.

³⁹⁰ Bakara, 2/11; Araf, 7/56.

³⁹¹ İsrâ, 17/4; Enbiya, 21/22; Müminun, 23/71.

³⁹² Rum, 30/41.

³⁹³ Mümin, 40/26.

³⁹⁴ Yunus, 10/81.

³⁹⁵ Dâmegâni, *el-Vücûh*, s. 361-362.

³⁹⁶ Bakara, 2/11; Araf, 7/56-57, 142; Neml 27/48-49.

³⁹⁷ Hûd, 11/85; Hud, 11/84-85; Şuara, 26/181-183.

³⁹⁸ Bakara, 2/205.

³⁹⁹ Muhammed, 47/22.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/27.

⁴⁰¹ Bakara, 2/30.

⁴⁰² Kutluer, İlhan, “Fesad” md., *DİA*, İstanbul 1995, XII, 421.

⁴⁰³ Arafı 7/86, 103; Neml, 27/14.

⁴⁰⁴ Öztürk, *Meal*, s.459. Mukatil b. Süleyman ayetteki “en-Nâs” sözcüğünü “Mekke kâfirleri” biçiminde tefsir eder. (Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, III, 417)

⁴⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 467.

⁴⁰⁶ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, IV, 322.

tattırılır.⁴⁰⁷ Maide suresinde ise Allah ve Resülü (sav) ile harp eden ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarana hem bu dünyada hem de ahirette çeşitli şekillerde azaba uğrayacaklarından bahsedilir.⁴⁰⁸

Fesad sözcüğü, bir kısım ayette Firavun ve hanedanına nispet edilir ve zulmeden ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarana Firavun ve ailesinin akıbetlerine (denizde boğulmalarına)⁴⁰⁹ işaret edilir.⁴¹⁰ Ayrıca Yunus suresinde Firavun'un, isyankâr ve bozgunculardan olması nedeniyle son pişmanlığının kendisine bir fayda vermediği belirtilir.⁴¹¹ Başka bir yerde fesad sözcüğünün, zulüm ve bozgunculukta ön plana çıkan Semud kavminden dokuz kişinin eylemi olduğu görülür. Yeryüzünde bozgunculuk yapan bu dokuz kişi, Hz. Salih ve ailesini öldürmek için tuzak kurmuş, Allah da onların tuzaklarını altüst ederek kendilerini helak etmiştir.⁴¹² Medyan halkı da Allah'tan başka varlıklara tapmaları, ölçü ve tartıda hile yapmaları, Hz. Şuayb'ı yalancılıkla suçlamalarının yanı sıra, yeryüzünde bozgunculuk yapmaları sebebiyle helak edilmişlerdir.⁴¹³

Bir başka ayette, kendilerinin inkâr etmesi yetmiyormuş gibi bir de insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenlerin bozgunculukları yüzünden azap üstüne azaba uğratılacaklarına değinilir.⁴¹⁴ Fecr suresinde geçmişte helak edilen inkârcı ve zalim toplulukların, ülkelerinde azgınlık ettikleri ve yeryüzünde çokça fesad çıkardıkları ifade edilir, akabinde Allah'ın onların üzerine kırbaç gibi bir azap yağdırdığından bahsedilir.⁴¹⁵

3. Faiz Yemek: Faiz, Kur'an'da kesin bir şekilde yasaklanan konulardan biridir. Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır,⁴¹⁶ Allah faizi tüketir, faize karışan malın bereketini giderir, sadakaları ise bereketlendirir.⁴¹⁷ Ayrıca Müminler faiz konusunda

⁴⁰⁷ Rum, 30/41.

⁴⁰⁸ Maide, 5/33.

⁴⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 342.

⁴¹⁰ Araf, 7/107.

⁴¹¹ Yunus, 10/90-91.

⁴¹² Neml, 27/48-51.

⁴¹³ Hud, 11/84-85; Ankebut, 29/36-37; Şuara, 26/181-183 ve 185-189.

⁴¹⁴ Nahl, 16/88.

⁴¹⁵ Fecr, 89/6-14.

⁴¹⁶ Bakara, 2/275-276.

⁴¹⁷ Bakara, 2/276.

uyarılmışlardır.⁴¹⁸ Rum suresinde faizli verilen ödünçlerin Allah katında artmayacağı, Allah'ın rızasını arzularak verilen zekâtın böyle olmadığı ifade edilir ve zekâtı verenlerin sevap ve mallarını artırdıklarından bahsedilir.⁴¹⁹

Nisa suresinde, Yahudilerden bahsedilen bir bölümde, onların işledikleri bir takım günahlar sebebiyle önceden temiz ve helal olan şeylerin kendilerine haram kılındığı ve Yahudilerden Allah'ı ve resulünü inkâr edenler için acı veren bir azabın hazırlandığı⁴²⁰ belirtilir:

“Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkar edenlere de acı bir azap (azâb-ı elî) hazırladık.”⁴²¹

Bu iki ayette, Yahudilerin işledikleri (zulüm, Allah'ın yolundan alıkoyma, faiz alma ve haksız yollarla insanların mallarını yeme gibi) dört büyük günah nedeniyle, normalde daha önce helal olan temiz ve iyi şeylerin kendilerine haram kılındığı ifade edilir. İşte bu dört husus, hem dünyada hem de ahirette Allah'ın onlara sert ve tavizsiz davranmasına sebep olmuştur. Onlara reva görülen dünyevî sert muamele ve ceza, kendilerine önceden helal olan şeylerin haram kılınmasıdır. Ahiretteki cezaları, Yahudilerden kâfir olanlar için elem verici bir azabın hazırlanmış olmasıdır.⁴²²

Başka bir ayette,⁴²³ Yahudi bilginleri ve Hristiyan din adamlarından birçoğunun, verdikleri hükümler karşılığında rüşvet aldıkları, Allah'ın kitabını tahrif edip kendi elleriyle (başka) kitaplar yazdıktan sonra “bunlar Allah katındandır” dedikleri ve bunun karşılığında kandillerine tabi olan alt tabakadaki insanlardan bir takım menfaatler sağladıkları haber verilir. Aynı ayette onların, İslam'a girmek isteyen insanlara engel oldukları,⁴²⁴ altın ve gümüşü biriktirdikleri, Allah yolunda harcamada bulunmadıkları, neticede can yakıcı bir azabı hak ettikleri belirtilir.

4. Zulüm: Kur'an'da çok geniş bir kullanım alanına sahip olan zulüm kavramı, bulunduğu bağlama göre farklı anlamlar taşımaktadır. İtikattan amele pek çok inanç ve

⁴¹⁸ Bakara, 2/278; Al-i İmran, 3/130.

⁴¹⁹ Rum, 30/39.

⁴²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 678.

⁴²¹ Nisa, 4/160-161.

⁴²² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 107.

⁴²³ Tevbe, 9/34.

⁴²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 424.

davranışı içine alır. Haksız ve yersiz her türlü itikad ve amele zulüm denilmektedir.⁴²⁵ Bu başlıkta daha çok fiil ve davranış olarak zulme varan hareketler, yani zulüm olarak nitelenen davranışlar üzerinde durulacaktır.

Kur'an'da Allah yolundan alıkoymak,⁴²⁶ adam öldürmek,⁴²⁷ hırsızlık yapmak,⁴²⁸ yetim malı yemek,⁴²⁹ suçludan başkasına ceza vermek,⁴³⁰ namusa ihanet,⁴³¹ Allah'ın indirdikleriyle hükmetmemek,⁴³² hududullahı (boşanma konusunda Allah'ın hükümlerini) çiğnemek,⁴³³ kâfirleri sevip dost edinmek,⁴³⁴ kâfirlerin hatırı için sabah akşam Allah'a yalvaran müminleri yanından kovmak,⁴³⁵ şeytanı ve zürriyetini dost edinmek,⁴³⁶ günahattan tövbe etmemek,⁴³⁷ Ehl-i Kitab'ın arzu ve isteklerine uymak,⁴³⁸ savaşa çağrıldığında katılmamak,⁴³⁹ azabı acele istemek,⁴⁴⁰ suçlulara yardımcı olmak,⁴⁴¹ boşadığı kadını, zarar vermek için yanında tutmak,⁴⁴² hevasına tabi olmak,⁴⁴³ müminleri baskı uygulayarak yaşadıkları yerden çıkarmak⁴⁴⁴ vb. iş ve eylemler zulüm kavramıyla ifade edilmiştir.⁴⁴⁵

Nisa suresinde, karşılıklı rızaya dayanan ticaretin dışında, malı haram ve haksız yollarla yemenin ve başkasının hakkını haksız yollarla yiyerek kendini mahvetmenin zulüm olduğu ifade edilir ve bu zulümü işleyenlerin ateşe konacağı vurgulanır.⁴⁴⁶ Araf suresinde ise cumartesi yasağını çiğneyen zalimlerin şiddetli bir azapla yakalandıkları ifade

⁴²⁵ Ulutürk, Veli, "Kur'an-ı Kerim'de Zulüm Kavramı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, sayı: 9, s. 133.

⁴²⁶ Araf, 7/44-45.

⁴²⁷ Maide, 5/29.

⁴²⁸ Yusuf, 12/75.

⁴²⁹ Nisa, 4/10.

⁴³⁰ Yusuf, 12/79.

⁴³¹ Yusuf, 12/23.

⁴³² Maide, 5/45.

⁴³³ Bakara, 2/229; Talak, 65/1.

⁴³⁴ Tevbe, 9/23. Krş. Mümtehine, 60/9.

⁴³⁵ En'am, 6/52.

⁴³⁶ Kehf, 18/50.

⁴³⁷ Hucurat, 49/11.

⁴³⁸ Bakara, 2/145.

⁴³⁹ Bakara, 2/246.

⁴⁴⁰ En'am, 6/58.

⁴⁴¹ Kasas, 28/16-17.

⁴⁴² Bakara, 2/231.

⁴⁴³ Kasas, 28/50.

⁴⁴⁴ Hac, 22/39.

⁴⁴⁵ Geniş bilgi için bk. Ulutürk, "Kur'an-ı Kerim'de Zulüm Kavramı", s. 120-142.

⁴⁴⁶ Nisa, 4/29-30.

edilir.⁴⁴⁷ Hud, 11/113. ayette, Müminlerden zalimlere meyletmemeleri istenmekte ve onların Allah'tan başka dostlarının olmadığı vurgulanmaktadır. Aksi durumda cehennem ateşinin kendilerini yakacağı beyan edilmektedir. Başka bir ayette, cezalandırmayı hak edenlerin, sadece insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlerin olduğu vurgulanır. Ayetin sonunda böyle davranış sergileyenler için acıklı bir azabın hazırlandığından bahsedilir.⁴⁴⁸

5. Cinsel Sapkınlık: Kur'an'da azabın nedeni olarak geçen davranışlardan biri de büyük bir ahlaksızlık olan "erkekler arasındaki eşcinsel ilişki" (livata) dir. Erkekler arası eşcinsel ilişkinin hemen her dönemde ve her toplumda cinsel bir sapkınlık olarak görüldüğü ve kınandığı, dinlerin de ortaklaşa mücadele ettiği çirkin bir davranış olarak kabul edilir.⁴⁴⁹ Aslında "cinsî ihtiyaçların tabii ve meşrû çerçevede karşılanması, fitrat ve iffetin korunması, insanlık onurunu zedeleyen her türlü cinsî azgınlık ve sapıklıktan uzak durulması Kur'an'ın temel mesajlarından biridir."⁴⁵⁰

Livata, Lut kavminin azaba çarptırılma sebeplerinin başında gelir. Kur'an'da, Lut kavminin Allah'ın kendileri için yarattığı eşlerini bırakıp erkeklerle beraber oldukları ve haddi aşan bir topluluk oldukları,⁴⁵¹ daha önce hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin bir işi/fuhuş yaptıkları, kadınları bırakıp cinsel tatmin için erkeklere yaklaştıkları ve haddi aşarak yoldan çıkmış (müsrif)⁴⁵² ve cahil topluluk oldukları ifade edilir. Ayrıca ilgili ayetlerde, Hz. Lut'un uyarılarına karşılık onu ülkeden çıkarmakla tehdit ettiklerine,⁴⁵³ "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!" demek suretiyle meydan okuduklarına işaret edilir.⁴⁵⁴ Sonuç olarak Hz. Lut'un mesajına kulak vermeyen ve onu yalanlayan⁴⁵⁵ bu sapkın ve haddi aşmış topluluk cezalandırılmıştır. Sabah erkenden, önü alınamaz bir azap başlarına çökmüş, memleketleri alt üst olmuş ve taş yağdıran bir rüzgârla helak edilmişlerdir.⁴⁵⁶

⁴⁴⁷ Araf, 7/165.

⁴⁴⁸ Şura, 42/42.

⁴⁴⁹ Geniş bilgi için bk. Yaşaroğlu, M. Kamil, "Livata" md., *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 198-200.

⁴⁵⁰ Yaşaroğlu, "Livata" md., XXVII, 198.

⁴⁵¹ Şuara, 26/165-166

⁴⁵² Araf, 7/80-81; Neml, 27/54-55.

⁴⁵³ Şuara, 26/167; Araf, 7/82; Neml, 27/56.

⁴⁵⁴ Ankebut, 29/28-30.

⁴⁵⁵ Şuara, 26/160; Kamer, 54/33.

⁴⁵⁶ Kamer, 54/34-38; Hicr, 15/73-74.

6. Müminlerin Mescide Girmelerini Engellemek: Bazı ayetlerde Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasına engel olanlar ve mescitlerin harap olması için çabalayanların hem dünyada hem de ahirette azaba uğratılacaklarından bahsedilir. “Beytü'l-Makdis'i tahrip eden Rumlar” veya “Hudeybiye günü müminlerin Mekke'ye girmesine ve Mescid-i Haram'ı tavaf etmesine engel olan Mekke Müşrikler” hakkında indiği şekilde hakkında iki rivayet⁴⁵⁷ bulunan Bakara, 2/114. ayette, bu suçları işleyenler “daha zalim” (azleme) olarak nitelenir. Ardından kendilerini bu dünyada hızy (aşağılama, rezillik) ve ahirette de büyük bir azabın beklediği ifade edilir:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا
خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيًا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ “Allah'ın mescitlerinde O'nun adının
anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim
olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri
için dünyada rezillik var, ahirette de onlar için büyük azap vardır.”⁴⁵⁸

Ayette “Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasının engellenmesi” ve “mescitleri tahrip etmek” biçiminde iki büyük günahtan bahsedilir. Mabedlerin dokunulmazlığına zarar veren ve ibadet özgürlüğünü ortadan kaldıran bu iki eylem, “en büyük bir zulüm” olarak nitelenen davranışlardır.⁴⁵⁹

Bu konuyla ilgili diğer ayet Enfal suresindedir. Müşriklerle ilgili olan bu ayette, hizmet ve yönetimine ehil olmadıkları halde müminleri Mescid-i Haram'a sokmayan müşriklerin azabı hak ettikleri, Mescidin hizmet ve yönetimine ehil olanların ise gönüllerinde Allah korkusu taşıyanların olduğu belirtilir.⁴⁶⁰ Hac suresinde yer alan diğer ayette ise Mescid-i Harâm'ın bulunduğu yerde ikamet edenlerin orayı kendilerine özgü kılma haklarının bulunmadığı, dolayısıyla Mescid-i Harâm'ın mahallî değil evrensel bir merkez olduğu belirtilmektedir.⁴⁶¹ İnkârcılıkta direneler ve Allah yolundan ve (gerek yerli gerek taşralı bütün insanlar için ibadet yeri kılınan) Mescid-i Harâm'dan insanları geri çevirenler uyarılmakta ve elem verici bir azapla tehdit edilmektedir.⁴⁶²

7. Günahlara Dalmak: Burada, temelde günah anlamına gelen “seyyie/seyyiât”, “zenb” “hata”, “ism” kelimelerinin sözlük anlamı ve Kur'an'daki kullanımları hakkında kısaca bilgi verdikten sonra azapla olan ilişkilerine işaret edilecektir.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 133-134.

⁴⁵⁸ Bakara, 2/114.

⁴⁵⁹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, I, 193.

⁴⁶⁰ Enfal, 8/34.

⁴⁶¹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, III, 726.

⁴⁶² Hac, 22/25.

Seyyie (çoğulu seyyiât) “sve” kökünden alınmış bir kelimedir. Kur’an’da “hasene”⁴⁶³ kavramının karşıtı bir konumda da kullanılan “seyyie”, “çirkin davranış” anlamına gelir.⁴⁶⁴ Seyyiât sözcüğü, içinde bulunduğu ayet gurubuna bağlı olarak “şirk”,⁴⁶⁵ “azap”,⁴⁶⁶ “zarar”,⁴⁶⁷ “fâhişe/fuhuş”,⁴⁶⁸ ve “küçük günahlar”⁴⁶⁹ anlamında kullanıldığı ifade edilir.⁴⁷⁰ Seyyiat, bazı ayetlerde azaba sebep olan davranışlar arasında geçer. Lut kavminin helak olmasına neden olan livata, Hud, 11/78. ayette “seyyiât” sözcüğü ile ifade edilirken, Enbiya suresinde bu suçu işleyen Lut kavmi, “kötü bir kavim” (kavme sîn fâsigîn) olarak nitelenmiştir.⁴⁷¹ Bakara suresinde kötülüğün kendisini çepeçevre kuşattığı kişilerin cehennemlik olduğu vurgulanır.⁴⁷² Nisa suresinde ise sürekli kötülük işleyip ölüm gelip çattığında yani ye’s (ümitsizlik) anında tövbe etmenin geçerli olmadığına işaret edilir.⁴⁷³ Başka ayetlerde iyilik yapanın on katıyla ödüllendirileceği, kötülük yapanın ise dengiyle cezalandırılacağı⁴⁷⁴ belirtilir. Bazı ayetlerde ise kötülükler planlamanın ve entrikalar çevirmenin azaba sürükleyen bir eylem olduğu belirtilir.⁴⁷⁵ Ayrıca bu sözcüğün geçtiği başka bir ayette, Allah’ın ayetlerini inkâr eden Hz. Nuh’un kavminin kötü bir kavim (kavm-i sîi) olduğu ve onların suda boğularak cezalandırıldığı ifade edilir.⁴⁷⁶

Bu başlık altında inceleyeceğimiz diğer kelime çoğulu “zünûb” olan “zenb” sözcüğü, “büyük küçük her türlü masiyete” denir. Asıl anlamı “kuyruk, geri” olan zenb sözcüğü daha sonra “akıbeti kötü olan her davranış” anlamını ifade etmek için kullanılmıştır.⁴⁷⁷ “Znb” maddesi Kur’an’da değişik türevleriyle birlikte 39 defa tekrar etmiştir.⁴⁷⁸ Zenb,

⁴⁶³ Nisa, 4/79 ve 85; En’am, 6/160; Araf, 7/95, 131 ve 168; Ra’d, 13/6 ve 22; Furkan, 25/70; Neml, 27/46; Kasas, 28/54 ve 84; Fussilet, 41/34.

⁴⁶⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 333.

⁴⁶⁵ Yunus, 10/27; Nisa, 4/18; Casiye, 45/21.

⁴⁶⁶ Zümer, 39/51; Mümin, 40/45.

⁴⁶⁷ Hud, 11/10; Araf, 7/168.

⁴⁶⁸ Hud, 11/78.

⁴⁶⁹ Hudi, 11/114; Ahkaf, 46/16.

⁴⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh*, s. 171; Dâmeğânî, *el-Vücûh*, s.264-265.

⁴⁷¹ Enbiya, 21/74.

⁴⁷² Bakara, 2/81.

⁴⁷³ Nisa, 4/18.

⁴⁷⁴ En’am, 6/160. Krş. Yunus, 10/27, Mümin, 40/40. Ayrıca bk. Nisa, 4/123.

⁴⁷⁵ Nahl, 16/45; Casiye, 45/33. Ayrıca bk. Fatır, 35/10.

⁴⁷⁶ Enbiya, 21/77.

⁴⁷⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 240; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, II, 48; Soysaldı, H.Mehmet, “İslâm’da Günah Kavramı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001, cilt: III, sayı: 7, s. 145.

⁴⁷⁸ Bk.M. F.Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Znb” md.

Kur'ân-ı Kerîm'de küfür, şirk, katil, zina gibi günahlar için kullanılmıştır.⁴⁷⁹ Zenb kelimesi bazı ayetlerde geçmiş inkârcı ve zalim toplulukların azaba çarptırılmalarına sebep olan bir eylem olarak ifade edilmiştir.⁴⁸⁰ Söz konusu bu ayetlerde “zenb”le sıradan ve küçük bir günahın kastedilmediği, aksine geçmişte inkârcılıkta ısrar etmiş zalim ve bozguncu toplulukların bu dünyada değişik şekillerde azaba çarptırılmalarına neden olan büyük bir günah olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Maide suresinde Yahudilerle ilgili olan bir ayette, onların işlemiş oldukları günahlar (zünûb) yüzünden bu dünyada Allah'ın azabına duçar oldukları ifade edilir.⁴⁸¹

“Bir şeyi (geride bırakıp) geçmek, bırakıp gitmek/terk etmek” anlamlarını ifade eden “hte” kökünden bir mastar-isim olan hata, “doğru (savâb) çizgisini geçmek/haddi aşmak” anlamına gelir. Birisi günah işlediğinde (eznebe), “hatie-yahtau” denir. Kişi günah işleyerek “doğru/hayırlı yönü” terk etmiş olmaktadır.⁴⁸² Kur'an'da geçtiği bağlama göre “şirkin dışında günah”⁴⁸³ “şirk anlamında günah”,⁴⁸⁴ “kendisinde kasıt olmayan hata”⁴⁸⁵ anlamlarda kullanılır.⁴⁸⁶ Hatanın geçtiği bir kısım ayette, onun azaba neden olan bir eylem olduğu ifade edilir. Seyyie ile aynı anlamda kullanıldığı Bakara suresinde kötülük (seyyie) işleyen ve bu kötülüğün (hatîe) kendisini dört bir yandan kuşattığı kişinin cehennem ehli olduğu vurgulanır.⁴⁸⁷ Buradaki “hatîe” sözcüğünün “küfür” anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁸ Kasas suresinde Firavun, Hâman ve bunların askerlerinin yaptıklarının hatalı bir eylem olduğu belirtilir.⁴⁸⁹ Hakka suresinde birçok toplumun hata (el-hâtie) yüzünden helak edildiğine işaret edilir: “*Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen şehirler (halkı) hep o günahı işlediler.*”⁴⁹⁰ Başka bir ayette Hz. Nuh'a inanmayanların günahları (hatîât) yüzünden boğuldukları haber verilir.⁴⁹¹ Neticede ilgili ayetlerde, geçmiş toplulukların helak olmasının sebebi olarak

⁴⁷⁹ Bebek, Adil, “Günah” md., *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 282.

⁴⁸⁰ Al-i imran, 3/11; En'am, 6/6; Enfal, 8/52 ve 54; Ankebut, 29/40; Mümin, 40/21; Şems, 91/14. Krş. Maide, 5/49; Araf, 7/100.

⁴⁸¹ Maide, 5/18.

⁴⁸² İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 322-323.

⁴⁸³ Yusuf, 12/97; Hakka, 69/37

⁴⁸⁴ Kasas, 28/8.

⁴⁸⁵ Bakara, 2/286; Nisa, 4/92.

⁴⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh*, s. 143.

⁴⁸⁷ Bakara, 2/81.

⁴⁸⁸ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 90.

⁴⁸⁹ Kasas, 28/8.

⁴⁹⁰ Hakka, 69/9.

⁴⁹¹ Nuh, 71/25.

zikredilen hata kelimesinin küçük bir günah olmadığı, inançla ilgili büyük bir günahı karşıladığı anlaşılmaktadır.

Temel anlamı “gecikme ve geride kalma”⁴⁹² olan “ism”, kişiyi sevaptan geri bırakan davranışları ifade etmek için kullanılır.⁴⁹³ Başka bir ifadeyle “ism” “cezalandırmaya müstahak olan günah (zenb)” dır.⁴⁹⁴ Kur’an’da 42 ayette olmak üzere 48 defa tekrar eden⁴⁹⁵ “ism” sözcüğü farklı anlamlarda kullanılmıştır. “Şirk”,⁴⁹⁶ “masiyet”,⁴⁹⁷ “günah (zenb)”,⁴⁹⁸ “zina”,⁴⁹⁹ ve “hata”⁵⁰⁰ Mukatil b. Süleyman’ın tespit ettiği anlamlardır.⁵⁰¹

Bazı ayetlerde çok net olmamakla birlikte “ism”in, azabın sebebi olarak zikredildiği müşahede edilir.⁵⁰² Mesela Âl-i İmran suresinde, Allah’ın mühlet vermesiyle günahlarını (ism) artıran kâfirler için aşağılayan bir azabın hazırlandığından bahsedilir.⁵⁰³

8. Edepsizliğin (fuhuş) Yaygınlaşması: “Fhş” kökünün temel anlamı “bir şeyde olan çirkinlik ve iğrençlik”tir.⁵⁰⁴ Ragıp el-İsfahânî, “fuhuş, fâhişe ve fahşâ” sözcüklerinin “çirkinliği/iğrençliği büyük olan sözler ve eylemleri” ifade etmek için kullanıldığını belirtir.⁵⁰⁵ Fuhuş sözlük anlamıyla bağlantılı olarak “aşırı derecede çirkin söz ve davranış, büyük günah, edep ve ahlâka aykırı olup dinen yasaklanan her türlü kötülük ve çirkinlik” anlamında kullanılır.⁵⁰⁶ “Fhş” maddesi, “fahşâ”, “fâhişe” ve “fevâhiş” şeklinde Kur’an’da 24 defa tekrar edilmiştir.⁵⁰⁷ Fuhuş (fâhişe, fevâhiş) kelimesi Kur’an’da şirk (müşrik davranışı),⁵⁰⁸ zina,⁵⁰⁹ livata (erkekler arasında eşcinsel ilişki)⁵¹⁰

⁴⁹² İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 59.

⁴⁹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.11; Râzî, *Kitâbü’z-Zine*, s. 410.

⁴⁹⁴ Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 40. Ayrıca bk. Ebû Üde, *et-Tatavvuru*, s. 324.

⁴⁹⁵ Bk. M.F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “Esm” md.

⁴⁹⁶ Maide, 62.

⁴⁹⁷ Maide, 5/3; Araf, 7/33.

⁴⁹⁸ Bakara, 2/203; Nisa, 4/20.

⁴⁹⁹ En’am, 6/120.

⁵⁰⁰ Bakara, 2/183.

⁵⁰¹ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vüçûh*, s. 168-169.

⁵⁰² Maide, 5/2; Nur, 24/11; Mücadele, 58/8.

⁵⁰³ Al-i İmran, 3/178.

⁵⁰⁴ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 827.

⁵⁰⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 483.

⁵⁰⁶ Bozkurt, Nebî, “Fuhuş” md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 211.

⁵⁰⁷ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’em*, “Fhş” md.

⁵⁰⁸ Araf, 7/28.

⁵⁰⁹ Nisa, 4/15; Araf, 7/33; Ahzab, 33/30.

⁵¹⁰ Ankebut, 29/28; Araf, 7/80; Neml, 27/54.

ve isyan/nüşûz (kadının geçimsizliği)⁵¹¹ gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁵¹² Lut kavminin, Kur'an'da aynı zamanda "fahişe" diye nitelenen çirkin ve iğrenç bir eylem yüzünden azaba uğratıldığı dikkate alındığında, fuhuş kelimesinin azaba götüren büyük bir günah olduğu anlaşılır. Bunun yanı sıra Nur suresinde müminler arasında hayâsızlığın (fâhişe) yayılmasını isteyenler için hem bu dünyada hem de ahirette elem verici bir azabın hazırlandığı ifade edilir.⁵¹³

9. Diğer Davranışlar: Buraya kadar değerlendirilen ve Kur'an'da azabın nedeni olarak zikredilen davranışlara ek olarak müşakele sanatı gereğince azap anlamında kullanılan bazı kavramları, aynı zamanda azabın nedeni olarak da saymak mümkündür. Daha önce ifade edildiği gibi "keyd", "suhriyye", "nisyân", "mekr" ve "istihza" sözcükleri insana nispet edildiğinde, insanı azaba sürükleyen bir faktör olarak karşımıza çıkar.

4.2. Azabın Sonuçları

Azabın nedenleri olduğu gibi sonuçları da vardır. Biraz daha açıklamak gerekirse, azabın başta küfür/inkârcılık olmak üzere şirk, nifak, kizb, fısık vb. inançla ilgili konuların yanı sıra zulüm, fesad, edepsizlik, günahlara dalmak gibi amelî nedenleri vardır ve bunlar Kur'an'da açıkça belirtilmiştir. Azap aynı zamanda bir olgu olarak bazı sonuçlar doğurmuş, birey ve toplumların hayatlarını birçok yönden etkileyen ve değiştiren etken olmuştur. Azaba muhatap olan toplumlar ciddi anlamda sarsıntılar geçirmiş, sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan düzenleri bozulmuş, özellikle helak azabına maruz kalan toplumlar ya tamamen veya kısmen ortadan kaldırılmışlardır.

Azap karşısında insanları temelde iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Birinci kısımda azabı bizzat yaşayanlar yani uyarı veya helak azabına uğratılanlar bulunur. Bu kesim azaptan doğrudan etkilenir. İkinci kısımda azabı duyan, okuyan ve azapla ikaz edilenler bulunur. Bunlar ise azaptan dolaylı bir şekilde etkilenirler ve kendilerinden, geçmişte azaba çarptırılanların neden ve niçin cezalandırıldıkları üzerinde düşünceleri ve yaşananlardan ders çıkarmaları istenir.

Azabın dünyevî-uhrevî boyutlarını, maddî-manevî özelliklerini, nedenlerini detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra burada azabın sonuçlarına, yani farklı azap türlerinin, azabı

⁵¹¹ Nisa, 4/19.

⁵¹² Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh*, s. 40-41.

⁵¹³ Nur, 24/19.

yaşayan veya azabı duyan/azapla ikaz edilen birey ve toplumlar üzerindeki etkisine kısaca değinmek istiyoruz.

1.Azaba Uğratılanlar Açısından Sonuçları: Çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde ifade edildiği üzere azabın dünyevî, kabir ve uhrevî olmak üzere üç safhası vardır. Dünyevî azap da temelde “uyarı-imtihan yoluyla gelen azap” ve “helak azabı (azâb-ı isti’sâl)” şeklinde ikiye ayrılır. Uyarı ve imtihan yoluyla gelen azaba hem müminler hem de kâfirler muhatap olur. Kur’an’da, bir uyarı azabı niteliğinde olan ve “be’sâu-dârrâu”, “belâ”, “fitne” sözcükleriyle ifade edilen azap şekilleri karşısında insanların tepkilerinin, buna bağlı olarak da azabı yaşayan toplumların geçirdiği değişim ve dönüşümün farklı olduğu gözlenmektedir. Uyarı ve imtihan yoluyla gelen azaba muhatap olan müminler, başlarına gelen bela, sıkıntı ve musibetlerin birer imtihan olduğunu bilmekte, bu sebeple azapla birlikte yaşadıkları mahrumiyetlere sabırla karşılık vermekte ve isyana düşmemektedirler. Bu ise onların imanının artmasına, arınmalarına ve farkındalıklarının artmasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle bu tür azap müminler açısından imtihan vesilesidir. Allah Teâlâ bunun vasıtasıyla sabreden ve isyana düşmeyen müminlerin günahlarını bağışlar ve derecelerini yükseltir. Allah’ın iyi kulları, başlarına gelen zarar ve sıkıntı nedeniyle çeşitli ödülleri elde ederler. Bu her ne kadar görünürde bir bela ise de mükâfatlara zemin hazırlayan bir durumdur.⁵¹⁴ Müminlerin güzel vasıflarının sıralandığı Bakara, 2/117.ayetin sonlarına doğru onların aynı zamanda darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrettikleri belirtilir. Hendek savaşı sırasında indiği rivayet edilen⁵¹⁵ Bakara, 2/214. ayetinde de geçmişte Peygamberler etrafında kenetlenen ve darlık, yoksulluk ve sıkıntının kendilerini sarstığı müminlerin güzel tavırlarına dikkat çekilir.⁵¹⁶

Uyarı azabına maruz kalan kâfirlerin tavırları ise müminlerden oldukça farklıdır. Bu tür azap, onların inkârcı tavırlarının, zulüm ve bozgunculuklarının bir cezası niteliğindedir. En’am ve Araf surelerinde ifade edildiği gibi inkârcılıkları yanı sıra zulüm ve bozgunculukları ile ön plana çıkan kavimler, helak edilmeden önce darlık-kıtlık ve hastalıkla; bolluk, bereketle ve güzel şeylerle denenmişlerdir. Ancak onlar, tecrübe ettikleri bu tür şeylerin Allah’tan bir imtihan olduğunu ve hatadan dönme ve

⁵¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XII, 240.

⁵¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 636.

⁵¹⁶ Ayrıca bk. Ankebut, 29/1-4.

günahlardan arınma fırsatı verdiğini düşünüp ıslah olmak yerine isyankârlık ve günahlarda ısrar etmişler ve neticede helak edilmişlerdir.⁵¹⁷ Münafıklardan bahseden Tevbe, 9/126. ayette onların her yıl açlık-kıtlıkla, hastalıkla⁵¹⁸ veya Allah'ın müminlerin kâfirlere karşı galibiyetini onlara göstermesi, ikiyüzlülüklerini deşifre etmesi⁵¹⁹ vb. musibetlerle sınıandıkları, ancak onların tövbe etmeye yanaşmadıkları ve ibret almadıkları belirtilir. Görüldüğü gibi inkârcı toplumların darlık-kıtlık, hastalık türü dünyevi azaplar karşısındaki tutumları, müminlerden farklı olmuştur. Araf⁵²⁰ ve Zuhruf⁵²¹ surelerinde belirtildiğine göre Firavun ve onun peşinden gidenler, düşünüp ders almaları için kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırılmışlardır. Onlara afiyet, bereket ve ürün bolluğu verildiğinde dünyada olduklarına sevinerek verilen nimetlerin kendilerinin hakkı olduğunu düşünmüşler, ancak kendilerine darlık-kıtlık ve belâ isabet ettiğinde de bunu Hz. Musa ve beraberinde olanların uğursuzluğuna bağlamışlardır.⁵²² Sonuçta bu inkârcı ve vurdumduymaz tutumları kendilerini azaba yaklaştırmış ve çeşitli dünyevî azaplara muhatap olmuşlardır. Rivayet edildiğine göre Firavun ve kavmi, Hz. Musa'yı yalanlayınca Allah Teâlâ onlara art arda çeşitli bela ve musibetler vermiştir. Araf, 7/133. ayette de ifade edilen “tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan” gibi dünyevî azaplara maruz kalan Firavun ve adamları, her belaya uğradıklarında Hz. Musa'ya başvurarak onun emirlerine uyacaklarına dair söz vermişler, Hz. Musa da Allah'a dua ederek sıkıntının kaldırılmasını sağlamıştır. Ancak onlar felaketten kurtulunca Hz. Musa'ya verdikleri sözü unutmuşlar, eski hallerine tekrar dönmüşlerdir. Yüce Allah da kendilerine başka bir bela ve musibetler göndermiştir.⁵²³ Netice olarak Firavun ve kavminin, helak azabı öncesinde başlarına gelen “uyarı azap” niteliğindeki bu dünyevî cezalar sonrasında ciddi mahrumiyetler yaşadığı, sosyal düzenlerinin bozulduğu, siyasi ve ekonomik sistemlerinin zarar gördüğü müşahede edilmektedir.

İsrailoğullarının işledikleri günahlara mukabil bir takım dünyevî azaplara uğratılmalarını da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Buzağıyı tanrı

⁵¹⁷ En'am, 6/43-44; Araf, 7/94-95.

⁵¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 313.

⁵¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 93.

⁵²⁰ Araf, 7/130-136.

⁵²¹ Zuhruf, 43/48-50.

⁵²² Araf, 7/130-132.

⁵²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 387.

edinmelerine⁵²⁴ karşılık “sâika” ve “racfe” türü azaba çarptırılmaları⁵²⁵ ve “nefislerini öldürmeleri”⁵²⁶ şeklindeki bir cezayla te’dîp edilmeleri, Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve haddi aşmaları sonucu zillet (aşağılık) ve meskenet (yoksulluk) damgası yemeleri ve Allah’ın gazabına uğramaları,⁵²⁷ kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirmeleri,⁵²⁸ zülüm işlemeleri ve yaptıkları başka kötülükler (fısk) sebebiyle gökten inen azapla (ricz) cezalandırılmaları,⁵²⁹ maymuna ve domuza dönüştürülmeleri⁵³⁰ azgınlıkları ve aşırılıkları nedeniyle bütün tırnaklı hayvanlar, sığır ve koyunun iç yağlarının kendilerine haram edilmesi,⁵³¹ Allah’ın emirlerini uygulamada isteksiz davranmalarına karşılık Tur Dağı’nın tepelerine kaldırılması,⁵³² kutsal topraklardan kırk yıl mahrum bırakılmaları ve Tih çölünde şaşkın şaşkın dolaşmaları⁵³³ gibi çeşitli dünyevî azaplara uğratılan İsrailoğullarının, toplum olarak birçok sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Bu çalışmada zaman zaman vurgulandığı gibi azap insanın maddî-manevî birçok şeyden ve nimetten mahrum bırakılması, muradından alıkonulması, işlediği günahlar karşılığında acı, elem ve sıkıntı çekmesidir. İsrailoğullarının başına gelen azap türlerinin onları birçok şeyden yoksun bıraktığı, nimetleri ellerinden aldığı, onur ve şereften mahrum ettiği, yurtlarına ulaşmaya engel olduğu, kısaca Yahudi toplumunu birçok açıdan ciddi anlamda sarstığı bir gerçektir. Ayrıca Allah Teâlâ, Araf suresinde İsrailoğullarına kıyamet kopuncaya kadar en kötü eziyeti (sûu’l-azâp) yapacak kimseleri salacağını bildirmiştir.⁵³⁴ Bunun bir sonucu olarak da onların tarihi süreçte gruplar halinde yeryüzünün değişik bölgelerine dağıtıldıkları,⁵³⁵ kral ve hükümdarların hışmına maruz kaldıkları⁵³⁶ görülmektedir.

Sebe suresinde “temzîk” (darmadağın etmek) sözcüğü ile ifade edilen ceza sonucunda azap bölgesinin demografik yapısının değiştiği ve azaba uğrayanların maddi varlıklarını

⁵²⁴ Bakara, 2/54.

⁵²⁵ Bakara, 2/55; Nisa, 4/153; Araf, 7/153.

⁵²⁶ Bakara, 2/54.

⁵²⁷ Bakara, 2/61.

⁵²⁸ Bk. Bakara, 2/58.

⁵²⁹ Bakara, 2/59; Araf, 7/162.

⁵³⁰ Bakara, 2/65; Araf, 7/166; Maide, 5/60.

⁵³¹ En’am, 6/146; Nisa, 4/160-161.

⁵³² Bakara, 2/63; Araf, 7/171

⁵³³ Maide, 5/26.

⁵³⁴ Araf, 7/167.

⁵³⁵ Araf, 7/168.

⁵³⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, IX, 157.

kaybettikleri görülmektedir. Biri sağda diğeri solda iki bahçeye sahip olan Sebe kavmi, nankörlükleri ve yüz çevirmeleri yüzünden Arim seli ile cezalandırılmışlar, bu nedenle onların iki bahçesi harabeye çevrilmiştir.⁵³⁷ Ayrıca kendi yurtları ile içleri bereketlendirilen memleketler arasında kolayca görünen birçok kasabalar var edilmiş, bunlar arasında seyahatler kolaylaştırılmıştır.⁵³⁸ Ancak Sebeliler, İsrailoğullarının değerliyi değersizle değiştirme istekleri gibi mamuriyetten (bayındırlık) bıkkınlık göstermişler, yaşadıkları muhitin arasına uzun mesafelerin ve çöllerin girmesinin istemişler,⁵³⁹ bu nedenle kendilerine yazık etmişlerdir. Allah Teâlâ da onları ibret kıssaları haline getirmiş ve darmadağın etmiştir.⁵⁴⁰ Yüce Allah onlara verdiği nimetleri geri alıp onları darmadağın ettiğinde Sebe ülkesinde yaşayan çeşitli kabileler, yurtlarından ayrılıp Arabistan'ın başka bölgelerine göç etmişlerdir. Gassân, Suriye ve Ürdün'e, Evs ve Hazreç, Yesrib'e, Huzaa da Cidde yakınlarındaki Tihame'ye yerleşmiştir. Ezd kabilesi Umma'a gitmiş, Beni Lahm, Cuzam ve Kinde kabileleri de başka yerlere göç etmek üzere yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁴¹ Sebelilerin darmadağın edilerek cezalandırılması akabinde o bölgede yaşayan kavimlerin toplumsal ve siyasi hayatlarının olumsuz yönde etkilendiği ve Arabistan'ın demografik yapısının değiştiği bariz bir şekilde görülmektedir. Temzîk kelimesinin daha çok içtimai ve kültür muhtevalı bir helak sürecini ifade ettiği söylenebilir. Çünkü bu azabı yaşayan toplum tamamen ortadan kaldırılmamış, diğer cezalardan farklı olarak parçalanmıştır. Parçalanarak eski gücünü kaybeden toplumlar da zaman içinde eriyip yok olmuşlar, kimliklerini, düşünce ve medeniyetlerini kaybetmişlerdir.⁵⁴²

Kur'an'da, Mekke Müşriklerinin kıtlık ve açlıkla⁵⁴³ imtihan edilmelerine (belâ) benzer şekilde belaya uğratıldıkları bildirilen Bahçe sahiplerinin, Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük etmeleri ve fakir fukaranın hakkını vermemeleri nedeniyle yaşadıkları afet sonrasında maddi varlıklarını kaybettiklerine işaret edilir.⁵⁴⁴ Dikkat edilirse bu kıssada

⁵³⁷ Sebe, 34/15-17.

⁵³⁸ Sebe, 34/18.

⁵³⁹ Yazır, *Hak Dini*, VI, 3958-3959.

⁵⁴⁰ Sebe, 34/19.

⁵⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 519. Ayrıca bk. Yazır, *Hak Dini*, VI, 3958-3959; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXII, 179.

⁵⁴² Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 134.

⁵⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 577.

⁵⁴⁴ Kalem, 68/17-33.

ve Kehf suresinde yer alan zengin, nankör ve ahiret inancı olmayan adam kıssasında⁵⁴⁵ afet türü bir azapla cezalandırılanlar servetlerini kaybetmişlerdir.

Hz. Peygamber (sav)’in çağdaşı olan müşrikler, Yahudiler ve münafıklar gibi bazı topluluklar da işledikleri günah ve suçlar sonucunda bu dünyada bazı azaplara muhatap olmuşlar, geçmişte çeşitli dünyevî azapları yaşayan Firavun ve Melesi ile İsrailoğullarının yaşadıklarına benzer şekilde maddî-manevî bazı mahrumiyetlerle yüzleşmişlerdir. Müşriklerin Müslümanlarla yaptığı savaşlarda hezimete uğratılma, öldürülme ve esir edilme şeklinde darbe yemeleri, açlık ve kıtlıkla imtihan edilmeleri sonucunda toplumsal düzenleri bozulmuş, siyasi ve ekonomik bazı avantajları kaybetmişler, Yahudiler de ihanetlerinin bir karşılığı olarak Medine’den çıkarılmışlardır.

Dünyevî azabın farklı çeşitleri vardır. Nuh kavmi, Ad kavmi, Semud kavmi, Lut kavmi örneklerinde olduğu gibi azabı hak eden toplumlar ğark (boğmak), sâika, sayha, racfe, hasf (yere batırma) vb. azap türleri ile helak edilmişlerdir. Ayrıca hem müminlerin hem de kâfirlerin başına gelen hastalık, açlık-kıtlık vb. şeklinde gelen bela ve musibetler vardır. Bu azapların dışında Maide suresinde Yahudi ve Hristiyanların “toplumsal azap” diyebileceğimiz farklı bir cezalandırmaya muhatap oldukları ifade edilmektedir. Maide, 5/64.ayette, Yahudilerin Allah Teâlâ ile ilgili “Allah’ın eli bağlıdır” şeklindeki yanlış ve art niyetli telakkilerine ve Hz. Peygamber (sav)’e indirilen Kur’an’ın onların birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını artıracığına işaret edilir. Devamında Yüce Allah’ın, onların aralarına kıyamete kadar sürüp gidecek bir kin ve nefret bıraktığı ifade edilir.⁵⁴⁶ Tefsirlerde ifade edildiğine göre Yahudilerin her bir fırkası, kendi mezhebi ve görüşünde ısrar etmekte, kendi düşüncesini desteklemede abartılı davranmakta, kendini büyük göstermek ve mezhebini cazip hale getirmek için de diğer mezhep ve görüşleri eleştirmektedir. Bu durum, onların fırka ve grupları arasında şiddetli bir düşmanlığa neden olmakta, sonuçta birbirlerini tekfir edip savaşmalarına yolaçmaktadır.⁵⁴⁷

Maide, 5/14. ayetinde de kendilerine tebliğ edileni (İncil) unuttukları için Hristiyanların arasına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kinin salıverildiği ifade edilir. Hristiyan gruplar arasında da Yahudilerde olduğu gibi kâfirlikle suçlama ve birbirini

⁵⁴⁵ Bk. Kehf, 18/33-43.

⁵⁴⁶ “...Aralarına, kıyamete kadar (sürecek) düşmanlık ve kin soktuk...” (Maide, 5/64)

⁵⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu ’l-Ġayb*, XII, 48.

lanetleme yaygındır, gruplar birbirlerine düşmanca davranmaktadırlar. Her bir fırka, diğerini aforoz etmekte ve mabedine almamaktadır. Bu hal kıyamete kadar sürecek bir durumdur.⁵⁴⁸ Allah Teâlâ, onları fırka fırka, arzularını da başka başka yaparak aralarına kin ve düşmanlık salmıştır.⁵⁴⁹

Görüldüğü gibi Maide, 5/14. ve 64.ayetlerin konusu Yahudi ve Hristiyanlardır. Bu ayetlerde işledikleri günahlara karşılık, onların kıyamete kadar sürecek olan bir takım toplumsal cezalara çarptırıldıkları ifade edilmiştir. Allah Teâlâ, bu iki ayette sözü edilen azabı hatırlatarak Müslümanların böyle elim bir azaba düşmemelerini tembihlemektedir.⁵⁵⁰ Neticede işlenen günahlara karşılık Yahudi ve Hristiyanlar arasına kin ve düşmanlık salınmıştır. Böylece onlar arasındaki ülfet, sevgi ve kardeşlik kaybolmuş, bunların yerine kıskançlık, nefret ve düşmanlık girmiştir. Kur'an'da "aralarına kin ve düşmanlık salınması" şeklinde ifade edilen azap şekli, genel itibariyle onların fırka ve mezheplere bölünmesi, bu fırkaların başkalarının düşüncesine tahammül etmemesi, birbirlerini tekfir etmeleri ve lanetlemeleri, birbirleriyle savaşmaları gibi sonuçlar doğurmuştur.

Toplumsal azaptan bahsedilen En'am, 6/65.ayette ise konu müşriklerdir ve dilediği takdirde Allah Teâlâ'nın onları "üstlerinden", "ayaklarının altından" ve "muhalif gruplara ayırıp birbirlerine güçlerinin acısını tattırma" şeklinde farklı cezalara çarptırmaya gücü yettiği ifade edilir. Ayette sözü edilen *أَوْ يَأْتِسْكُمْ شَيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ* "...sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya..." ifadesi, onların fırka fırka yapılp birbirlerine geçirilmesi, yani her biri, bir lidere taraftar olmuş ve çeşitli arzu ve isteklerin peşine takılmış muhtelif gruplara ayrılıp birbiriyle çarpıştırılması şeklinde bir cezalandırma şeklidir.⁵⁵¹ Biraz daha izah etmek gerekirse burada mevzu bahis olan ceza, güvenin yok olup bozgunculuk ve kaosun hâkim olduğu toplumda zuhur eden farklı, muhalif ve birbirlerine tahammülü olmayan fırkaların birbirlerine düşürülmesi ve savaştırılması, şeklinde kalıcı ve sürekli bir azap şeklidir. Bu ayet, müşriklere yönelik bir tehdittir.⁵⁵² Seyyid Kutub bu ayetin tefsirinde Allah'ın sisteminden sapan ve hayatın yönlendirmesini insanların arzu-istek, ihtiras ve zaaflarına

⁵⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 135.

⁵⁴⁹ Mahallî-Suyûtî, *Tefsîr-u Celâleyn*, 110. Ayrıca bk. İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VI, 149.

⁵⁵⁰ Kalın, *Kur'an'da Azâb Kavramı*, s. 89.

⁵⁵¹ Yazır, *Hak Dini*, III, 1953.

⁵⁵² İbn Aşur, *et-Tahrîr*, VII, 284.

bırakanların, tarihin birçok döneminde bu tür bir azapla hep karşı karşıya kaldıklarını ifade etmektedir.⁵⁵³ Kurtubî ise bu ayetin Müslümanlar ve kâfirler hakkında umumi olduğunu ifade ettikten sonra dünyada görünenin ve yaşananların da bunu gösterdiğine dikkat çeker. Çünkü düşman, İslam ülkesinde Müslümanların arasına kadar girmiş, canlarına ve mallarına egemen olmuş bulunmaktadır. Bunun yanı sıra birbirlerini öldürmek ve kimi kiminin malını mubah kabul etmek şeklindeki fitne Müslümanları istila etmiş durumdadır.⁵⁵⁴ Kurtubî bu tespitiyle 13.yüzyılda (çünkü Kurtubî'nin ölüm tarihi m. 1273) Müslüman toplumun siyasi ve sosyal hayatına ayna tutmakta, yaşananların aslında bir azaptan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Bu yorumdan hareketle En'am, 6/65.ayetin Müslümanlara yönelik bir uyarı niteliği taşıdığı ifade edilebilir. Cabir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Hz. peygamber (sav), "muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırma" şeklindeki azabın dünyevî azapların en hafifi ve kolayı olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁵ İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre ise Hz. Muhammed (sav)'in bu tür azabı ümmetinden kaldırılması için yaptığı duanın Allah Tarafından kabul edilmediği ifade edilmektedir.⁵⁵⁶

Neticede imtihan ve uyarı yoluyla gelen bir azaba duçar olan müminler, başlarına gelen bela ve musibetlere, hastalıklara, maddi kayıplara ve zorluklara sabır ve metanetle karşı koyarlar, yaşananlardan ders çıkarır ve kendilerini olumlu yönde değiştirirler. Bu tutum, Kur'an'da övülen ve olması gereken bir davranış olarak anlatılır. Helak azabı öncesinde bir takım belâ ve musibet tarzında gelen azaplarla ikaz edilen kâfirlerin tutumu, Müslümanların tutumundan oldukça farklıdır. Onlar önce açlık-kıtlık, hastalıklar ve başka sıkıntılar şeklinde gelen azaba muhatap olduklarında,⁵⁵⁷ ardından bütün bereket kapıları açılarak güzelliklerle denendiklerinde, sağlık ve bolluğa kavuştuklarında⁵⁵⁸ atalarının da böyle sıkıntı ve sevinç yaşadıklarını⁵⁵⁹ söyleyerek bütün bunların Allah'tan bir imtihan ve uyarı olduğunu değerlendirmezler, şeytanın telkinlerine aldanırlar. Nihayetinde hayatlarını değişik yönlerden etkileyen psikolojik ve sosyolojik birçok azapla yüzleşirler. Bu azaplar yüzünden bazen maddi varlıklarını kaybederler, bazen de

⁵⁵³ Geniş bilgi bk. Seyyid Kutub, *Fi Zilâl*, 2/1124-1126.

⁵⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 414-415.

⁵⁵⁵ Tirmizî, *Tefsir*, 7; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 302; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 59.

⁵⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 70.

⁵⁵⁷ En'am, 6/42; Araf, 7/94.

⁵⁵⁸ En'am, 6/44; Araf, 7/95.

⁵⁵⁹ Araf, 7/95.

toplumsal düzenleri bozular ve siyasi birliklerini yitirirler. Hatta bu tür azaplar sonrasında göç hareketlerinin meydana geldiği ve azap bölgesinin demografik yapısının değiştiği görülür.

2.Azapla İkaz Edilenler Açısından Sonuçları: Helak azabına çarptırılan toplumlar, azabın farklı türleri ile tarih sahnesinden silinmişlerdir. Bazı ayetlerde helak azabını yaşayan kimi bölgelerde kalıntıların bulunduğu hatırlatılmakta ve ticaret kervanlarıyla Şam'a yolculuk yapan Kureyşlilerin gördüğü bu ibret levhası niteliğindeki harabelerden ders çıkarmaları istenmektedir.⁵⁶⁰ Furkan, 25/40. ayette geçen "el-karye" sözcüğüyle Lut kavminin yaşadığı beş şehirden biri olan "Sodom"un kastedildiği⁵⁶¹ ifade edilir: *وَلَقَدْ آتَوْنَا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا مَطَرًا سَوْدَاءً أَلَمَ يَكُونُوا يَرْتَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا* "Bunlar, felâket yağmuruna tutulmuş olan o beldeye gitmişlerdi; peki oraları görmüyorlar mıydı? Hayır hayır! Bunlar öldükten sonra yeniden dirilmek diye bir şeyi beklemiyorlar." Sodom Lut'un beş şehirden biridir. Allah Teâlâ dördünü halkıyla birlikte helak etmiş, biri kalmıştır. "Matara's-sev'i" ifadesi, Allah'ın Sodomlulara yağdırdığı taş anlamına gelir.⁵⁶² Müşrikler Hicazdan Şam'a doğru ticaret kervanlarıyla yaptıkları yolculukları sırasında Lût kavminin yaşadığı Filistin'deki Sodom kentinden artakalan izleri görüyor, onların helaki hakkındaki dehşetli hikâyeleri dinliyorlardı. Allah Teâlâ, peygamberlerini yalanladıkları için azaba uğratılanların izlerini gören Kureyşlilerin ibret ve öğüt almalarını ve kendilerine gönderilen peygambere itaat etmelerini istemektedir.⁵⁶³ Saffat suresinde Lût kavminin gazaba uğradığı yerlere telmihte bulunmakta⁵⁶⁴ ve Mekkelilerin sabah ve akşam oralara uğradıkları, Şam ve Filistin'e gidip gelirken sürekli olarak bu yerlerden geçtikleri haber verilmektedir.⁵⁶⁵ Hicr süresinde ise Lut kavminin muhatap olduğu azaptan bahsedildikten sonra ibret alacaklar için bu cezada dersler olduğu, helak edilen Lut kavminin harabelerinin bir yol üzerinde hala durduğu, Mekkelilerin uğradıkları bu beldedeki Allah'ın kahr ve gazabının izlerini gördükleri, onların silinip kaybolmadığı ifade edilmekte,⁵⁶⁶ inananlar için bunda dersler olduğu

⁵⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 563.

⁵⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 273.

⁵⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 457; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 273.

⁵⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 457; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV,103; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 589.

⁵⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V, 41.

⁵⁶⁵ Saffat, 37/137-138.

⁵⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, 208.

vurgulanmaktadır.⁵⁶⁷ Zariyat suresinde ise Lut kavmine gönderilen meleklerin diliyle helak bölgesinde “elem dolu azaptan korkacaklar için bir ibret bırakıldığı”,⁵⁶⁸ ifade edilir.

Lut kavminin helakiyle ilgili bu ayetlerin dışında birçok surede, yeryüzünde dolaşarak geçmişte Allah’ın ayetlerini ve kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlamaları sonucu helak edilen kavimlerin akıbetinden ders ve ibret alınması öğütlenmektedir.⁵⁶⁹ Örneğin Mümin suresinde yeryüzünde dolaşıp helak edilen önceki toplumların akıbetlerine bakıp ders almanın tavsiye edildiği ayette, geçmişte azaba uğratılan toplulukların sayısının daha çok, daha güçlü ve yeryüzündeki eserlerinin daha sağlam olduğu, ancak bütün bunların onları kurtaramadığı ifade edilir.⁵⁷⁰ En’am suresinde, geçmişte peygamberlerle alay edenlerin azapla kuşatıldığı ifade edildikten sonra muhataplardan (Mekkeliler) yeryüzünde dolaşmaları ve (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakıp ibret almaları istenmektedir.⁵⁷¹ Araf suresinde Lut kavminin helakine değinildikten sonra günahkârların sonunun ne olduğuna bakıp ibret alınması istenmekte,⁵⁷² aynı surenin 86. ayetinde Medyen halkının işledikleri günahlar zikredilerek akıbetlerine dikkat çekilmekte ve 103.ayette ise Hz. Musa kanalıyla gönderilen mucizeleri inkâr eden Firavun ve adamlarının akıbetinden ibret alınması öğütlenmektedir.⁵⁷³

Sonuç olarak bu ayetlerden hareketle azapla uyarılanların, azap karşısında bazı sorumluluklarının olduğunu söylemek mümkündür. Bu yükümlülük, ilgili ayetlerde sık sık kullanılan “seyr” (سير), “nazar” (نظر) ve “akıbet” (عاقبة) sözcükleriyle verilmiştir. Seyr (ayetlerde kullanılışı ile “sîrû”) sözcüğü “yeryüzünde gitmek”⁵⁷⁴ anlamına gelir. “Nazar”, bir şeyi idrak etmek için basar (kafa gözü) ve basireti (kalp gözü) döndürmek anlamına gelir. Bu kelimeyle bazen teemmül ve araştırma, bazen de araştırma sonrasında elde edilen bilgi kastedilir.⁵⁷⁵ Akıbet ise “bir şeyin başka bir şeyden sonra

⁵⁶⁷ Hicr, 15/75-77.

⁵⁶⁸ Zariyat, 51/37.

⁵⁶⁹ Al-i İmran, 3/137; Muhammed, 47/10; Zuhuruf, 43/23-25; Yusuf, 12/109.

⁵⁷⁰ Mümin, 40/82.

⁵⁷¹ En’am, 6/10-11.

⁵⁷² Araf, 7/84.

⁵⁷³ Ayrıca bk. Neml, 27/14; Kasas, 28/40; Yunus, 10/39 ve 73.

⁵⁷⁴ Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 325.

⁵⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 642-643. İsfahânî nazarın görme (basar) anlamındaki kullanımının “avam”, basiret anlamındaki kullanımının ise “havass” için olduğunu belirtir. (İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 642-643)

getirilmesi,⁵⁷⁶ anlamına gelen “akb” (عقب) kökünden alınmıştır. Tek başına kullanıldığında sevap ifade etmekle birlikte izafetli kullanıldığı yerlerde ceza (ukûbe) anlamını ifade eder.⁵⁷⁷ Bizim konumuzla ilgili olan ayetlerde izafetli kullanılır ve ceza anlamına gelir, yani “işlenen günahlar neticesinde başa gelen ceza” anlamını ifade eder. Bu sözcükleri içeren ayetlerle muhataplardan, yeryüzünde dolaşmaları, geçmişte helak edilen inkârcı ve bozguncu toplumların akıbetlerine ibret nazarıyla bakmaları, onların düştüğü hatalara düşmemeleri ve yaptığı yanlışları yapmamaları, böylece kendilerini değiştirmeleri istenmektedir. Bu sorumluluk sadece Kur’an’ın ilk muhatapları olan Mekkelilerin omuzunda değildir. Geçmişte yaşananlardan ders çıkarmak her dönemde yaşayan insanların sorumluluğu dâhilindedir. Çünkü Kur’an sadece Ümmü’l-Kura olan Mekke için değil, aynı zamanda onun çevresinde yaşayanlar için de bir uyarıdır⁵⁷⁸ ve tüm insanlar için bir hidayet kaynağıdır.⁵⁷⁹ Ayrıca Sebe suresinde ifade edildiği gibi Hz. Muhammed (sav) tüm insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilmiştir.⁵⁸⁰

4.3. Azabın İlkeleri

Bu çalışmada zaman zaman dikkat çekildiği gibi azabın temel anlamı, insanın arzu ve isteklerinden alıkonulması ve mahrum edilmesidir. Aynı anlam, kök anlam itibariyle olmasa da “ceza” sözcüğünde de mevcuttur. Çünkü sözlükte nötr olarak “iyi veya kötü bir fiile karşılık verme” anlamını ifade eden “cezâ” sözcüğü, kötü bir fiile yani günaha ve suça verilen bir karşılık olarak kullanıldığında, bir mahrumiyetin olduğu görülmektedir. Zira işlediği suçlar neticesinde cezalandırılan kişinin yaşantısına, özgürlüğüne ve onuruna bir sınırlama getirilmekte, ceza çektiği süre içerisinde bazı arzu ve isteklerinden mahrum edilmekte ve işlediği suçun çeşidine bağlı olarak acılar çekmektedir. Kaldı ki Nisa, 4/25 ve Nur, 24/2. ayetlerde geçen “azâp” sözcüğü zina haddi anlamında kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, bu ayetlerde zina haddinin bir tür azap olduğu ifade edilmiştir.

Burada, azapla ilgili olmaları nedeniyle, İslam Ceza Hukuku’nda aynı anlamda kullanılan “cezâ” ve “ukubet” sözcüklerinin, özellikle ceza hukuku çerçevesinde taşıdığı anlamlara, cezanın amaçlarına, dayandığı esaslara ve cezalandırma ilkelerine

⁵⁷⁶ İbn Faris, *el-Mekâyis*, s. 675.

⁵⁷⁷ İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 442.

⁵⁷⁸ En’am, 6/92.

⁵⁷⁹ Al-i İmran, 3/4.

⁵⁸⁰ Sebe, 34/28.

değınilecektir. Daha sonra Allah Teâlâ'nın, azaba müstahak olan kavimleri, hangi ölçüler çerçevesinde cezalandırdığına işaret edilecektir.

4.3.1. Ceza

Türkçe'de “ceza”⁵⁸¹ olarak açıklanan ukûbet, “ilâhî emirlere uymayanlara dünyada, âhirette veya her iki yerde verilen ceza” diye tanımlanır.⁵⁸² “Cezâ” kelimesi ise Kur'an'da kullanıldığı bağlama göre yer yer azabın anlam alanına dâhil olan, yani azapla anlam benzerliği olan kelimelerden biridir. “İyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek”⁵⁸³ anlamına gelen cezâ, tarihi süreçte “insanların fiil ve davranışlarının dünyada veya ahiretteki karşılığı” anlamında kelâm; suçluya uygulanacak maddî ve mânevî müeyyide” anlamında fıkıh terimi⁵⁸⁴ olarak kullanılır hale gelmiştir. Cezâ kelimesi, TDK *Büyük Türkçe Sözlük*'te ise “uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁸⁵

Cezâ sözcüğü, İslam Ceza Hukukunda, “şâri'in/kanun koyucunun emrine isyan durumunda, toplumun maslahatı/çıkarları için konulmuş olan karşılık (cezâ)” şeklinde tanımlanır.⁵⁸⁶ İsyân etme ve suç işlemenin bir karşılığı olarak cezanın amacı, toplumun ıslah edilmesi, zararlı şeylerden, cehalet ve dalaletten kurtarılması, suçların önlenmesi ve insanların itaate sevk edilmesidir.⁵⁸⁷ Vicdanların terbiye edilmesi, ferdin ıslahı ve toplumu kötülöklere karşı korumak için İslam, her fiile dünyevî ve uhrevî olmak üzere

⁵⁸¹ Türk Dil Kurumu (TDK), *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58735620ea5953.53406591, (Erişim tarihi: 09/01/2017).

⁵⁸² Üzüm, İlyas, “İkab” md., XXII, 13.

⁵⁸³ Bebek, “Ceza” md., VII, 469.

⁵⁸⁴ Bebek, “Ceza” md., VII, 469.

⁵⁸⁵ Ceza kelimesi, aynı sözlükte bir hukuk terimi olarak “Suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı devletin koyduğu sınırlama.” biçiminde, eğitim bilimleri terimi olarak da “suç sayılan bir davranışın yinelenmesini önlemek, bir suçun işlenmesine engel olmak amacıyla bir öğrenci ya da birtakım öğrenciler için alınan tinsel ya da özdeksel önlem.” olarak izah edilmiştir. (TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.587678fc4fb662.26045835, (Erişim tarihi: 11/01/2017).

⁵⁸⁶ Udeh, Abdülkadir, *et-Teşrü'l-Cinâi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Azeli, Beyrut, ts., I/609; el-Kii, Muhammed Abdü'l-Mün'im, *Nazratü'l-Kur'an İle'l-Cerîmeti ve'l-İkâb*, Dâr'l-Menâr, Kahire 1988, s. 207; Çalışkan, İbrahim, “İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989, cilt: XXXI, s. 367. Ayrıca geniş bilgi için bk. Polat, Murat, *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, s. 20-23.

⁵⁸⁷ Udeh, *et-Teşrü'l-Cinâi*, I, 609.

iki karşılık belirlemiştir. Dünyevi karşılık iki şekilde uygulanır. Birincisi yargı mercilerince uygulanan içki, zina, hırsızlık gibi suçlar için belirlenen cezalardır. İkicisi ise geçmiş inkârcı ve bozguncu toplumlar örneğinde görüldüğü gibi büyük azaptan (azab-ı i'tisâl) önce inkârcılıkta direnen, yeryüzünde düzeni bozan ve bir takım büyük günahlar işleyenlere ıslah olmaları ve tövbe etmeleri için bizzat Allah tarafından verilen kıtlık, hastalık, kuraklık vb. ilahi azaplardır.⁵⁸⁸

Aslında ceza, bizatihi zarardır. Ancak suçla karşılaştırıldığında suç ondan daha zararlı olmaktadır. Cezanın zararı, kendisinden daha zararlı olan suça karşılık geldiğinde ıslaha dönüşür.⁵⁸⁹ Diğer bir husus, cezalandırma amaç değil, İslâm'ın hedef aldığı gayelerin gerçekleşmesi ve korunmasında son çare olarak başvurulmuş bir araçtır. Cezalar, İslâm'ın kötülüğü önleyip iyiliği hâkim kılma ilke ve gayretinin bir parçasıdır.⁵⁹⁰ Sosyal düzeni sağlamak, sadece haram-helal belirlemek ve emir-yasak koymakla elde edilecek bir hedef değildir. Sosyal düzen, aynı zamanda toplumu mutlu etmelidir. Bu sebeple, ceza, toplumun maslahatını bir tarafa koyup sırf şâri'in emrine karşı çıkmamanın bir karşılığı değildir. Ceza, hem şâri'in emrine muhalefet etmeyi cezalandırma hem de toplumun çıkarını sağlama amacına yöneliktir.⁵⁹¹ Bekir Topaloğlu'nun ifade ettiği gibi

“Naslarda hâkim olan temaya göre insanla Allah arasındaki aslî münasebet sevgi ve rahmete dayanır. Esmâ-i hüsnâ içinde kâinata ve özellikle insana yönelik olanlardan sadece iki veya üçü kahr ve gazap ifade etmekte, diğerleri karşılıklı rızâ ve muhabbet anlamını içermektedir. İslâm'da aslolan kulun itaat etmesi, Allah'ın dünya ve ahirette onu ödüllendirmesidir. Ceza, asli bir unsur olmayıp kötülükleri önlemek için bir tedbirdir.”⁵⁹²

4.3.1.1. Cezanın Amaçları

Allah Teâlâ, emir ve yasaklarını (şeriatını) insanlar için göndermiştir. Bu mesajlarla birlikte insanları eğitmesi, doğru yola iletmesi ve irşat etmeleri için peygamberler görevlendirmiştir. Allah'tan aldıkları mesajları insanlara ulaştıran peygamberler, aslında Allah'ın merhametinin bir sonucudur.⁵⁹³ Peygamberlere ve onlar vasıtasıyla ulaştırılan emir ve yasaklara aykırı ve muhalif davranışlar “ceza” ile karşılanmıştır. Hoşlanmasalar da insanları doğru yola iletmek, hoşlarına gitse de zarar veren kötü şeylerden alıkoymak

⁵⁸⁸ Polat, *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, s. 21.

⁵⁸⁹ el-Kîi, *Nazratü'l-Kur'ân*, s. 207.

⁵⁹⁰ Bardakoğlu, Ali, “Ceza” md, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 472.

⁵⁹¹ el-Kîi, *Nazratü'l-Kur'ân*, s. 209-210.

⁵⁹² Topaloğlu, “Cehennem” md., VII, 228.

⁵⁹³ Enbiya, 21/107.

için böyle takdir edilmiştir. Bu durumda ceza kişilerin ıslahı, toplumun kötülüklerden uzak tutulması ve sosyal düzenin korunması ve devamı için konulmuştur.⁵⁹⁴

Cezadan maksat suçludan intikam almak ve ona işkence etmek değildir. Aksine ceza ile ferdin ıslah edilmesi, cehaletten korunması, topluma kazandırılması ve gözünün korkutularak benzer suçları işlemesinin önüne geçilmesi, toplumun da onun şerrinden korunması hedeflenir.⁵⁹⁵ Başka bir ifadeyle her ceza, suçluyu uslandırmaya, bir daha suç işlemesinin önüne geçmeye ve toplum içinde suç işleme niyet ve eğiliminde olanları bu arzularından vazgeçirmeye yöneliktir.⁵⁹⁶ Aslında Kur'an ve Sünnet'in belirlediği cezalar İslâm'ın korumasını esas aldığı beş temel değer olan akıl, din, can, ırz ve malın korunmasını, insanların genel ve özel yararını bir denge içinde gözetmeyi hedef alır.⁵⁹⁷ Neticede cezanın amacını bu beş temel değeri de içine alacak şekilde iki madde halinde ifade etmek mümkündür: Birincisi, ferdin gözetilmesi ve onun ıslah edilmesi; ikincisi ise toplumu ve toplumsal düzeni koruma adına suçun önlenmesidir.⁵⁹⁸

Azap kavramı çerçevesinde düşünülecek olursa, bela ve musibetler şeklinde gerçekleşen küçük azapların birey ve toplumların ıslah edilmesi, hatalarından dönmelerinin sağlanması amacına yönelik olduğu söylenebilir. Daha önce ifade edildiği gibi geçmişte inkârcı, zalim ve bozguncu toplumların toptan imha eden azaptan (azâb-ı isti'sâl) önce uyarı niteliğinde bir takım küçük azaplara (sıkıntılara ve belalar) maruz bırakıldıkları bir gerçektir. İlgili ayetlerde bu tür azaplara duçar olan toplumların ıslah olmalarının hedeflendiği belirtilir ve toplumların ıslahı ile ilgili "tazarru" (boyun eğme), "tezekkür" (öğüt alma), rucû (hatadan dönmek) gibi kelimeler kullanılır.⁵⁹⁹ Diğer bir ifadeyle, günahlara batmış inkârcı kavimlerin helak edilmeden önce bir takım küçük azaplara maruz bırakılmalarının nedeni, onların tövbe etmeleri, ıslah olmaları yani Allah'a boyun eğmeleri, peygamberlerin öğütlerine kulak vermelerinin beklenmesidir.

⁵⁹⁴ Udeh, *et-Teşrîu'l-Cinâi*, I, 609.

⁵⁹⁵ Polat, *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, s. 24.

⁵⁹⁶ Udeh, *et-Teşrîu'l-Cinâi*, I, 611. Ayrıca bk. el-Kîi, *Nazratü'l-Kur'an*, s. 210.

⁵⁹⁷ Bardakoğlu "Ceza" md, VII, 472.

⁵⁹⁸ el-Kîi, *Nazratü'l-Kur'an*, s. 210; ; Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", s. 367.

⁵⁹⁹ En'am, 6/42-44; Araf, 7/94-95; Müminun, 23/76; Araf, 7/130; Secde, 32/21; Zuhuruf, 43/48. Ayrıca bk. Ahkaf, 46/27.

Boyun eğme, Allah'a itaat etme ve günahlardan tövbe etme⁶⁰⁰ anlamına gelen "tazarru" kelimesi Kur'an'da, azaba uğratılan toplumlardan beklenen bir davranış olarak ifade edilir. Ancak ayetlerde belirtildiğine göre geçmişte birçok toplum bela ve musibete uğradığında ıslah olma, tövbe etme ve Allah'a boyun eğme yolunu seçme yerine, inkârcılık ve bozgunculukta ısrar etmiş ve neticede helak edilmiştir.⁶⁰¹ Örneğin Mekke müşriklerine verilen dünyevî azabın konu edildiği Müminun, 23/76. ayette onların boyun eğmeleri ve ıslah olmaları için azaba uğratıldıkları ifade edilir.

Firavun ve hanedanının başına gelen dünyevi azaplara yer verilen Araf, 7/130. ayette ise "tezekkür" kelimesi kullanılır. Söz konusu ayette Firavun ve onun peşinden gidenlerin öğüt almaları, sapkınlıklarından vazgeçmeleri ve tövbe ederek rablerine dönmeleri⁶⁰² için yıllarca kuraklık ve mahsul kıtlığı ile cezalandırıldıkları belirtilir. Devam eden ayetlerde ise onların büyük azap (kızıl denizde boğulmaları) öncesi maruz kaldıkları cezalara ve Firavun ve yandaşlarının azaplara her muhatap olduklarında yaşadıkları gelgitlere işaret edilir.⁶⁰³

İnkârcı ve isyankâr topluluklara bir takım dünyevî azapların verilmesinin başka bir nedeni ise onların hatalarından rucû' (dönme, dönüş) etmelerini sağlamaktır. Secde suresinde, ahiret azabı öncesinde takdir edilen yakın/dünyevi azabın, inkârcıların hatalarından dönmeleri için verildiği belirtilir.⁶⁰⁴ Zuhruf suresinde, Hz. Musa ile Firavun'un kıssasının yer aldığı bir pasajda, doğru yola dönmeleri için Firavun ve onu takip edenlerin azaba uğratıldıkları ifade edilir.⁶⁰⁵ Başka bir ayette ise insanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıktığı, hatalarından dönmeleri için Allah Teâlâ'nın, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını onlara bu dünyada tattırdığı belirtilir.⁶⁰⁶

4.3.1.2. Cezanın Dayandığı Esaslar

Cezanın amacı kişinin ıslah edilmesi, toplumun kötülöklere karşı korunması ve sosyal düzenin devamını sağlamaktır. Bu amacın gerçekleşmesi için cezanın bazı esaslara

⁶⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 22.

⁶⁰¹ En'am, 6/42-45; Araf, 7/94-95.

⁶⁰² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 374.

⁶⁰³ Araf, 7/131-136.

⁶⁰⁴ Secde, 32/21.

⁶⁰⁵ Zuhruf, 43/48. Ayrıca bk. Ahkaf, 46/27.

⁶⁰⁶ Rum, 30/41.

dayanması gerekir. Cezanın dayandığı esasların *birincisi*, cezanın, bireyi veya kitleyi suç işlemekten alıkoyucu niteliğe sahip olmasıdır. Buna göre ceza, herhangi bir suç işlendiğinde, hem suçluyu terbiye edici nitelikte olmalı hem de ona benzemek ve aynı suçu işlemek isteyenleri caydırıcı vasıfta olmalıdır.⁶⁰⁷ Bu bağlamda daha önce tahlili yapılan “nekâl” kelimesine işaret edilebilir. Temel anlamı tıpkı azap kelimesinde olduğu gibi “engelleme” olan “nekâl”, hem suç işleyeni hem de başkalarını benzer suçu işlemekten alıkoyan bir azap türünü ve cezalandırmayı ifade eder.⁶⁰⁸ Kur’an’da beş ayette kullanılan bu kelimenin geçtiği pasajlarda da suçluyu ve aynı suçu işleme eğiliminde olanları engelleme ve caydırmanın mevzu bahis olduğu görülür.⁶⁰⁹

Ayrıca Kur’an’da, helak edilen kavimlerin birer ibret olarak sunulmasının, insanları benzer günah işlemekten alıkoyma ve caydırma amaçlı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Hicr suresinde, Lut kavminin güneş doğarken helak edilmesine yer verilir ve bu olayda ibret alanlar ve müminler için işaret ve ibret olduğuna vurgu yapılır.⁶¹⁰ Ankebut suresinde ise Nuh kavminin tufanla azaba çarptırılmasının, bütün âlemlere bir ibret olduğu ifade edilir.⁶¹¹ Bir başka yerde, peş peşe gönderilen peygamberlere, bu peygamberlerin her defasında ümmetleri tarafından yalanlandıklarına, neticede söz konusu inkârcı ümmetlerin yok edilerek ibret hikâyelerine dönüştürüldüklerine işaret edilir.⁶¹² Enfal suresinde ise Bedir savaşından bahsedilen bir ayet grubu içerisinde, cezalandırmada caydırıcılığın belirgin bir şekilde işlendiği görülür. Söz konusu ayette Hz. Peygamber (sav)’den savaşta müşriklere sert davranması ve böylece savaşa katılmamış olanların korkutulması ve caydırılması istenir.⁶¹³

Cezanın dayandığı esasların *ikincisi*, cezanın sınırının, toplumun ihtiyaç ve maslahatıyla orantılı olmasıdır. Toplumun maslahatı cezanın şiddetli olmasını gerektiriyorsa cezalar ağırlaştırılır. Toplumun çıkarı cezanın hafifletilmesini gerektiriyorsa hafifletilir.⁶¹⁴

⁶⁰⁷ Udeh, *et-Teşrîu'l-Cinâi*, I, 609-610; el-Kii, *Nazratü'l-Kur'ân*, s. 211; Çalışkan, “İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, s. 369-370.

⁶⁰⁸ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, I, 546.

⁶⁰⁹ Nisa, 4/84; Naziat, 79/25; Bakara, 2/66; Maide, 5/38; Müzzemmil, 73/12.

⁶¹⁰ Hicr, 15/73-77. Ayrıca bk. Şuara, 26/168-174.

⁶¹¹ Ankebut, 29/15.

⁶¹² Müminun, 23/44.

⁶¹³ Enfal, 8/57.

⁶¹⁴ Udeh, *et-Teşrîu'l-Cinâi*, I, 609-610; Çalışkan, “İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, s. 369-370.

Üçüncüsü, toplumun, suçlunun kötülüklerinden korunması, onun toplumdaki kopartılmasını veya hapsedilmesini gerektiriyorsa verilecek cezanın bunu karşılayabilecek nitelikte olmasıdır. Bu durumda ceza ölüm ve hapis olmalıdır.⁶¹⁵ Ayrıca suçlunun cezalandırılması ondan intikam alındığı anlamına gelmez. Cezalar, sadece ıslah etme amacıyla uygulanır. Diğer taraftan feridin ıslah edilmesi ve toplumun korunmasını sağlayan ceza meşru bir ceza olmaktadır.⁶¹⁶

4.3.1.3. Cezanın ilkeleri

Cezalandırmanın *birinci ilkesi* kanuniliktir. Kanunilik, tarif edilen her bir suç için ne kadar ceza tayin edildiğinin önceden belirlenmesi ve açıklanmasıdır.⁶¹⁷ Nassa veya kanuna dayanmayan bir ceza şeklinden söz etmek mümkün değildir.⁶¹⁸ Cezanın kitap, sünnet, icmanın koyduğu veya maslahata binaen sultanın belirlediği ve nassa çelişmeyen şer'î/kanuni olması gerekir.⁶¹⁹ Kısas, diyet ve hadler gibi suçların şâri' tarafından tespit edilmesi ve hâkimin de bu cezaları verme zorunda oluşu cezalandırmada keyfiliği önlemekte, kanuniliği ve hukukun üstünlüğünü sağlamaktadır. Kur'an'da, cezalandırmanın geçmiş suçları kapsamayacağını değişik vesilelerle ifade edilmesi,⁶²⁰ sorumluluk için tebliğ ve risâletin ölçü alınması da⁶²¹ kanunilik ilkesini tekit eder.⁶²²

Cezalandırmanın *ikinci ilkesi* olan sahsîlik, hiçbir mükellefin başkasının işlediği suçun sorumluluğunu taşımayacağı, herkesin kendi fiilinden sorumlu olması ve hiç bir kimseye, suç ilemedikçe cezaî sorumluluğun yüklenmemesi, sadece sorumlunun cezalandırılması şeklinde ifade edilen ilkedir.⁶²³ Bu ilke, değişik vesilelerle birçok ayette açıklanmıştır. Söz konusu ayetlerde hiçbir günahkârın başkasının yükünü yüklenmeyeceği, herkesin kazandığının kendisine ait olduğu, iyi bir iş yapmanın kendi

⁶¹⁵ Udeh, *et-Teşrû'l-Cinâi*, I, 609-610; Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", s. 369-370.

⁶¹⁶ Udeh, *et-Teşrû'l-Cinâi*, I, 609-610; Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", s. 369-370.

⁶¹⁷ Uslu, Rifat, "İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, cilt: VIII, sayı: 37, s. 1058.

⁶¹⁸ Bardakoğlu "Ceza" md, VII, 475.

⁶¹⁹ el-Kîi, *Nazratü'l-Kur'ân*, s. 212. Maide suresinde Allah'ın indirdiği hükmedilmesi ve insanların arzularına uyulmaması istenir. (Maide, 5/29)

⁶²⁰ Bakara, 2/275; Nisa, 4/22-23; Maide, 5 / 95; Enfal, 8/38.

⁶²¹ İsrâ, 17/15.

⁶²² Bardakoğlu "Ceza" md, VII, 475.

⁶²³ el-Kîi, *Nazratü'l-Kur'ân*, s. 212; Bardakoğlu "Ceza" md, VII, 475; Polat, *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, s. 30-31; Uslu, "İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı", s. 1058.

lehine, kötülük yapanın kendi aleyhine yapmış olacağı belirtilir ve azaba duçar olanın çektiği cezanın kendi iradi eylemlerinin bir sonucu olduğu ifade edilir.⁶²⁴

Cezalandırmanın *üçüncü ilkesi*, kanun karşısında herkesin eşit olması anlamına gelen umumîlik (genellilik)tir. Buna göre kanun karşısında efendi-köle, zengin-fakir herkes eşit düzeydedir, hiçbir zümre ve şahsa ayrıcalık tanınmamıştır.⁶²⁵ Kur'an'da üstünlüğün takvada olduğu vurgulanmış,⁶²⁶ aynı zamanda takvanın da adaleti sağlamaktan geçtiği ifade edilmiştir.⁶²⁷

Cezalandırmanın *dördüncü ilkesi* adalet ve hakkaniyettir. Cezadaki adalet ve hakkaniyet ise günahsız azap olmayacağını, azabın mâsiyeti aşmayacağını, taatlerin de karşılıksız bırakılmayacağını ifade eder.⁶²⁸ Bu ilkeye göre herkesin mutlak adalet içerisinde hak ettiğini alması gerekir. Kur'an'daki cezalar iyice araştırıldığında, her bir cezanın suça uygun belirlenmiş bir maksadının olduğu görülecektir.⁶²⁹ Kur'an ve Sünnette belirlenen kısas ve had cezaları, işlendiği sabit olan suçlar için verilmesi zorunlu olan, azaltma veya başka bir cezaya tahvil etme konusunda hâkime takdir hakkının verilmediği tek seçimli cezalardır.⁶³⁰ Kısasın farziyeti ve nasıl uygulanacağına dair bilgilere yer verilen Bakara, 2/178. ayetin sonunda, müminler haddi aşmama konusunda uyarılır. Aynı surenin 190 ve 194. ayetlerinde ise savaş konusunda ikazların yapıldığı görülür. Söz konusu ayetlerde müminlerden, savaş açanlara karşı Allah yolunda savaşmaları ve aşırı girmemeleri, dışardan gelen saldırılara misliyle karşılık vermeleri istenir.

4.3.2. Sünnetullah Çerçevesinde Azabın Dayandığı Esaslar

İnkârcılık ve bozgunculukta devam eden toplumlar belli şartlar çerçevesinde azaba çarptırılmışlardır. Biraz daha izah etmek gerekirse, azaba uğratmanın keyfi ve gelişigüzel bir eylem olmadığını ifade eden ayetlerden hareketle Allah Teâlâ'nın azap vermedeki değişmez kanunlarının olduğu müsellemler bir hakikattir. Bu mesele, Yüce Allah'ın toplumlar hakkındaki değişmez ve şaşmaz kanunları anlamında kullanılan

⁶²⁴ Bakara, 2/134 ve 141; Ankebut, 29/12-13; En'am, 6/160-164; İsrâ, 17/15; Fatır, 35/18; Zümer, 39/7; Fussilet, 41/46; Casiye, 45/14-15; Saffat, 37/38-39; Necm, 53/38-41.

⁶²⁵ el-Kii, *Nazratü'l-Kur'ân*, s. 212; Bardakoğlu, "Ceza" md, VII, 475.

⁶²⁶ Hucurat, 49/13.

⁶²⁷ Maide, 5/8.

⁶²⁸ Bebek, "Ceza" md., VII, 470; Polat, *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, s. 33.

⁶²⁹ el-Kii, *Nazratü'l-Kur'ân*, s. 211.

⁶³⁰ Bardakoğlu "Ceza" md, VII, 475-476; Polat, *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, s. 33.

“sünnetullah” ifadesiyle ilgilidir. Bundan dolayı azap olgusunun hangi şartlar çerçevesinde gerçekleştiğini tespit edebilmek için “sünnetullah”ın anlamı ve Kur’an’daki kullanımını hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

“Sünnetullah” terkihi, “sünnet” ve “Allah” lafzından oluşan bir isim tamlamasıdır. “Dökme-akıtma”⁶³¹ ve “bir şeyi âdet olarak ihdas etme/örnek olarak ortaya koyma”⁶³² şeklinde iki kök anlamı olduğu ifade edilen “snn” kökünden olan sünnet kelimesi, “sîret”, “izlenen yol”, “yöntem”, “örnek alınan uygulama”, “örf ve gelenek”, “orijinal, sürekli ve belli bir standarda oturmuş (iyi-kötü) davranış biçimi”⁶³³ anlamlarına gelir. Sünnet ve Allah kelimeleri câhiliye döneminde bilinmekle beraber “sünnetullah” tamlaması Kur’an’a has bir ifadedir.⁶³⁴ Buna göre “sünnet” kelimesiyle Allah lafzının oluşturduğu bir isim tamlaması olan “Sünnetullah” terkihi, Allah’ın yaratma ve idare etmesinde “Allah’ın değişmez kanunu, Allah’ın öteden beri süregelen ve sürececek olan değişmeyen bir davranış tarzı, uygulama tarzı” anlamını ifade eder.⁶³⁵ Kur’an-ı Kerim, toplumsal hadiselerde yürürlükte olan ilahi kanunların olduğunu ve hadiseler arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin Allah Teâlâ tarafından takdir edildiğini bildirmektedir. Toplumda insanların durumları, insanların toplum olarak karşılaşacakları hak-batıl mücadeleleri, savaşlar, zaferler, iktidar vb. değişmez kanunlara göre cereyan eder. İşte bu kanunlar Allah’ın sünnetleri/kanunlarıdır.⁶³⁶

Kur’an’da, içinde bulunduğu bağlama göre “sünnetullah” kavramıyla yakın-anlam ilişkisi içerisinde olan başka kelime ve tamlamalar da vardır. Kavı,⁶³⁷ kelime-kelime-ü Rabbike,⁶³⁸ kelime-ü’l-azâb,⁶³⁹ kelime-ü’l-fasl,⁶⁴⁰ kelâmullah,⁶⁴¹ kelime-ü

⁶³¹ İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan, *Cemheratu’l-Luğa*, (thk. Remzî Münîr Baelbekî), Dâru’l-İlmi l’l-Melâyîn, Beyrut 1987, I, 135; İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 474; Cevherî, *es-Sihâh*, s.566;

⁶³² Özsoy, Ömer, *Sünnetullah (Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması)*, Ferc Yayınevi, Ankara 1994, s.49-50.

⁶³³ İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 474; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 322; Bedir, Murteza, “Sünnet” md., *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 150. Ayrıca bk. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, II, 113; Küçük, Ahmet, *Kur’an’da Toplumsal Sinanma ve Sonuçları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 91-92.

⁶³⁴ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s.120-121.

⁶³⁵ Özsoy, *Sünnetullah*, s.53; Çelebi, İlyas, “Sünnetullah” md., *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 159.

⁶³⁶ Cebeci, Lütfullah, “Kur’an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme”, *İslâmî Araştırmalar*, 1987, cilt: I, sayı: 3, s.9.

⁶³⁷ Hud, 11/40; İsrâ, 17/16; Müminun, 23/47; Neml, 27/85; Kasas, 28/63; Saffât, 37/31; Ahkaf, 46/18.

⁶³⁸ Araf, 7/137; Yunus, 10/19, 33 ve 96; Hud, 11/110; Taha, 20/129; Fussilet, 41/45; Şura, 42/14.

⁶³⁹ Zümer, 39/19 ve 71.

⁶⁴⁰ Şura, 42/21.

⁶⁴¹ Fetih, 48/15.

kelimâtullah,⁶⁴² meselü'l-evvelîn-mesel-mesûlât,⁶⁴³ eyyâm-eyyânullâh,⁶⁴⁴ gibi kelime ve ifadeler sünnetullah kavramıyla yakın-anlam irtibatı olan sözcüklerin bir kaçıdır.

Sünnetullahın mahiyetini ve anlam çerçevesini iyice tespit edebilmek için “snn” kökünün geçtiği ayetleri siyak-sibak bütünlüğü içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Sünnet sözcüğü (snn kökü) Kur’an’da iki yerde çoğul (sünen) on dört yerde de tekil olarak toplam on altı defa kullanılmıştır.⁶⁴⁵ Sibakında Bedir, siyakında Uhud savaşından bahsedilen bir bağlamda yer alan Al-i İmran, 3/137. ayette, zaferin sürekli bir tarafa (inanın bir tarafa) verilmeyeceği, galibiyetinde belli şartlara bağlandığı fikri vurgulanır.⁶⁴⁶ “*Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için, yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah’ın ayetlerini) yalan sayanların âkıbeti ne olmuş, görün!*” Bu ayette, Bedir’de zafere ulaşan, Uhut’ta yara alan müminlere savaşın kendine özgü değişmez ve genel geçer kanunları olduğu hatırlatılır. Allah’ın koyduğu savaş yasalarına uygun davrananlar putperest dahi olsalar, yine Allah’ın yasası uyarınca galip gelirler. Tedbirsiz ve düzensiz davranarak bu yasalara ters düşenler peygamberler de olsalar yine yenik düşerler. Çünkü Allah savaşın şart ve gereklerine uyanları galip, buna uymayanların mağlup olmalarını bir yasa olarak ortaya koymuştur.⁶⁴⁷ Ayette geçen “sünnet” kelimesinin çoğulu olan “sünen”, “Yüce Allah’ın, âdetine göre, yalanlayan (peygamberleri ve ilahi mesajı yalanlayan) ümmetlere uyguladığı olaylar/musibetler” şeklinde açıklanır.⁶⁴⁸ Taberî, “*Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir.*” ifadesinin tefsiri bağlamında, Yüce Allah’ın, Kur’an’ın ilk muhatapları olan Araplardan önce Ad, Semud, İbrahim ve Lut kavimleri ve Allah’ın gönderdiği peygamberleri inkâr eden diğer kavimlere uyguladığı genel geçer örneklerin/davranışların, “yalanlayanlara mühlet verilmesi, istidraç (derece derece azaba yaklaştırılmaları), ve azabın inkârcıların başına çökmesi” olduğunu belirtir.⁶⁴⁹ Seyyid Kutub ise “sünen”in (kanunlar) hayata hükmeden ve hür iradenin

⁶⁴² En’am, 6/34 ve 115; Yunus, 10/64; Kehf, 18/27.

⁶⁴³ Zuhruf, 8 ve 56; Ra’d, 13/6.

⁶⁴⁴ Al-i İmranî 3/140-141; Yunus, 10/102; İbrahim, 14/5; Casiye, 5/14.

⁶⁴⁵ Al-i İmran, 3/137; Nisa, 4/26; Enfal, 8/38; Hicr, 15/13; İsrâ, 17/77; Kehf, 18/55; Ahzab, 33/38 ve 62; Fatır, 35/43; Mümin, 40/85; Fetih, 48/23.

⁶⁴⁶ Özsoy, *Sünnetullah*, s.61.

⁶⁴⁷ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, II, 113.

⁶⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 65. Benzer bir açıklama için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 409; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 39.

⁶⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 70. Benzer bir açıklama için bk. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 496.

kararlaştırdığı/yerleştirdiği yasalar olduğunu ifade eder. Bu kanunlar, önceden gerçekteştiği ve uygulandığı gibi Allah'ın dilemesiyle onların (Kur'an'ın ilk muhatapları) zamanında da gerçekteşecektir.⁶⁵⁰ Burada Kur'an'ın dikkat çektiği kanunlar, hayatın içinde olan, hayata hükmeden ve değişikliğe uğramadan seyrine devam eden kanunlardır. Surenin akışı dikkate alınırsa bu bağlamda Kur'an'ın dikkat çektiği kanunlar, tarih boyunca yalanlayanların akibeti, (zafer-yenilgi) günlerin insanlar arasında döndürölmesi, sırların/gönüllerin arındırılması için insanların imtihan edilmesi, zorluklar ve sıkıntılar karşısında sabır gücünün sınanması ve sabredenlerin zafer kazanması, yalanlayanların da yok olmasıdır.⁶⁵¹ Uhud savaşı hakkında nazil olan⁶⁵² Al-i İmran, 3/140. ayette geçen “...O günleri biz insanlar arasında döndürür dururuz (zaferi bazen bir topluma bazen öteki topluma nasip ederiz.)” ifadesi de “Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir.” ayeti gibi Allah Teâlâ'nın sosyolojik yasasını açıklamaktadır. Yüce Allah, zafer ve yenilgi günlerini toplumlara arasında dolaştırır. Hangi toplum zaferin şartlarını yerine getirirse Allah o toplumu zafere ulaştırır.⁶⁵³

Sünnetullahın değişmezlik ilkesinden hareketle Al-i İmran, 3/137. ayette geçen “Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir.” ifadesi bağlamında yapılan bu tür açıklama ve tefsirler neticesinde “Allah Teâlâ'nın tarih içerisinde objektif olduğu, hiçbir fert ve toplumun hatırı için bunları asla değiştirmeyeceği” şeklinde sonuca varmak bir takım yanlış anlamalara neden olabilir. Ahmet Küçük'ün isabetle kaydettiği gibi Allah Teâlâ, toplumların etnik veya kültürel orijinleri karşısında objektif ve tarafsızdır. Bundan dolayı herhangi bir kişi veya topluluk için yasalarını değiştirmez. Ancak Allah Teâlâ, değerler noktasında taraftır; haktan, iyiden, adaletten, ahlâk ve erdemden yanadır ve bu anlamda tarihe müdahale eder. Bu durum Kur'an bütünlüğu içerisinde incelendiğinde sünnetullahın evrenselliği ilkesine de aykırı düşmemektedir.⁶⁵⁴ Çünkü Allah'ın sünnetine⁶⁵⁵ göre insan ve toplumlar başıboş bırakılmamış ve tarih kötüye karşı iyinin, yanlışa karşı doğrunun, batıla karşı hakkın, zulme karşı adaletin

⁶⁵⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, I, 479.

⁶⁵¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, I, 479.

⁶⁵² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 468.

⁶⁵³ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, II, 113-114.

⁶⁵⁴ Küçük, *Kur'an'da Toplumsal Sinanma ve Sonuçları*, s. 95. Ayrıca bk. Okumuş, Ejder, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 81.

⁶⁵⁵ Bakara, 2/214; Al-i İmran, 3/142; Tevbe, 9/16; Müminun, 23/115.

yanında yer alacak şekilde kurulmuştur.⁶⁵⁶ Diğer taraftan Bedir savaşını konu alan ayetlere bakılırsa, hak mücadelesi veren Hz. Peygamber (sav) ve ashabının Allah tarafından desteklendiği müşahede edilir. Binlerce meleğin gönderilmesine ve onların bizzat Müslümanlar safında savaşmalarına işaret eden ayetler bu çerçevede zikredilebilir.⁶⁵⁷ Maide, 5/56. ayette ise Allah Teâlâ'nın değerlerden yana olduğu ifade edilir: “*Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri velî edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir.*” Ayrıca daha önce değişik vesilelerle işaret edilen Tevbe, 9/14. ayet de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Sünnet kelimesinin kullanıldığı başka bir ayet Bedir savaşının konu edildiği bir pasajda geçer:

“Ey Muhammed! قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ” İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, önekilere uygulanan ilâhî kanun devam etmiş olacaktır.”⁶⁵⁸

Burada müşriklerin bir ayrılış noktasında oldukları hatırlatılır. Ya düşmanlıktan vazgeçip tövbe ederek Müslüman olacaklar ve Allah tarafından günahları bağışlanacak yahut isyankârlık ve düşmanlıkta devam ederek Bedir'de kendilerine ve geçmişte azgınlaşan ve Allah'ın peygamberlerini yalanlayan (Ad, Semud ve Lut kavimleri gibi) inkârcı topluluklara uygulanan Allah'ın kanunlarına (sünnetü'l-evvelîn) muhatap olacaklar. Sünnetullah, tebliğ ve tebyînden (açıklama) sonra Allah'ın elçisini ve dinini yalanlayanları azaba çarptırmak, Allah'ın dostlarına ise zafer, izzet ve güç bahşetmek şeklinde işlevini görmüştür. Bu, değişmez ve her zaman için geçerli olan bir yasadır.⁶⁵⁹

Sünnetullah, “sünnetü'l-evvelîn” şeklinde geçtiği Hicr, 15/13. ayette de “Allah'ın öncekiler hakkındaki uygulaması”⁶⁶⁰ anlamında kullanılmıştır: لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ “Önceki milletlerin (helâkine dair Allah'ın) kanunu geçmiş iken onlar buna (Kur'an'a) inanmazlar.” Müşriklerin konu edildiği bu ayette geçen sünnet, inkârcı ve zalim toplulukların, peygamberleri ve kendilerine indirilen ilahi çağırışı yalanladıklarında, Yüce Allah'ın, kendilerine uyguladığı helak etme yoludur. Bu ifade,

⁶⁵⁶ Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, s. 81.

⁶⁵⁷ Al-i İmrân, 3/123-126; Enfal, 8/9 ve 17. Ayrıca geniş bilgi için bk. Küçük, *Kur'an'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları*, s. 95-97.

⁶⁵⁸ Enfal, 8/38.

⁶⁵⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, III, 1508.

⁶⁶⁰ Özsoy, *Sünnetullah*, s.58.

Allah'ın mesajını yalanlayan Mekke halkına bir tehdittir⁶⁶¹ ve aynı zamanda bu ayette daha önce aynı tutumu sergileyen toplulukların kötü sonlarına dikkat çekilir.⁶⁶²

İsra suresinde ise Mekkeli müşriklerin, Hz. Muhammed (sav)'i Mekke'den çıkarmak için kendisine reva gördükleri baskı ve zulümler⁶⁶³ hatırlatılır, devamında Allah Teâlâ'nın inkârcı ve zalimler hakkındaki değişmez yasasına vurgu yapılır: *سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا* “Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın.”⁶⁶⁴ Burada sünnetullahın uygulanması şarta bağlanmıştır. Eğer müşrikler, Hz. Muhammed (sav)'i zorla ve baskıyla Mekke'de çıkarmış olsalardı, kendileri de daha sonra Mekke'de fazla kalamazlar⁶⁶⁵ ve çok geçmeden bir azapla helak edilirdi. Neticede Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (sav)'den daha önce gönderdiği Peygamberler hakkındaki kanun uygulanmış olurdu. Yani kendilerine gönderilen peygamberleri zorla yurtlarından çıkarılana yapılanların aynısı müşriklere de yapılırdı.⁶⁶⁶ Allah'ın bu kanunu sürekli ve değişmez bir kanundur. Çünkü peygamberleri yurtlarından çıkarmak kesin bir şekilde cezalandırmayı hak eden büyük bir olaydır. Allah, ulvi bir hikmet gereği Kureys kabilesini, önceki yalanlayan kavimlere yaptığı gibi kökünü kazıyarak yok eden bir azapla cezalandırmamıştır. Bundan dolayı onlara olağanüstü güçlerle (mucizelerle) donatılmış peygamber göndermemiş ve onların, Hz. Muhammed (sav)'i zorla Mekke'den çıkarmalarını takdir etmemiştir. Aksine Hz. Muhammed (sav)'e Mekke'den Medine'ye hicret etmesini vahyetmiştir. Böylece sünnetullah, değişime uğramaksızın kendi yolunda uygulamasını sürdürmüştür.⁶⁶⁷ Bu ayetle ilgili diğer bir yorum olarak, Mekke'nin ileri gelen müşriklerinin, hicretten sonra Bedir savaşında katledildikleri düşünülürse, Allah'ın peygamberlerine zulmeden toplumlar hakkındaki ilahi kanunun uygulandığını da söylemek mümkündür.⁶⁶⁸ Ayrıca “sünnetullah” kavramını içeren

⁶⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 551.

⁶⁶² Özsoy, *Sünnetullah*, s.122.

⁶⁶³ “Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!” (İsra, 17/76)

⁶⁶⁴ İsra, 17/77.

⁶⁶⁵ İsra, 17/76

⁶⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 21-22.

⁶⁶⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, IV, 2246.

⁶⁶⁸ Öztürk, *Meal*, s.332. Ayrıca bk. Özsoy, *Sünnetullah*, s. 121.

ayetin içinde bulunduğu pasajdan, haksız yere sürgün edilen toplulukların eninde sonunda kendilerini sürenlere karşı zafer kazanacakları mesajı da çıkarılabilir.⁶⁶⁹

Bir defa “sünnetü’l-evvelîn” iki defa da “sünnetullan” biçiminde kullanıldığı Fatır suresinde sünnetullah kavramı diğer kullanımlara benzer şekilde Allah’ın geçmiş toplumlar hakkındaki genel geçer ve değişmez yarasını ifade etmektedir:

اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَجِئُ الْمَكْرُ السَّيِّئِ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَدْبِيرًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا “Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah’ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah’ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın.”⁶⁷⁰

Ayette geçen “Sünnetü’l-evvelîn” tamlaması, “kendilerine gönderilen Allah’ın elçilerini yalanlayan geçmiş ümmetlere Allah’ın indirdiği azap” anlamına gelir. Allah’ın âdeti/değişmez ve sürekli olan davranış tarzı, genelde peygamberlerini yalanlayıp inkâr edenlerden intikam almasıdır.⁶⁷¹

Sünnetü’l-evvelîn ifadesi Kehf, 18/55. ayette azapla birlikte kullanılır ve söz konusu ifade bu ayette de “Mekkeli müşrikler gibi peygamberlerini yalanlayan önceki toplumlar hakkındaki Allah’ın kanunu”⁶⁷² anlamında kullanılmıştır:

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ فُبُلًا “Kendilerine hidayet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rablerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey, sadece, öncekilerinin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini yahut azabın göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir!”

Devam eden ayette Allah Teâlâ’nın azapla ilgili başka yasalarına işaret edilir. Bu yasalardan biri, Allah’ın, iman edenleri müjdelemek ve inkâr edenleri kendilerini bekleyen tehlikelere karşı uyarmak için elçiler göndermesidir.⁶⁷³

Sünnetullah kavramının kullanıldığı diğer ayetlerde de genelde “Allah’ın geçmiş toplumlar hakkındaki süregiden yasaları ve uygulamaları” anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. Ahzab suresinde, kalplerinde hastalık bulunan ve asılsız haber

⁶⁶⁹ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 121.

⁶⁷⁰ Fatır, 35/43.

⁶⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 600-601; Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 400. Ayrıca bk. Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 469.

⁶⁷² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 300. Râzî, ayette geçen “sünnetü’l-evvelîn” ifadesini “azâb-ı isti’sâl” (kökü kazıyan azap) şeklinde tefsir etmiştir. (Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXI, 142)

⁶⁷³ Kehf, 18/56.

yayan münafıkların tehdit edildiği bir bağlamda iki defa tekrar eden “sünnetullah”la,⁶⁷⁴ Hz. Muhammed (sav)’in eliyle münafıklara uygulanacak cezanın sonradan ortaya çıkan ve türedi bir şey olmadığı aksine öteden beri inkarcı ve zalim topluluklara Allah’ın uyguladığı değişmez kanunu olduğu ifade edilir.⁶⁷⁵ Bu ayet bağlamında aynı zamanda bir peygamberin kavmine ilahi mesajı anlatırken ve hakikatı tebliğ ederken zorluklarla karşılaştığına işaret edilir. Bu da bütün peygamberlerin, Allah’ın kanunu gereği imtihana tabi tutulduklarını gösterir.⁶⁷⁶

Mümin suresinde geçen “sünnetullah” kavramı için de benzer şeyler söylenebilir. Sünnetullah kavramının geçtiği Al-i İmran, 3/137 ve Fatır, 35/43. ayetlerde olduğu gibi burada da Müşriklerden, yeryüzünde gezmek suretiyle kendilerinden çok daha güçlü ve kuvvetli toplulukların akibetlerinden ders almaları istenir⁶⁷⁷ ve Allah’ın azabı geldikten sonra inanmanın ve son pişmanlığın fayda vermediği hatırlatılır.⁶⁷⁸ Akabinde Allah’ın insanlar hakkındaki süregelen değişmez kanununa vurgu yapılır: *فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا* “*Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah’ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır.*”⁶⁷⁹ Ayetteki “Allah’ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir.” ifadesinin anlamı, “yalanlamalarına karşılık azap başlarına çöktükten sonra tövbe edenlerin tövbelerinin onlara fayda vermeyeceği” şeklindeki Allah’ın süregelen uygulaması,⁶⁸⁰ diğer bir ifadeyle, geçmiş ümmetlere uygulanan “ye’s (ümitsizlik) halinde imanın kabul edilmemesi” şeklindeki Allah’ın kanunudur.⁶⁸¹ İnkârcı bir kavmin, azabın üzerine indiğini görünce inanmasının kendisine bir faydası yoktur. Böyle bir topluluğun helak edilmesi Allah’ın sünnetidir.⁶⁸² Nitekim Yunus suresinde belirtildiği gibi boğulacağını anlayan Firavun’un “Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı’dan başka tanrı

⁶⁷⁴ Ahzab, 33/60-62.

⁶⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 232. Mâturidî, Ahzab, 33/62. Ayette geçen sünnetullah ifadesinin, geçmişte helak edilen kâfir ümmetlerle ilgili Allah’ın kanunu olduğunu ifade eder (Mâturidî, *Te’vilât*, VIII, 416)

⁶⁷⁶ Mîr, *Kur’ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 23.

⁶⁷⁷ Mümin, 40/82.

⁶⁷⁸ Mümin, 40/83-84.

⁶⁷⁹ Mümin, 40/85.

⁶⁸⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 374.

⁶⁸¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVII, 93.

⁶⁸² Mîr, *Kur’ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 23.

olmadığına ben de iman ettim. Ben de müslümanlardım!” diyerek Müslüman olduğunu ifade etmesi kabul edilmemiştir.⁶⁸³

Hudeybiye seferinin konu edildiği Fetih suresinde, eğer Mekkeli kâfirler/müşrikler, müminlerle savaşacak olsalardı arkalarına dönüp kaçacaklarına⁶⁸⁴ işaret edildikten sonra Allah’ın değişmez kanunundan haber verilir: *“Bu, Allah’ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur, Allah’ın kanununda bir değişiklik bulamazsın.”*⁶⁸⁵ Bu ayetteki sünnetullah tamlaması ile anlatılan Allah’ın yasası, “geçmişte Allah’ın dostlarıyla savaşanların hezimete uğratılmaları gibi Mekkeli müşriklerin de yenilgiye uğratılmaları ve Allah’ın onları yardımsız bırakması” şeklinde ifade edilebilir.⁶⁸⁶ Zemahşerî, *“Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir.”*⁶⁸⁷ ayetini de delil göstererek buradaki “sünnetullah”ın, “Allah’ın peygamberlerinin galibiyeti” şeklindeki Allah’ın kanunu olduğunu ifade eder.⁶⁸⁸ Âlûsî’nin ifadesiyle, ayette geçen Allah’ın sünnetinden, akıbetin/güzel sonucun Allah’ın peygamberleri için olmasıdır. Çünkü onlar ne zaman kâfirlerle savaşmışlarsa galip gelmişler ve onları hezimete uğratmışlardır.⁶⁸⁹ Kurtubî ise ayette geçen sünnetullah ifadesini, “Allah’ın, düşmanlarına karşı dostlarına yardım etmesi şeklindeki öteden beri var olan adetleri ve yolu” olarak tefsir etmiştir.⁶⁹⁰

Buraya kadar incelediğimiz ayetlerde “sünnetullah” kavramının azapla ilgili bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Sünnetullah ve türevlerinin geçtiği ayetler, siyak-sibak ve tarihi bağlamları içerisinde incelendiklerinde olumsuz anlamda, yani toplumların yok olmaları veya cezaya çarptırılmalarıyla ilgili kullanıldığı müşahede edilir.⁶⁹¹ Söz konusu ayetlerde, Kur’an’ın ilk muhatapları, geçmiş toplumların başına gelen Allah’ın değişmez ve evrensel kanunları hatırlatılarak uyarılmış ve onlardan aynı hatalara düşmemeleri istenmiştir. Sünnetullah kavramı çerçevesinde değerlendirilen ayetlerden hareketle her şart ve dönemde geçerli olan Allah’ın toplumlarla ilgili değişmez ve evrensel kanunlarını; “Allah’ın gönderdiği ilahi mesajı ve elçiyi

⁶⁸³ Yunus, 10/90-91. Krş. Nisa, 4/18.

⁶⁸⁴ Fetih, 48/22.

⁶⁸⁵ Fetih, 48/23.

⁶⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 287.

⁶⁸⁷ Mucadele, 58/21.

⁶⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 332.

⁶⁸⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXVI, 111.

⁶⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi’*, XIX, 322.

⁶⁹¹ Okumuş, *Kur’an’da Toplumsal Çöküş*, s. 79.

yalanlamanın ve elçiye zulmetmenin azaba neden olması.” “azabın tebliğ ve tebyinden sonra gelmesi,” “mühlet verilmesi ve istidraç yolunun takip edilmesi,” “mesaja kulak verenlerin zafer ve izzet ile ödüllendirilmesi, karşı çıkanların azaba çarptırılması, azap geldikten sonra tövbenin kabul edilmemesi,” “(zafer-yenilgi) günlerinin insanlar arasında döndürülmesi”, “zorluklar ve sıkıntılar karşısında sabır düzeyinin sınanması”, “Peygamberlerin, kâfirlere karşı her zaman galip gelmesi” şeklinde tespit etmek mümkündür.

Sünnetullahın geçtiği iki ayetin bağlamı ve konusu, buraya kadar incelenen ayetlerden farklılık arz etmektedir. Evlenip aile kurma ahkâmından söz eden bu ayetlerde, bu tür meselelerin geçmiş ümmetler ve peygamberler için Allah’ın belirlediği kanun ve hükümler olduğu beyan edilmiştir.⁶⁹² Ahzab suresinde, Hz. Peygamber (sav)’in, evlatlığı Zeyd b. Harise’nin boşadığı Zeynep Binti Cahş’la nikâhlanmasının konu edildiği bir pasajda Allah’ın evlenme konusunda belirlediği değişmez kanundan bahsedilir.

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا
“Allah’ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah’ın kanunu böyledir. Allah’ın emri kesinleşmiş bir hükümdür.”⁶⁹³

Ayetteki “Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah’ın kanunu böyledir.” ifadesi, sünnetullah kavramının, azabı ima eden, inkârcı toplumların helakine işaret eden içerikte kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Burada helal-haram hususunda Allah’ın her dönemde geçerli kanununa, yani “Allah’ın helal kıldığı nikâha nail olmaları” şeklindeki Allah’ın Peygamberler ve önceki ümmetler hakkındaki süregelen kanunlarına⁶⁹⁴ dikkat çekilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ayette zikredilen Allah’ın kanunu ile Hz. Muhammed (sav)’in, nikâh konusunda önceki peygamberlerin tabi olduğu ilahi yasaya uyduğuna işaret edilir.

Aile hukuku ile ilgili hükümlerin yoğun bir şekilde yer aldığı bir bağlamda geçen Nisa, 4/26. ayetteki “sunene’l-lezîne min kablikum” ifadesi, “sizden öncekilere çizilen yollar”

⁶⁹² Çelebi, “Sünnetullah” md., XXXVIII, 159.

⁶⁹³ Ahzab, 33/38.

⁶⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 164; Şevkânî, *Fehu’l-Kadîr*, IV, 376.

veya “sizden öncekilerin yaşam tarzları”⁶⁹⁵ şeklinde açıklanmıştır: *يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ* “Allah size (bilmediklerinizi) açıklamak ve sizi, sizden önceki (iyi) lerin yollarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilicidir, yegâne hikmet sahibidir.” Zemahşerî, bu ifadeyle önceki peygamberlerin ve salihlerin metotları ve dinleri hususunda takip ettikleri yolların kastedildiğini ifade eder.⁶⁹⁶

Sonuç olarak sünnetullah kavramının bulunduğu ayetlerde geçen “kad halet”⁶⁹⁷ ve “kad madat”⁶⁹⁸ ifadeleriyle sünnetullahın “süreklilik” karakterinin vurgulandığını söylemek mümkündür. Böylece sünnetullahın kesintisizliği konusunda muhataba bir uyarı yapılmıştır. Sünnetullahın diğer bir özelliği de “tahvil”⁶⁹⁹ ve “tebdil”⁷⁰⁰ sözcükleriyle ifade edildiği üzere onun değişmez, değiştirilemez oluşudur. Bu kelimelerle sünnetullahın, Allah’ın toplumlar hakkındaki standart ve değiştirilemez uygulamaları ve yasaları olduğu ifade edilir.⁷⁰¹ “Sünnetü’l-evvelîn” tamlamasından hareketle de “sünnetullah”ın, Allah’ın öncekiler hakkındaki sünneti/uygulama tarzı olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda “sünnetullah”ın bütün zamanlarda geçerli olan değişmez bir yasa niteliği taşıdığını anlamak ve buradan hareketle mevcutları (sünnetü’l-hâzirîn) ve sonra gelenleri de (sünnetü’l-âhirîn) kapsayacak şekilde bütün zamanların tarih veya toplumsal yasası şeklinde bir sonuca varmak mümkün görünmektedir.⁷⁰² Sünnet kelimesinin çoğul şekli olan “sünen”in kullanılması, Allah’ın bu alanda birçok yasaının mevcut olduğunu gösterir.⁷⁰³

Sünnetullahla ilgili belirtilmesi gereken diğer bir özellik, onun *toplumlar* hakkındaki Allah’ın değişmez yasalarını ifade eden bir kavram olmasıdır. İlgili ayetlerde, insanın bireysel ve sosyal hayatına ilişkin ilahi prensipleri ifade ettiği açık bir şekilde görülür. Sünnetullah kavramının geçtiği on altı ayetin hiçbirisinde tabiat ve tabiat kanunları ile

⁶⁹⁵ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 59-59; Öztürk, *Meal*, s. 116. Mevdûdî, ayette yer alan “sünen” kelimesiyle, Nisa suresinin başından bu ayete kadar belirtilen ve Bakara suresinde de değinilen kültürel ve sosyal problemlerle ilgili emir ve talimatların kastedildiğini ifade etmektedir. (Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, I, 350)

⁶⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 491. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, X, 68.

⁶⁹⁷ Al-i İmran, 3/137; Hicr, 15/13; Mümin, 40/85; Fetih, 48/23.

⁶⁹⁸ Enfal, 8/38.

⁶⁹⁹ İsra, 17/77; Fatır, 35/43.

⁷⁰⁰ Ahzab, 33/62; Fatır, 35/43; Fetih, 48/23.

⁷⁰¹ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 62.

⁷⁰² Küçük, *Kur’an’da Toplumsal Sınanma*, s. 93-94.

⁷⁰³ Al-İmran, 3/137; Nisa, 4/26.

ilgili bir konuya işaret edilmemiş, aksine insan iradesine konu olan hususlara değinilmiştir.⁷⁰⁴ Bundan dolayı sünnetullahı tabiat yasası anlamını vermek uygun düşmemektedir.⁷⁰⁵ İbn Teymiyye'nin de dikkat çektiği gibi sünnetullah ve türevlerinin geçtiği ayetlerde zikredilen kanunlar (sünen), Allah'ın dini, emri ve yasakları, va'd ve va'di ile ilgilidir. Yoksa güneş, ay, yıldızlar vb. doğa olaylarıyla ilgili değildir.⁷⁰⁶ Sünnetullah üzerine doktora tezi hazırlayan Ömer Özsoy, dilsel bakımdan tabiat kanunlarını da ifade etmek için kullanılmasını mümkün görmekte beraber, bu kavramın kullanıldığı ayet pasajları dikkate alındığında sünnetullahın "tarih yasaları"nı anlatan bir ifade olduğunu belirtir.⁷⁰⁷ Bazı çalışmalarda ise sünnetullahı "tarihin yasaları" şeklinde anlam vermenin bir genelleme olduğu ifade edilmekte, sünnetullah kavramının geçtiği ayetler helakle ilgili olduğu için tarihin değil de "helak yasaları" olarak adlandırmanın daha uygun olacağı belirtilmektedir.⁷⁰⁸ Ancak sünnetullahın "helak yasaları" şeklinde adlandırmanın da meseleyi izah etmediği bir gerçektir. Çünkü sünnetullahla ilgili ayetler değerlendirilirken belirtildiği gibi Hac, 22/38 ile Nisa, 4/26. ayetlerde azap ve helake değil, evlenme ve aile kurmayla ilgili meselelere işaret edilmektedir. Yani sünnetullah ve türevlerinin kullanıldığı bütün ayetlerde azaptan bahsedilmemiştir.

Sünnetullah ve türevlerinin geçtiği ayetlerden hareketle sünnetullah kavramının mahiyeti hakkında bilgi verip anlam alanını tespit ettikten sonra azabın dayandığı esaslara geçebiliriz. Allah Teâlâ, hangi durum ve şartta toplumları azaba uğratmakta, hangi koşullar çerçevesinde insanları cezalandırmaktadır? Diğer bir ifadeyle, azaba uğratmanın genel geçer ve standart kanunları nelerdir? Birkaç başlık altında azaba uğratma hususunda Allah'ın genel geçer, değişmez ve evrensel yasalarına işaret etmek konunun doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

⁷⁰⁴ Akçay, Mustafa, "Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah" Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sayı: 17, s. 139.

⁷⁰⁵ Çelebi, "Sünnetullah" md., XXXVIII, 159-160. Ayrıca geniş bilgi için bk. Bilgin, Vejdi, "Kur'an'dan Sosyolojik İlkeler Çıkarmanın İmkânı (Sünnetullah Kavramı Çerçevesinde Bir Eleştiri)", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2011, sayı: 22, s. 35-43

⁷⁰⁶ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Risâle Fî Lafzi's-Sünneti Fî'l-Kur'an* (Câmiu'r-Resâil'in içinde), (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), Dâru'l-Medenî, Cidde 1984, 51-52.

⁷⁰⁷ Özsoy, *Sünnetullah*, s. 134-135.

⁷⁰⁸ Bilgin, "Kur'an'dan Sosyolojik İlkeler Çıkarmanın İmkânı", s. 41-42.

4.3.2.1. Azaptan Önce Uyarının Yapılması

Allah Teâlâ'nın inkârcı, bozguncu, azgın ve şımarık toplumların azaba uğratılmaları hususundaki değişmez tavrı ve evrensel yasalarının ilki, azaptan önce peygamber gönderip insanların uyarılmasıdır. Her ümmete, Allah'a kulluk etmelerini ve sahte tanrılardan uzak durmalarını sağlamak için peygamberler gönderilmiştir. Peygamberler vasıtasıyla kendilerine ulaşan ilahi mesaja kulak verenler olduğu gibi dalalete sapanlar da olmuştur. Peygamberlerden yüz çeviren inkârcı, bozguncu ve zalim topluluklar helak edilmişlerdir.⁷⁰⁹ Biraz daha izah etmek gerekirse Allah Teâlâ tarih boyunca her topluma kendi dillerini konuşan⁷¹⁰ ve yakinen tanıdıkları seçkin insanları,⁷¹¹ açık deliller ve mucizelerle destekleyerek göndermiştir. Allah'ın elçileri de kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmişler, Allah'tan aldıkları ilahi mesajları muhatap kitleye doğru ve en güzel bir biçimde aktarmışlardır. Bazı ayetlerde vurgulandığı gibi insanların uyarılmadıklarına dair bir bahanelerinin olmaması için rahmeti müjdeleyen ve azapla uyarın peygamberler gönderilmiştir.⁷¹² Bunun yanı sıra Yüce Allah'ın peygamber göndermeden bir kişiyi veya bir toplumu azaba çarptırmayacağı İsrâ suresinde net bir şekilde ifade edilmiştir: *“...Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz.”*⁷¹³ Allah Teâlâ, isyankâr kullarını hemen cezalandırmaz. Aksine önce hak ve hakikatı öğretecek, doğru ile yanlış birbirinden ayırt etmelerini gösterecek peygamberler göndererek gerekli uyarıyı yapar. Bu sebeple elçi göndermediği toplumu helak etmez. Bu da Allah'ın değişmez kanunlarından (sünnetullah) biridir.⁷¹⁴ Azabın anlam alanına dâhil olan “helak” kavramının içinde bulunduğu birçok ayette, Yüce Allah'ın peygamber gönderip insanları rahmetiyle müjdelemesi ve kendilerini bekleyen tehlikelere karşı uyarması açık bir şekilde ifade edilir. Hz. Muhammed (sav)'in şehirlerin anası Mekke'ye gönderilmesi gibi⁷¹⁵ ülkelerin merkezî yerlerine halka ayetlerini okuyup anlatan bir peygamberi göndermedikçe Allah hiçbir memleket halkını helak etmez. Sadece kendilerine peygamber gönderildikten

⁷⁰⁹ Nahl, 16/36; Saffat, 37/71-74; Enbiya, 21/6-9.

⁷¹⁰ İbrahim, 14/4; Şura, 42/7.

⁷¹¹ İsrâ, 17/94-96.

⁷¹² Nisa, 4/164-165. Taha suresinde ise bu husus şöyle izah edilmiştir: *“Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: “Ey rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık.”* (Taha, 20/134)

⁷¹³ İsrâ, 17/15.

⁷¹⁴ Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 561.

⁷¹⁵ Öztürk, *Meal*, s. 443.

sonra zulümde (küfür ve şirkte) ısrar eden topluluklar helak edilir.⁷¹⁶ Başka ayetlerde de izah edildiği gibi halkı habersiz olan ve peygamber vasıtasıyla uyarılmamış ülkeler haksız bir şekilde (bi-zulmin) ve durduk yere helak edilmez⁷¹⁷ aksine kendilerine gönderilen peygamberlerin getirdikleri apaçık delilleri gördükten sonra haksızlık ve kötülük yoluna sapan toplumlar cezalandırılır.⁷¹⁸ Şuara suresinde de öğüt vermek üzere uyarıcılar göndermeden hiç bir ülke halkının helak edilmediğine vurgu yapılırken ayetin sonunda, Allah Teâlâ'nın durduk yere insanları azaba uğratan bir zalim olmadığına vurgu yapılır.⁷¹⁹

İsra, 17/16. ayette, azabı ve helaki hak eden bir ülkenin, hemen ortadan kaldırılmadığı ve özellikle o toplumun zenginlik sebebiyle şırmamış kesiminin azaptan önce uyarıldığı haber verilir:

“Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şırmamış elebaşlarına (iyilikleri) emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helâke müstahak olur; biz de orayı darmadağın ederiz.”

Bu ayetten önce “Yüce Allah’ın, peygamber gönderip gereken uyarıları yapmadan cezalandırmayacağı”⁷²⁰ şeklindeki evrensel ve değişmez yasasına işaret edilir. Bu ayette ise risaletten/peygamberlikten sonra azabın gelme nedeni açıklanır. Ülke halkının helak edilme nedeni, kötülük işlemeleri, peygamberlere isyan etmeleri ve onların yolundan uzak durmalarıdır. Allah Teâlâ, azabı hak etmiş bir kavmi toptan imha eden azaba (azâb-ı isti’sâl) uğrattırmak istediğinde, gönderdiği peygamberler vasıtasıyla zenginlikleriyle şırmamış kesimlerine Allah’a ve elçisine itaat etmeleri emredilir. Ancak onlar, Allah’ın emrine karşı gelir ve itaatten çıkarlar. İsyanları, fiskları ve azgınlıkları yüzünden azap onlara vacip olur. Neticede helak, mazeretler ortadan kaldırıldıktan, peygamberlerle ve kanıtlarla uyarıdan sonra gelir.⁷²¹ Ayrıca bu ayette, günahlara batmış ve isyanlarıyla ön plana çıkmış bir belde halkının “azâb-ı isti’sal” ile cezalandırılması vakti yaklaşınca, o belde halkının cezalandırılmaları konusunda acele edilmediğine vurgu yapılır. Azaptan önce oranın şımarık ve zengin kesiminden Allah’a ve Resulüne

⁷¹⁶ Kasas, 28/59.

⁷¹⁷ En’am, 6/131.

⁷¹⁸ Yunus, 10/13.

⁷¹⁹ Şuara, 26/208-209.

⁷²⁰ “...Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.” (İsra, 17/15)

⁷²¹ Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin, *Mehâsinü't-Te'vil*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâr-u İhyâ-i Kütübî'l-Arabiyyeti, Kahire 1957, X, 3914.

itaat etmeleri istenir. Ancak onlar itaat etmemekte diretince kötü icraatları, büyük günah işlemleri ve çirkin işlere bulaşmaları nedeniyle azap kendilerine vacip olur.⁷²²

4.3.2.2. Azaptan Önce Mühlet Verilmesi

Azap kavramı ve azabın anlam alanına giren kavramların içinde bulunduğu ayetler incelendiğinde, Yüce Allah'ın müstahak olanları hemen cezalandırma yoluna gitmediği, ıslah olmaları ve kendilerini düzeltip tövbe etmeleri için kendilerine mühlet/süre verdiği görülür. Mühlet verme, Allah Teâlâ'nın azap konusundaki yasalarından biridir. Fâtır suresinde çarpıcı bir şekilde vurguladığına göre insanların yaptıkları yüzünden hemen cezalandırılırsalardı, yerin üstünde tek bir canlı kalmazdı:

“Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı; fakat onlara belirlenmiş bir vadeye kadar mühlet veriyor. Vadeleri dolduğunda ise (herkes anlayacaktır ki) Allah kullarını hakkıyla görüp bilmektedir.”⁷²³

Kâfirlerin azabın bir an evvel gelmesini istemelerine karşılık, Allah Teâlâ, özeleştirici yapımları, nefislerini ıslah edip kendilerini düzeltmeleri için onlara bir süre verir. Kaldı ki azabın Allah katında belirlenmiş bir vadesi vardır. Allah'ın azabı, müstahak olanlar farkında olmadan ansızın gelir.⁷²⁴ Bir başka ayette Allah'ın mühlet vermesinin, O'nun merhametinin ve bağışlayıcılığının bir sonucu olduğu belirtilir.⁷²⁵

Geçmiş ümmetlerin kıssalarının işlendiği ayetler dikkate alınınca birçok kavmin, Allah'ın vermiş olduğu mühleti iyi değerlendirmedikleri ve günahlarından tövbe edip peygamberlere tabi olmadığı görülür. Hac suresinde Nûh, Âd ve Semûd kavimleri, İbrâhim'in kavmi, Lût'un kavmi ve Medyen halkının, peygamberlerini yalanladıkları, aynı şekilde Hz. Musa'nın da yalancılıkla itham edildiği, buna rağmen Allah'ın söz konusu kâfirlere süre tanıdığı, uslanmamaları neticesinde de kısıkrak yakalandıkları bildirilir.⁷²⁶ Aynı surenin 48. ayetinde ise genel bir ifade vardır: *وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ نَمُّ أَخَذْتُهَا وَالَّتِي أَلْمَصِيرُ* “Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim, sonra da onları kısıkrak yakaladım. Dönüş yalnız banadır.” Kur'an'da, sadece Hz. Yunus kavminin, Allah'ın kendilerine verdiği mühlet içerisinde

⁷²² Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru 'l-Merâğî*, Kahire 1946, XV, 25-26.

⁷²³ Fâtır, 35/45. Ayrıca Nahl, 16/61. ayet de aynı anlam içeriğine sahiptir.

⁷²⁴ Sebe, 34/29-30; Ankebut, 29/53-55.

⁷²⁵ Kehf, 18/58.

⁷²⁶ Hac, 22/42-44.

iman edince, dünya hayatındaki aşağılık ve zillet azabından (azâb-ı hizy) kurtuldukları ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı verildiği ifade edilir.⁷²⁷

Allah'ın azabı insanların isteklerine bağlı bir şey değildir. Her ne kadar inkârcılar peygamberlerden kendilerini tehdit ettiği azabı bir an evvel getirmelerini isteseler de Allah Teâlâ daima bunu geciktirmiştir. Hafifinden başlayarak daha büyüğüne doğru değişik cezalarla onları denemiş, onların ıslah olmalarını, tövbe etmelerini, aşırılıktan ve hem kendilerine hem de başkalarına zarar vermekten kaçınmalarını istemiştir.⁷²⁸

“Be’sâu” ve “darrâu” kavramlarının muhtevasının işlendiği bölümde de vurgulandığı gibi Allah'ın azabını hak eden kâfirler, belki Allah'a yalvarıp günahlarından dönerler diye bu mühlet esnasında önce geçim sıkıntısı, darlık ve hastalıklara maruz bırakılırlar.⁷²⁹ Bela ve musibetler sadece peygamber gönderildikten sonra bir ceza ve imtihan olarak gelir:⁷³⁰ *وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ* “Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek mutlaka ora halkını, Allah'a yönelip yalvarsın yakarsınlar diye dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.”⁷³¹ Hz. Musa'nın getirdiği ilahi mesajı kabul etmeyen, İsrailoğullarına zulmeden ve yeryüzünde bogunculuk yapan Firavun ve adamlarına büyük azap (ğark) öncesinde verilen bela ve musibetleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.⁷³²

Azapla anlam yakınlığı olan kelimelerin tahliline yer verilen bölümde de belirtildiği gibi “keyd” ve “istidraç” sözcüklerinin, aslında kâfirlere tanınan süreyi ifade eden iki kelime olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavramlarla Allah'ın kâfirleri hemen cezalandırmadığı ve onlara bazı imkân ve fırsatlar verdiği vurgulanır. Bazı ayetlerde “istidraç”, “mühlet verme” (implâu) ve “keyd” kelimesi aynı ayette geçer: *فَدَرَبِي وَمَنْ يُكَدِّبُ* “Sen bu sözü yalan sayanı bana bırak! Biz onları, bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz. Onlara mühlet veriyorum. (Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir!”⁷³³ Al-i İmran suresinde ise kâfirlere verilen fırsatın, onlar için hayırlı olmadığı ve sadece günahlarını

⁷²⁷ Yunus, 10/98. Krş. Hud, 11/116.

⁷²⁸ Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 564.

⁷²⁹ En'am, 6/42.

⁷³⁰ Cebeci, “Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme”, s.17.

⁷³¹ Araf, 7/94.

⁷³² Bk. Al-i İmran, 3/130-136; Zuhuf, 43/47-50.

⁷³³ Kalem, 68/44-45; Araf, 7/183.

artırmaya yaradığı ifade edilir.⁷³⁴ Başka bir ayette belirtildiği gibi Allah ceza vermede aceleci davranmaz. Allah'ın azabından korkmayan ve Allah'a kavuşmayı ummayan müşrik ve kâfirler azgınlıkları içerisinde kendi hallerine bırakılırlar. Böylece onlar bocalayıp dururlar.⁷³⁵

4.3.2.3. Peygamberler ve İnananların Kurtarılması

Geçmişte azaba uğratılan ümmetlerin kıssalarından çıkarılacak sonuçlardan biri de Peygamberler ve onlara iman edenlerin azaptan önce kurtarılmasıdır. Geçmişte helak edilen toplumlar incelendiğinde, müminlerin ayrı tutulduğu, onların helak edici azaptan hiçbir şekilde etkilenmedikleri görülür. Çünkü “inanınlar, helak edici azabın her tür olumsuz etkisine karşı ilahi koruma altına alınmışlardır.”⁷³⁶ Müşriklerin, kendilerinden önceki kâfir halkların başlarına gelen “azap ve felaketler”in hatırlatılması yoluyla uyarıldığı Yunus, 10/102-103. ayetlerde, Allah Teâlâ'nın öteden beri değişmez kanununun, kâfir ve zalim toplumların başına azap çöktüğünde “Peygamberler ve onlara iman edenler”in kurtarılması olduğu belirtilir:

“Aslında onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin günlerinin benzerini beklemekteler. De ki: “Bekleyin bakalım, ben de sizinle beraber bekliyorum!”
Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarıyoruz. İşte böyle; inananları kurtarmak bize düşer.”

Yine müşriklerin konu edildiği başka bir bağlamda, onların “Allah'ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!”⁷³⁷ şeklinde meydan okumalarına karşılık, Allah Resulü Hz. Muhammed (sav), onların arasında iken ve onlar (müminler)⁷³⁸ mağfiret dilerlerken Allah'ın müşriklere azap etmeyeceğine işaret edilir.⁷³⁹ Elmalılı'nın ifade ettiği gibi Hz. Muhammed (sav), bizzat rahmetin kendisi olduğu için onun bulunduğu yere azap indirmenin imkân ve ihtimali yoktur.⁷⁴⁰ Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (sav)'e verdiği değerden ötürü, onların arasında bulunduğu müddetçe müşrikleri cezalandırmaz. Geçmişte yaşamış bütün peygamberler hakkındaki Allah'ın değişmez tavrı ve sünneti

⁷³⁴ Al-i İmran, 3/178. Ayrıca krş. Meryem, 19/75.

⁷³⁵ Yunus, 10/11.

⁷³⁶ Çimen, *Niçin Helâk Oldular*, s. 570.

⁷³⁷ Enfal, 8/32.

⁷³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 350.

⁷³⁹ Enfal, 8/32-33.

⁷⁴⁰ Yazır, *Hak Dini*, IV, 2398.

böyledir. Allah Teâlâ, Hz. Lût, Hz. Salih ve Hz. Hûd hakkında uyguladığı gibi peygamberlerini, inkârcıların arasından çıkardıktan sonra kâfirlere azap etmiştir.⁷⁴¹

Lut kavmini cezalandırmak için gelen Allah'ın elçileri, Hz. Lut'tan gecenin bir vakti (eşi hariç) ailesiyle birlikte yola çıkmasını ve içlerinden hiçbir kimsenin geriye bakmamasını istemişlerdir. Allah'ın azabı, Hz. Lut ve O'na inananlar şehirden ayrıldıktan sonra gelmiştir.⁷⁴² Fussilet suresinde, yapıp ettikleri yüzünde Semûd kavminin alçaltıcı bir yıldırım azabına çarptırıldığı ifade edilirken, inanan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanların (yettekûne) kurtarıldığı belirtilir.⁷⁴³ Başka bir yerde de Hz. Yunus'un hatasını anlayınca dua ettiğini, Allah'ın da onun duasını kabul ederek içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtardığı ifade edilir.⁷⁴⁴

Kur'an'da birçok ayette peygamberler ve onlara inananların azaptan ve helakten kurtarıldığına dair örneklere yer verilir. Firavun ve yandaşlarının acımasız baskı ve zulümlerine maruz kalan İsrailoğullarının, önce Hz. Musa'nın önderliğinde Mısırdan çıkarılması, kendilerini takip eden Firavun ve askerleri Kızıldeniz'de boğulurken Allah'ın onları kurtarması⁷⁴⁵ ve Hz. Nuh'u yalanlayan inkârcılar suda boğulurken, Hz. Nuh ve kendisine iman edenlerin boğulmaktan kurtarılması⁷⁴⁶ bu kapsamda zikredilebilir.⁷⁴⁷

Sonuç olarak peygamberler ve onların davetine gönüllerini açan müminler aralarında bulunduğu müddetçe, kâfir toplumların azaba çarptırılmadığı ve helak edilmediği, bunun da Yüce Allah'ın toplumları cezalandırma esnasında uyguladığı değişmez tavrı olduğu anlaşılmaktadır. Zemahşerî'nin de ifade ettiği gibi Allah'ın peygamberi içlerinde bulunduğu sürece bir toplumu toptan yok etme azabıyla cezalandırmaması, Allah'ın ceza verirken uyguladığı hikmeti ve âdetidir. Ancak söz konusu toplum, azap tarafından gözetlenen bir pozisyondadır. Peygamber hicret edip ayrıldığında azaba duçar olurlar.⁷⁴⁸

⁷⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 163.

⁷⁴² Hud, 11/81. Ayrıca bk. Araf, 7/83-84; Hicr, 15/59; Enbiya, 21/71 ve 74; Şuara, 26/169-173; Neml, 27/57; Ankebut, 29/31-32.

⁷⁴³ Fussilet, 41/17-18.

⁷⁴⁴ Enbiya, 21/87-88.

⁷⁴⁵ Bakara, 2/50; Yunus, 10/86; Şuara, 26/65.

⁷⁴⁶ Araf, 7/64; Yunus, 10/73; Enbiya, 21/76; Müminun, 23/28; Şuara, 26/119-120; Ankebut, 29/15.

⁷⁴⁷ Ayrıca bk. Araf, 7/72; Hud, 11/58; Araf, 7/165; Hud, 11/66-67; Hud, 11/94; Neml, 27/53.

⁷⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 210.

4.3.2.4. Azabın İnsanların İradî Eylemlerine Bağlı Olması

Kur'an'da sık sık insanların yapıp etmeleri ve işledikleri günahlar yüzünde cezalandırıldığına değinilir. Bu bağlamda, Kur'an'da değişik vesilelerle Allah'ın kendilerine verdiği mühlet içerisinde ıslah olmayan, inkârcılıkta ve şirkte ısrarcı olan, alabildiğince günahlara dalan ve aynı zamanda yeryüzünde bozgunculuk yapan toplumların kendilerini azaba sürükledikleri ifade edilir. Genel bir ifade olarak Rum suresinde, insanların yapıp ettikleri sebebiyle karada ve denizde düzenin bozulduğuna, günahlardan vazgeçip Allah'a dönsünler diye işledikleri günahların kötü sonuçlarından bir kısmının kendilerine tattırıldığına işaret edilir.⁷⁴⁹ Bir başka ayette ise insanların başına gelen her türlü musibet ve belaların kendi günahlarının bir neticesi olduğu vurgulanır.⁷⁵⁰

Bu genel girişten sonra özellikle zulüm kavramının geçtiği birçok ayette Allah'ın zalim olmadığı, hiç kimseye zerre kadar bir haksızlık yapmadığı, aksine insanların kendi sonlarını kendilerinin hazırladıklarından bahseden onlarca ayet olduğunu belirtmek gerekir. Allah Teâlâ, her dönemde ve her millete peygamber göndererek gerekli uyarıları yapmıştır.⁷⁵¹ Çünkü halkı hakikatten habersizken yani peygamber gönderip insanları bilgilendirmeden cezalandırmak ve bir toplumu yok etmek Allah'ın adaletinde yoktur.⁷⁵² Ayrıca daha önce de ifade edildiği gibi "mühlet verme yasası" gereği azabı hak eden toplumlara bir şans tanınmış ve kendilerini ıslah etmeleri için onlara fırsat verilmiştir. Azap, bütün bu aşamalardan sonra gelmiştir. Bundan dolayı Kur'an'da defalarca Allah Teâlâ'nın asla zalim olmadığı ve zerre kadar kimseye haksızlık yapmadığı vurgulanır.⁷⁵³ Ayrıca Kur'an'da her vesileyle Allah Teâlâ'nın, kullarına kıl payı haksızlık etmeyeceğine işaret edilir.⁷⁵⁴ Sünnetullahla yakın-anlamli olan "kavl" sözcüğünün kullanıldığı Kaf, 50/49. ayette, Yüce Allah'ın, kâfirlerle ilgili sözünün ve yargısının değişmeyeceği ve kesinlikle kullarına zulmetmeyeceği belirtilir. Geçmişte azaba uğratılan toplulukların bir kısmının zikredildiği Tevbe, 9/70. ayette, Allah'ın azabına uğrayan söz konusu kavimlere Allah'ın zulmetmediği, aksine onların bizzat

⁷⁴⁹ Rum, 30/41.

⁷⁵⁰ Şura, 42/30. Ayrıca bk. Şura, 42/48.

⁷⁵¹ Şuara, 26/208-209.

⁷⁵² En'am, 6/131.

⁷⁵³ Şuara, 26/209; Nisa, 4/40; Yunus, 10/44; Zuhuf, 43/74-76; Enfal, 8/50-51; Hac, 22/10; Al-i İmran, 3/108 ve 117.

⁷⁵⁴ Nisa, 4/49, 77; İsra, 17/71.

kendilerine zulmettikleri belirtilir. Hud, 11/100-101. ayetlerde de halkı zalim olan kentlerin şiddetli bir şekilde cezalandırıldığı bildirilir. Örneğin Ankebut suresinde yer alan şu ayetlerde, insanların hangi durumlarda cezalandırıldığına dair bilgiler vardır:

“Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik, kimini o korkunç ses yakaladı, kimini yerin dibine gömdük, kimini sulara boğduk. Allah’ın muradı onlara kötülük etmek değildi, fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı.”⁷⁵⁵

Burada zikredilenlerin dışında azap kıssalarının geçtiği surelerde sık sık inkârcı, zalim ve azgın toplumların kendi seçimleri ve isyankâr davranışları yüzünden helak edildiklerine işaret edilir.⁷⁵⁶

Bu başlık altında dikkat çekilmesi gereken ayetlerden ikisi de toplum iradesine vurgu yapan ve insanların başına gelen bela, musibet ve azabın kendi tercihlerinin bir karşılığı olduğunu ifaden eden ayetlerdir.⁷⁵⁷ Azaba müstahak olan toplumların genel özellikleri dikkate alındığında, o toplumların kendi sonlarını hazırladıkları, hiçbir baskı ve tehdide maruz kalmaksızın kendi özgür iradeleriyle inkârcılık, şirk ve zulmü tercih ederek azaba çarptırıldıkları müşahede edilir. Bu durum Kur’an’da Allah’ın toplumlarla ilgili belirlediği değişmez ve standart kanunlarından biri olarak ifade edilir. Enfal suresinde, Bedir savaşıyla ilgili bir bağlamda, meleklerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura müşriklerin canlarını alışlarına dair bir sahneye yer verilir. Akabinde bu azabın, kendi elleriyle yapıp ettiklerinin bir karşılığı olduğu ve Allah’ın kullarına kesinlikle zulmedici olmadığı ifade edilir.⁷⁵⁸ Bir sonraki ayette ise müşriklerin bu tutum ve davranışlarının, firavun ve hanedanı ile onlardan önceki kâfir ve zalim topluluklarla aynı olduğu, o kâfir toplulukların Allah’ın ayetlerini inkâr ettikleri, bu yüzden Allah’ın onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandıracağı⁷⁵⁹ açıkça ifade edilir. Devamında Allah’ın o kavimleri cezalandırmasının kendi tercihlerine bağlı bir şey olduğu vurgulanır: *ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ* “Bu böyle olmuştur; çünkü Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez ve Allah her şeyi işitip bilmektedir.”⁷⁶⁰ Allah’tan bir rahmet ve nimet olarak kendilerine

⁷⁵⁵ Ankebut, 29/340. Krş. Enfal, 8/54; En’am, 6/6; Fussilet, 41/17-18; Al-i İmran, 3/181-182.

⁷⁵⁶ Yunus, 10/44; En’am, 6/47 ve 156-157; Nahl, 16/33; Nahl, 16/118; Hac, 22/8-10; Ankebut, 29/40; Enbiya, 21/6-9.

⁷⁵⁷ Enfal, 8/53; Ra’d, 13/11.

⁷⁵⁸ Enfal, 8/50-51.

⁷⁵⁹ Enfal, 8/52.

⁷⁶⁰ Enfal, 8/53.

gönderilen peygambere inanmamaları, kötü davranmaları, onu yurdundan çıkarmaları ve onunla savaşmaları yüzünden böyle bir cezayı hak etmişlerdir. Geçmişte Allah'a karşı azgınlık eden toplumlara yapıldığı gibi Kureyş kabilesini de helak etmek suretiyle onlara olan nimetini değiştirmiştir.⁷⁶¹ *Celaleyn* tefsirinde, Kureyş suresinin ifadeleri kullanılarak bu ayet tefsir edilir. Buna göre Mekke müşrikleri, Yüce Allah'ın kendilerini besleyip açıklıklarını gidermesi, her çeşit korkudan emin kılması ve kendilerine peygamber göndermesi gibi nimetlere karşı nankörce tavır takınmaları, inkâr ederek, Allah yolundan alıkoyarak ve müminleri öldürerek Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetleri değiştirmeleri sonucu Bedir'de azaba uğratılmışlardır.⁷⁶²

Bu ayet (Enfal, 8/53), aynı zamanda nimet içinde yüzen geçmiş ümmetlerin başına gelenlerin benzerinin başlarına gelmesi konusunda Kureyş kabilesine yapılmış bir uyarı niteliğindedir.⁷⁶³ Diğer taraftan bu ayette, Allah Teâlâ'nın kullarıyla ilişkisinde âdil olduğu ve onlara zulmetmediği vurgulanır. Onlar niyetlerini bozmadıkları, davranışlarını ve konumlarını değiştirmedikleri, Allah'ın imtihan ve deneme için kendilerine verdiği nimetin değerini bilmeyerek ve bu nimete şükretmeyerek o nimeti değiştirmeye kalkışmadıkları sürece Allah onlara bahşettiği nimetleri zorla geri almaz. Bu ayet bir başka açıdan, insana verilen onur ve şerefede işaret eder. Allah Teâlâ, kaderin uygulamasını insanın hareket ve eylemlerine göre ayarlayarak insana lütufta bulunmuştur. Allah, insan hayatındaki takdiri değişimi, insanların kalplerindeki, niyetlerindeki ve davranışlarındaki pratik değişime dayandırmıştır. Bu durum, aynı zamanda insana büyük bir sorumluluk yüklemektedir.⁷⁶⁴

Enfal, 8/53'le aynı anlam içerisine sahip olan diğer ayet Ra'd suresindedir ve bu ayette de toplumsal iradede bahsedilir:

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ
“...Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz.”⁷⁶⁵

⁷⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 233. Ayrıca bk. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 457.

⁷⁶² Mahallî, Celaluddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tefsîru'l-İmâmeyni'l-Celâleyni*, (tkm. Abdülkadir el-Arnâvut), Dâr-u İbn Kesîr, y.y. ts., s.184.

⁷⁶³ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, X, 45.

⁷⁶⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, III, 1535. Bazı ayetlerde de İsrailoğullarının, kendilerine verilen nimeti değiştirmeleri sonucu cezalandırıldıkları ifade edilir. Bk. Bakara, 2/211; Araf, 7/162.

⁷⁶⁵ Ra'd, 13/11.

Ayetteki “*Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez.*” cümlesi, Razi’nin belirttiğine göre müfessirler tarafından, “Allah, masiyet ve bozgunculuk (fesad) yapmadıkları müddetçe, onlardan intikam almak suretiyle içinde buldukları nimeti değiştirmez”.⁷⁶⁶ şeklinde tefsir edilmiştir. Allah, birbirlerine haksızlık ve dūřmanlık etmedikleri sürece bir kavmin içinde bulunduğu afiyet ve nimeti değiştirip onları helak etmez.⁷⁶⁷ Mâturîdî’ye göre bu ayette geğen nimetle peygamber gönderilmesi ve Kur’an indirilmesi gibi din nimeti kastedilmiş olabileceği gibi sıhhat, selamet ve mal-mülk gibi dünyevi nimetler de kastedilmiş olabilir.⁷⁶⁸

Neticede Allah’ın azabı, sadece insanların inkârları ve isyanlarına yönelik bir karşılıktır. Bu azap ne bilinen bir işkence ne Allah’ın intikam arzusu ne de adaletsiz bir karardır. Allah’ın azabı, yalnızca suçluların vazgeçemedikleri, tövbe edip pişmanlık duymadıkları isyanlarına ya da dünyada iken aşırı suç işleyenlerin, azgınlık yapıp yeryüzünde fitne ve fesat çıkaranların müstahak oldukları bir karşılıktır. Azap aynı zamanda sonradan gelenlere önemli bir uyarıdır.⁷⁶⁹

4.3.2.5. Peygamberin Akrabası Olmanın Azabı Engellememesi

Karun’un helak edilmesi olayında olduğu gibi zenginliğin,⁷⁷⁰ Firavun ve adamlarında⁷⁷¹ olduğu gibi makam, mevki ve şöhretin, insanı azaba çarptırılmaktan kurtaramadığı gibi Peygamberin aile ve akrabası olmak da tek başına azabı engelleyen bir durum değildir. İnsanı koruyacak olan şey azap emri gelmeden önce sadece Allah’a inanıp kulluk etmesi, Allah’ın elçilerine kulak verip onlara tabi olması, yeryüzünü ıslah etmesi, alabildiğince günahlardan kaçınması (takva) vb. güzel davranışlara sahip olmasıdır.

Bu konunun en çarpıcı örneklerden biri, inkârcılarla birlik olan ve babasının ikazlarınıza kulak vermeyen Hz. Nuh’un oğlunun hikâyesidir. Hud suresinde ifade edildiğine göre Hz. Nuh’a iman edenlerle dolu olan gemi suların yükselmesiyle yüzmeye başlar. Hz. Nuh, bu sırada uzakta duran oğluna, “Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!” diye seslenir. O da kendisini boğulmaktan koruyacak bir

⁷⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIX, 23. Ayrıca krş. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 498; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IV, 312.

⁷⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII, 471.

⁷⁶⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, VI, 317.

⁷⁶⁹ Ece, *İslam’ın Temel Kavramları*, s. 52.

⁷⁷⁰ Kasas, 28/81.

⁷⁷¹ Bakara, 2/50.

dağa sığınacağını söyleyerek babasının isteğini geri çevirir. Hz. Nuh ise bugün Allah'ın merhamet ettiği kimseler dışında helak hükmünden kimsenin kurtulamayacağını belirtir. Derken Hz. Nuh'un oğlu, inkârcılarla beraber boğulur.⁷⁷² Aynı surenin 45. ayetinde onun kötü bir iş yaptığı yani “kâfir ve isyankar biri”⁷⁷³ olduğu belirtilir. Bu konuyla ilgili Kur'an'da zikredilen başka bir örnek, kocalarının davalarına ihanet eden Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşleridir. Bu davranışları nedeniyle Allah'tan gelen azaptan kurtulamadıkları ifade edilir.⁷⁷⁴ Hz. Peygamber (sav)'in ailesinden olması da Ebu Leheb'i helak olmaktan kurtaramamıştır.⁷⁷⁵

4.3.2.6. Islahatçı Olan ve İstiğfar Eden Toplumların Azaba Çarptırılmaması

Hud, 11/116. ayette, önceki nesiller arasında yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek faziletli ve birikimli insanların bulunmadığına işaret edilir ve ardından وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصْلِحُونَ “*Rabbin, halkları salih ve islah edici kimseler iken memleketleri zulmederek helâk etmez.*”⁷⁷⁶ buyrulur. Bu çalışmada yeri geldikçe ifade edildiği üzere Kur'an'da sık sık Allah'ın zalim olmadığı ve zerre kadar haksızlık peşinde olmadığı ifade edilir. Bu ayette de aynı konuya temas edilerek halkı islah edici ve kendini düzelten bir memleket halkını helak etmenin zulüm olduğu belirtilir.⁷⁷⁷ Müfessirler bu ayetin tefsiri ile ilgili Allah Teâlâ'nın, halkı ıslahtan yana oldukları, aralarında hakkı gözettikleri, birbirlerine karşı doğru ve dürüstçe muamelede buldukları sürece şirk ve küfür inancına sahip oldukları için Allah Teâlâ'nın bir toplumu helak etmeyeceğini ifade ederler.⁷⁷⁸ Kökünü kazıma azabı (isti'sâl) bir topluluğun şirk ve küfür içinde olmalarından gelmez. Aksine onlar, aralarındaki muamelelerde sadece kötülük yaparlar, eziyet ve zulüm çabası içerisinde olurlarsa azap gelir. Ehl-i sünnetin ayeti böyle yorumladığına dikkat çeken Râzî, geçmişte helak edilen kavimlerin, insanlara eziyet ve zulmetmeleri nedeniyle kökten kazıyan azapla (isti'sâl) cezalandırılmalarının, ayeti böyle yorumlamanın bir delili olduğunu ifade eder.⁷⁷⁹ Müturîdî, genele göre hüküm verileceğine dikkat çekerek halkı ıslahtan yana olan veya

⁷⁷² Hud, 11/42-44.

⁷⁷³ Öztürk, *Meal*, s. 264.

⁷⁷⁴ Tahrîm, 66/10.

⁷⁷⁵ Tebbet, 111/1-5.

⁷⁷⁶ Hud, 11/117.

⁷⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 421.

⁷⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 631-632; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 421; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII, 78.

⁷⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII, 78.

halkının çoğu ıslah ediciler olduğu sürece bir ülke halkının helak dilmeyeceğini, Yüce Allah'ın sadece halkının hepsinin ve çoğunluğunun bozguncu (müfsid) olduğu memleket halkını helak edeceğini ifade eder.⁷⁸⁰

Bu konuyla ilgili diğer ayet Tevbe suresindedir ve bu ayette muhatap müşriklerdir. Onların, Allah'ın kanunlarına ve âdetine aykırı talepte bulunarak⁷⁸¹ “Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!”⁷⁸² şeklindeki meydan okumalarına karşılık söyle buyrulmuştur:

“وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ” *Halbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.*⁷⁸³ Bu ayette, Mekke döneminde, Hz. Peygamber (sav) içlerinde

yaşarken müşriklere azap gönderilmeyeceğine işaret edilir. Çünkü Allah, insanlara, Peygamber onları Hakka davet ettiği sürece kendilerini düzeltmeleri için süre verir ve verdiği süre bitmeden azap göndermek suretiyle onları ıslah olma ve doğru yola uyma fırsatından mahrum bırakmaz. Azap indirilmeyişinin ikinci nedeni ise Allah'ın bir topluluğa, içinde eski günahlarına ve sapıklıklarına tövbe eden ve yollarını düzeltmeye çalışan bazı kimseler olduğu sürece azap indirmeme kanunudur.⁷⁸⁴ Ayette geçen وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (onlar mağfiret dilerlerken) ifadesinin delaletine ilişkin tefsirlerde farklı yorumlara yer verilmiştir. Râzî, bu ifadeyle ilgili olarak üç görüş zikreder. İlk görüşe göre onların içlerinde af dileyen müminler olduğu müddetçe Allah onlara azap edecek değildir. İkinci görüşe göre Allah, ezeli ilmi ile onların Allah'a iman eden ve ondan af dileyen çocuklarının olacağını bildiği için onlara azap edecek değildir. Üçüncüsüne göre ise ayetin anlamı “istiğfarla meşgul olsalardı Allah onları azaba uğratmazdı” şeklindedir. Bu ifadenin zikredilmesinden kasıt, müşrikleri mağfiret talebinde bulunmaya davet etmektir. Bundan dolayı bazıları buradaki istiğfar sözcüğünün “islam/müslüman olmak” anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Allah'ın ezeli ilmine göre onların içinde Müslüman olacak bir topluluk bulunduğu için Allah onlara azap edecek değildir.⁷⁸⁵ Celaleyn tefsirinde “ve hum

⁷⁸⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, VI, 196-197.

⁷⁸¹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, II, 687.

⁷⁸² Enfal, 8/32.

⁷⁸³ Enfal, 8/33.

⁷⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II, 167.

⁷⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 163. İbnü'l-Cevzî ise bu ifadeyle ilgili beş yoruma yer verir. (İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 350-351)

yestağfirune” cümlesi “müşriklerin tavaf sırasında “gufrâneke gufrâneke” demeleri” şeklinde açıklanır. Ayrıca aynı tefsirde Fetih, 48/25. ayet⁷⁸⁶ delil gösterilerek “yestağfirun” cümlesinin, “müşriklerin arasında bulunan mustazaf müminler” şeklinde de yorumlandığı ifade edilir.⁷⁸⁷

İbn Abbas, onlar (müşrikler) hakkında iki eman/güvence bulunduğunu ifade etmiştir. Birincisi Allah’ın nebisinin aralarında bulunması, ikincisi de onların Allah’tan af dilemeleridir. Birinci eman gelip geçmiştir. İstiğfar ise kıyamete kadar kalıcıdır.⁷⁸⁸ Elmalılı, “...ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.” ifadesinin tefsiri bağlamında, Hz. Muhammed (sav) onların (müşriklerin) içinden çıksa bile onlar istiğfar ettikleri takdirde veya içlerinden istiğfar edip imana gelenler veya gelecekler varken Allah Teâlâ’nın, onları köklerini kazıyacak bir azaba ulaştırmayacağına işaret eder. Çünkü hiçbir topluluk, peygamberleri içlerinden çıkarılmadan kökü kazıyan ve toptan imha eden bir azaba uğratılmamıştır. İyiler içinde kötüler ortaya çıkıp zulümlerinde aşırı gitmeye başladıklarında, zulüm ve isyanın etkisiyle oluşacak olan fitnenin zararı iyilere dokunduğu gibi kötüler içinde de fevkalade iyiler zuhur etmeye başladığı zaman az da olsa iyilerin yüzü suyu hürmetine kötülerin müstahak oldukları umumi/genel azap affedilir ve tehir edilir. Kötüler azabı celp ettiği (kendine çektiği) gibi iyiler de rahmeti celbeder.⁷⁸⁹ Ancak *Kur’an Yolu* tefsirinde ifade edildiği gibi;

“müşriklerin gökten taş yağması veya kendilerini toptan imha edecek bir felâket gönderilmesi dışında kısmen imha edecek felâketlerle veya başka şekillerde cezalandırılmaları hem bu ayete (Enfal, 8/33) hem de ilâhî irade ve âdete aykırı değildir. Peygamberimiz Medine’ye göç edince müşrikler birinci güvenceyi kaybetmiş oldular. Geriye iman ve tövbe kaldı, buna sarılanlar kurtuldular; inkârlarında ısrar edenler ise dünyada yenilerek, esir düşerek, yaralanıp ölecek cezalandırıldılar, ahirette de cehenneme girerek ceza göreceklerdir.”⁷⁹⁰

4.3.2.7. Suç-Ceza Dengesinin Gözetilmesi

Cezalandırmada değişmez ve evrensel ilkelerden biri de işlenen masiyete/suçta verilecek karşılıktaki (ceza) makul bir denge ve uyumun gözetilmesidir. Bu konu, aslında bundan önceki başlıklarda belirtilen hususlardan çok da farklı değildir. Bu sebeple daha önce

⁷⁸⁶ Fetih, 48/25.

⁷⁸⁷ Mahallî-Suyûtî, *Tefsîr-u Celâleyn*, s. 180. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 210.

⁷⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 163.

⁷⁸⁹ Yazır, *Hak Dini*, IV, 2398-2399.

⁷⁹⁰ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 687-688.

Allah'ın kullarına zerre kadar ve kıl payı haksızlık etmediği ve etmeyeceği, peygamber gönderip uyarı yapmadan hiçbir kavmi cezalandırmadığı, cezalandırırken merhameti esas aldığı, kullarını hemen cezalandırmadığı ve onlara hatalarını düzeltme fırsatı verdiği, azabı hak etmeyen masumların azaptan önce kurtarıldığı vb. konulara işaret edilmişti. Burada ise işlenen suç/günaha verilen karşılığın (ceza) denge ve uyumuna dair Kur'an'ın bakışı tespit edilmeye çalışılacaktır.

İyi ve kötü davranışlara verilecek karşılığın (cezâ) mukayeseli bir şekilde ele alındığı bazı ayetlerde, Yüce Allah'ın sınırsız merhametine vurgu yapılır. Nisa, 4/40'da Allah Teâlâ'nın zerre kadar bile haksızlık yapmayacağına değinildikten sonra kulunun küçücük bir iyiliğini kat kat artıracığına ve ona katından büyük bir mükâfat vereceğine işaret edilir.⁷⁹¹ Allah geniş merhamet sahibidir. Bununla birlikte suç işlemiş topluluğa vereceği ceza asla geri çevrilmez.⁷⁹² Araf suresinde Hz. Musa'nın, *"bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik."* şeklindeki yakarışına karşılık, Allah'ın dilediğini azaba uğratma gücüne sahip olduğu, rahmetinin ise her şeyi kuşattığı ve bu sınırsız rahmetinin de Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerine yürekten inananlara yazacağı ve bahşedeceği ifade edilir.⁷⁹³

En'am, 6/160. ayette ise ödüllendirmede Allah'ın merhamet ve lütfunun, cezalandırmada ise adaletinin esas alındığını görmek mümkündür: *مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ* *"Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."* Bazı âlimler, ayetteki on (aşere) sayısıyla sınırlı bir sayının kastedilmediğini, aksine ayette bu sayıyla mutlak olarak "kat kat/katbekat" manasının kastedildiğini ifade etmişlerdir. Ayetteki ifadeyi böyle yorumlamanın başka bir delili Bakara, 2/261. ayettir.⁷⁹⁴ Bu ayette de mallarını Allah yolunda harcayanlar, elde edecekleri sevap ve ödül bakımından yedi başak bitiren tohum tanesine benzetilir.⁷⁹⁵ Kasas suresinde geçen ve benzer bir muhtevaya sahip olan ayette ise "on" sayısının yerine daha genel bir ifade olan hayr (daha hayırlı/daha iyi) sözcüğü kullanılmıştır: *مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* *"Kim bir iyilikle"*

⁷⁹¹ Ayetteki "yudâifhâ" ifadesi "katbekat" şeklinde de tercüme edilmiştir.(Öztürk, *Meal*, s. 119)

⁷⁹² En'am, 6/147.

⁷⁹³ Araf, 7/156.

⁷⁹⁴ Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 335; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV, 10. Ayrıca bk. Öztürk, *Meal*, s.185.

⁷⁹⁵ Bakara, 2/261.

gelirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır; kim de bir kötülükle gelirse o kötülükleri işleyenler yalnızca yaptıklarının karşılığını görürler.”⁷⁹⁶ Başka bir surede iman edip salih amel işleyenlerin bu davranışlarına karşılık kat kat mükâfatlandırılacakları, cennet köşklerinde güvende olacakları, ancak Allah’ın ayetlerini etkisiz ve geçersiz kılmaya çalışanlar için azabın hazır bekletildiği beyan edilir.⁷⁹⁷ Ayrıca güzel davranan ve güzel iş yapanlara daha güzel bir karşılık bir de fazlası (ziyâde) vardır. Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara ise kötülüklerine denk bir ceza verilir ve aşağılanmışlık içinde yaşarlar.⁷⁹⁸ Kötülük yapan sadece kötülüğünün miktarınca ceza görür. Ancak kadın veya erkek, mümin olarak faydalı bir iş yapanlar cennete girecekler, orada onlara hesapsız rızık verilecektir.⁷⁹⁹

Kur’an’da azabın karşıtı olarak kullanılan kavramlardan biri olan “ecr”in içinde bulunduğu ayetlerde de ödüllendirmede Allah Teâlâ’nın lütuf ve merhametinin ifade edildiği görülmektedir. Allah’a inanma ve salih amel işleme, sabretme, karz-ı hasende bulunma, Allah’tan sakınma (ittika), iyilik yapma vb. güzel davranışlara verilecek ücret/mükâfat Kur’an’da “ecr-i azîm” (büyük ücret),⁸⁰⁰ “ecr-i kebîr” (büyük ücret),⁸⁰¹ “ecr-i kerîm” (şerefli ücret),⁸⁰² “ecr-i gayr-i memnun” (kesintisiz ecir),⁸⁰³ “ecr-i hasen” (güzel ücret)⁸⁰⁴ ve “ecr-i gayr-i hisâb” (hesapsız ecir)⁸⁰⁵ tamlamalarıyla ifade edilmiştir. Azap ve ecrin karşıt konumda kullanıldıkları Fatır, 35/7. ayette, inkârcılığın karşılığı “azâb-ı şedîd” iken, iman ve salih amel işlemenin karşılığı olarak bağışlanma (mağfiret) ve büyük bir mükâfat (ecrun kebîr) zikredilir: *الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ* “*İnkâr edenler için şüphesiz çetin bir azap (azâb-ı şedîd) var, iman edip iyi işler yapanlara da mağfiret ve büyük bir mükâfat (ecrun kebîr) vardır.*”

“Seyyie” (kötülük) kelimesinin kullanıldığı ayetlerde de Allah Teâlâ’nın kullarınca işlenen kötülüklerle dengiyle karşılık verdiği vurgulanır. Bu vesileyle kötülük yapanın,

⁷⁹⁶ Kasas, 28/84.

⁷⁹⁷ Sebe, 34/37-38.

⁷⁹⁸ Yunus, 10/26-27.

⁷⁹⁹ Mümin, 40/40. Ayrıca bk. Şura, 42/23.

⁸⁰⁰ Maide, 5/9.

⁸⁰¹ Hud, 11/11.

⁸⁰² Hadid, 57/11.

⁸⁰³ Fussilet, 41/8.

⁸⁰⁴ Fetih, 48/16.

⁸⁰⁵ Zümer, 39/10.

onun karşılığını/cezasını göreceği,⁸⁰⁶ bir kötülüğün karşılığının ona denk bir davranış olduğu⁸⁰⁷ ve Allah'ın huzuruna kötülükle (seyyie) gelenlerin yüzükoyun cehenneme atılacakları ve yaptıklarının karşılığını görecekları⁸⁰⁸ ifade edilir. Necm, 53/31. ayette ise kötülük edenlerin yaptıklarıyla cezalandırılacağına ve güzel iş yapan ve davrananların daha güzeliyle karşılık göreceklğine işaret edilir. Ayrıca Nebe suresinde, tuğyan (azgınlık) içinde olanların müstahak oldukları cezalar sıralanırken, Allah Teâlâ'nın cezalandırmasının "cezâen vifâken"le (uygun bir karşılık) nitelendiği görülür: *"(Azgınlık) orada çağlar boyu kalırlar, orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar, ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak kaynar su ve irin tadarlar."*⁸⁰⁹

Bazı ayetlerde ise müminlerden, ceza verirken adaletten ayrılmamaları, dengeyi gözetmeleri istenir. Örneğin Nahl, 16/126. ayette, müminlerden, kendilerine yapılan azap ve cezaya dengiyle karşılık vermeleri salık verilirken, hürmetlerin/saldırmazlık kuralları (dokunulmazlıkların) karşılıklı olduğunun vurgulandığı Bakara, 2/194'de ise kendilerine bir saldırı olması durumunda, o saldırıya dengiyle karşılık vermeleri istenir.⁸¹⁰ Görüldüğü gibi bu ayetlerde işlenen suç, günah ve saldırıya karşılık verilirken denge ve uyuma dikkat edilmesi ve aşırıya gidilmemesi özellikle vurgulanmaktadır.

Kur'an'da, Yüce Allah'ın ödüllendirirken katbekat karşılık verdiği davranışlardan biri olarak ifade edilen "karz-ı hasen" terkinin geçtiği ayetlerde de Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verenlere, bunun karşılığını Allah'ın kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği ifade edilir.⁸¹¹ Bazı tefsirlerde karz-ı hasen ifadesi, mecazlı ifade olarak kabul edilmiştir. Çünkü "karz", insanın benzerinin (mislinin) kendine dönmesi için verdiği şeydir. Burada, Allah yolunda infak eden kişi, sadece bedeli (sevabı) kendisine dönsün diye infak etmektedir.⁸¹²

Cezada esas olan, işlenen fiil ile bu fiile verilecek karşılığın arasında makul bir denge ve uyumun bulunması, itaat ve masiyete/günaha verilecek karşılığın yapılan fiil ve eyleme

⁸⁰⁶ Nisa, 4/123.

⁸⁰⁷ Şura, 42/40.

⁸⁰⁸ Neml, 27/90.

⁸⁰⁹ Nebe, 78/23-26.

⁸¹⁰ Ayrıca bk. Hac, 22/60.

⁸¹¹ Bakara, 2/245; Hadid, 57/11 ve 18; Teğabun, 64/17.

⁸¹² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 180. Ayrıca bk. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 355.

denk ve dolayısıyla adil olmasıdır.⁸¹³ Buraya kadar değerlendirilen ayetlerde masiyet, günah ve suçların ancak misliyle karşılandığı (cezalandırıldığı), denklik ve uyumun cezalandırma ve azaba uğratma konusunda esas alındığı, diğer bir ifadeyle isyan ve günahlara karşılık verilirken adaletin esas alındığı görülmektedir. Ayrıca iyi ve güzel (hasene) davranışlara misliyle değil, daha hayırlısıyla, katbekat karşılık verildiği, dolayısıyla bu durumlarda da merhametin esas alındığını gözlenmiştir.

Azapta denge ve uyumun gözetilmesi hususu incelenirken dikkate alınması gereken diğer bir ayet grubu, “kat kat azap verilmesi”nin konu edildiği ayetlerdir. Söz konusu ayetler dikkatli bir şekilde incelendiğinde cezada denklik esasını ile çelişen bir durumun olmadığı anlaşılır. Çünkü ilgili ayetlerde ifade edildiğine göre kendilerine kat kat ceza verilecek kimselerin büyük günahları (şirk, adam öldürme ve zina) işledikleri, inkâra veya günahlara ön ayak oldukları, bu konuda liderlik yaptıkları yahut mevki ve konumları itibarıyla güzel davranışlarda bulunmaları gerekirken bunu yapmayıp fiilleriyle diğer insanlara kötü örnek teşkil ettikleri görülür.⁸¹⁴

“Kat kat azaba uğratma” ifadesinin geçtiği Hud, 11/20. ayetin öncesinde Allah’a karşı yalan uyduran zalimlerden bahsedilir⁸¹⁵ ve onların, insanları Allah yolundan alıkoydukları, Allah’ın dosdoğru yolunu eğri göstermeye çalıştıkları ve ahireti inkâr ettikleri ifade edilir. Akabinde;

أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا
يَسْتَكْبِرُونَ “Onlar yeryüzünde (Allah’ı) âciz bırakacak
değillerdir; kendilerini Allah’ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur;
cezaları kat kat olacaktır. Çünkü onlar (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) ne
görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı.”⁸¹⁶

buyrulur. Mâturîdî’ye göre, “onların cezaları kat kat olur” ifadesi, “(insanları) Allah’ın yolundan alıkoyanlar” cümlesinin, insanları dinlerinden döndüren imamlar/önderler hakkında olduğuna delalet eder. Bundan dolayı onlara kat kat azap verileceği haber verilmiştir.⁸¹⁷ Râzî ise ayette özellikleri verilen kâfirlerin şiddetli dalaletlerinin yanı sıra dalalet/sapıklık için çaba göstermeleri ve insanları hak dinden alıkoymalarından dolayı

⁸¹³ Bebek, “Cezâ” md., VII, 469-470.

⁸¹⁴ Bebek, , “Cezâ” md., VII, 469-470.

⁸¹⁵ Hud, 11/18.

⁸¹⁶ Hud, 11/20.

⁸¹⁷ Mâturîdî, *Te’vilât*, VI, 114.

kendilerine bu şekilde azap verileceğini ifade etmektedir.⁸¹⁸ Onlar, küfür ve masiyetleri miktarınca⁸¹⁹ ve başkalarını saptırmaları nedeniyle kat kat azaba duçar olmuşlardır.⁸²⁰ Biraz daha izah etmek gerekirse kendilerinin yoldan sapması yetmiyormuş gibi başkalarını da saptırmaları ve gelecek kuşaklar için bir dalalet mirası bırakmaları nedeniyle azapları katbekat olmuştur.⁸²¹ Nahl suresinde de kendileri inkârda direttikleri gibi insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenlerin, işledikleri bu fesatçı tutumlarından ötürü azap üstüne azaba uğratılacakları ifade edilir.⁸²²

“Azabın kat kat olacağı”nın haber verildiği ayetlerden biri de Araf suresindedir. Bu çalışmada “azâb-ı di’f” tamlamasının incelendiği bölümde de belirtildiği gibi bu ayette cehenneme girdikten sonra tartışan önceki (saptıran) ve sonraki (sapan) kâfirler/müşriklerin karşılıklı suçlamalarına yer verilir:

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجَنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا دَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُحْرِيَهُمْ لِأُولِيهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ “Allah buyuracak ki: “Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!” Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir. Hepsi birbiri ardından orada (cehennem) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, “Ey rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!” diyecekler. Allah da, “Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz” diyecektir.”⁸²³

Ayette sonrakiler (tabiler), Allah Teâlâ’ya hitaben kendilerini saptıran öncülerin/liderlerin iki kat azaba çarptırılmalarını isterler. Buna karşılık Yüce Allah, “Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır” buyurarak hem metbû’/öncü hem de tabi/taklitçilerin azapta ortak olduklarına ve her birisine kat kat azap verileceğine işaret eder. Öncüler/önderler, inkârları ve kendilerine uyanları saptırmaları,⁸²⁴ dalalette çığır açmaları, değişik kandırmaca ve taktiklerle onu savunmak suretiyle insanları dalalete sürüklemeleri,⁸²⁵ kendi işlemiş oldukları günahlar bir yana, daha sonra gelenlerin bu günahları işlemelerine vesile olmaları ve günah işlemeye kötü bir miras bırakmaları⁸²⁶ nedeniyle katbekat azaba çarptırılırlar. Müşriklerin konu edildiği Nahl, 16/25. ayette,

⁸¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII, 214-215.

⁸¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, XI, 93.

⁸²⁰ Mahallî-Suyûtî, *Tefsîr-u Celâleyn*, 224.

⁸²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II, 385.

⁸²² Nahl, 16/88.

⁸²³ Araf, 7/38.

⁸²⁴ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 12. Ayrıca bk. Mâverdî, *en-Nuket*, III, 222; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 117.

⁸²⁵ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VIII, 123.

⁸²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II, 32; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 277.

onların kıyamet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklenecekleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin bir kısım günahlarını da yükleneceklerine işaret edilir.⁸²⁷ Hz. Peygamber (sav) de bir iyiliğe/güzelliğe önderlik edenlerin, kıyamete kadar o yoldan gidenlerin sevabınca sevap kazanacaklarını, bir kötülüğe öncülük edenlerin ise kendi günahlarıyla birlikte kıyamete kadar onu yapanların günahlarını da yükleneceklerini haber vermiştir.⁸²⁸

Tabi olan/taklit edenlerin kat kat cezalandırılmalarının nedeni olarak inkâr etmeleri ve kendilerini saptıran önderleri taklit etmeleri,⁸²⁹ liderlerine körü körüne itaat etmeleri, kendileri için hazırladıkları planlara karşılık önderlerine müteşekkik olmaları, malları ve rüşvetleriyle onların (önderlerin) daha azgınlaşmalarına ve cüretkâr davranmalarına sebep olmaları, şeklinde ifade edilir.⁸³⁰ Âlûsî, tabi olanların inkârcılıkları ve taklitleri yüzünden kat kat azaba uğratıldıklarına işaret ettikten sonra taklidin, hidayet bakımından (hidayete ulaşma konusunda) bir dalalet olduğunu ve taklit sahibinin de azaba müstahak olduğunu belirtir.⁸³¹ Netice olarak her iki taraf da dalalette ortaktır. Öncekilerin saptırması, sonrakilerin de bu saptırmayı kabullenmeleri söz konusudur. Tabi/taklit eden ile metbu/önder birbirlerinden karşılıklı güç almışlardır. Bundan dolayı bir tarafın sapması ve saptırması, diğer tarafın da onları taklit etmesi ve küfürleri, biri diğerinin kötülüklerini ve azaplarını katbekat artırmıştır.⁸³²

Ayrıca başka surelerde de saptıranla sapanın azaba duçar olma hususunda ortak oldukları ifade edilir. Bu surelerden biri olan Saffât suresinde inkârcıların birbirlerini suçladıkları bir sahnenin anlatımında bu duruma vurgu yapılır.⁸³³ Söz konusu ayetlerin üslubuna bakılırsa, yönetimi altındaki insanları, peygamberin gösterdiği doğru yoldan saptıranlar, kendi günahları ve başkalarını saptırmalarından dolayı; sapanlar da yoldan çıkmaları ve başkalarının uydusu olmalarından ötürü ceza görecekler ve her iki kesim de birlikte azap çekecektir.⁸³⁴ İnkârcı önderler ile onlara tabi olan, hizmet edilen (mahdum) ile hizmet eden (hâdim), dünyada nasıl azgınlıkta ortak idiyseler ahirette

⁸²⁷ Ayrıca bk. Ankebut, 29/13.

⁸²⁸ Müslim, İlim, 15; Zekât, 69; ; Nesâî, Zekât, 64.

⁸²⁹ Beyzâvî, *Envâru 't-Tenzîl*, II, 12.

⁸³⁰ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, VIII, 123. Ayrıca bk. Âlûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, VIII, 117.

⁸³¹ Âlûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, VIII, 117.

⁸³² Yazır, *Hak Dini*, III, 2160.

⁸³³ Saffat, 37/27-34.

⁸³⁴ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, IV, 529.

azaba düşme konusunda da ortaktırlar.⁸³⁵ Zuhruf suresinde ise saptıranın şeytan olduğu ifade edilerek hem şeytan hem de onun yolunu takip ederek sapanların azabı birlikte çekecekleri vurgulanır.⁸³⁶

“Azabın katlanması” hususunun ele alındığı ayetlerden biri de Ahzab suresindedir. Burada cehennem ateşini görünce pişmanlıklarını dile getiren ve Araf suresinde olduğu gibi cehenneme düşmelerinin nedeni olarak gördükleri kâfir önderlerini suçlayan tabi olanlar/sapanlar, Allah’tan inkârcı önderlerinin azaplarının kat kat artırılmasını isterler:

يَوْمَ تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَّا اطَّعْنَا اللَّهَ وَأَطَّعْنَا الرَّسُولَ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَّعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَّرَاءَنَا
فَأَصَلُّونَا السَّبِيلَا رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنَاهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا
“Keşke Allah’a itaat etseydik, resulü dinleseydik” diyecekler. Ve ekleyecekler:
“Rabbimiz! Biz efendilerimizi ve büyükerimizi dinledik, onlar da bizi yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları ağır bir şekilde lânetle!”⁸³⁷

İnkârcı ve saptırıcılar ile bunlara tabi olanlar arasında tartışma, karşılıklı suçlama ve çekişmelere yer verilen Sad suresinde de benzer bir üslup vardır.⁸³⁸ Burada da sapanlar/tabii olanlar, kâfir önderlerinin azaplarının katlanması için Allah’a yalvarırlar: “Ey rabbimiz!” diyecekler, “Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!”⁸³⁹

“Azabın kat kat olması” konusunun işlendiği Furkan suresinde ise inkârcı ve saptırıcı önderler ile onları adım adım takip edenler mevzubahis edilmez. Burada azabın katbekat olması, büyük günahların neticesidir:

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ
أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا
“Onlar, Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah’ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedi kalır.”⁸⁴⁰

Bu ayetler müminlerin özelliklerinin sayıldığı bir pasajda geçer. Râzî’nin de dikkat çektiği gibi burada Müminlerin altıncı özelliği⁸⁴¹ olarak “Allah’tan başkasına tapmama, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymama ve zina etmeme” ifade edilir.

⁸³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI, 135.

⁸³⁶ Zuhruf, 43/38-39. Ayrıca krş. Haşr, 59/16-17.

⁸³⁷ Ahzab, 33/66-68.

⁸³⁸ Sad, 38/58-61.

⁸³⁹ Sad, 38/61. Mustazaflarla müstekbirlerin diyaloglarının geçtiği Sebe, 34/33. ayette de inkârcı önderlerin ve müstekbirlerin, zayıf insanların inançlarını değiştirmek için çabaladıkları ifade edilir.

⁸⁴⁰ Furkan, 25/68-69.

⁸⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV, 110.

Onların bu büyük günahları işlemeleri halinde kıyamet gününde kat kat azaba uğratılacakları ve aşağılanmış olarak azap içinde ebedi kalacaklarına işaret edilir. Bazı tefsirlerde azabın kat kat kılınmasının sebebi olarak müşrikin, “şirk” günahının yanı sıra başka günahlar işlemesi olarak açıklanır. Dolayısıyla bu kişi hem Allah’a ortak koşmaktan hem de diğer günahlardan dolayı azap görür. Netice olarak azaba neden olan davranışlar/eylemler artınca onların karşılığı olan azap da katlanarak artar.⁸⁴² Dikkatle bakıldığında burada, işlenen cürm/günaha (şirk) münasip ve denk bir azapla karşılık verildiği görülür.⁸⁴³

Mâturîdî, başka bir ayette “kötülüğe/günaha sadece misliyle karşılık verileceği”⁸⁴⁴ ifade edilmesine rağmen, bu ayetlerde söz konusu olan günahlara kat kat azap verilmesinin nedenine dair iki yorum aktarır. Birincisine göre ayette kat kat azap çekeceklerden maksat, bu pasajda özellikleri belirtilen müminlerdir. Kendilerine tebliğci geldikten sonra Allah’ı inkâr etmeleri durumunda onların azapları kat kat olur. Allah onları “Rahmanın kulları”⁸⁴⁵ olarak niteleyerek mertebe ve konumlarını açıklamıştır. Şu halde onlardan (müminlerden) biri inkâr eder ve peygamber geldikten sonra kendisinden bir isyan ve küfran/nankörlük zuhur ederse, onun Allah katındaki mertebesi ve konumuna ve Allah’ın ona verdiği nimetlerin miktarına bağlı olarak azabı kat kat olur. Allah Resulü (sav)’e hitap edilen şu ayette de konuma göre cezanın katlandığına işaret edilir: *“Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırđık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!”*⁸⁴⁶ Buna göre konumu/mertebesi yüksek olan ve Allah’ın nimetlerinden daha çok pay alanlar, Allah’a isyan etmeleri halinde, onların cezası, bu rütbe ve konuma ulaşmayan insanlardan daha şiddetli olur. İkinci yoruma göre kat kat azap, tabilere değil kâfir önderlere yöneliktir. Çünkü onlar kendileri günah işledikleri gibi başkalarına da günah işlemeye davet etmişlerdir.⁸⁴⁷ Mevdûdî ise bu ifadenin iki şekilde yorumlanabileceğini ifade eder. İlkine göre bu günahların işleyenin cezası hiç bitmeyecek ve tekrarlanarak devam edecektir. İkincisine

⁸⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV, 111; Neseî, *Medârik*, II, 550.

⁸⁴³ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XIX, 74-75.

⁸⁴⁴ Kasas, 28/84.

⁸⁴⁵ Furkan, 25/63.

⁸⁴⁶ İsrâ, 17/74-75. Maturidî, bu ayetin tefsiri bağlamında şu ayete de dikkat çekmektedir: *“Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa, onun azabı iki katına çıkarılır. Bu, Allah'a göre kolaydır.”* (Ahzab, 33/30)

⁸⁴⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 44-45.

göre “küfür, şirk ve tanrıtanımsızlık günahlarına ek olarak katl, zina ve diğer günahları da işlemiş olanlar, isyanları ve her bir günahları karşılığında tekrar tekrar cezalandırılacaklardır.”⁸⁴⁸

“Azabın kat kat olması” ifadesinin geçtiği diğer bir ayet, Hz. Peygamber (sav)’in hanımlarının uyarıldığı bir bağlamda geçer. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (sav)’den, (daha çok nafaka ve elbise gibi) dünya nimetleri isteyen hanımlarına,⁸⁴⁹ “dünya hayatı ve güzellikleri” ile “Allah, Elçisi (sav) ve Ahiret hayatının (güzellikleri)” arasında bir tercihte bulanmalarını,⁸⁵⁰ söylemesini ister. Akabinde يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا “Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir.”⁸⁵¹ buyurur. Ancak bu uyarı, Hz. Peygamber (sav)’in hanımlarından birinin böyle bir edepsizlik yapmış olma ihtimali olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine “bu uyarı, onların müminlerin anneleri olduklarının farkında olmaları gerektiği, bu nedenle ahlakî sorumluluklarının büyük olduğu ve davranışlarının mükemmel ve saf olması gerektiği anlamına gelir.” Buna benzer bir uyarı da Allah Resülü Hz. Muhammed (sav)’e yapılmıştır: “(Resûlüm!) Şüphesiz sana da senden öncekilere de şöyle vahyolunmuştur ki: Andolsun (bilfarz) Allah’a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun!”⁸⁵² Bu da Hz. peygamber (sav)’in şirk koşma ihtimali olduğu anlamına gelmez. Aksine Hz. Peygamber (sav)’in şahsında diğer Müslümanların, şirke karşı uyarılmaları söz konusudur.⁸⁵³

“Son derece çirkin ve iğrenç (söz ve fiil)” anlamına gelen “fâhişe” sözcüğü ile “zahir/açık” manasına gelen “mübeyyine”nin oluşturduğu tamlamadan maksat, “büyük günah”tır. Bu da iki şekilde yorumlanmıştır. Birinci yoruma göre Peygamber hanımlarının, Allah elçisine (sav) isyan etmeleri ve nüşûzda (geçimsizlik/itaatsizlik) bulunmaları, Hz. Peygamber (sav)’den, ona ağır gelen ve gücünün üstünde şeyler istemeleri ve bu istekler karşısında onun üzülmeleridir. İkinci yoruma göre büyük günah işlemekten maksat, zinadır.⁸⁵⁴ Onların azaplarının kat kat olması, onların işlediği bir

⁸⁴⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, III, 603.

⁸⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 518.

⁸⁵⁰ Bk. Ahzab, 33/28-29.

⁸⁵¹ Ahzab, 33/30.

⁸⁵² Zümer, 39/65.

⁸⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, IV, 408.

⁸⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 519-520. İmam Mâturîdî, “fahişe” kelimesinin “nüşûz” ve “zina” olarak iki

kabahat ve günahın, başka kadınların işlediği günah ve çirkinlikten daha büyük ve ağır olmasından dolayıdır. Çünkü günahın çirkinliğinin artması, konum ve faziletin artışına bağlıdır. Peygamber hanımlarında olan üstünlüğün benzeri hiçbir kadında olmadığı gibi Allah'ın onlara verdiği nimet de hiçbir kadında yoktur. Kişinin eylemine göre karşılık (ceza) verilir. Azapla karşılık veriliyor olması, fiilin/eylemin çirkin ve kötü oluşuna bağlıdır. Çirkinlik arttığında, onun karşılığı olan azabın şiddeti de artar.⁸⁵⁵ Kurtubî şeriatta esas olan prensibin, haram olan şeyler (hurumât) kat kat olduğunda ve bu haramlar çiğnenmesi halinde cezaların da kat kat arttırıldığını ifade eder.⁸⁵⁶

Bu ayette geçen azabın kat kat verilmesinin nedeni olarak başka açıklamalar da yapılmıştır. Buna göre Hz. Peygamber (sav)'in hanımlarının, vahyin iniş yerinde, Allah'ın emir ve yasaklarının geldiği evlerde bulunmalarından dolayı bu emir ve yasaklara başkalarından daha çok bağlanmaları gerekmektedir. Bu sebeple onların hem ceza hem de mükâfatı kat kat olmuştur.⁸⁵⁷ Elmalılı ise Peygamber (sav) hanımlarının bu özel konumunu dilbilgisinin terimleriyle açıklama yoluna gitmiştir. Ona göre bu ayette ve bundan sonraki ayetlerde, Hz. Peygamber (sav)'in hanımlarına, peygambere izafetle “ya nisâe'n-Nebiyi” biçiminde seslenilmiştir ve söz konusu hükümler bu izafetten kaynaklanmıştır. “Onların azabı ikiye katlanır” yani onlara, diğer kadınlara verilecek cezanın iki katı verilir. Biri asıl günahın diğeri de peygambere olan izafetle (Hz. Peygamber (sav)'e ait olmanın) elde edilen hürmetsizliğin cezasıdır. Diğer taraftan kabahatin çirkinliği, sahibinin/onu yapanın haysiyeti/şeref ve konumu oranında artar. Nitekim hür olanlara verilen ceza, kölelerin iki katıdır. Peygamber'in eşleri olmaları nedeniyle bütün müminlerin anneleri olma şerefini elde etmiş olanların kabahatleri elbette toplumsal konumları oranında büyük olacaktır.⁸⁵⁸

As b. Vail hakkında indiği rivayet edilen Meryem, 19/77-79. ayetlerde “daf” (ضعف) kökü kullanılmaksızın azabın artma ve uzamasından bahsedilir:

şekilde yorumlandığını belirtir. (Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 378). Araf, 7/33. ayeti delil göstererek “el-fâhişe” kelimesinin, “masiyet” anlamına geldiğini belirten İbn Aşûr, bu sözcüğün, Kur'an'da nekre (belirsiz) olarak geçtiği her yerde “masiyet”, marife (belirli) olarak geçtiği yerlerde ise “zina” ve benzeri anlam ifade ettiğini söyler. (İbn Aşûr, XXI, 319)

⁸⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 520. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 133-134.

⁸⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 133-134.

⁸⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 133-134.

⁸⁵⁸ Yazır, *Hak Dini*, VI, 3889.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا كَلَّا سَتَكُنُّبُ مَا يُقُولُ
“Mutlaka bana mal ve evlât verilecektir” diyen adamı gördün mü! O, gaybı mı biliyor, yoksa Allah’ın katından bir söz mü aldı? Kesinlikle hayır! Biz onun söylediklerini yazacağız ve cezasını uzattıkça uzatacağız.”

Rivayete göre Mekke’de demircilikle meşgul olan Habbab b. Eret’in yaptığı bir iş karşılığı olarak müşriklerin ileri gelenlerinden olan As b. Vail’den alacağı vardı. Habbab alacağını isteyince, As b. Vail, Muhammed’i inkâr edinceye kadar ona borcunu vermeyeceğini söyledi. Habbab da “Allah’a yemin olsun ki sen ölüp yeniden dirilinceye kadar O’nu asla inkâr etmem” dedi. Bunun üzerine As b. Vail, “gerçekten ben ölüp tekrar dirilecek miyim?” diye sordu. Habbab “evet” deyince, As b. Vail, “o halde benim orada mutlaka malım ve evladım olacaktır. Alacağını o zaman sana öderim” dedi. İşte bu ayetler bunun üzerine nazil olmuştur.⁸⁵⁹ Görüldüğü gibi ayetin inmesine sebep olan müşrik, sıradan bir müşrik değil inkârcılık, zulüm ve şirkiyle ön plana çıkmış ve şirkin öncülüğünü yapmış kişilerden biridir. En büyük günahı Allah’ın ayetlerini inkâr etmek, şirk koşmak ve yeniden dirilişe inanmamaktır. Cezasının uzaması ve artması işte bu büyük günahlarının bir neticesi ve karşılığıdır. Hem konumu hem de işlediği günahın büyüklüğüne bağlı olarak azabı katlanmıştır. Allah’ı inkâr etmesi ve O’na iftira atması, Allah Teala’nın azameti ile alay etmesi yüzünden azabı artar ve kat kat olur. Allah’ın, bu müşrike aşırı kızgınlığını ifade etmek için de mana, masterla vurgulanmış ve tekid edilmiştir.⁸⁶⁰ Mâturîdî, “cezasını uzattıkça uzatacağız.” ifadesine ilişkin iki yoruma yer verir. Birinci yoruma göre “*Tadın artık! Bundan sonra size arttırarak vereceğimiz şey ancak azaptır.*”⁸⁶¹ ayetinde olduğu gibi bu ifadeden maksat “onun azabının her gün artırılması”dır. Diğer yoruma göre bu ifade ile “ona kesintisiz/aralıksız azap edilmesi” murad edilmiştir.⁸⁶²

⁸⁵⁹ Buharî, “Tefsir”, 19; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 617-618; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, V, 260; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, III, 617.

⁸⁶⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, 19.

⁸⁶¹ Nebe, 78/10.

⁸⁶² Mâturîdî, *Te’vilât*, VII, 256.

SONUÇ

Azap, Kur'an'ın dünyevî-uhrevî ve maddî-manevî cezalandırma konusundaki görüş ve ilkesini ortaya koyan odak bir kavramdır. İsim ve fiil şeklinde Kur'an'da oldukça fazla kullanılan bu kelimenin, birçok sözcükle anlam irtibatı (yakın-anlam ve zıt-anlam) olduğu gibi bazı kelimelerle terkip oluşturularak (isim tamlaması, sıfat tamlaması) kullanılması da söz konusudur.

Bu çalışmada, başta azap kavramı olmak üzere ilgili kelime, kavram ve ifadelerin farklı açılardan tahlil ve incelemesi yapılarak Kur'an'ın azaba ve cezalandırmaya bakışı tespit edilmiştir. Girişte tezin önemi, amacı ve büyük ölçüde bu çalışmada takip edilen bir yöntem olan Konulu Tefsir ile bu yöntemin bir alt dalı olan Kavram Tefsiri hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle “azb” kökünün etimolojik yapısı incelenmiş ve bu kökün temel anlamının “terk etme”, “vazgeçme/vazgeçirme” ve “engelleme” yani “mahrum etme” olduğu görülmüştür. Azap sözcüğü, cahiliye şiirinde nadir kullanılmasına karşın Kur'an'da çok fazla yer alan kelimelerden biridir. Ayrıca Kur'an öncesinde, sözlük anlamı düzeyinde kullanılan bu kelime, Kur'an metninde ve mana dünyasında muhteva değişimine uğramış ve anlamı zenginleşmiştir.

“Azb” kökü, mazi-muzari fiil kalıpları ve mastar-isim şekli olan “azâp” ve “azbun” formlarıyla Kur'an'da toplam 373 defa tekrar edilmiştir. Muzari fiil kalıbının geçtiği ayetlerin sayısı mazi kalıbına göre daha çoktur. Muzari kalıbının Kur'an'da fazlaca kullanılması ve dilsel açıdan muzari gibi iş yapan ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kalıplarının sekiz ayette geçmesi, azabın devam eden bir olgu olduğunu ve varlığını tarihin her döneminde devam ettireceğini gösteren bir delil olarak alınabilir.

“Azb” kökünün Kur'an'da en fazla kullanılan şekli azap (عَذَاب) mastar-ismidir. Tef'îl babından olan “ta'zîb” (تعذيب) ile aynı anlam içeriğine sahip olan azap kalıbı, Kur'an'da birçok isimle terkip oluşturmuş (isim tamlaması) ve bazı kelimeler tarafından nitelenmiştir. Suç ve günahların çeşitli ve büyük-küçük oluşunun bir neticesi olarak azabın mahiyeti, şiddeti ve vasfı değişmiştir. Neticede azabın isim ve sıfat tamlaması şeklinde terkip oluşturularak kullanılması onun farklı boyut ve sıfatlarını ifade etmeye yöneliktir. Söz konusu tamlamalarla azabın dünyevî-uhrevî ve maddî-manevî; elem

verici, büyük, şiddetli, zelil eden ve aşağılayan, utandıran, sürekli ve sabit, ağır, yakın, benzersiz, kat kat, kalıcı, vb. vasıfları anlatılmıştır.

Azabın sıfatlı kullanımına dair zikredilen “azâb-ı elîm”, “azâb-ı azîm” ve “azâb-ı muhîn” tamlamalarının dışındaki bütün azap türlerinin, küfür ve küfrün anlam sahasına dâhil olan eylemlerin (kizb, fisk, fücür, şirk, nifak gibi) bir karşılığı ve sonucu olduğu görülmektedir. Ancak Kur’an’da en çok zikredilen “azâb-ı elîm” ile “azâb-ı azîm” ve “azâb-ı muhîn” tamlamalarının geçtiği ayetlerin hepsinde sadece küfür ve küfürle ilgili eylemlerden bahsedilmez. İlgili ayetler, siyak-sibak çerçevesi ve tarihi bağlamları dikkate alınarak değerlendirildiğinde bu tamlamaların geçtiği birkaç ayette, müminlerin muhatap alındığı ve onların bazı hususlarda azapla ikaz edildiği müşahade edilir.

Çalışmada azapla ilgili kelime ve kavramlar tespit ve tahlil edilerek azabın anlam alanı belirlenmiştir. Bu vesileyle azabın birçok kelime, kavram ve ifadeyle anlam irtibatı olan odak bir kavram olduğu sonucuna varılmıştır. Azap kelimesine anlam yakınlığı olan kelimelerin sayısı ilgili diğer kelimelere göre daha çoktur. Temelde üç kategoride değerlendirilen bu tür (azapla anlam yakınlığı olan) kelimelerin *birinci grubu*, daha çok bedeni (fiziksel) azabın türlerini ve sıfatlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Kök anlamına veya bulunduğu siyaka göre azapla ilgili bir içeriğe sahip olan bu kelimelerin geneli, azabın dünyevi çeşitlerini anlatan kavram, kelime ve ifadelerden oluşmaktadır. Diğer taraftan geçmişte cezalandırılan inkârcı ve bozguncu kavimlerin ne tür bir azapla tarih sahnesinden silindikleri yine bu kelimeler vasıtasıyla anlatılmıştır.

Azapla yakın-anlam irtibatı olan kelimelerin *ikinci grubunda*, ruhi (psikolojik) azap yönü belirgin olan kelime ve ifadeler yer almaktadır. Aslında hem bedeni hem de ruhi azap türünde, cezayı hak eden insan, bir bütün olarak bedenî-ruhî mahrumiyetler yaşamakta, nimetlerden alıkonulmakta ve bazı acılar çekmektedir. Ancak bazı kelimeler vasıtasıyla özellikle manevi (psikolojik) azap türünün işlendiğini söylemek mümkündür. Bu kelimeler vasıtasıyla, azaba müstahak olan insanın, hem Allah Teâlâ’nın gazabını, öfke ve kızgınlığını, lanetini celp ettiği ifade edilir hem de bu kişinin, Allah tarafından zelil ve hakir kılındığı, aşağılandığı, utanılacak bir hale sokulduğu belirtilir. Ayrıca azabı hak eden insanların yardımsız bırakılıp kendi haline terk edilmesi, unutulması rezil rüsva edilmesi, Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılması ve huzurundan kovulması,

zillet ve meskenet damgasının vurulması, müminlerin sahip olduğu birçok nimetten mahrum edilmesi gibi manevî azap türleri yine bu kelimelerle ifade edilmiştir.

Üçüncü grubu, azabın *nasıl* ve *ne şekilde* geldiği anlatan kelimeler oluşturmuştur. Bu kelimeler azabın çarpması, çökmesi veya bürümesinden söz edilebileceğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle bu kelimeler azabın, gelip insanı yakalayış şeklini anlatmaktadır. Çünkü farklı suç ve günahlarla azabı hak edenlere, azabın türü, şiddeti, büyüklüğü, küçüklüğü, aşağılayıcı oluşu farklı olduğu gibi azabın gelişi ve çarpması da farklı olmaktadır.

Neticede azabın dünyevî-uhrevî, maddî-manevî boyutlarının bulunduğu ve müstahak olanlara erişmesinin farklı kelimelerle ifade edildiği görülmektedir. Azap, üç kısımda tahlil edilen ve kendisiyle farklı yönlerden ilişkileri tespit edilen kelime, kavram ve ifadeleri içine alan çatı kavramdır. Başka bir deyişle üç başlık altında değerlendirilen bu alt kelimeler, hem dünyada hem de ahirette bir hakikat olan bedenî (fiziksel) ve manevî (psikolojik) azabın niteliklerini ve farklı boyutlarını ifade etmek için kullanılmıştır.

Kur'an'da azabın geçtiği ayetlerde ve bazen de azabın bulunduğu bağlamda sık sık rahmet, mağfiret, tövbe vb. kavramlardan bahsedilmektedir. Bundan dolayı Kur'an'ın azaba bakışının doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için yalnızca yakın-anlamalı kelimelerin tahlil edilmesi yeterli olmamakta, ilaveten Kur'an'da azaba karşıt bir şekilde zikredilen kelime ve kavramların değerlendirilmesi de gerekmektedir. Bu tür kelimelerin tespit ve tahlil edilmesi, azabın anlam alanının belirginleşmesine katkı sağladığı gibi azap-mağfiret/rahmet dengesi ve suç-ceza uyumunun sahil bir şekilde ortaya konulmasına da yardım ettiği görülmüştür. Buna göre azap kavramı mağfiret, rahmet/merhamet, tövbe, ecir, af, fevz (kurtuluş), rıdvan (razı olmak) vb. kavramlarla ifadesini bulan mükâfatların zıddı bir alana delalet etmektedir. Allah Teâlâ merhametli, bağışlayıcı, affedicidir. O'nun merhameti her şeyi kuşatmıştır. Ayrıca rahmeti kendine ilke edinmiş ve rahmeti gazabını aşmıştır. Bununla birlikte azabı hak edenleri adaletiyle cezalandırmaktadır. Özellikle "hasene" ve "ecir" sözcükleri vasıtasıyla ifade edildiği üzere Allah ödüllendirirken lütuf ve merhameti esas alır yani iyi ve güzel davranışlara kat kat mükâfat verir. "Seyyie" kelimesiyle anlatıldığı gibi kötülük yapanları cezalandırırken de adaleti esas alır, işlenen suça ve günahlara uygun bir karşılık verir (cezâen vifâken) ve yapılan kötülöklere dengiyle mukabelede bulunur.

Azap kavramının Kur'an metninde taşıdığı farklı anlamları tespit etmek, yani azabın Kur'an'daki anlam çerçevesini belirlemek için yapılan okuma ve incelemeler neticesinde "Kur'an'da azap" konusunun, "dünyevî azap", "kabir azabı", "uhrevî azap" ve "azabın Kur'an'daki diğer anlamları" şeklinde dört başlık altında incelemenin yeterli olacağı sonucuna varılmıştır. Geçmişte, inkârcılıkta ısrar eden, zulüm işleyen ve bozgunculuk yapan toplumlara, Hz. Peygamber (sav) döneminde benzer günahlarla temayüz eden müşrikler, münafıklar ve Yahudilerin büyük azaptan önce maruz kaldıkları bir takım bela ve musibetler, akabinde tövbe etmeyen ve ıslah olmayanların helak edilerek tarih sahnesinden silinmeleri ya azap kavramıyla ya da azapla anlam benzerliği olan kelimelerle ifade edilmiştir. İşte bu tür bir cezalandırma, azabın dünyevi aşamasını oluşturmaktadır. Buna göre dünyevi azap iki kısma ayrılmaktadır. İlki uyarı niteliği taşıyan, büyük azaptan önce insanların ıslah olmalarına ve tövbe etmelerine fırsat veren bela ve musibetler şeklinde gelen küçük azaplardır. Kur'an'da bu tür azap farklı surelerde, "be'sâu"-darrâu", "keyd", "istidraç", "belâ", "fitne" sözcükleriyle ifade edilmiştir. Örneğin İsrailoğullarının isyankâr davranışları neticesinde tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar vb. bela ve musibetlere maruz bırakılmaları uyarı niteliğini taşıyan küçük azaplardandır. Dünyevî azabın ikinci kısmı, tefsirlerde "azâb-ı isti'sâl" tamlamasıyla ifade edilen ve müstahak olanların kökünü kesen helak azabıdır. Hz. Nuh'un kavmi ile Firavun ve Melesinin boğularak ortadan kaldırılması, inkârcı, zalim ve bozguncu Semud ve Âd kavimlerinin helak edilmesi, edepsiz hareketleriyle bilinen Lut kavminin yerle bir edilmesi vb. cezalar da azâb-ı isti'sâl kapsamında değerlendirilen azap çeşitleridir.

Azabın ikinci aşamasında kabir azabı bulunmaktadır. Tefsirlerde kabir azabı olarak yorumlanan ayetlerin tahlili neticesinde, Mümin, 40/46. ayet dışında kabir azabının Kur'an'da sarih bir şekilde yer almadığı, ilgili ayetlerin birçoğunun dünyevi azabın türlerini ifade ettikleri, âlimlerin de ayetlerin delaletine dair görüş birliğinde olmadıkları sonucuna varılmıştır. Ayrıca ilgili bölümde Ehl-i sünnet inancına göre bazı ayetlerin işareti ve birçok hadisin de açık beyanı ile kabir azabının hak ve sabit olduğuna vurgu yapılmıştır.

Azabın Kur'an bütünlüğünde taşıdığı "uhrevî azap" anlamı, azabın üçüncü yani son aşamasıdır. Azap kavramı, birçok ayette uhrevi ceza yani "azap yurdu" anlamına gelen

“cehennem azabı” anlamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Uhrevî azap da bedeni ve ruhi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Azabı hak eden insan, ahirette çok şiddetli bedenî acılar çekeceği gibi aynı zamanda Allah’ın sevdiği ve değer verdiği mümin kullarına layık gördüğü sevgi, merhamet ve teveccühten mahrum edilerek mânevî (psikolojik) azaba mahkûm edilecektir.

Azabın Kur’an’daki dördüncü kullanımı, bu üç aşamanın dışında kalan ve bulunduğu siyaka göre ve failinin değişmesine bağlı olarak taşıdığı anlamlardan meydana gelmektedir. Azap kelimesi Kur’an metninde dini bir kavram olarak kullanıldığı gibi bazı ayetlerde kök anlamından kopmadan dini anlamın dışında farklı anlamlar da yüklenmiştir. Azap Allah’a nispet edildiğinde yani Allah azap ettiğinde Kur’an’ın anahtar terimlerinden biri haline gelir ve dünyada ve ahirette maddî-manevî cezalandırmayı ifade eder. Ancak azap Kur’an’da, genelde Allah’a izafe edilmekle beraber bazı ayetlerde de Firavun ve Hanedanı, Hz. Süleyman, Zülkarneyn, şeytan gibi başka varlıklara nispet edilmiştir. İlgili ayetlerde azabın failine göre farklı anlamlar üstlendiği görülmektedir. Bu tür ayetlerde geçen azap sözcüğünün taşıdığı anlamın doğru tespit edilmesi için söz konusu ayetin siyak-sibak çerçevesi ve tarihsel bağlamı dikkate alınarak yorumlanması ve ona göre anlamlandırılması gerekmektedir. Ayrıca azabın Kur’an’da taşıdığı farklı anlamların tespit edilmesi, Kur’an’ın doğru anlaşılmasına yardım edeceği gibi bundan sonra yapılacak Kur’an tercüme ve araştırmalarda dikkate alınması gereken bir husustur.

Azap, Kur’an’da yasak ve haram olduğu bildirilen belli davranışları ihlal etmenin bir sonucudur. Mükâfat, nasıl güzel davranışların karşılığı ise azap da günah, inkârcılık, bozgunculuk gibi kötü davranışların bir neticesidir. Hangi davranışların azaba neden olduğu, hangi eylemlerin sevap kazandırdığı meselesi Kur’an’da net bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre Kur’an’da azabın birincil nedeni olarak küfür ve küfürle ilgili eylemler zikredilir. Biraz daha izah etmek gerekirse, azabın temel nedeni küfür ve küfrün anlam sahasına dâhil olan yani Kur’an’da küfrün farklı boyutlarını ifade etmek için kullanılan kizb, fisk, nifak, şirk vb. kavramlarla ifade edilen eylemlerdir. Bazı ayetlerde ise bu kavramlar bizzat kullanılsa da neticede “küfür eylemleri” olarak addedilecek davranışların azabın nedeni olarak yer aldığı görülür. Ayrıca inançla ilgili bu tür meselelerin dışında, ölçü ve tartıda hile yapmak, fesâd (bozgunculuk), zulüm,

cinsel sapıklık, edepsizliğin (fuhuş) yaygınlaşması, günahlara dalmak gibi iş ve eylemlerin de azaba sürüklediği ifade edilir.

Temelde inançla ilgili konuların, azabın sebebi olduğu zikredilmekle beraber tek başına küfür/inkârcılığın; özellikle “azâb-ı isti’sâl” tamlamasıyla ifade edilen helak azabına neden olan bir eylem olmadığını belirtmek gerekir. İlgili ayetler Kur’an bütünlüğünde değerlendirilip geçmişte “azab-ı isti’sal” ile cezalandırılan toplumların işledikleri günahlar dikkate alındığında inkârda ısrarcı olmanın yanı sıra zulme devam etme ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarma, başkalarının hayatına müdahale etme ve inanmalarına engel olma vb. davranışların da helak azabına neden olduğu ifade edilebilir. Halkı ıslahtan yana olan, hakkı gözeten, birbirlerine dürüstçe davranan bir toplum sırf şirk ve küfür inancına sahip oldukları için helak edilmez. Bazı âlimler ise genele göre hüküm verileceğini belirterek halkı ıslahtan yana olan veya halkının çoğu ıslah ediciler olan bir memleketin helak edilmeyeceğini aksine Allah Teâlâ’nın, halkının tamamı veya çoğunluğu bozguncu (müfsid) olan memleketi helak edeceğini ifade etmişlerdir.

Bu araştırmada azabın dayandığı değişmez ve evrensel esasları tespit etmeye yönelik çalışmalar yapılmış, bu bağlamda inkârcılık ve bozgunculukta devam eden toplumların belli şartlar çerçevesinde azaba uğratıldıkları, Allah’ın azabının sebepsiz, keyfi ve geliş güzel olmadığı sonucuna varılmıştır. Buna göre azap belli esaslara dayanır ve şartlar oluştuğunda müstahak olanların başına çöker. Azabın bağlı olduğu değişmez, sürekli ve evrensel ilkeler, Kur’an’da sünnetullah kavramıyla ifade edilmiştir. Kur’an’da, genelde azapla ilgili bir muhtevaya sahip olan ayetlerde geçen sünnetullah ile geçmişte inkârcı ve bozguncu kavimlerin helakini konu edinen ayetler birlikte değerlendirildiğinde azabın bazı genel geçer esaslara dayandığı görülür. Bu esasların ilkinde göre dünyada toptan imha eden azaptan (azâb-ı isti’sâl) önce her topluma kendi içlerinden bir peygamber gönderilir. Allah’ın sünnetinde ve adaletinde peygamber gönderip gerekli açıklama ve uyarı yapmadan bir toplumu helak etmek yoktur. İkinci esasa göre özeleştirme yapmaları, tövbe etmeleri ve nefislerini ıslah edip kendilerini düzeltmeleri için azabı hak eden topluma mühlet verilir. Bu sırada onlar, seyyiât, be’sâu-darrâu (bela ve musibet, küçük azaplar) ve hasenât (bollukla) ile imtihan edilir. Uslanmayıp inkârda ısrar eden ve kötülüğe devam edenler helak edilir. Üçüncü esasa göre helakten hemen

önce Peygamber ve iman edenler, azaba uğratılması mukadder olan memleketten çıkartılır. Allah Teâlâ, aralarında peygamber ve müminler bulunduğu bir toplumu azaba uğratmaz. Dördüncü esas, Hz. Nuh'un oğlu ve Hz. Peygamber (sav)'in amcası Ebu Leheb örneğinde olduğu gibi peygamberin ailesinden/akrabası olmanın azabı engelleyen bir durum olmamasıdır. Azabın değişmez ilkelerinin beşincisi, cezalandırmada suç-ceza dengesinin gözetilmesidir. İşlenen günah ve suça verilecek karşılıkta makul bir denge ve uyum gözetilir. Kat kat azabın verilmesinden bahseden ayetler, dikkatli bir şekilde incelendiğinde cezada denklik esası ile çelişen bir durumun olmadığı anlaşılır. Çünkü bu ayetlerde azap, “büyük günahlar” (şirk, adam öldürme ve zina), “inkârcılığın yanı sıra inkâra veya günahlara ön ayak olma/liderlik yapma” ve “konumları itibariyle güzel davranışlarda bulunmaları gerekenlerin bunu yapmayıp fiilleriyle diğer insanlara kötü örnek olma” gibi davranışların karşılığı olarak zikredilmiştir. Ayrıca azapla ilgili ayetlerde sık sık Allah'ın kullarına kıl payı zulmetmediği, bilakis insanların peygamberlerin uyarılarına kulak vermeyerek kendilerine zulmettikleri ve azabın insanların özgür seçimlerinin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir.

Sonuç olarak azap, insanın hiçbir zaman başına gelmesini istemediği ve arzulamadığı bir gerçektir. Azap maddî-manevî boyutlarıyla dünyada ve ahirette insanın ruhuna ve bedenine uygun gelen birçok şeyden mahrum eden, Allah tarafından başta inkârcılık olmak üzere günahların bir karşılığı olarak takdir edilen bir olgudur.

KAYNAKLAR

- Abbâs**, Abbâs Avdullah, *Muhâdarât fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Dâru'l-Fikr, Dimişk 2007.
- Abdübâkî**, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987.
- Abduttevvâb**, Ramazan, *Buhûsun ve Mekâlâtun fi'l-Luğati*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1982.
- Abdü'l-Âl**, Yusuf Fevzi Üde, *Lafzu'l-Azâbi ve Müştakkâtuhu Fi'l-Kur'ani'l-Kerim Dirâseten Luğaviyyeten*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) el-Camiatü'l-İslamiyyetü, Gazze 2013.
- Abdülkadir**, Firâs Abdü'l-Azîz, "Eserü's-Siyâki'l-Kur'ânî Fî Tenvî-i Evsâfi'l-Azâbi", *Âdâbu'r-Râfidîn*, 2005, sayı: 42.
- Abîd b. el-Ebras**, Ebû Ziyâd Abîd b. el-Ebras el-Esedî, *Divan-u Abîd bin el-Ebras*, (şrh. Eşref Ahmed Arara), Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1994.
- Akça**, Yunus, *Kur'an'da Mühlet-Helak İlişkisi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2001.
- Akçay**, Mustafa, "Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah" Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sayı: 17, s. 125-158.
- Akpınar**, Ali, *Kur'an Coğrafyası*, Fecr Yayınları, Ankara 2002.
- Akyüz**, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- Albayrak**, Halis, *Kur'an Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *Tefsir Usûlü (Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler)*, Şule Yayınları, İstanbul 2014.
- Alpaslan**, Osman, *Fahreddin Râzî'ye Göre İlâhî Azap*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007.
- Alper**, Hülya, "Münafık" md., *DİA*, İstanbul 2006.
- Âlûsî**, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Amr b. Külsûm**, *Divân- Amr b. Külsûm*, (thk. İmyul Bedî Yakup), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1991.
- Antere b. Şeddâd**, *Şerh-u Divân-i Antere*, (şrh. Hatîb et-Tebrîzî), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Betrut 1992.
- Arı**, Abdüsselam, "Yetim" md., *DİA*, İstanbul 2013.

- Askerî**, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Salim), Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfeti, Kahire 1997.
- Altundağ**, Mustafa, "Kur'an'da Müşkil Bir Mesele: Cehennem Azabının Ebediliği", *Baki Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası*, 2007, sayı: 7, s. 41-88.
- Aşikkutlu**, Emin, "Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir" Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006//2, sayı: 31, s. 33-66.
- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- Avcı**, Casim, "Kaynuka (Benî Kaynuka)" md., *DİA*, İstanbul 2002.
- _____, "Kurayza (Benî Kurayza)" md., *DİA*, İstanbul 2002.
- Aydemir**, Adullah, "Ashâbü'l-Karye" md., *DİA*, İstanbul 1991.
- Ayverdi**, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008.
- Bağçeci**, Muhittin, "Ecir" md., *DİA*, İstanbul 1994.
- Bağçivan**, Mehmet, *Mekkî Surelerde Sosyal Baskı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova 2014.
- Bardakoğlu**, Ali, "Ceza" md., *DİA*, İstanbul 1993.
- _____, "Had" md., *DİA*, İstanbul 1996.
- Baçoğlu**, Tuncay, "Tefrika" md., *DİA*, İstanbul 2011.
- Bebek**, Adil, "Ceza" md., *DİA*, İstanbul 1993.
- _____, "Fevz" md., *DİA*, İstanbul 1995.
- _____, "Günah" md., *DİA*, İstanbul 1996.
- Bedir**, Murteza, "Sünnet" md., *DİA*, İstanbul 2010.
- Beyzâvî**, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Abdullah, *Envaru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1998.
- Bilgin**, Vejdi, "Kur'an'dan Sosyolojik İlkeler Çıkarmanın İmkânı - Sünnetullah Kavramı Çerçevesinde Bir Eleştiri-", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2011, sayı: 22, s. 35-43.
- Birişık**, Abdülhamit, "Rahmet" md., *DİA*, İstanbul 2007.
- _____, "Sure" md., *DİA*, İstanbul 2009.
- _____, "Tefsir" md., *DİA*, İstanbul 2011.

- Bozkurt**, Nebi, “Fuhuş” md., *DİA*, İstanbul 1996.
- Bucaille**, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur’an*, (trc. Mehmet Ali Sönmez), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Bulut**, Ali, *Belâgat (Meânî-Beyân-Bedî’)*, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.
- Bulut**, Halil İbrahim, “Rızâ” md., *DİA*, İstanbul 2008.
- Cebeci**, Lütfullah, “Kur’an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme”, *İslâmî Araştırmalar*, 1987, cilt: I, sayı: 3, s. 5-38.
- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1991.
- Cevherî**, Ebu Mansur İsmail b. Hammad, *es-Sihâh (Tâcu’l-Luğa)*, (thk. Muhammed-u Muhammed Tamir v.dğr.) Daru’l-Hadis, Kahire 2009.
- Coşkun**, Ahmet, “Mesh” md. *DİA*, İstanbul 2004.
- Cürçânî**, Abdülkadir, *Kitâbu’l-Miftah fi’s-Sarf*, (thk. Dr. Ali Tevfik el-Hamed), Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1987.
- Çağlayan**, Harun, “Azabın Neliği ve Çıkış İmkânı”, *Dinî Araştırmalar*, 2013, cilt: XVI, sayı: 43, s. 193-223.
- Çağrı**, Mustafa, “Fazl” md., *DİA*, İstanbul 1995.
- _____, “Fitne” md., *DİA*, İstanbul 1996.
- _____, “İftira” md., *DİA*, İstanbul 2000.
- _____, “İntikam” md., *DİA*, İstanbul 2000.
- _____, “Merhamet” md., *DİA*, İstanbul 2004.
- _____, “Musibet” md., *DİA*, İstanbul 2006.
- _____, “Şükür” md., *DİA*, İstanbul 2010.
- _____, “Zillet” md., *DİA*, İstanbul 2013.
- _____, “Zulüm” Md., *DİA*, İstanbul 2013.
- Çakan**, İsmail L.-Solmaz, Mehmed, *Kur’an-ı Kerime Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2014.
- Çalışkan**, İbrahim, “İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989, cilt: XXXI, s. 367-397.
- Çelebi**, İlyas, “Fiten ve Melahim” md., *DİA*, İstanbul 1996.
- _____, “Hızlan” md., *DİA*, İstanbul 1998.
- _____, “Sünnetullah” md., *DİA*, İstanbul 2010.

- Çelik**, Ahmet, “Kur’ân’a Göre Cehennem’de Kalmanın Semantik Tahlili”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2002, cilt: VI, sayı: 11, s. 75-92.
- Çetin**, Mustafa, “Keyd” md., *DİA*, İstanbul 2002.
- Çimen**, Abdullah Emin, *Niçin Helâk Oldular (Kur’an-ı Kerim’de Helak Kavramı)*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2008.
- Çörtü**, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.
- Çubukçu**, Asri, “Sümâme b. Üsâl” md., *DİA*, İstanbul 2010.
- Demir**, Şehmus- Yılmaz, Hasan, “Kur’ani Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2003, cilt: VII, sayı: 14, s. 113-124.
- Demirci**, Muhsin, *Kur’an’ın Temel Konuları*, İFAV yayınları, İstanbul 2000.
- _____, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012.
- Derveze**, İzzet, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, (trc. Mehmet Yolcu), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1995.
- Doğan**, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul 1994.
- Dumlu**, Ömer, “Salâh Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, sayı: 7, s. 147-159.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru’l-Bahru’l-Muhît*, (thk. Adil Ahmed Abdü’l-Mevcûd v.dğr.), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebû Üde**, Halil Üde. *Et-Tatavvuru’d-Delâlî Beyne Luğati’ş-Şi’ri’l-Câhilî ve Luğati’l-Kur’ani’l-Kerim*, Mektebetü’l-Menar, Ürdün 2009.
- Ebu’l-Bekâ**, Eyyup b. Musa el-Hüseyni el-Kefevi, *el-Külliyât Mu’cemu Fi’l-Mustalahâti ve’l-Furûku’l-Luğaviyyeti*, (thk. İrfan Dervîş, Muhammed el-Mısri), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998.
- Ebussuûd**, Muhammed b. Muhammed Mustafa el-İmâdî, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, (thk. Abdülkadir Ahmed Atâ), Mektebetü’l-Riyâd’l-Hadîs, Riyâd ts.
- Ece**, Hüseyin K., *İslam’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul ts..
- Ekîn**, Yunus, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, Işık Yayınları, İzmir 2001.
- el-Bağdâdî**, Ebû Mansûr Abdulkadir b. Tahir et-Temîmî, *Usûlu’d-Dîn*, Matbaatu’d-Devleti, İstanbul 1928.

- el-Cebûrî**, Canân Mansûr Kâzım, *et-Tedavvuru'd-Delâli li'l-Elfâzi fi'n-Nassi'l-Kur'anî (Dirâseten ve Belâğaten)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmiat-ü Bağdad-Külliyetü't-Terbiyeti, Bağdat 2005.
- el-Kîi**, Muhammed Abdü'l-Mün'im, *Nazratü'l-Kur'an İle'l-Cerîmeti ve'l-İkâb*, Dâr'l-Menâr, Kahire 1988.
- Eren**, Cüneyt-Uzunoğlu, Vecih, *Arapça Belâğat*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Eren**, Cüneyt-Yıldız, Muharrem, "Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Şuayb Aleyhisselam", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II* (2002), Sayı: 2, s.120-121.
- er-Râcihî**, Abduh, *et-Tatbîkû's-Sarfî*, Daru'n-Nahdat'il-Arabiyye, Beyrut 1973.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı (meal-tefsir)*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- es-Sadr**, Muhammed Bakır, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*, (thk. Lecnetü't-Tahkîk et-Tâbiati lil-Mu'temeri'l-Âlem), y.y. ts.
- es-Samrâi**, Fâzıl Ahmed, *Meâni'l-Ebniyeti fi'l-Arabiyyeti*, Dâr-u İmâr, Ürdün 2007.
- es-Süheym**, Muhammed b. Abdullah b. Salih, *el-Azâbu'l-Ednâ Hakikatuhû, Envâuhû ve Esbâbuhû*, Mektebet-ü Dâri'l-Menhâc, Riyâd 2005.
- Eş'ârî**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1990.
- Ezherî**, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet, *Tehzîbu'l-Luğa* (thk: Muhammed Ali en-Naccar), ed-Daru'l-Misriyye li't-Teâlîfi ve't-Tercemeti, Kahire 1964.
- Fayda**, Mustafa, "Bedir Gazvesi" md., *DİA*, İstanbul 1992.
- _____, "Fîl Vak'ası" md., *DİA*, İstanbul 1996.
- Ferâhîdî**, Ebu Abdurrahman Halil b.Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, (thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrahim es-Samrâi), Beyrut 1988.
- Fethullah Said**, Abdüsttar, *el-Medhal İla Tefsiri'l-Mevdui*, Mektabetü'l-İman, li't-Tibaeti ve'n-Neşr, ve't-Tevzi, y.y. 2011.
- Fîrûzâbâdî**, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, *Besâir-u Zevi't-Temyîz Fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Muhammed Ali Neccar), Kahire 1996.
- _____, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (thk. Mektebet-ü Tahkîki't-Turâs Fî Müesseseti'r-Risale), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

- Gezgin**, Ali Galip, “Kur’ân’ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 7 [Cumhuriyetimizin 77. Yılına Armağan Özel Sayısı], s. 123-147
- Gözeler**, Esra, “Konulu Tefsir”, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar-I*, (ed. M. Akif Koç-İsmail Albayrak), Otto Yayınları, Ankara 2013.
- _____, *Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları (Kuramer), İstanbul 2016.
- Güngör**, Mevlüt, “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”, *İslâmî Araştırmalar*, 1988, cilt: II, sayı: 7, s. 49-55.
- Gürkan**, Salime Leyla, “Sekîne” md., *DİA*, İstanbul 2009.
- Güven**, Şahin, “Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2010, s. 439-454.
- _____, *Tefsir Çalışmalarında Konulu Tefsir Metodu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.
- Hâkîm et-Tirmîzî**, *Tahsîl-u Nezâiri’l-Kur’ân*, (thk. Hüsnî Nasr Zeydan), Matbau’s-Saâde, Kahire 1969.
- Hamidullah**, Muhammed, “Hendek Gazvesi” md., *DİA*, İstanbul 1998.
- _____, *İslam Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Hançerlioğlu**, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- Hâris b. Hillize**, *Divân-u Hâris b. Hillize*, (thk. İmyul Bedî Yakup), Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 1991.
- Harman**, Ömer Faruk, “Arim” md., *DİA*, İstanbul 1991.
- _____, “Cehennem” md., *DİA*, İstanbul 1993.
- _____, “İsrail (Benî İsrail)” md., *DİA*, İstanbul 2001.
- _____, “Karun” md., *DİA*, İstanbul 2001.
- _____, “Lût” md., *DİA*, İstanbul 2003.
- _____, “Medyen” md., *DİA*, İstanbul 2003.
- _____, “Nuh” md., *DİA*, İstanbul 2007.
- _____, “Süleyman” md., *DİA*, İstanbul 2010.
- _____, “Tübba” md., *DİA*, İstanbul 2012.
- _____, “Yahudilik” md., *DİA*, İstanbul 2013.

Hatîb et-Tebrîzî, Şerh-u Dîvân-ı Antere, (tkm. Mecîd Drâd), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1992.

Heykel, Muhammed Hüseyin, *H. Muhammed'in Hayatı*, (trc. Vahdettin İnce), Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000.

Hocaoğlu, Mustafa, "TDV İslam Ansiklopedisi "Âzap" Maddesi Üzerine Bir Değerlendirme" = A Review on "Pain" Article in TDV Encyclopedia of Islam, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: XV, sayı: 1, s. 335-341.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts..

_____, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (trc. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1991.

İbn Ebu'l-İzz, el-İmam Kadı Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî ve Şuayb el-Arnaut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1991.

İbn Acîbe, Ebu'l-Abbas Admed b. Muhammed, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Çurâni'l-Mecîd*, (thk. Ahmed Abdullah el-Kırşı Raslan), Kahire 2000.

İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisiyye lin'n-Neşr, Tunus 1984.

İbn Atıyye, Kadı Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdü's-Şâfi Muhammed) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu el-Mekâyisi'l-Luğa*, (thk. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikr, Beyrut 1994.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsî, *el-Usûl ve'l-Furû'*, (thk. Abdühakk et-Türkmani), Dâr-u İbn Hazm, Beyrut 2011.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebu Abdullab Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûp, *Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh*, Dâr-u Âlimi'l-Fevâid, (thk. Zâid Ahmed en-Neşîrî), y.y. ts.

İbn Kesîr, el-İmâm el-Hâfız Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâi*, (thk. Abdu'l-Hay el-Farmâvî), Daru't-Tıbbâti ve'n-Neşrati'l-İslâmiyyeti, Mısır 1997.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîrû'l-Ķur'âni'l-Azîm*, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Mektebet-ü Evlâdi'ş-Şeyhi li't-Turâsi, Kahire 2000.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanu'l-Arap*, Dâr-u Sadır, Beyrut ts.

İbn Temiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Risâle Fî Lafzi's-Sünneti Fi'l-Kur'an* (Câmiu'r-Resâil'in içinde), (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), Dâru'l-Medenî, Cidde 1984.

_____, *er-Reddu Ala Men Kale bi-Fenai'l-Cenneti ve'n-Nar*, (thk. Muhammed b. Abdullah es-Semheri), Riyad 1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1984.

_____, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, (thk. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râdî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987

İmruülkays b. Hucr, *Divân-u İmruülkays*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Meârif, Kahire, ts.

Jansen, J.J.G., Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar, (trc. Halilurrahman Açar), Fecr Yayınevi, Ankara 1993.

Kahn, Faiz, *Kur'an'da Azab Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.

Kallek, Cengiz, "İsraf" md., *DİA*, İstanbul 2001.

Kapar, Mehmet Ali, "Ebu Leheb" md., *DİA*, İstanbul 1994.

_____, "Ka'b b. Eşref" md., *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 3.

Kara, Necati, "Kur'an ve Sünnet'te Belâ-Musibet", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 1998, cilt: I, sayı: 3, s. 33-58.

Mahallî, Celaluddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tefsîru'l-İmâmeyni'l-Celâleyni*, (tkm. Abdülkadir el Arnâvut), Dâr-u İbn Kesîr, y.y. ts.

Karagöz, Mustafa, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar-I*, (ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak), Otto Yayınları, Ankara 2013.

- Karakaya**, Murat, *Kur'an'da Af ve Azab Kavramları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2009.
- Karaman**, Fikret v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Karaman**, Hayrettin v.dğr., *Kur'an Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir)*, DİB Yayınları, Ankara 2008.
- Karaman**, Hayrettin v.dğr., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- Kasapoğlu**, Abdurrahman, “Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem”, *Hikmet Yurdu*, 2013, cilt: VI, sayı: 11, s. 105-178
- _____, Abdurrahman, “Kur'an'ın Konulu Tefsiri”, *Hikmet Yurdu*, 2009, cilt: II, sayı: 3, (1936 - 2008) Prof. Dr. Zahit Aksu Anısına, s. 111-146.
- Kâsımî**, Muhammed Cemâlüddin, *Mehâsinü't-Te'vîl*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâr-u İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyyeti, Kahire, 1957.
- Kaya**, Ali, *Kur'an-ı Kerim'de Şehadet Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002.
- Kaya**, Murat, “Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 25, s. 159-204.
- Kâzım**, Muhammed Abdülhâlık, *el-Hulûd Fî Cehennem*, el-Merkezu'l-Âlemî li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyyeti, y.y. ts.
- Kelkitli**, Suat, *Kur'an'da Azap Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.
- Keskin**, Hasan, *Kur'an-ı Kerim'de Fitne Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Kılavuz**, A. Saim, “Cahîm” md., *DİA*, İstanbul 1993.
- Kırca**, Celal, “Ad” md., *DİA*, İstanbul 1988.
- _____, “Semûd” md., *DİA*, İstanbul 2009.
- Köksal**, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.
- Kurtubî**, Ebu Abdillah Muhammed Bin Ahmed Bin Ebi Bekr, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Dr. Abdullah Bin Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.

- Kutluer, İlhan**, “Fesad” md., *DİA*, İstanbul 1995.
- Küçük, Ahmet**, *Kur’an’da Toplumsal Sinanma ve Sonuçları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Lebîd b. Rabia el-Âmirî**, *Divân-u Lebîd b. Rabia el-Âmirî*, Dâr-u Sâdır, Beyrut ts.
- Luvîs Ma’lûf**, *el-Müncid Fi’l-Luğa*, el-Matbaatu’l-Katolikiyye, Beyrut 1992.
- Makdisî**, Mutahhir b. Tâhir, *Kitâbu’l-Bed’i ve’t-Târih*, Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, y.y. ts.
- M.Reşîd Rıza**, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Hekîm (Tefsîru’l-Menâr)*, Dâru’l-Menâr, Mısır 1947.
- Mâturîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te’vîlât-u Ehli’s-Sünneti*, (thk. Dr. Mücdî Bâsellûm), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Maverdî**, Ebü’l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, (nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Mecmau’l-Luğati’l-Arabiyye**, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, Mektebetü’ş-Surûku’d-Düveliyye, Mısır 2003.
- Mennâu’l-Kattân**, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’an*, Mektebetü’l-Meârifi li’n-Neşri ve’t-Tevzîi, Riyâd, 1996.
- Merâğî**, Ahmed Mustafa, *Tefsîru’l-Merâğî*, Şirket-u Mektebeti ve Matbaati Mustafa Elbâni el-Çelebi ve Evlâduhû, Kahire 1946.
- Mevdûdî**, Ebu’l- Al’a, *Tefhîmu’l-Kur’an*, (trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr.), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, Ebu’l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı*, (trc. Ahmed Asrar), Pınar Yayınları, İstanbul 1992.
- Mevlevî**, Muhammed Saîd, *Divân-u Antere*, el-Mektebü’l-İslâmî, y.y., 1970.
- Meysûn Abdülcabbâr Dâvud**, *et-Tatavvuru’d-Delâli li-Elfâz’l-Azâb fi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, el-Câmiatü’l-İrakiyyeti, Kulliyetü’t-Terbiyyeti li’l-Benâti, Kısmu’l-Luğati’l-Arabiyyeti, Irak 2012.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)**, *Muallakat (Yedi Askı)*, (trc. Şerafettin Yaltkaya), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
- Mîr**, Muntasır, *Kur’anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, (trc. Murat Çiftkaya), inkılap Yayınları, İstanbul 1996.
- Muhammed Abduh**, *Tefsîru cüz’i Amme*, Matbaat-u Mısır, Kahire ts.

Mukatil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nazâir*, (haz. Ali Özek), İلمي Neşriyat Yayınları, İstanbul 1993.

_____, *Tefsîr-u Mukatil b. Süleyman (et-Tefsîrü'l-Kebîr)*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 2002.

Mustafa Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, (trc. Salih Özer) Fecr Yayınevi, Ankara 1993.

Müneccid, Muhammed Nureddin, *el-İştirâkü'l-Lafzî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Fikri, Şam 1999.

Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fi Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît)*, (haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.

Neccâr, Abdulvahhâb, *Kasasu'l-Enbiyâi*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Haqâiķu't-Te'vîl*, (thk. Yusuf Ali Bedîvî), Daru'l-Kelimu't-Tayyib, Beyrut 1998.

Odabaş, Paşa, *Kur'an'daki Azap Ayetlerinin Vaaz ve İrşatta Kullanılmasının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Oğan, Kasım, *Kabir Hayatı ile İlgili Rivayetlerin Tespit Tahriç Ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.

Okumuş, Ejder, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Okumuş, Mesut, "Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine", *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, 2013, sayı: 27, s. 7-21.

Okuyan, Mehmet, *Kur'an'a Göre Kabir Azabı*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2017.

Özdemir, Veysel, "Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadîslerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2014, cilt: II, sayı: 3, s. 55-123.

Özkuyumcu, Nadir, "Nadîr (Benî Nadîr)" md., *DİA*, İstanbul 2006.

Özsoy, Ömer, *Sünnetullah (Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması)*, Ferc Yayınevi, Ankara 1994.

Öztürk, Mustafa, "Mü'tefike" md., *DİA*, İstanbul 2006.

_____, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak (Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

_____, *Kur'an-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.

Öztürk, Muzaffer, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Yok mu?”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, cilt: 8, sayı: 1, s. 253-271.

Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul 2013.

_____, “Kur'an” md., *DİA*, İstanbul 2002.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.

Polat, Fethi Ahmet, “Tefsirin Güncel Sorunları ve Örnek Türkçe Mealler”, *Tefsir El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Polat, Murat, *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Ragıb el-İsfahâni, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât Fî Ğaribi'l-Kur'an*, (thk. Merkezu'd-Dirasat ve ve'l-Buhus), y.y. ts.

Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1941.

Râzî, Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân, *Kitâbü'z-Zîne Fi'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyyeti*, (thk. Hüseyin b. el Hemedânî), Sana/Yemen 1994.

San'ânî, Muhammed b. İsmail el-Emîr, *Ref'u'l-Estâr li-İbtâli Edilleti'l-Kâilîne bi-Fenâi'n-Nâr*, (thk. Muhammed Nasiruddîn el-Elbânî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1984.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut 1981.

Sâbûnî, Nureddin, *Mâturîdiyye Akaidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Sancar, Cemalettin, *Kur'an'da Helak Olan Kavimler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.

Seber, Abdulkerim, “Konulu Tefsir Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [DÜİFD]*, 2009, sayı: 30, s. 139-172.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvid v.dğr.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Semin el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abduddaim, *Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîr-i Eşrafî'l-Elfâz (Mu'cemun Luğaviyyun li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim)*, (thk. Muhammed Basil Uyunu's-Sûr), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

_____, Ahmed Bin Yusuf, *ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dimeşk/Şam ts.

Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 2003.

Sinanoğlu, Mustafa, "Hüsran" md. *DİA*, İstanbul 1999.

_____, "Küfür" md., *DİA*, İstanbul 2002.

_____, "Şirk" md., *DİA*, İstanbul 2010.

Soysaldı, H. Mehmet, "Günümüzde Kur'an'ın Anlaşılması", *İslâmî Araştırmalar*, 2001, cilt: XIV, sayı: 1, s. 7-22.

_____, "İslâm'da Günah Kavramı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001, cilt: III, sayı: 7, s. 145-156.

_____, "Kur'an'da İftira Kavramı ve Müfterilerin Hükmü", *Diyanet İlmi Dergi*, 2005, cilt: XLI, sayı: 4, s. 91-114.

_____, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997.

_____, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001.

Subhi es-Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1996.

Sübki, Ebu'l-Hasan Takiyüddîn Ali b. Abdü'l-Kâfi, *el-İ'tibâr bi-Bekâi'l-Cenneti ve'n-Nâr (ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'r-Reddi Alâ İbn Teymiye'nin içinde)*, Şam, ts.

Şahan, Ramazan, *Kur'an-ı Kerim'de Lut (as), Bunula İlgili İsrailiyyat ve Günümüze Mesajları (Bir Konu Tefsiri Denemesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, (thk. Abdurrahman Emira), y.y. 1994.

Şeyhzâde, Muslihuddin Mustafa el-Gocevî, *Hâşiyet-u Muhyiddin Şeyhzâde Alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî* (nşr. Muhammed Abdülkadir Şahîn), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, İstanbul 1995.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî), Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, Kahire 2001.

Tarafe b. el-Abd, *Dîvânu Tarafe b. el-Abd*, (thk. Dürriyye el-Hafîb ve Lutfi es-Sakkâl), Dâru's-Sekâfe ve'l-Fünûn, Beyrut 2000.

Temâm Muhammed es-Seyyid, *Elfâzun ve Terâkîbu ve Delâlâtun Cedîdetün* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Külliyyetü'l-Âdâb, Camiatu's-Şarku'l-Evsat, 2010.

Tok, Nuri, *Kur'an'da Sünnetullah ve Helak Edilen Toplumlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994.

Topaloğlu, Bekir, "Mekr" md., *DİA*, İstanbul 2003.

_____, "Cehennem" md., *DİA*, İstanbul 1993.

_____, "Cehennem" md., *DİA*, İstanbul 1993.

_____, "Gafûr" md., *DİA*, İstanbul 1996.

_____, "Nasîr" md., *DİA*, İstanbul 2006.

_____, "Tövbe" md., *DİA*, İstanbul 2012.

Toprak, Süleyman, "Kabir" md., *DİA*, İstanbul 2001.

Tunçbilek, Hasan Hüseyin, "İslâm Düşüncesinde Cehennem ve Cehennem Azabının Ebediyeti ve Fenası Problemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, cilt: 6, sayı: 1, s. 15-33.

Türk Dil Kurumu (TDK), *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.587678fc4fb662.26045835, (Erişim tarihi: 11/01/2017)

Türk Dil Kurumu (TDK), *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58735620ea5953.53406591, (Erişim tarihi: 09/01/2017).

_____, *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5889bfae8b7639.67375054 (Erişim tarihi, 26.01.2017)

Udeh, Abdülkadir, *et-Teşrîu'l-Cinâi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Azelî, Beyrut, ts.

Uludağ, Süleyman, "Belâ" md., *DİA*, İstanbul, 1992.

_____, "Dünya" md., *DİA*, İstanbul 1994.

- Ulutaş**, Şükrü, *Kur'an-ı Kerim'de Anlatılan Helak Olmuş Kavimlerin Ortak Özellikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Ulutürk**, Veli, “Kur'an-ı Kerim'de Zulüm Kavramı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, sayı: 9, s. 120-142.
- Uslu**, Rifat, “İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, cilt: VIII, sayı: 37, s. 1049-1063
- Üzüm**, İlyas, “Gazap” md., *DİA*, İstanbul 1996.
- Vâhidî**, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbûrî, *el-Vâsît fî Tefsîri'l-Kur'ani'il-Mecîd*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd v.dğr.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- _____, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'an*, (thk. Kemâl Besyûni Zağlûl) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- Vâkidî**, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), Dâru'l-Kütüb, y.y. 1984.
- Yalar**, Mehmet, “Siccîl” md., *DİA*, İstanbul 2009.
- Yaşaroğlu**, M. Kamil, “Lanet” md., *DİA*, İstanbul 2003.
- _____, “Namaz” md., *DİA*, İstanbul 2006.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, “Azap” md., *DİA*, İstanbul 1992.
- _____, “Bezm-i Elest” md., *DİA*, İstanbul 1992.
- _____, “Fasık” md., *DİA*, İstanbul 1995.
- Yazır**, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979.
- Yeprem**, M. Saim, *Mâturîdî'nin Akîde Risalesi ve Şerhi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2000.
- Yıldız**, Ahmet, *Kur'an-ı Kerim'de Felaketlerle Karşılaşan Toplulukların Helak Nedenlerinin Dinler Tarihi Açısından Tahlili*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000.
- Yılmaz**, Ali Rıza, *Kur'an-ı Kerim'deki Âsi Kavimlerin Helak Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007.

- Yılmaz**, Hasan, “Semantik Analiz Yönteminin Kur’an’a Uygulanmasına Dair”, *Tarihten Günümüze Kur’an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2009, s. 363-380.
- Yiğit**, İsmail, “Sebe” md., *DİA*, İstanbul 2009.
- Yücedoğru**, Tevfik, “Varlığı bilmek” bölümü, *İslam’a Giriş (Gençliğin İslam Bilgisi)*, Diyanet İşleri başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Yüksel**, Emrullah, “Hesap” md., *DİA*, İstanbul 1998.
- Zebîdî**, Seyyid Muhammed Murtaza el- Hüseyini, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l- Kâmûs*, (thk. Abdülkerim el-İzbâvî v.dğr.), Matbaat-u Hukûmet-i Kuveyt, Kuveyt 1987.
- Zemahşerî**, Ebu’l-Kasım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmet, *Esâsu’l-Belâğa*, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd), Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- _____, *el-Keşşâf An Hakâik-i Ğavâmizi’t-Te’vîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Zerkânî**, Muhammed Abdülazîm, *Mehâhilü’l-İrfân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâr-u İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1995.
- Zerkeşî**, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (thk. Ebi’l-Fazl ed-Dimyâtî), Dâru’l-Hadîs, Mısır 2006.
- Zevzenî**, Ebu Abdullah b. el-Huseyin b. Ahmed, *Şerh-u Muallakâti’s-seb’i*, (thk. Lecnetü’t-Tahkîk fî’d-Dâri’l-Âlemiyye), ed-Daru’l-Alemiyye, Beyrut, 1992.
- Zevzenî**, Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin, *Şerh-u Muallakati’l-Aşr*, (nşr. Dar-u Mektebeti’l-Hayati), Dar-u Mektebeti’l-Hayati, Beyrut 1983.
- Züheyr b. Ebu Sülmâ**, *Divân-u Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (şrh. Ali Hüseyin Fâûr), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1988.

ÖZGEÇMİŞ

Ali KAYA, 1972 yılında Erzurum'un Oltu ilçesine bağlı İnci Köyü'nde doğdu. İlkokulu aynı köyde okudu. İlkokulu bitirdiği yıllarda köyde yeni açılan Kur'an Kursu'nun ilk öğrencilerinden oldu ve Kur'an'ı ezberleyerek hıfzını tamamladı.

1994 yılında Oltu İmam-Hatip Lisesi'nden, 1998'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Ardından Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Temel İslam Bilimler Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Bu süre içerisinde "Kur'an-ı Kerim'de Şehadet Kavramı" adlı Yüksek Lisans tezini hazırladı.

19 Ekim 1999 yılında İstanbul Güngören Haznedar A. İpekçi İlköğretim Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak göreve başladı. Bu arada 2001-2002 tarihinde kısa dönem askerliğini tamamladı. 2011-2014 yılları arasında Bakırköy Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde Mesleki Açık Öğretim yüz yüze eğitim derslerine devam etti. 2014 yılı başında Güngören Sultan Alparslan Anadolu İmam Hatip Lisesi'ne tayin oldu. Halen bu lisede İHL Meslek Dersleri öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.